

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Aleksandra Teresė VELIČKIENĖ
Sigita KAIKARIENĖ

DIDINGA, ŽIAURI IR PANIEKINTA ROMOS ISTORIJA

Politikos, teisės ir dvasios evoliucija

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Aleksandra Teresė VELIČKIENĖ
Sigita KAIKARIENĖ

DIDINGA, ŽIAURI IR PANIEKINTA ROMOS ISTORIJA

Politikos, teisės ir dvasios evoliucija

Mokomasis leidinys studentams, dėstytojams, mokytojams
ir visiems besidomintiems Romos istorija

Vilnius 2010

UDK 32(37)(091)(075.8)
Ve93

R e c e n z a v o :

Vilniaus universiteto Klasikinės filologijos katedros doc. dr. **Audronė Kairienė**;
Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Teisės istorijos katedros prof. habil. dr. **Mindaugas Maksimaitis**

Mokomasis leidinys svarstytas Mykolo Romerio universiteto Viešojo administravimo fakulteto Kalbos kultūros katedros 2009 m. birželio 4 d. posėdyje (protokolas Nr. 2KKK-4) ir rekomenduotas spausdinti

Mokomasis leidinys svarstytas Mykolo Romerio universiteto Viešojo administravimo fakulteto tarybos 2009 m. birželio 11 d. posėdyje (protokolas Nr. 2VA-10) ir rekomenduotas spausdinti

Mykolo Romerio universiteto mokslinių-mokomųjų leidinių aprobavimo spaudai komisija 2009 m. gegužės 28 d. posėdyje (protokolas Nr. 2L-4) mokomąjį leidinį patvirtino spausdinti

Visos leidinio leidybos teisės saugomos. Šis leidinys arba kuri nors jo dalis negali būti dauginami, taisomi arba kitu būdu platinami be leidėjo sutikimo

ISBN 978-9955-19-164-3 © Mykolo Romerio universitetas, 2010

TURINYS

Pratarmė..... 5
Svarbiausios lotyniškų žodžių tarimo ir kirčiavimo taisyklės (A. T. Veličkienė) 18
Pažintis su romėnais (A. T. Veličkienė) 21
Kodėl romėnai kalbėjo lotyniškai? Lotynų kalbos likimas ir misija..... 21
Romėnų vardai. *Nomen est omen* – vardas yra lemtingas ženklas..... 27
Romėnų charakterio bruožai..... 32
Socialinė ir politinė visuomenės struktūra (A. T. Veličkienė)..... 49
Romos pareigūnai – magistratai..... 49
Senatas..... 59
Tautos susirinkimai – *comítia* (komicijai)..... 63
Luomai ir partijos..... 67
Klientai ir patronai..... 75
Vergai ir atleistiniai..... 80
Romėnų kariuomenė ir jos priešai (A. T. Veličkienė)..... 97
Užkariautų teritorijų valdymas. Provincijos. Municipijai (A. T. Veličkienė)..... 119
Romėnų teisė ir jos deformacijos (A. T. Veličkienė)..... 129
Nusikaltimai *(crímina)* ir bausmės *(poenae)*..... 131
Romėnų viešosios ir civilinės teisės ypatumai..... 134
Delatóres – piktybinis auglys ant valstybės kūno..... 141
Romos istorijos periodai. Garsūs politikai, karvedžiai, imperatoriai (S. Kaikarienė) 153
Romos valstybės aušra. Septyni karaliai ir miestas ant septynių kalvų..... 153
Gaivus valstybės rytas – ankstyvoji Respublika (V a. pr. Kr.–III a. pr. Kr. pradžia)..... 163
Karšta Respublikos diena (III a. pr. Kr. pabaiga–II a. pr. Kr. pradžia)..... 169
Audringas Respublikos vakaras ir kruvinai raudonas saulėlydis (II a. pr. Kr. pabaiga–I a. pr. Kr. pradžia)..... 192
Romos imperija ir imperatoriai I–II amžiai. Naujos valdymo formos kūrimosi peripetijos..... 218

Julijų-Klaudijų dinastija: Oktavianas Augustas, Tiberijus, Kaligula, Klaudijus, Neronas..... 218
Tarp Julijų-Klaudijų ir Flavijų: Galba, Otonas, Vitelijus..... 259
Flavijų dinastija: Vespasianas, Titas, Domitianas..... 268
Antoninų dinastija: Nerva, Trajanas, Hadrianas, Antoninas Pijus, Markas Aurelijus, Komodas..... 276
III amžiaus Imperijos krizės pradžia..... 285
Severų dinastija: Septimijus Severas, Karakala, Heliogabalas, Aleksandras Severas..... 285
Kareivių imperatorių epocha (235–284 m.)..... 291
IV–V amžiai. Vėlyvoji imperija. Dominato epocha..... 297
Romos imperijos vakarinės dalies žlugimas..... 307
Romos istorijos šaltiniai. (A. T. Veličkienė)..... 312
Epigrafika..... 312
Istorikų kūriniai..... 317
VIII–IV a. pr. Kr. istorijos šaltiniai..... 317
III–I a. pr. Kr. istorijos šaltiniai..... 320
Imperijos meto istorijos šaltiniai..... 325
Senovės Romos istorijos pagrindinės datos, įvykiai, veikėjai..... 328
Vardų, terminų ir pavadinimų žodynėlis (S. Kaikarienė)..... 334
Literatūra..... 357

PRATARMĖ

Historia ádmonet, historia docet – istorija primena, istorija moko.

Jau seniai nugriaudėjo Romos legionierių kovos šūksniai ir nuaidėjo žūstančiųjų vaitojimai, nuvilnijo latifundijų pasėlių šiugždesys, pasikeitė derlingosios Kampanijos vynuogių kvapai ir spalvos, bet ligi šiolei žvelgia į mus iš praeities rūkų Katono, Junijaus Bruto bei Scipionų akys ir girdisi iš jų lūpų klausimai: ar jūs išmintingesni, ar jūs doresni už mus? Ar jūsų sielų nelanko tamsus pavydas, ar jūsų gyvenimo negriauna klasta ir nenugalimas turto troškimas, ar eidami aukštas pareigas, nepradedate niekinti silpnesnių už save? Ar girdite Senekos žodžius, kad vienintelis turtas, kuris priklauso žmogui, yra laikas? Ar jūsų dvasia keičiasi ir tobulėja?

Daugybę klausimų mums iškelia praeitis, nes praeitimi tampa viskas, betgi tai, kas nepamiršta, tampa ir dabartimi! Istorija pataria susimąstyti, kaip po kelių tūkstantmečių, o gal ir anksčiau, bus vertinamas ir mūsų XXI amžius, nes beaistrė istorijos mūza Klėjò savo papiruso ritinėlyje surašo darbus visų: kūrusių valstybes ir jas griovusių, žavėjusių savo sielos didybe ir kėlusių siaubą...

* * *

Patys romėnai savo istoriją, galima sakyti, estetizavo. Aukščiausia jų poezija visada buvo žygių, darbų, jų teisės poezija! Romos literatūroje, skirtingai nuo senovės graikų, nerastum nė vienos tikrai tobulos tragedijos, tačiau **Romos istorija buvo nepertraukiama tragedija, verta tautų ir žmonijos dėmesio, kelianti susižavėjimą jos herojų poelgiais ir šiurpinanti karų, piktadarysčių bei išsigimimų baisumu**.

Įsikūrusi Tiberio upės kairiajame krante, kur ėjo garsusis Druskos kelias, tuo metu gal ne mažiau svarbus, kaip dabar naftos telkiniai,

Roma ilgą laiką buvo įtempusi visas jėgas... Viena iš priežasčių, kodėl ji atsilaikė karuose su kaimynais, buvo *vírtus Romána*, kurios turinį sudarė net kelios dvasinės savybės: *constantia* – pastovumas, pasirinktos pozicijos laikymasis, *disciplína* – drausmė karo ir taikos metu, *fídes* – duoto žodžio tesėjimas ir pasitikėjimas kito duotu žodžiu, *grávitas* – poelgių orumas, *paupértas* – tenkinimasis mažu ir nuolatinė kova su prabangos *(luxúria)* troškimu, taip pat *píetas* – pagarba tėvams, pareigai ir dievams. Tų romėno savybių visuma ir sudarė protėvių papročių *(mores maiórum)* pagrindą. Graikų istoriką Polibiją žavėjo romėnų tradicija per žymių vyrų laidotuves procesijoje nešti jau seniau mirusių jų protėvių vaškines kaukes, kurios pagarbiai buvo laikomos specialiai tam skirtose geriausių kambarių – atrijų – nišose. Būdami kariai, žemdirbiai ir aktyvūs piliečiai, romėnai ilgą laiką labiausiai vertino kario, valstiečio ir valstybės veikėjo veiklą, todėl su panieka žiūrėjo į aktorius ar kitus meno žmones.

Tačiau atėjo metas, kai romėnų gyvenimas ėmė smarkiai keistis. Užkariavę daugybę kraštų, jie pamatė tai, kas sukėlė staigų pasikeitimą jų galvose ir širdyse: puošniausias šventyklas, statulas, teatrus, bibliotekas... Štai tada, Romos istorikų ir poetų nuomone, įsigalėjo *luxúria*, kilo troškimas viską turėti ir patiems! Kai imperatorius Titas po pergalės prieš Jeruzalę grįžo iš Rytų, jo triumfo eisenoje buvo vežami milžiniški turtai, pagrobti Palestinoje: kilimai iš Babilono, audeklai iš Sirijos, Indijos ir Persijos, šventieji užtiesalai iš Jeruzalės šventyklos, taurės ir vazos, statulų ir dramblio kaulo kalnai...

Amžinasis miestas tąkart buvo perpildytas žmonių, apimtų susižavėjimo ir egzaltacijos. Gaudė trimitai ir karo ragai, vainikai lyg debesys skraidė į viršų... Visa tai aistrino kukliųjų romėnų širdis, viso to troško senatoriai ir karvedžiai, legionieriai ir atleistiniai vergai (libertinai). *Vírtus Romána* jau nelabai kam ir terūpėjo... Plinijus Jaunesnysis apie savo amžininkus rašė: **jie garbina tik sėkmę, jie vertina tik turtą, saugo nuosavus ir niekina svetimus daiktus, jais negalima pasitikėti, jie nepripažįsta dėkingumo, jiems malonu apšmeižti artimą ir negėda prekiauti sąžine**. Istorijos mūza paslaptingai šypsosi, tarsi klausdama mūsų: ar jums nepažįstami tokie dalykai?

Daug mums atpažįstamų reiškinių galime rasti romėnų politiniame gyvenime. Jau Respublikos pabaigoje moralinis Romos aukštuomenės nuosmukis buvo toks didelis, kad Numidijos karalaitis Jugurta, kaip pasakoja istorikas Saliustijus, norėdamas iš Romos

politikų gauti sau palankų sprendimą, kelis kartus papirko romėnų karvedžius, laikydamas juos niekingais parsidavėliais... **Vykstant politinei kovai, neretai pasitaikydavo ir politinių žmogžudysčių.** Pavyzdžiui, kai 474 m. pr. Kr. liaudies tribūnas Genucijus pareikalavo, kad konsulai tributiniuose komicijuose (Tautos susirinkimo rūšis) pasiaiškintų, kodėl nevykdomas visuomeninės žemės dalijimas, skundo nagrinėjimo dieną buvo rastas nužudytas jo paties patale. Patricijų ir plebėjų kovos dėl politinių teisių metu buvo ir daugiau panašių įvykių. Titas Livijus knygoje „Nuo Miesto įkūrimo“ pasakoja, kad vienu metu Romoje siautė baisus badas ir daugelis, nenorėdami kentėti bado kančių, patys skandinosi Tiberio upėje. Tuomet turtingas plebėjas Spurijus Melijus nupirko grūdų ir išdalino juos badaujantiems. Tokiu poelgiu jis įgijo liaudies palankumą, bet patricijai išsigando, kad Spurijus Melijus dabar galės siekti liaudies tribūno pareigų, o jiems, patricijams, tai galėjo būti nenaudinga, tad buvo surengta provokacija: paskleistas gandas, jog šis plebėjas savo namuose laikąs ginklus ir rengiąs slaptus susirinkimus. Diktatoriumi paskirtam Cincinatui buvo pavesta pašalinti tą pavojų ir jis pasiuntė kavalerijos vadą Servilijų Ahalą atvesdinti į senatą Spurijų. Kai šis nesutiko ir leidosi bėgti, Ahala jį pasivijo ir nudūrė kardu. Diktatorius tokį savavališką Ahalos poelgį, tartum išsaugojusį valstybės laisvę, labai pagyrė...

Jau vėlesniais laikais, irgi vykstant politinei kovai, liaudies tribūnas Livijus Druzas pasiūlė suteikti Romos pilietybę visiems sąjungininkams Italijoje. Prieš Druzą tuoj pat stojo senatas ir net dalis Romos piliečių, tad į jo namus buvo pasiųstas žudikas, kuris ir nudūrė Druzą ant namų slenksčio.

Vykstant rinkimams, rinkėjai buvo dažnai papirkinėjami. Tai rodo įstatymai prieš vadinamąjį *ámbitus* (vaikščiojimas aplink ką nors), t. y. kandidato veiksmus, norint rinkėjus palenkti į savo pusę. Tiesa, buvo leidžiama į pilietį kreiptis vardu ir paimti jį už rankos, tačiau, pvz., 63 m. pr. Kr. Cicerono pasiūlytas įstatymas *lex Tullia* draudė piniginius apdovanojimus, vaišių rengimą rinkėjams ir įvairias šventes, numatydamas už tai 10 metų tremties ir turto konfiskaciją. Tačiau vis tiek gyvavo net visa tarpininkų tarp kandidato (vilkinčio ryškiai baltą togą *toga cándida* pretendento) ir jo rinkėjų sistema. Būdavo atvejų, kai rinkėjams visų akyse dalindavo pinigus Flaminijaus cirke, o kartą agentų-tarpininkų susirinkimas vyko tiesiog namuose tais metais valdžiusio konsulo, kuris stengėsi kitiems

metams „prastumti“ į šias aukštas pareigas savo kandidatą... Iš vieno Cicerono laiško sužinome, kad, prieš rinkimus susitarę veikti prieš trečiąjį kandidatą, Memijus ir Domicijus pažadėjo pirmajai balsuojančiai centurijai 10 milijonų sestercijų! Papirkinėjimai buvo tokie įprasti, jog 59 m. pr. Kr. romėnų nobiliai rinko pinigus, kad būtų užtikrintas Cezario priešininko Marko Bibulo išrinkimas konsulu ir netgi garsusis griežtų senųjų papročių sergėtojas Katonas Jaunesnysis pareiškė: šis papirkimas skirtas valstybės interesams apginti!

Įdomu, kad ir pačiam Ciceronui, planavusiam 65 m. pr. Kr. tapti konsulu, jo brolis Kvintas patarė šalininkų ieškoti ne tik tarp senatorių ir raitelių luomo atstovų, bet ir tarp klientų, atleistinių ir netgi svetimų vergų, kurie neretai savo šeimininkams patardavo. Kvintas mokė, jog reikia visiems žadėti paramą, atrodyti maloniam ir ramiam, į kiekvieną kreiptis vardu, senatoriams žadėti, kad visada bus jų pusėje, raiteliams priminti, jog jis ir pats kilęs iš jų luomo, o paprastai liaudžiai – kad kažkada teisme gynė jos mėgstamus tribūnus Manilijų ir Kornelijų!

Politinėje kovoje romėnai nevengė ir atviro šmeižto, konkurentus kaltindami nusikaltimais bei ištvirkavimu: užtenka tik paskaityti Cicerono kalbas prieš Katiliną! Gaila, bet į šią kovą dažnai buvo pasitelkiami ir teismai. Kaip Ciceronas rašė savo laiškuose, prireikus skirti mirties bausmę nekaltam – nebuvo labai retas dalykas. Dar daugiau – **ką nors apkaltinti ir tą bylą laimėti – dažnai reiškė žengti sėkmingą žingsnį į politiką**: juk ir Cezario kilimas politikos laiptais prasidėjo nuo jo pareikšto kaltinimo kyšininkavimu Gnėjui Kornelijui Dolabelai, garsiam Sulos šalininkui. Romoje ilgai buvo prisimenamas atvejis, kai 74 m. pr. Kr. vienas iš teisėjų kolegijos narių gavo ir iš kaltintojo, ir iš kaltinamųjų pinigus, kuriuos turėjo padalinti kitiems teisėjams! Taigi papirkinėjimai, korupcija, veiksmažodžio *accípere* (paimti) tapimas tiesiog techniniu terminu Romos Respublikos antroje pusėje rodė visišką visuomeninio ir politinio gyvenimo išsigimimą, kurį patvirtino beveik totalus nepasitikėjimas teismais.

Daug Romos gyvenime lėmė ir vadinamasis nepotizmas (*népos* – palikuonis, giminaitis). II a. pr. Kr. beveik visos ekstraordinarinės pareigybės buvo garsiųjų Scipiono Afrikietiškojo draugų ir giminaičių privilegija, jauni Ispanijos provincijos prokonsulai – Scipiono draugai. Livijus irgi patvirtina, kad Respublikos pradžioje savo padėjėju paskirti artimą giminaitį buvo laikoma normaliu dalyku.

Bet argi nebuvo darbų ir žmonių, kurie gynė senąsias romėnų vertybes? Žinoma, kad buvo! Štai Katonas Vyresnysis II a. pr. Kr. būdamas cenzoriumi, pasiekė, kad brangūs papuošalai, karietos, jauni vergai buvo taip apmokestinti, jog daugelis vidutiniokų turėjo atsisakyti įpročio mėgdžioti aristokratų gyvenimo būdą. Gindamas iždo reikalus, Katonas įsakė nugriauti neteisėtai pastatytus statinius, sustabdė vandens tiekimą iš valstybinių vandentiekių į privačius namus. Atlikus gyventojų surašymą paaiškėjo, kad po pilietinio karo jų skaičius gerokai sumenko, tad Cezaris išleido dekretą, draudusį piliečiams, vyresniems nei 20 ir jaunesniems nei 40 metų, gyventi už Italijos ribų daugiau kaip trejus metus, o taip pat atėmusį iš senatorių vaikų teisę išvažiuoti į užsienį. Imperatorius Augustas buvo pasiūlęs „susitepusiems“ senatoriams, neprarandant išorinių insignijų ir neskelbiant jų vardų, pasitraukti iš senato. Tiesa, nelabai daug, bet tokių vis dėlto atsirado... Netgi imperatorius Kaligula, norėdamas papildyti iždą, ėmėsi neeilinių priemonių: Palacijaus rūmuose įsteigė valstybinį viešnamį, gana prabangiai jį apstatė, o į turgavietes ir kitas susibūrimų vietas pasiuntė vergus, kurie kvietė visus vyrus į šį viešnamį ir užrašydavo vardus tų, kurie tokiu būdu didino valdovo pajamas! Čia, žinoma, jis perlenkė lazdą, ką jau ir besakyti...

Socialinė atskirtis Romos valstybėje, galbūt, su mažais pertrūkiais, buvo didžiulė. Kai kurie aukšti pareigūnai, praturtėję iš karo grobio arba provincijų plėšimo, sukaupdavo nematytus turtus, supirkinėdavo nuskurdusiųjų žemes, kurias įdirbdavo daugybė vergų. Vargšai galėjo guostis bent tuo, kad jų balsai nors šiek tiek lemdavo renkant konsulus ar pretorius, tad tuos balsus pardavinėjo, tikėdamiesi iš išrinktųjų *panem et circénses* (duonos ir reginių). Skaitydami Juvenalio satyras, mes, šiuolaikiniai žmonės, tarsi atsiduriame alkanų poetų, bankrutavusių prekeivių, bedarbių profesorių draugijoje. Rytais jie beldžiasi į turtingų patronų duris, o vakarais neretai užmiega kokioje nors smuklėje greta pabėgusių vergų ar valkataujančių deivės Kibelės žynių:

Ką gi, varguolis ir pats nusipelno, kad išjuoktas būtų,
Jeigu gėdingai bjauri lacerna ir visai apiplyšus,
Jeigu toga nešvari ir žiojasi vienas jo batas,
Odai prakiurus...

Aukštųjų sluoksnių gyvenimo būdo prestižas reikalavo turėti kuo ištaigingesnius namus, kuo daugiau ir retesnių brangenybių, kuo

daugiau vergų ir klientų. Pradedant Kaligula, imperatorių aplinkoje prabangą imta rodyti viešai. Neronas neslėpė savo aistros auksui ir brangiems daiktams, Vespasianas iš savo pirmtakų paveldėjo kalnus brangenybių ir auksinių stalo indų. Imperijos metais buvo daug turtingų žmonių, netgi atleistinių, kurių turtai tiesiog badė akis. Tokią aistrą prestižiniams to meto daiktams – garsių skulptorių bei juvelyrų darbams – matė ir žymus epigramų autorius Marcialis:

Viens visokių rūšių gavai sidabro,
Viens Mirono turi darbų seniausių,
Viens vartai tu Praksitelį ir Skopą...
Tikro Gracijaus tau taip pat netrūksta,
Nei kaláiškų indų paauksuotų,
Nuo senolių išlikusio raižyto stiklo...
Betgi tarp viso sidabro tavojo, keista,
Nėr, Charinai, švaraus nė vieno indo!

Čia Marcialis, žinoma, kalba apie nešvariu būdu įsigytus Charino turtus. Tačiau antkapiniai įrašai ir kita epigrafika liudija, kad žemesniuose visuomenės sluoksniuose prestižiniais laikomi kiti dalykai. Šie žmonės nesigėdi savo amato, didžiuojasi, kad buvo geri juvelyrai ar dailidės, kad kuklų savo amatą paliko ir vaikams, kad buvo ištikimi savo žmonoms ir draugams (apie tai daugiau skyrelyje „Epigrafika“).

Romos visuomeniniame gyvenime buvo žinomas ir **valstybinis protekcionizmas**. Kad sukurtų palankias sąlygas savo prekeiviams Vidužemio jūros baseino kraštuose, Romos valdžia griežtai ribojo vietinę gamybą ir prekybą provincijose, pvz., draudimas auginti vynuoges bei alyvmedžius dabartinės Prancūzijos Provanso rajone turėjo tikslą atverti Italijos vynams kelią į Galijos provinciją, kur tais laikais už vyno statinaitę buvo galima nupirkti gerą vergą. Žemės ūkio produktų gamyba ir įvairūs amatai buvo skatinami visur, nes visiems romėnams visada reikėjo pigios duonos, o senatorių šeimoms ir finansinei aristokratijai – prabangos prekių. Romoje kaupėsi didžiuliai turtai, senų turtingų vilų kainos išaugo dešimtis kartų! Ankstesnės kařtos net nesapnavo tiek pajamų, kiek paliko Pompėjus savo sūnums. Bet ir Pompėjaus 70 milijonų sestercijų dar nebuvo riba, nes Lukulo turtas siekė 100 milijonų, o Kraso – net 200 milijonų.

Įdomu, kad **greito turtėjimo metai buvo ir visuotinio įsiskolinimo metas**. Ne tik žemesnieji sluoksniai, bet ir turtingieji

gyveno ne pagal pajamas, todėl skolų panaikinimas ar bent jų sumažinimas buvo ir politinės kovos šūkis (prisiminkime kad ir Katilinos siūlymą panaikinti skolas, kai jis siekė konsulo pareigų!). Skolinės naštos didėjimą skatino dažni kainų pakėlimai ir politinis nestabilumas. Cicerono politinė karjera vertė jį gyventi ne pagal išgales. Kai politikui atsirado galimybė nusipirkti brangų Kraso namą Palatine, jis neturėjo 3,5 milijono sestercijų ir buvo priverstas pasiskolinti iš Sulos, o po to jau ginti jį teisme dėl prievartos naudojimo... Dar iki naujos pilietinių karų fazės I a. pr. Kr. Ciceronas buvo įsiskolinęs ne tik savo draugui – bankininkui Atikui, bet ir politiniam oponentui Cezariui. Nors skolų išieškojimas nebuvo užtikrintas dalykas, tačiau neretai skolintojai tikėjosi, kad skolininkas ateityje padarys politinę karjerą ir, gavęs valdyti provinciją, skolą atlygins su kaupu. Skolos neretai vaidino svarbų vaidmenį pasirenkant politinę orientaciją, pvz., Gajus Kurionas perėjo į Cezario pusę todėl, kad šis sumokėjo 60 milijonų sestercijų jo skolos. Beje, būti skolingam neatrodė labai žēma ir žmogaus orumo nemenkino. Taip elgėsi tuo metu daugelis ir dėl daugybės priežasčių...

Romėnai pamažu prarado tikėjimą Romos galybės ir senųjų vertybių mitu, o kai šis mitas, ypač Augusto laikais, tapo kasdienės propagandos tema, jis nebeteko efektyvaus poveikio. Kažko nepaprasto imta ieškoti knygose apie keliones į Mėnulį ar Saulę, pasakojimuose apie atgijusias statulas ir kt. Madingus įvairiausius pranašavimus politikai neretai panaudodavo ir savo reikalams. 56 m. pr. Kr. Pompėjus neva išgirdęs griaustinį, paleido Tautos susirinkimą ir taip sutrukdė savo oponento Katono Jaunesniojo išrinkimą pretoriumi. Daug knygų buvo rašoma apie būrimus ir pranašingus sapnus. Varonas pasakoja apie pretorių – filosofą Publijų Figulą, užsiiminėjusį magija ir sugebėjusį surasti dingusius daiktus, o 54 m. pr. Kr. konsulas Apijus Klaudijus Pulchras savo namuose darydavęs spiritizmo seansus, iššaukdamas mirusiųjų dvasias...

Kraujas ir prievarta viliojo žiūrovus į vis populiarėjančias gladiatorių kovas ir laukinių žvėrių pjudymo arenas. Viskas, kas paprasta ir natūralu, ėmė atrodyti nenatūraliai, o nenormalus, mūsų akimis žiūrint, imperatorių elgesys atrodė visai pateisinamas ir natūralus. Nežiūrint žemo socialinio statuso, garsūs gladiatoriai gaudavo dideles pajamas už sėkmingus pasirodymus – didžiules vazas su auksinėmis monetomis (ar tik nepavydėtų jiems ir mūsų laikų sportininkai?). Imperatorius Tiberijus nusipelniusiems gladiatoriams

už vieną kovą sumokėjo 100 tūkstančių sestercijų! Gladiatorių menu žavėjosi garsūs politikai, jį praktikavo net imperatoriai. Štai Komodas gladiatorių mokykloje turėjo atskirą salę, kovojo arenoje apie 1 000 kartų ir labai džiaugėsi savo pergalėmis! Gladiatorius garbino poetai, jų atvaizdai puikavosi ant vazų, lempų, stiklinių, buvo vaizduojami mozaikose, sieninėje tapyboje, jais žavėjosi net kilmingiausios moterys.

Jeigu šis reiškinys primena ir mūsų laikų garsius sportininkus, tai **imperatorių sudievinimas – deifikacija (arba apoteozė), tiesa, neįsigilinus, mums atrodo sunkiai suprantamas**. Po Cezario mirties sudievinami jau beveik visi imperatoriai. Naujųjų „dievų“ kultas patvirtinamas oficialiai, jiems statomos šventyklos, paskiriamos švenčių dienos ir apeigos. Tačiau toji apoteozė nebuvo vien tik asmens sudievinimas, tai daugiau panašu į visos Romos imperijos, jos galybės, pasaulinio genijaus sudievinimą, mat antikinį žmogų stebino ir net stulbino nematyta pasaulinė Romos galia, jos triumfo žygis per visą tuo metu žinomą pasaulį. Štai ši pasaulinė vienvaldystė, šis valdžios visam pasauliui turėjimas ir tapo imperatoriaus garbinimo objektu. Taigi imperatorius tartum nuasmeninamas, jis tik Romos vienvaldystės su visu jos juridiniu ir kariniu aparatu simbolis!

Norint suprasti šio reiškinio esmę, tektų išsiaiškinti ir tokius klausimus: ar labai didelis skirtumas antikoje buvo tarp dievų ir žmonių, ar sunku buvo religinei romėnų sąmonei prie tūkstančių jų garbinamų dievybių pridėti dar keletą naujų? Ar tas reiškinys būdingas tik romėnams ir kuo skiriasi Romos imperatorius nuo Egipto faraono arba XVII–XVIII a. prancūzų monarcho? Į tuos klausimus atsako daugybė mokslininkų darbų, o mes tik galime sutikti, kad šaltas, žiaurus ir savotiškai puikus Romos imperatoriaus paveikslas nebuvo sušildytas nei tikro istorizmo jausmo, nei natūraliai iškylantis ir suprantamas mūsų laikų žmogui.

Štai keletas bruožų imperatorių paveikslams apibūdinti. Cezaris buvo homoseksualus, be to, turėjo daugybę meilužių. Tiberijus mėgo kankinti ir žudyti, jis buvo vadinamas „purvu, sumaišytu su krauju“. Kaligula intymiai gyveno su seserimis arba nei iš šio, nei iš to staiga liepdavo padegti valstybės aruodus ir surengdavo visuotinį badą, jis mėgo nukirsti galvas netgi vykstant puotai... Klaudijus gladiatorių kovų metu įsakydavo pribaigti ir atsitiktinai nugriuvusius, nes jam norėjosi matyti mirštančiųjų veidus. Neronas nužudė ne tik savo

pirmąją ir antrąją žmonas, bet ir motiną. Domitianas sugalvojo naują kankinimo būdą – ugnimi deginti nusikaltusiųjų lytinius organus...

Ir visa tai romėnai pakentė?! Pakentė, nes juk homoseksualus buvo *divus Julius* – dieviškasis Julijus Cezaris, nes žudė ir kankino tas, kuriam dar gyvam esant buvo statomos šventyklos, o važinėjosi vežimu, į kurį už krūtų buvo įkinkytos nuogos moterys, tas pats Heliogabalas, kuris rimtai laikė save Saulės dievu! Galų gale, mėgavimasis kito kančiomis, kankintojo sadizmas, kraujomaiša ar pederastija – gal tik tam tikra socialinės estetikos apraiška? Juk prisimenant antikos mitologiją ir filosofijos istoriją, galima įžvelgti, kad romėnų rengiamose kruvinose gladiatorių kovose ar žvėrių pjudymo scenose, Respublikos meto konsulų ar karvedžių įsakymuose žudyti jų akivaizdoje savo pačių sūnus, šiek tiek nusižengusius drausmei, imperatorių apoteozėje ir jų baisiuose ištvirkavimuose, pilietinių karų proskripcijose – nėra nieko ypatingo ir netikėto, lyginant su viso antikinio kosmoso atsiradimo istorijomis, antikiniu panteizmu ar visa antikinio pasaulio vergovės sistema. Ir visai suprantama, kad mes, gyvenantys XXI amžiuje, apie antikos žmogų galvojame kitaip, nei galvojo jis pats. Dabartinį mūsų pasaulio supratimą ištisus amžius ugdė Europos civilizacija. Tačiau mes neturime teisės liepti taip mąstyti ir Romos imperatoriui. Amoralus, ciniškas, linkęs nusikalsti Neronas – dievų ainis, vadinasi, ir pats jis – dievas! O jeigu taip, jis yra transcendentiškas, t. y. gyvena kitoje būties pakopoje, o jeigu kitoje būtyje, taigi galima bet kokia deformacija...

Bet vėl grįžkime prie žemiškųjų dalykų, pvz., laisvės, įstatymo, demokratijos suvokimo. **Ypatingą reikšmę tarp romėniškųjų pilietinių vertybių turėjo *libértas* (laisvė)**, kuriai jau III a. pr. Kr. pabaigoje buvo pastatyta šventykla. Tačiau laisvė įvairiu metu ir įvairiuose sluoksniuose buvo suprantama keleriopai: **romėnų laisvė, užtikrinta liaudies tribūnų ir teisės apeliuoti į Tautos susirinkimą, senato apsauga nuo magistratų ir pretendentų į vienvaldystę bei jo, senato, autoritetas, pagaliau – visų lygybė prieš įstatymą**.

Specifiškai romėniškas buvo nepertraukiamo ryšio tarp laisvės ir ekonominės nepriklausomybės suvokimas: alga paverčia žmogų vergu! Žmogus, dirbęs už atlyginimą, nuomavęsis svetimą žemę ar turėjęs kam nors įsipareigojimų, nors juridiškai ir buvo lygiateisis, bet visai laisvas būti negalėjo. Tai rodė ir klientų pareiga savo patroną palaikyti visokiais būdais, net ir balsuojant už jo interesus Tautos

susirinkime ir taip priartėjant prie vergo, negalėjusio išreikšti savo valios, statuso (apie klientus plačiau skyrelyje „Klientai ir patronai“). Išlikusiuose tekstuose *libertas* dažnai aiškinama kaip laisvė nuo vienvaldystės. Po karaliaus Tarkvinijaus Žiauriojo išvarymo kaltinimas karališkosios valdžios siekiu buvo įprastas bet kurios politinės grupuotės kovos su oponentais metodas (prisiminkime brolius Grakchus arba Cezario nužudymą!). Karalių valdžia, kuri nobilitetui reiškė laisvės žuvimą, plebėjams jų kovose su patricijais siejosi su gynimu nuo kilmingųjų ir turtingųjų. Žinomi tampa pasakojimai apie karalių Servijaus Tulijaus ir Anko Marcijaus vergišką kilmę.

Seneka liūdėjo dėl Imperijos pradžioje prarastos piliečių laisvės ir baisėjosi, kad dabar **kaunamasi ne dėl laisvės, o dėl to, kas valdys Romą**. Jis žavėjosi Katonu Jaunesniuoju, kuris, matydamas laisvos Respublikos žūtį, ryžosi nusižudyti, nes, **kas aukštai vertina laisvę, turi menkai vertinti visa kita**. **Mirtimi atveriantis kelią į laisvę Katonas**, Senekos žodžiais tariant, **reginys – vertas Jupiterio!**

Valdantiesiems sluoksniams didelę reikšmę turėjo tai, kad tvirta valdžia sulaikydavo liaudies nepasitenkinimo proveržius. Istorikas Dionas Kasijus Mecenato kalboje, skirtoje Augustui, rašė, jog **laisvė sakyti ir daryti ką tik nori, veda į bendrą gėrį, jeigu tik ta laisve naudojasi išmintingi, bet ji veda į pražūtį, jeigu ja naudojasi neišmintingi**. **Laisvė**, jo nuomone, **padoriųjų privilegija**. **Tegul kiekvienas vykdo savo pareigas – tai ir yra laisvė! O padugnes reikia laikyti tvirtai, nes blogųjų laisvė yra gerųjų vergija**.

Ciceronas ir Lukrecijus, o vėliau ir kiti filosofai bei politikai, didelį dėmesį skyrė įstatymui *(lex)*, kuriam turį paklusti ne tik liaudis, bet ir pats formaliai įstatymo neįpareigojamas princepsas. **Valdydamas jis turi išmokti klausyti įstatymo – visų mirtingųjų ir nemirtingųjų valdovo. Panieka įstatymui – pirmasis tirono požymis.** Dionas Chrisostomas įstatymo galiai paskyrė specialią kalbą. Pati valstybė *(cívitas)*, jo nuomone, be įstatymų negalima. **Įstatymas *(lex)* yra pagrindinė jėga, jungianti žmonių kolektyvus.** Monarchas, tiesa, stovi virš įprastų įstatymų, bet privalo paklusti tam tikroms, tegul nerašytoms normoms, o jo suverenitetą turi kontroliuoti senatas. Tačiau toli gražu ne visada taip buvo… Ir nors ant visų imperatorių monetų būdavo užrašoma *libértas* suprantama kaip laisvė nuo tironijos, bet laisvės – paklusnumo įstatymui – suvokimas vis blėso. Apianas, pasakodamas apie Pompėjaus šalininkų karus su

Cezario šalininkais pastebi, kad vieni ir kiti skelbė, jog kaunasi dėl laisvės: **„tas žodis visada patrauklus ir visada tuščias…“, – liūdnai priduria šis istorikas**.

Su laisvės ir įstatymo supratimu siejama demokratijos sąvoka. Plutarchas „Septynių išminčių puotoje“ tvirtina, jog demokratija turi savo teigiamas puses, bet iš tiesų ji geras dalykas – tik esant neįvykdomoms sąlygoms: **jeigu visi piliečiai paklūsta įstatymams, bet dar labiau, negu įstatymų, bijo kitų piliečių reiškiamo pasmerkimo, jeigu nėra nei per daug turtingų, nei per daug vargšų, o žmogaus padėtį rodo tik jo dorybės ar ydos**. **„Tvirta vienvaldžio ranka esanti netgi geriau, nes demokratijai būdingos ne vieno, o tūkstančių žmonių ydos**“, – teigia Plutarchas.

Bet prisiminkime ir dar kai ką iš romėnų visuomeninio gyvenimo. Štai, pavyzdžiui, įdomu, ar romėnai suprato valstybės įvaizdžio reikšmę? Dar kaip suprato! Kadangi jų vykdomi užkariavimai ir jų pasekmės kėlė užkariautųjų nepasitenkinimą (pvz., graikai romėnus laikė netašytais barbarais, žiauriais, tamsiais žmonėmis, nemokančiais gyventi ir mąstyti taip, kaip pritinka civilizuotame pasaulyje), daugelis iš Romos politikų gana greitai pamatė, jog geri rezultatai tarptautinėje politikoje priklauso ne tik nuo ginklų, bet ir nuo diplomatijos bei propagandos, nes juk **„tas, kuris nugalėjo, nėra nugalėtojas, jeigu jo pergalių nepripažįsta nugalėtieji!“** Pasiliekant barbarais, negalima buvo tikėtis tuometiniame pasaulyje užimti tinkamą vietą, tad valdantieji ėmė mokytis graikų kalbos, studijuoti graikų filosofiją ir literatūrą, už didelius pinigus suskubo pirkti mokytus graikų vergus, kurie dažnai buvo paleidžiami laisvėn ir steigė Romoje mokyklas. Romėnų nobiliai graikams ėmė graikiškai rašyti Romos istorijos veikalus, kur šlovino romėniškąją dvasią ir vertybes, jų nuomone, pagrindusias Romos teisę valdyti kitas tautas. Čia padėjo ir kai kurių Romoje gyvenusių graikų, pvz., Polibijo svarstymai apie tai, kad romėnų politinė valdžia yra idealiai organizuota (monarchijos, demokratijos ir aristokratijos samplaika). Turtingesnieji romėnai savo vaikus ėmė siųsti mokytis į Graikijos ir Mažosios Azijos kultūros centrus.

Tačiau neįmanoma čia suminėti visų tų dalykų, kurie per ilgus amžius lydi visas visuomenes, šiek tiek pakisdami, bet vis lyg feniksai iš pelenų atgimdami ir baugindami arba žavėdami… **Dėl įvairiausių priežasčių, apie kurias bus kalbama ir šioje knygoje, maža romėnų tautelė, įsikibusi į „amžinosios Romos“ misijos vairą,**

pamažu išplėtė savo valdas, užkariavo visą Italiją, paskui ir Vidužemio jūros baseino kraštus ir, galų gale, per kokius du šimtmečius, tapo Romos imperijos – nuo Ispanijos iki Indijos – valdove! Ši milžiniška imperija buvo puikiai organizuota: idealiai sukurta karyba, maksimaliai apgalvota jurisprudencija, griežtai sustyguota užkariautų teritorijų valdymo sistema. Labai gerai aprūpinama armija, nuolatiniai jos manevrai, drausmė, žvilgantys ginklai, imperijos pakraščiuose pastatytos stiprios tvirtovės, puikūs provincijas jungiantys keliai – visa tai lėmė, kad **romėnų legionų šlovė visada ėjo jų priekyje**. *Vae victis*! (vargas nugalėtiesiems!) – skelbė legionierių lūpos. Tiesa, Vergilijus šį žiaurų šūksnį švelnino:

Tu gi pasaulio tautas valdyti mokėki, Romėne,
Tau bus tokie menai – taikos tvirtovę statyti,
Pasigailėt nuolankių ir drausti ginklu išdidžiąsias…
(Vertė A. Dambrauskas)

Per ilgus karus, praradimus ir pergales susikūrusi didžioji valstybė gyvavo nemažai šimtmečių. Šimtus metų Roma ėjo pasaulio priekyje, apie 600 metų ji valdė tuo metu žinomą *orbis terrárum* (žemės rutulį). Į pasaulio sostinę *(urbs mundi)* plūdo pirkliai, amatininkai, menininkai, filosofai iš Rytų, Ispanijos, Galijos, Graikijos… Tačiau ji padarė daug klaidų ir įgijo daug priešų! Po Respublikos pabaigos pilietinių karų ir riaušių, pilietinio aktyvumo ir energijos stebuklų, Imperijos pradžioje atėjo ilgai lauktoji *pax Romána* (romėniškoji taika). Bet gana greitai, kai atrodė viskas jau pasiekta, atsirado tam tikra apatija, vidinis liūdesys, kuris apima pabaigus labai svarbų darbą… **Imperatorių epochoje romėnams iš piliečių pavirtus pavaldiniais, prasidėjo kolektyvinių tikslų krizė.** Buvusi dinamiška, Romos istorija tapo stabili ir statiška. Pavaldinys jau tenori būti nuošalyje, visus svarbius valstybės reikalus dabar sprendžia imperatorius ir didžiulis biurokratinis jo aparatas. Pavaldiniais buvo visi: senatoriai, provincijų valdytojai, amatininkai, atleistiniai. Kiekvienas ima rūpintis tik savo karjera, savo asmeniniais reikalais.

Daugybė Romos nukariautų tautų, o ypač agresyvūs persai, be perstojo pratino romėnus prie žodžio **pralaimėjimas**. III–IV a. neatslūgsta barbarų puldinėjimai, provincijose vis dažniau kyla maištų bei sukilimų, ir romėnai su siaubu pamato, kaip nuo jų valstybės atskyla gigantiški „gabalai“, jie pagaliau suvokia, jog negalima

neįvertinti savo priešų norų ir sugebėjimų! **Didybės ir išpuikimo kupina istorija buvo išniekinta jau tada, kai romėnai patys pradėjo mokėti duokles dakams ir markomanams, kad tik jie nepuldinėtų Romos valdų.** Imperija byrėjo ilgai ir skausmingai, bet pagaliau apiplėšta ir sudeginta vandalų, buvo parklupdyta… Didingų Romos miesto šventyklų, termų, bazilikų griuvėsiuose augo žolės, ten braidžiojo ožkos ir karvės, kartais praskrisdavo paukščių būrelis… Prasidėjo viduramžiai.

Bet istorija yra vertinga ir tuo, kad primena mums, kaip sunkiai susikuria galingos didelės imperijos ir kaip kankinamai ilgai vyksta jų agonija. Labai svarbu, kad Romos palikimas vis dar daro įtaką mūsų gyvenimui – jos sukurta literatūra, jos didžioji teisė, jos gelmėse kilusi krikščionybė, jos monumentalių statinių griuvėsiai brangūs mums ir visam pasauliui. Juk iš tiesų – **antikos laužavietėse mes ieškome ne pelenų, bet ugnies!**

Tad tęskime pradėtąją kelionę per laiką, kuri nemažai ką galbūt išves iš nežinojimo tamsos ir tylos. Ir nekreipkime dėmesio į beaistres istorijos mūzos akis, kuriose, atrodo, slypi perspėjimas: „Galima prisiminti viską, pakeisti negalima nieko!“ O gal vis dėlto galima?..

SVARBIAUSIOS LOTYNIŠKŲ ŽODŽIŲ TARIMO IR KIRČIAVIMO TAISYKLĖS

1. Tarimas

a) **dvibalsiai**

au atitinka lietuvišką skiemenį sudarantį dvibalsį au, pvz., *aurum* tariame aurum (auksas);

eu sutinkamas labai retai, pvz., *Europa* tariame Europa. Dažniausiai e + u dvibalsio nesudaro, pvz., *deus* tariame de-us (dievas);

ae kilęs iš senesnio dvibalsio ai, o tariamas ē, pvz., *praetor* tariame pretor (pretorius);

oe kilęs iš senesnio dvibalsio oi, tariamas ē, pvz., *foedus* tariame fedus (sutartis, sąjunga).

b) **priebalsiai ir balsiai**

c visais atvejais tartas k, bet apie IV–V a. pastebimas c virtimas afrikata **ts** prieš e ir i garsus, žymimus ae, oe, e, i, y, pvz., *civilis* (civilinis), *princeps* (princepsas), *Caesar* (Cezaris). Visais kitais atvejais (prieš priebalsius, prieš balsius a, o, u ir žodžio gale būtinai tariame k, pvz., *candidatus* (kandidatas), *curulis* (kurulinis), *dictator* (diktatorius);

h labai anksti iškrito tarp balsių *(nehemo → nemo)*. Žodžio pradžioje prieš balsį rašytas gerokai ilgiau, o kai kurie rašytojai h tarimą ir rašymą laikė taisyklingu, tačiau pastebimi du ortografiniai variantai, pvz., *harena* ir *arena* (smėlis), *humerus* ir *umerus* (petys). Tas pats atsitiko ir su Romos imperatoriaus vardu: Hadrianas ir Adrianas;

i žodžio pradžioje prieš balsį ir žodžio viduryje tarp balsių tariamas j ir skiemens nesudaro, pvz., *ius* tariame jus, *maior* tariame major. Jeigu skiemuo baigiasi i, o kitas prasideda balsiu, tariant tarp jų girdisi j, pvz., *luxuria* → liuksurija;

l tariamas minkštai, pvz., *populus* tariame populius;

ngu tariama ngv, pvz., *lingua* → lingva;

q sutinkamas tik junginyje su u ir tariamas kv, pvz., *quaestor* tariame kvestor (kvestorius);

s tarp balsių tariamas z, pvz., *causa* → kauza (byla, priežastis);

ti tiktai IV–V a. prieš balsius imtas tarti ci, pvz., *ratio* → racijo, tačiau po s, t, x ir vėliau buvo tariamas ti, pvz., *bestia* (žvėris). Lotyniški Romos imperatorių Domitiano (I a.) ir Diokletiano (III a.) vardai istorinėje literatūroje kartais rašomi pagal vėlyvojo tarimo modelį: Domicianas, Dioklecianas, bet dažniau – Domitianas, Diokletianas;

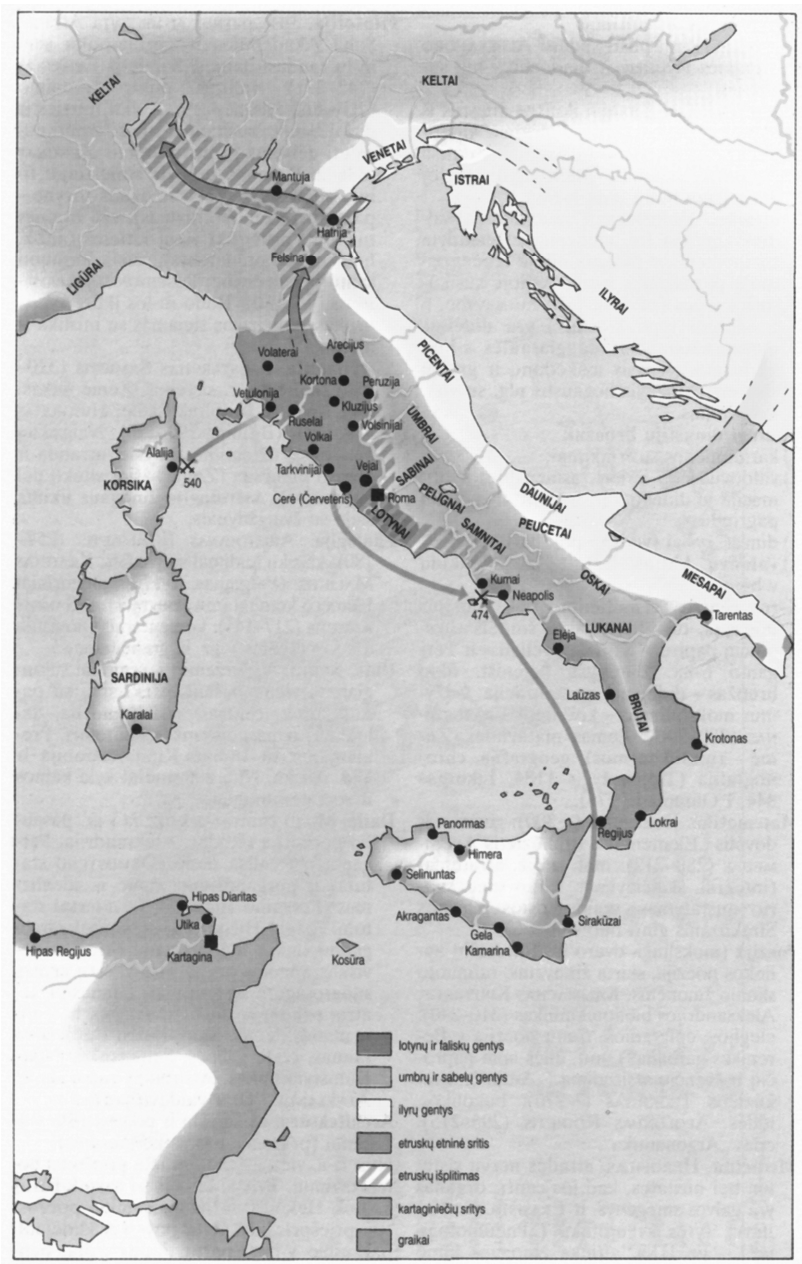
x tariamas ks, pvz., *lex* → leks (įstatymas).

2. Kirčiavimas

Dviskiemenių žodžių kirčiuojams priešpaskutinis skiemuo, jeigu jis yra ilgas, pvz., *tribū́nus*, ir trečias nuo galo, jeigu priešpaskutinis yra trumpas, pvz., *cónsules*.

Šioje knygoje skaitytojų patogumui sukirčiuoti visi mažiau girdėti daugiaskiemeniai ir net dviskiemeniai žodžiai. Nekirčiuojami tame pačiame puslapyje pasikartojantys ir jau kartą sukirčiuoti žodžiai.

P. S. Žodžiai **Imperija**, **Respublika** ir kiti rašomi didžiąja raide, jei kalbama apie epochą, o mažąja raide – kai kalbama apie teritoriją. **Partai** rašoma didžiąja raide, kai kalbama apie valstybę, mažąja – kai kalbama apie tautą.

KELTAI
KELTAI
VENETAI
ISTRAI
Mantuja
Hatrija
Felsina
LIGŪRAI
ILYRAI
PICENTAI
Volaterai
Arecijus
Kortona
Peruzija
Vetulonija
Kluzijus
Ruselai
Volsinijai
UMBRAI
Volkai
Alalija
540
KORSIKA
Tarkvinijai
Vejai
SABINAI
Cerė (Červeteris)
Roma
PELIGNAI
DAUNIJAI
LOTYNAI
SAMNITAI
PEUCETAI
Kumai
OSKAI
MESAPAI
Neapolis
474
Tarentas
LUKANAI
Elėja
SARDINIJA
Laūzas
BRUTAI
Karalai
Krotonas
Panormas
Lokrai
Regijus
Himera
Selinuntas
Hipas Diaritas
Akragantas
Sirakūzai
Utika
Gela
Hipas Regijus
Kartagina
Kamarina
Kosūra
lotynų ir faliskų gentys
umbrų ir sabelų gentys
ilyrų gentys
etruskų etninė sritis
etruskų išplitimas
kartaginiečių sritys
graikai

PAŽINTIS SU ROMĖNAIS

Kodėl romėnai kalbėjo lotyniškai? Lotynų kalbos likimas ir misija

Legenda pasakoja, o archeologų tyrimai patvirtina, kad VIII a. pr. Kr. viduryje kairiajame Tiberio upės krante Apeninų pusiasalyje ant septynių kalvų (tiesa, iš pradžių tik ant kelių kalvų) apsigyveno žmonės, kurie įkūrė Romos miestą. Lacijaus lygumoje *(Latium)* gyvenę lotynai *(Latíni)* kalbėjo, žinoma, lotynų kalba *(lingua Latína)*, kuri skyrėsi nuo kitų indoeuropiečių kalbų grupei priklausiusių vadinamųjų italikų kalbų. Štai šitoje Lacijaus teritorijoje ir buvo įkurtas Romos miestas, kurio vardas greičiausiai reiškė „miestas prie upės“. I a. pr. Kr. romėnų mokslininkas Varonas nustatė, kad Roma buvusi įkurta 753 m. pr. Kr., tačiau seniausios lotynų gyvenvietės ant Palatino kalvos buvusios jau X a. pr. Kr.

Legendinis Romos įkūrėjas buvęs Romulijų (ar Homilijų) giminės protėvis Romulas, dievo Marso ir Alba Longos miesto karaliaus Numitoro dukters Rėjos Silvijos sūnus. Kai iš sosto Numitorą nuvertė jo brolis Amulijus, Numitoro dukra buvo įšventinta į vestales, kad negalėtų ištekėti ir susilaukti palikuonių – galimų pretendentų į sostą. Vis dėlto Rėja Silvija nuo dievo Marso pagimdė dvynius Remą ir Romulą. Amulijus, sužinojęs apie dvynių gimimą, įsakė mažylius sudėti į skrynelę ir paleisti į patvinusį Tiberį, tačiau skrynelė užsikabino už figmedžio šakų, o ją suradęs piemuo Faustulas išaugino berniukus. Tiesa, iš pradžių mažylius savo pienu žindė vilkė, kuri vėliau ir tapo Romos simboliu. Užaugę Romulas ir Remas grąžino Alba Longoje valdžią savo seneliui, o patys nutarė įkurti naują miestą toje vietoje, kur juos rado piemuo. Jie surinko jaunų karių būrį, kurie

ir buvo pirmieji Romos gyventojai. Tie kariai buvo kilę iš įvairių vietų, tad bendra kalba visiems dabar tapo Lacijaus gyventojų lotynų kalba.

Broliams Remui ir Romului susiginčijus, kas turi būti laikomas Romos įkūrėju, sprendimą priimti buvo patikėta dievams. Atsisėdę kiekvienas tam tikroje vietoje, broliai ėmė laukti palankaus ženklo. Remas pirmasis pamatė pralekiančius šešis vanagus, bet tuojau pat Romului pasirodė net dvylika vanagų, taigi dievų sprendimas atrodė dviprasmiškas. Tarp brolių ir jų šalininkų įvyko susirėmimas ir Remas buvo užmuštas, o Romulas tapo pirmuoju Romos karaliumi.

Lotynų kalba, kuria kalbėjo ne tik Lacijaus gyventojai, bet ir romėnai, vėliau patyrė į Romą plūdusių dešimčių tūkstančių svetimšalių įtaką, kuri buvo tokia didelė, kad pakito net šnekamoji kalba *(sermo vulgáris)*, gyvavusi šimtmečius greta literatūrinės lotynų kalbos. Šnekamoji lotynų kalba buvo veikiama įvairių tarmių, profesinių ir socialinių kalbos variantų. Būtent iš *sermo vulgaris* dabartinių Ispanijos, Portugalijos, Prancūzijos ir Rumunijos teritorijose (ten buvo Romos provincijos) ir vietinių kalbų susiformavo indoeuropiečių kalbų grupė – romanų kalbos: ispanų, portugalų ir katalonų, rumunų ir moldavų, prancūzų, provansalų ir retoromanų, o Italijoje – italų. Tai galėjo atsitikti todėl, kad į Romos užkariautas provincijas suplūsdavo daugybė liaudies šnekamąja kalba šnekėjusių Romos karių, kelių ir vandentiekių tiesėjų, mokesčių surinkėjų, valdininkų ir t. t. Vietiniai gyventojai su jais bendravo, neretai sukurdavo šeimas, tad užkariautojų kalba tiesiog brovėsi į vietinių kalbų leksiką, fonetiką, morfologiją. Liaudies šnekamosios kalbos *(sermo vulgaris)* pavyzdžių galima rasti Plauto komedijose, Petronijaus „Satyrikone“, įvairiose paskirties įrašuose.

Literatūrinė lotynų kalba turėjo savo likimą. Ankstyviausi įrašai – sakraliniai ir antkapiniai – randami iš VI–V a. pr. Kr., o Dvylikos lentelių įstatymai *(Leges duódecim tabulárum)* buvo surašyti 451–450 m. pr. Kr. ir pastatyti Romos aikštėje Forume, kad su jais galėtų susipažinti ne tik patricijai, bet ir plebėjai. Mokslininkai daro išvadą, kad visų šių tekstų, salijų ir arvališkųjų brolių himnai vėlesniuosius laikus pasiekė jau modernizuoti. Jų palyginimas su vėlesnės lotynų kalbos pavyzdžiais rodo, kad V–III a. pr. Kr. keitėsi vidurinių ir galinių skiemenų balsiai, pvz., balsis *o* perėjo į *u* (FILIOS – FILIUS), dvibalsis *ei* virto *i* (CEIVIS – CIVIS), dvibalsis *ai* virto į vieną *e* garsą

reiškiantį *ae* (FORTUNAI – FORTUNAE), *s* tarp balsių virto *r* (LASES – LARES) ir kt.

Štai pavyzdys lotynų kalbos, kuria buvo parašytas elogijus (garbės įrašas) netoli Romos prie Apijaus kelio buvusiame Scipionų giminės mauzoliejuje, skirtas 259 m. pr. Kr. konsului, Liucijaus Kornelijaus Scipiono Barbato sūnui, Liucijui Kornelijui Scipionui (cituojame tik elogijaus pradžią):

[L.]CORNELIO(S) L(UCII) F(ILIOS) SCIPIO
[A]IDILES COSOL CESOR.
HONC OINO PLOIRUME CONSENTIONT R_ _ _
DUONORO OPTUMO FUISE VIRO...

Klasikine lotynų kalba šis tekstas atrodytų taip:

LUCIUS CORNELIUS LUCII FILIUS SCIPIO
AEDILIS CONSUL CENSOR.
HUNC UNUM PLURIMI CONSENTIUNT ROMANI
BONORUM OPTIMUM FUISSE VIRORUM LUCIUM
SCIPIONEM

Lietuviškai:

Liucijus Kornelijus Scipionas, Liucijaus sūnus, edilas, konsulas, cenzorius. Dauguma romėnų pritaria, kad šis Liucijus Scipionas buvo pats geriausias iš vertingųjų vyrų.

Klasikinės lotynų kalbos periodu paprastai laikomas I a. pr. Kr. ir II a. pr. Kr. pradžia. Šio meto literatūrinę lotynų kalbą reprezentuoja Cicerono, Cezario, Vergilijaus, Horacijaus, Ovidijaus ir kitų autorių poezijos bei prozos tekstai. Tuomet rašė ir garsūs romėnų juristai: Alfenas Varas, Akvilijus Galas, Kasijus Longinas ir kt. Būtent šio laikotarpio lotynų kalba yra dėstoma Europos aukštosiose mokyklose ir gimnazijose, jos fonetinė ir morfologinė sistema atspindėta žodynuose. Vėlyvoji lotynų literatūrinė kalba nuo klasikinės skiriasi nežymiai. Senekos, Tacito, Juvenalio, Marcialio kūriniai stilistiškai gana įvairūs, tačiau gramatinės normos beveik nepakito.

Viduramžiais lotynų kalba buvo visų išsimokslinusių Europos žmonių bendravimo kalba, be to, ji turėjo ir stiprių kūrybinių galių. Šia kalba buvo kuriama ne tik religinė literatūra, bet ir pasaulietinė poezija, dramos, istorija, kronikos bei įstatymų kodeksai. Lotyniškai

tada buvo rašomi mokslo kūriniai, įvairūs traktatai, ta kalba ilgai išliko diplomatų veikloje (1648 m. Vestfalijos taikos sutartis parašyta lotyniškai!). Ir dabar kai kurių mokslo šakų terminija tebėra lotyniška. Ypač tai pastebima gramatikos, botanikos, medicinos, astronomijos, zoologijos, teisės srityse. Remiantis lotynų ir senąja graikų kalba, dažnai kuriami ir visai nauji mokslo bei kitų sričių terminai (kreditas, konkursas, depozitas, readmisija, ratifikacija, televizija, audiovizualinis ir kt.). Klasikine lotynų kalba viduramžiais ir vėlesniais amžiais savo tautų teisę romėnų teisės pagrindu kūrė italų, vokiečių, olandų, prancūzų juristai ir filosofai: Augustinas (XVI a.), Bachas Johannas (XVIII a.), Korasijus (XVI a.), Huberis Ulrikas (XVII a.) ir kt.

Lietuvos valdovai lotyniškai susirašinėjo su Europos šalimis (išliko Gedimino ir Vytauto laiškų), į lotynų kalbą buvo išversta dalis LDK metraščio, iki XVIII a. vidurio lotynų kalba buvo dėstoma visose LDK mokyklose, taip pat ir Vilniaus universitete. Lotyniškai rašomi vadovėliai ir mokslo darbai (Ž. Liauksminas, A. Kojelavičius, J. Lasickis, Mykolas Lietuvis ir kt.). Literatūros kūrinius šia kalba kūrė M. Husovianas, A. Šrėteris, J. Radvanas, M. K. Sarbievijus ir daugybė kitų.

Apibūdinant bendrąjį lotynų kalbos charakterį, galima prisiminti Mucijaus Scevolos žodžius, cituojamus Livijaus 2-oje *„Ab urbe cóndita“* knygoje: *fácere et pati fórtia* (daryti ir patirti stiprius dalykus būdinga romėnams). Kaip romėnų tautos charakterio pagrindiniai bruožai, pasak Cicerono, yra *grávitas, continentia, ánimi magnitúdo* (griežtumas, tvirtumas ir dvasios didybė), taip ir lotynų kalba pasižymi tam tikra energija, tikslumu ir valia. Štai keletas pavyzdžių. Palyginus su senąja graikų kalba, lotyniškuose žodžiuose yra daug priebalsinių garsų, ypač žodžio gale: nt, ntur, st, rs, o tai esą liudija apie tam tikrą kalbinės sąmonės valią. Graikų kalbos žodžiuose gausybė dvibalsių, pvz., Kirkės gyvenamosios salõs pavadinimas Aiaijė, gimdymų deivės vardas Eileitija, o klasikinėje lotynų kalboje likę tik du dvibalsiai *au* ir *eu*, be to, *eu* tik graikiškos kilmės žodžiuose, vadinasi, likę mažiau vaiskumo!

Lotyniškoji sintaksė nepasižymi graikiškuoju subtilumu ar minkštumu. Kvintilianas traktate „Oratoriaus ugdymas“ rašė, jog Cezaris kalbėjo su tuo pačiu nusiteikimu, su kokiu ir kariavo. Ir iš tiesų, lotynų kalbos sintaksės periodai žengia taip pat oriai ir tvirtai kaip Romos legionierius. Įdomi šia prasme yra *Consecútio témporum*

(laikų derinimo) taisyklė. Štai randame kur nors veiksmažodį „pasakė“ *(díxit)*, o nuo jo, pasirodo, priklauso dar kiti veiksmažodžiai, taigi šis sintaksinis periodas Cezario tekste kartais užima vos ne visą puslapį ir primena armiją, kur yra griežta hierarchija ir visi žiūri į vieną vadą, o kiekvienas karys tiksliai vykdo jo komandą pagal savo laipsnį ir pareigas! Daugelis lotyniškų metaforų ar epitetų yra iš karinės srities, pvz., *spoliáre* (pagrobti) iš tikrųjų reiškia „nutraukti nuo nugalėto priešo karinę aprangą“; *sub hasta véndere* (parduoti aukcione) – tikslus vertimas „parduoti po ietimi“, t. y. parduoti karius belaisvius priešais į žemę įsmeigtą ietį; *abjícere hastam* (prarasti nuotaiką) faktiškai reiškia „numesti ietį“ ir t. t.

Tai, kad lotyniški romėnų teisės apibrėžimai, terminai ir frazeologizmai gerai žinomi ir vartojami šių laikų Europos teisėje, lėmė ir tas dalykas, jog romėnai daug dėmesio skyrė žodžiui ir minties apvalkalui – frazei. Romėnai mokėjo kuo tiksliausiai apibrėžti net tokias filosofines sąvokas kaip laisvė, teisingumas, tiesa ir kt. Jie sakė: *Libértas est naturális facúltas eius, quod cuíque fácere libet, nisi quod de iure aut vi prohibétur* (laisvė yra prigimtinė kiekvieno asmens galia daryti tai, kas jam patinka, jeigu šito nedraudžia įstatymas arba neįveikiama jėga). Lotyniški teisės apibrėžimai, apibendrindami didžiulę gyvenimo faktų įvairovę, retorikos požiūriu buvo tikslūs, estetikos požiūriu – išraiškingi. Romėnų teisininkai dažnai buvo virtuoziškai lakoniški: *légibus servímus ut líberi simus* – įstatymams vergaujame, kad laisvi būtume, *lex próspicit non réspicit* – įstatymas žiūri pirmyn, o ne atgal ir t. t.

Taigi **galinga, ori, išdidi, netgi rūsti lotynų kalba, lygiai kaip ir atkaklus, susikaupęs, savimi pasitikintis romėnų legionierius, ryžtingai žengė iš savo tėvynės ir ilgiems amžiams užkariavo pasaulį**. Tačiau būtų neteisinga nepaminėti fakto, kad užkariautoji Graikija vis dėlto atsilaikė prieš romėnų kultūros ir lotynų kalbos įtaką. Lyg prisidengę savosios garsiõs kultūros skydu, graikai niekino romėnų pasiekimus, nevertė lotyniškai parašytų veikalų į graikų kalbą. Net ir tie, kas mokėjo lotyniškai, beveik necitavo ir neminėjo romėnų autorių, lyg jų visai nebūtų buvę. O ir patys romėnai nuo III a. pr. Kr. pradėjo mokytis graikų kalbos, pirmieji jų literatūros kūriniai buvo parašyti graikiškai, vėliau pasirodė šia kalba parašytų Romos istorijos apybraižų. Jau II a. pr. Kr. dauguma senatorių mokėjo kalbėti graikiškai, o I a. pr. Kr., kai Rodo salõs pasiuntinys senate sakė kalbą, vertėjo iš graikų kalbos kviestis nereikėjo. Laisvai graikiškai kalbėjo

Ciceronas, Cezaris, Pompėjus, Markas Antonijus, Augustas Oktavianas. Šie ir kiti kultūringi to meto žmonės buvo susipažinę ir su graikų literatūra. Scipionas Emilianas į Tiberijaus Grakcho žūtį reagavo Homero eilėmis („Odisėja“ I, 47): „Taip tegul žūna kiekvienas, kas šitokį darbą padaro!“, netgi helenofobas Katonas kalbėjo apie Scipioną Emilianą, pasitelkdamas tos pačios „Odisėjos“ (X, 495) eilutę: „Ir po mirties tik jis vienas tenai išmintingas“, o paskutinė Pompėjaus frazė prieš tragišką jo žūtį buvo iš Sofoklio: „Kiekvienas, peržengęs karaliaus rūmų slenkstį, tampa vergu!“ Markui Porcijui Katonui ir jo šalininkams III– II a. pr. Kr. tokia graikų kalbos invazija atrodė pavojinga, tad prasidėjo įnirtinga kova tarp helenofilų ir romėniškosios kultūros bei lotyniškosios literatūros gynėjų ir autorių.

Nors Romos aristokratai laisvai kalbėjo graikiškai, o svetimšaliai pedagogai mokė ne tik aristokratų, bet ir vidutiniokų vaikus, pažangiausioji to meto aristokratų dalis (Scipionai, Metelai, Sempronijai Grakchai ir kt.) mokėjo ne tik graikų, bet ir taisyklingą lotynų kalbą, todėl ir savo palikuonis auklėjo senovinio padorumo pavyzdžiais. Jau maždaug po šimtmečio Ciceronas, šlykštėdamasis atleistinių ir atvykėlių iš Rytų kraštų šiurkščiu lotynų kalbos akcentu, dažnai prisimindavo II a. pr. Kr., kai lotynų kalba ir romėniškoji dvasia dar gyveno savo „aukso amžių“.

Romos Imperijos metais literatūra įvairiuose imperijos kraštuose buvo kuriama graikų ir lotynų kalbomis. Romėnai, tarp jų ir imperatoriai (Klaudijus, Tiberijus, Neronas, Markas Aurelijus, Julianas), graikiškai rašė eiles, poemas, tragedijas, filosofinius kūrinius. Įvairių imperijos sričių išeiviai – rašytojai kūrė abiem kalbomis. Štai Antiochijos graikas Amianas Marcelinas rašė lotyniškai, o Fedras iš Makedonijos, Seneka iš Ispanijos, Apulėjus, Tertulianas ir Laktancijus iš Afrikos, romėnas Musonijus Rufas – graikiškai (ir lotyniškai). Praturtindamos viena kitą, šios kalbos tapo pasaulinėmis, oficialiai pripažintomis tarptautinio bendradarbiavimo kalbomis. Ypatingas yra graikų kalbos vaidmuo formuojant romėnų kultūrą, pradedant raidynu ir baigiant literatūros žanrais, stiliais, filosofine bei teisės terminologija.

Ilgai užsitęsusi konkurencija tarp graikų kalbos ir garsių romėnų ginamos bei puoselėjamos lotynų kalbos atvedė į Cicerono, Vergilijaus, Ovidijaus, Horacijaus sukurtų šedevrų erą, kuri nuo tų laikų iki mūsų dienų daro didelį poveikį filologinei dvasiai. **Gausybė**

lig šiol kultūringų žmonių vartojamų lotyniškų posakių, „sparnuotųjų žodžių“, patarlių, per amžius juose sukaupta išmintis ir patirtis moko politikus, filosofus, mokytojus bei visus mąstančius žmones mintis dėstyti gyviau ir įtaigiau, formuoja etines nuostatas ir, Cicerono žodžiais tariant, „gerina mūsų gyvenimo kokybę“.

Romėnų vardai. *Nomen est omen* – vardas yra lemtingas ženklas

Romėnai, kurie visada stengėsi teisiškai sureguliuoti juos supančius dalykus ir reiškinius, vardams teikė daug didesnę reikšmę, nei graikai. Iš kartos į kartą pereinantys jų giminės vardai rodė tam tikrus socialinius ir politinius skirtumus, pvz., tarp patricijų ir plebėjų giminių. Iš pradžių romėnai turėjo du vardus: asmenvardį *(praenómen)* ir giminės vardą *(nomen)*, o Respublikos laikais bei vėliau prisidėjo ir šeimos vardas *(cognómen)*. Asmenvardžių buvo nedaug. Dažniausiai sutinkami: *Aulus, Gaius, Gnaeus, Decimus, Lucius, Marcus, Publius, Quintus, Sextus, Tiberius, Titus*. Retesni: *Apius, Mamercus, Numerius, Postumus, Servius, Spurius* ir kt. Šie vardai buvo tokiõs senõs kilmės, kad dãžno reikšmė jau užmiršta, nors, pvz., Kvintas – penktasis, Sekstas – šeštasis, Decimas – dešimtasis.

Giminės vardų *(nomen)* buvo gerokai daugiau, tačiau daugumos jų reikšmė taip pat nėra žinoma. Klasikiniais laikais giminės vardas baigdavosi galūne *-ius*, kai kada *-is*: *Aelius, Antonius, Aurelius, Claudius, Flavius, Julius, Valerius* ir t. t. Kai kuriose giminėse buvo tik tam tikras asmenvardžių skaičius: Kornelijų Scipionų giminėje – Gnėjus, Liucijus ir Publijus, Klaudijų Neronų – Tiberijus ir Decimas. Nusikaltėlio asmenvardis galėjo būti visiems laikams pašalinamas iš tos giminės, kuriai jis priklausė, vardų. Taip Manlijų giminėje nuo 383 m. pr. Kr. buvo uždraustas Marko vardas, mat patricijus Markas Manlijus, gynęs Kapitolijų nuo gãlų antplūdžio, vėliau ryžtingai

pasisakė už plebėjų teises ir tuo sukėlė didžiulį ne tik patricijų, bet ir savo giminaičių pasipiktinimą. Nuo tada šios giminės nariams neleista savo vaikus vadinti Marko vardu. Senatui nutarus, Marko vardas visiems laikams buvo uždraustas ir Antonijų giminėje po triumviro Marko Antonijaus pralaimėjimo bei žūties.

Nuo I a. pr. Kr., kai pasirodė vienvaldystės tendencijos, vis dažniau kyla noras pagrįsti savo valdžios siekius tam tikru teisiniu ir moraliniu pagrindu – kilme iš dievų ar herojų. Štai Gajus Julijus Cezaris savo tetos Julijos laidotuvėse ištarė tokius žodžius: „Mano tetos Julijos protėviai iš motinos pusės yra karališkos kilmės, o iš tėvo pusės jie susigiminiavę su nemirtingaisiais dievais: mat iš Anko Marcijaus kilo karaliai Marcijai, beje, tuo vardu vadinosi ir jos motina, o iš Veneros – Julijai. Tos giminės vardą turi ir mūsų šeima“ (Svetonijus). Čia reikėtų priminti ir mitologiją: Anchizas + Venera → Enėjas → Julas. Tokia Julijų giminės genealogija. Neromėniškos kilmės giminių vardai turėjo specifines priesagas ir galūnes, pvz., sabinų – oskų – umbrų: Alfenas, Mafenas, Maecenas, Fulginas; etruskų: Mastarna, Perperna, Caecina, Spurinna.

Trečiasis romėnų vardo dėmuo *cognómen* buvo individuali pravardė, dažnai atitekdavusi palikuonims ir tapdavusi giminės šakõs vardu. Tačiau *cognomen* nebuvo būtinas, pvz., kai kurios plebėjų giminės (Antonijai, Marijai, Oktavijai, Sertorijai) jų neturėjo. Pìrmosios šeimų pravardės atsirado patricijų giminėse ir siejamos su svarbiausiais to meto romėnų darbais – žemdirbyste ir gyvulininkyste: Pizonas – iš veiksmažodžio *pinso* (trinu, grūdu); Ciceronas – iš *cicer* (žirnis); Pilumnas – iš *pilum* (grūstuvas); Junijų giminėje sutinkama Bubulko pravardė *Bubulcus* (jaučiaganys) ir t. t. Kiti *cognomen* paprastai reiškia kokią nors charakterio savybę (*Sevérus* – žiaurus, *Lúcro* – ėdrūnas, *Probus* – sąžiningas), išorės požymį (*Mácer* – liesas, *Celsus* – aukštas, *Paulus* – žemas, *Strábo* – žvairas, *Nasíca* – aštrianosis, *Crassus* – storas, *Cincinátus* – garbanotas). Daug šakų turėjo patricijų Kornelijų giminė. Vienas iš šios giminės narių gavo Scipiono pravardę (*scipio* – lazda) už tai, kad vedžiojo savo aklą tėvą ir buvo jam tarsi aklojo paspirtis.

Jau Respublikos metais kai kurie žinomi asmenys turėjo ne tris, bet keturis vardus. Ketvirtasis *(agnómen)* buvo duodamas dažniausiai už tam tikrus nuopelnus. Publijus Kornelijus Scipionas, 202 m. pr. Kr. nugalėjęs Hanibalą prie Zamos, gavo Afrikietiškojo pravardę; Liucijus Emilijus Paulas už pergalę prieš Makedonijos karalių Persėją 168 m.

pr. Kr. gavo Makedoniškojo *agnómen*, o diktatorius Sula prie kitų savo vardų pats pridėjo *Félix* (laimingasis), tad nuo tol buvo vadinamas Liucijumi Kornelijumi Sula Feliksu. Ketvirtojo vardo *agnomen* atsiradimą lėmė ir tai, kad vyriausiasis sūnus šeimoje dažnai gaudavo visus tris savo tėvo vardus, todėl toje pačioje šeimoje galėjo būti net keli tuos pačius vardus turintys asmenys, pvz., garsiojo oratoriaus ir politinio veikėjo Marko Tulijaus Cicerono tėvas ir sūnus irgi buvo Markai Tulijai Ciceronai. *Agnomen* neretai būdavo paveldimas. III a. pr. Kr. Gnėjus Kornelijus Scipionas gavo pravardę *Ásina* (asilė) už tai, kad kaip užstatą į Forumą atvedė pakrautą auksu asilę. Ši pravardė atiteko ir jo sūnui Publijui, kuris buvo vadinamas Publijumi Kornelijumi Scipionu Asina. Kitas Kornelijų Scipionų šakos atstovas gavo pravardę *Nasíca* (aštrianosis), kuri atiteko ir jo palikuonims. 138 m. pr. Kr. konsulas Publijus Kornelijus Scipionas Nasika liaudies tribūno Kuriacijaus buvo pramintas Serapionu, mat buvo panašus į aukojimui skirtų gyvulių pardavėją (Serapis – Egipto dievas), tad dabar jau turėjo net penkis vardus. Iš pradžių, įtraukiant jauną romėną į piliečių sąrašus arba kitus oficialius dokumentus, rašydavo tik jo asmenvardį *(praenomen)* ir visą trinarį tėvo vardą kilmininko linksniu. Vėliau jau imti rašyti naujojo piliečio visi trys vardai ir tėvo vardas. Epigrafikoje galima rasti net senelio ar prosenelio vardus.

Svetimõs giminės nariu romėnas galėjo tapti įsūnijimo *(adóptio)* keliu. Tada įsūnis gaudavo visą trinarį įtėvio vardą, o savo giminės vardą pasilikdavo kaip antrąjį *cognomen*, pridedant priesagą *an*, pvz., Paulą Emilijų įsūnijus Publijui Kornelijui Scipionui, įsūnis imtas vadinti Publijumi Kornelijumi Scipionu Emilianu, o Gajų Oktavijų įsūnijus Gajui Julijui Cezariui, įsūnytasis gavo Gajaus Julijaus Cezario Oktaviano vardą. Tačiau buvo ir kitokių antroponiminės nomenklatūros variantų, pvz., sūnus gaudavo savo motinos giminės vardą arba įsūnio giminės vardas likdavo nepakeistas. Įdomūs atvejai, kai kokį nors giminės vardą ar pravardę turėdavo didelis skaičius žmonių. Kai Liucijus Kornelijus Sula nugalėjo Marijaus šalininkus ir norėjo stipriau įsitvirtinti Romoje, jis dovanojo laisvę 10 000 vergų, suteikė jiems romėnų pilietybę ir atidavė nužudytų Marijaus šalininkų turtą. Apdovanotieji gavo Kornelijų vardus ir visada buvo patikima Sulos atrama ir apsauga. Arba kitas atvejis, kai minėtasis Oktavianas Egiptą pavertė Romos provincija, senatas pasiūlė jam imperatoriaus titulą, o jis pats panoro vadintis Cezariu. Nuo to laiko žodis *cezaris*

tapo garbingu visų po Oktaviano valdžiusių asmenų titulu (žr. Svetonijaus „Dvylikos cezarių gyvenimas“).

Moterys vėlyvosios Respublikos ir Imperijos metais neturėjo asmenvardžių, tik giminės vardus *(nomen)*. Kadangi visõs tos giminės moterys turėjo tą patį vardą, tad buvo skiriamos pagal amžių: Julija vyresnioji *(máior)*, Julija antroji *(secúnda)* ir taip iki jaunėlės Julijos *(mínor)*. Marko Tulijaus dukra buvo Tulija, Terencijaus – Terencija. Ištekėjusi moteris pasilikdavo savo giminės vardą, bet prie jo buvo pridedama ir vyro šeimos pravardė, pvz., Terencija, Terencijaus dukra, Cicerono žmona; arba – Augusto žmona Livija Augusta Druzila, mat buvo Marko Livijaus Druzo dukra. Vergų vardų srityje kokių nors tvirtų taisyklių nebuvo, todėl dažnai, perkant vergą, oficialiame dokumente jo vardą lydėdavo pastaba: „arba kokiu kitu vardu jis vadintųsi“. Seniausiais Romos istorijos laikais individualių vardų vergai neturėjo, nes teisiškai jie buvo laikomi šeimininko vaikais, tad prigijo archajiškieji jų vardai, sukurti iš šeimininko asmenvardžio *(praenomen)* ir žodžio *puer* (vaikis, berniukas, sūnus), pvz., Gaiporas (Gajaus vaikas), Marciporas (Marko vaikas) ir t. t. Neretai vergams likdavo jų laisvėje turėtas vardas, taip pat vergo vardas rodydavo jo kilmę: Dakas, Siras, Korintietis ir kt. Vietoje vardo galėjo būti ir pravardė Pirmasis, Antrasis, Trečiasis. Labai dažnai, ypač vergams – barbarams, buvo duodami graikiški vardai: Aleksandras, Hipokratas, Filonikas, Erotas ir kt. Antkapiniuose ir kituose įrašuose randama ir tokių vergų vardų kaip Feliksas (laimingasis), Faustas (sėkmingasis), Vitalis (gyvybingasis). Neįtikėtina atrodo, kad nepasitaiko įžeidžiančių ar niekinančių vergų pravardžių!

Paleistas į laisvę vergas (libertinas) gaudavo savo šeimininko asmenvardį *(praenomen)* ir giminės vardą *(nomen)*, o ankstesnis jo vardas likdavo kaip *cognomen*. Marko Manėjaus Primo paleistas į laisvę vergas Apela buvo vadinamas Marku Manėjumi Apela; Marko Tulijaus Cicerono atleistinis, gabus jo sekretorius Tironas, gavo Marko Tulijaus Tirono vardą. O štai buvusi Liucijaus Hostilijaus Pamfilo vergė Basa, jo paleista į laisvę, tapo Hostilija Basa, nes moterys neturėjo *praenomen* (asmenvardžio). Imperatorius Klaudijus uždraudė svetimšaliams pasisavinti romėnų giminės vardą ir tokiu būdu tartum tapti Romos piliečiu: už tai grėsė mirties bausmė (Svetonijus). Tačiau neromėniškos kilmės provincijų gyventojai, kurie oficialiai gaudavo Romos pilietybę, turėdavo imperatoriaus asmenvardį *(praenomen)* ir giminės vardą *(nomen)*, o savo ankstesnį

vardą išlaikydavo kaip *cognomen*. Yra išlikęs įrašas, kai romėnų paimtas į nelaisvę Partų valstybės gyventojas Migdonijas, vėliau gavęs romėnų piliečio teises, buvo vadinamas Gajumi Julijumi Migdoniju. Tacitas „Analuose“ mini atvejį, kai romėnų pilietybę iš Gajaus Julijaus Cezario gavusių protėvių vaikai vadinosi Julijus Sakroviras, Julijus Floras ir Julijus Indas.

Nuo Imperijos pradžios romėnų antroponimikoje pastebimos dvi tendencijos – oficialių vardų trumpėjimas ir ilgėjimas. Visas trinaris vardas *(praenomen*, *nomen* ir *cognomen)* buvo rašomas tik oficialiuose dokumentuose. Iš istorikų kūrinių matyti, kad net žinomus žmones paprastai vadindavo tik pagal *nomen* arba *cognomen*: štai Gajus Marijus istorijoje išliko kaip Marijus, o jo priešas Liucijus Kornelijus Sula žinomas kaip Sula. Galbūt taip atsitiko todėl, kad Marijų giminėje žymių žmonių daugiau nebuvo, o Kornelijų giminė buvo labai jau plati. Į istoriją patekęs Oktaviano Augusto vardu Gajus Oktavijus po to, kai jį įsūnijo Gajus Julijus Cezaris, oficialiai turėjo būti vadinamas Gajumi Julijumi Cezariu Oktavianu, tačiau nuo 40 m. pr. Kr. jis kai kur įrašuose minimas kaip imperatorius Cezaris. Tad žodis *imperator* tartum virsta asmenvardžiu, o nuo 27 m. pr. Kr. dar pridedamas senato jam aprobuotas titulas Augustas (išaukštintasis, dievų išrinktasis, palaimintasis).

Pastebima ir tokia tendencija: *cognomen* pereina į *praenomen* (Neronas, Druzas, Agripa) arba atsisakoma *nomen* ir *cognomen*, o visiems šiems pokyčiams pradžią davė pats Augustas, kuris, matyt, gėdijosi savo plebėjiškos Oktavijų giminės, tad iš savo oficialaus vardo pašalino ir jos vardą. Nuo Augusto laikų tradiciškai pašalinamas ir Julijų giminės vardas. Kai imperatorius Kaligula buvo nužudytas, baigėsi Julijų dinastija ir valdžia perėjo Klaudijams, kurie išlaikė savo giminės vardą *(nomen)* galbūt todėl, kad atsiskirtų nuo Julijų, nes *praenomen* ir *cognomen* abiejų giminių buvo tie patys.

Nukrypimas nuo senųjų antroponimikos tradicijų reiškėsi ir tuo, kad tėvo asmenvardis *(praenomen)*, anksčiau atitekdavęs vyriausiajam sūnui, vėliau tapdavo iš karto visų sūnų asmenvardžiu. Nuo II a. pr. Kr. tapo madinga turėti daug vardų. 169 m. konsulo tėvas viename įraše vadinamas trylika vardų, o jo sūnus – net trisdešimt aštuoniais vardais! Antroponimikoje atsiranda pavyzdžių, kur nėra asmenvardžio, 1-oje ir 3-ioje vietoje – du giminės (patricijų ir plebėjų) vardai, o 2-oje ir 4-oje du *cognomina*. Bet itin dažni nukrypimai nuo tradicijos sutinkami Romos provincijose.

Romėnų charakterio bruožai

*Rom*ā*nus et sedéndo vincit!* (romėnas ir sėdėdamas nugali!) – skelbia viena lotyniška sentencija, kuri, deja, tinka tik ankstyvajai ir Respublikos epochos visuomenei apibūdinti, nors, turbūt, irgi ne visada... Graikai romėnus, kaip minėjome, laikė žiauriais, kraujo trokštančiais, nekūlturingais barbarais, nemokančiais gyventi ir mąstyti taip, kaip pritinka civilizuotam žmogui. Žinoma, romėnai apie graikus irgi turėjo savo nuomonę – šie esą linkę į individualizmą, išlepę, garbėtroškos, plepiai ir t. t. Tačiau tai daugiau buitinio lygio nuomonės.

Jau III a. pr. Kr., kai romėnų valdos išėjo už Italijos ribų, atsirado psichologinė ir socialinė problema, kaip pergalingiems romėnams elgtis su užkariautų teritorijų gyventojais. Dauguma senatorių ir paprastų piliečių buvo įsitikinę, kad tų teritorijų žemes reikia paversti *áger publicus,* t. y. romėnų tautos žemės fondu, o senuosius gyventojus priversti iš ten bėgti arba leisti išmirti, mat jie esą ne žmonės, arba bent jau ne visai žmonės. Net graikų filosofijos pasekėjas ir humanistas Ciceronas, teigęs, kad visi žmonės iš prigimties yra lygūs, būdamas romėnas ir politikas, galvojo ir kai kada rašė visai kitaip. Štai jo žodžiai iš kalbos prieš Antonijų (VI,7,19): **„Romėnų pavertimas kieno nors tarnais yra visatos įstatymo pažeidimas, nes dievų valia jie sukurti tam, kad valdytų visas tautas.“**

Nesuprantami ir nepateisinami atrodo istoriko Tacito, pliekusio imperatorių žiaurumus, žodžiai apie kitas tautas. Veikale „Germanija“ Tacitas tiesiog kraugeriškai ramiai pasakoja apie germanų genčių tarpusavio pjautynes: „Po to, kai brukterai buvo išvyti ir visus ligi vieno juos išpjovė susitarusios kaimyninės gentys, nepakęsdamos jų dėl išdidumo, ar masino jas grobio saldumas, o gal maloningieji dievai atsigręžė į mus: juk nepašykštėjo jie mums tokio kruvino reginio! – daugiau kaip 60 000 vyrų krito, bet ne nuo romėnų ginklų ir šūvių, o kur kas puikiau! – pasismaginom maloniu reginiu.“ Palyginęs tas pjautynes su gladiatorių kovomis ir jų teikiamais malonumais, Tacitas tęsia: „Tepasilieka, meldžiu aš dievus, ir testiprėja germanų tautose jei

ne meilė mums, tai bent neapykanta saviems, juk spaudžiant imperiją nelaimėms, niekuo kitu fortūna negali mūsų pradžiuginti, vien tik priešų nesantaika.“

O ir Imperijos meto senatorius Trazeja, garsėjęs savo padorumu ir žmoniškumu, Tacito „Analų“ duomenimis, elegiškai prisimindavo tuos laikus, kai **„ištisos taūtos virpėjo, išgirdusios net ir vieno romėnų piliečio jiems sakomą nuosprendį“**. Toks požiūris į svetimtaučius, matyt, negalėjo išnykti tol, kol prestižą turėjo polinės bendruomenės gelmėse susiformavusi idėja, kad pilietinė uždara bendruomenė yra tikras, vertingas darinys, o visa kita – priešiškas, piktas ir nesuprantamas pasaulis. Tačiau „togomis vilkinčioje gentyje“ egzistavo ir kitas tradicinis požiūris į svetimšalius: juk Roma pati iškilo iš Lacijuje gyvenusių įvairių etninių grupių susiliejimo, iš ilgo bendravimo su kaimynais etruskais, tad Romos miestas-valstybė įterpė į save daugybę ideologinių, kultūrinių, politinių elementų, o jos gyventojai labai anksti įprato kaimynus matyti ne tik kaip priešus, bet ir kaip sąjungininkus, partnerius, su kuriais bendravimas praturtino jų pačių gyvenimo būdą. Tacitas užsimena, kad Romos valstybės įkūrėjas Romulas pasižymėjo tokia išmintimi, jog daugelyje tautų iš pradžių matydavęs priešus, o vėliau – piliečius. **Specifinis romėnų kosmopolitizmas ir šovinizmas laikėsi ant dviejų pradmenų: atvirumo ir uždarumo, kurie ir kovojo tarpusavyje, ir sąveikavo**, remdamiesi legendomis apie Romoje valdžiusius etruskų karalius, apie besigrūmusius, o paskui susitaikiusius plebėjus bei patricijus ir t. t.

Tad pradėkime nuo legendų, kurios mus supažindina su konkrečiais žmonėmis, gyvenusiais ankstyvajame ir Respublikos laikotarpyje, kurių gausa verčia manyti, kad bent iš dalies romėnai ir buvo būtent tokie. Tad istorijos mūzai Klėjò panorėjus, pirmyn, kartu su Livijumi, Plutarchu ir kitais Romos istorikais į tą tamsą, iš kurios žvelgia į mus Cicerono, Senekos, Livijaus akys, tarsi klausdamos: ar pasikeitėte jūs, XXI amžiaus žmonės? Ar išmokote ko nors iš mūsų, ar tobulėjo jūsų dvasia?

Sugrįžkime į karalių epochą... **Livijus pasakoja legendą apie būsimojo konsulo Kolatino žmoną Lukreciją, kurios mirtis tapo stipriausias postūmis atsirasti Respublikai.** O buvo taip. Vienas iš paskutiniojo karaliaus Tarkvinijaus Žiauriojo sūnų Sekstas, atvykęs pas Kolatiną į svečius, susižavėjo jo žmonos Lukrecijos grožiu bei dorybingumu ir naktį ją nutarė išniekinti. Įėjęs į miegančios

Lukrecijos kambarį su ginklu rankoje, Sekstas sušnibždėjo: „Tylėk, Lukrecija, aš – Sekstas Tarkvinijus, mano rankoje kardas, jeigu suriksi – mirsi!“ Pamatęs, kad Lukrecija nenusileidžia nei jo prašymams, nei gąsdinimams, Sekstas ėmė ją šantažuoti: pasakė, kad prie jos, nužudytos, paguldys pripjautą nuogą vergą – tegul visi kalba, jog ji nužudyta purvinoje paleistuvystėje. Lukrecijai teko nusileisti... Rytą ji išsiuntė pasiuntinį į gretimą miestą Ardėją pašaukti ten buvusio vyro ir, viską papasakojusi, jo bei tėvo akivaizdoje nusidūrė peiliu. Kartu su Kolatinu atvykęs Liucijus Junijus Brutas liepė visiems duoti priesaiką ir sukilti prieš karalių valdžią. Romoje susirinko didelis būrys ir, vadovaujamas Bruto, nusprendė išvyti karalių Liucijų Tarkvinijų su jo žmona bei vaikais. Iš Ardėjos grįžęs karalius į Romą nebuvo įleistas, o Tautos susirinkime konsulais buvo išrinkti Brutas ir Kolatinas.

Panaši istorija atsitiko jau Respublikos metais, kai decemviras Apijus Klaudijus pajuto didžiulę aistrą centuriono Liucijaus Verginijaus dukrai gražuolei Verginijai, kuri tuo metu buvo plebėjų teises drąsiai gynusio, buvusio liaudies tribūno, Liucijaus Icilijaus sužadėtinė. **Iš meilės netekęs galvos ir nesulaukęs Verginijos palankumo, Apijus Klaudijus ryžosi apgavystei**: įsakė savo klientui Markui Klaudijui, kad šis paskelbtų, jog Verginija esanti jo vergė ir kad nesutinkąs nors laikinai palikti ją laisvėje, nes tuo metu kai nėra jos tėvo, nenorįs sulaukti kokių nors neteisėtų veiksmų. Klaudijus taip ir padarė. Po to buvo surengtas teismas, o Verginija laikinai paleista, kol į Romą sugrįš tėvas. Jau rytą, susirinkus Forume miniai, atėjo Verginijus, apsirengęs tamsiais gedulo drabužiais, vesdamasis dukrą. Apijus Klaudijus paskelbė, kad Verginija pripažinta jo kliento verge ir liepė liktoriams ją sučiupti. Verginijus šiek tiek su dukra ir jos aukle paėjęs į šalį sušuko: „Tiktai taip, mano dukra, aš galiu tave padaryti laisvą!“ ir smogė Verginijai peiliu į krūtinę... Ką gi, taip romėnai brangino laisvę ir tokia gėda laikė vergovę!

Plutarchas smulkiai pasakoja apie tai, kaip pasielgė Brutas, pirmasis konsulas, poroje valdęs su Kolatinu, kai išgirdo, kad jo sūnūs dalyvavo sąmoksle prieš ką tik susikūrusią Respubliką. Brutas, kreipdamasis vardu į kiekvieną iš sūnų, tarė: „Nagi, Titai, nagi, Tiberijau, kodėl neatsakote į pareikštus kaltinimus?“ Kadangi šie, trissyk paklausti, nieko neatsakė, Brutas, pasisukęs veidu į liktorius, tarė: „Dabar jau jums laikas atlikti savo pareigą.“ Jie tučtuojau sugriebė jaunuolius, nuplėšė drabužius, užlaužė rankas už nugaros ir

nuplakė rykštėmis. Ir nors visiems kitiems neužteko jėgų į tai žiūrėti, sako, kad konsulas ne tik nenusuko žvilgsnio į šalį, bet ir pykčio bei rūstybės, atsispindėjusios jo veide, nesušvelnino nė užuojautos šėšėlis. Jis atidžiai stebėjo, kaip baudžiami jo sūnūs, kol liktoriai, parbloškę juos ant žemės, kirviais nukirto jiems galvas. Tada, patikėjęs kitų kaltinamųjų likimą savo kolegai, jis atsistojo ir išėjo, įvykdęs tai, ko pagirti norintiems – girti neverta, tačiau dėl ko ir priekaištauti neįmanoma.“ Toliau Plutarchas svarsto: „Arba jo dorovinis maksimalizmas padarė sielą abejingą, arba nepaprastai didelė kančia privertė ją nejusti skausmo. Nei víena, nei kìta neįprasta žmonėms: víena greičiau būdinga dievams, kita žvėrims“. Ši legenda Plutarcho papasakota Publikolos biografijoje.

Vykstant romėnų karams su etruskais, Porsenos vadovaujama kariuomenė vienu metu jau buvo užėmusi dešinėje Tiberio pusėje Janikulo kalvą ir nustūmusi romėnus už tilto atgal, Romos link. Etruskai tikriausiai būtų įsiveržę į Romą kartu su ten bėgančiais romėnais, tačiau vienas iš karių, Horacijus Koklitas, narsiai kaudamasis sustabdė priešą ir leido tuo metu romėnams tiltą sugriauti. Po to su visa ginkluote jis metėsi į upę ir, išvengęs strėlių lietaus, nuplaukė pas savuosius. Vėliau už šį žygdarbį romėnai jam padovanojo tiek žemės, kiek galėjo su arklu apeiti per visą dieną. O kadangi mūšyje jis neteko akies, buvo pramintas Koklitu, t. y. Vienaakiu, ir ta garbinga pravarde didžiavosi jo palikuonys.

Iš karų su etruskais likusi dar viena legenda, kurią irgi pasakoja Livijus. Etruskai ilgai buvo apgulę Romą ir ten prasidėjo badas. Tada romėnas **Gajus Mucijus nusprendė nužudyti etruskų karalių Porseną** ir, gavęs senato leidimą, patraukė priešų stovyklos link, bet per klaidą nudūrė ne Porseną, o jo raštininką. Mucijų tuoj pat sučiupo, o šis, norėdamas parodyti romėnų panieką bet kokiems kankinimams ir gąsdinimams, savo dešinę ranką uždėjo ant palapinėje degusio žaizdro ir tol ją laikė, kol ji nenudegė, veide nesuvirpėjus nė vienam raumenėliui! Sužavėtas priešo, Porsena Mucijų paleido namo, o dėkingi romėnai jam davė Scevolos pravardę, kuri reiškė Kairiarankis (mat dešinė nudegė) ir tapo garbinga jo ainių pravarde.

Tačiau tai dar ne viskas. Etruskai pažadėjo romėnams atsitrauksią, sudarius tam tikrą sutartį, o kaip sutarties vykdymo garantiją, priėmė iš jų 10 jaunuolių ir 10 merginų. Tačau viena iš jų, vardu Klelija, kartu su draugėmis pabėgo iš etruskų stovyklos, perplaukė Tiberį ir grįžo į Romą. Romėnai nepritarė negarbingam

elgesiui ir vėl sugrąžino pabėgėles etruskams. Šie, sužavėti tokio sutarties laikymosi griežtumo, Kleliją paleido atgal ir net leido jai pasiimti iš likusiųjų įkaitų tiek, kiek ji panorės... **Kita legenda pasakoja apie romėną Marcijų, vėliau gavusį Koriolano, t. y. volskų miesto Koriolų užkariautojo, vardą.** Kai romėnai jį įžeidė, Koriolanas pabėgo iš Romos ir perėjo į jos priešų volskų pusę. Jam vadovaujant, volskai apiplėšė ir sugriovė daugelį Lacijaus miestų ir priėjo prie pat Romos. Jokie Romos pasiuntiniai, nuvykę pas volskus, nesuminkštino įžeistos romėno širdies, tad pas Koriolaną atėjo kartu su vaikais garbingiausios Romos matronos, vedamos jo motinos Veturijos ir žmonos Volumnijos. Vos ši procesija priartėjo prie volskų stovyklos, Koriolano širdis atsileido ir, puolęs prie motinos, jis sušuko: „Tu išgelbėjai Romą, bet pražudei mane!“ Po to volskai atsitraukė, o Koriolaną nužudė už tai, kad šis apvylė jų viltis.

IV a. pr. Kr. vykęs romėnų karas su lotynais buvo labai atkaklus ir žiaurus. Legendos byloja bent apie dvi baisias žmonių gyvybių aukas, iš kurių vieną pagimdė griežta karo drausmė, o kitą – begalinė romėnų meilė savo tėvynei. Romėnams vadovavusio konsulo Manlijaus Torkvato sūnus, raitelių būrio vadas Titas Manlijus, lotynų karvedžio Metijaus buvo išprovokuotas susikauti dvikovoje, nors konsulas griežtai draudė tai daryti, nes tarp kovojančiųjų pusių galėjo būti draugystės arba giminystės ryšiai. Dvikovoje konsulo sūnus nudūrė Metijų, nuvilko jo karinę aprangą ir, lydimas besidžiaugiančio savo būrio, atvyko pas tėvą, tačiau konsulas pasakė, jog puikus troškimas įrodyti savo narsą sunaikintas, nes buvo pažeista karinė drausmė ir jeigu sūnus būsiąs nubaustas už įsakymo nesilaikymą, konsulų valdžia liks nepažeminta, o jeigu nebus nubaustas, toji valdžia visiems laikams neteks savo reikšmės. Po to jis įsakė liktoriui pririšti sūnų prie stulpo ir netekusių žado karių akivaizdoje nukirsti jam galvą. Visi kariai iš siaubo tiesiog suakmenėjo, bet vėliau sukrovė jam laužą, o kūną su didžiausia pagarba sudegino. Nuo to karto likęs posakis „Manlijaus įsakymas“ ir dabar yra nežmoniško žiaurumo sinonimas.

Vykstant mūšiui Vezuvijaus papėdėje, vienu metu romėnų padėtis susiklostė labai pavojingai. Anot Livijaus, vienas iš legionams vadovavusių konsulų, Decijus Musas, pakląusė vyriausiojo žynio, kokiais žodžiais jis turėtų kreiptis į dievus, norėdamas savo tėvynės labui pasiaukoti. Ištaręs reikiamus žodžius, apsirengęs šventinę togą ir atsistojęs virš padėtos ant žemės strėlės bei prieš mirtį

užsidengęs galvą, Decijus šoko ant žirgo ir su ginklu rankose metėsi į patį priešų vidurį. Lotynams dabar jis kėlė baimę ir siaubą: kur tik pasisukdavo, atrodė, lyg būtų pasirodžiusi kažkokia žvaigždė, pranašaujanti nelaimę. Kai Decijus krito strėlių krušos nukautas, lotynai pasimetė ir pasileido bėgti, o atsipeikėję romėnai pradėjo kautis.

Taigi daug ką apie romėnus byloja tos legendos, bet ne mažiau ir tikresni įvykiai. Kaip jau buvo minėta, graikai romėnus laikė labai žiauriais. Tad pažiūrėkime, kokie pavyzdžiai šią jų nuomonę patvirtina. **Karaliui Tului Hostilijui teko kariauti su Alba Longos miestu.** Karą laimėjus, Tulas Hostilijus pasikvietė Alba Longos gyventojus į Romą, atidavė jiems Celijaus kalvą ir tokiu būdu Romos gyventojų padvigubėjo. Tačiau priešams kare vadovavęs Fufetijus neišvengė šiurpios bausmės: jį pririšo prie dviejų žirgų, kurie buvo pavaryti į priešingas puses ir perplėšė jo kūną... **III a. pr. Kr. romėnai kariavo su pietinės Italijos miestais. Kai Regijaus miestas romėnų buvo užimtas,** didžioji šio, sukilusio prieš romėnus, miesto gyventojų dalis buvo nubausta mirties bausme, o 300 surakintų žmonių nuvesti į Romą ir čia, kad išnaikintų ateičiai bet kokį norą atsimesti nuo Romos, juos išplakė rykštėmis, o po to nukirto galvas. *Debellémus supérbos* (sugniuždykime išdidžiuosius!) – toks buvo neišblėstantis romėnų troškimas.

Daug žiaurumo būta iš abiejų pusių karuose su Kartagina. Kai kartaginiečiai nepaprastai žiauriai pasielgė su romėnų karvedžiu Regulu, senatas du Kartaginos belaisvius, Bostarą ir Hamilkarą, liepė atiduoti Regulo našlei ir sūnui, kurių įsakymu šie buvo įmesti į ankštą kalėjimą ir daug dienų laikomi alkani. Bostarui mirus iš bado, jo pūvantis lavonas buvo paliktas Hamilkarui vietoje maisto. Tiesa, sužinojęs apie tai senatas tuoj pat tokį žiaurumą uždraudė. Baisūs įvykiai atsitiko šio karo metu Kapujoje, kuri buvo atsimetusi nuo romėnų ir prašėsi Hanibalo pagalbos. Kai romėnai užėmė Kapują, 53 ten slėpęsi senatoriai sukaustyti buvo išvesti iš miesto, išplakti ir nužudyti. Apie 30 senatorių, norėdami išvengti tokio likimo, susirinko į vieno iš jų namus atsisveikinimo vakarienės, po kurios visi nusinuodijo.

Nuo 195 iki 133 m. pr. Kr. Romos karai Ispanijoje beveik nesiliovė, tad ši teritorija virto romėnų karių kapais. Per tokį laiką nepaprastai susipriešino abi pusės. Romos karvedžių gobšumas ir žiaurumas niekur nebuvo toks baisus, kaip čia. 151 m. pr. Kr. atvykęs

tęsti karo konsulas Lukulas, trokšdamas ne tik karo šlovės, bet ir grobio, užpuolė vieną beginklę gentį ir pareikalavo 100 talentų sidabro bei raitelių būrio. Visa tai gavęs, Lukulas liepė į Kaukos miestą įleisti romėnų įgulą, kuri tuoj pat surengė baisias skerdynes: apie 20 000 žmonių buvo sukapoti, visas turtas išgrobstytas, likusieji gyvi parduoti į vergiją, tačiau niekas Romoje jo nenubaudė, net nepasmerkė. Ne geriau už Lukulą elgėsi ir kitas karvedys – Sulpicijus Galba. Kai išgąsdinti nuolatinių puldinėjimų Luzitanijos gyventojai paprašė taikos, Galba veidmainiškai juos išklaũsė ir pažadėjo apgyvendinti trijose derlingose srityse. Luzitanams susirinkus pas karvedį, šis juos išskirstė į tris grupes, apgaule atėmė ginklus, o po to visus iššudė. Tačiau kai liaudies tribūnas Skribonijus apkaltino Galbą už tokį šlykštų poelgį, teisme karvedys apsigynė verkšlendamas, kad jį nuteisus liks nelaimingi vaikai našlaičiai...

Vykstant karams su Makedonija, romėnų karo politika taip pat nebuvo garbinga ir humaniška. Norėdamas nubausti Epyrą, kurio dalis gyventojų buvo perėję į romėnų priešo Persėjo pusę, Emilijus Paulas įsakė atiduoti visą auksą ir sidabrą, nusiaubė apie 70 miestų, maždaug 15 000 gyventojų pardavė į vergiją. Tas pavyzdys turėjo parodyti, kaip Roma baudžia atsimetančius sąjungininkus. Graikų miestuose romėnams prijaučiančiose grupuotėse knibždėjo gausybė skundikų, kurie pranešdavo romėnams ypač apie tuos, kas palaikė jau minėtą Persėją. Iš tų skundų romėnų kariai sučiupo ir nužudė 550 pačių žymiausių piliečių. **Achajų sąjungoje buvo garsus išdavikas Kalikratas**, turėjęs ypatingą romėnų pasitikėjimą, kuriems įteikė garbingiausių 1 000 piliečių, vadovavusių šiai sąjungai, sąrašą. Romėnai pareikalavo, kad visi sąraše esantys, nepaskelbiant net jų vardų, būtų nužudyti. Matyt, ne be pagrindo graikai laikė romėnus žiauriais...

Ypatingu žiaurumu pasižymėjo 101 m. pr. Kr. buvęs liaudies tribūnu Apulėjus Saturninas. Siekdamas, kad konsulu būtų išrinktas optimatų priešas Servilijus Glaucija, jis nepasibjaurėjo konsulu vis dėlto išrinkto Memijaus nužudyti tiesiog Tautos susirinkimo metu. Tačiau Marijaus vadovaujami karių būriai puolė Saturnino šalininkus, o pats Saturninas, spėjęs pasislėpti Kapitolijuje, buvo apsuptas ir priverstas pasiduoti. Jaunieji aristokratai, aktyviai kovoję prieš Saturnino politiką, užsiropštė ant pastato stogo, kur slėpėsi Saturninas su savo šalininkais, išardė stogą ir išluptomis čerpėmis visus ten buvusius išdaužė...

O ką jau bekalbėti apie pilietinių karų baisumus! Optimatų vadas Sula, tik paėmęs viršų prieš savo priešininką Marijų, nutarė atkeršyti Prenestos miestui, kuris ilgai atsilaikė prieš Sulos būrius. Taigi šis karvedys įsakė kareiviams išvaryti 12 000 Prenestos gyventojų ir visus ligi vieno nukauti strėlėmis. Kai 6 000 žmonių, priklausiusių Marijaus būriams, savo noru pasidavė Sulai, nes jis žadėjo jų pasigailėti, visi Sulos įsakymu buvo suvaryti į Marso lauką ir iššudyti. Netoliese, deivės Belonos šventykloje, tuo metu vyko senato posėdis, kuriame Sula, kaip tik kai vyko skerdynės, sakė kalbą. Išgirdę pro atvirus šventyklos langus mirštančiųjų klyksmą, senatoriai pasibaisėjo, bet Sula juos šaltakraujiškai nuramino, esą, ten baudžiamas būrelis niekšų.

Tačiau užteks apie tai, nes argi neatsiveria žiaurus, gyvuliškas kraujo troškimas ir kitų tautų istorijoje?! Ir nejaugi romėnai buvo visada tik tokie? Na jau tikrai ne! Kaip minėjome, Respublikos metais visuomenė laikėsi gyvenimo principus apibrėžiančio idealo, vadinamojo *virtus*. Priminsime, kad *virtus* tai veikli energija, ištikimybė ir pasitikėjimas, solidumas, asketizmas, pastovumas, tvirtumas, pamaldumas, drausmė. Piliečiai turėjo mylėti savo tėvus, laikytis pareigos, gerbti dievus ir tėvynę, neišlaidauti. **II a. pr. Kr. buvo išleisti net 5 įstatymai, reguliuojantys puotų išlaidas!** Romėnams labai svarbu atrodė laikytis protėvių gyvenimo būdo *(mores maiórum)*, tad galima daryti išvadą, jog jie turėjo būti labai konservatyvūs žmonės. O pavyzdžių tikrai yra.

11 m. pr. Kr. senato nutarimas skelbė, kad „šeimininkai teisę į vandenį turi tol, kol jie valdo žemę, dėl kurios ta teisė jiems buvo duota“. Vienu žodžiu, pagal konservatyvią juridinę fikciją, prašymas tiekti namams miesto vandenį motyvuojamas būtinybe laistyti prie namų esantį žemės sklypą. Tas leidimas, kaip ir IV ar III a. pr. Kr., buvo duodamas asmeniškai, jis nebuvo paveldėjimo teisės dalis. Tad galime įsivaizduoti, kaip koks Imperijos epochos verslininkas ar bankininkas, kuriam reikėjo turėti miesto vandenį tik fontanams ar baseinams, turėjo vaidinti senųjų laikų žemdirbį, besirūpinantį bendruomenės jam skirto sklypo laistymu! Nepaprasta pagarba vandeniui, kuris išteka iš žemės gelmių, reiškėsi ir tuo, jog ne tik šaltiniai ar upės, bet ir šuliniai, vandentiekiai, net gatvių kolonėlės turėjo savo dievus bei kultą. Todėl suprantama ir tai, kad romėnai beveik nesinaudojo čiaupais – vanduo tekėjo iš kolonėlių, vandentiekių, baseinų dieną ir naktį, nes jo tėkmės stabdymas atrodė

toks pat baisus, kaip ir prievarta dievo atžvilgiu. Sunkiai, bet, suprantama, kodėl už vagystę iš miesto vandentiekio dažnai bausdavo kaip už valstybinį nusikaltimą!

Šį romėnų visuomeninio gyvenimo bruožą rodo ir toks dalykas, kaip Tautos susirinkimų (komicijų) veikla. Imperijos pradžioje tų susirinkimų būta, bet ne visada. Netgi kai jie vykdavo, jų negalima buvo vadinti realia valdžia, nes konsulus jau skirdavo patys princepsai. Tačiau Tacito, Plinijaus ir Svetonijaus nuomone, princepsai, norėdami komicijus panaikinti, vis dėlto stengėsi juos išsaugoti. Kodėl? Galbūt į šį klausimą atsako politinis Augusto testamentas „Dieviškojo Augusto darbai“, iš kurio sužinome, kad tribūno valdžią jis gavo įstatymo keliu, o įstatymo *(lex)* galią turėjo Tautos susirinkimo sprendimai. Tuo tarpu Augusto vardas buvo įtrauktas į žynių salijų himnus vien senato nutarimu. Tad vienas iš seniausių Respublikos pamatų, skelbęs, jog aukščiausią ir teisėtą valdžią pilietis galėjo gauti tik per Tautos susirinkimą, Augustui buvo labai svarbus, tuo labiau kad liaudies tribūno asmuo buvo neliečiamas ir šventas! Paprastesnis pavyzdys galėtų būti nuolat pasikartojančios pastangos priimti įstatymus, ribojančius išlaidavimą ir prabangą, nors romėnai aiškiai turtėjo, susikūrus daugybei provincijų ir gaunant iš jų bei karų labai daug pajamų. Bet vis atgimdavo senų, kuklių, saikingų laikų gyvenimo būdo ilgesys...

Apie romėnų nacionalistinius, kitaip – šovinistinius – polinkius jau buvo užsiminta šio skyriaus pradžioje, tada buvo prasitarta ir apie priešingą jų bruožą – kosmopolitizmą. Tęsiant priežasčių paieškas, padės Cicerono ir Tacito svarstymai, kad **romėnai, vieninteliai turėdami bendruomenes globojančius dievus, gerbia ir tų dievų saugomas vertybes: teisingumą, teisę, piliečio pareigą ir t. t., o kitos tautos, neturinčios tokių dievų ir vertybių supratimo, yra nuo pat pradžių ydingos. Ciceronas tvirtina, kad judėjai ir sirai yra gimę būti vergais, graikai negali nemeluoti, o romėnai sukurti tam, kad valdytų, tad tiesiog privalo plėsti savo valdas ir dauginti turtus, pajungdami savo valiai kitas tautas taip, kaip geriausia sielos dalis, t. y. išmintis, pajungia ydingas ir silpnas tos sielos dalis** („Apie respubliką“, III, 37). Politiniame ir praktiniame gyvenime šios idėjos vedami romėnai siaubė ir naikino barbarų tautas, žudė ir plėšė svetimšalius bei provincijas, naudodamiesi nematytai sustiprėjusia savo karine galia ir tų tautų tarpusavio nesutarimais.

Iš graikų atėjusią kinikų ir stoikų filosofiją, skelbusią, kad žmogus priklauso ne savo poliui, o visam pasauliui, perėmė ir kai kurie Romos filosofai, ypač Seneka. Viename iš laiškų Liucilijui jis rašė, jog siela nesutinka, kad jos tėvynė būtų tik menkas Efesas arba ankšta Aleksandrija, o tikras išminčius yra tas, kuris šias sienas moka sugriauti ir kurio vertà vienintelė valstybė – visas pasaulis. Tačiau toji bendra visų tėvynė, kurios ribas nustato vien Saulės sukimasis, žmogui esanti svarbi tik laisvalaikiu, apmąstant tokius filosofinius klausimus kaip žmonių sąžiningumas, dalijasi materija ar skyla ir t. t. Betgi pasaulis už pilietinio kolektyvo ribų nesąs svarbiausias, nes pilietis visų pirma atsakingas savo miestui (valstybei). Dviejų požiūrių susidūrimą švelnino ir tai, kad už Romos ribų buvo italikų miestai, su kuriais romėnai ne tik daug metų kariavo, bet ir buvo susiję įvairiomis sąjungomis, vedybiniais ryšiais, prekybiniais reikalais, ten gimdavo romėnų kultūros ir valstybės veikėjai. Vidužemio jūros šalys irgi darėsi romėnams artimesnės savo teisės ir socialinėmis normomis, nors jos vis dar atrodė kaip barbarų kraštai, kuriuos buvo galima niekinti ir tyčiotis, bet vis dėlto po truputį jungėsi į vieningą valstybę, kurios ribose bendraujama įvairiose gyvenimo situacijose, perimamos idėjinės vertybės, iš kur atvežama į Romą knygų, statulų, dievų kultų, paveikslų. Egipto įtaką patyrė Pompėjų freskos, Romos architektūros klasicizmas jautė graikų įtaką, nors vyko ir atvirkštinė civilizacijų sąveika: barbarai daug ko mokėsi iš romėnų, pvz., kai kurios Galijos sritys, romėnų užimtos III a. pr. Kr., pamažu virto švarių senovinių romėnų papročių ir gyvenimo normų citadelėmis. Jau Imperijos laikotarpio pradžioje užkariautų teritorijų žmonėms buvo suteikiamos Romos pilietybės teisės, ten statomi romėniško stiliaus amfiteatrai, bazilikos, pirtys, forumai. Tik tokia **nacionalinio išskirtinumo ir aplinkinio pasaulio idėjų sintezė davė geriausius Romos politinės, ūkinės ir meninės veiklos pavyzdžius**. **Daug ką perėmė romėnai iš kitų tautų netgi karybos srityje. Jau karuose su Pyru romėnai mokėsi taktikos meno, bet strategijos, t. y. mokėjimo surasti gynybos ir puolimo punktus, surinkti ir nukreipti kareivių mases, planuoti karo operacijų trukmę, derinti savo veiksmus su sąjungininkais – jie išmoko tik garsaus savo priešo Hanibalo „mokykloje“ per antrąjį Pūnų karą**.

Trumpai susipažinkime ir su kitais romėnų tautinio charakterio bruožais, pvz., religingumu. Visą **jų religingumą gimdė naudos idėja paremtas šaltas išskaičiavimas**, todėl religija negalėjo

sušvelninti romėnų charakterio. Aktyviai siekiantys savo planų įvykdymo, protingai viską apskaičiuojantys romėnai liko šaltakraujai ir beširdžiai per visą savo istoriją. **Naudingu dalyku laikydami gerus santykius su dievais**, geruosius dievus jie visaip stengėsi palenkti į savo pusę, o bloguosius – aukodami, duodami įžadus ir t. t. Istorikas Polibijas, ilgai gyvenęs Romoje ir gerai perpratęs romėnų charakterį, pastebi, kad romėnai labai uoliai atlikdavo religines apeigas, kai jiems grėsdavo dideli pavojai ir kai tos apeigos galėjo duoti naudą, tačiau patys savo valia dievų garbinti nebuvo linkę. Romėnai savo santykį su dievais grindė kaip ir romėnų teisė principu *do ut des* – aš duodu, kad tu duotum, t. y., jeigu aš tau aukoju ir atlieku apeigą, prašom duoti man gerą derlių arba pergalę mūšio lauke, vaikus arba sėkmę politikoje... Tačiau religijos reikalai nėra pirmaeilis šios knygos dėmesio objektas, todėl trumpai užsiminsime apie kitus svarbius dalykus.

Mokėjo kai kada romėnai būti kilnūs, mokėjo! Kai 129 m. pr. Kr. netikėtai mirė 56-erių metų žinomas politikas, karvedys, išsilavinimu garsėjęs Publijus Kornelijus Scipionas Afrikietiškasis ir pasklido gandai apie jo nužudymą, iš namų jį, uždengta galva (taip laidodavo sudarkytus kūnus) karste išnešė 4 Scipiono aršaus oponento Metelo Makedoniškojo sūnūs. Štai šis Metelas sūnums sakęs: **„Paskubėkite, nes jau niekada jums neteks laidoti didesnio žmogaus!“** Argi ne puikus poelgis?! Panašiai pasielgė konsulas Emilijus Paulas, laimėjęs karą Makedonijoje prieš Persėją. Romėnai, mėgę pabrėžti savo mokėjimą kilniai apsieiti su nugalėtais priešais, šį kartą irgi patvirtino tokį savo bruožą, mat po to, kai Persėjas, apsirengęs tamsiais gedulo drabužiais, buvo atvestas pas Emilijų Paulą, konsulas jį pakvietė prie stalo ir parodė tinkančią šiam monarchui pagarbą. Tačiau buvo ir visai priešingų pavyzdžių. Štai antrojo karo su samnitais metu jų vadas Pontijus, turėdamas galimybę prie Kaudijaus tarpeklio į spąstus patekusius romėnų karius visus iki vieno iššudyti, vis dėlto juos paleido... Bet vėliau, jau vykstant trečiajam karui, kai buvo sumušti samnitai, romėnų karvedys Fabijus į nelaisvę paimtą Pontijų surakintą vedė savo triumfo eisenoje... **Ir nepalaikė gėdingu dalyku nužudyti Pontijų, kuris kažkada prie Kaudijaus kilniai jiems leido išvengti pražūties!**

Smagu išgirdus mūsų laikų žmogui, kad kai kurie **romėnai, kaip ir mes, buvo nepakenčiami niurzgliai, viską kritikuojantys ir viskuo nepatenkinti!** Kiek kokie nors edilai ar duumvirai nesistengtų,

visada atsirasdavo tokių, kurie šaukė, jog vynas ir pyragai dabar nepakankamai skanūs, kad gladiatorių per mažai... Štai Petronijaus „Satyrikone“ vaizduojamas žmogus, kuris viskuo kaltina valdžią: blogas oras, saũsa ar šlãpia – kalta valdžia, ji veikia bendrai su maisto tiekėjais, vargšai žmogeliai kenčia, o anų milžiniški nasrai visada išsišiepę. O juk kai kada ir duoną beveik dykai buvę galima gauti, ir tie kepalai, kurie dabar esą mažesni už jaučio akį, kažkada buvę tokie, jog du žmonės vargiai galėję pribaigti... Netgi ir dievai nūnai nė žingsnelio nepadaro žmonių link! Bet tas pats niurzglys teisingai pastebi, kad kritikuojama tik namie, kur visi drąsūs kaip liūtai, o gatvėje – bailūs kaip lapės.

O ir apkalbinėti pažįstamus, netgi mirusiuosius, romėnams buvo, matyt, ne mažiau smagu, kaip ir mums. Petronijus pasakoja, kaip po Chrisanto laidotuvių du jo pažįstami šnekasi: „Jį pražudė gydytojai, tikriau sakant, žiaurus likimas, nes gydytojas tegali tik širdį nuraminti. Užtat buvo gražiai palaidotas, išlydėtas savo paties lovoje su prabangiais užtiesalais. Ir apraudotas gražiai: juk jis išlaisvino kelis vergus; tik žmona vos ašarą išvarvino. O kas būtų buvę, jeigu jis nebūtų jos taip puikiai užlaikęs?“ Antrasis pašnekovas neiškenčia mirusiajam įgelti: „Kuo gi jam skųstis? Pradėjo nuo aso ir buvo pasirengęs net dantimis traukti iš mėšlo ketvirtadalį aso! Todėl jis turtėjo ir augo kaip medaus korys... Bet, po teisybei – išdėsiu jį, kaip sakoma, į šuns dienas – jis buvo rėksnys, ilgaliežuvis, nesugyvenamas žmogus.“

Tačiau minėtieji bruožai, neretai pasitaikantys visose tautose, gal ir nėra patys bjauriausi, palyginus su tuo, kuris itin pasireiškė Imperijos pradžioje... Toks bruožas, toks elgesys tai – **servilizmas**. Tik pasibaigus žiauriam pilietiniam karui, po mūšio prie Filipų, kai Oktavijaus (vėliau vadinamo Augustu) kareiviai plėšė Italiją, garsusis poetas Vergilijus, iš imperatoriaus gavęs keletą malónių, skelbia: „Taip, tai – dievas, ir avinėlio kraujas dažnai tykš ant jo aukurų!“ Tiesa, apie šį Vergilijaus sakinį literatūros tyrėjai kalba labai įvairiai. Bet ir vėliau senatoriai jam visada siūlė daugiau valdžios svertų, nei Augustas pats to pageidavo, o piliečiai kartą net pakėlė triukšmą, kai jis atsisakė tapti monarchu! Valdant Tiberijui, senatoriai visokiais būdais stengėsi nuspėti jo valią: pasmerkdami mirčiai galimus šio imperatoriaus opozicionierius, jie buvo žiaurūs, nes žinojo, kad apsimesdamas gailestingas, Tiberijus sielos gilumoje jiems nebūtų atleidęs mielaširdystės. Grįžęs iš Sirijos provincijos, kur jis buvo

vietininku, Vitelijus pirmasis parodė pavyzdį kitiems, kaip reikia nusižeminti prieš Kaligulą. Į šį imperatorių Vitelijus kreipdavosi tik užsidengęs galvą ir puolęs ant kėlių. Vėliau, Kaligulą pakeitus Klaudijumi, Vitelijus imperatoriaus numylėtinių, kažkada į laisvę paleistų vergų Narcizo ir Palanto, statulėles pastatė tarp savo šeimynos dievų Larų ir juos vienodai garbino. Svetonijus pasakoja, kad siekdamas Klaudijaus žmonos Mesalinos globos, jis išprašė iš jos batelį ir visą laiką nešiojo tarp tunikos bei togos, neretai išimdamas jį ir bučiuodamas. O kokie suskydę, drebantys iš baimės, besistengiantys viens kitą pralenkti padlaižystės „šedevrais“ iškyla prieš mus senatoriai ir šiaip žinomi Romos žmonės iš Tacito veikalų! Ir tada imi suprasti Tiberijų, kuris senatoriams, kai šie pataikūniškai siūlė šiam imperatoriui leisti jo vardu pavadinti vieną iš metų mėnesių (taip jau buvo padaryta su Gajaus Julijaus Cezario ir Augusto Oktaviano vardais), su panieka atrėžė: „Ką gi jūs darysite, kai sulauksite tryliktojo imperatoriaus?!“ Nemaloniai visa tai atrodo… Bet galbūt taps labiau suprantama ir atleistina, vos susipažinsime su skyriuje „Delatores“ papasakotais įvykiais iš Romos Imperijos meto, kai princepsams bijant dėl savo valdžios ir gyvybės, kiti turėjo drebėti dėl savosios bei visaip stengtis jiems įsiteikti ir nusipelnyti.

Visi čia paminėti ir nepaminėti romėnų tautõs bei atskirų žmonių bruožai, žinoma, keičiantis amžiams, nevienodai reiškėsi įvairiuose socialiniuose sluoksniuose ir, aišku, nebuvo absoliutūs, kaip kad nieko absoliutaus nėra šioje žemėje...

O dabar patikrinkime, **ar mokėjo romėnai šmaikščiai ir tiksliai atsakyti į pašnekovo ar oponento žodžius**. Štai paklausykime garsiojo politiko ir karvedžio Publijaus Scipiono Emiliano. 144 m. pr. Kr., kai naujai išrinkti konsulai – turtingas, Luzitanijos provinciją kažkada begėdiškai apiplėšęs Galba, ir skolų prisikrovęs Aurelijus Kota – pešėsi dėl Ispanijos provincijos, visi laukė Publijaus Scipiono žodžių. O šis netikėtai pasisakė prieš abu: **„Vienas neturi ką valgyti, na, o antrojo – niekas nepasotins!“** – pareiškė jis. 143 m. pr. Kr. vykstant cenzoriaus rinkimams, konkuravo tas pats Publijus Scipionas ir Apijus Klaudijus. Apijus Klaudijus balsus rinko senoviniu būdu: spaudė sudiržusias plebėjų rankas ir vardu vadino kiekvieną būsimą rinkėją, o Publijus Scipionas tikėjosi, kad rinkėjai įvertins jo nuopelnus valstybei. Į Apijaus pastabas Scipionas atsakęs: **„Aš pasistengiau, kad ne pats apie visus žinočiau, o kad visi žinotų apie mane!“** Būdamas cenzoriumi, minėtasis Publijus Scipionas

Emilianas turėjo kolegą (porininką) Mumijų, kuris kažkada buvo negražiai pasielgęs. Scipionas nepradėjo su juo viešai bartis, tačiau vienąkart senato posėdyje su panieka pareiškė: **„O, jeigu jūs būtumėt *davę* man kolegą, arba *nedavę*!“** Vadovaudamas karui Ispanijoje prie Numantijos, jis viešai pasakė apie vieną iš savo pavaldinių, ketvirtąjį Metelo Makedoniškojo sūnų Gajų Cecilijų: **„Jeigu jo motina gimdys penktą kartą, ji pagimdys asilą!“** Karo su volskais pertraukos metu, kai sėkmė žadėjo pakrypti jų pusėn, volskai pasiuntė į Romą pasiuntinius, reikalaudami pasitraukti iš anksčiau užimtų jų teritorijų. Šis reikalavimas beveik prilygo karo atnaujinimo ultimatumui. Romėnai volskų pasiuntiniams atrėžė: **„Jeigu volskai pirmieji ištrauks kardą iš makštų, tada romėnai paskutinieji jį į makštis įdės!“**

Dar vienas pavyzdys iš ankstyvosios Respublikos laikų. Tie, kas buvo laikomi romėniškųjų vertybių puoselėtojais, niekada netroško nei valdžios, nei turtų: diktatoriumi pabuvęs Cincinatas vėl grįžo prie savo arklo, o karvedys Manijus Kurijus pats virė sau ropes ir sakė, kad **veikiau linkęs nugalėti tuos, kas turi aukso, nei pats turėti aukso!** III a. pr. Kr. romėnų poeto Enijaus „Analuose“ pasakyta mintis **„tas, kuris nugalėjo, nėra nugalėtojas, jeigu jo pergalės nepripažįsta nugalėtieji!“** buvo ne šiaip sau gražus posakis: romėnai, pasiekę pergales, iš tiesų stengėsi, kad užimtų teritorijų gyventojai susitaikytų ir jaustųsi gerai. Nors, žinoma, išimčių buvo... O kam nežinomas pasakojimas, kad Gajus Julijus Cezaris, susikovęs su Ponto karaliumi Farnaku prie Zelos miesto, jį visiškai sumušė ir, pranešdamas apie labai greitai pasiektą pergalę, vienam iš savo draugų Amantijui į Romą nusiuntė laišką iš trijų žodžių: **„Veni, vidi, vici!“** (atėjau, pamačiau, nugalėjau!). 44 m. pr. Kr. kovo Idose (15 dieną) buvo šaukiamas senato posėdis, kuriame rengėsi dalyvauti ir Gajus Julijus Cezaris. Haruspikas Spurina įspėjo Cezarį, kad ne vėliau kovo Idų jo tyko pavojus. Tačiau Cezaris nepaklaũsė ir rytą, jau beeidamas į senato posėdžių salę, pasišaipė iš Spurinos, kad kovo Idos jau atėjusios, o nieko bloga neatsitikę. Spurina atsakęs: **„Taip, Idos atėjo, bet dar nepraėjo!“** Kaip žinome, tą dieną Cezaris ir buvo nužudytas.

Verta paminėti ir keletą Imperijos meto įdomesnių frazių. Kai imperatorius Neronas skyrėsi su savo žmona Oktavija, šiai, be kitų, buvo pateiktas kaltinimas, jog ji turėjusi meilės ryšių su fleitininku iš Aleksandrijos. Jos vergės buvo priverstos liudyti taip, kaip norėjo jas kankinęs Nerono įgaliotas Tigelinas. Tik viena mergina, nors ir

kentėdama kančias, drąsiai atrėžė Tigelinui: **„Mano poniõs įsčios švaresnės už tavo burną!“** Na, o senatorius Trazeja Petas, nepaprastai sąžiningas žmogus, gerbtas už dvasios tvirtybę ir panieką imperatorių savivalei, vis dėlto buvo labai atlaidus. Istorikai mini šiuos jo žodžius: **„Kas nekenčia nuodėmės, nekenčia ir žmonių.“**

Nerono valdymui įgavus jau net karikatūriškas formas, prieš jį pakėlė maištą Galijos vietininkas Gajus Julijus Vindeksas, pareiškęs, kad nebelaiko savęs pavaldiniu Nerono, kuris nužudė savo motiną, sunaikino senatorių „žiedą“ ir vaidino scenoje lyg eilinis cirkininkas. Įsiutęs Neronas įsakė paskelbti, kad sumokėsiąs milijoną sestercijų už Vindekso galvą. Šis į tai atsakė: **„Mano galvą mainais gaus tas, kuris pristatys man Nerono galvą!“** Kaip žinoma, prieš Neroną sukilo ir Ispanijos vietininkas Galba. Neronui teko bėgti iš Romos, o nelikus jokios vilties išsigelbėti, jis ryžosi nusižudyti, tad pareikalavo, kad būtų atvestas koks nors gladiatorius, kuris jį kardu nudurtų. Bet nieko nepavyko surasti. Neronas nepaprastai įniršo ir sušuko: **„Nejaugi aš nebeturiu ne tik draugų, bet ir priešų?!“** Tiesa, Svetonijus pasakoja, kad Neronas vis dėlto nusidūrė pats.

Imperatorius Vespasianas garsėjo ne tik taupumu, bet ir šmaikštumu. Kai jo sūnus Titas tėvui davė pastabą, jog šis į valstybės iždą imąs net pinigus, gautus už viešųjų tualetų naudojimą, imperatorius, paėmęs iš pirmųjų tokių įplaukų monetą, davė sūnui ją pauostyti ir paklausė, ar ji dvokianti. Tas atsakė, kad ne, nedvokia. Tada Vespasianas ir reziumavo: **„Taigi! Pinigai – nedvokia!“** Vėliau šis posakis ėmė reikšti tai, kad ir nešvariais būdais įgyti pinigai yra vienodi su visais kitais pinigais. Romoje imperatoriai po mirties būdavo sudievinami, jiems statomos šventyklos ir švenčiamos šventės. Vespasianas, gulėdamas mirties patale, vis dėlto neprarado humoro jausmo ir prie jo stovintiems artimiesiems tarstelėjo: **„Atrodo, jau tampu dievu!“** Netgi ypač žiaurus ir suktas imperatorius Domitianas kai kada pasakydavo tai, kas ir dabar mus verčia nusišypsoti. Labai rūpinęsis savo išvaizda ir smarkiai išgyvenęs dėl anksti atsiradusios plikės, Domitianas kartą ištarė: **„Norėčiau būti toks gražus, koks Mecijus pats sau atrodo!“**

Įdomiausia, kad ir paprasti žmogeliai, vergai ar atleistiniai (libertinai), savo antkapių įrašuose, pačių padarytuose dar prieš mirtį arba tuose, kuriuos iškaldino jau po mirties artimieji, neretai lengvai šmaikštauja arba ironizuoja. Štai keletas pavyzdžių. Imperatoriaus

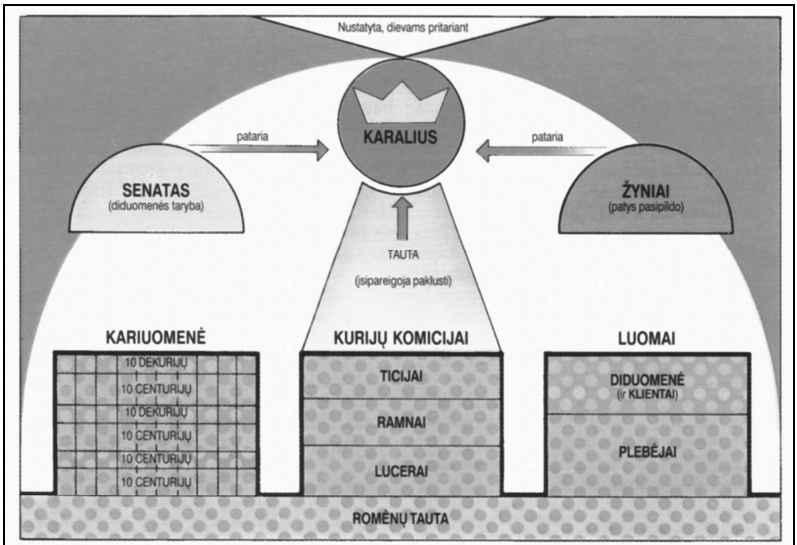
atleistinė Meropė savo mylimam sugyventiniui antkapyje užrašė dvieilį:

Meilė, vynas, pirtis mūsų kūnus smarkiai naikina,
Bet ir gyvenimą kuria vynas, pirtis, Venera.

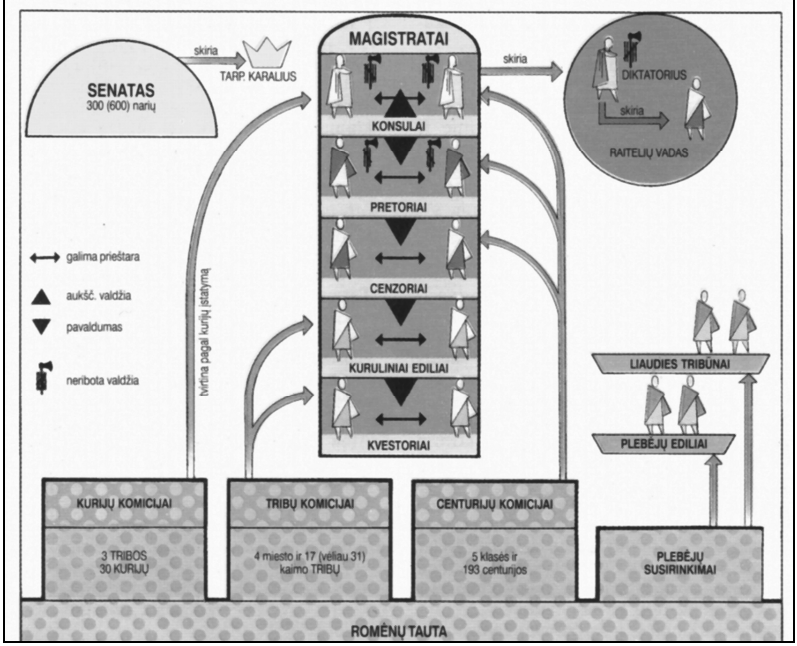
O štai kažkoks Liucijus Kalidijus Erotikas, dar būdamas gyvas, užrašė savo antkapyje šį dialogą su smuklininku:

– *Smuklininke, susiskaičiuojam!*
– *Vyno išgėrei vieną sekstarijų, už vieną asą ėmei duonos, už du asus užkandos!*
– *Sutinku!*
– *Už „pupytę“ aštuoni asai!*
– *Irgi sutinku!*
– *Šieno mului – už du asus!*
– *Ak! Šitas mulas mane pribaigs!*

Graikams ir romėnams dvikova buvo ne kilmingųjų, o beteisių gladiatorių, pabėgusių vergų ir mirti nuteistųjų nusikaltėlių lemtis. Jeigu gladiatorių kautynės – žiaurus žmonių aukojimas visuotiniam reginių geismui, tai vėliau tapusios madingomis dvikovos – žiaurus žmonių aukojimas visuotiniam prietarui (garbės gynimas!). Livijus pasakoja atsitikimą, kai vienas teutonų vadas iškvietė Romos karvedį Marijų į dvikovą, o šis jam atrėžė: **„Jei tau nusibodo gyventi, gali pasikarti!“** Pabaigai smagus istoriko Aulo Gelijaus pasakojimas apie romėną Liucijų Veracijų. Jis smagindavosi be jokios priežasties skaldydamas antausius gatvėje sutiktiems Romos miestelėnams, o kad už tai nereikėtų tąsytis po teismus, vedžiojosi su savimi vergą, nešantį varinių monetų maišą. Vergas po tokio šeimininko pajuokavimo nuskriaustajam tuojau pat sumokėdavo už šį nusižengimą įstatymo numatytus 25 asus...

Karalystės laikų santvarka

Respublikos santvarka („Senatus populusque Romanus“)

SOCIALINĖ IR POLITINĖ VISUOMENĖS STRUKTŪRA

Romos pareigūnai – magistratai

Non rex est lex, sed lex est rex.
Ne valdovas yra įstatymas,
bet įstatymas yra valdovas.

Kai 510 m. pr. Kr. (legendinė data) buvo panaikinta karalių valdžia, vietoj jų Romą valdyti ėmė du konsulai (patarėjai), kurie iš pat pradžių buvo vadinami pretoriais (*praetor* – vadovas). Senatas atgavo savo pirmykštę įtaką ir galėjo valstybę valdyti kartu su konsulais. Naujoji tvarka pamažu imta vadinti *res publica*, t. y. visuotiniu (viešu, valstybiniu) reikalu. Dar vėliau abu žodžiai susiliejo ir imti tarti *respublika*. Žodžiu *magistratai* buvo vadinami Respublikos meto aukščiausios valdžios organai bei juos atstovaujantys asmenys. Kartu su senatu ir Tautos susirinkimais *(comitia)* magistratai buvo valstybės pamatiniai ramsčiai.

Pareigybių (magistratūrų) sistema buvo tokia:

1. Aukščiausieji magistratai – diktatorius, cenzoriai, konsulai ir pretoriai; jie turėjo aukščiausiąją, nedalomą valdžią – *imperium*.
2. Žemieji magistratai – kuruliniai edilai ir kvestoriai, turėjusieji tiktai *potéstas*, t. y. teisę savo sprendimu išreikšti valstybės valią ir reikalauti paklusti jų sprendimams.
3. Plebėjų magistratai – liaudies tribūnai ir liaudies edilai, iš pradžių renkami tik plebėjų, o vėliau galėję gauti ir patricijų magistratų pareigas.

4. Ekstraordinariniai magistratai – diktatorius, interreksas, kavalerijos vadas, kariuomenės tribūnai, turintys konsulo įgaliojimus, decemvirai (dešimties komisija skiriama įstatymams surašyti).

Kuruliniai magistratai – diktatorius, cenzoriai, konsulai, pretoriai ir kuruliniai edilai, atlikdami savo pareigas, sėdėdavo ant *sella curúlis* – dramblio kaulu išpuoštos tarnybinės kurulinės kėdės.

Beveik visos Respublikos metų magistratūros turėjo tris požymius:

1. Vienerių metų terminas *(annúitas)*. Ši kadencija buvo pratęsiama retais atvejais, pvz., karų metu, tačiau nuo I a. pr. Kr. jau gana dažnai – Sulos priešininkas Marijus konsulu buvo išrinktas net 7 kartus!

2. Kolegialumas *(collegíetas)*. Kiekvienas iš kolegų (*colléga* – kartu išrinktas) turėjo visą valdžią ir nė vienas negalėjo kitam nurodyti, kaip elgtis, tačiau pagal *veto* (draudžiu), kitaip – intercesijos, teisę galėjo sustabdyti kolegos oficialų veiksmą.

3. Pasibaigus kadencijai, atsiskaitymas už savo tarnybinius veiksmus.

Kai pretendentai iškeldavo savo kandidatūrą, **magistratus rinkdavo Tautos susirinkimas**. Tiesioginę valdžią jie įgydavo pagal kurijų įstatymą – *lex curiáta de império* (kurijos – susirinkimai pagal administracinius teritorijos padalijimus). Prieš priimant svarbų sprendimą, **magistratai turėjo atlikti auspicijus**, t. y. tam tikrų palankių ar nepalankių įvykių ir poslinkių valstybėje pranašavimą iš paukščių elgesio ar aukojamų gyvulių vidurių. Įvairūs žyniai (augurai, haruspikai ir kt.), norėdami sužinoti dievų valią, aukštiesiems magistratams įsakydavo spręsti, ar toji valia Romai tuo metu privaloma. Auspicijams atlikti buvo pastatoma palapinė su iškirpta skyle stogo srityje, kad būtų galima stebėti paukščius. Plinijus rašė, jog prieš balsavimą komicijuose buvo ilgai meldžiamasi ir tuo metu nebuvo galima net nusišypsoti bei gyrė Trajaną, kad šis kantriai iškentė tą ceremoniją, kai buvo renkamas konsulu. Taip aukštoji valdžia žynių lūpomis galėjo pritarti arba atmesti tai, kas jai atrodė nepriimtina.

Pradėdami eiti savo pareigas, magistratai turėjo prisiekti, kad laikysis įstatymų, o baigę kadenciją, kad jų laikėsi. Kai kurie teisės pažeidimai buvo inkriminuojami tik magistratams, pvz., jiems patikėtų pinigų iššvaistymas *(peculátus)*, kyšio priėmimas arba jo reikalavimas naudojantis tarnybine padėtimi *(crimen repetundárum)*. Už *peculátus*

ir jo pasekmes, t. y. praturtėjimą, bausdavo mirties bausme, vėliau – ištrėmimu arba bauda, už *crimen repetúndarum* reikėdavo sugrąžinti 2 ar 4 kartus didesnę sumą arba būdavo skiriama tremtis, o nuteistasis netekdavo teisės būti magistratu arba teisėju.

Aukštuosius magistratus lydėdavo liktoriai, nešantys šių pareigūnų valdžios ženklą fascijus – virbų ryšulėlius su vidun įterptu dviašmeniu kirvuku *(secúris)*. Respublikos pradžioje konsulas Valerijus panoro tautos valios viršenybę įtvirtinti taip, kad ateidami į Tautos susirinkimo vietą, liktoriai fascijus nulenktų žemyn. Romos miesto ribose kirvukai *(secúres)* turėjo būti ištraukiami iš fascijų, pabrėžiant, kad nuo šios akimirkos mieste ir į jo teritoriją įeinančiose žemėse konsulai netenka galios vykdyti piliečiams baudžiamąją jurisdikciją. Liktoriai turėjo išplakti, areštuoti ar įvykdyti mirties bausmę nusikaltusiems asmenims. Diktatorių lydėdavo 24 liktoriai, konsulą 12, pretorių Romoje 2, o ne Romoje – 12, imperatorių – 12, o nuo Domitiano laikų 24. Jie paprastai būdavo žemos kilmės laisvieji piliečiai arba atleistiniai.

Nuo Principato laikų magistratai neteko savo galios, o ypač susilpnėjo pretorių valdžia. Jų vietą dabar užėmė princepsas ir jo paskirti valdininkai. **I–II a. *princeps* buvo pirmasis Romos valstybės asmuo.** Romos teritorijoje jis turėjo tribūno valdžią, padariusią jį neliečiamu asmeniu, ir *veto* teisę visiems magistratams, kurie jo atžvilgiu tos teisės neturėjo, nes princepsas nebuvo joks, net ekstraordinarinis, pareigūnas. Italijoje ir visose provincijose jis turėjo neribotus prokonsulo įgaliojimus, tuo įgydamas teisę vadovauti Romos kariuomenei ir visiems vietininkams. Dažnai princepsas buvo ir cenzorius, konsulas bei vyriausiasis žynys *(póntifex máximus)*, o įstatymų leidybą vykdė per ediktus, dekretus, mandatus, reskriptus. Princepso, kaip tribūno, valdžiõs neribojo nei laikas, nei vieta, o prokonsulo galios leido ne tik vadovauti visai imperijos kariuomenei, bet taip pat skirti vadus, sudarinėti tarptautines sutartis, pradėti ir baigti karus, tad, nejausdamas Respublikos meto magistratų įgaliojimų ribų, princepsas neturėjo ir atsakomybės.

* * *

Cenzoriai *(censóres)* – iš buvusių konsulų kas penkeri metai aštuoniolikai mėnesių renkami du pareigūnai. Svarbiausios cenzorių funkcijos: senatorių sąrašo sudarymas, raitelių luomo suformavimas

bei piliečių paskirstymas į centurijas ir tribas pagal turto kiekį, amžių ir klasę – vadinamasis cenzas. Į cenzoriaus pareigas įėjo ir piliečių dorovės priežiūra: vaikų auklėjimas, elgesys šeimoje, priesaikos laikymasis ir t. t. Už elgesio normų pažeidimą cenzorius pareikšdavo pastabą *(nota censória)* ir net išbraukdavo iš senatorių ar raitelių sąrašų. Cenzoriai taip pat vadovavo kai kurioms finansų sritims, nustatydavo mokesčius, nuomodavo valstybinę žemę ir t. t. Juos iš pradžių rinkdavo tik iš patricijų Tautos susirinkimas pagal centurijas, bet nuo 350 m. pr. Kr. ši pareigybė tapo prieinama ir plebėjams, o nuo 339 m. pr. Kr. vienas iš cenzorių būtinai turėjo būti plebėjas. Cenzorių reikšmės pavyzdys gali būti Apijus Klaudijus Aklasis (312–308 m. pr. Kr.), kai buvo pradėtas tiesti *Via Appia* (Apijaus kelias), jungęs Romą su Kapuja, Tarentu ir Brundizijumi, o taip pat vandentiekis, atvedęs į Romą vandenį iš už 11 km buvusio Prenestos miestelio. Apijus Klaudijus sumenkino elitinę uždarą senato padėtį, įvedęs į senatą daug plebėjų ir netgi atleistinių (libertinų) palikuonių. Dėl kokių nors priežasčių likęs be kolegos cenzorius atsistatydindavo ir buvo renkami du nauji cenzoriai. *Veto* teisė jų atžvilgiu negaliojo. Buvęs cenzorius vadinamas cenzorijumi.

Diktatorius *(dictátor)* – ekstraordinarinis pareigūnas, ne daugiau kaip 6 mėnesiams skiriamas konsulo arba konsulo įgaliojimus turėjusio karo tribūno, suderinus su senatu, kai grėsdavo ypatingas išorinis arba vidinis pavojus valstybei. Diktatorius turėjo aukščiausiąją valdžią *(summum imperium)* su 24 liktoriais, vadovaudavo kariuomenei, turėjo neribotas vykdomosios, įstatymų leidybos ir teismų valdžios teises, taip pat atlikdavo auspicijus. Visi magistratai turėjo paklusti diktatoriaus sprendimams, o jo atžvilgiu niekas neturėjo *veto* (intercesijos) teisės, tačiau diktatoriaus *collega* būdavo jo paskirtas *magister équitum*, t. y. kavalerijos vadas. Paskutinė tokia konstitucinio pobūdžio diktatūra buvo 220 m. pr. Kr., o nuo I a. pr. Kr. diktatūros jau buvo visai kitokios. 82 m. pr. Kr. Sula tapo diktatoriumi neribotam terminui, 47 m. pr. Kr. Cezaris irgi buvo *dictator rei publicae constituéndae* – t. y. diktatorius Respublikos atkūrimui, o vėliau ir *dictator perpétuus*, t. y. ligi gyvos galvos. Po Cezario mirties įstatymai uždraudė diktatūras, o tokie pareigūnai pradėti skirti tik trumpalaikiams tikslams, pvz., sušaukti Tautos susirinkimui, vadovauti iškilmėms, atlikti religinėms apeigoms ir t. t.

Iš senųjų diktatorių paminėtinas Cincinatas. Ankstyvojoje Respublikoje, kai romėnams teko kariauti su sabinais, o kartu ir

ekvais, susiklostė pavojinga padėtis, ir senatas nutarė kreiptis į buvusį garbingą konsulą Cincinatą. Livijus pasakoja, kad senato pasiuntiniai rado senąjį konsuliarą ariantį savo sklypą. Apsirengęs togą, jis išklausė pasiūlymą tapti diktatoriumi, o po to garbingai atliko savo pareigą ir vėl grįžo prie arklo. Kitoks pavyzdys yra Kornelijaus Sulos diktatūra. Laimėjęs pilietinį karą su Marijumi, savo diktatūrą panaudojo senato gãlių atkūrimui, be to, apribojo liaudies tribūnų valdžią, uždraudė kartą pabuvusiems tribūnais siekti kitų aukštų pareigų ir t. t. Tačiau visi Respublikos diktatoriai, netgi Sula, įvykdę numatytas užduotis, diktatūros net ir nebaigę, jos atsisakydavo, tiesa, Cezaris buvo nužudytas jam turint diktatoriaus įgaliojimus.

Edilai ***(aedíles)*** – ordinariniai pareigūnai; ankstyvajame laikotarpyje – plebėjų šventyklų ir jų turtų prižiūrėtojai, o vėliau – du įtakingi plebėjų pareigūnai. Nuo 367 m. pr. Kr. kuruliniai edilai buvo renkami iš patricijų šeimų, tačiau pamažu plebėjų ir patricijų edilų įgaliojimai sutapo. Kuruliniai edilai prižiūrėjo Romos miesto prekyvietes, matuoklius ir svarstykles, aprūpindavo grūdais, rengdavo viešąsias šventes. Dvi edilų poros, pasiskyrusios miesto kvartalus, buvo tartum Romos merai: jie rūpinosi gatvių, pirčių, visuomeninių pastatų tvarka ir remontu, vandentiekiais ir t. t. Buvęs edilas vadinamas edilicijumi. Edilai neteko savo reikšmės valdant Augustui, įsteigusiam keletą pareigybių, kurioms ir atiteko dalis edilų funkcijų, o jų jurisdikcija nuo tada atiteko pretoriams.

Konsulai ***(cónsules)*** – du ordinariniai pareigūnai, ligi 367 m. pr. Kr. būtinai patricijai, tada dar vadinti pretoriais. Respublikos metais jie turėjo aukščiausiąją vykdomąją valdžią (administracinę ir karinę), o taip pat siūlė įstatymų projektus senatui bei Tautos susirinkimui, tad buvo daugumos senato nutarimų *(senatusconsúlta)* ir Tautos susirinkimo priimtų įstatymų *(leges)* autoriai. Karo atveju konsulai vykdė mobilizaciją, prižiūrėjo karui skirtus finansus ir karo grobio panaudojimą. Konsulai turėjo ir piliečių, suskirstytų į 5 turtines grupes *(classes)* sąrašus, tad iš kiekvienos grupės šaukdavo į karo tarnybą tam tikrą centurijų (šimtinių) skaičių, asmenis parinkdami savo nuožiūra. Norėdami turėti patyrusius veteranus, o ne naujokus, konsulai – karo vadai galėjo ir piktnaudžiauti, vienus pašaukdami į karą tik kelis kartus, o kitus 20 ir daugiau kartų.

Visi ordinariniai magistratai, išskyrus liaudies tribūnus, buvo pavaldūs konsulams, kurie pirmininkaudavo ir senato posėdžiuose. Konsulai savo pareigas pradėdavo eiti sausio 1 d. nuo 153 m. pr. Kr.

(prieš tai – kovo 1 d.), pasikeisdami kas mėnesį. Bet kuris iš konsulų galėjo veikti nesitardamas su kolega, tačiau buvo atsakingas už jo veiksmus, o jeigu manydavo negalįs už juos atsakyti, tada savo kolegos potvarkius turėdavo atšaukti. Konsulai, kaip ir kiti ordinariniai pareigūnai, buvo renkami vieneriems metams, o paskui galėjo būti perrinkti. Tačiau Livijus, pvz., mini atvejį, kai 464 m. pr. Kr. konsulas Titas Kvinkcijus buvo paliktas prie armijos prokonsulo (*pro consule* – vietoje konsulo) pareigose ir kitiems metams. Tas pats autorius rašo apie tai, kaip konsulas Kvintas Publijus Filonas, pasitarus su liaudies tribūnais, buvo paliktas prokonsulu, kol baigs artėjantį prie pergalingo finišo karą su graikais, nors jo konsulavimo laikas jau baigėsi.

Konsulus lydėdavo 12 liktorių su fascijais, jie dėvėdavo togą su purpuriniu apsiuvu *(toga praetéxta)*, sėdėjo kurulinėje kėdėje, konsulų vardais buvo vadinami jų valdymo metai, pvz., „gimęs valdant konsului Manlijui“. Valstybinių ir privačių dokumentų datos irgi buvo rašomos pagal tuo metu ėjusių pareigas konsulų vardus. Kadangi šios pareigos buvo itin svarbios, nobilitetas stengėsi, kad jas užimtų įtakingiausių šeimų nariai. **Jeigu senatas buvo Romos valstybės galva, tai konsulai buvo jos rankos.** Baigęs kadenciją konsulas vadinamas konsuliaru. Principato metais konsulai prarado politinę reikšmę, nors gavo svarbius įgaliojimus tam tikrose bylose. Į šias pareigas pretendavo daug asmenų, kai kada per metus jų būdavo net 20. Nors ir netekę buvusios galios, konsulai vis puošniau rengdavosi, jų toga buvo visa purpurinė, batai paauksuoti ir t. t. Dominato laikais konsulo titulas buvo tik garbės vardas *(cónsul honorarius)*.

Kvestoriai *(quaestóres)* – žemiausia magistratūrų sekos pakopa. Iš pradžių kvestoriumi pradėdavo savo kilimą pagal *cursus honórum* senatorių sūnūs, ne jaunesni kaip 28, o vėliau – 31 metų. Manoma, kad dar karalių laikais kvestorius buvo teismo tardytojas žmogžudysčių bylose (*quáerere* – ieškoti, klausinėti). Nuo 447 m. pr. Kr. romėnai Tautos susirinkime rinko kvestorius, kurie tvarkė konsulų iždą, parduodavo karo grobį, vykdė įvairius konsulų nurodymus. Po 267 m. pr. Kr. kasmet savo pareigas pradėdavo eiti du miesto kvestoriai – valstybės iždininkai, du kvestoriai – konsulų padėjėjai ir keturi italikų kvestoriai, rinkdavę mokesčius ir vadovavę laivyno statybai. Provincijų vietininkai turėjo kvestorius, tvarkiusius finansų ir teismų reikalus. Kartais kvestoriai atlikdavo nedidelių provincijų vietininkų funkcijas ar net pavaduodavo, pvz., mirusį vietininką.

Valdant Sulai buvo 20 kvestorių, prie Cezario – 40, prie Augusto vėl 20, o kiekvieno miesto bendruomenės turėjo ir savo municipalinius kvestorius. Imperijos laiku 4 imperatoriaus kvestoriai-sekretoriai senate perskaitydavo jo kalbas. Nuo Justiniano laikų miesto kvestoriai prižiūrėjo svetimšalių ir įtartinų asmenų elgesį. Buvęs kvestorius vadinamas kvestorijumi.

Pretoriai ***(praetóres)*** – aukštieji ordinariniai pareigūnai. Respublikos pradžioje tai buvo patys aukščiausi pareigūnai (*praetor* – vadovas), vėliau jie imti vadinti konsulais. Nuo 367 m. pr. Kr. Romoje pretoriais vadinami du aukšti teismų pareigūnai, kuriuos Tautos susirinkimas rinko vieneriems metams. Miesto pretorius *(praetor urbánus)*, kaip jaunesnysis konsulų kolega, vykdė konsulų nurodymus, prireikus, juos pavaduodavo ir padėdavo spręsti piliečių ginčus. Svetimšalių pretorius *(praetor peregrínus)* tvarkė svetimšalių arba jų ir vietinių piliečių reikalus. Šis pretorius svetimšalių, dažniausiai prekiautojų, klausimus sprendė derindamas abiejų šalių interesus, o ne pagal iš anksto nustatytus teisės principus. Kadangi romėnai intensyviai prekiavo Italijoje bei visame Vidužemio jūros baseine, kildavo įvairiausių ginčų, o tai paskatino naujoves teismo procese (sutrumpinti terminai, mažesnis liudytojų skaičius ir kt.) ir padėjo formuotis tarptautinės teisės *(ius géntium)* normoms.

Pradėdamas eiti pareigas, pretorius ediktu paskelbdavo svarbiausius principus, kuriais rengėsi vadovautis savo veikloje. Iš tokių ediktų, tegaliojusių vienerius metus ir kito pretoriaus keičiamų arba tobulinamų, pamažu susiklostė tvirta pretorių teisės sistema, paremta tiek praeities, tiek dabarties poreikių sprendimo būdais. Imperatorius Hadrianas 130 m. pr. Kr. įsakė garsiam to meto juristui Salvijui Julianui surinkti visus pretorių ediktus ir juos sutvarkius bei kodifikavus, paskelbti viešai kaip „Hadriano kodeksą“.

Imperijai plečiantis ir įsteigus baudžiamųjų bylų teismus *(quaestiónes perpétuae)*, vietoje 2 pretorių atsirado 4, 6, 8 ir net 18 ir kiekvienam jo veiklos sritis buvo paskiriama pagal burtus arba susitarimą. Visi pretoriai savo veiklą vykdė Romoje, tegalėdami iš jos išvykti nebent 10 dienų. Pagal *cursus honórum* pretūra buvo trečioji valstybinės tarnybos pakopa, o pretoriumi tapti galėjo ne jaunesnis kaip 40 metų pilietis. Kai kada pretoriai spręsdavo ir svarbius valstybės klausimus: galėjo sušaukti senato posėdžius ir Tautos susirinkimus, siūlyti įstatymų projektus. Buvusieji pretoriai –

pretorijai dažnai tapdavo provincijų vietininkais propretoriais (*pro praetóre* – vietoj pretoriaus).

Tribūnai ***(tribū́ni)*** – taip iš pradžių buvo vadinami administracinių-teritorinių vienetų (tribų) vyresnieji, o vėliau įvairūs, ypač karo, pareigūnai. Nuo 494 m. pr. Kr. pradėti rinkti liaudies tribūnai *(tribū́ni plebis)*, turėjusieji ginti plebėjų interesus. Livijaus duomenimis, iš pradžių jų buvo 2, vėliau 6, o nuo 457 m. pr. Kr. net 10. Šie tribūnai renkami iš senovinio plebėjų luomo ir turėjo saugoti kiekvieną plebėją nuo patricijų savivalės. Vėliau jie gavo *veto* teisę senato nutarimams bei magistratų sprendimams ir galėjo sustabdyti bet kurio pareigūno, išskyrus diktatorių ir cenzorius, veiklą, rengiamą senato nutarimą arba įstatymo projekto balsavimą. Be to, šie tribūnai savo nuožiūra šaukdavo plebėjų susirinkimus ir leisdavo jiems priimti tik plebėjams galiojančius sprendimus – plebiscitus. Nuo 287 m. pr. Kr. pagal Hortenzijaus įstatymą plebiscitai tapo privalomi visiems piliečiams, tad dabar, neturėdami nei specialiõs savo veiklos srities, nei aukščiausiosios valdžios *(imperium)*, faktiškai jie tapo magistratais. Tribūno asmuo buvo šventas ir neliečiamas *(sacrosánctus)*, o jo *veto* teisei nepaklusę pareigūnai turėjo būti areštuoti, kas ir atsitiko 151 bei 138 m. pr. Kr., kai tribūnai areštavo konsulus už tai, kad šie pašaukė į karo tarnybą įtakingus jaunuolius. Tokios tribūnų galios senato kilmingiesiems atrodė kaip didelis blogis, vedęs į Respublikos idealų žlugimą ir vienvaldystę, nors Ciceronas kartą pastebėjo, kad tribūnai iš dalies ir naudingi, nes juos lengviau papirkti ir palenkti į savo pusę, negu visą liaudį. Tačiau iš esmės nuolat vis didėjantys tribūnų įgaliojimai ruošė dirvą Respublikos griuvimui ir monarchijos atsiradimui. Jų įtaką ribojo tik vienerių metų kadencija ir draudimas būti tribūnu antrą kartą. Svarstant kaip elgtis su Katilinos šalininkais, Cezaris ir Metelas Nepotas pasiūlė, kad tuomet Azijoje buvusiam Pompėjui būtų leista grįžti su kariuomene į Romą ir už akių balotiruotis į konsulus. Tapo aišku, kad tai atvira agitacija už diktatūrą. Į Tautos susirinkimą Cezaris ir Metelas atsivedė būrį ginkluotų savo šalininkų ir netgi gladiatorių, tačiau nepailstantis Respublikos idealų gynėjas Katonas Jaunesnysis ir jo kolega Termas, pasikliaudami tribūnų turima neliečiamybe, bandė pasinaudoti intercesijos *(veto)* teise. Metelui pasirengus perskaityti raštišką pareiškimą, Katonas išplėšė iš jo rankų manuskriptą, o Termas netgi užspaudė Metelo burną. Prasidėjo grumtynės, tad iki balsavimo taip ir neprieita… II–I a. pr. Kr. ne kartą buvo pažeista aukštųjų magistratų

neliečiamybė: Tiberijus Grakchas paniekino savo kolegos pareikštą *veto,* o vėliau – abiejų Grakchų ir Julijaus Druzo nužudymas buvo baisus švento tribūno asmens neliečiamybės pažeidimas!

Iš pradžių tribūnai renkami tik iš plebėjų, bet po kiek laiko ir iš nobilių. Sulos įstatymas, skelbęs, kad tribūnu gali tapti tik senatorius, o buvęs tribūnu jau nebegali tapti magistratu, kad tribūnų siūlomi įstatymų projektai iš anksto būtų apsvarstomi senate – pakirto tribūnų valdžią. Tiesa, 70 m. pr. Kr. tribūnų teisės buvo vėl atkurtos. Augustas tribūno valdžią ir vardą padarė viena iš savo valdymo atramų, tapo tribūnu ligi gyvos galvos ir įgijo asmens neliečiamybę. Kitų tribūnų galios Imperijos metais vis silpnėjo, o 250 m. ši pareigybė praktiškai buvo likviduota. Nuo tol tribūnais buvo vadinami įvairūs žemo rango valdininkai.

Cursus honórum – pareigybių seka. Kadangi nobilitetas troško užtverti kelią žmonėms iš kitų luomų į aukštąsias pareigybes, o ypač į konsulatą, 180 m. pr. Kr. buvo priimtas įstatymas, pagal kurį valstybinę karjerą galima pradėti tik nuo 28 metų, po 10 metų karo tarnybos. Magistratūrų seka buvo tokia: 1. Kvestorius (nuo 28, vėliau – 31 metų). 2. Edilas (po kvestūros). 3. Pretorius (nuo 40 metų). 4. Konsulas (nuo 43 metų). Už konsulatą aukštesnė buvo cenzūra, nes cenzoriais galėjo būti išrinkti tik buvę konsulai. **Ypatinga garbė – gauti atitinkamas pareigas tik suėjus reikiamam amžiui.** Žinoma, kai kada amžiaus cenzo nebuvo laikomasi, neretai pažeidžiamas ir *cursus honórum.* Vykstant antrajam karui su Kartagina, karvedys Markas Klaudijus Marcelas po mūšio prie Kanų konsulo ir prokonsulo įgaliojimus turėjo 8 metus. Ypač būdingas provincijų vietininkų daugiametis valdymas: Scipionai Ispanijoje valdė 12 metų, Publijus Scipionas Afrikoje ir Flamininas Graikijoje – 4 metus ir t. t. Pirmieji pokariniai konsulai – Sulpicijus Galba ir Vilijus Tapulchras jau buvo tikri dėl to, kad pirmuosius metus bus konsulai, o antruosius – prokonsulai.

Atėjo ir žaibiškų paaukštinimų valstybės tarnyboje metas. 212 m. pr. Kr. pirmasis Licinijus Krasas Dives (turtingasis), neužėmęs jokių kurulinių pareigų, buvo išrinktas vyriausiuoju pontifiku, o 210 m. pr. Kr. tapo cenzoriumi tuoj po ediliteto. Kai Kraso kolega mirė, cenzoriai buvo perrinkti ir 209 m. pr. Kr. jais tapo tik pretorijai Kornelijus Cetegas ir Sempronijus Tuditanas. 206 m. pr. Kr. Cecilijus Metelas tapo konsulu nepabuvęs pretoriumi, visi Ispanijos prokonsulai

205–198 m. pr. Kr. buvo jauni žmonės, gavę šias aukštas pareigas neturėdami net ediliteto.

Niekas iš pareigūnų algõs negaudavo, priešingai, patys turėjo sumokėti už tai, kad būtų išrinkti. *Summa honoraria* – buvo ta suma, kurią išrinktasis privalėjo sumokėti už garbę (*hónor* – garbė) tarnauti savo valstybei ar miesteliui (Afrikos provincijos miestelyje Kalame už aukščiausią pareigybę toji suma buvusi apie 3 000 sestercijų). Tačiau tai dar ne viskas. Patys neturtingiausieji išrinktieji menkučiuose municipijuose savo rinkėjus vaišindavo karštu vynu ir pyragais. Kartais, pasibaigus vaišėms, buvo dalijami pinigai, bet rinkėjai labiausiai vertino įvairius renginius: atletų ir gladiatorių kovas, žirgų lenktynes ir kt., kuriuos išrinktieji privalėjo finansuoti. Negana to, liaudis reikalavo ir rimtesnių, pastovesnių malonumų: kad būtų nutiesti nauji arba atnaujinti seni keliai, kad vanduo tekėtų vandentiekiu, kad būtų pastatyti arba restauruoti paminklai, portikai, šventyklos. Daugelis tokių statinių Romoje ir provincijose atsirado būtent išrinktųjų pareigūnų lėšomis, be jokių valstybės išlaidų. Už senovinių pastatų supirkinėjimą, turint tikslą juos nugriauti ir pelningai panaudoti jų detales, buvo didelės baudos. Imperatoriai stengėsi pašalinti iš akių visokius griuvėsius, kad nekiltų minčių apie blogą imperijos būklę. Po baisių pilietinių krizių, karų ir sugriovimų reikėjo kuo greičiau pastatyti naujus arba remontuoti apgriuvusius teatrus, cirkus, šventyklas. Plinijus viename laiške giria imperatoriaus Nervos kalbą, kuria šis skatino visus galinčius nesigailėti lėšų savo miesto išgražinimui. Pareigūnai dažnai eikvojo privačias didžiules sumas, kad paliktų nesunaikinamą prisiminimą apie savo valdymo metus. Dosnų pareigūną gyventojai liaupsindavo ligi pat mirties, o jam mirus, surengdavo iškilmingas laidotuves, statydavo paminklus, miesto ar miestelio valdžia skirdavo jo šeimai žemės plotą prie kokio nors didelio vieškelio, kad būtų pastatyta šeimos kapavietė.

Be minėtųjų magistratūrų buvo ir kitos, o ypač daug jų atsirado Imperijos metais, kai smarkiai išsiplėtė biurokratinis aparatas. **Interreksas** ***(ínterrex)*** – vienas iš patricijų giminės senatorių, valdydavęs 5 dienas, kai dėl kokių nors priežasčių valdžia pereidavo senatui. Kitoms 5 dienoms jis paskirdavo kitą senatorių, rengė karalių, o vėliau ir konsulų rinkimus. **Kariuomenės tribūnai** ***(tribū́ni mílitum)*** – aukščiausi legionų karininkai. Tarp 449 ir 367 m. pr. Kr. karo tribūnai su konsulų valdžia turėjo konsulų įgaliojimus ir atliko jų funkcijas (iš pradžių jų buvo 3, vėliau – 8). ***Magister équitum***

(kavalerijos vadas) – Respublikos metais diktatoriaus kolega, vadovavęs kavalerijai, vėliau taip buvo vadinamas tiesiogiai imperatoriui paklūstantis arba didelėms karinėms pajėgoms vadovaujantis asmuo. ***Decemvíri* (dešimties vyrų komisija)** renkama, pvz., įstatymams surašyti. 451–450 m. pr. Kr. tokia komisija pirmą kartą kodifikavo romėnų teisę. Kitos decemvirų komisijos gaudavo kitokius uždavinius. **Prefektai *(praefécti)*** – karalių epochoje karalių pavaduotojai, o Respublikos metais – paskutiniojo iš Romos miestą paliekančių konsulų paskirti asmenys. Nuo Tiberijaus laikų miesto prefektas buvo nuolatinis, atsakė už viešąją tvarką Romoje, turėjo civilinės ir bendrosios teisės įgaliojimus. Šiuo vardu vadinti ir kiti pareigūnai. **Prokuratorius *(procurátor)*** civilinėje teisėje – svetimo turto valdytojas, administracinėje teisėje nuo Augusto laikų – valdininkas, tvarkęs imperatoriaus turtą, atstovavęs imperatoriui karo reikaluose, prižiūrėjęs paveldėjimo klausimus ir t. t.

Senatas

Senatóres boni viri, sed senatus – bestia!
Senatoriai – geri vyrai, bet senatas – bestija!
Ciceronas

Romos istorijos pradžioje senatu vadinamas giminių seniūnų (vėliau – patricijų) konsultacinis organas prie karaliaus *(rex)*. Respublikos metais senatas buvo sudarytas iš buvusių magistratų, kuriuos cenzoriai įrašydavo į senatorių sąrašą *(álbum senatórium)*. Senatorių skaičius nuolat kito – nuo 300 iki 600 (ir net 900 valdant Cezariui), o valdant Augustui – vėl 600. Ankstyvajame laikotarpyje juos skirdavo konsulai, o pagal 312 m. pr. Kr. Ovinijaus įstatymą – cenzoriai; pagal šį įstatymą senatoriais galėjo būti ir plebėjai, kurie buvo vadinami *patres conscrípti*, t. y. surašytieji tėvai. Iki Sulos diktatūros (80 m. pr. Kr.) cenzoriai galėjo papildyti trūkstamą senatorių skaičių garbingais piliečiais iš raitelių luomo, t. y. senatoriumi padaryti privatų asmenį, nepabuvusį magistratu. Tokių

senatorių, matyt, daug nebuvo, o jų pavadinimas – *senatóres adlécti*, t. y. prirašytieji senatoriai. Senatoriai – ekskuruliniai magistratai – sudarė aukštesniuosius senato (kurijos) rūmus, o kiti buvo paprasti, eiliniai.

Senatas prižiūrėjo valstybės nuosavybę ir finansus, vadovavo užsienio politikai, tvarkė sąjungininkų ir provincijų reikalus. II a. pr. Kr. buvo senato gãlių suklestėjimo laikas. Istorikas Polibijas smulkiai aprašė to meto senato funkcijas: nustato konsulų karinius iždus, leidžia jiems verbuoti kariuomenės kontingentus ir aprūpinti legionus maistu, apranga bei alga, gali pratęsti arba nutraukti karvedžio įgaliojimus, leisti arba uždrausti karvedžių triumfus. Senato įpareigota dešimties legatų (pasiuntinių) komisija kartu su karvedžiu nustatydavo užkariautos teritorijos statusą, senatas kreipdavosi į kitas tautas dėl pagalbos, skelbdavo karo pradžią... **III–II a. pr. Kr. senatas turėjo įtaką ir Tautos susirinkimams, nes be jo aprobacijos negalėjo įsigalioti bet koks komicijų sprendimas;** be to, pirmiausia senate buvo apsvarstomi aukštųjų magistratų siūlomi įstatymų projektai. Senatas prižiūrėjo ir baudžiamąsias bylas, mat iki pat Gajaus Grakcho (20-ieji II a. pr. Kr. metai) tik iš senatorių buvo skiriami prisiekusiųjų teismo teisėjai.

Esant normalioms aplinkybėms, senatorius savo vietą kurijoje išsaugodavo ligi gyvos galvos (*curia* – pastatas, kuriame senatoriai rinkdavosi posėdžiauti). Cenzoriai asmenį išbraukti iš senatorių sąrašo galėjo tik už stambų nusižengimą arba kriminalinį nusikaltimą. Jeigu cenzorius sužinodavo apie senatoriaus žemą kilmę, galėjo jį pašalinti iš sąrašo, tačiau tokiu atveju palikdavo išvarytajam senatoriaus insignijas. Plutarchas Katono biografijoje rašo, jog šis cenzorius pašalino iš senato kažkokį Manilijų vien už tai, kad jis bučiavo žmoną savo dukters akivaizdoje...

Pradėdamas eiti pareigas, konsulas iš labiausiai patyrusių senatorių išrinkdavo lyderį – *princeps senatus* (senato princepsą), kuris ir vadovavo jo veiklai. Senato atsakymas (tam tikras sprendimas) į pirmininkaujančio magistrato paklausimą vadinamas *senatusconsúltum* ir formaliai reiškė senato rekomendaciją, tačiau III–II a. pr. Kr. būtent senatas nuspręsdavo įvykių raidą ir buvo aukštesnis už kitus konstitucinius valdymo organus. Tuometinę jo įtaką valstybės valdyme gerai rodė iškilmingoji formulė SPQR (*Senátus populúsque Románus* – Senatas ir romėnų tauta), kur žodis *senatus* buvo pirmoje vietoje. Respublikos pabaigoje, susiklosčius pavojingai padėčiai,

senatas paskelbdavo *senatusconsúltum últimum*, kuriuo įpareigodavo aukštuosius pareigūnus imtis kraštutinių priemonių, kad būtų išsaugota tuometinė santvarka ir suvaldyta situacija. Pirmasis toks senato nutarimas buvo nukreiptas prieš agrarines Gajaus Grakcho reformas ir kainavo jo bei 3 000 šalininkų gyvybes. II a. pr. Kr. senato nutarimai tapo lygūs įstatymui. Cezariui tapus konsulu ir pasiūlius du žemės reformos projektus, dauguma senatorių nesutiko, o Katonas Jaunesnysis posėdžio metu pritaikė savo pamėgtą obstrukciją – pasakė kalbą, trukusią ligi pat posėdžio pabaigos, taip trukdydamas pradėti balsavimą. Imperijos metais senato nutarimai dažnai tebuvo imperatoriaus valios atspindys, o imperatoriaus senate sakomai programinei kalbai *(oratio príncipis)* pastarasis galėjo tik pritarti. Plinijus apie to meto senatą rašė, kad **senatoriai-teisėjai neturi pakankamai proto susigaudyti painiame procese ir rūpinasi ne teisybės pergale, o tik tuo, kad nesugadintų santykių su įtakingais teisiamaisiais**... Plinijus senatorius vadina ištvirkusia minia, kuri negerbia nei savęs, nei vietos, kur posėdžiauja.

* * *

Senatoriai dėvėjo tunikas su plačiomis vertikaliomis juostomis *(clavus latus)*, mūvėjo auksinį žiedą ir avėjo aukštus batus *(perónes)* su blauzdą apjuosiančiais raišteliais. Senatoriai – ekskuruliniai magistratai – dėvėjo pretekstas (purpuru apvedžiotas togas), avėjo raudonus batus – mulėjus, panašius į koturnus. Jų žirgų karčius puošė sidabrinės plokštės – faleros.

Tautos susirinkimų vietoje Komicijuje (nedidelė aikštė Romos Forume) senatoriai turėjo specialiai jiems skirtą vietą *(senáculum)* Kapitolijaus pašlaitėje ir ligi 145 m. pr. Kr. oratoriai sakydavo kalbas, pasisukę veidu į senakulą. II a. pr. Kr. senatoriams buvo paskirtos garbingos vietos vykstant Romėniškosioms ir Megaleziškosioms šventėms teatre ir cirke. Dukart (rugsėjo 13 d. ir lapkričio 13 d.) jie dalyvaudavo iškilmingoje puotoje Kapitolijuje už valstybės lėšas. Senatoriai taip pat gaudavo vadinamąsias legacijas, t. y. galėjo vykti į provincijas privačiais reikalais už valstybės pinigus, buvo atleidžiami nuo mokesčių gimtuosiuose savo municipijuose. Kurulinių šeimų namo salės (atrijaus) nišose puikavosi vaškinės protėvių (edilicijų, pretorijų, konsuliarų, cenzorijų) kaukės. Pasak Polibijo, šias kaukes kurio nors kurulinės šeimos nario laidotuvėse uždėdavo ant žmonių

galvų (dažniausiai aktorių), kuo labiau primenančių anksčiau mirusių buvusių pareigūnų ūgį, be to, atitinkamai aprengdavo pagal tų protėvių pareigas, pvz., jei tas protėvis buvo cenzorius – purpurine toga, jei triumfatorius – auksu siuvinėta toga ir t. t. Patys jie buvo vežami, o fascijai su kirvukais ir kiti skiriamieji ženklai nešami priekyje. Privažiavus prie rostrų (oratorių tribūnos Forume), visi aktoriai susėsdavo ant kurulinių kėdžių. Koks įspūdingas reginys turėjo būti! Kuris nors ką tik mirusiojo giminaitis sakydavo kalbą apie jį, o po to ir apie visus čia pat susėdusius „protėvius“, tokiu būdu nuolat atnaujinant tos giminės žygdarbių atminimą. Ši kaukių teisė *(ius imáginum)* buvo viena svarbiausių kurulinių senatorių ir jų ainių privilegija.

Senato posėdžių metu pirmininkaujantis diskusijoms kviesdavo senatorius kalbėti atitinkamai pagal jų rangus: pirmiau kreipdavosi į cenzorijus, paskui į konsuliarus, pretorijus ir edilicijus. Visuomeninis jų prestižas *(dígnitas)* buvo palaikomas didelėmis išlaidomis – kiekvienas senatorius būtinai turėjo namus Romoje, ruošdavo ištaigingas puotas, laikė gerą svitą ir t. t. Ciceronas, senatorius-konsuliaras, laiške savo draugui Atikui rašė, kad Graikijoje besimokančiam sūnui skiria 100 000 sestercijų metinėms smulkioms išlaidoms! Tiesa, be gausių privilegijų, senatoriaus vardas suteikdavo ir tam tikrų nepatogumų, pvz., jie turėjo ypatingą atsakomybę už įstatymo pažeidimą: tik senatoriams buvo keliamos bylos dėl turto prievartavimo provincijose, o kai prisiekusiais tarėjais gavo teisę tapti ir raiteliai, tik senatoriai-teisėjai turėjo atsakyti už kyšininkavimą.

Imperijos metais vis didėjant princepsų galiai, senatas po truputį buvo stumiamas į šalį, o jo vietoje atsirado helenistinio tipo vienvaldys – *dominus*. Daugelis garsių giminių, Respublikos metais turėjusių didelę politinę įtaką, buvo sunaikintos pilietinių karų metu, kitos nuskurdo ir dėl Augusto įvesto aukšto cenzo senatoriams jau negalėjo patekti į senatą. Jų vietą dabar užėmė raiteliai ne tik iš Romos, bet ir iš municipijų. I a. viduryje jau atsirado senatoriai, kilę iš atleistinių šeimų, pvz., iš Vitelijų giminės. Klaudijus duris į senatą atvėrė gālų genties – ekvų aristokratijai, o Vespasianas, kaip rašo Tacitas, pats būdamas paprastų centurionų ir mokesčių surinkėjų palikuonis, atvedė į senatą naujus žmones iš municipijų, kolonijų ir netgi provincijų. Vėliau senate buvo galima pamatyti išeivius iš Afrikos, Mažosios Azijos, daug graikų. Tad beveik nebelikus senate senojo nobiliteto atstovų, tarp senatorių nebeliko ir Julijų-Klaudijų

valdymo metais tiek baimės jiems kėlusių opozicinių nuotaikų. Jau II a. senieji tradiciniai romėnų politiniai idealai aukštuosiuose visuomenės sluoksniuose gerai sugyveno su vienvaldystės idėjomis.

Tautos susirinkimai – *comitia* (komicijai)

Vox pópuli vox dei!
Tautos balsas – dievo balsas!

Tautos susirinkimais vadinami Romos piliečių susirinkimai, kuriuose buvo sprendžiami valstybei svarbūs klausimai. Romoje vykdavo patricijų, plebėjų ir visuotiniai komicijai. **Kurijų komicijai *(comitia curiáta)***, seniausi susirinkimai, rinkdavosi pagal gimines ir nuo karalių laikų atlikdavo sakralines teisines funkcijas, pvz., inauguruojant naują karalių. Vėliau kurijų komicijai buvo šaukiami diktatoriaus arba konsulo ir svarbiausia jų užduotis buvo priimti *lex curiáta de império* (įstatymą dėl aukščiausios valdžios suteikimo). Į šitą piliečių susirinkimą iš pradžių buvo įleidžiami tik patricijai. Karaliaus Servijaus Tulijaus reforma suteikė politines teises plebėjams ir karo prievolininkams, o kariuomenė buvo padalinta į centurijas (*centum* – šimtas), todėl balsavimas vykdavo sustojus centurijomis, kurios buvo sudarytos pagal piliečių turimą turtą. **Centurijų komicijai *(comitia centuriáta)*** tvirtino įstatymus, rinko aukštuosius pareigūnus ir tyrė svarbias provokacijų bylas (300 m. pr. Kr. iš konsulų buvo atimta teisė skirti mirties bausmę ir kreipimosi į tautą *(provocátio ad pópulum)* būdu atiduota centurijų komicijams). Šiuos komicijus šaukdavo ir jiems vadovaudavo vyriausieji magistratai. Susirinkimuose, kurie vykdavo dažniausiai Marso lauke, daugiausia lėmė dviejų pirmųjų turtinių klasių piliečiai, be to, didelę įtaką turėjo vyriausieji *(senióres)*, nors jų centurijos ir turėjo mažiau narių, negu jaunesniųjų *(iunióres)* centurijos. Be jau minėtų uždavinių, šie komicijai sprendė karo paskelbimo ar taikos sudarymo ir tarptautinės politikos klausimus, teĩsė už ypač sunkius nusikaltimus ir suteikdavo

Romos pilietybę. Ne tokie svarbūs buvo **tributiniai komicijai *(comitia tribúta)*** (*tribus* – Romos miesto administraciniai rajonai, Respublikos metais jų buvo 35). Į 35 uždaras patalpas piliečiai – tribulai sueidavo pagal tribas, turėdami tam tikrus bilietus – teseras. Balsuotojų skaičius tribose skyrėsi, nes nebuvo svarbu, kiek yra atstovaujančiųjų savo tribą, taip pat neturėjo reikšmės, koks tribulų visuomeninis rangas ir turtas. Šiuose susirinkimuose buvo renkami žemesnieji pareigūnai: kvestoriai, kuruliniai ir plebėjų edilai, liaudies tribūnai, taip pat balsuojama dėl tribūnų, o kai kada ir pretorių įstatymų projektų.

Daug galėjusių balsuoti piliečių iš tolimesnių apylinkių neatvykdavo dėl transporto, maisto ar apsigyvenimo Romoje išlaidų, tačiau kai buvo įdomi dienotvarkė, jų suplūsdavo daugybė, pvz., 133 m. pr. Kr. minios valstiečių sugužėjo į Romą balsuoti dėl Tiberijaus Grakcho siūlomos agrarinės reformos. Ši vieninga minia buvo tokia ryžtinga, kad Grakcho oponentai nesiryžo žemės perdalijimo panaikinti netgi po paties reformatoriaus nužudymo! Ciceronas užsimena, kad turtingi žmonės, suinteresuoti balsavimo rezultatais, už savo pinigus suorganizuodavo ištisas savo plebso delegacijas, o mažų miestelių galingieji susirinkimus organizuodavo su dideliu entuziazmu ir džiūgavo dėl kiekvienos gautõs kurulinės pareigybės.

Pasibaigus patricijų ir plebėjų kovai, tapo svarbūs **plebėjų susirinkimai *(concília plebis)***, kuriems vadovavo liaudies tribūnai. 287 m. pr. Kr. Hortenzijaus įstatymas jų priimtus plebiscitus prilygino centurinių komicijų priimamiems įstatymams. Paminėtini ir **koncijonai *(contiónes)*** – neformalūs susirinkimai, šaukiami bet kurio magistrato, kur buvo svarstomi siūlomi projektai ir dienõs realijos. Įtakingi politikai čia kritikavo oponentų pasiūlymus, įtikinėjo pritarti jų pačių projektams, o dalyviai triukšmingai reiškė savo emocijas. Politinių krizių metu liaudies tribūnai į koncijonus kviesdavo senatorius ir konsulus plebsui atsiskaityti, pvz., taip atsitiko po Tiberijaus Grakcho nužudymo. Šiose sueigose jokių sprendimų nebuvo priimama, tačiau atlikta parengiamoji agitacija buvo labai reikšminga ir darė didelę įtaką komicijuose priimamiems sprendimams.

Pretendentai į pareigūnus – **kandidatai, apsivilkę ryškiai baltos spalvos togą *(toga cándida)*** ir lydimi draugų, vergų bei klientų, prieš rinkimus vaikščiodavo po Romą, ieškodami rinkėjų palankumo. Patys garsiausi ir kilmingiausi pretendentai nuo seniausių laikų turėjo

asmeniškai prašyti romėnų tautos rinkėjų balsų. Pėsčiomis apeidami Forumą, konsulų ar cenzorių palikuonys sutiktus prasčiokus vadino vardais (žinoma, jiems tuos vardus „prisiminti“ padėdavo vergai – *nomenclatóres*), spaudė rankas ir prašė atsižvelgti į jų nuopelnus. II–I a. pr. Kr. kai kurie aristokratai tokį paprotį laikė atgyvena, tačiau retas kuris kandidatas drįso jį paniekinti. Štai 95 m. pr. Kr. kandidatas į konsulus garsus oratorius Liucijus Krasas sutikdavo rinkėjams tokiu būdu pataikauti tik tada, kai Forume nebūdavo jo pašaipaus ir save gerbiančio uošvio – Kvinto Mucijaus Scevolos. 40-aisiais II a. pr. Kr. metais aristokratas Scipionas Nazika Serapionas edilų rinkimuose buvo nušvilptas vien todėl, kad leido sau pasišaipyti iš sugrubusių žemdirbio rankų!

Kadangi nei laikraščių, nei televizijos nebuvo, rinkimų agitacija vyko kitokiais būdais. Pompėjuose, norėdami pagirti savo ir sukritikuoti svetimą kandidatą, rašydavo ant sienų. Tas reiškinys buvo taip išplitęs, kad kai kurių namų savininkai patys ant sienų užrašydavo: „Prašau čia nerašyti nieko!“ arba „Vargas tam kandidatui, kurio vardas bus parašytas ant šios sienos! Tegu sėkmė jo nelydi niekada!“ Vis dėlto buvo surasta ir dabar teberandama daug įvairių korporacijų ar atskirų asmenų rinkimų agitacijos pavyzdžių: „Prekiautojai vaisiais duumviru *(konsulo atitikmuo municipijuose, aut. pastaba)* nori matyti Holkonijų Priską“, „Prašau jus išrinkti edilu Gajų Julijų Polibijų. Prie jo – duona gera!“, „Žvejai siūlo Popidijų Rufą“ – ir kt. Pompėjuose randama virėjų, auksakalių, kepėjų ir netgi gladiatorių rinkimų pasiūlymų. Žinoma, gladiatoriai patys rinkti negalėjo, lygiai kaip ir moterys, tačiau ir jos turėjo apie kandidatus nuomonę, kurią ryždavosi rekomenduoti savo vyrams – rinkėjams.

Iš pradžių balsavimo procedūra Romoje buvo žodinė *(voce)* ir atvira, bet jau **II a. pr. Kr. liaudies tribūnai, nežiūrint smarkaus aristokratų pasipriešinimo, pasiūlė įstatymus dėl slapto balsavimo**. Kiekvienas turintis balso teisę, renkant magistratus, gaudavo vieną lentelę *(tabélla, tábula)*, padengtą vašku, ant kurios ir rašė savo kandidatų vardus. Susirinkime svarstant įstatymus, balsuotojas gaudavo 2 lenteles: ant vienos buvo įrašas A (*antíquo* – atmetu), ant kitos – UR (*uti rogas* – prašyk). Teismų posėdžiuose balsuojantys gaudavo 3 lenteles: vienoje buvo A (*absólvo* – išteisinu), antroje – C (*condémno* – kaltinu), trečioje – NL (*non líquet* – neaišku).

Komicijai galėjo būti atidedami kitai dienai dėl įvairių priežasčių, pvz., paskelbus apie nepalankius dangaus ženklus arba ištikus

epilepsijos priepuoliui vienam iš susirinkimo dalyvių, mat ši liga tartum reiškė, kad dievai tokiu būdu siunčią žinią, jog susirinkime būsiantis priimtas netinkamas sprendimas. Tikriausiai tokie priepuoliai galėjo būti ir inscenizuojami, jeigu įstatymo projekto siūlytojai bijodavo, kad bus nubalsuota ne taip, kaip jiems norėtųsi. Epilepsija buvo vadinama *morbus comitiórum*, t. y. susirinkimų liga. Norėdami sutrukdyti Cezariui Tautos susirinkime priimti žemės reformos įstatymą, konsulas Bibulas ir trys jį palaikiusieji tribūnai ėmė kalbėti apie dangaus stebėjimo metu matytus ženklus, kurie neleidžia įvykti komicijams ir vis atidėliojo susirinkimą, o galų gale pareiškė, kad ir visos likusios metų dienos nėra palankios Tautos susirinkimams. Bet tuo metu, kai Cezaris sakė kalbą Forume, įvyko grumtynės, o Bibului pasirodžius aikštėje buvo saulaužyti jo fascijai ir sužeisti tribūnai. Bandęs kalbėti Katonas Jaunesnysis dukart buvo iš tribūnos ištrauktas ir išneštas per jėgą, o įstatymas pagaliau priimtas.

139 m. pr. Kr. Gabinijaus įstatymu rinkimų komicijuose buvo įvestas slaptas balsavimas, o 137 m. pr. Kr. Kasijaus įstatymas įvedė slapto balsavimo molines lenteles *(tábulae)* ir centuriniuose susirinkimuose, kur buvo priimami sprendimai svarbiausiose baudžiamosiose bylose. Balsavimas lentelėmis buvo įvestas tada, kai nobiliteto galybė tapo visai nebepakeliama. Ciceronas kalbose prieš Verį ir kitur smarkiai kritikavo karališką nobiliteto klikos valdymą, jo įtaką teismuose ir rinkimuose. **131 m. pr. Kr. lentelės pakeitė atvirą balsavimą *(voce)* įstatymų leidybos susirinkimuose, o 107 m. pr. Kr. ir susirinkimuose, kur buvo svarstomos valstybės išdavikų bylos.** Apie slapto balsavimo demokratizmą liudija ir Saliustijaus laiškai. Antrajame laiške Cezariui jis skundėsi nobiliteto įtaka senate ir rašė: „Jeigu būtų laisvė vienoda visiems, o balsavimas labiau slaptas, valstybė būtų stipresnė, o nobiliai mažiau galingi“, „Kilmingieji, kartu su senatoriais, kuriuos jie patraukė į savo pusę, pritaria, atmeta, nutaria viską, kas jiems naudinga, veikia pagal savo norus. Bet kai padidinus senatorių skaičių, balsavimas vyks pagal lenteles, jie tada tai užmirš savo pasipūtimą...“ 55 m. pr. Kr. Ciceronas laiške broliui Atikui pripažino liaudies teisę laisvai balsuoti, kad padorūs žmonės galėtų naudotis įgytu autoritetu.

Livijus rašo apie paprotį prieš komicijų pradžią ilgai melstis, tą patį skaitome ir Plinijaus „Panegirike Trajanui“ apie ilgą tylų susikaupimą, neleidžiantį net nusišypsoti. Jis giria Trajaną, kad šis kantriai išklausė ilgas maldas, kai buvo renkamas konsulu, ir tokiu

būdu pelnė tautos pagarbą bei amžiną šlovę. **Tiberijus 14 m. magistratų rinkimų teisę perdavė senatui ir komicijai neteko reikšmės.**

Luomai ir partijos

Luomai. Piliečių visuomenė Respublikos metais buvo suskilusi į daugelį grupių *(órdines)*. Žodis *órdo* romėnams reiškė daug ką – luomą (senatorių ir raitelių), profesines grupes (karo tribūnų, publikanų), pareigybinį rangą, buvusius pareigūnus (pretorijus, edilicijus) ir kt. Nebuvo ir nėra tvirto luomų atskyrimo kriterijaus, tačiau galima remtis tuo, kaip tos grupės buvo fiksuojamos cenzorių sudarytuose sąrašuose.

Seniausiame Romos istorijos laikotarpyje buvusios dvi pagrindinės visuomenės grupės – patricijai ir plebėjai. **Patricijais vadinti kilmingų šeimų nariai, jų vardas galbūt reiškė „kilęs iš to paties tėvo“**, nes lotynų kalba *pater* reiškia tėvą. Tas tėvas (protėvis) turėjęs būti gerbiamas ir minimas su pasididžiavimu. Tačiau patricijų luomo ir vardo kilmė galutinai nėra išaiškinta. Galbūt tai lotynų, sabinų ir etruskų kilmingieji? Senaisiais Romos istorijos laikais galimybę būti senate ir eiti konsulo pareigas turėjo tik kelios giminės, iš kurių apie 50–60 asmenų vardų yra nustatęs vokiečių istorikas Teodoras Momzenas „Romos tyrinėjimuose“, o Respublikos pabaigoje tebuvo žinomos 30 šeimų. Nuo 232 m. pr. Kr. iki 133 m. pr. Kr. iš 200 konsulų 159 buvo kilę tik iš 26 šeimų.

Plebėjai *(plebéi)* – socialinis sluoksnis, susidaręs visuomenei diferencijuojantis dar gimininėje santvarkoje. **Pagrindinę plebėjų dalį sudarė smulkieji žemdirbiai, vėliau ją pagausino persikėlėliai iš užkariautų žemių.** Pradžioje, nors plebėjai ir buvo piliečiai *(cives)*, dalyvaudavo komicijuose ir kariaudavo romėnų armijos gretose, jie negalėjo būti išrinkti aukščiausiais pareigūnais, nes neturėjo teisės į visuomeninę žemę *(ager publicus)*. Plečiantis prekybai ir amatams, plebėjai įsigijo kilnojamo ir nekilnojamo turto, tad panoro turėti

didesnę įtaką ir valstybės valdyme. Toji luomų kova vyko maždaug 500–300 m. pr. Kr. Svarbiausi jos etapai tokie:

1) 494 m. pr. Kr. per 1-ąją secesiją plebėjai, atsisakę dalyvauti kariuomenėje, pasitraukę už 4,5 km nuo Romos į Šventąją kalvą, išsireikalavo teisę rinkti liaudies tribūnus, gynusius socialinius ir politinius plebėjų interesus.

2) 486 m. pr. Kr. įgijo teisę naudotis bendruomenės žeme *(ager publicus)*.

3) 451 m. pr. Kr. plebėjų reikalavimu buvo surašyti Dvylikos lentelių įstatymai, kurie visiems buvo viešai prieinami.

4) 445 m. pr. Kr. panaikintas patricijų ir plebėjų santuokų draudimas.

5) 367 m. pr. Kr. pasiekta, kad vienu iš konsulų būtų renkamas plebėjas.

6) 287 m. pr. Kr. įstatymo galia, privaloma visiems, suteikiama ir plebėjų susirinkimų sprendimams – plebiscitams.

Abiejų šių luomų elitas dabar susiliejo į bendrą nobilitetą (valdininkų aristokratiją), nors patricijai ir toliau niekino plebėjus, iš patricijų privilegijų teliko tik teisė būti interreksu ir senato pirmininku bei aukščiausi kulto postai. Prasidėjus kovoms tarp optimatų ir populiarų, daug patricijų žuvo ir jų šeimos pamažu išnyko. Vėliau imperatoriai, stengdamiesi patriciatą išsaugoti, kūrė jį dirbtinai. 45 m. pr. Kr. Cezaris kai kurioms plebėjų kilmės šeimoms suteikė patricijų statusą. Jam testamente Oktavianą paskelbus savo įpėdiniu, senatas šį irgi paskyrė patricijumi. Patricijaus titulas suteikdavo tam tikras privilegijas, tačiau ankstesnės garbės jau nebeteikė.

Maždaug III a. pr. Kr. plebėjais vadinami visi žemesnio nei raiteliai rango piliečiai, t. y. visa paprasta liaudis. Dabar tarp naujųjų plebėjų (plebso) ir raitelių susiformavo tokia pat prestižo riba, kaip anksčiau tarp patricijų ir plebėjų. Senatoriai ir raiteliai buvo aukščiausi luomai, juos pagerbdavo tais pačiais pavadinimais: *illústres, spléndidi, honésti, digníssimi* (šviesieji, spindintieji, garbieji, vertingiausieji), abu jie sudarė turtingiausiąją žemvaldžių viršūnėlę (Respublikos antroje pusėje raitelio cenzas buvo 400 000 sestercijų arba 400 jugerų žemės – (jugeras 0,25 ha). Pats raitelių luomo pavadinimas atsirado iš to, kad seniausiais laikais pasiturintys žemdirbiai komplektavo armijai 18 centurijų (šimtinių) karių su žirgais (*equus* – žirgas). **Vėliau ekvitais, t. y. raiteliais, imtas vadinti visuomenės sluoksnis.** Raitelio statusas buvo suteikiamas ãsmeniškai

ir patvirtinamas aukso žiedu. Aukštieji valdininkai tokį žiedą dovanodavo pasižymėjusiems kare ir vertingiems savo aplinkos žmonėms, o neturtingiems, bet nusipelniusiems raitelio statuso, būdavo dovanojama pinigų suma, atitinkanti šio luomo cenzą.

Kai tik koks italikų miestas gaudavo Romos pilietybę, tuoj pat iš garbingiausių ir turtingiausių jo piliečių susiformuodavo savas raitelių sluoksnis, o jame dar vienas – **publikanų sluoksnis**. Šie energingi ir finansiškai pajėgūs žmonės provincijose išieškodavo mokesčius, vykdė statybos darbus ir pan. Tiesa, didžioji dalis tų raitelių nesinaudojo savo teise į politinę karjerą: stambūs ir vidutiniški verslininkai bei žemvaldžiai gyveno privatų gyvenimą ir skyrėsi tarpusavyje vien tik turtu. Visi kiti piliečiai, buvusieji žemiau raitelių luomo, laikomi plebėjais naująja to žodžio prasme. **Šitas plebsas buvo labai nevienalytis ir suprantamas kaip cenzinių (turtinių) klasių konglomeratas. Erarinių tribūnų** (*aerárium* – iždas) cenzinei klasei priklausė 40–50 tūkstančių sestercijų arba 40–50 jugerų žemės turintys piliečiai. Municipijuose jie galėdavo būti renkami į vietos savivaldą ir tapti dekurionais (senatoriaus atitikmuo). Pagal Aurelijaus 70 m. pr. Kr. įstatymą į prisiekusiųjų teismų komisijas buvo renkami žmonės iš senatorių, raitelių ir erarinių tribūnų. Gali būti, kad kai kas iš jų patekdavo ir į Romos senatą.

300–150 m. pr. Kr. buvo socialinė taika ir plebėjai nesudarė didelės opozicijos kitiems luomams. Bet nuo 150 m. pr. Kr., kai buvo įvežta daug pigių grūdų iš užsienio, italikams tapo nebenaudinga dirbti žemę, tad didelis skaičius laisvųjų žemdirbių patraukė į Romą ir pamažu išlepo, ėmė vengti darbo. Ieškodami pragyvenimo šaltinio jie nesibodėjo nei melagingai liudyti teismuose, nei pardavinėti savo balsų rinkimų metu, nei vogti ar įskundinėti. Dabar jiems reikėjo gausiai dalinti grūdus, remti daugiavaikius, našlius ir našlaičius, rengti įvairiausias šventes. **Didelė turtinė nelygybė išryškino socialinius ir ekonominius prieštaravimus, kilo smarki kova tarp populiarų ir optimatų.** Naujai susiformavusio proletarijų (*proletarii* – neturintys nieko, išskyrus palikuonis) sluoksnio skurdas tapo sunkiausia valdžios problema.

* * *

Nobilitetas sudarytas iš 3 grupių: kilmingųjų, pareigūnų ir raitelių. Kilmingųjų viršūnę sudarė sėnosios patricijų giminės, o

aukštųjų valdininkų aristokratija pasipildė šeimomis iš plebėjų ir valdė Romos valstybę. Į aukštus postus ji iškeldavo atstovus iš savo tarpo, tad į senatą dažniausiai patekdavo tik buvusieji pareigūnai. Iš pradžių tie žmonės pasižymėjo nesavanaudiškumu, rūpinosi valstybės interesais, buvo be galo ištikimi pareigai, tačiau į II a. pr. Kr. pabaigą ėmė vis labiau ryškėti jų ydos – godumas ir nepakantumas oponentams. Kai kurie nobiliai elgėsi lengvabūdiškai, egoistiškai, neturėjo jokių principų.

Romėnas gerai žinojo nedaugelį senõsios gimininės aristokratijos atstovų – savo patricijus, kurie turėjo garsius vardus, primenančius jų nuopelnus karuose arba valstybės valdyme. Būtent tie garsūs asmenys užkariavo Italijos miestus, nugalėjo Kartaginą ir įgijo turtingas provincijas, o jų palikuonys buvo žinomi per *imágines* (teisę laikyti garbingų protėvių vaškinius atvaizdus savo namų atrijų nišose) ir laidotuvių metu sakomas šlovinamąsias kalbas. Būtent šitą paveldimą garsumą romėnai laikė *nobílitas* (kilmingumu). Nobiliais buvo vadinami gimusieji garsiose šeimose, aukštakilmiai, nesvarbu, ar jie eitų kokias nors aukštas valstybines pareigas. Svarbiausia privilegija – teisė į kurulinių magistratų atvaizdus.

Patekti į nobilių skaičių buvo labai sunku, nes čia asmeniniai nuopelnai galėjo padėti tik to asmens palikuonims, o ne jam pačiam. Nei Katonas Vyresnysis (konsuliaras ir cenzorijus), nei 7 kartus konsulu buvęs Marijus, nei konsuliaras Ciceronas negalėjo jaustis ir būti laikomi nobiliais, nes jie neturėjo trokštamų nišų su protėvių atvaizdais. Nelabai gerai buvo turėti ir naujai įgytą *nobílitas*. Pompėjus, konsulo sūnus ir pats būdamas ketvirtasis konsulas savo giminėje, senųjų aristokratų buvo priimamas gana šaltai. Per daug senas *nobílitas* irgi nebuvo pats geriausias: patricijaus Kornelijaus Sulos, politinio nobiliteto vado, protėvis Rufinas konsulu buvo net 200 metų prieš paties Sulos valdymą, todėl jo santuoka su aukštakilme Cecilija Metela kai kuriems nobiliams atrodė netinkama, nes apie jaunikio kilmingumą jau buvo gerokai primiršta.

Iš Cicerono kalbos „Už Mureną“ galima suprasti, kad pretorijų palikuonis negalėjo būti *nóbilis*. Nekilmingu buvo laikomas ir pretorijaus sūnus Oktavijus, būsimasis imperatorius Augustas. Tik konsulų palikuonys galėjo pretenduoti į nobilitetą, tačiau konsulatą nobiliai visomis jėgomis stengėsi išlaikyti sau. Minėtoje kalboje Ciceronas sako, kad konsulatas yra nobiliteto tvirtovė, o žmogus iš šalies ją turi imti šturmu. Ciceronas asmeniškai patyrė, kad nobiliai

ramiai leidžia naujokui pakilti iki pretūros ir tvirtai pasipriešina, kai tik siekiama konsulato. Nuo Katono Vyresniojo (195 m. pr. Kr.) iki Cicerono konsulato (63 m. pr. Kr.) konsulais tebuvo tik 6 raitelių luomo atstovai, tiesa, konsulo valdžią gavo ir šiek tiek pretorių šeimų narių, tačiau vis tiek nobiliteto įsigalėjimas tikrai įspūdingas!

Asmenys, posėdžiavusieji senate, tik II a. pr. Kr. pabaigoje pradėti vadinti senatorių luomu, o **iš pradžių senatoriai priklausė raitelių luomui ir Tautos susirinkimuose balsuodavo pirmosiose šešiose raitelių centurijose**. Apie 130 m. pr. Kr. buvo priimtas įstatymas, reikalavęs, kad patekęs į senatą asmuo grąžintų žirgą, kurį jis buvo gavęs iš valstybės, tapdamas raiteliu. **Jeigu senatorių sūnūs netapdavo senatoriais, jie likdavo raiteliais iki gyvenimo pabaigos**, pvz., jaunasis Pompėjus, konsulo Pompėjaus Strabono sūnus, būdamas privatus asmuo, gavo karvedžio įgaliojimus ir po sėkmingo karo šventė triumfą kaip raitelis. Ir tik kai pats buvo išrinktas konsulu, jis pateko į senatą ir grąžino žirgą. Livijus, pastebėjęs šių abiejų luomų artimumą, rašė, kad raiteliai yra senato daigynas *(seminárium)* ir kad iš jų renkami senatoriai, o iš senatorių – konsulai ir karvedžiai. Netgi apranga jų mažai tesiskyrė – vieni ir kiti dėvėjo tunikas su purpurine vertikalia juosta (raitelių juosta buvo siauresnė), mūvėjo aukso žiedus. **Mūšio lauke žuvusių karininkų kūnus atpažindavo pagal auksinį žiedą, nes paprastas kareivis iš plebėjų negalėjo pakilti aukščiau centuriono laipsnio.** Tačiau politinės ir karinės raitelių privilegijos, matyt, neprieštaravo to meto piliečio psichologijai, nes **romėnai, kaip ir graikai, pripažino, kad vadovauti turi nusimanantys, apsišvietę ir dėl savo turimo turto nepriklausomai elgtis galintys asmenys**. O tauta komicijuose juk turėjo išskirtinę teisę rinkti aukštąją valdžią ir tvirtinti įstatymus, reguliuojančius tos valdžios veiklą! Visuomenės nuomonėje giliai tūnojo pagarba nobilitetui. Ištaigingumas ir spindesys, poniškas patricijų ir konsuliarinių plebėjų gyvenimo būdas atrodė teisėti ir suprantami. Kai dar jaunas būsimasis diktatorius Cezaris rengė prabangias puotas, šios tik didino jo prestižą.

Iš Romos istorikų tekstų galima suprasti, kad ne visada dedamas pliusas tarp senato ir nobiliteto. Pavyzdžiui, Saliustijaus „Kare su Jugurta“ nobilitetas vadinamas nedidele grupe *(factio)*. Keletas nobilių valdo iždą, gauna duokles iš kitų tautų ir karalių; provincijos, įstatymai, teismai – nedaugelio rankose. Jie gauna aukštųjų pontifikų teises, konsulatus, švenčia triumfus. Saliustijus juos nuolat apibūdina

kaip *factiósi* (klikos nariai), jis tvirtina, kad sudaręs slaptą susitarimą su Jugurta, nobilitetas išdavė senatą. Tingūs, išlepę, intrigantai – tokie šie žmonės ir jie valdo tautas! Ši kasta, faktinė Romos vyriausybė, antikos istorikų nėra vadinama luomu, nes **jos valdymas ne tik neturėjo jokių juridinių pagrindų, bet ir paties nobiliteto ribos nebuvo apibrėžtos**. Jam priklausė ir labai sėnos šeimos, kurių nariai posėdžiavo senate dar karalių epochoje arba ankstyvojoje Respublikoje, jos turėjo milžiniškus žemės plotus visuomeninėje žemėje *(ager publicus)*. Tačiau įvairių aristokratinių šeimų pajamų šaltiniai buvo įvairūs. **Vienintelis formalus nobiliteto požymis – nerašyta jo teisė į konsulatą.** Išorinis jo požymis – didžiulė klientų ir vergų svita. Žiūrint šiuolaikiniu žvilgsniu, tai buvo Romos oligarchai.

Partijos. Romos valstybėje nebuvo partijų šiuolaikine šio žodžio prasme, tačiau aišku, kad įvairūs socialiniai sluoksniai ir grupės turėjo tam tikrus interesus, įvairų praeities ir dabarties vertinimą, savo planus ir savus kovos metodus. Pagrindinės kryptys, kuriomis vyko kova, buvo **agrarinis klausimas, taip pat skolų ir skolinio jungo sprendimo būdai, iš provincijų eksploatacijos gaunamų lėšų paskirstymas, liaudies dalyvavimo valstybės valdyme laipsnis, italikų ir libertinų paskirstymas pagal tribas, liaudies tribūnų valdžia, plebėjų ir vergų kolegijų veiklõs laisvės ir t. t.** Žinoma, Romoje ypatingą reikšmę turėjo giminiški draugų ir klientų ryšiai, taip pat didelį vaidmenį vaidino vienas ar kitas lyderis bei asmens savybės, sudariusios pagrindą jo puldinėjimams ir norui sukompromituoti, tačiau tai nereiškia, kad tada nebuvo ir tam tikrų judėjimų su tam tikra ideologija. Romėnai, pergyvenę šimtmetį pilietinių nesutarimų (133–30 m. pr. Kr.), gerai žinojo žodžio *partes*, kuriuo buvo nusakomi stambūs politiniai judėjimai, reikšmę. Kalbant apie smulkesnes grupuotes, dažniau vartotas žodis *fáctio* (frakcija). Kova tarp partijų vadinta *stúdia* (vaidai), o piliečių nesutarimai – *stúdia civília* (pilietiniai vaidai).

Nors šiuolaikinis žodis ***partija*** ir lotyniškas *partes* yra tokios pačios kilmės (*pars*, *partis* – dalis, pusė), tačiau reikia pasakyti, kad Romoje nebuvo partijų su tiksliai apibrėžtomis programomis ir įstatais kaip dabar. Būtų galima sutikti su vertinimu, kad **romėnų partijos – tai neorganizuoti, bet pastovūs politiniai judėjimai, kurių atsiradimo pagrindą sudarė svarbūs socialiniai politiniai nesutarimai**. Šiuo klausimu mokslininkai teikia skirtingas išvadas. Teodoras Momzenas Respublikos krizę vertino kaip dviejų partijų –

optimatų (gerųjų) ir populiarų (liaudininkų) kovos rezultatą. Kiti mokslininkai, detaliai ištyrinėję Romos aristokratų gimines, jas laikė būtent politiniais visuomenės vienetais ir III–II a. pr. Kr. politinė istorija, jų nuomone, buvusi nobiliteto giminių kova dėl aukščiausiųjų magistratūrų bei pirmavimo valstybėje. Trečia šios problemos tyrinėjimų kryptis liudija apie I a. pr. Kr. vadų partijas, kurios užėmė aristokratinių giminių grupuočių vietą. Po krizės, susijusios su Grakchų reformomis, išsiskyrė siekusieji asmeninės valdžios veikėjai ir atsirado tartum asmeninės partijos, pvz., kova tarp Pompėjaus ir Cezario aiškinama kaip Italijos ir Romos interesų susidūrimas. Esama ir tokių nuomonių, kad politinė kova Romoje neturėjo iš viso jokios struktūros.

Antikos autoriai iškelia ir kitas problemas. Pilietinio karo tarp Pompėjaus ir Cezario pradžioje Ciceronas buvo Pompėjaus, o istorikas Saliustijus – Cezario pusėje, kiekvienas iš jų turėjo tam tikras politines pažiūras ir abu nebuvo nešališki, tačiau jų kūriniuose daug ir objektyvios informacijos. Respublikos pabaigoje politinės partijos pirmą kartą sukūrė dvi ginkluotas stovyklas 80-ųjų metų pilietiniame kare. Ciceronas dalyvavo šiuose karštuose įvykiuose ir teismuose sakė kalbas su tais įvykiais susijusiose bylose: „Už Kvinkcijų“, „Už Roscijų“, „Už Kluencijų“ ir kt. Peržvelgus tų kalbų turinį, galima teigti, kad per 16 metų po Sulos diktatūros Ciceronas žinojo dvi partijas – nobiliteto ir raitelių *(hómines novi)*. Saliustijaus knygoje „Karas su Jugurta“ yra sakoma, kad po Kartaginos sugriovimo (146 m. pr. Kr.) atsirado partijos *(partes)* bei grupuotės *(factiónes)* ir prasidėjo pilietiniai neramumai. Jo nuomone, ligi Grakchų epochos vis augo nobiliteto savivalė, o kai plebsas buvo pamintas nobilių, šie po to dominavo ištisus 20 metų kaip monolitiška politinė grupuotė. Taigi vėl susidaro dvi priešingos politinės jėgos – nobilitetas ir plebsas.

Galima manyti, kad iki 63 m. pr. Kr. (Cicerono konsulatas) romėnai neturėjo supratimo apie optimatų partiją. Taikiais aukso amžiaus dešimtmečiais nobiliai sudarė valdantį oligarchų ratą, o po masinės opozicijos atsiradimo jau pasireiškė kaip partija, ginanti savo interesus ir privilegijas. Kai kurie aristokratai, žinoma, pereidavo į demokratų pusę, tačiau likusieji, nors formaliai ir neorganizuoti, veikė kaip kompaktiška, vienalytė ir turinti tam tikras ribas grupė. *Optimatai* kaip politinis terminas pasirodė apie 63 m. pr. Kr., kai Ciceronas Katilinos vadovaujamoms gaujoms priešpriešino visus geruosius, t. y. *optimátes*. Daugelio Cicerono kalbų ir laiškų tyrinėtojų nustatyta, kad

žodis *optimatai* yra tapatus kitam mėgstamam šio politiko ir oratoriaus vartojamam terminui *viri boni* (padorūs vyrai). Jo kalboje „Už Sestijų“ **optimatų visuomeninė pozicija apibūdinama kaip lojalumas esančiai tvarkai ir pastangos išlaikyti visuomenės taiką, taigi kiekvienas doras žmogus nuo aristokrato iki atleistinio yra optimatas ir *vir bonus***. Tiktai Imperijos pradžios istorikai (Livijus, Velėjus Paterkulas ir kt.), naudojęsi Cicerono palikimu, optimatus pavertė aristokratijos partija.

Paprasta liaudis turėjo kitų rūpesčių ir vargų. Smulkiajam plebsui, amatininkams, proletarijams rūpėjo grūdai iš valstybės aruodų, karinės tarnybos sunkumai, liaudies tribūnų teisės, slapto balsavimo galimybė komicijuose priimant agrarinius įstatymus ir pan. Cicerono kalboje „Už Sestijų“ populiarai, ginantys smulkiojo plebso interesus, apibūdinami kaip žmonės, veikiantys ir kalbantys miniõs *(multitúdo)* naudai, neramūs, kovingi, skatinantys plebso aistras. Jie vadovavo ginkluotiems būriams, grasinantiems valstybei, papirkinėjo plebsą sueigose (koncijonuose). Taigi galima daryti išvadą, kad populiaras – politikas, turintis reikalų su paprastos liaudies masėmis ir savo taktika laikantis *sedítio* (maištą, prievartą). Istoriko Saliustijaus kūriniuose paprasta liaudis suprantama kaip pagrindinė demokratijos idėjų nešėja, o demokratiškieji 78 m. pr. Kr. konsulas Lepidas ir 74 m. pr. Kr. liaudies tribūnas Makras, kviesdami plebsą atsisakyti karinės tarnybos arba ragindami priimti tinkamus grūdų dalinimo įstatymus, aiškiai rodė savo, kaip politikų, orientavimąsi į žemuosius visuomenės sluoksnius. Taigi **populiarų politikos sferai priklausė ne tik raginimas nepaklusti karinei tarnybai, bet ir senatorių bei konsulų pareiga atsiskaityti prieš liaudį jos sueigose, pasinaudojimas *veto* teise prieš kenksmingus plebsui sprendimus, pastangos sustiprinti liaudies tribūnų galias**, pvz., leisti juos perrinkti kelis kartus. Tikraisiais populiarais Ciceronas vadino tik maištininkus *(seditiósi)* ir tiesioginius plebso vadus, kurie organizuodavo ir apginkluodavo liaudies būrius, skatindavo juos maištauti. Jis kaltino tribūną Apulėjų Saturniną už ginkluotų būrių organizavimą, kalėjimų išlaužymą, pjautynes, o Klaudijų Pulchrą – už politinių klubų kūrimą Romos mieste, Katiliną vadino anarchistinių gaujų vadu. Šių populiarų kraujas (jie buvo nužudyti), Cicerono nuomone, nesutepė juos nužudžiusiųjų rankų.

Kada atsirado žodis populiarai *(populáres)*, kaip antikinio lygmens partijos pavadinimas, pasakyti yra gana sunku. Cicerono

minimas pirmasis populiaras – 145 m. pr. Kr. liaudies tribūnas Licinijus Krasas, taigi pirmieji metai po Kartaginos sunaikinimo atitinka romėnų įsivaizdavimą, kad būtent pasibaigus trečiajam Pūnų karui, Romoje prasidėjo partijų (antikine šio žodžio prasme) kivirčai. O kadangi tuomet pagrindinę paprastos liaudies dalį sudarė smulkūs žemdirbiai, tai pirmieji garsūs populiarų (pradedant broliais Grakchais) veiksmai vyko iš esmės ginant kaimiškojo plebso interesus.

Dera pasakyti, kad liaudies vadai buvo kilę iš tų pačių socialinių sluoksnių, kaip ir anksčiau minėtieji *boni viri*. Neretai tarp populiarų net pačių aristokratiškiausių giminių atstovai – Sempronijai Grakchai, Fulvijus Flakas, Klaudijus Pulchras, nors daugiausia, žinoma, jų buvo iš naujųjų, t. y. *homines novi* (110 m. pr. Kr. liaudies tribūnas Gajus Memijus, atskleidęs aristokratų sąmokslą su Romos priešu Jugurta, pats Apulėjus Saturninas – iš Atinatos prefektūros, žemōs kilmės, gal netgi atleistinio sūnus Servijus Glaucija, kurį Ciceronas vadino senato mėšlu, taip pat buvęs vergas, skelbęs save Tiberijaus Grakcho sūnumi, Ekvicijus ir kt.).

Darytina išvada, kad antroje Respublikos laikų pusėje buvo trys politinės srovės *(partes)*: valdančiojo nobiliteto, gynusio oligarchų interesus, partija ir du antioligarchinės opozicijos sparnai – *viri boni* (pasiturintys arba turtingi vergvaldžiai, nepatenkinti valdančiųjų politika) bei smulkiojo plebso interesų gynėjai populiarai. Tačiau, kaip jau minėjome, tai nebuvo partijos šiuolaikine šio žodžio prasme.

Klientai ir patronai

Specifinė romėnų socialinių ryšių forma buvo klientelė *(clientéla)*. Tiksliai pasakyti, kada ji atsirado, neįmanoma, tačiau Tito Livijaus nuomone, jos apraiškos buvo jau Romulo laikais, mat tradicinė romėnų moralė įtakingų ir „mažų“ žmonių ryšius laikė gerbtinais ir svarbiais. Ankstyvojoje Respublikoje klientų ir jų globėjų – patronų ryšiai laikėsi visuomenės nuomonės galia, o teisiškai beveik nebuvo reglamentuojami. Tiesa, vienas Dvylikos lentelių įstatymas skelbė, kad klientą apgavęs patronas tampa *sacer*, t. y. prakeiktas,

paskirtas požeminiams dievams (palikdamas gyvųjų pasaulį, patenka į požeminių dievų valdžią). Vėlesni įstatymai draudė klientams ir patronams liudyti vienam prieš kitą teisme.

Iš pradžių susipažinkime su ankstyvosios Respublikos klientais. Jų šaltiniai buvo bent keli: 1. Laisvieji plebėjai, kurie iš patricijų giminės laikinam naudojimui gaudavo žemės sklypą – prekarijų *(precárium)*. 2. Patricijų šeimos globojami atvykę į Romą svetimšaliai. 3. Romėnų užkariautų tautų arba bendruomenių žmonės. Jų globėjai patronai, įtakingi, nors ne visada labai turtingi, piliečiai mažai galių turinčiam, nors ne visada skurdžiam klientui atstovavo teisme, rūpinosi jo karjera, sudarydavo galimybę prasigyventi iš finansinių ar kitokių paslaugų. Paleistas į laisvę vergas patronu laikė buvusį šeimininką, teisme išteisintasis – savo advokatą, nugalėta tauta – ją nugalėjusį ir davusį naujas gyvenimo taisykles Romos karvedį, smulkusis nuomininkas – stambųjį žemvaldį. Kokio nors miesto patronas padėdavo jį išgražinti, rengė gyventojams įvairias šventes, gynė jų interesus. **Klientai irgi rūpindavosi savo geradėjais ir jų šeimomis, padėdavo organizuoti patronų rinkimų kampanijas, verbuodavo šalininkus, lydėdavo į Forumą, kur patronai sakydavo kalbas, prireikus, išpirkdavo juos iš karo nelaisvės ir t. t.** Žinoma, iš minėtos klientų pareigõs visaip palaikyti savo patroną, o ypač už jį balsuoti Tautos susirinkime ar ginti jo interesus, kilo tam tikra jų priklausomybė: klientai prarasdavo laisvos valios galimybę ir priartėdavo prie vergų statuso. Tačiau nereikia pamiršti ir to, kad prisimindami apie būsimus rinkimus ir balsavimą, tokie patronai nuolat būdavo Forume ir neatsisakydavo padėti netgi patiems menkiausiems prašytojams.

Savitarpio pagalba tarp lygių arba beveik lygių asmenų buvo vadinama draugyste *(amicítia)*. Šioji praktinė draugystė panašėjo į tam tikrą klientelės rūšį, kuri buvo tarsi Tautos susirinkimų pajungimo magnatų autoritetui mechanizmas. Visi Romos senatoriai buvo susieti plačiais klientelės ryšiais. **Patys galingiausi patronai senate buvo konsuliarai ir pretorijai (buvę konsulai ir pretoriai)**, t. y. karvedžiai ir provincijų vietininkai, kurie globojo tautas, miestus ir jų valdovus, taip pat draugus ir žemiečius iš municipijų. Kai turtingą Umbrijos žemvaldį Sekstą Roscijų tėvažudyste apkaltino jo paties giminaičiai, jį gynė seni draugai iš kilmingų Servilijų ir Metelų giminių; Scipionai globojo siciliečius, buvusio Ispanijos vietininko Tiberijaus Grakcho palikuonys – iberus. Žinoma, už globą buvo

atsilyginama. Pavyzdžiui, Gajus Veris, Sicilijos vietininkas, į savo globėjų namus ir vilas siuntė statulas ir kitas brangenybes, kurulinis edilas Gajus Flaminijus, Sicilijos propretoriaus sūnus, siuntė į Romą plebsui beveik dykai grūdų duonai, Numidijos karalius Masinisa konsului Aurelijui Orestui – grūdų į Sardinijos provinciją, taip reikšdamas pagarbą jo kvestoriui Gajui Grakchui.

Tačiau dar labiau patronai buvo reikalingi politinės karjeros siekiantiems naujokams. **Trokštantys garbės jauni raiteliai valstybinę veiklą pradėdavo pažįstamų ar giminaičių karvedžių vadavietėse.** Konsulo Pompėjaus Strabono karo tarybą sudarė 58 žmonės, tarp kurių net 12 buvo jauni Pompėjų giminės žemiečiai iš Piceno. Tapęs senatoriumi, kažkada nepriklausomas raitelis pakliūdavo į tarpusavio įsipareigojimų ratą, mat jam dabar reikėdavo gauti laisvąsias legacijas, t. y. komandiruotes, vietą turtingos provincijos vietininko etatų sąraše, edilo ar pretoriaus rangą ir t. t. Plutarchas Marijaus biografijoje rašo, kad senatoriai – legatai dažniausiai įsiteikdavo karvedžiui ir jam visaip patarnaudavo.

Klientų ir patronų ryšiai Respublikos pabaigoje, o ypač Imperijos pradžioje, keitėsi, kai ėjo į pabaigą dideli užkariavimai, atsirado labai daug vergų, o senovinė moralė sunyko. **Šio meto klientai daugiausia buvo jokio amato nemokantys ir nenorintys išmokti vietiniai Romos gyventojai, poetai, muzikantai arba laimės ieškoti į Romą atvykę jauni provincialai.** Romėnų poetai Juvenalis ir Marcialis pasakoja, kad šie naujoviškieji klientai dažnai buvo tik minia pataikūnų, iš patronų laukianti savo maisto davinio *(sportulos)* arba nedidelės pinigų sumos. Šitie klientai kažkiek priminė senovės Graikijos parasitus (*parasýtoi* – prisiplakėliai, veltėdžiai; maždaug tą patį reiškia ir šiuolaikinis žodis *parazitas*). Taip graikai iš pradžių vadino šventikus, kurie mito iš šventyklų maisto atsargų, o vėliau – tuos neišrankius, savigarbos neturinčius žmones, kurie valgydavo prie svetimo stalo. Į parasitus graikai žiūrėjo nors ir su panieka, tačiau gana atlaidžiai, mat senovės Graikijoje buvo įprasta, einant į svečius pas garbingą žmogų, kartu atsivesti ir nekviestą savo draugą arba pažįstamą. Vienas toks parasitas iš Plauto komedijos „Dvyniai“ sako:

Jaunimas šepečiu mane yra praminęs
Dėl to, kad valgydamas, stalą aš nušluostau...

Tačiau naujieji Romos klientai buvo sudėtingesnis ir gerokai masiškesnis reiškinys: jų buvo įvairiuose socialiniuose sluoksniuose.

Klientavo ir kažkada buvę garsūs pareigūnai, ir niekinantys fizinį darbą „filosofai“, ir paleistieji į laisvę vergai, meno žmonės, visokie nevykėliai bei tinginiai. Čia prisidėjo ir Romos visuomeniniai papročiai, mat romėnui pietauti vienam atrodė gėda, vos ne nelaimė. Ankstyvojoje Respublikoje patronas, pietaudamas kartu su giminaičiais, draugais ar atleistiniais, visus tarsi suburdavo ir užtikrindavo savitarpio pagalbą savo giminei ir šeimynai. Tačiau naujieji patronai pietų ar kitų vaišių metu kūrė turtingo ir įtakingo asmens įvaizdį: jie ne tik valgė iš atskirų, brangių indų daug geresnį, nei jų svečiai, valgį, bet ir leisdavo sau pažeminti susirinkusius klientus. Štai kaip rašo Marcialis vienoje iš epigramų:

Guli auksuotoj lėkštėj geltonoj tavo stambios barvenos,
Manojo vėžio spalva, kaip ir indelio, rausva...

Dar piktesnė kita jo epigrama:

Ar pašėlai? Prieš akis svečių minios atsisėdęs,
Cecilianai, ryji viens baravyką ramiai!
Ko palinkėti šitam tavo pilvui ir šitokiai gerklei?
Klaudijaus grybą suryt tau kada nors aš linkiu!
(manyta, kad imperatorių Klaudijų jo žmona nunuodijo grybų patiekalu).

Romėnai, panašiai kaip ir graikai, savo dieną pradėdavo gana pastoviai, o pirmoji jos dalis buvo pati svarbiausia. Į patrono namus pirmasis iš ryto ateidavo kirpėjas, tada jo pasveikinti bei gauti nurodymų rinkosi šeimynykščiai ir vergai, o vėliau jau įleidžiami klientai, kurie gaudavo įpareigojimus, kiti sakydavo savo prašymus ir, žinoma, valgydavo. Tik po bendrų vaišių, lydimas vergų ir klientų būrio, patronas eidavo į Forumą, ten bendraudavo su būsimais rinkėjais, jei tik planuodavo dalyvauti rinkimuose, o puikią atmintį ir daugybę pažinčių turintis vergas nomenklatorius patyliukais jam sakydavo vardus tų sutiktų žmonių, su kuriais šis norėdavo pasitarti ar užmegzti dalykinius ryšius.

Kadangi įtakingas patronas ne visada būdavo turtingesnis už klientą, neretai atsitikdavo, kad tas pats asmuo vienu atveju būdavo patronas, kitu – klientas. Štai ką pastebi Marcialis, dėl kažkokių priežasčių ir pats buvojęs klientu, todėl puikiai pažinęs visą šitą reiškinį:

Noriu pietaut pas tave aš, Máksimai! Gėda, bet noriu!
Nori ir tu, tik – kitur. Taigi – vienodi abu!
Rytą pasveikint tavęs aš einu, o tu – jau išėjęs,
Sako, anksčiau už mane. Taigi – vienodi abu!
Svitoje tavo einu, tarytum karaliaus didingo,
Kitoje svitoje – tu. Taigi – vienodi mes vėl!
Šitaip vergauti gana! Pas vergą vergu nebebūsiu.
Koks tu karalius, jei pats savo karalių turi?!

Priėmimų metu patronai klientams dalindavo vadinamąsias sportulas, t. y. krepšelį su maisto daviniu arba nedidelę sumą (paprastai 10 sesterciju). Jeigu pietų metu kliento nebūdavo, jam sportulą nusiųsdavo į namus. Klientai įvairiausiais būdais stengdavosi gauti bent kelias sportulas. Štai kaip šmaikščiai apie tai rašo Marcialis:

Naktį, prieš mirdamas, tu gavai savo sportulą, Kanai.
Rodos, nuo to ir mirei, kad tiktai vieną gavai...

Imperatorius Domitianas savo ediktu sportulas uždraudė, taip pablogindamas klientų padėtį, kurie dabar gaudavo tik nemokamus pietus. Tiesa, be sportulų, bent jau kai kurie klientai iš patronų gaudavo ir kitų materialių dalykų: apsiaustų, pinigų pasiskolinti, kai kada ir mažytę užmiesčio vilą. Būtinybė pataikauti patronui klientų būdą dažnai sugadindavo: turtingųjų panieka, sunki materialinė padėtis vertė juos pavydėti netgi paleistiems į laisvę vergams (libertinams), kurie, nebetekę ryšių su buvusiais savo ponais, savarankiškai ir energingai kurdavo pačių gerovę. Koks baisus pavydas tada apimdavo klientu tapusį laisvąjį pilietį, Romulo ainį, kuris suplyšusiais batais ir šiaip taip sulopyta toga tamsoje, per lietų ir darganą, brisdavo iš vieno miesto galo į kitą, skubėdamas kuo anksčiau pasveikinti savo patroną (dar geriau – kelis!) ir gauti tą trokštamą sportulą! Tačiau, nepaisant pažeminimų, skurdo ir nuovargio, kai kurie klientai išsaugodavo šiek tiek savigarbos, likdavo sąmojingi, optimistiški ir išradingi:

Sėdžiu be aso namie. Pasiliko man, Regulai, víena:
Dovanas tavo parduot! Ar nenupirktumei jų?

Vergai ir atleistiniai

Vergai. Romėnai vergus vadino žodžiu *servus*, o jau jų pačių namuose gimusius – *verna*. **Vergų šaltiniai buvo labai įvairūs: karo belaisviai, piratų pagauti ar didžiulius nusikaltimus padarę asmenys, kai kada ir tėvų parduoti vaikai ir, kaip jau minėta, šeimininkų namuose gimę vergų vaikai. Nereta buvo ir skolinė vergovė.** Ankstyvajame Romos istorijos laikotarpyje etnine prasme vergai dažniausiai buvo giminingi romėnams, tad jų padėtis mažai kuo skyrėsi nuo kitų šeimynos galvõs valdomų asmenų (žmona, vaikai, vaikaičiai) padėties. Jaunesniojo šeimynos *(familia)* nario teisėmis vergas kartu su kitais dalyvaudavo bendrose vaišėse ar šeimos globėjų dievų Larų kulto ceremonijose. Šeimininko elgesį su vergais reguliavo papročiai ir religija, tad negarbingu dalyku laikyta vergą užmušti ar sužaloti. Dvylikos lentelių (V a. pr. Kr. vidurys) įstatymuose sakoma, kad vergui sukčiaujant ar šiaip kaip nors nusikalstant su šeimininko žinia, ieškinys turi būti pateikiamas šeimininkui, nors pageidautina, kad tokiais atvejais vergas savo šeimininkui nepaklustų. Šeimininkas vergą galėjo parduoti, išnuomoti, įkeisti, taip jis galėjo pasielgti ir su kitais *familijos* nariais. Skirtumas tik tas, kad vergą šeimynos galva valdė ligi pat jo mirties.

Vėliau vergovės pobūdis kito. Romėnams nuolat kariaujant, prie kiekvieno kariuomenės padalinio dirbo vergų pirkliai urmininkai *mangonai*, tad Vidužemio jūros Rytuose esančioje Delo saloje dienos apyvarta neretai siekė daug tūkstančių. Esant didžiulei pasiūlai, vergų kainos buvo nedidelės. Romėnams užkariavus Ponto karalystę, vergas tekainavo 4 denarus, užkariavus Sardiniją, netgi atsirado posakis „pigus kaip sardas“. Tiesa, visada brangiau kainavo geri virėjai, mokyti vergai, gydytojai. Kad vergą pelningiau parduotų, toks prekeivis pasistengdavo „įprekę“ pajauninti: kūną ištepdavo aliejais, išpešdavo žilus plaukus, sugarbanodavo ir t. t., o pirkėjas siūlomą vergą nurengdavo ir apžiūrėdavo, ar nėra kokių fizinių trūkumų, ar jis ištvermingas, vikrus, stiprus. Kad pirkėjai atskirtų, pardavėjai ant karo belaisvių galvų uždėdavo lauro vainikus, iš už jūrų atvežtiems ir pirmąkart parduodamiems vergams kojas išbalindavo kreida.

Kai romėnai užkariavo daugelį svetimų kraštų, vergovė visai pakeitė ne tik ankstyvąjį ūkininkavimo pobūdį, bet ir santykius tarp žmonių. O ir būti kitaip negalėjo, jeigu, pvz., Romos vergvaldžiai Krasas ir Demetrijas turėjo tiek vergų, kad galėjo iš jų sudaryti savo kariuomenę, o Pompėjus iš 300 savo piemenų suformavo būrį; Sulos posūnis turėjo apie 8 000 vergų, o konsulas Markas Atilijus Regulas, nugalėjęs kartaginiečius, į Romą atsiuntė 20 000 vergų; Imperijos pabaigoje imperatoriaus Juliano (361–363 m.) dvare buvo 1 000 barzdaskučių ir kirpėjų, 1 000 virėjų, dar daugiau padavėjų... Konsului Liucijui Emilijui Paului užkariavus Epyro miestus, 167 m. pr. Kr. vergais buvo paversti 150 000 gyventojų, o karvedys Marijus, nugalėjęs teutonus ir kimbrus, davė Romai vergų maždaug tiek pat. Cezaris savo knygoje „Užrašai apie galų karą“ mini 53 000 parduotų į vergovę belaisvių, o Plutarcho bei Apiano žiniomis, iš viso Cezario pavergtų žmonių skaičius siekė milijoną. Taigi susidarė tokia situacija, kad vergų jau buvo daugiau nei laisvųjų: Augusto laikais iš pusantro milijono gyventojų Romoje laisvųjų tebuvę 600 000 (jeigu tos žinios apytikslės). Kadangi vergų apranga nebuvo speciali ir ne visada galėta atskirti, kur vergas, o kur laisvasis, tad atsirado pasiūlymas tokią aprangą sugalvoti, tačiau pasiūlymas buvo atmestas, nes vergai, pamatę, kiek jų daug, lengviau būtų galėję susiburti pasipriešinimui.

Vergų darbo jėga buvo naudojama visose ūkio srityse: jie dirbo žemę, kasė rūdas, statė namus, audė, skalbė, kepė, tiesė kelius ir t. t. Plutarchas rašė, kad grįždamas iš Ispanijos per Etruriją, Tiberijus Grakchas su liūdesiu matė ištuštėjusius smulkiųjų ūkininkų laukus, o stambiuose ūkiuose – latifundijose dirbusius didžiulius vergų būrius... Slinkdami eilėmis, šimtai vergų arė žemę arklais, talžomi prižiūrėtojų, dažniausiai tokių pat vergų, rimbais arba diržais. Komedijų autorius Plautas lygino vergus su asilais, nes vienų ir kitų oda vienodai įpratusi prie kirčių; kitoje vietoje jis sakė, kad vergai esą panterų rūšis, nes jų kūnas dryžuotas nuo smūgių, kaip ir tų žvėrių. Vergvaldys Katonas reikalavo, kad vergai neliktų be darbo netgi šventadieniais: jie turį taisyti senus griovius, grįsti kelią, perkasti sodą, ravėti piktžoles, valyti baseinus, lietingu metu – plauti statines, išvežti mėšlą, valyti sėklą ir t. t.

Lengviau buvo tiems vergams, kurie patarnavo savo šeimininkams. Jie virdavo įvairų maistą ir aptarnaudavo svečius puotos metu, pirtyse masažuodavo ir tepdavo aliejais savo ponų

nugaras, apipurkšdavo kvepalais. Šimtai naminių vergų lydėdavo turtingą šeimininką jam išvykstant į miestą: daugybė vežikų, puošnių neštuvų *(lektikų)* nešėjų, pasiuntinių ir t. t. Juodaodžiai vergai iš Numidijos eidavo priekyje, milžiniško ūgio sirai ir kapadokai nešė ponios neštuvus, o juos pagarbiai apsupdavo garbanoti egiptiečiai. Įvairiõs kūno spalvos vergai iš tolo atrodė lyg nepaprastas reginys!

Garsių šeimų moterys *matronos* turėjo savo apsaugininkus, jų vergės tvarkė ponių drabužius, siuvo, palaikydavo skėtį arba vėduoklę, surišdavo sandalus, prižiūrėjo šunelį... Kaprizingos matronos už nepatikusią garbaną ar ne vietoje prisegtą puošmeną be gailesčio mušdavo verges vytimis arba rimbais. Romėnų poetas Marcialis vienoje epigramoje rašė:

Vos garbanėlė viena nuo šukuosenos kiek atsiskyrė
(mat segtuku blogu buvo jinai prisegta),
keršijo veidrodžiu tuo, kuris klaidą parodė, Lalagė:
dėl nelemtųjų plaukų kirto Plekūzai veidan...
Baiki tu puošt pagaliau nelaimingus plaukus, Lalage,
puskvaišės tavo galvos lai nepalies mergina!
Juos tu žiauriu skustuvu, salamandros nuodais pašalink –
veidrodžiu lai pabus tavo galva nuskusta!

Nemokyti ir tamsūs vergvaldžiai stengėsi įsigyti raštingų, mokytų vergų, ypač po to, kai buvo užkariauta Graikija. Tūkstančiai pavergtų graikų dirbo pas romėnus sekretoriais, bibliotekininkais, mokytojais, filosofais. Likęs pasakojimas apie tai, kaip vergvaldys Kalvizijus Sabinas, norėdamas pasigirti savo išsilavinimu, laikė prie savęs mokytus vergus, atmintinai mokėjusius Homero poemas, kurie, svečių akivaizdoje, sufleravo savo šeimininkui Odisėjo, Priamo ar Achilo vardus...

Bet jeigu jau buvo galima sviesti į tarnaitės veidą veidrodį už blogai suraitytą garbaną, tai kokios galėjo būti bausmės sunkesniais atvejais? Nelabai seniai Puteolų mieste buvo rastas dokumentas – laidojimo paslaugų įmonės įstatai, kuriuose buvo siūloma ir vergo nukryžiavimo paslauga už labai menką kainą. Taigi **nukryžiavimas – tikrai įprasta bausmė vergams, ypač jeigu jie dalyvaudavo sukilimuose.** Sutriuškinus vergų sukilimą Sicilijoje, kelias virto baisiu reginiu su ant kryžių prikaltais nelaimėliais... Plutarchas Kraso biografijoje rašo, kad po to, kai Pompėjus galutinai numalšino Spartako vadovaujamą vergų sukilimą, apie 6 000 vergų buvo

nukryžiuoti kelio iš Kapujos į Romą pakelėse. Įprastos vergų bausmės buvo ant rankų arba kojų uždėti antrankiai, prirakinimas prie grandinės, kaklo suspaudimas šakėmis. Vergvaldžiai įkaitinta geležimi jiems pridegindavo liežuvius arba delnus, uždarydavo į tamsius rūsius, atiduodavo į cirko arenas sudraskyti žvėrims arba įmesdavo į upę suplėšyti baisioms žuvims murenoms. Išlikę romėnų autoriaus Kolumelos knygos fragmentai byloja, kad sukaustytiems vergams įrengdavo specialų kalėjimą rūsyje *ergastulą* su siaurais langeliais, įtaisytais taip aukštai, kad jų negalima būtų pasiekti ranka.

Dar valdant Augustui galiojo įstatymas, skelbęs, kad paveldėjimo teisė po jo paties vergų nužudyto testatoriaus įsigali tik tada, kai visi kaltieji nubaudžiami kankinimais ir mirtimi. Mirties bausme turėjo būti nubausti visi vergai nužudymo metu buvę su savo šeimininku po vienu stogu arba kur nors netoli. Vergus reikėjo bausti net tada, kai šeimininkas nusižudo pats, o vergai, galėję jam sutrukdyti, to nepadaro. Į valdžią atėjus Neronui, šis įstatymas buvo papildytas 57-ųjų metų senato nutarimu. Vergams nužudžius vieną iš sutuoktinių, dabar turėjo būti nubausti ir kito sutuoktinio vergai, o tuo metu buvusieji šeimininko namuose visi vergai kankinami ir baudžiami mirties bausme, net jeigu šeimininkas savo testamentu jiems būtų dovanojęs laisvę.

Kai po kelerių metų vergas užmušė savo šeimininką Romos prefektą Pedanijų Sekundą, o žudikas buvo nustatytas, vis tiek apie 400 įvairaus amžiaus ir lyties likusių jo vergų turėjo būti nužudyti. Svetonijus liudija, kad priešais pastatą, kuriame vyko senato posėdis, susirinko didžiulė minia, reikalaudama pasigailėti nelaimingųjų aukų, netgi ir tarp senatorių pasigirdo siūlymų mirties bausmę atšaukti. Tačiau nepaisant nieko, vergai, tarp jų vaikai ir moterys, buvo nužudyti. Kadangi bijota, kad mieste įsiplieks neramumai, tuoj pat pasirodė griežtas imperatoriaus ediktas, smerkiantis „neramumų kurstytojus“, o kelią, kuriuo į miestą buvo vedami nelaimingieji, blokavo kareivių būriai.

Viename laiške Liucilijui Seneka rašė, jog romėnai dažnai kartoja begėdišką posakį: „Kiek vergų, tiek priešų!“ Tačiau jis apgailestavo, kad su jais ir elgiamasi ne kaip su žmonėmis, o kaip su galvijais: „Mes gulime už stalo, o vienas iš jų šluosto spjaudalus, kitas susilenkęs semia girtų išmėtytas išėdas“. Jau minėtas Titas Makcijus Plautas vergų charakterį apibūdino taip: „Bet apsileidėliai gi jūs ir nedori iš prigimties, kasdien jums pareigą priminti aš privalau rimbu“,

„Palinkimų gerų širdyse jų nėra, vien galvoja visad, kaip šunybę iškrėst...“ Yra liudijimų ir apie vergų žiaurumą. Štai, pvz., vykstant pilietiniam karui tarp Sulos ir Marijaus, vienu metu viršų paėmė Marijus. Senatas ir pati Roma su siaubu stebėjo, kaip į miestą įžengė, apsuptas kelių tūkstančių vergų, tapusių jo sargybiniais, Marijus, pažadėjęs už paslaugą juos paleisti į laisvę. Jie žudė visus, ką savo žvilgsniu ar rankos mostu nurodydavo karvedys. Praėjo daug laiko, kol Romos gatvės pagaliau buvo išvalytos nuo kraujo ir žmonių lavonų, kritusių nuo vergų rankos...

Valdant Tiberijui, Kaligulai, Klaudijui, Neronui ir Domitianui, Romos gyvenime atsirado *deliatoriai*, t. y. asmenys, įskųsdavę, tirdavę bylas ir sakydavę kaltinamąsias kalbas prieš imperatoriaus nemalonėn patekusius senatorius ar šiaip garsius ir įtakingus žmones. Niekada turbūt jokia valdžia neturėjo tokių patikimų ir drąsių agentų, kaip Romoje vergai, kurie tose bylose buvo tiesiog nepakeičiami! Mat, norint surasti įkalčių, reikėjo, kad būtų liudininkų, o vergai tais laikais, skirtingai nuo vėlesnių epochų tarnų, šeimose viską žinojo ir matė. Namuose, kur gyveno ir tarnavo vergai, nuo jų nieko negalima buvo paslėpti. **Nuo tada, kai Augustas surado būdą, kaip pašalinti senovinį draudimą vergams teismuose apskųsti savo šeimininkus, vergai visada galėjo atkeršyti savo ponui, jei tik pasitaikydavo proga**. Na, o jeigu vergas nenorėdavo būti išdaviku, jo sąžinę nuramindavo galimybė gauti laisvę, jeigu pagal jo liudijimą šeimininkas būtų nuteisiamas. Aštuntoji nuteistojo asmens turto dalis irgi atitekdavo šiam vergui, tad argi daug kas būtų pajėgęs atsisakyti to, ką kiti, laimingai susiklosčius aplinkybėms, galėdavo gauti tik po ilgo vargų ir pažeminimų kupino gyvenimo?! Turtingose šeimose, kur tiesiog knibždėjo daugybė vergų (muzikantų, virėjų, ekonomų, artistų ir kt.), jie tapdavo ne tik malonumų teikėjais, bet ir pavojaus židiniu. Dabar nebeužteko prie jų nepasakyti nieko, kas galėjo nepatikti imperatoriui, vergų reikėjo saugotis, jiems pataikauti, siekti jų palankumo, nes tie, kurie anksčiau drebėjo, dabar patys kėlė baimę!

Antrojo triumvirato suorganizuotų represijų prieš Cezario žudikus ir jiems prijaučiančiuosius metu triumvirai sudarė sąrašus (proskripcijas) savo politinių priešininkų, kurie turėjo būti išduoti arba nužudyti. Už nužudytojo galvą laisvajam buvo pažadėta 25 000 denarų, o vergui – 10 000. Prasidėjo baisūs dalykai: sūnūs išdavinėjo tėvus, žmonos – vyrus, vergai – savo šeimininkus! Tačiau šiose bakchanalijose buvo ir puikių pasiaukojimo, ištikimybės bei

užuojautos atvejų netgi iš vergų, kurie mirdavo, bet savo šeimininkų neišduodavo. Pasakojama, kad ištikimas senatoriaus Ventidijaus vergas kitų vergų akivaizdoje surakino savo poną grandinėmis, bet naktį, gavęs jam karvedžio aprangą, su keliais patikimais draugais apsirengę kareivių drabužiais, išėjo iš miesto, tartum patys būtų ėję žudyti. Vieną naktį jie pernakvojo kartu su žudikų gauja, kurie prasitarė esą pasiųsti pagauti senatorių Ventidijų. „A! – mes irgi jo ieškome!“ – pasakė narsusis vergas. Kitas vergas, pamatęs, kad ateina žudyti šeimininko, persirengė jo drabužiu ir jau leidosi žudomas, tačiau atsirado išdavikas, kuris tuoj pat parodė vietą, kur slėpėsi pasmerktasis. Minia žmonių puolė išdaviką-vergą ir privertė jį nukryžiuoti, o ištikimasis gavo laisvę. Daug panašių įvykių papasakota Apiano knygoje „Pilietiniai karai“.

Savo traktate „Apie geradarystes“ Seneka rašė: „Klysta teigiantys, jog vergystė apima visą žmogų. Didesnė jo dalis jos nepatiria: kūnai nuolankiai priklauso šeimininkams, o dvasia yra nepriklausoma ir tokia laisva, taip visur nueina, kad net kalėjimo durys nesukliudo jai pasiduoti polėkiui, atlikti milžiniškus darbus, dangiškais keliais keliauti į begalybę. Kūnas yra tai, ką likimas atidavė šeimininkui, jį perka ir parduoda. **Vidaus pasaulis nepatenka į vergiją.** Visa, kas nuo jo priklauso, yra laisva. Ne viską mes galime įsakyti ir ne viską vergai verčiami atlikti.“ Tačiau vergovė senovėje nebuvo dažnų apmąstymų objektas, nors sofistai V a. pr. Kr. teigė, kad ir laisvieji, ir vergai turi būti vertinami vienodai, nes visi žmonės esą lygūs savo prigimtimi. Ir nors tos idėjos ilgai nesulaukė atgarsio, vėliau stoicizmo filosofai ir krikščionybė atvėrė kelią humaniškiems įstatymams ir geresniam elgesiui su vergais. Rimtai kovoti su vergovės praktika ir filosofija imta tik XVIII a.

Apie gražius vergų poelgius Seneka pasakoja toliau: „Marsų vadas Vetijus buvo varomas pas romėnų karvedį. Jo vergas, išplėšęs iš juos vedančio kareivio kardą, pirma nužudė savo šeimininką, paskui tarė: **„Laikas ir savimi pasirūpinti. Šeimininką jau paleidau į laisvę.“** Taip pasakęs persismeigė vienu smūgiu. Duok man kitą, savo šeimininką tauriau išgelbėjusį vergą!“ Seneka primena 49 m. pr. Kr. įvykį, kai Cezaris apsupo ir užėmė Korfinijų, kuriame buvo įsitvirtinę Pompėjaus šalininkai. Ten buvo laikomas suimtas Domicijus. Jis liepė savo vergui gydytojui paruošti nuodų. Šiam traukiantis atatupstam, pasakė: „Ko delsi, tarytum visa būtų tavo galioje? Aš ginkluotas meldžiu mirties“. Tas pažadėjo įvykdysiąs prašymą ir davė

nekenksmingų vaistų. Šiam nuo jų užmigus, priėjo prie sūnaus ir tarė: „Liepk mane saugoti, kol iš baigties suprasi, ar nuodų daviau tavo tėvui“. Domicijus gyveno, pasigailėtas Cezario, tačiau pirmiausia jį išgelbėjo vergas. Papasakojęs dar keletą taurių vergų elgesio pavyzdžių, Seneka smogia laisviesiems: **„Tu jį vadini vergu, tu, geismų, gerklės, meilužės vergas ir net kelių meilužių bendras vergas!“**

Negalima įsivaizduoti, kad tarp vergų, gyvenusių taip arti vienas kito, nebūtų buvę draugiškų, neapykanta ar abejingumu nuspalvintų santykių. **Daug medžiagos apie vergų santykius ir jų šeimas duoda epigrafika, o ypač antkapiniai įrašai.** Draugystės ryšiai kai kada sieja du, kai kada nemažai asmenų. Optatę laidoja „draugai“, Astragalui paminklą pastatė „už savo pinigus“ ketveriese... Vergai ne tik draugauja, bet ir turi draugystės idealą: Faustui Erotas užrašo: „Koks draugas jis buvo draugui, koks ištikimas, šitai paliudijo jo mirtis“. Dar vienas draugui skirtas antkapinis įrašas: „Kol gyveno, vyras buvo, save ir kitus gynė. Kol gyveno, gyveno garbingai“. Randama įrašų, iš kurių aišku, kad vergai, vienos specialybės meistrai, užsisakė sau bendrą antkapio akmenį: jie nenori išsiskirti ir po mirties.

Statilijų kolumbarijus duoda medžiagos ir apie vergų šeimas. Reikia pasakyti, kad neoficiali santuoka, kaip paprastas gyvenimiškas reiškinys, romėnams buvo gerai žinoma ir geriausiu to pavyzdžiu gali būti vergų santuokos, nors teisės tyrėjai skuba pareikšti, kad įstatymo akimis tai paprastas gyvenimas susidėjus *(contubérnium)*. Tačiau Katonas veikale „Žemdirbystė“ rašo, kad šeimininkas vergui į žmonas gali duoti vergę, tad, matyt, vergų santuoka, kaip socialinis faktas, visuomeninėje romėnų sąmonėje buvo abejonių nekeliantis dalykas. **Tai, kad santuoka tarp vergų buvo išplitęs reiškinys, patvirtina daugybė antkapinių įrašų.** Iš jų matyti, kad kai kada šeimą sudarė vergas ir vergė, kai kada – atleistinis ir vergė, yra ir tokių antkapių, kur tekstą rašo moteris vyrui arba, atvirkščiai, nenurodant, kas juos siejo. Galbūt jie specialiai to vengė arba santuoka buvo tik laisvas ryšys: panorėjai – nutraukei, panorėjai – gyvenai.

Imperatoriaus Klaudijaus atleistinis, jo kanceliarijos viršininkas Palantas, pateikė įstatymo projektą, pagal kurį laisva moteris, šeimos ryšiais susijungusi su vergu, padaro nusikaltimą ir turi būti nubausta. Jeigu tai padaryta be vergo šeimininko žinios, kaltoji tampa verge, o jeigu su žinia, ji turi būti laikoma atleistine. Tas pats taikytina ir tokioje santuokoje gimusiems vaikams. Projektas senato buvo

patvirtintas, įgavo įstatymo galią ir buvo taikomas penkis šimtmečius. Bet daug dažniau susidarydavo priešinga padėtis, kai laisvasis gyvendavo su verge ir tai nepakenkdavo socialinei bei teisinei to žmogaus padėčiai. Buvo manoma, kad geriau jau įsigyti meilužę-vergę, negu vilioti svetimas merginas ar ištekėjusias moteris, arba susipančioti vedybiniais ryšiais.

Tačiau tam, kad Palanto pasiūlytas įstatymo projektas su džiaugsmu buvo sutiktas senate ir visuomenėje, buvo rimtų priežasčių. Laisvų vyrų Italijoje tuo metu pertekliaus tikrai nebuvo, nes daugelis užtrukdavo karinėje tarnyboje, prekybinėse kelionėse, provincijose arba atlikdami valdininkų pareigas, tad vergams nesunku buvo susirasti laisvų moterų, ypač iš žemesniųjų sluoksnių. Šeimų tėvai labai pyko dėl vergų įžūlumo ir dukrų elgesio, be to, atsirasdavo daug painiavos tvarkant juridinius ir finansinius reikalus. **Niekas šeimininkui negalėjo sutrukdyti panaikinti netgi jo paties pripažintą vergų santuoką ir jų žmonas bei vaikus parduoti į skirtingus namus arba išsiųsti į skirtingas vietas**, taigi vergų šeima atrodė lyg menkutė valtelė, kuri kas minutę gali apvirsti... Tad, suprantama, kad šeimos ryšiai tarp vergų negalėjo būti tvirti, o neretai klestėjo ir paleistuvystė.

* * *

Pirmasis didelis vergų sukilimas vyko 138–132 m. pr. Kr. Sicilijoje. Gamtinės šios salos sąlygos leido vergvaldžiams plėtoti žemdirbystę ir gyvulininkystę. Didžiuliuose ūkiuose – latifundijose dirbo daugybė vergų, kurie, sukaustyti grandinėmis, nuo saulės patekėjimo iki vėlaus vakaro kasė, sodino, skiepijo medžius, ravėjo ir atliko kitus darbus, kol visai iškamuoti atsivilkdavo iki savo menkų tamsių landynių. Latifundijose dirbusieji vergai pavydėjo tiems vergams, kurie ganė dideles avių, arklių, karvių bandas. Gyvulininkystė Sicilijoje tiesiog klestėjo, nes čia buvo daug ganyklų ir tinkamas klimatas, todėl gyvuliai buvo ganomi ištisus metus. Vergvaldžiai gaudavo didžiulį pelną, tad jie nuolat papildydavo savo bandų ir vergų skaičių, o kadangi Sicilija buvo tarptautinių jūrinių kelių centre, į ją patekdavo vergai iš įvairių šalių, ypač daug jų buvo iš Sirijos. Neturėdami normalių gyvenimo sąlygų, vergai-piemenys vis dėlto taip nekentėjo, kaip dirbusieji latifundijose. Ganydami bandas, jie galėjo maitintis pienu, sūriu, mėsa. Apsirengę nukautų žvėrių

kailiais, apsiginklavę didelėmis kuokomis, kai kada ir ietimis, turėdami stiprių šunų būrį, jie tapdavo pavojingi žmonėms, vykdavusiems kalnų keliais, ypač tuo, kuris iš Enos vedė į Agrigentą. Vergai net ir pačių jų šeimininkų buvo skatinami plėšikauti, kad mažiau reikėtų rūpintis jų maistu. Istorikas Diodoras rašo, jog vieno iš vergvaldžių, Damofilo, piemenys kartą atėjo pas šeimininką prašyti aprangos, o šis įniršęs ėmė šaukti: „Argi keliauninkai Sicilijos keliais vyksta neapsirengę? Argi jie negali būti ir jums aprangos šaltinis?“ Išdrįsusius į jį kreiptis vergus Damofilas įsakė pririšus prie stulpų išplakti, o paskui paleido ir liepė toliau dirbti savo darbą.

Minėtasis Damofilas valdė daug latifundijų ir turėjo daugybę vergų, su kuriais elgėsi tiesiog nežmoniškai. Gausybė jo vilų buvo išpuoštos purpuro kilimais iš užjūrių, sidabriniais indais ir kitais brangiais daiktais. Su visa savo šeimyna į jas Damofilas vykdavo puotauti puikiais žirgais pakinkytose karietose, lydimas ginkluotų vergų būrio. Diodoras pasakoja, kad nebūdavo nė dienos, kai Damofilas nebūtų liepęs žiauriai bausti savo vergų, net ir kai nėra jokios rimtos priežasties. Tokiu pat charakteriu pasižymėjo ir jo žmona Megalidė. Tačiau vienąkart jo vergai neišlaikė. Susirinkę būrin, vienu metu jie nutarė pasipriešinti. Tarp daugelio Sicilijoje buvusių vergų sirų garsėjo vienas, vardu Eunas, priklausęs vergvaldžiui Antigenui iš Enos miesto, mat sklido gandas, kad jis mokąs sužinoti dievų valią, aiškinti sapnus ir net spjaudyti ugnimi! Žinoma, Diodoras tuo mažai tiki, nes, pvz., spjaudymą ugnimi galima suorganizuoti ir taip: į tuščią riešutą (arba ką nors, kas sudaryta iš dviejų dalelių) įdedamas įkaitintas anglies gabaliukas, kuris nepastebimai įkišamas į burną ir stipriai papūtus iš burnos pasklinda žiežirbos arba net liepsna...

Damofilo vergų grupė atvyko pas Euną ir paklausė, ar pritaria dievai jų sumanymui. Eunas atsakė, jog dievai pritaria ir ėmė įtikinėti, kad reikia ginkluotis, slaptai sutelkti kuo daugiau vergų ir pradėti sukilimą, o vadovauti ėmėsi pats. Susirinkę apie 400 sukilėlių įsiveržė į Enos miestą, prie jų prisijungė ir miesto vergai, tad vergvaldžiai priešintis jau nebegalėjo: sukilėliai be gailesčio atsilygino savo kankintojams. Jie sugavo ir besislapsčiusį Damofilą bei Megalidę, Damofilą užkapojo, o Megalidę jos vergės nustūmė nuo uolos.

Vergai mieste pasijuto šeimininkais ir išsirinko sukilėlių valstybės karaliumi Euną, kuris savo tėvynės Sirijos papročiu pasirinko sau naują vardą – Antiochas. Buvo įsteigti dvariškių etatai; į žmonas jam

atiduota vergė, kurią jis paskelbė karaliene ir apsupo prabanga. Prie karaliaus sudarytoje taryboje svarbiausiu asmeniu buvo graikas Achajas, kuris vergu tapo, matyt, pasibaigus karui su Graikijos sritimi Achaja, kai romėnai jį paėmė į nelaisvę. Achajas buvo puikus organizatorius, išsilavinęs, energingas ir protingas žmogus. Eunas jam patikėjo tvarkyti karo reikalus, tad Achajas per 3 dienas apginklavo kirviais, dideliais peiliais, pjautuvais, milžiniškomis kuokomis 6 000 vergų iš miesto ir ganyklų. Kadangi Enos miestas buvo ant aukštos kalvos, jis tapo tiesiog neprieinama vergų tvirtove. Į Eną plūdo apsiginklavę vergai-piemenys, pakeliui užmušinėdami vergvaldžius ir degindami jų vilas. Tačiau smulkių vilų neplėšė ir nenaikino jų turto bei maisto atsargų, tikėdamiesi ten ateityje šeimininkauti patys.

137 m. pr. Kr. Achajas turėjo apie 10 000 ginkluotų vergų kariuomenę ir galėjo pasipriešinti propretoriaus Popilijaus Lenos vadovaujamai romėnų kariuomenei. Sukilo vergai ir Sicilijos pietuose, Agrigento miesto apylinkėse. Jiems vadovavo iš Kilikijos kilęs Kleonas, piratų parduotas į Siciliją ir ganęs arklių bandas. Gana greitai Agrigentas buvo užimtas sukilusių Kleono vergų-arkliaganių. Po kelių mėnesių nuo sukilimo pradžios Kleonas jau turėjo apie 70 000 kovotojų. Romos senatas delsė siųsti prieš juos kariuomenę, tikėdamasis, kad abu vergų vadai – Kleonas ir Achajas – tarpusavyje susigin̄čys ir iššudys vieni kitus. Tačiau nieko panašaus neįvyko: Kleonas su visa savo vergų armija atvyko į Eną, atidavė savo karius Eunui, o sau pasiliko tik ginkluotų žmonių būrį. Tad Naujoji Sirijos valstybė (taip ją vadino sukilėliai) dabar plytėjo nuo Agrigento iki Enos, perkirsdama Sicilijos salą per vidurį ir turėdama išėjimą prie jūros. **Susijungusioje kariuomenėje buvo maždaug 200 000 karių, iš kurių apie 20 000 gerai apginkluoti.** Naujasis Sicilijos propretorius Plautijus Hipsėjus iš Romos pastiprinimo negavo, nes romėnai tuo metu buvo užsiėmę karais Ispanijoje, tad jo kariuomenė buvo sumušta. Vergai belaisviams nukapodavo abi rankas ir baudė juos be gailesčio. Diodoras rašė, kad niekada dar nebuvę tokio vergų sukilimo, kurio metu daugybė Sicilijos miestų buvo suniokoti, o gyventojai patyrė dideles nelaimes.

Pagaliau sukilėliai atėjo ir ligi Sirakūzų, kuriuos romėnai visada gerai saugodavo. Sirakūzuose buvo garsiosios akmenų skaldyklos, ten vergai kasdavo puikų baltąjį marmurą, kuriuo buvo puošiami svarbiausi Romos pastatai ir turtingųjų vilos. Akmens skaldyklose dirbo tūkstančiai surakintų vergų, čia tremdavo iš visos Italijos pačius

nepaklusniausius vergus... Po ilgo apsupimo Sirakūzus sukilėliai užėmė, o vėliau toks pats likimas ištiko ir patį šiaurinį Sicilijos miestą Mesaną. Romoje irgi pasidarė neramu, kilo vergų bruzdėjimai ir sąmokslai. Tačiau čia valdžia susidorojo greit: Romoje buvo išnaikinta 150 vergų, o Minturnuose – 450 vergų nukryžiuota. 134 m. pr. Kr. konsulas Fulvijus Flakas gavo stiprią armiją ir atvyko į Siciliją. Tačiau jo kelionė buvo sudėtinga, nes keliai – nepatogūs, daug bagažo, kelionę sunkino ir karvedžiams skirtos minkštos lovos... Kalnų keliukais, ant asilų ir mulų gabenant amuniciją, eiti buvo labai sunku, o ypač pavojinga susitikti su ten ganiusiais bandas vergais-piemenimis. Nėra žinomos vergų ir romėnų kariuomenių susidūrimo smulkmenos, tačiau visa tai baigėsi visišku Flako pralaimėjimu. Tada konsulas Kalpurnijus Pizonas su geriausia kariuomene išsikėlė netoli Mesanos ir paėmė ją šturmu. 8 000 vergų žuvo, kiti buvo nukryžiuoti. Po to Pizonas savo legionus pasuko Enos link. Pakeliui vienas romėnų raitelių būrys, vadovaujamas Ticijaus, buvo vergų apsuptas ir pagal romėnų paprotį pravestas po jungu. Atskubėjęs Pizonas už tai privertė Ticijų kasdien, keičiantis sargybai, stovėti priešais palapinę apkarpyta toga, be juostos, basomis. Pizonas įvedė savo legionuose griežtą drausmę ir laikė apgulęs Eną. Tačiau Pizono konsulavimo laikas baigėsi, jo pakeisti atvyko kitas konsulas – Rupilijus, kuris pasuko į vergų užimtą Tauromenijaus miestą ir jį užėmė. Ilgai išsilaikyti apsuptoji vergų kariuomenė negalėjo, nes prasidėjo badas, netgi imti valgyti lavonai!

Romėnai sučiupo Kleono brolį Komaną ir ėmė jį klausinėti apie vergų pajėgas bei išsidėstymą. **Diodoras pasakoja, kad Komanas paprašė kelių minučių pagalvoti, o kol buvo laukiama jo atsakymo, sulaikė kvėpavimą ir taip nusižudė.** Konsulas ir kiti romėnai buvo apstulbinti tokios nematytos savižudybės! Tačiau atsirado išdavikas Serapionas, kuris parodė romėnams, kaip įeiti į miestą, ir vergai buvo žiauriai nubausti, o paskui nustumti nuo uolos. Tuoj po to iš vergų buvo atimta ir Ena, žuvo Kleonas ir Achajas. Kai romėnai įsiveržė į Eną, „Naujosios Sirijos“ karalius Eunas-Antiochas su 1 000 jį saugojusių karių pasislėpė neprieinamoje miesto vietovėje, tačiau Rupilijus jį surado ir išsiuntė į Morgantiną. Čia, tamsioje areštinėje, iškankintas ir suėstas utėlių, Eunas ir mirė. **Daugybė sukilusių vergų buvo sugrąžinti į rūdynus ir latifundijas, o nelaimingųjų Sicilijos pakelėse nukryžiuotųjų vaizdas buvęs nepaprastai baisus...**

Ne mažiau, o gal net labiau, **Romą sudrebino Spartako vadovaujamas vergų sukilimas, vykęs 73–71 m. pr. Kr.** Tuo metu politinė padėtis Romoje ir provincijose buvo labai sudėtinga: ką tik baigėsi italikų sukilimas bei Sulos ir Marijaus šalininkų kovos, užpylusios krauju amžinojo miesto gatves, jūroje siautėjo piratai, Ispanijoje dar nebuvo numalšintas Marijaus šalininko Sertorijaus vadovaujamas sukilimas... Vergų, kurių per karus Romoje atsirado didžiulės masės, būklė buvo tiesiog nepakenčiama, todėl kai kurie iš jų jėga bandė susigrąžinti sau laisvę. Per didelis vergų skaičius grėsė Romos valstybei dar ir dėl to, kad atsirado gabių, išprususių vergų-gladiatorių, įgudusių naudotis ginklais.

Didžiulio vergų sukilimo centru tapo Kapuja, antikos autorių vadinama antrąja Roma. Viena iš šio miesto įžymybių buvo garsi gladiatorių mokykla, kurios savininkas buvęs Lentulas Batiatas. Nuo I a. pr. Kr. pradžios Romoje išplito reginiais *(circénses)* vadinamos gladiatorių kovos ir žvėrių pjudymai. Šios žiaūrios pramogos atsirado iš dar senesnio papročio aukoti žmones per kilmingųjų laidotuves Etrurijoje. Nuo II a. pr. Kr. pabaigos kautynės cirkuose ir amfiteatruose virto visuomeniniu reginiu, o gladiatoriais (*gládius* – kardas) tapdavo nusikaltėliai, vergai, kartais net ir laisvieji. Gladiatorių paklausa buvo didelė, tad pradėtos steigti specialios mokyklos, kur gladiatoriai iš pradžių rengiami, o paskui parduodami arba išnuomojami žaidynių organizatoriams. Toms mokykloms vadovaudavo vadinamieji *lanistos*, susikraudavusieji iš žmonių kančių didžiulius turtus.

Batiato gladiatorių mokykloje buvo didelės vergų grupės iš trakų, samnitų, keltų, ligūrų, jie buvo labai saugomi ir gyveno kalėjimo režimo sąlygomis. Tačiau nepaisydami šito, 200 vergų susitarė pabėgti, tiesa, tik 78-iems, apsiginklavusiems trišakėmis ir virtuviniais peiliais, pavyko užpulti sargybą ir užkopti ant Vezuvijaus kalno. Pakeliui jie sutiko keletą vežimų, kuriuose buvo vežami gladiatorių reikmenys, tad viską atėmė ir apsiginklavo jau rimčiau. Pabėgėliams vadovavo trakų kilmės, galbūt, net kilmingas gladiatorius Spartakas, labai gabus, ryžtingas ir fiziškai stiprus žmogus. Romos valdžia iš pradžių į tą įvykį nekreipė dėmesio, be to, abu konsulai vadovavo karo veiksmams Mažojoje Azijoje. Spartako bendražygiai, gãlų kilmės vergai Kriksas ir Oinomajas, padėjo jam suburti didelę armiją iš gladiatorių, vergų-žemdirbių ir netgi laisvųjų italikų (jų jau buvo maždaug 10 000), kuri gąsdino ne tik Kampanijos sritį, bet ir pačią

Romą. Pagaliau prie Vezuvijaus buvo atsiųstas propretoriaus Gajaus Klodijaus vadovaujamas 3 000 karių būrys, išsidėstęs Vezuvijaus papėdėje toje vietoje, kur buvo vienintelė galimybė vergams nusileisti nuo kalno. Tačiau Spartakas parodė tikrą išradingumą: nusipynę kopėčias iš kalno viršūnėje augusių vynuogienojų, vergai nusileido žemyn ir smogė romėnams iš užnugario. Klodijaus būrys buvo sutriuškintas, o sukilėliai apsiginklavo iš jų paimtais ginklais.

Sukilimas apėmė vis naujus pietinės Italijos miestus, tad jam malšinti senatas pasiuntė dviejų legionų kariuomenę, tačiau Spartakas sumušė ir ją. Pamažu sukilėlių armija išaugo iki 70 000 žmonių. Plutarchas rašė, jog Spartakas tapo didele galinga jėga, bet, būdamas protingas, suprato, kad Romos galybės jam nepavyks palaužti, tad planavo surinkti kuo daugiau vergų ir per Rytų Alpes išvesti juos iš Italijos, kad vėl galėtų sugrįžti į savo tėvynę ir taptų laisvi. Tačiau gãlai ir germanai tikėjosi, kad sukilėliai sugebės pulti pačią Romą, tad vadovaujami Krikso, atsiskyrė nuo Spartako ir pasiliko Italijos pietuose. Tas poelgis Kriksui baigėsi liūdnai. 72 m. pr. Kr. senatas pasiuntė prieš Spartaką abu konsulus. Konsulo Lentulo armija Apulijoje prie Gargano kalno sumušė Krikso būrius, žuvo ir pats Kriksas.

Spartakas išsiveržė iš apsupties ir pasuko į šiaurę. Jo kariuomenė dabar išaugo iki 120 000, o prie Mutinos miesto sumušė prokonsulo Longino armiją. Atrodė, kad Spartakui jau pasiseks išvesti vergus iš Italijos, tačiau dėl neaiškių priežasčių, galbūt, sukilėliai norėjo pulti Romą arba armijai kelią į šiaurę pastojo didelis Pado (dabartinis Po) upės potvynis, Spartako būriai pasuko į pietus. Eidamas į pietus, Spartakas sumušė abiejų konsulų armijas ir per Lukaniją išvedė savo armiją į Brutijų bei sukūrė planą persikelti į Siciliją ir atnaujinti Sicilijos vergų sukilimą, apie kurį gandai sklido ligi šiol. Jis susitarė dėl transporto su piratais, tačiau šie turbūt papirkti Sicilijos vietininko Verio, paėmę užmokestį, pagalbos nesuteikė. Tada buvo imtasi gaminti plaustus, po kurių dugnais, kad stipriau laikytųsi, buvo rišamos statinės, tačiau pakilusi audra visus plaustus nunešė į jūrą. Taip dingo dar viena viltis išsiveržti iš vergijos...

Istorikas Apianas rašė: „Jau treti metai tęsėsi šis baisus karas, kurio pradžioje buvo juokiamasi ir kuris iš karto buvo niekinamas kaip karas su gladiatoriais. Kai Romoje buvo paskirti naujų magistratų rinkimai, visus kaustė baimė ir niekas nekėlė savo kandidatūros, kol Licinijus Krasas ryžosi vadovauti karui. Su 6 legionais jis iššygiavo

prieš Spartaką. Atvykęs į vietą, Krasas prisijungė ir konsulų legionus.“ Sukilėlių kariuomenėje trūko drausmės, ginklų ir vienybės. Krasas blokavo Spartako būrius Brutijaus pietuose, tad šis, Plutarcho žodžiais tariant, sulaukęs audringos žiemos nakties, nedidelę griovio dalį, kirtusią pusiasalį nuo jūros, užvertė žemėmis, žabais bei medžių šakomis ir per jį pervedė dalį savo kariuomenės. Tačiau keltai ir germanai atsiskyrė nuo Spartako, nes, būdami daugiausia laisvieji, jie nenorėjo išeiti iš Italijos. Atsiskyrusiuosius Krasas lengvai ir greitai nugalėjo, o Spartakas metėsi Brundizijaus link, likus paskutinei vilčiai iš ten persikelti į Graikiją, nors tai padaryti per Adrijos jūrą būtų buvę labai sunku. Sužinojęs, kad Krasui į pagalbą artėja ir Lukulo vadovaujama romėnų kariuomenė, Spartakas nenorėjo leisti jiems abiems susijungti, tad 71 m. pr. Kr. pats užpuolė Kraso būrius. Spartakas nukovė du centurionus ir, nors sužeistas į šoną, iš paskutiniųjų kovėsi atsiklaupęs, kol pagaliau romėnų buvo sukapotas į gabalus. **Po mūšio net nebuvo galima surasti jo kūno. Patekusieji į nelaisvę 6 000 vergų buvo nukryžiuoti šalia Apijaus kelio, iš Kapujos vedusio į Romą.** Dalis vergų dar ilgai kovojo prieš romėnus slėpdamiesi kalnuose, o 5 000 žmonių būrys netgi sugebėjo išeiti į šiaurę, tačiau ten juos pasitiko Pompėjaus kariuomenė...

Spartako sukilimas, 2 metus krėtęs vergvaldystės pamatus, tąkart buvo numalšintas, tačiau romėnų legionams sudavė kelis baisius smūgius, **o patį Spartaką antikos autoriai labai aukštai vertino už jo karinį talentą ir protą**. Plutarchas rašė, jog Spartakas buvo labiau panašus į graiką, negu į neišsilavinusį barbarą, Saliustijus jį vadino kūno ir sielos milžinu, o Floras, šį vergų karą aprašęs su neslepiamu pykčiu ir apmaudu dėl romėnų patirtų kelių gėdingų pralaimėjimų, vis dėlto pastebėjo, kad Spartakas kovėsi ir žuvo taip, kaip pritinka didžiam karvedžiui.

Atleistiniai (libertinai). Vergų sukilimai, neefektyvus jų darbas daugelyje ekonomikos sričių, stoikų filosofijos įtaka pamažu sudarė prielaidas vergų teisinės padėties pagerėjimui. Stambūs užkariaujamieji karai Imperijos pradžioje jau nebevyko, tad sumažėjo ir vergų, ėmė kilti jų kaina. 19 m. priimtas įstatymas šiek tiek apribojo savivalę – siųsti vergus kautis su laukiniais žvėrimis šeimininkas galėjo tik gavęs leidimą, o 20 m. įstatymas vergams, įtartiems padarius nusikaltimą, reikalavo tokios pat teisminės procedūros, kaip ir laisviesiems. Klaudijaus laikais sergantis ar luošas

vergas, paliktas savo šeimininko, įgydavo laisvę, o jeigu šeimininkas jį užmušdavo, būdavo traukiamas atsakomybėn kaip nusikaltėlis.

Ankstyvosios Imperijos metais, nežiūrint valdžios ribojimų, labai padidėjo paleidžiamų į laisvę vergų skaičius. **Šis reiškinys turėjo net keletą priežasčių: šeimininkai negalėjo daug vergų išlaikyti; paleidžiant į laisvę jie gaudavo iš atleistinių nemažai pinigų; kai kada paleisdavo iš prisirišimo ar meilės; vergų talentai jų šeimininkus skatino būti didžiadvasius ir t. t.** Libertinai (*libértas* – laisvė) sudarė didelę miestų plebso dalį, nors, kaip vėliau matysime, nemažai jų buvo ir tarp turtuolių. Atleistinių ir buvusių jų ponų santykius reguliavo patronato teisė: mirus bevaikiam atleistiniui, jo turtą patronas galėjo paveldėti ir be testamento, atleistinis be patrono negalėjo pats bylinėtis, turėjo rodyti patronui savo pagarbą, lydėti jį į susirinkimus ir pan.

Paleidimą į laisvę skatino kvalifikuotų ir suinteresuotų darbo rezultatais asmenų paklausa, verslų plėtra. Tačiau libertinai, nors ir gyvenę kaip laisvieji, neturėjo kai kurių rinkimų teisių bei teisės užimti aukščiausias pareigybes. Tiesa, laikui bėgant, nuo šių taisyklių atsirasdavo vis daugiau nukrypimų. Imperijos metais atleistiniai neretai užimdavo aukštus postus valstybėje, kartais tapdavo ir milijonieriais, tačiau retai pelnydavo visuomenės pagarbą. Istoriniai šaltiniai dažnai mini atleistinius, kurių maloningo dėmesio siekė net senatoriai. Ypatingą neapykantą kėlė imperatorių atleistiniai, kurie, tapę svarbiais pareigūnais, turėdavo didelę politinę įtaką. Štai imperatoriaus Klaudijaus atleistiniai galėjo bet kada laisvai prieiti prie imperatoriaus, kaip ir jo šeimos nariai. Kai kurie jo ištikimiausi atleistiniai kontroliavo visas imperijos valdymo sritis. Tokie buvo: Narcizas, Palantas, Polibijus, Harpokratas, Feliksas ir kt., jie tvarkė kanceliariją su visais skundais, pasiūlymais, prašymais, kontroliavo išlaidas, prižiūrėjo teisingumo organų veiklą. Svetonijus Klaudijaus biografijoje rašo: „... dar labiau jis mėgo Polibijų, savo patarėją mokslo klausimais, kuris dažnai eidavo pasivaikščioti su dviem konsulais iš šalies; bet labiausiai mėgo savo sekretorių Narcizą ir patarėją piniginiais klausimais Palantą. Klaudijus mielai leido senatui juos apdovanoti ne vien didžiule pinigų suma, bet ir kvestoriaus bei pretoriaus garbės ženklais. To dar betrūko – jis pats leido jiems plėšikauti ir pasiglemžti tiek, jog kartą jam skundžiantis, kad imperatoriaus iždas ištuštėjęs, šmaikščiai buvo atsakyta, jog pinigų jis turėsiąs su kaupu, jei tik juos žarstysiąs drauge su dviem atleistiniais“.

Vėliau garsus Romos politikas ir rašytojas Plinijus Jaunesnysis, vykdamas į Tiburą, pakelėje pamatė antkapį, kuriame buvo įrašytas Klaudijaus atleistinio Palanto vardas ir išvardyti jo nuopelnai ir dorybės: „Jam senatas už ištikimybę ir pagarbą patronams nurodė suteikti pretoriaus ženklus bei įteikti 15 milijonų sestercijų, ir šitokia garbe jis liko patenkintas“. Valstybės archyve suradęs senato sprendimą, Plinijus pasipiktino: „Kuo laikyti žmones, priėmusius tokį nutarimą – juokdariais ar kankiniais? Aš pavadinčiau juos juokdariais, jeigu senatui derėtų juokauti; pavadinčiau kankiniais, bet jokia kančia negali priversti taip elgtis“, – rašė Plinijus laiške savo draugui Montanui.

Kaip jau minėta, nemažai energingų ir apsukrių atleistinių įsigydavo didelius turtus. Apie tokius rašė Marcialis „Epigramose“ ir Juvenalis „Satyrose“, tačiau labiausiai koncentruoti tokių praturtėjusių atleistinių bruožai yra Petronijaus „Satyrikono“ puslapiuose. Pataikavimais ir nusižeminimu įgiję savo šeimininko palankumą, buvęs vergas Trimalchionas „sukalė“ sau didžiausius turtus, išlaikydamas tradiciškai vergams būdingas savybes: savanaudiškumą, pataikavimą, turto troškulį, suktumą. Beprasmiška jo namų prabanga, skonio stoka, žvilgsnis iš aukšto į aplinkinius, gėrėjimasis savo apsukrumu – visa tai „puošė“ ne tik Trimalchiono, bet ir panašių į jį charakterį. Tokie, kaip jis, bando dėtis eruditais, bet painioja Medėją su Kasandra, o Hanibalą su kažkokiu Trojos karo dalyviu, mąsto primityviai, jų sąmojis storžieviškas... Petronijus sarkastiškai šaiposi iš atleistinių ribotumo ir blogo skonio, tačiau negali nepastebėti, kad laisvę ir turtus jie įgijo apsukrumu, atkaklumu ir darbu. Nemokšiškumo Trimalchionas visai nesigėdija: „Aš nesimokiau geometrijos, kritikos ir kitokių niekų, bet pažįstu raides ant akmenų, moku skaičiuoti pinigus ir svorio procentus!“

Beje, apie raides. Petronijus „Satyrikone“ Trimalchiono primityvumą mato ir iš to, kad išsišokėlis atleistinis, kuris ką tik išmoko skaityti, tiesiog gėrisi raidėmis ir visus savo namus išpuošė impozantiško dydžio, bet menkaverčio turinio užrašais. Tokiomis pat kvadratinėmis raidėmis, kokiomis būdavo iškalami įrašai ant triumfo arkų, šventyklų fasadų ir t. t., jo namuose puikavosi CAVE CANEM – saugokis šuns!

Turtingi atleistiniai, dar būdami gyvi, rūpinosi, kad jų antkapiniai statiniai apstulbintų palikuonis. Štai Trimalchionas savo draugui Habinui sako: „Ar pastatysi man paminklą, kaip liepiau testamente?

Labai prašau, kad prie statulos kojų pavaizduotum mano kaliukę, vainikus, indus su kvepiančiais aliejais... Be to, paminklo priešakys turėtų būti šimto pėdų ilgio, o šonai – dviejų šimtų. Aš noriu, kad aplinkui mano pelenus būtų visokių rūšių vaisių ir gausybė vynuogių.“

Tačiau daug daugiau buvo kitokių antkapių ir įrašų juose. Neturtingi žmonės, ypač vergai ir atleistiniai, kurie negalėjo turėti atskiro kapo, jungdavosi į specialias draugijas, kurios garantuodavo jų nariams laidotuves ir vietą broliškame kape. Štai gydytoją Zopirą palaidojo jo draugai – gydytojai, o kitą gydytoją, Atimetą, „gerą draugą“ laidoja du vergai, prižiūrėjusieji imperatorienės Faustinos brangenybes. Bendrą antkapį užsisako 7 žmonės – 4 vyrai atleistiniai ir 3 moterys. Iš epitafijų sužinome, kokios dvasinės savybės buvo vertinamos neturtingųjų atleistinių pasaulyje: „kol gyveno, brangus buvo draugams“, „stipri atrama buvo draugams“, „buvo malonus puotų bičiulis ir mokėjo pavaišinti“, „neturtingas pinigų, bet turtingas dvasia“, „nugyveno savo amžių be bylinėjimosi, be ginčų, be pykčio“ ir t. t. Žinoma, tarp vieną profesiją turėjusių amatininkų negalėjo nebūti konkurencijos ir pavydo, tačiau epitafijos liudija, kad sutarimas, pagalba vienas kitam, atlaidumas vis dėlto buvo vertinami ir sutinkami dažniau, nei dvasios puvėsis.

ROMĖNŲ KARIUOMENĖ IR JOS PRIEŠAI

Vívere militáre est!
Gyventi reiškia kovoti!

Karinė romėnų sistema galutinai susiformavo IV a. pr. Kr. nuolat kariaujant su kaimyninėmis tautomis. Pradžioje visa šauktinių kariuomenė vadinta legionu, o vėliau kiekvienas iš dviejų konsulų vadovavo savo legionams, kurių buvo du (visoje armijoje – keturi). Kariai konsulų buvo parenkami pagal cenzoriaus sąrašus Tautos susirinkime numatytą dieną. Legioną sudarė 3 000 sunkiai ginkluotų bei 1 200 lengvai ginkluotų karių ir 300 raitelių, be to, 5 000 sąjungininkų pėstininkų ir 900 raitelių. Legione būdavo 10 kohortų (batalionų), o kohortą sudarė 3 manipulai (kuopos), manipulą – 2 centurijos (būriai). Sunkiai ginkluoto kario medinis skydas buvo aptraukiamas drobe ir veršiuko oda. Kariai turėdavo šalmus, varinius antkrūtinius, ant kojų – odinius autus. Puolamieji legionieriaus ginklai: medinės 2–3 m ilgio ietys su metaliniais smaigaliais, dviašmenis kalavijas, vienašmenis kardas ir trumpas durklas. Tolimõsios kovos ginklai: svaidomoji ietis, lankas ir katapulta, skirta molio arba švino sviediniams bei akmenims svaidyti. Lengvai ginkluoti pagalbiniai būriai turėjo mažus apvalius skydus, lankus ir svaidykles.

Romėnų kariuomenę sudarė piliečiai, kurių karo prievolė truko nuo 17 iki 60 m. amžiaus, nuo šios prievolės buvo atleisti tik beturčiai – proletarijai. Ilgainiui iš šios kariuomenės atsirado ir samdomoji, nes turtingieji karo tarnybos ėmė vengti, o proletarijai dažnai ją laikė pasipelnymo galimybe ir eidavo savanoriais. Marijus įvedė karinę reformą ir sukūrė norinčių kariauti verbavimo sistemą.

Kariai iš iždo pradėjo gauti ginkluotę, tarnybos metu – algą, tarnybą baigus, jiems buvo žadami žemės sklypai, o karo metu gaudavo dalį grobio. Marijus apginklavo legionierius trumpomis svaidomosiomis ietimis *(pilum)*, kurias jie svaidydavo į priešų karių skydus kariuomenėms suartėjus. Skydai nuo kelių įsmigusių pilumų tapdavo sunkūs ir priešai turėdavo juos numesti, o tai, žinoma, romėnams teikė pranašumą. Nuo III a. pr. Kr. pradžios romėnai susipažino su graikų karo technika ir išmoko panaudoti apgulties pabūklus: taraną, bokštus ant ratų, katapultas.

Kariuomenės moralei stiprinti romėnai naudojosi tam tikrų ženklų *(signa)* sistema. Seniausias skiriamasis ženklas buvo prie ieties smaigalio pritvirtintas šieno kuokštas, vėliau šį ženklą pakeitė ant lazdos nešamas ištiestõs rankos arba vilko, žirgo ar šerno atvaizdas. Be to dar naudota ir ant skersinės lazdos pritvirtinta iš audeklo vėliavėlė *(vexíllum)*. Purpurinės spalvos vėliavos iškėlimas virš karo vado palapinės reikšdavo mūšio pradžią. Marijus (100 m. pr. Kr.) įvedė viso legiono ženklą – išskleistais sparnais ant medinio strypo, tarsi kviečiantį pirmyn, į pergalę, sidabrinį erelį.

Legionams kur nors sustojus, buvo įrengiama stovykla – keturkampis, padalytas į dalis dviem susikertančiom linijom, kurios buvo pagrindinės tos stovyklos gatvės. Gatvių pabaigoje įrengdavo vartus. Centre stovėjo legiono vado palapinė ir aukuras, ten vykdavo karių susirinkimai. Palei vieną iš pagrindinių gatvių buvo tribūnų ir legionierių palapinės. Nė vienos nakties romėnų legionieriai nepraleisdavo grioviu ar pylimu neapsaugotoje stovykloje. Imperijos metais legionai, turėję saugoti imperijos sienas, gyvendavo nuolatinėse palapinėse. Yra ir dabar išlikusių tokių stovyklų vietų, pvz., Alžyre, Sinajaus pusiasalyje, Anglijoje ir kitur. Mūrinės stovyklos būdavo su gyvenamaisiais namais, ligoninėmis, šventyklomis, pirtimis, smuklėmis ir parduotuvėmis. Lotyniškas žodis *castra* (mažybinė forma *castéllum*) išliko daugelio šiuolaikinių miestų ar vietovių pavadinimuose: Anglijoje – Lankasteris, Mančesteris, Vinčesteris, Ispanijoje – Kastilija ir t. t.

Romėnų kariuomenei vadovavo konsulai arba jų pavaduotojai pretoriai, o susiklosčius ypač sunkiai padėčiai – diktatorius. Laimėjus karą, kariai savo vadą paskelbdavo imperatoriumi *(imperátor)*. Vado štabą sudarė karo tribūnai ir legatai. Karo tribūnai *(tribúni mílitum)* iš pradžių pakaitomis vadovavo legionui, bet paprastai būdami jauni, be patyrimo aristokratai, vėliau

gaudavo tik mažesnius junginius, o didesnieji atitekdavo legatams. Raiteliams ir pagalbinėms sąjungininkų pajėgoms vadovavo prefektai. Visi aukštesnieji karininkai, bent jau Respublikos metais, priklausė senatorių arba raitelių luomui, o būriams (centurijoms) vadovavo tribūnų paskirti centurionai. **Imperijos laikais vyriausiasis karo vadas būdavo pats imperatorius.** Legionai vėliau buvo sudarinėjami ir provincijose, neretai į juos priimami vergai ir atleistiniai, gaudavę legionierių statusą. **Atsirado reguliariai veikusi kariuomenė**, saugojusi valstybės sienas ir gynusi monarchiją. Joje tarnavo rekrūtai iš dalinių dislokacijos vietų, todėl patekdavo ir daug ne romėnų. Taigi provincijų gyventojai gavo galimybę tapti Romos piliečiais, o žemieji sluoksniai – pagerinti savo socialinę padėtį.

Kadangi karas laikytas dievų teismu, į nugalėtuosius žiūrėta kaip į prakeiktus, dievų nuteistus, su kuriais galima elgtis kaip tik nori, todėl **karo teisė antikoje buvo negailestinga, ji galiojo visiems priešų valstybės piliečiams, sąjungininkams, netgi pirkliams, kurie rėmė priešininką maistu ir t. t.** Bet kokie žiaurumai, apgavystės, sutarties nesilaikymas dažniausiai buvo laikomi teisėtais, priešo belaisvius buvo galima nužudyti, parduoti į vergiją arba paversti valstybės vergais. Romėnai labai dažnai nusiaubdavo užkariautų miestų teritorijas, turtus atgabendavo į Romą, tiesa, jeigu priešas pasiduodavo greitai – tenkindavosi kontribucija. Polibijas pasakoja, kad užėmę kokį nors miestą, romėnai iš kiekvieno manipulo paskirdavo tam tikrą skaičių karių, kurie eidavo ieškoti grobio. Grobis turėjo būti suneštas į vieną vietą karo stovykloje ir padalintas visiems, netgi saugojusiems palapines, sergantiems ar sužeistiesiems.

Karvedžio pareiga buvo surinkti žuvusiųjų kūnus, o sužeistuosius nugabenti į saugią vietą. Livijus rašo, kad liaudies tribūnas apkaltino konsulą Sempronijų Atratiną už tai, kad šis palikęs nepaimtus sužeistuosius. Po mūšio prie Kanuzijaus karvedys Marcelas turėjo atsisakyti persekioti Hanibalą, nes jį „sulaikė didžiulis sužeistųjų skaičius“. Cezaris savo knygoje apie karą su galais pasakoja, kad sumušęs helvetus, tik po 3 dienų galėjo juos vytis, nes reikėję palaidoti žuvusiuosius ir pasirūpinti sužeistaisiais. Pirmąją pagalbą sužeistiesiems karo stovykloje teikė jų draugai. Anot Livijaus, po mūšio prie Liucerijos (294 m. pr. Kr.) karininkai nepaklaũsė konsulo įsakymo ruoštis kitam mūšiui, nes kariai esą pavargę ir nusiminę dėl to, kad visą naktį budėjo prie sužeistųjų ir mirštančiųjų. Senas romėnų paprotys buvo sužeistuosius atiduoti į turtingus privačius namus.

Tacitas „Analuose“ pasakoja apie tai, kaip 27-aisiais metais Fidėnų mieste sugriuvo amfiteatras ir apie 50 000 žmonių buvo sužaloti arba užmušti. Tada atsivėrė garsių namų durys, iš visur buvo gabenami vaistai ir kviečiami gydytojai. Žinoma, jeigu karo veiksmai vyko toli nuo Romos, sužeistuosius atiduodavo globoti kokiam nors draugiškai nusiteikusiam miestui ar kaimui. Karo su Antiochu metu Liucijus Scipionas sergančius ir pavargusius per ilgą kelionę karius palikdavo Trakijos tvirtovėse.

Apie karo gydytojus kokių nors žinių nėra, bet minimi gydytojai – vergai arba atleistiniai, kuriuos, vykdami į karą, kartu pasiimdavo karvedžiai. Katonas Vyresnysis, būdamas cenzoriumi, gydytojus įrašė į tą pačią grupę, kaip ir nuodų gamintojus. Plutarchas liudija, kad Katoną Jaunesnįjį lydėjo jo gydytojas – atleistinis Kleantas, Svetonijus Augusto Oktaviano biografijoje rašo, jog nuo žaizdų mirus Vibijui Pansai, kaltinamas buvo jo gydytojas Glikonas. Matyt, šie gydytojai, prireikus, gydė ir karius. Ciceronas sako, jog mūšių užgrūdintas karys, būdamas sužeistas, iš rikiuotės išeina tik tam, kad gydytojas jo žaizdą perrištų, tada vėl grįžta į kautynių lauką. Žinoma, to meto mūšiuose buvo liejama daug kraujo ne tik todėl, kad kovėsi vienas prieš vieną, bet ir dėl to, kad trūko medikų, nebuvo laikomasi sanitarijos taisyklių, tad vien nuo žaizdų mirdavo labai daug karių. Imperijos pradžioje jau būta karo gydytojų ir net karo ligoninių, kurių liekanų randama prie Vokietijos sienos. Vienõs ligoninės griuvėsiuose rasta keletas chirurginių instrumentų: zondų, pincetų, peilių. I a. ligoninėje jau būdavo keli gydytojai, kurie jokių privilegijų neturėjo ir paklusdavo stovyklos viršininkui arba karo tribūnui.

Gerai apgalvota bausmių bei skatinimų sistema padėjo karo vadams palaikyti griežtą tvarką ir skatino garbės jausmus. Už ginklo praradimą tribūnų taryba galėjo karį nubausti net mirties bausme, už pažeidimus budėjimo metu kariai buvo viešai išplakami, tokia pat bausmė taikyta pabėgusiems iš mūšio lauko ar dezertyrams. Už kai kuriuos nusižengimus buvo galima netekti algos arba atostogų, taip pat grėsė pažeminimas arba pašalinimas iš karo tarnybos; kohortai ar net legionui palikus mūšio lauką arba pakėlus maištą, buvo taikoma vadinamoji decimacija (*décem* – dešimt), kai mirties bausme baudžiamas kas dešimtas. Karinę drausmę labai palaikė įvairūs paskatinimai. Konsulai pasižymėjusius mūšyje viešai girdavo, apdovanodavo garbės ietimis, auksinėmis arba sidabrinėmis apyrankėmis, bronziniais skydais. Išgelbėjusieji gyvybę Romos

piliečiui buvo vainikuojami ąžuolo vainiku, o aukso vainiku tie, kurie pirmieji užsiropšdavo ant apgulto miesto sienų ar tvirtovės, įlipdavo į priešo laivą. Vis dėlto buvo ne vienas atvejis, kai legionuose vykdavo maištų, kai kariai plėšikaudavo, būdavo išlepę ir net ištvirkę. Matyt, jau **po Scipiono Vyresniojo laikų baigėsi epocha tų Romos karių, kurie įsirengę stovyklą prie obels, ją ir palikdavo nenuskynę nė vieno obuolio!**

Svarbiausia, ko trokšdavo karvedžiai – teisė į triumfą. Respublikos metais, karvedžiui prašant, senatas leisdavo švęsti triumfą, bet buvo būtinos to aukščiausiojo pagerbimo sąlygos: auspicijų būdu patvirtintas vadovavimas kariuomenei, pergalė pasiekta po karo ar mūšio, kurio metu žuvo ne mažiau kaip 5 000 priešų, dalyvavimas kariuomenės, galėjusios paliudyti pergalę. Triumfo procesija eidavo nuo Marso lauko per Triumfo vartus, Flaminijaus cirką ir Didįjį cirką, per *Via sacra* (Šventąjį kelią) Kapitolijaus link iki Jupiterio šventyklos. Priekyje ėjo senatoriai ir magistratai, po to nešamas karo grobis: ginklai, meno vertybės, karo ženklai, nugalėtų tvirtovių ir laivų modeliai, mūšius ar užkariautus kraštus vaizduojantys paveikslai, aukso vainikai ir kitos dovanos karvedžiui. Prieš patį triumfatorių buvo vedami išpuošti aukojimui skirti gyvuliai ir kilmingiausi belaisviai. Po to, stovėdamas keturių baltų žirgų traukiamame vežime, važiavo ir pats triumfatorius, apsirengęs auksu siuvinėtą triumfo drabužį, laikydamas rankoje skeptrą su dramblio kaulo ereliu, o ant jo galvos puikavosi laurų vainikas. Yra ir tokių žinių, kad greta stovintis vergas virš triumfatoriaus galvos laikydavo aukso karūną ir vis kartojo jam į ausį: „*Meménto mori!*“ (atmink, kad esi mirtingas!) Taip vergas perspėdavęs, kad triumfatorius nepradėtų jaustis kone pačiu Jupiteriu Nugalėtoju. Ir pagaliau pasirodydavo laurais pasipuošusi, dainuodama šlovinamąsias giesmes, kariuomenė. Tiesa, ji dainuodavo ir triumfatorių pajuokiančias, ironiškas daineles, kad šis per daug nesididžiuotų ir neerzintų dievų. Kapitolijuje triumfatorius padėdavo vainiką Jupiterio šventykloje ir aukodavo dievams. Viskas pasibaigdavo šaunia puota, dovanomis kariuomenei ir susirinkusiems žmonėms. Triumfo šventė tęsdavosi iš pradžių vieną, o vėliau ir keletą dienų.

Tačiau triumfai ne iš karto buvo tokie įspūdingi. Istorikai pasakoja, kad, pvz., triumfas užėmus Tarentą 272 m. pr. Kr. buvo visai kitoks, negu laimėjus prieš samnitus arba volskus, kai triumfo

eisenoje buvo vedami tik pagrobti galvijai ir nešami atimti iš priešo ginklai. Po Emilijaus Paulo pergalės prie Pidnos 168 m. pr. Kr. triumfo metu žmonės gatvėse ir aikštėse pastatė daugybę amfiteatro formos statinių, kad geriau matytų eiseną, žiūrovai buvo apsirengę šventiniais drabužiais, visos šventyklos atidarytos ir papuoštos vainikais, o brangūs kvepalai sklido iš jų vidaus...

Šventė tada tęsėsi tris dienas. Pirmąją dieną daugybėje vežimų buvo vežami graikų piešti paveikslai, statulos ir kiti meno kūriniai, antrąją dieną – ginklai, karių apranga, skydai, šalmai, žirgų papuošalai ir t. t. Jie buvo taip įdomiai sudėti, kad viduryje gausybės šitų daiktų styrojo kardai ir ietys, liesdami vienas kitą ir bauginančiai žvangėdami... Už vežimų ėjo 3 000 žmonių, 750 atvirų indų rodė sidabrines monetas, o po to buvo nešami sidabro dirbiniai ir taurės. Trečioji diena – pati įspūdingiausia. Pasigirdus karingiems trimitų garsams, buvo išvesta 120 riebių jaučių paauksuotais ragais ir vainikais bei kaspinais papuoštomis nugaromis. Paskui juos jaunuoliai nešė auksinius ir sidabrinius dirbinius, monetas, taures, o iš paskos važiavo nugalėto karaliaus Persėjo vežimas, kur gulėjo ginklai ir karališkoji karūna, greta ėjo verkiantys jo vaikai. Šiek tiek nuo jų atsilikęs pėdino ir pats nelaimingasis Persėjas, apsirengęs gedulo drabužiais, surakintomis rankomis. Pagaliau pasirodė ir nugalėtojas Emilijus Paulas siuvinėta auksu puikia purpurine toga, laikydamas lauro šaką: jis važiavo 4 žirgais kinkytu vežimu, iš paskos žygiavo dainuodama kariuomenė...

Bet ir šitą triumfą pralenkė tas, kurį atšventė 61 m. pr. Kr. Pompėjus po pergalės Rytuose. Jo metu buvo nešamos didžiulės lentos, ant kurių buvę parašyta, kad Pompėjus užėmė 1 000 tvirtovių, 900 miestų, atėmė iš priešų 800 laivų, pastatė ir apgyvendino 39 miestus, valstybės pajamas padvigubino mokesčiais ir duoklėmis, o iždą papildė 20 000 talentų. Nugalėtojo vežimas tviskėjo auksu, brangakmeniais, perlais... Prieš tą vežimą ėjo 324 įkaitai ir karališkosios šeimos belaisviai, aprengti tautiniais drabužiais, jaunasis karalius Tigranas su žmona bei dukra, 5 Mitridato sūnūs ir 2 dukros...

Imperijos metais teisė švęsti triumfą palikta vien imperatoriui, o jo karvedžiai buvo pagerbiami tik triumfo ženklais: garbės drabužiais, lauro vainikais, dramblio kaulo lazda. Be to, kartais buvo rengiami ir mažieji triumfai – ovacijos, kurių metu karvedžiai į Romą įeidavo pėsti arba įjodavo, o vietoje laurų gaudavo mirtų vainiką.

* * *

Priešų romėnai turėjo daug karalių laikais, Respublikos metais ir imperatorių epochoje. Jų turėjo Šiaurėje ir Rytuose, Vakaruose ir Pietuose. Vieni priešai buvo nepaprastai žiaurūs, kiti išlepę, treti – padorūs, bet visus juos romėnai nuo pat Romulo laikų stengėsi paversti savo draugais arba bent jau sąjungininkais. Tiesa, ne visada tai jiems pavykdavo. Daug kraujo upių nutekėjo, didžiulės teritorijos virto romėnų kapinėmis ir jų priešų lavonų kalnais. Bet pasikvieskime bent kai kuriuos iš tos amžinosios tamsos bei tylos ir sužinokime, ką jie byloja vieni apie kitus...

Kai iš Romos buvo išvytas karalius Tarkvinijus Žiaurusis, prasidėjo karai su etruskais, mat etruskų miesto Kluzijaus valdovas Porsena seniai su baime žiūrėjo į stiprėjančią Romą. Tarkvinijaus prašymas padėti jam sugrįžti į Romą buvo labai laiku, be to, išvytasis karalius pasitelkė į pagalbą ir lotynus. 496 m. pr. Kr. mūšyje prie Regilo ežero diktatoriumi išrinkto Aulo Postumijaus kariuomenė sutriuškino lotynus. Legenda pasakoja, kad mūšyje romėnų pusėje dalyvavo netgi dievai Kastoras ir Poluksas, kurių žirgų kanopų pėdsakai dar ilgai buvo rodomi.

IV a. pr. Kr. pradžioje romėnų pagalbos prašė minėto Kluzijaus miesto senatas kovai su iš už Alpių atėjusiais laukinių keltų (gālų) būriais. Romėnai, vadovaujami trijų brolių Fabijų su gālais susitiko prie Alijos upelio – 11 mylių nuo Romos. 390 m. birželio 18 dieną įvyko mūšis, kurio metu romėnų kariuomenė buvo visiškai sutriuškinta. Prasidėjo visuotinė panika, tik patys seniausi senatoriai (80 žmonių) susisupo į togas ir laukdami mirties atsisėdo ant dramblio kaulo kėdžių aikštelėje priešais savo namus. **Į Romą įsiveržę gālai iššudė ne tik senatorius, bet ir mieste pasilikusius gyventojus, miestą apiplėšė ir sudegino.** Tiesa, Kapitolijuje buvo užsibarikadavę kiti senatoriai ir pareigūnai, pasiėmę ginklų, kuo daugiau maisto ir brangenybių. Vieną naktį gālai pabandė užsiropšti ant Kapitolijaus kalvos, tačiau deivei Junonai skirtų šventų žąsų gagenimas pažadino konsulą Marką Manlijų ir jo vadovaujami ten buvę romėnai galus nustūmė žemyn.

Daug kraujo išliejo romėnai net trijuose karuose su samnitais, gyvenusiais kalnuotoje Apeninų pusiasalio dalyje, Volturno upės slėnyje. Samnitai buvo karingi, drąsūs ir sumanūs žmonės, tačiau jiems kenkė tai, kad trūko vienybės ir stipraus politinio centro.

Pirmasis karas, vykęs 343–341 m. pr. Kr., baigėsi romėnų pergale, be to, jie užėmė ir Kapujos miestą. Maždaug tuo pačiu metu Rytuose Aleksandras Didysis kariavo su savo priešais. Livijus, lygindamas su juo romėnų karvedžius Manlijų Torkvatą, Fabijų Maksimą, Decijų Musą ir kt., daro išvadą, kad **romėnams teko kariauti su daug stipresniais priešais, negu Aleksandrui**, o jeigu Aleksandrui būtų tekę susikauti su romėnais, tada su ilgesiu jis būtų prisiminęs išlepusius persus, indus bei nekaringas Azijos tautas ir prisipažinęs, kad lig šiol jam teko kariauti tik su moterimis...

Antrajame kare su samnitais romėnai ir patys patyrė skaudų bei gėdingą pralaimėjimą, įrodžiusį, kad jų priešai yra užsigrūdinę, protingi ir narsūs kariai. Matydami, kad romėnai veržiasi vis gilyn į pusiasalio pietus, samnitai suprato, jog negalima ramiai stebėti, nes tuoj ir patys pateks jų priklausomybėn. Samnitų karvedys Pontijus apgulė Romos sąjungininką – Lucerijos miestą. 321 m. romėnų konsulų Postumijaus ir Veturijaus vadovaujama 40 000 kariuomenė, pereidama kalnuotą vietovę, netoli Kaudijaus patyrė žiaurų pralaimėjimą, o grįždama atgal pateko ir į priešo spąstus. Samnitai romėnus apsupo iš visų pusių siaurame Kaudijaus tarpeklyje. Galėdamas visus užspęstuosius iššudyti, Pontijus vis dėlto pasielgė kilniai: jis pareikalavo, kad romėnai pripažintų samnitus laisva, lygiateise su romėnais tauta ir atiduotų 600 raitelių kaip įkaitus, be to, pasitrauktų iš kai kurių užimtų miestų. Taip pat romėnai turėjo praeiti po jungu: dviem vertikaliai į žemę įsmeigtomis ietimis, virš kurių trečioji buvo įtaisyta taip, kad žmogus sunkiai galėjo praljsti. Atidavę ginklus, išdidūs romėnai pro šiuos „vartus“ turėjo praeiti basi, apsirengę tik tunikomis, grieždami iš gėdos dantimis, nuleidę akis, su konsulais priešaky. Romoje buvo paskelbtas gedulas, teismai neveikė, prekeiviai nedirbo... Panašiai kaip pralaimėjus prie Alijos, o vėliau prie Kanų, ir Kaudijaus gėda nuo tada buvo laikoma nacionalinio gedulo dienomis.

Atsiliepęs į Italijos graikiško miesto Tarento prašymą ir patikėjęs, kad išsipildys jo viltys Pietų Italijoje ir Sicilijoje įkurti graikų karalystę, **Epyro karalius Pyras 280 m. pr. Kr. pavasarį pasiekė Italijos krantus su 20 000 sunkiai ginkluotų karių, 3 000 raitelių, su 20 kovos dramblių**. Pirmą kartą romėnų kariuomenė susikovė su makedoniškąja Pyro falanga prie Heraklėjos. Pyras narsiai kovėsi, ragindamas pėstininkus neprarasti drąsos, tad mūšis baigėsi visišku romėnų pralaimėjimu. Graikiškuose Italijos miestuose Pyras tapo

Pyras – Epyro karalius, Romos priešas, III a. pr. Kr.

nepaprastu didvyriu. Tačiau jo nuostoliai irgi buvo nemaži, be to, šis karvedys suprato, kad taip lengvai susidoroti su romėnais nepavyks... Pyras pasiūlė romėnams sudaryti taikos sutartį, o graikiškiems miestams sugrąžinti jų ankstesnę laisvę. Romos senatorių dalis taikos sutartį palaikė visai tinkama, tačiau čia pašoko senasis Apijus Klaudijus, turėjęs Cėko, t. y. Aklojo, pravardę ir tarė: „Ligi šiol aš gailėjausi, kad esu aklas, bet dabar norėčiau tapti dar ir kurčias, kad negirdėčiau niekingų jūsų patarimų! Kaip jūs, kurie gyrėtės, kad sutriuškinsite didįjį Aleksandrą, jeigu jis ateitų į Italiją, dabar drebate prieš Pyrą, kuris per savo gyvenimą nedrįso svajoti apie nieką daugiau, kaip būti vieno iš Aleksandro apsauginių ginklanešiu?!“ Taigi taip įvertino senasis senatorius Pyrą. Tačiau vargu ar jis buvo teisus. Pyras vis dėlto buvo savotiška ir netgi ypatinga asmenybė, Aleksandro Makedoniečio giminaitis, išauklėtas Ilyrijos karaliaus namuose. Dar jaunystėje jis pasižymėjo kariniais gabumais. Žinomas pasakojimas, kad kažkam vieną iš Aleksandro karvedžių paklausus, kas dabar esąs talentingiausias karvedys, šis atsakęs: „Pyras, kai tik jis suaugs!“

Grįžęs namo į Epyrą, Pyras susigrąžino iš tėvo kažkada sukilėlių atimtą valdžią, tačiau šis mažas kalnuotas kraštas jam atrodė ankštas ir per menkas jo talentams. Jo draugas tuo metu buvo Tesalijos graikas Kinėjas, Demosteno mokinys, kuris nenusileido iškalba savo garsiajam mokytojui. **Kadangi Kinėjas pasižymėjo kaip politikas ir diplomatas, Pyras sakęs, kad Kinėjas jam daugiau įgiję miestų savo liežuviu, nei jis pats – ginklu.** Pyras, pasukęs Italijos link, bandė papirkti romėnus, kai šie atsiuntė pas jį pasiuntinius derėtis dėl

belaisvių išpirkos. Pasiuntinybės vadovui Gajui Fabricijui Pyras pasiūlė brangių dovanų, tačiau šis griežtai atsisakė. Tada karalius pabandė Fabricijų išgąsdinti, netikėtai įsakęs romėno akivaizdoje paleisti didžiulį dramblį, kuris staugdamas virš jo galvos ištiesė savo straublį. Bet ir vėl veltui... Po to Pyras nusprendė parodyti romėnams savo kilnumą – visus belaisvius išleido į Romą švęsti Saturnalijų, nors po šventės jie turėjo grįžti atgal pas jį. Belaisviai iš tiesų grįžo, nes senatas prigrasino mirties bausme tiems, kas pasiliktų Romoje!

Pastangos sudaryti taikos sutartį nepavyko, tad abi pusės ėmė ruoštis naujam karui. 279 m. pavasarį prie Auskulo Apulijoje įvyko mūšis, kuriame vėl laimėjo Pyras. Tačiau jo kariuomenės nuostoliai buvo labai dideli, tad pasakojama, jog Pyras liūdnai ištaręs: „Dar viena tokia pergalė ir mes žuvę!“ Taigi iki šių laikų likęs posakis „Pyro pergalė“ reiškia pergalę artimą pralaimėjimui. 275 m. pr. Kr. Pyras prie Benevento jau pralaimėjo, o žuvo 272 m. pr. Kr. Argo apgulties metu, manoma, kad nuo mestõs į jį čerpės gabalo.

Tačiau pats talentingiausias, narsiausias ir žiauriausias romėnų priešas buvo vis dėlto Hanibalas. Kartagina, kurdama kolonijas ir palaikydama prekybinius ryšius su kaimynais, savo įtaką išplėtė sidabru garsėjusioje Ispanijoje, Korsikos, Sardinijos, Sicilijos salose, prekiavo dramblio kaulu, auksu, sidabru, vergais ir t. t. Svarbiausi jos pareigūnai buvo iš turtingų giminių: Hamilkarų, Hanonų ir kt. Istorikų nuomone, jie pasižymėjo gobšumu, egoizmu, neapykanta kitoms tautoms, ypač graikams ir romėnams.

Hanibalas – Kartaginos karvedys, Romos priešas, 246–183 m. pr. Kr.

Pirmojo Pūnų karo metu (pūnais romėnai vadino kartaginiečius), kuris vyko dėl įtakos Sicilijoje, romėnams iš pradžių sunkiai sekėsi. Vienas iš gėdingiausių Romos pralaimėjimų buvo 249 m. pr. Kr., kai konsulas Klaudijus Pulchras ir jo laivynas buvo visiškai sutriuškintas jūros mūšyje prie Drepano: iš 210 laivų liko tik 30, 93 laivai su ekipažais pateko į priešo rankas, o kiti buvo paskandinti arba išmesti į krantą. Ta nelaimė buvo aiškinama kaip

dievų kerštas už tai, kad Klaudijus Pulchras mūšio dienos rytą, kai šventųjų gaidžių prižiūrėtojas puliarijus pranešė, jog gaidžiai nenori lesti, leido sau ištarti nusikalstamus žodžius: „Išmesk juos į jūrą, kad jie bent galėtų atsigerti!“ Vis dėlto 241 m. pr. Kr. prie Egatų salų romėnai sutriuškino Kartaginos laivyną ir jai teko sudaryti taikos sutartį, pagal kurią Sicilija tapo pirmąja Romos provincija. Tačiau ekonominės ir politinės varžybos tarp abiejų tuo metu įtakingiausių Vidužemio jūros baseino valstybių tęsėsi ir toliau. Antrojo Pūnų karo herojus, žinoma, buvo Hamilkaro Barkos sūnus Hanibalas, kuris, kaip ir jo tėvas, ypač nekentė romėnų. Dar devynmetį sūnų Hamilkaras privertė prieš Jupiterio altorių duoti priesaiką, kad jis amžinai keršys romėnams, ir šis šventai tos priesaikos laikėsi. Štai kaip apibūdina Hanibalą Livijus: „Didžiausiu narsumu jis reiškėsi, veržtamasis į pavojus, didžiausiu įžvalgumu pasižymėjo pačiuose pavojuose. Jokie darbai negalėjo nualinti jo kūno ir įveikti dvasios.Vienodai jis iškentė karšį ir šaltį; valgio ir gėrimo saiką lėmė įgimtas poreikis, o ne pomėgis, budėjimo ir miego valandos nepriklausė nuo dienos ar nakties, ir tik tai, kas likdavo baigus darbus, teko poilsiui, tačiau ilsėtis jam nereikėjo nei minkšto guolio, nei tylos – dažnas jį pastebėdavo gulintį ant žemės, apsiklojusį kariška miline tarp sargybinių ir karinių postų. Jo drabužis niekuo neišsiskyrė iš kitų jo vienaamžių, krito į akis ginklai ir arkliai. Raitelių ir pėsčiųjų gretose jis būtinai būdavo priekyje, pirmasis į mūšį eidavo, paskutinis, pasibaigus mūšiui, pasitraukdavo. Šiuos didelius vyro privalumus atsvėrė didžiulės ydos: nežmoniškas žiaurumas, klastingumas, viršijęs pūniškąjį, jam nebuvo jokios tiesos, nieko šventa, jis nepripažino jokios dievų baimės, jokios priesaikos, jokios religijos“. Hanibalo žvilgsnio negalėję atlaikyti kariai, nuo jo stingdavo romėnų kraujas, jo veido bruožai bylojo apie šaltakraujišką protą, balsas ir eigastis – apie įgimtą valdovo orumą. Didžiojo karvedžio įžvalgumas Hanibalui leido iš karto pamatyti silpnąją priešininko pusę ir blogus apskaičiavimus. Tačiau apie tai, kaip vyko šis karas, turėjęs išspręsti jau ne tik vienos ar kitos pusės teritorijos klausimus, bet iš esmės turėjęs tikslą tą vieną ar kitą pusę sunaikinti ir įtvirtinti graikų-romėnų arba finikiečių-semitų kultūrą Vakaruose, yra skyriuje „Romos istorijos periodai. Garsūs politikai, karvedžiai, imperatoriai“. Livijus pasakoja, kad Kartaginos valdžiai nutarus iš Italijos jį atšaukti, Hanibalas 203 m. pr. Kr. išplaukė iš paskutiniojo jam pavaldaus miesto Krotono ir, griežtamas dantimis,

dūsaudamas bei vos susilaikydamas nuo ašarų, žiūrėjo iš savo laivo į tolstančius nuo jo Italijos krantus...

195 m. pr. Kr. Romos senatas atsiuntė į Kartaginą pasiuntinius, pareikalavusius jiems išduoti Hanibalą, nes šis esą palaiko ryšius su Romos priešais. Hanibalas laiku pabėgo į Siriją pas Antiochą, kuris apgyvendino garsųjį kartaginietį Efese. Nors bėglys patarė Antiochui su romėnais kariauti pačioje Italijoje ir net sudarė puikų planą, tačiau Antiochas jo nepaklausė. 192 m. pr. Kr. į Siriją atvyko vesti derybų su Antiochu pats Hanibalo nugalėtojas Publijus Kornelijus Scipionas, kuris Efese aplankė šį savo priešininką. Plutarchas, Livijus ir kiti istorikai pasakoja įsimintiną įvykį, kai abu karvedžiai išėjo pasivaikščioti, o Scipionas galantiškai priekin vis praleisdavo Hanibalą. Pokalbio metu Scipionas pasiūlė Hanibalui išvardyti tris geriausius visų laikų karvedžius, tad šis paminėjo Aleksandrą Makedonietį, Pyrą ir save, visai neužsiminęs apie Scipioną. Matyt, tai buvusi tikra pūniškoji gudrybė: jei Scipionas būtų įsižeidęs, tai būtų atrodę kaip jo pralaimėjimas. Bet tokių pokalbių meistras romėnas tik nusijuokė ir pakląusė, į kokią vietą būtų iškėlęs Hanibalas save, jeigu būtų nugalėjęs Scipioną. Hanibalas vis dėlto išsisuko iš šios nepatogios situacijos, atsakydamas, kad tada jis būtų save iškėlęs aukščiau už visus ką tik jo paminėtus karvedžius, tokiu būdu tartum pabrėždamas, kad iš pradžių Scipiono nepaminėjo tik todėl, kad šis su niekuo negali būti palygintas.

Supratęs, kad Antiochas jį romėnams gali išduoti, Hanibalas pabėgo iš pradžių į Kretos salą, o paskui pas Bitinijos valdovą Prusiją. Kai Romos karvedys Flamininas pareikalavo Hanibalą išduoti, Prusijas kaip mat liepė kartaginietį suimti. Hanibalas, nors jam skirtame name ir buvo 7 išėjimai, o kai kurie ir slapti, nematė jokios išsigelbėjimo galimybės, nes namą jau buvo apsupę romėnų kariai. Paėmęs mažą indelį su nuodais, kurį jis jau seniai buvo pasiruošęs, sušuko: „Taigi leisime romėnams pagaliau išsivaduoti nuo baimės, nes jie niekaip negali sulaukti senio mirties! Bet Flaminino pergalė prieš išduotą ir bejėgį priešą nebus nei svarbi, nei garbinga. Kaip yra smukusi romėnų moralė, rodo ši diena. Juk jų protėviai kažkada perspėjo Pyrą, kai šis su kariuomene stovėjo Italijoje, apie nuodus, kuriuos jam paruošė jo paties gydytojas! O dabartiniai romėnai atsiuntė čia buvusį konsulą tam, kad jis priverstų Prusiją, nesilaikant garbės ir pareigos reikalavimų, duoti įsakymą nužudyti savo svečią!“ Po to Hanibalas išgėrė mirtinus nuodus. Buvo taip ar ne, vieni dievai

(tiksliau, pats Hanibalas) težino. Jam tada buvo 70 metų. Tačiau panašiai būti tikrai galėjo...

Antrasis karas su Makedonija (171–168 m. pr. Kr.) parodė, **kad Rytų priešai romėnams buvo gana lengvai įveikiami**. Laimėjus pergalę prie Pidnos (168 m. pr. Kr.), kai buvo sumušta Persėjo kariuomenė, prieš Romos senatą ėmė keliaklupsčiauti dauguma buvusių priešų: Pergamo karalius Eumenas, Numidijos – Masinisa, Egipto – Ptolemajas, o jau minėtasis Bitinijos valdovas Prusijas, išsigandęs romėnų kerštо už tai, kad kare su Persėjumi laikėsi neutraliteto, puolė ant kelių prieš senatorius ir savo atsiprašymo kalbą pradėjo žodžiais: „Sveikinu jus, mano dievai – išgelbėtojai!“ Panašiai pasielgė ir Rodo salos pasiuntiniai, atvykę į Romą apsirengę gedulo drabužiais ir su alyvuogių šakele rankoje. Puikus pavyzdys, kaip lengvai Rytų valdovai susitaikydavo su pralaimėjimu, yra ir štai šis pasakojimas. Po pergalės prie Pidnos romėnai nusprendė nubausti ir Sirijos karalių Antiochą, kuris prieš tai jau bandė užimti Egipto Aleksandriją, o tai romėnams labai nepatiko. Užtikęs jį netoli Aleksandrijos, romėnų pasiuntinybės galva Popilijus Lenas, kai Antiochas jam norėjo paduoti ranką, pareiškė, jog pirmiau norėtų žinoti, su kuo turi reikalą – Romos Respublikos priešu ar draugu. Po to jis Antiochui perdavė senato laišką, liepusį Antiochui pasitraukti iš Egipto. Šis, perskaitęs laišką, paprašė leisti pasitarti su savo padėjėjais. Tada Popilijus smėlyje aplink Antiochą lazda apvedė ratą ir tarė: „Aš turiu žinoti tavo sprendimą anksčiau, negu išeisi iš šito rato!“ Kai Antiochas pasakė sutinkąs, tik tada Popilijus jam ištiesė ranką!

Tačiau ne visi Romos priešai būdavo linkę bėgti iš mūšio lauko kaip Persėjas, kuris prie Pidnos pirmasis parodė tokį pavyzdį savo kariams. Kai romėnai trečiojo Pūnų karo pradžioje negailestingai pareikalavo, kad Kartaginos gyventojai išsikraustytų iš miesto ir apsigyventų ne arčiau 80 stadijų nuo jūros (stadijus – 185 metrai), o Kartagina turinti būti sugriauta ir nušluota nuo žemės paviršiaus, šie ryžosi žūtbūt gintis. **Kadangi romėnai apgaule iš jų buvo atėmę ginklus, kartaginiečiai užbarikadavo miesto vartus, įėjimas į uostą buvo užtvertas grandine, o visas 70 000 gyventojų turėjęs miestas virto viena ginklų kalykla.** Namus kartaginiečiai griovė, o jų sienojus naudojo laivams statyti, surinko visus metalinius daiktus ir iš jų gamino ginklus, netgi moterys savo plaukus atiduodavo lankų templėms daryti. Atrodė, kad kažkada šį miestą įkūrusių finikiečių

genijus atgijo su dviguba jėga. Tačiau po ilgo apgulimo Romos karvedžio Scipiono Emiliano pastangomis Kartagina buvo paimta, nors prieš tai nelaimingasis miestas iš paskutiniųjų priešinosi. Hasdrubalas su kariuomene atsitraukė į Birsos tvirtovę, kur po kelių dienų prasidėjo badas ir ligos. Vadovaujami Gajaus Lelijaus, romėnai įsiveržė į senąją miesto dalį, tačiau kiekvieną namą teko imti šturmu. Tik septintą dieną pasidavė 50 000 kartaginiečių, o 900 romėnų perbėgėlių, suvokusių, kad jų laukia neišvengiama mirtis, laikėsi Eskulapo šventykloje, kur kartu su jais buvo ir Hasdrubalas su žmona bei vaikais. Pamatęs, kad priešintis jau yra beprasmiška, Hasdrubalas pasidavė nugalėtojams, tačiau jo žmona, užlipusi ant šventyklos stogo, prakeikė vyrą ir, metusi į liepsną vaikus, paskui juos puolė galva žemyn...

Visai kitoks buvo graikų elgesys, kai romėnai ryžosi užimti Korintą. Tai vyko 146 m. pr. Kr., kai Mumijaus vadovaujama romėnų kariuomenė, tikėjusis šį miestą užimti tik po ilgos apgulties, lengvai sumušė Diėjo karius, o pats Diėjas paspruko į gimtąjį miestą Megalopolį ir, sudeginęs savo namus bei nužudęs žmoną, nusinuodijo pats. Graikų kariuomenės likučiai nesiryžo ginti garsiojo Korinto ir išsilakstė, o miestas romėnų buvo apiplėštas ir paverstas pelenų krūva, moterys ir vaikai parduoti į nelaisvę.

Vakaruose romėnams sekėsi labai sunkiai. **Nė viena iš dabartinės Ispanijos ir Portugalijos teritorijoje gyvenusių genčių nepasidavė romėnams be atkaklaus pasipriešinimo.** Čia beveik kiekvienas miestas buvo tvirtovė, o kalnuose lengvai galima pasislėpti ir gintis, tad Romos karvedžių ir karių narsa bei gudrumas ilgai nedavė jokių rezultatų. 151 m. pr. Kr. vadovauti čia vykstantiems karams iš Romos atvyko konsulas Lukulas, kuris su besipriešinančiais elgėsi labai žiauriai, ne mažiau nežmoniškas buvo ir pretoriaus Sulpicijaus Galbos elgesys. Bet štai Luzitanijoje (už Ibero upės) iškilo nepaprastai stiprus fiziškai ir protingas vadas Viriatas, kuris laimėjo prieš romėnus keliuose mūšiuose ir ta sėkmė jį lydėjo net 6 metus. 142 m. pr. Kr. kalnuotoje vietovėje jis apsupo visą Fabijaus Maksimo kariuomenę ir lengvai galėjo su ja susidoroti, nes juk anksčiau tas pats Fabijus, paėmęs į nelaisvę 500 luzitanų, liepė jiems nukirsti rankas ir galvas. Tačiau kilnusis Viriatas romėnus paleido, pareikalavęs tik, kad Fabijus pasirašytų taikos sutartį, pagal kurią kiekviena iš pusių išlaikytų iki šiol jai priklausiusias teritorijas. Sutartį senatas patvirtino, o Viriatas netgi gavo „romėnų tautos draugo“ titulą. Bet Fabijų

Maksimą čia pakeitęs konsulas Kvintas Servilijus Cepionas buvo nepatenkintas, jo nuomone, Romai nenaudinga sutartimi, tad gavęs senato leidimą su Viriatu kariauti ir toliau, pasistengė tą tikslą pasiekti negarbingu būdu: surado tarp Viriato artimųjų niekšus, kurie naktį jį miegantį nudūrė kardais. Su pagarba palaidoję savo narsųjį vadą, luzitanai dar kažkiek laiko romėnams priešinosi, bet galų gale buvo priversti pasiduoti.

Negalima nors trumpai nepaminėti ir Numantijos įvykių. 137 m. pr. Kr. Durijaus upės aukštupyje buvusios tvirtovės gyventojai ir kariai konsulo Hostilijaus Mancino vadovaujamą kariuomenę apsupo panašiai, kaip kažkada padarė samnitai Kaudijaus tarpeklyje. Konsului teliko dvi išeitys: arba paaukoti 20 000 Romos karių, arba sutikti su gėdinga sutartimi, skelbusia visišką Numantijos nepriklausomybę. Konsulas, kvestorius ir kiti karo viršininkai savo priesaika patvirtino taikos sutartį, nes nebuvo įtarimo, kad senatas ją atmes. Tačiau senatas pasipiktino ir pareikalavo, kad visi, kas iš romėnų pusės dalyvavo tą sutartį patvirtinant, būtų išduoti priešams. Nuogas ir surakintomis rankomis konsulas Mancinas fecialų (karo reikalus tvarkiusių žynių) buvo atvestas prie Numantijos vartų ir visą dieną ten stovėjo, nes numantiečiai nusprendė tos aukos nepriimti. Vėliau jis buvo nuvestas į romėnų stovyklą. Kelerius metus numantiečiai narsiai kovėsi su romėnais, bet kai vadovauti jiems atvyko antrąkart išrinktas konsulu Publijus Scipionas Afrikietiškasis, viskas pasisuko kitaip. Scipiono įsakymu Numantija buvo apsupta aukšta siena, aplink ją iškastas dvigubas griovys. Prasidėjo badas, kurio iškankinti gyventojai ir kariai net ėmė žudyti vienas kitą ir valgyti lavonus, o kai kurie žudėsi patys arba susidegindavo savo namuose. Kiti gyventojai pasidavė, o Scipionas iš jų atrinko 50 žmonių, kurie turėjo būti vedami jo triumfo eisenoje. Galutinai ištuštėjęs miestas romėnų karių buvo išplėštas ir sulygintas su žeme.

Jugurta

Dar vienas garsus romėnų priešas buvo Jugurta, su kuriuo romėnai kariavo 115–105 m. pr. Kr. Šis Numidijos karaliaus Micipsos prieš mirtį įsūnytas jaunuolis, labai trokšdamas valdžios, įsakė nužudyti vieną iš Micipsos sūnų Hiempsalą (valstybė

Micipsos buvo išdalinta dviems sūnums ir Jugurtai). Kitas jo sūnus Adherbalas pabėgo į Romą prašyti pagalbos, nes jo kariuomenė Jugurtos buvo sumušta viename iš mūšių. Tačiau Jugurta, pats būdamas žiaurus ir klastingas, kaip ir jo tėvynės Afrikos žvėrys, vis dėlto romėnus laikė tokiais pasibjaurėjimo vertais moraline prasme, kad buvo tikras (ir neapsiriko!), jog galės juos papirkti. Papirktieji senatoriai nusprendė Numidiją padalinti abiems karaliams. Tačiau po kelerių metų Jugurta įsiveržė į Adherbalo valdomą sritį, o patį Adherbalą pasmerkė žiauriai mirčiai jo sostinėje Cirtoje. Kadangi Cirtoje per skerdynes žuvo ir nemažai romėnų piliečių, Jugurtai buvo paskelbtas karas. Bet kai tik romėnai išsikėlė Afrikoje, pas jiems vadovavusį konsulą Kalpurnijų Bestiją Skaurą atvyko Jugurtos pasiuntiniai ir šiuos vėl papirko, tad buvo sudaryta Jugurtai palanki taikos sutartis ir jis liko vienintelis Numidijos karalius. Tačiau liaudies tribūnas Memijus atskleidė visą bjaurią sutarties sudarymo istoriją ir pareikalavo iškviesti į Romą Jugurtą, kad paaiškintų, kas gi iš romėnų galėjo taip niekšiškai pasielgti. Kai šis atvyko į Romą, tribūnas Memijus Tautos susirinkime Jugurtai liepė ištarti tuos Romos pareigūnų vardus, bet čia pat kitas tribūnas, Bebijus, vėl, matyt, papirktas Jugurtos, pareiškė *veto* jo atsakymams! Be to, pasklido gandas, kad ką tik nužudytas, žinoma, Jugurtos įsakymu, į Romą atbėgęs Masinisos anūkas Masiva, galėjęs ateityje pretenduoti į Numidijos sostą. Dabar jau Jugurtai buvo liepta tuoj pat palikti Romą, iš kurios išvykdamas šis sušuko: „O, parsiduodantis mieste Roma! Tu greitai žūtum, jei tik atsirastų tavo pirkėjas!“

Mitridatas VI

Ne mažiau įdomus ir spalvingas buvo Ponto karalystės (Šiaurės rytų Mažosios Azijos pakrantė) valdovas Mitridatas VI Eupatoras, su kuriuo romėnams irgi teko nemažai pavargti. Tik 12 metų būdamas jis neteko savo tėvo, kurį užmušė žudikai, o patį Mitridatą jo ištikimi tarnai paslėpė miškinguose kalnuose, kur jis augo bei lavino savo proto ir fizines galias. Mitridatas turėjo puikią atmintį, tad vėliau galėjo

susikalbėti net 22 jam pavaldžių tautų kalbomis! Sulaukęs 19 metų, jis grįžo į savo karalystę, motiną uždarė į kalėjimą, o brolius iššudė. Pagrindinės Mitridato charakterio savybės buvo žiaurumas ir klastingumas, nesiskaitymas su jokiomis veiklos priemonėmis, nepasitikėjimas aplinkiniais. Bet be šių bruožų jis vargu ar ilgai būtų išlikęs soste: juk aplinkui jį šmirinėjo krūvos Romos šnipų, mokesčių rinkėjų, karvedžių, paniekinamai reikalavusių iš jo nuolankumo ir paslaugų. **Panašiai kaip Hanibalas, Mitridatas neapkentė romėnų, kurie tada šeimininkavo Mažojoje Azijoje ir net 30 metų kariavo su garsiausiais jų karvedžiais.** Per tą laiką Mažoji Azija ir Graikija buvo nuniokotos, o Romos valdžia jose beveik sunaikinta. Turėdamas tikslą romėnus iš ten visai išvyti, Mitridatas kruopščiai ruošėsi: sudarė sutartį su Armėnijos karaliumi – savo žentu Tigranu ir kaimyniniais skitais. Paslapčia jį palaikė Sirijos, Egipto ir Partų karalystės valdovai, tad pamažu Mitridatas nukariavo beveik visą priešakinę Aziją: Frigiją, Kapadokiją, Bitiniją, Paflagoniją. Tiesa, Romos karvedžiui Manijui Akvilijui buvo pavykę prieš Mitridatą nuteikti Bitinijos karalių Nikomedą, tačiau pagautas Akvilijus už tai buvo žiauriai nubaustas. Surakintomis rankomis, išplaktas rykštėmis išdidusis romėnas buvo pasodintas nugara į priekį ant asilo ir taip vežiojamas per Ponto karalystės miestus turėjo garsiai šūkauti esąs Akvilijus. Kadangi Romos paverstų provincijomis Azijos valstybių žmonės buvo labai nepatenkinti Romos valdymu, Mitridatas kreipėsi į juos, siūlydamas sutartą dieną visiems kartu iššudyti ten gyvenusius romėnų piliečius, nepaisant nei amžiaus, nei lyties. Daugelis Azijos miestų šį pasiūlymą įvykdė: apie 80 000 romėnų buvo žiauriai iššudyti ir atimtas visas jų turėtas turtas!

Tačiau po ilgai užsitęsusių karų romėnai, vadovaujami Pompėjaus, vis dėlto nugalėjo Mitridato karius. Prie Likos upės 63 m. pr. Kr. Pompėjus privertė Mitridatą susikauti. Romėnai naktį nuo kalvos ėmė laidyti į priešininkus debesis strėlių, o netikėtai užklupti Mitridato kariai tamsoje pasimetė, vieni kitus mindė ir žudė. Pasirodęs mėnulis dar labiau juos trikdė ir klaidino: vietoj žmonių jie taikėsi į jų šešėlius, tad strėlės daugiausia lėkė pro šalį. Galų gale romėnai prie jų prisiartino ir pusė Mitridato kariuomenės buvo išguldyta... Mitridatas pabėgo pas žentą Tigraną, bet tas jo nepriėmė, tad teko vykti į Bosporo karalystę, tačiau irgi negavo prieglobsčio ir beliko gelbėtis Pantikapajoje (dabartinė Kerčė), bet čia Mitridatą apsupo jo sūnaus Farnako kariai. Karalius išgėrė nuodų, prieš tai įsakęs nusinuodyti

savo žmonoms ir dukterims. Paties Mitridato nuodai nepaveikė, nes jis ilgą laiką jų po truputį išgerdamas pratinosi, bijodamas būti nunuodytas. Todėl teko paprašyti savo asmens sargybinio, kad šis nudurtų jį kardu... Tokia buvo vieno iš baisiausių Romos priešų gyvenimo pabaiga. Dionas Kasijus rašė: „Ir gyvenant Mitridatui jo likimas buvo nepaprastas ir neįtikėtinas, ir jo mirtis pasirodė esanti nepaprasta: jis troško numirti, to nenorėdamas, o kai bandė nusižudyti – to padaryti negalėjo. Jis žudė save ir nuodais, ir kardu, o žuvo nuo priešo rankos. Išbalzamuotą Mitridato kūną Farnakas nusiuntė Pompėjui kaip savo žygdarbio liudijimą. Pompėjus neatidavė Mitridato kūno išniekinimui, o liepė jį palaidoti gimtuose kurganuose..."

Ypatinga klasta pasižymėjo ne vieną amžių buvę Romos priešais į pietus nuo Kaspijos jūros gyvenę Partų valstybės žmonės. Vienas iš pirmojo triumvirato triumvirų Krasas, dar nepasibaigus jo konsulo kadencijai, norėdamas išgarsėti kaip karvedys ir prisigrobti turto, atvyko į savo provinciją Siriją ir čia pamatė, kad partai įsiveržė į Romos globojamą Armėnijos karalystę. Tada Krasas su 7 legionais, 4 000 raitelių ir tiek pat pėstininkų, perėjo Eufrato upę, o Cezaris jam į pagalbą atsiuntė Kraso sūnų Publijų su 1 000 keltų raitelių. Nepaklausęs išmintingų patarimų, Krasas patikėjo vienos iš arabų genčių vado Abgaro žodžiais, kad partai jau pasirodė rytinėje krašto dalyje, tad, greitai einant per Mesopotamijos lygumą, galima juos prisivyti ir gauti milžinišką grobį. Kariuomenei teko sunkus išbandymas: smėlingoje dykumoje nebuvo ne tik medžių, krūmų, bet ir vandens... Staiga Abgaras, pasakęs, kad nori padėti slapta užpulti priešą, nuvyko pas partų vadą ir jam pranešė, kur šiuo metu yra Kraso kariuomenė. Kai Krasas netikėtai prieš save pamatė partų raitelius, nedavęs pailsėti pavargusiems savo kariams įsakė pradėti mūšį. Į romėnus pasipylė trumpakočių iečių lietus, o ilgos ietys lengvai apsirengusiems ir apsiginklavusiems tik trumpais kardais bei ietimis romėnams nešė tikrą mirtį. Matydamas neišvengiamą pražūtį, Kraso sūnus Publijus paprašė, kad jį nudurtų skydininkas. Išsigelbėjusieji pasuko Armėnijos link ir betrūko vienos dienos, idant būtų pasiekę kalnų tvirtovę Sinaką ir ten pasislėpę. Bat čia partų vadas pareikalavo Kraso su juo susitikti ir karaliaus Orodo vardu žadėjo leisti romėnams laisvai išeiti, jei atsisakys teritorijų, esančių į rytus už Eufrato. Lydimas legato Oktavijaus ir patikėjęs partų karvedžio žodžiais (*o, sancta simplícitas* – o, šventas naivume!), Krasas atvyko, ir buvo

sutiktas nepaprastai maloniai, jam net atvedė puikiai išpuoštą žirgą. Kai Krasas atsisėdo ant žirgo, arklininkas staiga sušėrė jam vytim ir žirgas pasileido pirmyn. Supratęs klastą, Oktavijus griebė kardą ir smogė juo arklininkui. Tačiau tuoj pat ir pats krito nuo priešo kirčio...

Partai puolė romėnus ir visus juos kaip mat iššudė, o Kraso galva kaip trofėjus buvo nugabenta karaliui Orodui. Plutarchas pasakoja, kad partai surengė klounišką triumfą: ant žirgo pasodino aprengtą moterišku drabužiu romėnų belaisvį, kuris turėjo vaidinti Krasą, o priekyje ant kupranugarių jojo belaisviai, atseit, liktoriai, kurių fascijuose (virbų ryšulėliuose) vietoj kirvių, kaip kad būdavo Romoje, kyšojo nukirstos romėnų galvos... Plutarchas mini legendą, esą, partai į Kraso nukirstõs galvõs burną pylė išlydytą auksą, sakydami: „Jo aukso troškimas buvo nepasotinamas. Tegul pasisotins nors dabar!“
Bet verta prisiminti ir tuos priešus, kurie patys drąsiai puolė romėnų teritoriją ir romėnams atrodė tokie keisti ir baisūs, kad dažnai kėlė nenumaldomai artėjančios pasaulio pabaigos nuojautą. **Jau karo su Jugurta metu šiaurėje pasirodė naujas, ypač baisus priešas – dvi germanų gentys, kimbrai ir teutonai**, kurie, palikę savo gyvenamąsias vietas, veržėsi į pietus, veždamiesi žmonas, vaikus ir visą mantą. O paskui prie jų prisijungė dar kitos germanų bei keltų gentys ir 113 m. pr. Kr. prie Norėjos užpuolė konsulo Papirijaus Karbono, vėliau ir kitų konsulų vadovaujamus romėnų legionus. 105 m. pr. Kr. Rodano upės kairiajame krante įvyko kruvinos skerdynės, čia žuvo 80 000 Romos karių! Romoje kilo panika, visiems atrodė, kad jau prie pat Romos stovi šviesiaplaukiai ir mėlynakiai svetimšaliai... Netikėtai šie nugalėtojai pasuko į pietvakarius, Pirėnų pusiasalio link, tad romėnai gavo laiko pasiruošti ir konsulu išrinktas Marijus po kiek laiko teutonus vis dėlto sumušė. Kai romėnai įsiveržė į priešo stovyklavietę, jų nuostabai nebuvo galo: teko kautis ne tik su vyrais, bet ir teutonų moterimis, kurios pasirodė ne mažiau stiprios ir narsios kaip vyrai. Netekusios vilties, jos su kardu rankose pačios puolė romėnus, griebė jų skydus, o motinos žudė mažylius vaikus, paskui žudėsi ir pačios... Į rankas nugalėtojams romėnams pateko nedaug teutonų kartu su jų vadu Teutobodu, kuriuos Marijus vėliau vedė savo triumfo eisenoje.

Veikale „Germanija“ Tacitas, susumuodamas romėnų praradimus kovose su germanais, rašo taip: „Mūsų miestas gyveno 640 metus nuo Romos įkūrimo *(t. y. 113 m. pr. Kr., aut. pastaba)* kai, konsulaujant Cecilijui Metelui ir Papirijui Karbonui, pirmąsyk pasigirdo kimbrų

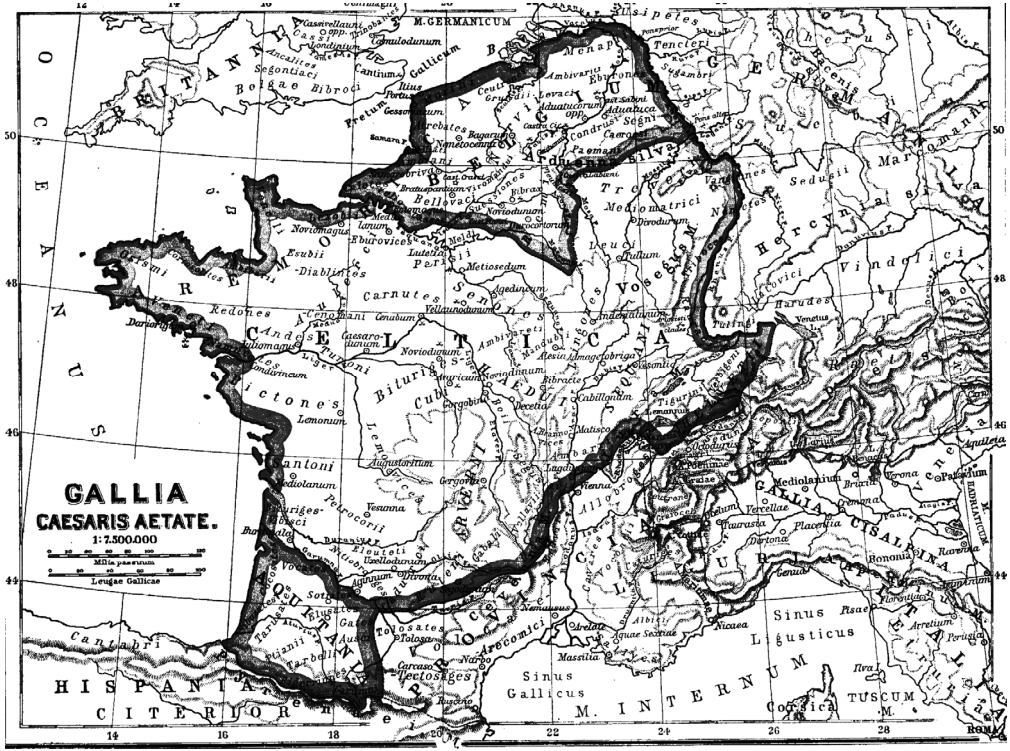
ginklų žvangesys. Nuo to laiko, paskaičiavus iki antro imperatoriaus Trajano konsulavimo, išeitų beveik 210 metų: taip ilgai mes galynėjamės su Germanija... Nei samnitai, nei pūnai, nei ispanai su galais, ir partai negrėsė mums dažniau, negu germanai.“ Įdomios Tacito pastabos apie germanų moteris: „Sako, kad ne kartą besitraukiančias ir jau pairusias kariuomenės voras sugrąžinusios atgal moterys, atstačiusios krūtines ir karštai maldaujančios neatiduoti jų į vergiją, kurios germanai bijo ne tiek dėl savęs, kiek dėl savo moterų... Germanai mano, kad moterys savyje turi kažką švento ir pranašiško, ir dėl to neniekina jų patarimų bei vertina jų atsakymus.“

Didžiausią pralaimėjimą ir gėdą romėnai patyrė tada, kai vadovaujami Germanijos vietininko Kvinktilijaus Varo ryžosi karui su germanų genčių sąjungai ėmusiu vadovauti Arminijumi. Varas su trimis rinktiniais legionais pateko į germanų suruoštą pasalą ir Teutoburgo miškuose buvo visai sutriuškintas, mat germanai, gerai pažinę tas vietas, iš visų kampelių tartum kokie vaiduokliai išdygdavo prieš romėnų akis ir laidė į juos strėlių debesis. Kaip kad krenta javai nuo krušos, taip ir romėnai krito nuo germanų ginklo bei įniršio. Pačiam Varui neliko nieko, tik pasismeigti ant savo kardo. Likę gyvi romėnai kai kurie buvo paaukoti germanų dievams, kiti paversti vergais. Kalbama, jog imperatorius Augustas, be galo išgyvendamas dėl tos katastrofos, dažnai vis vaitodavęs: „Varai, Varai, kur mano legionai?!“

Pabaigai susipažinkime su dar vienu baisiu romėnų priešu, kurio pasirodymas prie jau sukriošusio Romos imperijos pastato galų gale atvedė į visišką šios imperijos žlugimą. **Tas priešas – tai gotų, vandalų, burgundų, alanų, hunų ir kitų barbarų gentys, nusiaubusios visą jos teritoriją ir kultūros vertybes bei ilgam išnaikinusios prisiminimą apie daug amžių gyvavusią Romos galybę...** IV a. Romos istorikas Amianas Marcelinas taip rašė apie hunus: „Hunai visiškai laukiniai ir bjauriõs išvaizdos. Jų kūnas stiprus, raumeningas, kaklas storas. Visa jų figūra yra tokia neproporcinga ir netikusi, kad juos galima palaikyti dvikojais gyvuliais arba grubiai iškaltais stulpais, kuriais yra paremiami tiltų turėklai. Ką tik gimusiems berniukams ant skruostų atliekami įpjovimai tam, kad randai neleistų augti plaukams, tad hunai iki senatvės išlieka bebarzdžiai ir labai jau negražūs. Turėdami tokią bjaurią išvaizdą, jie, be to, dar tokie laukiniai, kad net nesinaudoja ugnimi maistui gaminti... Būstuose hunai gyvena labai retai, nes bijo jų tartum kapų...

Su arkliais jie atrodo lyg suaugę: sėdėdamas ant arklio hunas perka ir parduoda, valgo ir geria, ir, kas gali pasirodyti visai jau neįtikėtina, pasilenkęs ant veržlaus žirgo kaklo, labai giliai pamiega. Mūšį hunai pradeda bjauriai staugdami, po to tartum žaibas puola priešą, ir tą pačią minutę išsibarsto į skirtingas puses, taip pat greitai vėl grįžta, be jokios tvarkos puola šen ir ten, ir dar nepastebėti dėl nepaprasto greičio, puola priešo pylimą ar ima griauti stovyklavietę. Iš tolo jie kaunasi trumpakotėmis ietimis, kurių aštrūs galai meniškai dailinti kaulu; iš arti puola kalavijais ir tą minutę, kai priešininkas rengiasi kirtį atremti, užmeta ant jo arkaną ir nusitempia su savimi... Hunai tiek nepastovūs ir karšti, kad gali tą pačią dieną be jokios priežasties palikti savo sąjungininkus ir lygiai taip pat, be jokių svarstymų, su jais čia pat susitaikyti.“

Iš hunų vadų garsiausias buvo Atila. Mažaūgis, su didele galva, įkritusiomis akimis, plačios krūtinės, negailestingas priešams ir labai draugiškas prašantiems pagalbos. Šis hunų karalius sujungė visas hunų gentis (hunai – klajokliai iš Azijos) ir sau pavaldžiais pavertė kaimynus langobardus, ostgotus, rugijus ir kt., jo valstybė driekėsi nuo Dunojaus iki Volgos. Vandalų karaliaus Geizericho skatinamas Atila įsiveržė į vakarines Romos imperijos sritis su 700 000 žmonių kariuomene. Tačiau Aecijaus ir Teodoriko armijos, sudarytos iš romėnų, burgundų, frankų ir kt., 451 m. jo pulkus sutriuškino ir Atila pasitraukė į Panoniją (dabartinė Vengrija). Vėliau, reikalaudamas imperatoriaus Valentiniano sesers Honorijos rankos ir kraičio, jis vėl buvo priartėjęs prie Romos, tačiau arba Romos vyskupas Leonas I davė jam didžiulę išpirką, arba kariuomenėje prasidėjo kažkokia epidemija, kad į Romą daugiau neįžengė. Prievarta vedęs vieną iš jo sumuštų burgundų vadų dukterį Ildeką, jis mirė vedybinę naktį savo stovykloje Panonijoje. Manoma, kad tai padarė, keršydama už savo tautą, jo puikioji žmona... Atilos valstybė iširo, atskiros gentys tapo nepriklausomos.

Galija Cezario laikais

UŽKARIAUTŲ TERITORIJŲ VALDYMAS. PROVINCIJOS. MUNICIPIJAI

Dívide et ímpera!
Skaldyk ir valdyk!

Provincijomis vadinamos Romos valstybės dalys, buvusios už Italijos ribų. Pasibaigus pirmajam Pūnų karui, pirmąja provincija tapo Sicilija (242 m. pr. Kr.). Vėliau provincijų skaičius nuolat augo, o Respublikos pabaigoje jų priskaičiuojama net apie 30. Į nukariautas teritorijas iš Romos buvo siunčiami vietininkai – prokonsulai ir propretoriai. Respublikos metais jų tarnavimo trukmė buvo vieneri metai, nors, susiklosčius aplinkybėms, tarnyba buvo pratęsiama, pvz., Cezaris Galijoje išbuvo nuo 58 iki 50 m. pr. Kr. Provincijose paprastai likdavo Romos karių įgulos, ten vykdavo daugybė statybininkų, tiesusių kelius, vandentiekius, stačiusių termas (pirtis), teatrus, šventyklas ir t. t., buvo gausybė publikanų – mokesčių išieškotojų, kuriems provincijos vietininkas skirdavo padėjėjus. Respublikos metais prokonsulai arba propretoriai keisdavosi kas metai, tad skubėdavo kuo daugiau gauti ir asmeninės naudos. Vietininkai tada buvo visagaliai, nes turėjo neribotą (karinę, finansinę, teismų) valdžią. Išvykdamas į provinciją, apsirengęs puošnų drabužį ir palydėtas giminių bei draugų ligi Romos vartų, toks asmuo atrodė ne paprastas pareigūnas, o karalius, vykstantis valdyti karalystę. Kadangi tuo metu provincijos buvo užkariautos visai neseniai ir nugalėtųjų tautų neapykanta dar būdavo neatlėgusi, **Romos valdžia siunčiamiems vietininkams suteikdavo visas priemones galimų neramumų atvejais: jie turėjo legionus, kūrė ir vykdė įstatymus, valdė**

finansus. Ryškiausias tokių vietininkų savivalės pavyzdys yra Cicerono kaltinamosiose kalbose pasmerktas Sicilijos vietininkas Gajus Kornelijus Veris, kuris 73–71 m. pr. Kr. apiplėšė šią provinciją, bet už tai buvo ištremtas ir priverstas atlyginti žalą. Štai ką sakė Ciceronas V-oje kalboje prieš Verį: „Argi yra mūsų puikiausiame ir prašmatniausiame mieste kokia nors statula arba paveikslas, kurie nebūtų atimti iš nugalėtų priešų ir atvežti pas mus? Priešingai, šitų, panašių į Verį ponų, vilos išpuoštos ir prikimštos daugybės puikiausių daiktų, atimtų iš sąjungininkų. Kur, galvojate, yra priklausiusieji svetimoms tautoms pinigai, kurių dabar visiems trūksta, kai jūs matote, kad Atėnai, Pergamas, Kizikas, Miletas, Chijas, Samas, vienu žodžiu, visa Azija, Achaja, Graikija, Sicilija sutalpintos į nedaugelį vilų?!“

Tarp daugybės šio vietininko nusikaltimų ypač šiurpus buvo Sicilijos laivyno kapitonų iššudymas. Kadangi laivai neturėjo pakankamo jūrininkų ir karių skaičiaus, o ekipažai buvo nusilpę dėl badavimo ir kitų trūkumų, laivyno vadu neteisėtai paskirtas sicilietis Kleomenas savo laivu paspruko nuo jūros piratų, o kitų laivų kapitonai, negalėdami nuo piratų apsiginti, išlipo ant kranto ir laivus paliko likimo valiai. Piratai sąjungininkų laivus sudegino ir įžengė į patį Sirakūzų uostą. Propretorius Veris, norėdamas paslėpti savo kaltę, nusprendė nusikaltimo liudininkų atsikratyti. Būdamas patyręs teisininkas, Veris iš pradžių apgaule gavo raštu užfiksuotus jam naudingus, nors ir melagingus, vargšų kapitonų liudijimus, o po to liepė juos surakinti ir nukirsdinti. Ciceroną šiurpino, kad Veris siekė naudos net iš mirties bausmės įvykdymo: vargšų kapitonų tėvai mokėjo pinigus už tai, kad vaikams galvos būtų nukertamos tik vienu kirčiu ir kad nelaiminguosius jaunuolius gautų teisę palaidoti.

Romos Respublikos metais buvo įprasta, jog aristokratai pareigūnų vietas pirkdavo už didelius pinigus, tad norėdami kompensuoti savo išlaidas, turėjo ieškoti kokių nors šaltinių. Vienas iš tų šaltinių ir buvo provincijų valdymas. Vietininkai be vargo galėjo provincijas apiplėšti, nes sugrįžę į Romą jie turėjo atsakyti tik prieš tokius pačius: juk tie, kas privalėjo juos teisti, elgdavosi lygiai taip pat! Toks siautėjimas provincijose, apie kurį kalba Ciceronas, tarkim, buvo pateisinamas: kraštas būdavo pavergtas neseniai, tad gerai atsiminta, kad dabartiniai pavaldiniai dar ką tik buvo priešai, o jų nukariavimas Romai kainavo daug vargų ir kraujo. Tad su provincijų gyventojais atrodė galima elgtis kaip su nugalėtaisiais, kurie turėjo

viską iškęsti ir kurių atžvilgiu buvo galima sau leisti viską. O kada valdžia perėjo į vieno asmens – imperatoriaus – rankas, šio tiesioginis interesas buvo ginti provincijas nuo ištroškusių praturtėti asmenų, nes provincijos buvo tartum jo asmeninis turtas, tad tie, kas sau leido apiplėšti jo pavaldinius, tas apiplėšinėjo ir jį patį. Todėl saugodamas provincijas nuo vietininkų godumo, imperatorius tiesiog neleido, kad jam skirti pinigai patektų į svetimą piniginę. Tiesa, niekas netrukdė ir imperatoriui daryti tą patį, ką darė Respublikos prokonsulai ar propretoriai, tačiau apetitą mažino tai, jog valdyti jis ruošėsi ilgai, tad turėjo galvoti ir apie aprūpintą savo bei valstybės ateitį. Bėgant laikui, kai iš užimtų teritorijų žmonių atminties neapykanta užkariautojams nyko, o provincijos vis labiau romanizavosi, Romos valdžiai teko atsargiau elgtis su jų gyventojų interesais. Imperijos pradžioje, kai ir Roma, ir provincijos turėjo paklusti vienam valdovui ir vienam įstatymui, ankstesni nelygumai pamažu ėmė vienodintis.

Provincijų valdymas buvo sutvarkytas Imperijos metais valdant Augustui. 27 m. pr. Kr. Augustas provincijas suskirstė į imperatoriškąsias ir senato; sau pasiliko Romos grūdų aruodą – Egiptą ir 22 pasienio provincijas, kurios turėjo išlaikyti saugančią valstybę kariuomenę. Nuo šiol princepsas (imperatorius) skirdavo ir vietininkus – turinčius pretoriaus arba konsulo rangą bei karinę valdžią imperatoriaus legatus. Likusias 12 vidinių, neturėjusių kariuomenės, ramesnes provincijas valdė senato siunčiami prokonsulai ir propretoriai. Legatai buvo visiškai priklausomi nuo paties imperatoriaus ir ataskaitą duodavo tiktai jam, o senato provincijos irgi buvo neišleidžiamos iš akių. Augustas stengėsi ne tik neleisti vietininkams piktnaudžiauti, bet atėmė ir galimybę tai daryti. Valdžia dabar paskirstoma bent keliems asmenims, be to, tik imperatoriaus provincijose vietininkas vadovavo kariuomenei, o senato skiriamam prokonsului teliko civilinė valdžia. Finansus abiem atvejais tvarkė imperatoriaus siunčiami kiti pareigūnai, o sudėtingose situacijose visi šie asmenys turėjo konsultuotis su pačiu valstybės galva. Taigi atribojus skirtingas valdžios rūšis (karinę, civilinę, finansinę), vietininkų savivalės galimybės buvo labai sumažintos, o dar ir dėl to, kad jų veikla griežtai kontroliuota iš Romos.

Tačiau nereikia manyti, kad ir tada provincijose neatsirasdavo nesąžiningų valdininkų. Plinijus Jaunesnysis mini Afrikos prokonsulą Marijų Priską, kuris už pinigus nuteisdavo, netgi mirties bausme, visai nekaltus žmones. Kitame laiške jis pasakoja apie dar vieną vietininką,

kuris savo meilužei rašė: „Važiuoju pas tave gerai nusiteikęs su 40 000 000 sestercijų; kad juos surinkčiau, aš pardaviau pusę Betikos“ (Betika – Romos provincija, dabartinė Andalūzija). O ko vertas Senekos traktate „Apie pyktį“ minimas įvykis, kai Azijos prokonsulas Volezas per dieną kirviu užkapojęs tris šimtus žmonių, išdidžiai žengdamas tarp lavonų, tarsi atlikęs kažkokį milžinišką ir didingą darbą, graikiškai sušuko: „Koks karališkas žygis!“

Tokių pavyzdžių būtų ir daugiau, betgi svarbu nepamiršti, jog **Respublikos metais pagundų buvo tiek daug, kontrolė tokia menka, o žmonių nuomonė tokia atlaidi, kad netgi patys, atrodo, garbingiausi žmonės leido sau provincijose daryti pačius negražiausius darbus. Imperatorių epochoje, atvirkščiai, išlepę, ydų kupini būsimieji vietininkai ar kiti pareigūnai, pasiųsti valdyti provincijos, elgdavosi padoriai ir dalykiškai**. Svetonijus Domitiano biografijoje pasakoja, kad netgi šis baisus visais atžvilgiais imperatorius taip griežtai baudė provincijų valdininkus, jog niekada jų nebuvę tokių sąžiningų ir teisingų, kaip jo valdymo laiku.

Mūsų dažnai cituojamas Plinijus, būdamas imperatoriaus Trajano legatu Bitinijos provincijoje, matė beprasmišką miestų lėšų švaistymą. Viename iš laiškų Trajanui Plinijus rašė, kad vandentiekio tiesimui Nikomedijos mieste buvo išleisti milijonai, o tiesti taip ir nebaigta; kitame laiške pranešė, kad Nikėjoje nesugebėta surasti tinkamos vietos teatrui ir dar bestatant visas pastatas pasidengė įtrūkiais, pasiglemždamas milžiniškus pinigus. Pasirodo, gesinti gaisrams Nikomedijoje nėra nei siurblių, nei kibirų; žmonės, nuteisti už sunkius nusikaltimus, lieka mieste ir dirba miesto vergų darbus, nors nėra jokio dokumento apie bausmės panaikinimą... Plinijus pasistengė, kad padėtis pagerėtų: Nikomedijoje sutvarkė priešgaisrinę apsaugą, Prusoje išrinko tinkamą vietą pirtims ir t. t.

Bet kaip ten besakytų imperijos kritikai, negalima paneigti, kad Roma rūpinosi provincijų civilizavimu ir gerove. Tą liudija ir daugybė teatrų, vandentiekių, kelių, pirčių, tiltų, šventyklų griuvėsių dabartinėje Prancūzijoje, Ispanijoje, Afrikoje, Azijoje, Rumunijoje, žodžiu, ten, kur bent tam tikrą laiką valdė romėnai. Juk negalima tikėti vien Juvenalio žodžiais, kad valdant Hadrianui viskas aplinkui sugriauta, o pavergtos tautos taip apiplėštos, jog neliko nieko, ką iš jų dar būtų galima paimti:

Jaučių porelė nūnai telikus provincijos žmogui,
Mažas pulkelis arklių, bandos vadovas, sklypelis...

Prusoje gyventojai ruošėsi sau pastatyti puikiausias pirtis, Sinopės gyventojai nutiesė akveduką, kuris jiems vandenį tiekė iš už 20 km, Nikėjoje vienu metu buvo statomas teatras, gimnasijas (sporto mokykla) ir t. t. **Išpuošti teatrais ir forumais provincijų miestai tapo prekybos ir gamybos centrais, taip pat ir Romos politikos skleidėjais.** Tačiau visa tai vyko lėtai. 50 (51) m. pr. Kr. Galija tapo Romos provincija, o nuo 43 m. pr. Kr. jos sostinė – Lugdunas (dabartinis Lionas). Romėnai stengėsi įtraukti į politinę veiklą provincijos aukštuomenę, šitaip stabilizuodami padėtį užkariautoje teritorijoje. Galijos romanizacija vyko gana lengvai ir tai nebuvo nei žiaurus romėnų reiklumas, nei vergiškas galų nuolankumas, nes gãlai, matyt, gerai suprato, kad civilizuotas gyvenimas geriau nei barbariškas. Lugdune 12 m. pr. Kr. buvo iškilmingai atidengtas Romos ir Augusto kultui skirtas altorius, čia kiekvienais metais rugsėjo (augusto) mėnesio 1 d. į tarybą susirinkdavo aukštieji provincijos valdininkai. Iš Lugduno į kitus provincijos rajonus vedė puikiausi keliai. 60 statulų, kurios simbolizavo Galijos sritis, stovėjo prie dešimties metrų kolonų su bronzinėmis Pergalės statulomis. Gana greitai Lugdunas tapo daugiataučiu miestu su gerai išvystyta prekyba, kuriame susipynė gališkieji, antikiniai ir Rytų kultai. Pats Augustas stengėsi Lugduną paversti visos Galijos tautų suvienijimo centru ir tvirtos sąjungos su Roma šerdimi. Tačiau kultūrinė gališkų ir romėniškų tradicijų sąveika, žinoma, priklausė nuo socialinės ir ekonominės konkrečių šalies sričių būklės dar iki romėnų atėjimo. Ne tik Galijoje, bet ir kitose vakarinėse provincijose, didžiosioms gyventojų masėms romėnų kultūra liko praktiškai svetima.

Įdomu pažvelgti ir į rytines provincijas bei jų miestus. Mažosios Azijos miestai buvo labai skirtingi savo dydžiu ir socialinio-ekonominio išsivystymo lygiu. Pajūrio miestai, pvz., Efesas, Miletas, Smirna, o taip pat Pergamas ir Sardai turėjo daugiau kaip 200 000 gyventojų kiekvienas, o, tarkime, Kapadokijos, Frigijos, Pisidijos ar kitų vidinių teritorijų miesteliuose tegyveno po 5–6 tūkstančius žmonių. Nuo Augusto laikų Mažosios Azijos miestuose ir miesteliuose Romos imperatoriai sudievinami: iš pradžių jie vadinti „dievo sūnumi“, vėliau ir „dievu“, pridedant posakį „visos žemės ir jūros valdovas“. Tačiau, nežiūrint nuolat pabrėžiamo draugiškumo ir sąjungos su romėnais, Mažosios Azijos miestai nepamiršta paminėti savo nuopelnų, nusipelniusių pareigūnų, o kaimo gyventojai – pagirti savo gimtųjų vietų. Garbės dekretai, tartum kokios garbės lentos, buvo

statomi viešose vietose: mieste – agoroje (turgaus ir susirinkimų aikštėje), kaime – centrinėje aikštėje.

Romėnai, žinodami, kad tokią didžiulę nevienalytę valstybę, sudarytą iš daugelio provincijų, valdyti prieš jos valią yra neįmanoma, stengėsi tą valdžią daryti kuo švelnesnę ir niekada negriovė to, kas galėjo išlikti, nesukeldamas pavojaus. **Tautoms paprastai buvo paliekami jų papročiai ir religija, gerbiama istorija ir legendos, miestuose toleruojama savivalda, o kai kurie iš jų buvo visai laisvi.** Romėnų nežeidė archontų buvimas Atėnuose, demarchų – Neapolyje, sufetų – Kartaginoje, jie ramiai žiūrėjo į tai, kad Sicilijoje veikė Hierono įstatymai, o Egipte – Ptolemajų tvarka. Tiesa, daugelis užkariautų tautų pačios norėjo gauti Romos pilietybę ir turėti romėniškus įstatymus. **Livijus rašė, kad romėnai nevertė visų jų mokytis lotynų kalbos, o, atvirkščiai, lotynų kalbą darė privilegija tų tautų, kurias norėjo tartum apdovanoti ir neleido toms, kurias laikė nevertomis.**

Tačiau pirmieji Romos imperatoriai, į savo rankas paėmę karinę ir politinę valdžią, kaldino monetas tik su imperatoriaus atvaizdu, svarstykles derino su Kapitolijaus etalonais, neleido kaimyniniams miestams ginčų spręsti ginklo jėga. **Atsižvelgiant į tai, kokias teises gavo po užkariavimo miestas (municipijus, kolonija, laisvasis miestas, sąjungininkas, užkariautasis), skirtinga buvo ir jų priežiūra iš Romos pusės.** Municipijuose ir kolonijose, turėjusiose Romos pilietybę, buvo senatas, sudarytas iš dekurionų, o vykdomąją valdžią turėjo nedidelis skaičius pareigūnų, renkamų metams, tarkim, Pompėjuose *duumvíri iure dicúndo* – du tvarkiusieji teismų reikalus ir pirmininkavusieji senato posėdžiuose. Du edilai čia prižiūrėjo visuomeninę tvarką, turgavietes, paminklus ir kt., o du kvestoriai buvo atsakingi už finansus, pajamas ir išlaidas.

Kadangi provincijų įstatymai vieni nuo kitų skyrėsi, kaip to ir reikalavo romėnų politikos principas *dívide et ímpera* (skaldyk ir valdyk), tad provincijų miestai ne tik turėjo skirtingą savivaldą, bet ir skirtingas prievoles Romai. Be municipijų ir kolonijų buvo ir *civitátes líberae* (laisvieji miestai su apylinkėmis), *civitátes líberae immúnes* (laisvi ir nemokantys mokesčių miestai), *civitátes stipendiáriae* (mokantys mokesčius miestai), *civitátes sine suffrágio* (miestai be balsavimo teisės) ir t. t.

Jeigu Respublikos metais, kaip jau minėta, provincijos buvo *praédia pópuli Románi* (romėnų tautos nuosavybė) ir privalėjo

maitinti pasaulio viešpačius romėnus, būdamos tvirtose vietininkų ir publikanų rankose, tai vėliau mokesčiai iš provincijų ėjo tiesiai į Romą, dažniausiai į imperatoriaus iždą. **Imperatoriškąsias ir senato provincijas valdžiusieji prokonsulai ir legatai gaudavo dideles algas, turėjusias juos atpratinti nuo piktnaudžiavimo. Dabar pasirodė dar viena tendencija: I–II a. kai kurių provincijų gyventojai gaudavo lotynų, o kai kada ir Romos piliečių teises, kol pagaliau 212 m. imperatorius Karakala savo ediktu dovanojo romėnų pilietybę visiems laisvai gimusiems Romos imperijos gyventojams.** Bet jau ir anksčiau išeiviai iš Galijos, Graikijos, Afrikos, Ispanijos turėjo galimybę patekti į Romos senatą, o Hadrianas, Trajanas ar Antoninas Pijus netgi tapo imperatoriais.

I–II a. suklestėjo nauji provincijų miestai: Trakijoje – Adrianopolis, prie Reino – Mogunciakas ir Augusta Vindelikórum (dabartinis Maincas ir Augsburgas), prie Dunojaus – Vindobona ir Akvinkus (dabartinė Viena ir Budapeštas) bei kiti. Pirkliai ir amatininkai jungėsi į daugybę kolegijų, atsirado daug stambių dirbtuvių. Darbo pasiskirstymas imperijos viduje atvėrė kelią atskirų provincijų specializacijai: Sirijoje buvo audžiami purpuro audeklai, gaminami stiklo ir brangių metalų dirbiniai, iš Egipto vežami lino audiniai, javai, papirusai, iš Afrikos laivais plukdomi laukiniai žvėrys amfiteatrams, auksas, dramblio kaulas. Galija garsėjo geru vynu, keramikos dirbiniais ir linu, Dalmatija – mediena, alyvuogių aliejumi, vynu, o Ispanija – auksu, sidabru, variu. Tačiau komunikacijų ir transporto netobulumas ir trūkumas, o taip pat vidutiniųjų bei žemųjų visuomenės sluoksnių menka perkamoji galia neleido prekybai ir amatams pasiekti labai aukšto lygio. Ir vis dėlto II a. antikinis pasaulis ekonomine prasme pasiekė viską, ką tik buvo įmanoma tada pasiekti. **Sąlyginė taika ir Vidužemio jūros baseino šalių sujungimas į vieną valstybę sudarė maksimalias galimybes ūkio vystymuisi ir gana lygiam resursų paskirstymui tarp atskirų imperijos dalių.** Turėdami galimybę tarnauti kariuomenėje, gaudami gerą išsilavinimą ir aukštą padėtį savo gimtajame mieste, provincialai galėjo pretenduoti į aukščiausius Romos administracijos postus.

Žemiau pateikiamas ir provincijų sąrašas.

* * *

1. Sicilija *(Sicilia)* – 242 m. pr. Kr.
2. Korsika ir Sardinija *(Corsica, Sardinia)* – 227 m. pr. Kr.
3. Ispanija Tarakoniškoji ir Ispanija Tolimoji *(Hispania Tarraconensis*, *Hispania Ulterior)*, kitaip *Lusitania* (maždaug dabartinė Portugalija) ir *Baetica* (maždaug dabartinė Andalūzija ir dalis Grenados) – 197 m. pr. Kr.
4. Makedonija *(Macedonia)* – 148 m. pr. Kr.
5. Afrika *(Africa)* (maždaug dabartinis Tunisas, Alžyras, Marokas) – 146 m. pr. Kr.
6. Azija *(Asia)*, t. y. Mysija, Lidija, Karija ir Frigija – 133–129 m. pr. Kr.
7. Galija Narboniškoji *(Gallia Narbonensis)* (dabartinis Provansas Rodano upės baseine) – 121 m. pr. Kr.
8. Kilikija *(Cilicia)* (Mažosios Azijos pietryčiuose) – 102 m. pr. Kr.
9. Šiapusalpinė Galija *(Gallia Cisalpina)* – 81 m. pr. Kr.
10. Kirenaika *(Cyrenaica)* – 75 m. pr. Kr.
11. Kreta *(Creta)* – 68 m. pr. Kr.
12. Bitinija *(Bithynia*) Mažojoje Azijoje – 74 m. pr. Kr.
13. Pontas *(Pontus)* Mažojoje Azijoje tarp Armėnijos ir Bitinijos – 63 m. pr. Kr.
14. Palestina ir Sirija *(Palaestina*, *Syria)* – 63 m. pr. Kr.
15. Kipras *(Cyprus)* – 58 m. pr. Kr.
16. Akvitanija, Belgika, Galija Lugduniškoji *(Aquitania*, *Belgica*, *Gallia Lugdunensis)* (Pietvakarių ir Šiaurės Galija bei dabartinio Liono sritis) – 51 m. pr. Kr.
17. Numidija *(Numidia)* – (šiaurinės Afrikos sritis) 46 m. pr. Kr.
18. Egiptas *(Aegyptus)* – 30 m. pr. Kr.
19. Achaja, Ilyrikas *(Achaia, Ilyricum)* dabartinės Graikijos dalis ir Balkanų pusiasalio Šiaurės vakarai (maždaug dabartinė Albanija) – 27 m. pr. Kr.
20. Galatija *(Galatia)* Azijoje – 25 m. pr. Kr.
21. Mezija, Norikas, Retija *(Moesia, Noricum, Raetia)* (Šiaurės Trakijos ir Padunojės sritys) – 15 m. pr. Kr.
22. Panonija *(Pannonia)* dabartinės Vengrijos ir Austrijos sritys – 10 m. pr. Kr.
23. Dalmatija *(Dalmatia)* Balkanų pusiasalyje – 6 m. pr. Kr.

24. Germanija Aukštutinė ir Germanija Žemutinė *(Germania Superior, Germania Inferior)* – 16 m.

25. Kapadokija *(Cappadocia)* Mažojoje Azijoje – 17 m.

26. Mauretanija Tingitaniškoji ir Mauretanija Cezariškoji *(Mauretania Tingitana*, *Mauretania Caesarea)* Šiaurės Afrikoje – 41–42 m.

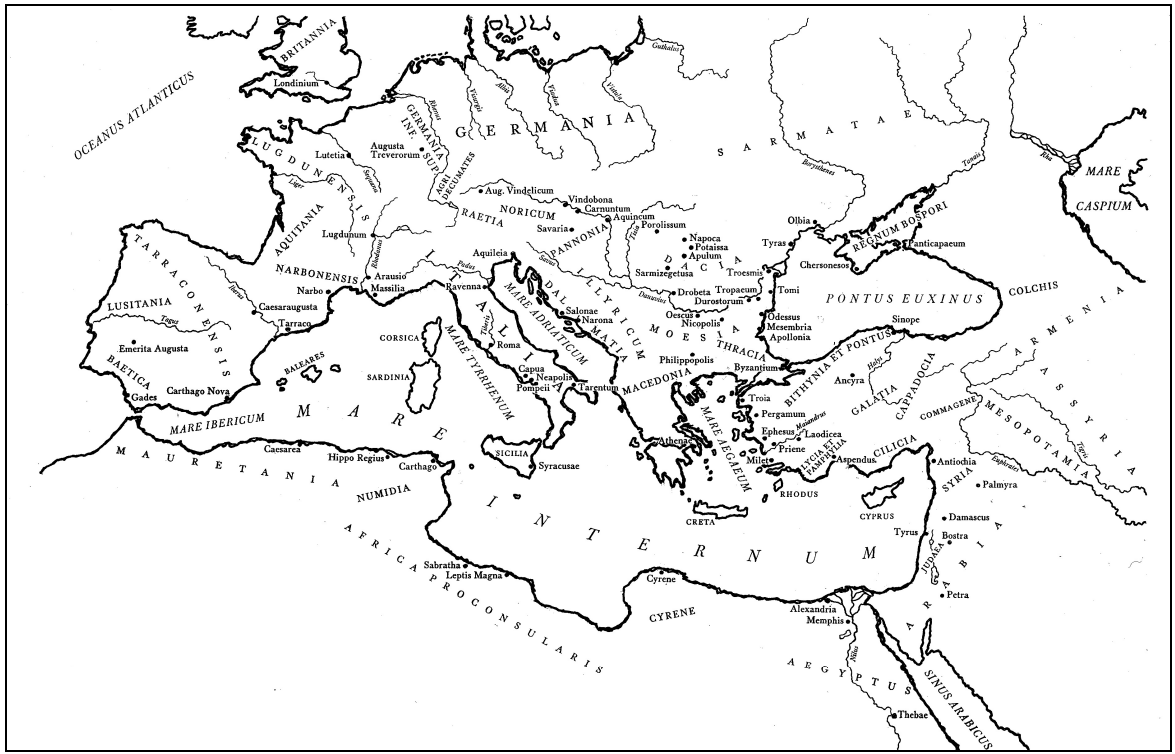
27. Likija ir Pamfilija *(Lycia*, *Pamphylia)* Mažojoje Azijoje – 43 m.

28. Britanija *(Britannia)* – 43 m.

29. Trakija *(Thracia)* Balkanų pusiasalio šiaurėje – 46 m.

30. Arabija *(Arabia)* regionas nuo Maroko iki Bagdado – 105 m.

31. Dakija *(Dacia)* (maždaug dabartinė Rumunija) – 107 m.

Romos imperija nuo II a. pradžios

ROMĖNŲ TEISĖ IR JOS DEFORMACIJOS

Légibus servímus, ut líberi simus!
Įstatymams tarnaujame, kad laisvi būtume!
Ciceronas

Garsiõsios romėnų teisės apžvalgą galima pradėti ir nuo logiškosios jos viršūnės *Corpus iuris civílis* (Civilinės teisės rinkinio, toliau tekste – CIL). Šiame teisyne Rytų Romos imperatoriaus Justiniano nurodymu (VI a.) buvo sudėta visa romėnų maždaug 1000 metų kurta teisė. Pradžioje šį rinkinį sudarė tik trys dalys: 1. Glaustas vadovėlis – įvadas į teisyno studijas *Institutiónes* (Pamokymai). 2. Romos teisininkų raštų ištraukos *Digestae*, kitaip – Pandektos. 3. Kodeksas iš 12 knygų. Vėliau atsirado *Novéllae* (Naujovės), papildžiusios visą sąvadą Justiniano ir po jo valdžiusių imperatorių išleistais jau po CIL sudarymo įstatymais.

Europoje CIL tapo žinomas ir įsigaliojo nuo XI a., kai buvo atrasti Digestai. Dauguma šių laikų civilinės teisės sistemų atsiremia į romėnų teisę, naudojasi ne tik jos sąvokomis, bet ir daugelio svarbių nuostatų formuluotėmis, pavyzdžiui: esant abejonei, sprendžiama atsakovo naudai *(in dúbio pro reo)*, kas veikia per kitą, veiksmą atlieka pats *(qui per álium facit, per se ipsum facit)* ir t. t. Lietuvos Statutuose (1529, 1566, 1588) irgi remtasi romėnų teisės principais: taliono bausmės taikymu, individualios atsakomybės pabrėžimu ir kt.

Tačiau **pirmuoju romėnų teisės kodeksu galima vadinti Dvylikos lentelių įstatymus** *(Leges duódecim tabulárum)*, kuriuos

451–450 m. pr. Kr. surašė 10-ies vyrų *(decemvíri)* kolegija. Iškalti 12-oje bronzinių, o gal molinių, lentelių dar tris šimtmečius po to tie įstatymai buvo vykdomi ir ligi pat romėnų teisės raidos pabaigos laikyti teoriniu romėnų teisės šaltiniu. Kadangi tos lentelės dingo 387 m. pr. Kr. per galų įsiveržimą, liko tik šių įstatymų citatų įvairių autorių (daugiausia Cicerono) veikaluose. Dvylikos lentelių įstatymuose yra bausmių formuluotės, čia nustatyta ir teismų procesų tvarka. Šiuose įstatymuose generuotos ir vėliau romėnų teisės įtvirtintos kertinės nuostatos: privatinės nuosavybės teisė, testamentas, daiktinių teisių ir prievolių atribojimas sudaro ir šiuolaikinės civilinės teisės pagrindą.

Komentuodami šiuos įstatymus ir juos toliau plėtodami, romėnų juristai teisinį išprusimą pavertė savo tautos švietimo dalimi. Apie 100 m. pr. Kr. Mucijus Scevola parašė „*Ius civíle*“ – veikalą apie civilinę teisę, tuo padėdamas pagrindus teisės mokslui Romos valstybėje. Imperijos metais toliau buvo skatinama teisės mokslo raida. Valdant Augustui, garsių teisės specialistų Gajaus Atėjaus Kapitono ir Marko Antistijaus Labeono moksliniai ginčai pagimdė Tiberijaus meto teisininko Sabino ir Nerono laikų – Prokulo pasekėjų sabininkų bei prokulininkų teisės mokyklą. II–III a. (120–230 m.) teisės mokslas suklestėjo. Pretorių teisę surinko ir suredagavo Salvijus Julianas, suformulavęs Hadriano „Amžinąjį ediktą“ *(Edictum perpétuum)* ir parašęs iš 90 knygų susidėjusį teisės veikalą „*Digesta*“ (Ištraukos), garsaus klasikinio laikotarpio juristo Gajaus „*Institutiónes*“ (Pamokymai) tapo pavyzdžiu kitiems teisės vadovėliams. Emilijus Papinianas (apie 200 m.) ir jo mokiniai Ulpianas bei Julijus Paulas iš daugybės teisės praktikos atvejų suformulavo tvirtas teisines normas. Papiniano veikale „*Quaestiónes*“ (Tyrinėjimai) smulkiai nagrinėjamas kiekvienas juridinis kazusas (atvejis) pagal schemą: nusikaltimo sudėtis, klausimas-atsakymas. Minėtasis Paulas (III a.) parašė 86 veikalus ir nagrinėjo viešosios bei privačiosios teisės klausimus. Ištraukos iš Ulpiano kūrinių sudaro beveik trečdalį Justiniano „Digestų“. Svarbiausias jo veikalas – 83 komentarų apie ediktus knygos ir 53 civilinės teisės komentarų knygos.

Nusikaltimai *(crimina)* ir bausmės *(poenae)*

Pretoriui pirmininkaujant, prisiekusieji sprendė visas svarbias, ypač nužudymų ir politinių nusikaltimų, bylas: 1. *De repetúndis* – dėl prievarta reikalaujamų per didelių mokesčių provincijose. Vėliau šioms byloms buvo priskiriami ir bet kurio pareigūno, teisėjo ar liudytojo imami kyšiai. Iš pradžių už tai buvo baudžiama pinigų grąžinimu (*repétere* – grąžinti), vėliau – grąžinti tekdavo 2–4 kartus daugiau, už ypač didelį pinigų prievartavimą bausta ir tremtimi *(exílium)*, pareigūnai netekdavo teisės eiti tas pareigas, būti teisėjais ir kt. 2. *De ámbitu* – dėl pareigų siekimo neleistinais būdais: visų rūšių rinkimų korupcija, pradedant pasilinksminimų bei vaišių rengimu ir baigiant papirkinėjimu. Imperijos metais šitokiu būdu dažnai buvo siekiama gauti pakartotinę magistratūrą, daryti spaudimą teisėjui baudžiamuosiuose procesuose ir kt. 3. *De peculátu* – dėl viešųjų (valstybės, visuomenės) lėšų pasisavinimo ir švaistymo; tiesa, pradžioje žodis *peculátus* reiškė tik aukojimui skirtų gyvulių vagystę. Už tokį nusikaltimą buvo baudžiami ir nusikaltusiojo asmens, dažniausiai pareigūno, paveldėtojai. Pagal *lex Julia* (Julijaus įstatymą) nustatyta dviguba ar net keturguba pagrobto turto vertės bauda, o sunkiais atvejais – *interdíctio áquae et ignis*, t. y. vandens ir ugnies uždraudimas, kuris reiškė teisės gyventi su savo krašto piliečiais bei turto ir pilietybės praradimą savo noru išvykusiam į tremtį. Grįžus, tokį asmenį galėjo bet kas nebaudžiamas nužudyti. Imperijos metais buvo taikoma *deportátio* (tremtis), *poena cápitis* (bausmė nukertant galvą kardu ar kirviu, pakariant, sudeginant ir kt.). 4. *De maiestáte* – dėl valstybės, o Imperijos laikais – dėl imperatoriaus garbės ir orumo įžeidimo. 5. *De falso* – dėl apgavystės. Žodžiu *falsum* vadintas netikrų dalykų ar faktų pateikimas taip, lyg jie būtų tikri ar teisingi. Pagal Dvylikos lentelių įstatymą už apgaulingą liudijimą buvo nustumiama nuo Tarpėjos uolos, vėliau ši sąvoka buvo išplėsta ir kai kada skiriama minėtoji bausmė *poena cápitis* arba *damnátio ad metállum*, t. y. darbai valstybinėse kasyklose ligi gyvos galvos. 6. *De vi* – dėl smurtavimo. *Vis* baudžiamosios teisės srityje reiškė prievartą – įprastąją ir įvykdytą ginkluotų žmonių arba gaujos. Tokiais nusikaltimais buvo laikomi

maištai, riaušės, apsiginklavusios minios susibūrimas ir pan., taikomos pačios griežčiausios bausmės.

Be aptartųjų nusikaltimų paminėtini ir keli kiti. Už melagingą kaltinimą savanaudiškais tikslais (šmeižtą) šmeižikas prarasdavo teisę kaltinti ar liudyti teisme ir užsitraukdavo nešlovę *(infámia)*. Senovinė bausmė už šmeižtą *(calúmnia)* buvo kaktos paženklinimas raide C (*calumniátor* – šmeižikas). Gaisro metu pavogusiam svetimus daiktus buvo reiškiamas ieškinys, 4 kartus viršijantis pavogto daikto vertę. Padegėją bausdavo mirties bausme – sudeginant. Kraujomaiša *(incéstum)* – lytiniai santykiai tarp kraujo giminių – buvo griežtai draudžiama. Iš pradžių draudžiamos santuokos net tarp šeštos eilės giminaičių, vėliau – tik iki trečios eilės. Baudžiama už tai įvairiais laikais buvo nevienodai: mirties bausme, trėmimu, pinigine nuobauda ir kt. Už tėvo arba kito artimo giminaičio nužudymą buvo taikoma *poena cúllei*, t. y. ypatinga mirties bausmė, kai nusikaltėlį užsiūdavo į odinį maišą kartu su nelaimę prišaukiančiais gyvūnais gyvate, gaidžiu, šunimi ar beždžione ir įmesdavo į jūrą arba upę. Pagal senovinį paprotį, paskelbus nuosprendį, tėvažudžiui užmaudavo ant galvos vilko kailį, kojas apaudavo mediniais batais ir nuvesdavo į kalėjimą, kur jis turėjo laukti, kol bus pasiūtas odinis maišas *(cúlleus)*. Po to kaltąjį nuplakdavo rykštėmis ir užsiūdavo į tą maišą su minėtais gyvūnais. Tik nėra aiškios nuomonės, kodėl būtent su gaidžiu, šunimi, beždžione ar gyvate… Respublikos pabaigoje šis paprotys buvo pamirštas, tačiau imperatoriaus Klaudijaus valdymo metais vėl atgijo. Seneka traktate „Apie atlaidumą“, primindamas Neronui apie jo įtėvio Klaudijaus darbus, rašė: „Tavo tėvas per penkerius metus užsiuvo maišuose daugiau žmonių, negu jų buvo užsiūta per visus amžius. Daug rečiau vaikai išdrįsdavo įvykdyti bedievišką piktadarystę, kol tam nusikaltimui nebuvo pritaikytas įstatymas. Nepaprastai protingi, iškilūs, išmanantys daiktų prigimtį vyrai labiau buvo linkę praeiti pro šį nusikaltimą kaip pro neįtikimą ir peržengiantį įžūlumo ribas, negu numatydami bausmę, parodyti, jog jis gali būti įvykdytas. Tėvažudžiai atsirado kartu su įstatymu, bausmės įvedimas atskleidė jiems piktadarystės galimybę. Tėvo meilė pasidarė neverta nė skatiko, kai maišus pradėjome matyti dažniau už kryžius“. Iškastravimas *(castrátio)* Imperijos pradžioje buvo draudžiamas, o vėlyvojoje Imperijoje netgi baudžiamas mirties bausme. Griežtai baudžiama (netgi tremiama) buvo už *cármen famósum* (įžeidžiančius posmus). Dvylikos lentelių įstatymas (VIII, I a.) reikalavo, kad už ką nors

įžeidžiančią dainą (matyt, jos tekstą) būtų skiriama mirties bausmė. Galbūt tai galima paaiškinti tuo, jog manyta dainą turint magišką galią. Bet galėtų būti ir taip, kad primityviose visuomenėse žmogaus, netinkamai pasielgusio, išjuokimas buvo laikomas veiksminga „gerųjų papročių“ gynyba, tad patyčių objektas labai sunkiai pakeldavo įžeidimą, kartais netgi nusižudydavo. Šitaip galėjo būti ir Romoje, kur ypač vertintas asmens orumas *(dignitas)*, tačiau teisė žmogų pagirti arba išjuokti priklausė ne atskiram asmeniui, o visam piliečių kolektyvui.

Mirties bausmę pagal Dvylikos lentelių įstatymus užtraukdavo ir naktinė svetimo turto vagystė (kaltasis buvo prikalamas prie medžio ir paaukojamas žemdirbių globėjai deivei Cererai) bei pastato padegimas arba nupjautų javų vagystė: už tai nusikaltėlį surakindavo, primušdavo ir sudegindavo. Be baudų ir mirties bausmės buvo taikomos ir kitos bausmės: grandinės, talionas, tremtis, šlovės nuplėšimas, atidavimas į vergus. Nusikaltusieji taip pat buvo išmetami suryti žvėrims, nukryžiuojami, kankinami. Už *stuprum*, t. y. lytinį nusikaltimą, pvz., vyro ir neištekėjusios, gana geros kilmės, moters lytinį ryšį, jei *stuprátor* nenaudojo prievartos, skiriama turtinė nuobauda. Lytinis vyro ryšys su kitu vyru ar berniuku irgi buvo baudžiamas pinigine bauda, o klasikiniais laikais kai kada ir mirties bausme. Kaltinamojo savižudybė *(suicídium)* laikyta kaltės pripažinimu ir užtraukdavo turto konfiskaciją, o kareivio bandymas nusižudyti baustas netgi mirties bausme.

Plinijus Jaunesnysis IV-oje knygoje pasakoja baisią istoriją, kai imperatoriaus Domitiano įsakymu už tariamą paleistuvystę buvo liepta nubausti vyresniąją vestalę Korneliją. Tarnavusios deivės Vestos, kuri globojo šeimos ir valstybės židinį, šventykloje, vestalės 30 metų turėjo laikytis skaistybės įžado. Įtartos tą įžadą pažeidus, jos gyvos buvo užkasamos į žemę. Ceremonija vyko taip: kaltinamąją guldė ant neštuvų, stipriai apvyniodavo diržais, kad negalėtų net garso išleisti, ir per visą miestą nešdavo prie vartų. Ten atrišdavo ir per pastatytas kopėčias nuleisdavo į požemį, kur stovėjo paklota lova, degantis šviestuvas ir puodynė su vandeniu, tada duobę uždengdavo ir apipildavo žemėmis, o kopėčias ištraukdavo ir nelaimingoji duobėje likdavo viena... Plutarchas, karaliaus Numos biografijoje pasakodamas apie tokį atvejį, baisėjosi: „Nėra už šį reginį šiurpesnio!“ Žinoma, minėtos bausmės ne visada ir ne visais atvejais buvo taikomos. Šioje knygoje yra kalbama ir apie įvairiausius nusikaltimus bei iškrypimus,

kurie, ypač Imperijos metais, likdavo nebaudžiami ir netgi tapo įprasta elgesio norma.

Garsiausias Romoje Mamertino kalėjimas buvo Kapitolijaus papėdėje. Požeminėje jo dalyje *(Tullianum)*, pastatytoje III a. pr. Kr., iš pradžių buvęs šaltinis *tullius*. Čia nuteistieji buvo pasmaugiami, bet Imperijos metais šios senovinės bausmės jau netaikydavo, o tiesiog nukirsdavo galvą. Ciceronas V-oje kalboje prieš Sicilijos vietininką Verį pasakoja, kaip jo įsakymu buvo nukirsdinti Sicilijos laivų kapitonai, pasidavusieji piratams. Ciceronas baisėjosi, kad budelis (liktorius) tik už pinigus sutikdavo nukirsti galvą vienu kirčiu. Jeigu jaunųjų kapitonų tėvai nesumokėdavo, vargšeliai turėdavo iškentėti trumpų ir dažnų kirčių siaubą...

Romėnų viešosios ir civilinės teisės ypatumai

Vienas iš civilinės romėnų teisės ypatumų – išskirtinė šeimynos galvos *(pater famílias)* galia. Šis asmuo valdė visus šeimynai priklausiusius išteklius: kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą, žmoną, sūnus su jų žmonomis ir vaikais, vergus. Niekas iš šeimynos narių negalėdavo turėti jokios nuosavybės, *pater familias* galėdavo juos išnuomoti, parduoti, nubausti netgi mirties bausme. Tačiau Dvylikos lentelių įstatymai tą teisę šiek tiek ribojo – jeigu parduotajam jo pirkėjas duodavo laisvę, toks sūnus vėl grįždavo savo tėvo valion, o pardavus 3 kartus, sūnus jau likdavo savarankiškas *sui iuris* asmuo. Vėlesniais laikais tėvams pardavinėti savo vaikus buvo uždrausta, tačiau ekonominis vaikų beteisiškumas išliko labai ilgai. **Sūnus galėdavo būti labai aukštas pareigūnas, bet negalėjo turėti jokios nuosavybės, šiuo požiūriu visai nesiskirdamas nuo vergo.** O jeigu, pvz., jo žirgas, vergas ar pats piliečio sūnus pasiekdavo pergalę kokiose nors varžybose, apdovanojamas būdavo *pater familias!*

Jau kai kurie Dvylikos lentelių įstatymai fiksavo romėnų pilietines teises: Tautos susirinkimo valios pripažinimą įstatymu,

draudimą mirties bausme bausti Romos pilietį be centurinių komicijų sutikimo arba skirti bet kokias privilegijas atskiriems asmenims. Kontroliuoti Romą ir visus jos gyventojus galėjo tik piliečių kolektyvas, t. y. Tautos susirinkimas. Apie piliečių lygybę prieš įstatymą liudija ir tai, kad bent jau išlikusiuose ligi mūsų laikų įstatymuose neužsimenama apie tam tikrų luomų privilegijas. Tiesa, Ciceronas traktate „Apie respubliką“ neteisingu vadina įstatymą, draudusį vedybas tarp patricijų ir plebėjų. Vienintelis skirtumas buvęs tarp žemės sklypų savininkų *(adsídui)* ir bežemių proletarijų, bet ir tai tik toks, kad teisme žemės savininką galėjo ginti tik kitas savininkas, o proletarijų – bet kas.

Teismo procedūra buvo gana paprasta. Iš pradžių šalys turėjo bandyti susitarti. Nesusitarus, magistratas paskirdavo teisėją, kuris sprendė bylą komicijuose arba Forume nuo pusiaudienio iki saulėlydžio. Žadėjęs duoti parodymus, bet neatvykęs į teismą liudytojas, buvo baudžiamas nešlove *(infamia)* ir ateityje negalėdavo liudyti teismuose. Liudytojo ir atsakovo dalyvavimu turėjo pasirūpinti ieškovas, kuris, laimėjęs bylą, dar turėjo pasirūpinti ir teismo sprendimo vykdymu, pvz., nemokiam skolininkui uždėdavo grandines ir priversdavo dirbti. Už sunkius nusikaltimus (tėvynės išdavimą, dezertyravimą, kraujomaišą ir kt.) teisdavo centuriniuose, vėliau – tributiniuose komicijuose. Kaltintoju čia būdavo koks nors magistratas, kuris paskirdavo teismo dieną, o kaltinamasis bei jo artimieji apsirengdavo gedulo drabužiais. Nuo ryto iki saulėlydžio viešai buvo aptariami įrodymai, vyko diskusijos, kalbėjo oratoriai, po to komicijuose buvo balsuojama.

Respublikos epochoje pokyčiai vyko keliomis kryptimis ir teisė tapo demokratiškesnė. Įstatymo galią dabar gavo plebėjų susirinkimų sprendimai – plebiscitai. Tinkamų teismams dienų *(dies fasti)* ir proceso aprašymai buvo viešai paskelbti, todėl kiekvienas pilietis be patrono iš patricijų luomo pagalbos galėjo kreiptis į teismą. Panaikinta skolinė vergija, uždrausta Romos pilietį išplakti arba surakinti. Akvilijaus įstatymas panaikino vergo atsakomybę už bet kokį neleistiną poelgį, netgi žmogžudystę, jeigu tai buvo padaryta žinant arba liepus jo šeimininkui.

Teismas pamažu virto valstybine institucija, kai 149 m. pr. Kr. Tautos susirinkimo sprendimus pakeitė nuolatiniai *quaestiónes perpétuae*. Iš pradžių šie nuolatiniai teismai svarstė mokesčių prievartavimo bylas *(repetúndae)*, vėliau valstybės išdavimo,

papirkinėjimo rinkimų metu, nužudymų ir kitas bylas. Teisėjais galėjo būti tik senatoriai, bet Gajus Grakchas šią teisę perdavė raitelių luomui ir po to ligi 70 m. pr. Kr. vyko luomų kova dėl galimybės būti teisėjais, o, galų gale, jais buvo renkami senatorių, raitelių bei erarinių tribūnų atstovai iš kelių šimtų asmenų sąrašo, kurį sudarydavo pretorius. II–I a. pr. Kr. vykstant politinėms kovoms, didelę įtaką teismų sprendimams darė kaltinamojo ir kaltintojo socialinis ir politinis statusas bei teisėjų simpatijos ar antipatijos, tad to meto teismai vaidino svarbų vaidmenį politiniuose konfliktuose, o ne formuojant tvirtus teisėtumo gynybos principus.

Ciceronas ir kiti to meto teisininkai pasisakė prieš labai tikslų įstatymo taikymą bylose ir manė, kad laikymasis tik įstatymo raidės gali atvesti į didžiulį neteisingumą. Būtent Ciceronas traktate „Apie pareigas“ citavo žinomą posakį *Summum ius – summa iniuria* (aukščiausias teisėtumas – didžiausias neteisingumas). Jis pataria teismo oratoriui nenukrypti nuo įstatymo teksto, tačiau mano, jog aiškinant įstatymą taip, kad byla būtų laimėta, reikia nepamiršti, jog jame yra tik tai, kas būtina, o toliau jau reikia vykdyti valią įstatymo leidėjo, kuris, aišku, norėjo, kad viskas būtų padaryta kuo teisingiau, atsižvelgiant ir į kitus įstatymus, papročius, teisingumą, prigimtį.

Nors Respublikos laikais teisė dar netapo griežtai organizuota sistema, tačiau didelis pasiekimas buvo tai, kad **vyko diskusijos, kaip suderinti teisę su prigimtiniu teisingumu *(aéquitas)* ir buvo daromi teoriniai apibendrinimai**. Teisės pagrindu laikomas „bendros naudos“ supratimas, įsitvirtino visų piliečių lygybės prieš įstatymą idėja ir tezė *súum cuíque*, t. y. atiduoti kiekvienam pagal jo nuopelnus, ydas, galimybes, padėtį. **Tačiau teisėsauga liko apverktina**, nes trūko veiksmingų įstatymo sankcijų, o valstybės valdymo aparatas buvo silpnai sustyguotas, tarkim, atsakovo atvykimas į teismą ir teismo sprendimo vykdymas liko privačiu reikalu. Aukštųjų magistratų ir *pater familias* savivalė praktiškai nebuvo sutramdyta. Ciceronas vienoje savo kalboje mini, kad neretai vergvaldžiai apginkluodavo savo vergus ir siųsdavo juos užgrobti svetimų žemių; menkai buvo paisoma įstatymo, leidusio skolininkui atsisakyti savo turto, bet išsaugoti asmeninę laisvę. Ne visada teisingumas laimėdavo ir teismo oratoriaus, labiau vertinusio prigimtinį teisingumą, o ne įstatymo raidę, dėka: į teismų posėdžius kaltinamasis galėjo atsivesti senus tėvus ar mažamečius vaikus, rodyti kare patirtų žaizdų randus ir tokiu būdu dažnai būdavo išteisinami net didžiausi niekšai. Prieš

ámbitus (papirkinėjimus siekiant magistratūrų) IV–I a. pr. Kr. buvo priimta ne mažiau kaip 12 įstatymų, nustatant už tai vis griežtesnes bausmes, bet šis nusikaltimas klestėjo kaip klestėjęs. Ne ką geriau buvo ir su įstatymais prieš prabangą bei dideles bankininkų imamas palūkanas. Didžiulė praraja skyrė Romos pilietį, tegul tik libertiną, nuo provincialo – ne piliečio: nuolat žeminami, priversti pataikauti netgi įtakingi ir turtingi provincijų gyventojai neretai nekentė ir paties romėnų vardo!

Imperijos metais, kai visoje teritorijoje išplito prekiniai santykiai ir sustiprėjo ne tik Italijos, bet ir provincijų luomai, kai išaugo karinis-biurokratinis aparatas, kai Tautos susirinkimo, kaip aukščiausios įstatymų leidybos bei apeliacinės instancijos, galia perėjo į imperatoriaus rankas, atsirado naujų galimybių plėtotis teisei. Vis daugiau bylų dabar sprendė ne magistrato paskirti teisėjai, o patys magistratai (procesas *extra órdinem*), padidėjo ir tokių magistratų skaičius. Vis griežtesnės bausmės buvo skiriamos net Romos piliečiams, o jų lygybė prieš įstatymą sumenko suskirsčius piliečius į *honestióres* (garbingesnius) ir *humilióres* (žemesnius): nuo to priklausė, ar įtariamąjį uždaryti į kalėjimą ligi teismo, ar ne; tam, kuris turėjo tik 50 auksinių, negalima buvo tapti kaltintoju, o pirmojo asmens savo mieste, dekuriono, neleidžiama nubausti ištremiant ar mirties bausme, iš anksto apie tai nepranešus imperatoriui. Skirtingos buvo jau ir bausmės: paprastus žmogelius galėjo išplakti, išmesti žvėrims, sudeginti, atiduoti į valstybinius rūdynus, o garbingesni nukirsdinami, jiems atimama pilietybė, konfiskuojamas turtas, bet viešai išplakti negalima! Žiaūrios bausmės skiriamos už imperatoriaus asmens įžeidimą *(crimen maiestátis)*, valstybės išdavimą, smurtą, išprievartavimą, mokesčių nemokėjimą, ištvirkavimą, laisvojo arba vergo pagrobimą ir t. t.

Teismai dabar jau nebevykdavo viešai, tad jų dalyvių emocijos nebeteko reikšmės ir vis didėjo puikaus teisės išmanymo vaidmuo, mokėjimas pritaikyti įstatymą konkrečiam atvejui. Prie seniau sukurtų įstatymų prisidėjo imperatorių reskriptai, atsakymai į jiems pateiktus klausimus, o taip pat garsių juriskonsultų (teisės žinovų) komentarai ir kūriniai. Kai imperatorių pajamos išaugo ir, galima sakyti, sutapo su valstybės iždo pajamomis, atsirado fiskalinė teisė (*fiscus* – iždas), o karo teisė ėmė formuluoti kareivių bei veteranų teises ir pareigas.

Vergovei vis toliau plintant ir atsirandant įvairių jos reguliavimo būdų, *pater familias* jau nebegalėjo vergų suvaldyti, tad šias funkcijas pamažu perėmė valstybė: iš vienos pusės, buvo griežtinamos bausmės už nepaklusnumą, iš kitos pusės – stengtasi apriboti ir vergvaldžių piktnaudžiavimus. Vergai vis labiau tapo ne tik savo šeimininko, bet ir valstybės pavaldiniais. Tai rodo ir šis faktas, jog jau buvo priimami vergų skundai dėl blogo šeimininkų elgesio, o jei skundas pasitvirtindavo, vergus prievarta parduodavo kitam šeimininkui. Pagal pradėjusį galioti *fávor libertátis* teisės principą, jeigu klausimas dėl asmens laisvės statuso arba vergo teisės į laisvę pasiekdavo teismą, bet kildavo abejonių, byla turėjo būti sprendžiama laisvės naudai. Šis principas buvo taikomas ir kitais atvejais, pvz., jei vergui buvo pažadėta laisvė už tam tikros sąlygos įvykdymą, bet tai įvykdyti jam buvo trukdoma, vergas vis tiek į laisvę buvo paleidžiamas. Taigi pamažu vergų klasė iro, jie vis dažniau gaudavo sklypus *(pecúlium)* arba kitas gamybos priemones ir tartum perėjo į minėtąjį *humilióres* visuomenės sluoksnį. **Tampant vis sudėtingesniems socialiniams-ekonominiams santykiams, teisė ėmė detalizuoti žemės nuosavybės formas.** Atsirado daugybė nuomos rūšių: ne tik žemės, bet ir dirbtuvių, kasyklų, galvijų bandų, vergų nuoma. Išplito ir vadinamasis *ususfrúctus*, t. y. galimybė savo turtą perleisti naudotis kitam asmeniui arba *precárium* – savo žemės valdos perdavimas kitam asmeniui su sąlyga, kad visada bus galima ją susigrąžinti atgal. Servitūtai suteikė teisę per svetimą žemę ginti bandas ar girdyti galvijus, išsikasti smėlio ir t. t. Kaip ir kitos panašios teisės, servitūtai netekdavo galios, jeigu jais nebuvo naudojamasi.

Labai kruopščiai buvo formuluojama testamentų teisė. Visi palikimo gavėjai (išskyrus vergus) gaudavo laiko apsigalvoti – priimti palikimą ar ne. Priėmusieji privalėjo atsiskaityti su mirusiojo kreditoriais ir įvykdyti visus jo finansinius pavedimus. Pagal tam tikras formules buvo sudaromi įvairiausių rūšių sandoriai, tarkim, *émptio-vendítio* (pirkimo-pardavimo) sandoris galiojo tik tada, jei abi šalys susitardavo dėl tiksliai nustatytos kainos. Romėnų teisės, išnagrinėjusios iš prekinių-piniginių santykių kilusius *casus* (atvejus) ir normas, lankstumas pavertė ją tuo šaltiniu, iš kurio sėmėsi medžiagos vėlesnių epochų juristai.

Imperijos metais pasireiškė dvejopas juristų požiūris į senąją teisę, kuri buvo pripažįstama kaip nepajudinamas teisės pamatas, tačiau netrukdė atsirasti ir naujoms idėjoms: apeliacijai į *ius hóminum*

(žmogaus teises), *ius géntium* (tarptautinę teisę) ir *ius naturále* (prigimtinę teisę). Kaltinamasis dabar galėjo prašyti netaikyti jam viso įstatymo griežtumo; kuo toliau, tuo ryškiau, nustatant kaltę, lėmė ne pats poelgis, o valia, pvz., aiškinant testamentus, prasmė buvo svarbiau nei raidė. Imperatorius Hadrianas nurodė išteisinti tuos, kas žmogžudystę įvykdė neplanuotai ir bausti tuos, kurie kėsinosi nužudyti, tegul jiems ir nepavyko, o auka buvo tik sužeista. **Garsieji Gajus ir Paulas teigė, jog baustinas yra pasikėsinimas (valia), o ne pats veiksmas.** Šitas principas leido atsižvelgti į elgesio normas ir papročius provincijose. „Digestuose“ sakoma, kad palūkanų procentai nustatomi pagal atitinkamos srities papročius, taip pat ir parduodant vyną galima atsižvelgti į regione žinomas kainas. I a. pabaigoje juristas Javolenas pirmą kartą iškėlė tezę, kad nors pagal civilinę teisę vergas negali turėti jokios nuosavybės ir jo šeimininkas negali būti jam skolingas, vis dėlto, jei vergas turi savo sklypą *(pecúlium)*, šeimininkas natūraliai gali būti jo skolininkas.

Įstatymų leidėjai ir juristai stengėsi suderinti *ius* (teisę) ir *aéquitas* (teisingumą), nes romėnai labai menkai pasitikėjo teismais. Daugelis buvo tikri, kad kuo įtakingesnis ir turtingesnis žmogus, tuo lengviau jam papirkti teisėją, suformuluoti melagingą kaltinimą ir įstatymą palenkti į savo pusę. Nepaisant Klaudijaus II ir Diokletiano ediktų, nesiliovė paieškos globõs *(patrocínium)* tų, kas galėjo padaryti teismui spaudimą.

Tendencija išsiaiškinti įstatymų leidėjo arba susidūrusio su įstatymu privataus asmens valią turėjo labai teigiamų pasekmių. Gajaus laikais jau nebuvo galima kaip seniau nepatenkinti ieškinio žmogaus, pasiskundusio, kad buvo iškirstas jo vynuogynas, vien todėl, kad jo ieškinyje vynuogienojai nebuvo pavadinti medžiais, kaip to reikalavo Dvylikos lentelių įstatymai. Toji pati tendencija skatino ypatingą įvairių atvejų *(cásus)* detalizaciją. Juristai stengėsi iššifruoti tokias sąvokas kaip: apranga, kvepalai, statulos, vergo ydos ir kt., mat pirkėjas, vėliau aptikęs daikto ar vergo trūkumus, galėjo pareikalauti grąžinti sumokėtus pinigus ir gauti papildomą baudos sumą. Vergų ydos buvo skirstomos į dvasines ir fizines, smulkiai aptarinėjama, tarkim, ar laikytina yda vergės nevaisingumas arba vergo polinkis pranašauti ekstazės būsenoje... Buvo svarstoma ir apie, atrodo, kuriozišKus kazusus, pvz., jeigu laukinis žvėris sužeistas taip, kad jį jau galima pagauti, ar tuojau pat jis tampa tavo? Paulo nuomone, medis, išrautas su šaknimis ir persodintas į kitą vietą, kol neprigyja,

„eina paskui žemę“ ir jeigu vėl bus išrautas, negrįžta pas pirmąjį šeimininką todėl, kad augdamas kitoje žemėje jis jau tapo kitu.

Stengiantis tiksliai apibūdinti sąvokas ir atvejus, pradėta reikalauti aiškumo visuose juridiniuose santykiuose. Buvo negalima paveldėtoju paskirti nenustatytą asmenį, tarkim, tą, kuris pirmasis ateis į testatoriaus laidotuves; pardavimas laikomas neįvykusiu, jei nebuvo sumokėta tam tikra pinigų suma. Tokia detalizacija ir ginčytinų klausimų įvairovė labai apsunkino teismo procedūrą, nes pagal tą pačią pretenziją buvo galima pareikšti kelis ieškinius, pavyzdžiui, už patarimą svetimam vergui bėgti ir jam suteiktą pagalbą – dėl vergo vagystės ir dėl vergo sugadinimo; už kokio nors daikto vagystę – dėl dvigubo arba keturgubo žalos atlyginimo arba reikalauti baudžiamosios atsakomybės ir t. t.

Susiklosčius tokiai sudėtingai situacijai, reikėjo teisę kaip nors sistematizuoti. **Pirmoji sistematizacija ir buvo Gajaus „*Institutiónes*“.** Iš pradžių apibrėžęs prigimtinę, tarptautinę ir civilinę teisę, Gajus charakterizavo teisės šaltinius ir jos rūšis: asmenų teisę *(ius personárum)*, daiktų *(res)* teisę, ieškinius *(actiónes)* ir procesinę teisę. Toliau smulkiai analizuojamos asmenų grupės, daiktai, įvairios nuosavybės rūšys, testamentai, sutartys ir t. t. Baudžiamosios teisės srityje išskirtos kelios vagystės rūšys. Įdomu, kad norintis savo daiktą rasti vagies namuose, turėjo ten ateiti su liudininkais beveik nuogas (tik su raiščiu ant strėnų) ir laikyti rankose taurę, kad jo rankos būtų užimtos ir negalėtų ko nors pakišti įtariamajam. Įžeidimai irgi buvo kelių lygių: paprastas, žiaurus, padarytas pačiam žmogui ar jo žmonai, vaikams, vergui. Žiauriu įžeidimu laikytas plakimas rykštėmis arba įvykdytas Forume ar teatre, taip pat tuo atveju, kai, tarkim, koks nors plebėjas įžeidė senatorių.

Teisę sistematizavo ir kiti juristai: Ulpianas, Hermogenianas, Florentinas, o jų kūrinių ištraukos įėjo į Digestus. Pagrindinį dėmesį juristai skyrė nuosavybės klausimams, o ypač nuosavybės įsigijimui pagal testamentą. Romėnų teisės lankstumas, tikslumas, kazuistika, formuluočių elegancija padarė ją tuo šaltiniu, iš kurio sėmėsi vėlesnių epochų juristai ir valstybių teisinės sistemos. Lotyniški romėnų teisės terminai, apibrėžimai, frazeologizmai vartojami ir šių dienų Europos teisėje. Tai lėmė ir romėnų dėmesys frazei – minties ir žodžio apvalkalui. Apibendrindami didžiulę faktų įvairovę, romėnų teisės kūrėjai ir taikytojai turėjo būti tikslūs, jų apibrėžimai retorikos požiūriu – išraiškingi, nes netiksliai išreikšta ir

gyvenimo patirtimi bei etinėmis vertybėmis nepagrįsta mintis negalėjo įtikinti. **Frazeologizmai ir apibrėžimai neretai išreiškia ne tik įvairių epochų teisės sąvokų statiką, bet ir dinamiką.** Formulė *respóndeat supérior*, iš pradžių reiškusi „tegul aukštesnysis pareigūnas atsako už valstybės gerovę“, vėliau perėjo į kitą lygmenį: „tegul darbdavys atsako už savo pavaldinio veiksmus tarnyboje“, arba *longa posséssio ius párit* (ilgas valdymas sukuria teisę) šiuolaikinėje tarptautinėje teisėje atremiamas kitu romėnų teisės principu: *ex iniúria ius non óritur* (teisės pažeidimas pažeidėjui teisių nesukuria) ir t. t.

Feodalizmo epochoje romėnų teisės normas perėmė ir pritaikė savo tikrovei privatinė, tarptautinė ir kitos teisės sritys, mat susiskaldžiusi feodalinė visuomenė turėjo galų gale sukurti bendrą nacionalinę teisinę sistemą. Romėnų teisės normomis ir principais remiasi Prancūzijos, Italijos, Vokietijos, Lietuvos ir kitų Europos valstybių teisinės sistemos. Recepcijos būdu patekusi į feodalizmo, o vėliau ir į Naujųjų laikų Europos teisę, romėnų teisė liko svarbi ne tik tų šalių teisei, bet ir visai jų kultūrai.

Delatóres – piktybinis auglys ant valstybės kūno

Dar valdant karaliams (753–510 m. pr. Kr.) nusikaltimas valstybės interesams buvo vadinamas *perduéllio* ir baudžiamas nukryžiavimu. Apie 150 m. pr. Kr., jau Respublikos metais, atsirado *lex minútae maiestátis* (įžeistos didybės) įstatymas, baudęs už valstybės ir tautos įžeidimą, 100 m. pr. Kr. Apulėjaus įstatymas taikytas prieš tribūnų teisių pažeidimus bei pilietinių neramumų organizavimą, 91 m. pr. Kr. Varijaus įstatymas nukreiptas prieš tuos, kas rengė ginkluotas riaušes, o 80–81 m. pr. Kr. Kornelijaus įstatymas už pasipriešinimą Respublikos pareigūnui, pareigūno įgaliojimų viršijimą ar valstybės garbės įžeidimą numatė tremtį. Dar vėlesnis, 46 m. pr. Kr. Julijaus įstatymas baudė už sąmoningą ar baimės nulemtą valstybės interesų išdavimą, maištus, dezertyravimą, finansinius nuostolius valstybei ir t. t.

Respublikos pabaigoje, vykstant politinėms kovoms, teisingoji teisė *(ius aequum)* sunyko, nes įstatymai imti leisti luomų kovų įkarštyje, o jiems paklusti buvo verčiama jėga. Prasidėjus piliečių bendruomenės ir ją gynusios teisės krizei, senoji teisė tapo neveiksminga ir nebegalėjo apginti visų piliečių, nes ją savo tikslams ėmė naudoti kovojančios tarpusavyje politinės grupuotės. ***Res publica* – aktyvus piliečio dalyvavimas bendruomenės gyvenime, asmeninė jo atsakomybė už valstybės likimą, valstybinių reikalų pirmumas prieš asmeninius II–I a. pr. Kr. pamažu nyko.** Kai buvo nukariauta daug tautų ir įsteigta daug provincijų, daugėjo pinigų, tačiau jie neplėtojo gamybos, o tik vartojimą ir žlugdė pirmykštį paprastumą bei pakirto senąsias etines vertybes. *Virtus* (tarnavimas valstybei, padorumas, pagarba pareigūnams ir tėvams, sąžiningumas ar kt.) pamažu neteko savo pamato ir paklausos. Jau Respublikos pabaigoje, o ypač Imperijos pradžioje, susijusios su protėvių ir tėvų tvarka garbingų ir aktyvių Romos piliečių energija, iniciatyva bei valia pamažu darėsi su ja nebesuderinamos. Ištikimybė savo istorinėms ir etinėms šaknims ėmė atrodyti kaip bukas konservatizmas ir net sąstingis, o bendruomenės raidą reiškė įžūlumas *(audácia)* ir plėšrūniškumas *(capácia)*. Prasidėjus politinėms kovoms bei pilietiniams karams, ir plebėjas Marijus, ir aristokratas Sula ne kartą paniekino įstatymus ir senolių papročius *(mores maiórum)*.

Pirmas žingsnis, kurį žengė nugalėjęs Marijų Sula, buvo opozicijos, t. y. Marijaus šalininkų, sunaikinimas. **82 m. pr. Kr. Sula sudarė sąrašus *(proscríptio)* asmenų, be teismo paskelbtų esančiais už įstatymo ribų.** Už kiekvieno į proskripcijas patekusio galvą buvo nustatytas atlyginimas, jo vergai paleidžiami į laisvę, o palikuonys negalėjo tapti pareigūnais, už proskribuotųjų slėpimą grėsė mirties bausmė. Istorikai teigia, kad pirmajame Sulos sąraše buvo 80 asmenų, vėliau pridėta 220, dar vėliau – tiek pat. Tarp nužudytųjų buvo daug nekaltų žmonių, savivalės arba asmeninių Sulos šalininkų nesutarimų aukų, o daug ką pražudė tiesiog dideli turtai. Istorikas Valerijus Maksimas rašė, jog tarp proskribuotųjų buvo 40 senatorių ir 1 000 raitelių luomo žmonių. Masiškai konfiskuodamas turtą Sula atsilygino savo šalininkams.

Imperijos pradžioje, kai princepso rankose buvo sutelkta visa politinė, religinė ir karinė valdžia, *lex maiestatis* ima bausti už bet kokį princepso įžeidimą, mat žodis *maiéstas*, anksčiau reiškęs tik romėnų tautos *(pópulus Románus)* garbę ir autoritetą, dabar imtas

taikyti ir principeso asmeniui. Jau Augusto laikais į šio įstatymo veiklos sritį pateko sąmokslai, o nuo Tiberijaus *lex maiestatis* tremtimi ir turto konfiskacija baudė už bet kokį principeso įžeidimą, ir tam reikalui buvo sustiprintas represinis aparatas. Po Augusto mirties senatas tapo abipusių išpuolių ir ginčų vieta, kur bene kiekvienas senatorius traukė atsakomybėn savo priešus. Ši kova buvo nuožmi ir dažnai baigdavosi nugalėto asmens politine arba fizine mirtimi. **To meto romėnų senate kautasi ne tik dėl politinių šūkių ar socialinių programų skirtumo, bet ir dėl to, kad kirtosi dvi priešingos sąmonės rūšys, du viens kitą atstumiantys dvasinių vertybių lygiai.**

Pirmieji politiniai procesai prasidėjo valdant Tiberijui. Svetonijus pasakoja apie Bitinijos provincijos propretoriaus Granijaus Marcelo procesą. Jį apkaltinęs Cepionas Krispinas pareiškė, kad Marcelas šmeižė Tiberijų ir pats iškoneveikęs blogiausią iš Tiberijaus ydų, perteikė tai kaip Marcelo žodžius. Be to, Marcelas buvo kaltinamas sau pasistatęs aukštesnę už Tiberijaus statulą ir, numušęs nuo Augusto statulos galvą, uždėjęs ant jos Tiberijaus atvaizdą. Nors Marcelas buvo formaliai nuteistas tik už turto prievartavimą, tačiau jau ir pirmųjų kaltinimų svarstymas rodė naują tendenciją.

Garsi ir Libono Druzo byla, kai šis Augusto žmonos Stribonijos giminaitis buvo apkaltintas sąmokslo ruošimu. Tacitas „Analuose“ rašė, kad Libonui buvo inkriminuoti nukreipti prieš Tiberijų ir garsius senatorius okultiniai veiksmai, tačiau suprasdamas, kad kaltinimas magija ir tikru sąmokslu mažai kuo skiriasi ir jis vis tiek bus pripažintas kaltu, o jo turtas išdalintas kaltintojams, nusižudė. Nors Tiberijus veidmainiškai dėl to apgailestavo, tačiau kai kurie iš kaltintojų be eilės tapo pretoriais, o Libonui buvo pritaikyta *damnátio memóriae* bausmė, t. y. jo atvaizdai negalėjo būti nešami šventinėse eisenose, šio tariamo sąmokslo dieną nuo tol buvo rengiami aukojimai dievams, o jo savižudybės diena paskelbta švente.

Toks ryškus posūkis atsirado, matyt, todėl, kad imperatoriaus valdžia stengėsi sustiprinti savo saugumą, o senatoriai, nuolat nesutariantys dėl įtakos senate, nesibodėjo pasinaudoti proga ir atsikratyti konkurentų. Vėliau procesų pagal *lex maiestatis* dar padaugėjo, o ypač pagausėjo bausmių už įžeidimą žodžiu arba tam tikru veiksmu. **Terorui vis stiprėjant, senatas svarstė beveik vien pagal šį įstatymą suregztas bylas.** Istorikai (Tacitas, Svetonijus, Dionas Kasijus) teigia, kad Tiberijaus valdymo metais įvyko bent 79

politiniai procesai. Vėlesni imperatoriai, o ypač Kaligula, Neronas ir Domitianas, irgi naudojosi šiuo įstatymu, bet kadangi tai vyko pilietinės taikos metais, šį terorą galima laikyti ypatingu normalaus gyvenimo normų pažeidimu!

Tačiau kas gi šiems procesams rinko kaltinamąją medžiagą ir senate sakė kalbas, kaip jie atsirado ir kiek jų buvo? Kai nėra tinkamo lietuviško atitikmens, tuos žmones vadinsim deliatoriais, nes lotynų kalbos žodis *delátor*, reiškiantis „perdavėją“, „įskundėją“, parodytų tik dalį jų veiklos: **deliatoriai ne tik rinko kaltinamąją medžiagą, bet ir patys sakė kalbas senate, patys reikalavo bausmės ir patys gaudavo už tai dalį nuteistojo asmens turto**. Kadangi romėno dalyvavimas valstybinėje veikloje Respublikos metais buvo neatskiriamas nuo jo oratorystės talento, tad aukščiausia politiko dvasinės veiklos rūšis buvo teismų ir politinė iškalba *(eloquéntia)*. Po Cezario diktatūros ir Augusto valdymo ji teikė šlovę ir imperatoriaus malonę, pinigų ir įtakingumą. O kad to būtų įmanoma pasiekti, reikėjo palaikyti nuolatinį ryšį su savo meto aktualijomis, dalyvauti garsių žmonių ginčuose ir konfliktuose. Imperijos pradžioje iškalbos meno atsigavimas sietinas su politine kova tarp princepso ir senato dėl įtakos bei valdymo pobūdžio principų.

Tačiau Cezario ir Augusto laikais Romos forumai buvo pamiršę romėnų ausų vertą tobulą iškalbą. Kvintilianas net parašė knygą „Apie iškalbos meno sugedimo priežastis“, šiai temai skirtas ir Tacito „Dialogas apie oratorius“, o knygoje „Apie pakylėtumą“ Longinas mini kažkokį Pompėjų, kurio nuomone, **„...jeigu laisvės stoka valstybėje verčia žymiuosius oratorius nutilti arba paverčia juos pataikūnais ir taip sužlugdo jų talentus, tai dorovės nuosmukis sužlugdo asmenybių laisvę jų pačių veiksmais ir valstybės laisvė iš viso nebetenka prasmės“**. Šios knygos personažas, nežinomas filosofas, teigia, jog Romos imperijoje klestinti „teisėta vergija“ primena dirbtinio nykštukų auginimo narvą. Rusų mokslininkas G. Knabe, apibendrindamas garsių kultūros veikėjų nuomones, daro išvadą, kad tik valstybėje, kurioje svarbūs sprendimai aptariami viešai, menas įrodinėti ir įtikinėti turi prasmę, gyvena ir plėtojasi, o ten, kur tokius sprendimus priima princepsas ir jų vykdymą garantuoja jėga, oratoriui nėra ką veikti ir jo menas nyksta.

Kai oratoriaus talentas atverdavo duris politinei karjerai, iškalbos studijos buvo svarbiausias jaunuomenės užsiėmimas, tačiau pačioje Respublikos pabaigoje ir Augusto valdymo metu žodžio reikšmė

menko. Ir nuostabu, kad niekada Romoje nebuvo tiek daug retorių (iškalbos mokytojų) kaip tada! Kasmet retorių mokyklas baigdavo daugybė jaunuolių, svajojusių apie Respublikos oratorių šlovę ir karjerą, bet dauguma iš jų Augusto laikais turėjo tenkintis uždaromis teismų salėmis, iš anksto nustatyta teismo procese kalbos trukme, bylomis dėl ẽžių ir sklypų...

Po Augusto mirties, sustiprėjus senate kovai dėl agrarinių ir socialinių programų bei princepsams panorus apginti savo valdžios tvirtumą, iškalba imta naudoti politiniuose procesuose. Išstudijavę Cicerono kalbas, retorių mokiniai dabar klausėsi ir savo meto oratorių, kurių garsiausi buvo *delatores*, žavėjosi jų drąsiais išpuoliais ir įmantriomis frazėmis. Netgi pats retorių retorius Kvintilianas minėtoje knygoje gėrisi Julijumi Afrikiečiu *(Julius Africanus)*, kuris iš Galijos provincijos buvęs pasiųstas į Romą pasveikinti Nerono, mirus jo motinai. Šis oratorius, žinoma, turėjo laikytis oficialiosios versijos, kad Nerono motina Agripina, susekta ruošiant sąmokslą prieš sūnų, nusižudė pati, o Neronas dėl to liūdįs... Kvintilianui labai patiko Julijaus Afrikiečio suktas sakinys: „Valdove, tavo provincija Galija prašo tave vyriškai pakelti savo ...laimę!“ Matyt, Kvintilianas matė čia tik išradingą retorinę figūrą, nesuvokdamas, kokie pavojingi tokie pavyzdžiai gali būti jo mokinių psichikai.

Tacito „Dialoge apie oratorius“ pokalbio dalyvis Apras įrodinėja, kad Flavijų epochos iškalba pagrįsta gyvenimiškąja jėga, sveikata ir energija. **Jis tvirtina, kad puiki esanti tik ta kalba, „iš kurios neišlenda gyslos ir negalima suskaičiuoti visų kaulų“.** Apro pagyrose veržlioms, glaustoms ir vedančioms tiesiai prie tikslo kalboms glūdi ne tik požiūris į iškalbą, bet ir priešiškumo romėnų senato tradicijai įkūnijimas, ir istorijos dinamizmo estetizacija. Iškalba, jo nuomone, vertinga ir tuo, kad sukelia baimę, o baimė paprastai stipresnė už meilę; **iškalba – būdas įgyti princepso malonę ir terorizuoti pakliuvusius į nemalonę kilminguosius bei galinguosius**.

Deliatoriai dažnai būdavo talentingi, jų kalbėjimas jausmingas, trūkčiojantis, nervingas, patetiškas. Išlikusiuose tų kalbų fragmentuose vis dėlto jaučiama, tegul išsigimusi ir nešvari, politinė aistra, kuriai laukinę jėgą suteikdavo dorų žmonių panieka bei neapykanta. Kaip galėjo atrodyti deliatorių kalbų stilistika, galime spręsti ir iš Senekos traktato „Apie gyvenimo trumpumą“, žinodami, kad šis politikas ir

filosofas gyveno ir rašė kaip tik tuo metu, kaip ir *delatores*. Jo sakiniai – trumpos frazės, sentencijos, klausimai-atsakymai, čia nėra ilgų periodų, papildančių ar paaiškinančių dalių: „Prisimink, kada tiksliai įvykdei savo užmojus, kiek dienų praėjo taip, kaip buvai numatęs, kada galėjai atsidėti sau, kada veidas buvo ramus, kada siela nedrebėjo, koks per tokį ilgą amžių padarytas darbas tikrai priklauso tau ir pagalvok, kokia daugybė žmonių apiplėšinėjo tavo gyvenimą tau nejaučiant, ką prarandi, kiek nusinešė beprasmis sielvartas, paika linksmybė, godi aistra, viliojantis bendravimo noras ir kaip mažai tau beliko: suprasi, kad miršti per anksti“.

Labai svarbi deliatorių atsiradimo priežastis – materialinė nauda, gaunama iš tokių politinių bylų, dažniausiai ketvirtis nuteistojo asmens turto. Kai kas tokiu būdu susikraudavo sau milžiniškus turtus: nuteisus myriop Trazeją Petą ir Servilijų Soraną, pagrindiniai kaltintojai gavo po 5 mln. sestercijų, o du garsūs deliatoriai Eprijus Marcelas ir Vibijus Krispas uždirbo 300 mln. sestercijų. Maža to, **ši negarbinga veikla suteikdavo garbingas pretorių ir edilų pareigas!** „Istorijoje“ Tacitas rašė, kad deliatoriai „puikuojasi pontifikų ar konsulų vardais kaip iš priešo atimtu grobiu“. Valdant Tiberijui ir Domitianui, konsulais tapdavo dažniausiai tie, kieno pastangomis buvo sunaikinami imperatoriaus priešai.

O dabar pažvelkime į tų dažnai talentingų ir energingų žmonių gyvenimo būdą. Pirmiausia – šlovės ir turto jie siekė tiesiog aistringai. Vienas iš jų, Titas Vinijus, jaunystėje buvo sėdėjęs kalėjime ir dukart patekęs į imperatoriaus nemalonę, tačiau, nepaisydamas visko, vis gaudavo paaukštinimą, o 69 m. net buvo išrinktas konsulu. Kitas garsus deliatorius Fabricijus Vejentonas tyčiodavosi iš laikomo jo draugu Nerono, bet atsipirko tik ištrėmimu, o po Nerono mirties susikūrė sau tironijos aukos aureolę. Titas Vinijus puotos pas imperatorių metu pavogė labai brangią taurę, Vibijus Krispas Domitiano priėmimų salėje nevengė apie jį dviprasmiškų užuominų, Otonas savo meiluže padarė Nerono sužadėtinę Popėją – štai koks buvo tų žmonių buitinis įžūlumas!

Garsus Nerono ir Domitiano laikų deliatorius Akvilijus Regulas buvo labai kilmingas, tačiau jo tėvas nuskurdo ir vaikams paliko tik savo garsų vardą. Neturėdamas nei balso, nei atminties, nei fantazijos, išskyrus stiprią valią, Regulas vis dėlto nusprendė būti oratoriumi ir savo tikslą pasiekė. Istorikų liudijimu, jo kalbose buvo piktnaudžiaujama poezijos ir patetikos elementais, netikėtais minties

posūkiais, ryškiomis iškalbos spalvomis. Plinijus Jaunesnysis rašė: „Kartą Regulas, su kuriuo kartu buvome gynėjai toje pačioje byloje, man pasakė: „Tavo nuomone, reikia gerai ištirti viską, kas priklauso bylai, o aš iš karto matau, kur gerklė, ir už jos čiumpu!“ Po Regulo mirties Plinijus apie šį baisų žmogų pasakė ir gerų žodžių: „Jis gerbė savo profesiją, jam darydavosi baisu, jis išbaldavo, jis pasirašydavo savo kalbas, nes atmintinai išmokti negalėjo. Ne tik ypatingas prietaringumas, bet ir didi pagarba savo darbui vertė jį apvesti dažais čia kairę, čia dešinę akį (dešinę – jei gynė ieškovą, kairę – jei atsakovą), užtepti baltą dėmelę čia ant vieno, čia ant kito antakio, nuolat tartis su haruspikais dėl bylos baigties“. Iš to aišku, kad Regulas, sakydamas kalbą teisme, elgėsi tartum aktorius ir ypatingai rūpinosi savo veido bei akių išraiškingumu. Pražudęs aristokratą Marką Licinijų Krasą, Regulas pasamdė žudikus, kad šie jam atneštų Kraso brolio Pizono Liciniano galvą, nes norėjo išvengti jo keršto. Tacitas „Istorijoje“ pasakoja, kad į tą atneštą galvą Regulas su šėtoniška aistra įsikabino dantimis. Ir kokį įžūlumą reikėjo turėti, jog, susirgus Liciniano žmonai, drįstų ateiti pas ją ir išreikalauti, kad vargšė įtrauktų jį į savo paveldėtojų sąrašą!

Regulas, kaip ir kiti deliatoriai, savo veiklą politinėse bylose derino su kitomis veiklos rūšimis neretai įvairiomis gudrybėmis įsigydamas turtą pagal testamentus. Dideli viengungių palikimai paprastai atitekdavo apsukriesiems ir įžūliesiems. Pasak Plinijaus, kai Velėjus Blezas mirties patale nusprendė surašyti naują testamentą, Regulas paprašė gydytojų, kad pratęstų Blezo gyvenimo minutes, vildamasis, jog šis suspės paveldėtoju įrašyti jį, Regulą. Vos šitaip ir įvyko, Regulas gydytojus išbarė: „Ko jūs verčiate jį taip ilgai kankintis? Jeigu jau negalite sugrąžinti jam gyvybės, tai duokite nors ramiai numirti!“

Vatinijus, Tacito vadinamas „Nerono dvaro pabaisa“, kažkada buvęs batsiuvys, karjerą pradėjo kaip dvaro juokdarys, nes buvo luošas. Savo šmeižtais pritapęs prie Nerono, Vatinijus galop privertė gailiai verkti tuos, kuriuos anksčiau juokino. Garsiausias Tiberijaus laikų deliatorius Domicijus Aferas, žinodamas, kaip nekenčia Tiberijus visų, kas susijęs su jo giminaičio Germaniko, galėjusio jam būti konkurentu, šeima, apkaltino Germaniko žmonos Agripinos giminaitę ir draugę Klaudiją Pulchrą sanguliavimu su Furnijumi ir nukreipta prieš Tiberijų magija. Visi suprato, kad šis smūgis skirtas ne tiek Klaudijai, kiek Agripinai, tad visa Roma laukė bylos baigties

tiesiog sulaikiusi kvapą. Aferas, žinodamas, jog nuo sėkmės priklauso jo likimas, pasakė tokią aistringą kalbą, kad pralenkė pats save... Tačiau atėjęs į valdžią Kaligula negalėjo atleisti žmogui, kažkada taip pakenkusiam jo motinai Agripinai, tad Domicijus Aferas, norėdamas Kaligulai įsiteikti, pastatė jo statulą su įrašu, jog Kaligula, teturėdamas 27 metus, jau du kartus buvo išrinktas konsulu. Kaligula čia įžvelgė užuominą apie įstatymą, draudusį tokio jauno amžiaus žmogui tapti konsulu, taigi Aferui ir vėl grėsė nemalonumai. Gudrusis deliatorius metėsi prie Kaligulos kojų ir pareiškė, jog jam ne tiek baisi imperatoriaus galybė, kiek jo talentas! Pakomentavęs Kaligulos kalbos, kurią šis pasakė senate, grožybes, Aferas išvengė bausmės, nes Kaligulai labai patiko, kad jo talentą išgyrė pirmasis to meto oratorius...

Bet kas gi buvo tų energingų, įžūlių ir talentingų oratorių aukos? **Tas, kuris turėjo garsų vardą arba didžiai nusipelnė valstybės naudai, kiek tik nori galėjo žemintis prieš imperatorių, bet visada šiam atrodė per daug didis, todėl ir pavojingas.** Kai Klaudijaus žmona Mesalina panoro, kad Valerijaus Aziatiko sodai atitektų jai, ji pavedė būsimo imperatoriaus tėvui Vitelijui suklastoti politinį procesą. „Analuose“ Tacitas aprašė keistą sceną, labai primenančią farsą, tačiau pasibaigusią garbingo žmogaus mirtimi. Valerijus Aziatikas didvyriškai gynėsi, o visi dalyvavusieji tame procese buvo sukrėsti, netgi pati Mesalina, norėdama paslėpti ašaras, išėjo iš salės. Tiesa, pasak Tacito, ji nepamiršo šnibžtelti Vitelijui, kad šis kaltinamajam neleistų ištrūkti! Vitelijus, sulaukęs savo eilės, pabėrė Valerijui pagyrų už nuopelnus valstybei, išvardijo viską, kas galėjo pelnyti teismo malonę, o užbaigė kalbą prašydamas leisti kaltinamajam pasirinkti mirties būdą! Ir vargšas Valerijus, nepaisydamas visų nuopelnų ir pagyrų, turėjo persipjauti venas...

Galima įsivaizduoti, kaip vykdavo senato posėdžiai nuo tada, kai apie kiekvieną pasisakymą tuoj pat buvo pranešama imperatoriui. Valdant Tiberijui, senato diskusijos virto nepaliaujamu pataikavimu, kiekvienas norėjo pasirodyti kuo labiau jam lojalus. **Kad pavyktų užsitarnauti imperatoriaus malonę, reikėjo išmokti išsižadėti savo draugų ir giminių, išmokti kalbėti su savo sąžine nesuderinamus dalykus, nereaguoti į skriaudas, slėpti liūdesį ir dėkoti už patirtus įžeidimus.** Kartą Kaligula liepė nužudyti vieną turtingą Romos pilietį vien už tai, kad šis labai gražiai ir puošniai rengėsi, o vakare jo tėvas buvo pakviestas į puotą pas imperatorių. Tačiau nelaimingasis tėvas

neparodė savo liūdesio, užsidėjęs vainiką linksmai valgė ir gėrė į valdovo sveikatą... Seneka traktate „Apie pyktį“ klausia: „Gal nori žinoti, kodėl jis taip elgėsi? Ogi, jis turėjo dar vieną sūnų!“

Jau nuo Augusto laikų išsilavinusieji romėnai, neturėdami galimybės aktyviai dalyvauti politikoje, rinkdavosi būreliais namuose ir užmegzdavo pasaulietiškas diskusijas, tačiau bijant įskundimų, visos pokalbių temos darėsi pavojingos, netgi literatūra ėmė kelti įtarimų. Tiberijui įtiko vienintelis jo meto kūrinys. Svetonijus rašo, kad tai buvo baravyko, strazdo ir austrės dialogas... Tiberijus šio „šedevro“ autoriui įsakęs sumokėti 200 000 sestercijų premiją! Pasakoti susibūrimuose įvairius gyvenimo atsitikimus irgi nebuvo saugu: juk kiek žmonių nukentėjo ar net neteko gyvybės, papasakoję kokį nors keistą sapną arba apie savo pažintį su būrėjais! Įtartas draugyste su vienu iš ką tik mirties bausme nubaustų asmenų, garsaus romano „Satyrikonas“ autorius Petronijus ir pats turėjo nusižudyti; tokio pat likimo sulaukė ir istorinės poemos „Farsalija“ autorius Lukanas.

Nerono valdymo metais pradėta bausti jau ne tik už žodžius, bet ir už tylėjimą. Mirtis dabar grėsė už tai, kad koks nors senatorius nedalyvavo posėdyje, kai ten svarstomas pagarbos imperatoriui pareiškimo būdas, arba kai sveikinama su jo žmonos ar motinos mirtimi. Tai atrodo baisu ir nesuprantama, tačiau juk būtent už tai Trazeja Petas turėjo mirti! Geriausiai su ta epocha mus supažindina Seneka, jo kūriniai atspindi visus to meto įvykius ir jausmus. Skaitant jo laiškus ar traktatus, susidaro įspūdis, kad visa tai skirta žmonėms, kurie gyveno neįprastomis sąlygomis ir kuriems reikėjo sužadinti bent šiokį tokį saugumo jausmą. Senekos bendraamžiams grėsę pavojai buvo nesuderinami su prigimtimi, kurių visai galėjo ir nebūti! Filosofas rašė, kad panašiai kaip po svetimas šalis keliaujantys žmonės, jo bendraamžiai dairosi į visas puses ir pasuka galvą pasigirdus mažiausiam triukšmui, jie kenčia ne tik nuo savo, bet ir nuo svetimų nelaimių, kurios atrodo tarsi pikta lemiantys ženklai. Seneka pataria kantriai iškęsti viską, kas tenka žmogaus lemčiai, neišsiskirti savo talentais ar dorybėmis, nes juk Kaligula įsakė nužudyti Julijų Greciną tik už tai, jog šis pasirodė doresnis, nei galėjo būti valdant tokiam tironui! Seneka pataria geriau neturėti daug turtų, arba turint nesigailėti juos praradus. Kadangi kiekvienam gali tekti mirti iš bado, kaip kad ištremtam Kasijui Severui, arba supūti kalėjime, kaip kad Azinijui Galui, reikia išmokti niekinti skurdą, kalėjimą ir tremtį. Tiktai

savanoriška mirtis, Senekos nuomone, suteikia žmogui galimybę kovoti su beribe imperatoriaus valdžia ir galutinai netapti vergu, nes jis gali pasinaudoti laisve numirti.

Ir tikrai, niekada dar romėnai ta laisve nesinaudojo taip lengvai ir taip narsiai. Nors kai kurie garsūs žmonės, tokie kaip Trazeja Petas ar Seneka, ryždamiesi savižudybei, žinojo, kad į juos atkreipti visų žvilgsniai ir tai galbūt lengvino jų pasiryžimą, bet daug buvo ir tokių, kurie tokiu poelgiu nesitikėjo išgarsinti savo vardo ir vis dėlto parodė tokią pačią narsą. Štai Seneka pasakoja apie Julijų Kaną: „žaidė „plėšikėliais“, kai pasmerktųjų būrį varantis centurionas liepė jį paraginti. Pašauktas suskaičiavo taškus ir tarė bičiuliui: „Žiūrėk, man mirus, nesigirk, kad laimėjai“. Ir linktelėjęs centurionui pridūrė: „Paliudysi, kad aš vienu pirmauju!“ Tačiau dauguma pakliuvusių į deliatorių pinkles netgi nelaukdavo, kol įvyks teismo procesas ar ateis budelis: **vos supratę, kad pateko į imperatoriaus nemalonę, užsidarydavo savo namuose ir persipjaudavo venas**. **Tą jų skubėjimą paaiškina du dalykai: pirma, likdavo vilties, kad dalis jų turto atiteks vaikams, nes nevykstant teismo procesui, deliatoriai turėdavo mažiau darbo ir už tai jiems atitekdavo mažesnė nuteisto asmens turto dalis, antra, tuomet apkaltintojo nepalikdavo bausmės vykdymo vietoje ar neišmesdavo į upę suėsti žuvims, o artimiesiems leisdavo jį palaidoti.** Tacitas „Analuose“ pasakoja, kaip Vibulenas Agripa ilgai delsė, bet senate vykstant bylos svarstymui supratęs, kad viskas baigsis blogai, čia pat nusinuodijo. Kaltintojai nusprendė, kad tai padaryta per vėlai ir šoko jį, jau mirusį, smaugti, kad gautų teisę pasiimti visą jo turtą. Iš pradžių Tiberijui patiko toks skubėjimas, nes tai nuo jo paties tartum nuimdavo dalį bausmės vykdymo rūpesčių, tačiau vėliau jo žiaurumas reikalavo matyti daugiau aukos kančių: „Jis nuo manęs paspruko!“ – sakė Tiberijus apie iš anksto nusižudžiusią jo numatytą auką. Pasak Tacito, Liucijus Veteras, sužinojęs apie jam ruošiamą bylą, skubiai nusižudė kartu su uošve ir dukterimi. Neronui tai sukėlė nepasitenkinimą, tad jis liepė teismo procesą tęsti. Kai šie buvo nuteisti laikantis visų formalumų, Neronas „didžiadvasiškai“ leido pasirinkti mirties būdą. Ir tai vyko jau praėjus kelioms dienoms po laidotuvių!

Seneka žavėjosi tokiu žmogaus apsisprendimu: visuose visuomenės sluoksniuose jis įžvelgė tvirtumą, padėjusį išsivaduoti nuo persekiojančių nelaimių. Tacitas, matydamas tiek kraujo ir nevilties, tiek vergiško nuolankumo, negalėjo pateisinti savanoriškos mirties,

kuri, jo nuomone, reiškė bailų susitaikymą su savo likimu: kaltinamasis, sutikdamas su nuosprendžiu, tartum pripažįsta jo teisėtumą, o savo budelį skatina ir toliau taip elgtis, nebijant jokių pasekmių. Galbūt iš tiesų valdžia būtų tapusi santūresnė, o visuomenėje būtų atsiradę daugiau užuojautos aukoms ir noro sutramdyti kraugeriškus visagalių valdovų instinktus?

Nereikia pamiršti, kad ir deliatorių laimė neretai suduždavo, mat, net valdant tiems imperatoriams, kurie daugiausia naudojosi jų paslaugomis, retkarčiais vis buvo šių žmonių atsikratoma. Netgi Tiberijus kai kada deliatorius ištremdavo ar nubausdavo mirties bausme, nors, tiesa, tie jau būdavo nusenę, praturtėję ir nebetekę noro veltis į naujas bylas, bijodami prarasti ką buvo susikūrę. Taigi Tiberijus atsikratydavo nenaudingų bei daug žinančių žmonių ir taip pagerindavo visuomenės nuomonę apie save. Deliatoriams grėsė dar vienas pavojus: mirus blogiesiems imperatoriams, į Romą grįždavo tremtiniai, kupini baisios neapykantos savo skundikams. Keršto reikalavo ir myriop nuteistųjų šeimos, prisimindavusios savo sūnus ar tėvus ir prarastą turtą... Štai, atėjus į valdžią Vespasianui, senate imta reikalauti patraukti atsakomybėn visus, kas įskundimais susikompromitavo valdant Domitianui. Visi pareigūnai ir senatoriai turėjo prisiekti niekada nesiekę naudos iš piliečių nelaimės. Kai kurie iš buvusių deliatorių atgailavo, bet kai kurie rėžė tiesą į akis: „Mes kaltinome, bet jūs – baudėte!“ Po Domitiano nužudymo deliatoriams buvo sugalvota nauja bausmė: juos surinkę, susodino į laivus be vairininkų ir audros metu paleido į jūrą. Visas laivynas su deliatoriais audros genamas plaukė per didžiules bangas uolų link, kur tik jį nešė burės ir vėjų valia. „Koks reginys!“ – žavėjosi Plinijus, negalėjęs pamiršti, kad ir jis pats vos nežuvo nuo tų žmonių intrigų. Kaip saldu jam buvo matyti į visas puses išblaškytus tuos laivus ir kokį dėkingumą jautė Vespasianui, žemiškąjį kerštą patikėjusiam jūros dievams! Tačiau ir tuokart nubausti buvo ne patys žinomiausi ir ne patys kalčiausi deliatoriai, o tie, kas „dirbo“ žemuosiuose visuomenės sluoksniuose arba savo veiklą pradėję neseniai, dar nespėję įsigyti nei turtų, nei pažinčių ir kurie neturėjo jiems kuo nors skolingų asmenų globos. Įdomus yra Plinijaus pasakojimas apie puotą pas imperatorių Nervą. Užsimezgė pokalbis apie Nerono laikų garsų deliatorių Mesaliną, mirusį tik prieš kelerius metus. Visi pokalbio dalyviai karštai jį kaltino, o padorusis Nerva susijaudinęs sušuko: „Kas, jūsų nuomone, būtų su juo, jei jis dabar būtų dar gyvas?“ Vienas iš puotos

dalyvių, drįsęs sakyti viską, ką galvoja, šaltai ištarė: „Jis valgytų kartu su mumis!“

Romos imperijoje, ypač I a., respublikinės valdymo formos tik pridengė absoliutinę valdžią, tad visas režimas buvo labai susidvejinęs ir neapibrėžtas. **Garsūs Respublikos laikais konsulai, pretoriai, o taip pat senatas, dabar teturėję ne tikrą, o tik tariamą valdžią ir palikti tik tam, kad palaikytų nuomonę, jog niekas nepasikeitė, prieš tikrosios valdžios akis nuolat atgaivindavo pavojingą praeitį.** Tacitas pasakoja, jog Tiberijaus valdymo metais buvo sudegintos istorinės Kremucijaus Kordo knygos už tai, jog jis Cezario žudikus Kasijų ir Brutą vadino paskutiniaisiais tikrais romėnais. Tokiai ypatingai knygų „bausmei“ reikėjo senato sutikimo, tad senatoriai įpareigojo tai atlikti edilus. Betgi dalis egzempliorių liko paslėpti ir išsaugoti. Po Domitiano mirties Plinijus Jaunesnysis parašė knygą, kurioje išteisino Helvidijų Priską, Domitiano įsakymu nubaustą mirtimi už tai, jog šis savo tragedijoje, vaizduodamas Parį ir Oinonę, daręs užuominas į Domitiano skyrybas su žmona. Ir tada tik kvailys galėjo tikėtis, kad tirono valia yra pajėgi užgesinti net paslėptas žmonių mintis...

Imperijos valdovai baiminosi, kad ir laisvės šešėlis nebūtų palaikytas tikru pinigu, todėl be galo stengėsi, kad nepasigirstų nė vienas opozicijos žodis. Neleisdami kalbėti senatui, imperatoriai siuntė savo agentus ir į privačias sueigas, o nubaudę tuos, kas jau spėjo pareikšti nepasitenkinimą, naikino ir tuos, kas dar tik galėjo tai padaryti, tačiau ir tokia jų politika neturėjo sėkmės, nes gėdos ir baimės pritvinkusi neapykanta pratrūkdavo atviru maištu arba sąmokslais. Iš devynių valdovų, pradedant Cezariu, aštuoni mirė prievartine mirtimi.

Į valdžią atėjus Antoninų dinastijai, kartu su teroru dingo politinės aistros, o deliatorių ir teroro epochos pabaiga buvo ir Romos valstybėje vykusių debatų pilietinės problematikos pabaiga. Išnyko ir ankstesnioji iškalbos meno, kaip minties ir kultūros koncentracijos, reikšmė.

ROMOS ISTORIJOS PERIODAI GARSŪS POLITIKAI, KARVEDŽIAI, IMPERATORIAI

Romos valstybės aušra. Septyni karaliai ir miestas ant septynių kalvų

1. **Romulas** (*Romulus*, 753–715 m. pr. Kr.). Kaip ir kiti Romą valdžiusieji karaliai, Romulas irgi legendinis asmuo. Jis buvęs labai karingas, tad mažytę gyvenvietę kairiajame Tiberio upės krante pavertė tuomet gana svarbiu ir įtakingu miestu. Kariaudamas, laimėdamas ir skleisdamas baimę, Romulas prie naujosios savo valstybės prijungė artimiausius kaimynus. Kapitolijaus kalvoje buvo pastatyta šventykla – prieglauda įvairių rūšių pabėgėliams iš kitų šalių, kur jie kentė priespaudą arba persekiojimus.

Romulas

Kadangi romėnų vyrų, pasak legendos, iš pradžių buvo mažiau, negu moterų, jie paprašė kaimynų sabinų savo dukterims leisti tekėti už romėnų. Sabinams atsisakius, taip pasakoja Livijus, Romulas pranešė, kad tam tikrą dieną Romoje bus rengiama šventė pjūties dievo Konso garbei ir pakvietė gretimų miestų žmones atvykti. Kai visų akys nukrypo į šventės reginius, buvo duotas

Titas Tacijus

signalas ir romėnų jaunuoliai puolė grobti sabinų dukras... Romulas iškilmingai sutuokė sabines su romėnais, tačiau sabinai nusprendė atkeršyti ir užpuolė Romą. Vadovaujami Tito Tacijaus jie atėjo ligi Kvirinalio kalvos, o kitą dieną lygumoje tarp Kapitolijaus ir Palatino kalvų užvirė mūšis, kuris tęsėsi iki tol, kol pagrobtosios sabinės nepuolė kariaujančiųjų prašyti liautis, nes nenorėjo nei savo brolių bei tėvų, nei vyrų žūties. Savo tikslą sabinės pasiekė ir buvo sudaryta taika. Tacijus su Romulu turėjo valdyti tomis pačiomis teisėmis, miestas gavo Romos vardą, o suvienyta tauta pagal Tacijaus gimtojo miesto Kūrų vardą buvo pavadinta kviritais (vėliau kviritais buvo vadinami taikūs piliečiai, atskiriant juos nuo karių). Romulas savo rezidenciją turėjo ant Palatino kalvos, Tacijus – ant Kapitolijaus. Tačiau vienybės tarp jų nebuvo. Penktaisiais bendro valdymo metais, aukojant dievams Lavinijuje, Tacijų užmušė Laurento miesto gyventojas, matyt, ne be Romulo valios. Tai visai tikėtina prisiminus, kad Romulas nenorėjo turėti bendravaldžiu netgi savo brolio Remo!

Visus Romos gyventojus Romulas suskirstė į 3 grupes – tribas *(tribus)* pagal jų kilmę: lotynus, sabinus ir etruskus. Kiekviena triba buvo padalinta į 10 kurijų *(curia)*, kurias tarpusavyje siejo vienodos religinės apeigos ir dalyvavimas valstybės valdyme. Visų 30 kurijų nariai buvo vadinami patricijais, žinančiais savo tėvus (*pater* – tėvas) ir turėjo visas pilietines teises. Senatą sudarė 100 patricijų, kurių skaičius vėliau išaugo iki 300.

Patricijai, pasak Livijaus, nenorėjo taikytis su Romulo vienvaldyste. Anot vienos legendos, Romulas netikėtai dingo vykstant senato posėdžiui dievo Vulkano šventykloje, anot kitos – kai už miesto vykdė kariuomenės apžiūrą. Per tą apžiūrą staiga užtemus saulei ir pakilus audrai, visi išsilakstė, o Romulas liko tik su patricijais, kurie galbūt su juo ir susidorojo, nors liaudžiai papasakojo, kad Romulą nunešę dievai. Žmonės ėmė abejoti, tačiau Julijus Prokulas patikino matęs aukšto ūgio ir apsiginklavusį spindinčiais ginklais Romulą, kuris jam pažadėjo būsiąs romėnų genijumi-globėju,

Numa Pompilijus

turinčiu dievo Kvirino vardą. Tada romėnai patikėjo ir dievui Kvirinui pastatė šventyklą Kvirinalio kalvoje.

2. **Numa Pompilijus** (*Numa Pompilius*, 715–672 m. pr. Kr.). Po Romulo dingimo senatas nusprendė vieneriems metams palikti tarpuvaldį *(interrégnum)*, kurio metu kiekvienas iš senatorių valdė paeiliui 5 dienas. Tačiau romėnams toks valdymas neįtiko ir buvo nuspręsta vėl išrinkti karalių. Po ilgų nesutarimų karaliumi buvo išrinktas sabinas Numa Pompilijus, kuris ėmė valdyti tik po to, kai stovėdamas Kapitolijaus kalvoje tarp žynių sužinojo apie gerus jo būsimo valdymo ženklus ir gavo patricijų pritarimą. Šis karalius pasižymėjo išmintimi, teisingumu, jį globojo nimfa Egerija, duodama išmintingus patarimus. **Numa Pompilijus manė, jog religijos įtaka žmonių širdims gali teigiamai paveikti sulaukėjusius nuo karų romėnus.** Religinių ceremonijų ir aukojimų dievams metu šaukliai vaikščiojo gatvėmis ir reikalavo tylos bei nutraukti visokius darbus. **Be jau įprastų žynių flaminų buvo įsteigtos žynių kolegijos: bendrą priežiūrą vykdę pontifikai, būrėjai iš paukščių skrydžių ir elgesio – augurai, pranašautojai iš aukojamų gyvulių kepenų – haruspikai. Vestalės (deivės Vestos tarnaitės) turėjo prižiūrėti, kad neužgęstų šventa ugnis ant deivės altoriaus, simbolizavusi valstybę kaip vieną šeimą.** Jeigu ugnis užgęsdavo, tai pranašavo nelaimę visai valstybei, o vestalės buvo žiauriai baudžiamos, kartais jas netgi užkasdavo gyvas į žemę. Tokia pati bausmė jų laukdavo ir už skaistybės įžado nesilaikymą. Numa Pompilijus įsteigė ir fecialų kolegiją, kuri tvarkė karo bei taikos reikalus, privalėjo visaip stengtis taikiu būdu spręsti ginčytinus klausimus, atsiradusius tarp skirtingų tautų. Jeigu tai nepavykdavo, fecialai paskelbdavo karą su priešininkais, sviesdami ietį į svetimą žemę. Labai svarbus buvo sienų ir ribų dievo Termino kultas, jam skirti visi pasienio akmenys. Vasario mėnesį kasmet buvo švenčiama Terminalijų šventė, kurios metu šiam dievui buvo aukojamos bekraujės aukos, kad tik nevyktų karai su kitomis tautomis ir būtų taika tarp pačių Romos gyventojų.

Be religinės veiklos Numa Pompilijus sutaikė patricijus, nustatęs jiems visiems vienodas teises, be to, vėliau prisijungusiems neturtingiems ir neramumus keliantiems gyventojams liepė išdalyti sklypus užkariautose žemėse ir pratino taikiai dirbti žemę. Šis karalius valdė 40 metų ir jo valdymo metu dievo Jano šventyklos durys, kaip taikos liudytojos, buvo užvertos.

3. **Tulas Hostilijus** (*Tullus Hostilius*, 672–640 m. pr. Kr.). Tulas Hostilijus užkariavo Alba Longos miestą ir taip išaukštino Romą, tuo metu buvusią Albos Longos kolonijiniu miestu. Miestų kariuomenės jau stovėjo greta viena kitos, kai buvo pasiūlyta ginčą išspręsti senoviniu papročiu, leidus susiremti parinktiems kovotojams iš abiejų pusių: ta konfliktuojanti pusė, kurios kovotojai laimės, ir bus nugalėtoja. Romėnai parinko tris Horacijaus sūnus Horacijus, o albanai – tris brolius iš Kuriacijų giminės. Kovos pradžioje krito vienas Horacijus ir vienas Kuriacijus, vėliau krito ir antrasis Horacijus, o kiti du albanai tebuvo sužeisti. Likęs gyvas romėnas sumanė gudrybę – leidosi bėgti, galvodamas, kad sunkiau sužeistasis Kuriacijus atsiliks nuo savo brolio ir tada juos bus galima nudurti vieną po kito. Kai taip ir įvyko, romėnai tapo nugalėtojais ir triumfuodami įžengė į Romą. Tačiau Horacijaus sesuo, kuri jau seniau buvo susižadėjusi su vienu iš Kuriacijų, pamačiusi brolio rankose žuvusių Kuriacijų karinę aprangą, ėmė raudoti ir šaukti savo jaunikio vardą. Horacijus pasipiktino, kad pergalės šventė buvo sugadinta ir smeigė į seserį durklu, sušukęs: „Taip bus su kiekvienu romėnu, kuris norės apverkti tėvynės priešą!“

Tačiau ir po to albanai nenorėjo būti priklausomi nuo romėnų. Tulas Hostilijus slapta pasiuntė Horacijų su rinktiniu būriu į Alba Longą, įsakęs miestą sugriauti, bet palikti šventyklas ir neskriausti gyventojų, liepus jiems su visomis šeimomis persikelti į Romą. Tuo pat metu karalius sušaukė Alba Longos karius, tartum norėdamas jiems padėkoti už pagalbą kare su Fidėnų miestu, ir čia pat romėnams įsakė albanus apsupti, pareiškęs, kad Horacijaus būrys Alba Longą jau sugriovė. Albanams neliko jokios išeities... **Tulas Hostilijus pažadėjo neturtingiesiems duoti dirbamos žemės, o turtinguosius albanus priėmė į patricijus ir senatą. Kai albanams apsigyventi buvo paskirta Celijaus kalva, Romos gyventojų skaičius padidėjo dvigubai.**

Paskutiniais šio karaliaus valdymo metais vyko kovos su lotynais, kurie nenorėjo romėnų priimti į Lotynų miestų sąjungą. Legenda

pasakoja, jog Tulas Hostilijus sudegė savo namuose, kai dievai trenkė žaibu už tai, kad šis karalius nekreipė dėmesio į religines apeigas, o norėdamas nutildyti dievų pyktį, netgi griebdavosi neteisėtų priemonių.

4. **Ankas Marcijus** (*Ancus Marcius*, 640–616 m. pr. Kr.). Ankas Marcijus buvo Numos Pompilijaus anūkas, toks pats taikingas ir padorus kaip ir senelis. Jis atgaivino religinių apeigų svarbą ir gyventojų pagarbą žemdirbystei ir bitininkystei. Tačiau kaimyniniai sabinų, lotynų ir Vejų miestai vertė karalių ir toliau kariauti bei didinti Romos valstybės galią, tad **Ankas Marcijus užkariavo daug gretimų miestų, o jų gyventojus perkėlė į Aventino kalvą**. **Perkelti į Romos teritoriją, šie žmonės sudarė plebėjų bendruomenę (viena iš versijų). Būdami asmeniškai laisvi, galėdami prekiauti, užsiimti amatais, plebėjai negalėjo dalyvauti valdyme, religinėse valstybinėse apeigose, būti augurais ir t. t.**

Ankas Marcijus

Kad gyventojai būtų geriau aprūpinti maistu, Ankas Marcijus stengėsi sutvarkyti laivybą Tiberio upėje. Nugalėjęs Vejų miestą, karalius užvaldė Tiberio žiotis ir čia įkūrė Ostijos uostą, vėliau tapusį didžiausiu prekybiniu Romos miestu. Valdant Ankui Marcijui, buvo sutvirtinta priešingoje Tiberio upės pusėje buvusi Janikulo kalva, turėjusi Romą saugoti nuo etruskų išpuolių. Kalvą su Roma jungė tiltas ant polių, kuris ne kartą buvo remontuojamas ir labai vertinamas. Taigi 24 metus trukęs šio karaliaus valdymas Romą išgarsino ne tik sėkmingais karais, bet ir taikingais darbais.

5. **Tarkvinijus Senasis** (*Tarquínius Priscus*, 616–578 m. pr. Kr.). Epiteto „Senasis“ čia nereiktų suprasti taip, lyg šis Tarkvinijus buvo senas. Lotyniškas žodis *priscus* visų pirma reiškia „ankstesnis“ arba „senovinis“. Kadangi vėliau buvo dar vienas karalius vardu Tarkvinijus, šitą įprasta vadinti senuoju, t. y. valdžiusiu anksčiau. Jo tėvas Demaratas buvo kilęs iš graikų miesto Korinto ir praturtėjo iš prekybos su etruskais, tačiau Korinte įvykus valstybiniam perversmui, turėjo bėgti į Etruriją ir ten vedė etruskę. Jo sūnus Lukumonas neilgai ištvėrė etruskų mieste Tarkvinijuose, kur neturėjo galimybės eiti kokių

nors aukštesnių pareigų, tad persikėlė į Romą, savo vardą pakeitė į Liucijaus Tarkvinijaus, dalyvavo daugelyje mūšių ir netrukus tapo įtakingas ir labai gerbiamas žmogus. Karalius Ankas Marcijus prieš mirtį jam patikėjo abiejų savo vaikų globą, tačiau romėnai būtent jį išrinko karaliumi.

Tarkvinijus išgarsino Romą ne tik karo žygiais, bet ir didingais statiniais, rodžiusiais etruskiškų ir graikiškų tradicijų išmanymą. Jo valdymo metu buvo įrengta *Cloáca máxima* – Didžioji kloaka, t. y. požeminių kanalų, sukurtų pelkėtų Romos vietovių nusausinimui, sistema. Nusausintoje lygumoje tarp Kapitolijaus ir Palatino kalvų buvo pastatytas Forumas *(Forum)* – aikštė susirinkimams ir prekybai. Taip pat nusausinus vietovę tarp Palatino ir Aventino kalvų, buvo įrengtas *Circus máximus* – Didysis cirkas, kur vykdavo žirgų važnyčiotojų lenktynės. Jis buvęs toks didelis, kad aplinkui išdėstyti suolai galėję sutalpinti 150 tūkstančių žiūrovų. Tarkvinijaus valdymo metais pradėta statyti ir garsioji Jupiterio šventykla ant Kapitolijaus kalvos (ją užbaigė Servijus Tulijus). Tam, žinoma, reikėjo labai daug lėšų, kurios buvo gaunamos kaip karo grobis ir užkariautų kraštų kontribucijos. Tarkvinijui teko kariauti su lotynais, kurie norėjo nepriklausomos padėties, tačiau baigė tuo, jog pripažino Romai teisę vadovauti Lotynų miestų sąjungai. Nesėkmingai priešinosi romėnams sabinai ir etruskai. Patyrę didelį pralaimėjimą prie Aricijos, jie pripažino romėnų valdžią ir atsiuntė jiems karališkojo statuso ženklus – *insígnia*: auksinę karūną, sostą iš dramblio kaulo, skeptrą su viršūnėje pritvirtintu ereliu, purpurinę togą ir 12 fascijų ryšulėlių. Vėliau šias insignijas turėjo ir aukštieji Respublikos magistratai.

Ankstesniojo karaliaus Anko Marcijaus sūnūs, manydami, kad karaliaus sostas turėjo priklausyti jiems ir bijodami, kad Tarkvinijus valdžią prieš mirtį atiduos savo mylimam žentui Servijui Tulijui, nusprendė veikti: įkalbino du žmones, apsimetusius piemenimis, nueiti pas karalių ir paprašyti išspręsti jų ginčą. Kai Tarkvinijus klausėsi vieno iš jų skundo, kitas, ištraukęs paslėptą kirvį, smogė juo karaliui, po to abu pabėgo. Tačiau Tarkvinijaus žmonos Tanakvilės dėka nusikaltimą padarę asmenys buvo išaiškinti. Kai jos vyras buvo užkapotas, Tanakvilė liepė užrakinti namus, o susirinkusiems žmonėms pranešti, kad Tarkvinijus tik sužeistas ir iki tol, kol pasveiks, perduoda valstybės vairą savo žentui Servijui Tulijui.

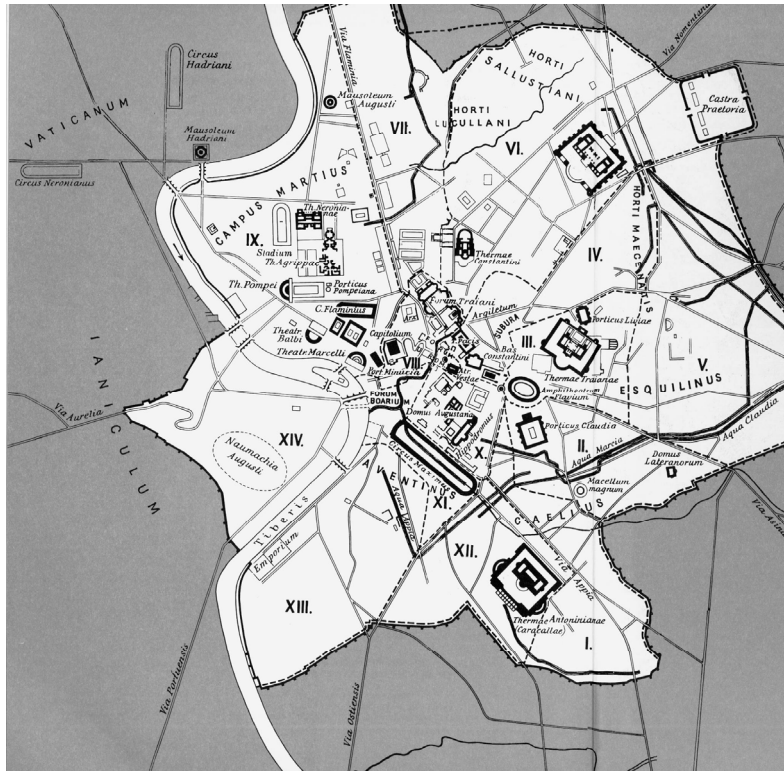
Servijus Tulijus

6. **Servijus Tulijus** (*Servius Tullius*, 578–534 m. pr. Kr.). Tarkvinijus Senasis turėjo du sūnus ir dukrą, bet tais laikais nepilnamečiams sūnums nebuvo leidžiama paskirti globėją, kuris valdytų iki jų pilnametystės, o reikėjo tuojau pat rinkti naują karalių, Tarkvinijaus žmona Tanakvilė suvokė, kad Anko Marcijaus, ankstesniojo karaliaus, sūnums užėmus valdžią, bus galas jai pačiai ir visai karališkajai šeimai. Todėl po Tarkvinijaus nužudymo kitą dieną į miesto aikštę, lydimas gausaus apsauginių būrio, atvyko Tanakvilės žentas Servijus Tulijus ir viešai apkaltino Anko Marcijaus sūnus suplanavus karaliaus nužudymą. Šie, išsigandę tremties ir turto konfiskavimo, patys pabėgo, savo šalininkus palikę pasimetusius ir nebetekusius įtakos. Servijus Tulijus paskelbė, kad karalius mirė nuo žaizdų, paskui kažkiek laiko valdė be senato ir patricijų sutikimo, o vėliau jau buvo išrinktas karaliumi. Servijus Tulijus buvo kilęs iš lotynų miesto Karnikulo garsios giminės, bet gimė Romoje. Jo motina pateko į Tarkvinijaus Senojo namus kaip vergė, kai romėnai užėmė Karnikulą, o tėvas žuvo karo metu. Tanakvilė pamilo ir motiną, ir sūnų, kurį tinkamai išauklėjo. Sklido legenda, kad Servijaus plaukai, dar jam esant vaikui, vienąkart suspindo ugnine aureole, kuri, berniukui prabudus, išnyko. Tanakvilė tai aiškino kaip būsimos vaiko šlovės ženklą. Vėliau jis tapo patricijumi ir senatoriumi, vedė Tanakvilės dukrą ir padėjo uošviui tvarkyti valstybės reikalus.

Tapęs karaliumi, Servijus Tulijus buvo taikos šalininkas ir kariavo tik su etruskais, kurie turėjo pripažinti romėnų valdžią. Jis sudarė sutartį su lotynais ir įsteigė bendrus lotynų bei romėnų aukojimus dievams Dianos šventykloje ant Aventino kalvos. Prie tuo metu buvusių Kapitolijaus, Palatino, Aventino, Kvirinalio ir Celijaus kalvų Servijus Tulijus prijungė Eskviliną ir Viminalį, visas jas apsupo siena bei grioviu, tad **nuo dabar Roma jau buvo miestas ant septynių kalvų.** Visą Romai priklausiusią teritoriją jis padalijo į 30 apskričių (tribų), patį miestą į 4, sritį į 26 tribas, į kurias įėjo ne tik plebėjai, bet ir patricijai.

Tačiau svarbiausias Servijaus Tulijaus darbas – kariuomenės padalijimas į centurijas (*centum* – šimtas). Nuo tada Tautos susirinkimuose *(comítia centuriáta)*, kur priimami įstatymai ir renkami aukščiausi pareigūnai, buvo balsuojama sustojus centurijomis. Centurijos apėmė 5 dideles grupes *(classes)*, jose – turintys po 20 ir daugiau jugerų žemės (apie 5 ha) sudarė 18 šimtinių raitelių, turintys 15–20 jugerų sudarė 80 šimtinių sunkiai ginkluotų pėstininkų, na, o turintys 2–10 jugerų visi kartu sudarė 95 šimtines. Tie, kas neturėjo nieko, išskyrus palikuonis *(próles)*, vadinamieji proletarijai, sudarė tik vieną centuriją. Nors reforma panaikino patricijų išskirtinumą, nes į abi svarbiausias grupes dabar pateko ne tik patricijai, bet ir plebėjai, – turtingiausieji turėjo 98 balsus (18 + 80), o neturtingieji – 95 balsus, tad skirtumas vis dėlto buvo. Patricijai rinkdavosi į susirinkimus pagal kurijas *(comitia curiáta)*, ten sprendė karaliaus rinkimų, karo ir taikos klausimus, sau pasiliko teisę būti senatoriais, žyniais, teisėjais, patronais...

Atsidėkodamas dievams už savo darbų sėkmę, Servijus Tulijus sėkmės deivei Fortūnai pastatė net dvi šventyklas. Tačiau tai neišgelbėjo jo nuo baisios mirties... Servijaus Tulijaus dukros buvo ištekėjusios už Tarkvinijaus Senojo sūnų, iš kurių vienas, vardu Liucijus, buvo labai pasipūtęs ir troško valdžios, o kitas – Arunsas – garsėjo taikiu būdu. Liucijaus žmona Servija mylėjo tėvą ir stengėsi tramdyti savo išdidžiojo vyro aistras, bet Arunso žmona Tulija pasižymėjo valdingumu ir beširdiškumu. Tulija, nesitikėdama naudos iš savo vyro, susidėjo su sesers vyru ir pasistengė, kad Arunsas ir Servija žūtų, o vėliau su Liucijum susituokė. Po to Liucijus sudarė planą, kaip nuversti Servijų Tulijų ir tapti karaliumi. Iš pradžių jis senate ir Tautos susirinkime paskleidė gandus apie uošvį, kad šis esąs vergiškos kilmės ir valdžią gavęs neteisėtu būdu. Paskui, sulaukęs to meto, kai pjūties darbai sulaikė toli nuo miesto dalį romėnų ir Servijaus Tulijaus šalininkus, netikėtai pasirodė senato posėdyje pasipuošęs karaliaus insignijomis. Kai Servijus Tulijus, sužinojęs apie tai, atvyko į senatą ir bandė nutempti įžūlųjį nuo sosto (kurulinės kėdės), Liucijus sugriebė senąjį karalių ir nustūmė jį nuo akmeninių laiptų žemyn. Tuojau pat pasirodė Liucijaus žmonės ir pribaigė krauju apsipylusį karalių. Legenda pasakoja, kad Liucijaus žmona Tulija atvyko pasveikinti savo vyro ir, sėdėdama karietoje, pervažiavo per tėvo lavoną, jo krauju aptaškydama net savo drabužius... O Liucijus Tarkvinijus tapo septintuoju karaliumi.

Romos miestas Augusto laikais

7. **Tarkvinijus Žiaurusis** (*Tarquinius Supérbus*, 534–510 m. pr. Kr.). Lotynų kalbos žodis *superbus* reiškia ir „išdidusis“, ir „piktasis“, ir „save gerbiantis“, ir daug kitų charakterio bruožų. Tačiau šituo atveju labiau tinka epitetas „žiaurusis“, nes **karalius, kaip matėme, buvo žiaurus nuo pat atėjimo į valdžią pradžios. Apsupęs save asmens sargybiniais, jis skriaudė visus, kas pasižymėjo turtais, įtaka ar nepritarė jo įsitikinimams**. **Paprasti žmonės kentėjo nuo jo duotų įpareigojimų statyti Jupiterio šventyklą Kapitolijuje ar tiesiant gausybę skliautuotų vandens nuotekų vamzdynų – kloakų.** Karalius neleido palaidoti uošvio ir išnaikino visus senatorius, kuriuos laikė Servijaus Tulijaus šalininkais. Tačiau užsienio politikoje Tarkvinijus romėnams daug ir nusipelnė: galutinai nugalėjo lotynų pasipriešinimą, kariavo su volskais ir užėmė jų įtvirtintą sostinę Suesą Pometiją, o didžiulį čia gautą grobį panaudojo Jupiterio šventyklai išpuošti, pakvietęs etruskų menininkus.

Žinomas ir toks pasakojimas, kad vienąkart pas Tarkvinijų atėjo nepažįstama senutė ir pasiūlė nupirkti 9 knygas, kuriose Kumų miesto pranašautojos sibilės surašė savo pranašystes, bet kadangi ji paprašiusi labai didelės sumos, karalius pirkti atsisakė. Tada senutė čia pat sudegino 3 knygas, o už kitas paprašė tiek pat. Kai jai ir vėl buvo atsakyta, senutė, sudeginusi dar 3 knygas, vėl pareikalavo tokios pat sumos. Supratęs, kad čia kažkas rimta, karalius likusias 3 knygas nupirko ir liepė laikyti Kapitolijuje su dviejų žmonių apsauga. Šiose sibilių knygose romėnai ir ateityje ieškodavo pranašavimų, kai grėsdavo kokia nelaimė, norėdami įsiteikti dievams.

Tačiau garšios romėnų giminės buvo nepatenkintos vienvaldyste ir seniai planavo Tarkvinijų nuversti. Gera proga pasitaikė tada, kai Tarkvinijui kariaujant su Lacijaus miestu Ardėja, jo sūnus Sekstas išprievartavo vieno žymaus romėno Tarkvinijaus Kolatino žmoną Lukreciją. Atsisveikinusi su savo tėvu ir vyru, Lukrecija, nepakėlusi išniekinimo, nusidūrė. Kolatino draugas Junijus Brutas kartu su Lukrecijos tėvu ir Kolatinu prisiekė atkeršyti už Lukrecijos mirtį. Lydimas ginkluotų vyrų, Brutas nuvyko į Romą, sušaukė Tautos susirinkimą ir įtikino išvyti karalių Tarkvinijų iš Romos su visa jo šeima. Tad karalių valdžia buvo uždrausta visiems laikams! Tarkvinijus išvyko į etruskų miestą Cerę, o Sekstas į Gabijus, kur greitai ir mirė.

Gaivus valstybės rytas – ankstyvoji Respublika (V a. pr. Kr.–III a. pr. Kr. pradžia)

Juridinis terminas *res* reiškia daiktą. Istoriniais laikais *res publica* reiškė bendrai, visuotinai naudojamą daiktą, piliečių bendruomenės turtą, t. y. valstybę. Filosofine prasme *res publica* – pilietinės energijos ir valstybės interesų vienybė.

Liucijus Junijus Brutas

Po to, kai buvo išvytas paskutinysis karalius Tarkvinijus Žiaurusis (legendinė data – 510 m. pr. Kr.), valstybės valdymą perėmė du konsulai, iš pradžių vadinti pretoriais, kurie kasmet buvo perrenkami iš senatorių, patricijams pasiūlius kandidatūras. Konsulams ir kitiems aukštiesiems pareigūnams valdyti padėjo senatas. **Pirmaisiais konsulais buvo išrinkti Liucijus Junijus Brutas ir Gajus Tarkvinijus Kolatinas.** Vėliau vietoje Kolatino konsulu tapo **Publijus Valerijus Publikola**, savo pravardę gavęs už tai, kad labai užjautė paprastą liaudį. Plutarchas, parašęs po biografiją, teigia, jog *publícola* reiškia „liaudies draugas“. Išmintingas ir gabus politikas bei strategas Publikola konsulu buvo renkamas ne kartą, kai nesutarimai tarp patricijų ir plebėjų buvo labai stiprūs. Jis vadovavo karui su etruskų karaliumi Porsena, kariavo ir su sabinais. **Ypač svarbūs buvo du jo pasiūlyti įstatymai.** Pirmasis dievų prakeiksmu grasino tam, kas sieks aukščiausios valdžios be tautos pritarimo, tad šitaip buvo įtvirtinta piliečių savivalda. Antrasis įstatymas numatė, kad nė vienas pareigūnas, netgi konsulas, negalėtų liepti nubausti mirties bausme arba išplakti romėnų piliečio, neturėdamas tam tautos, kaip aukščiausios teismų valdžios, leidimo.

Šie įstatymai neleido aukščiausiems pareigūnams piktnaudžiauti valdžia, galima sakyti, jie sukūrė romėnų laisvės pamatą.

Štai keletas to garsaus karvedžio ir politiko charakterio bruožų. Daug kas tuo metu piktinosi, kad šis žmogus vienintelis einąs į Forumą lydimas liktorių, apsiginklavusių kirviais ir rykštėmis, o jo namai tokio didumo, jog jiems neprilygtų ir karaliaus rūmai, kuriuos jis įsakė nugriauti! Ir tikrai, Valerijus gyveno gana ištaigingai, vadinamoje Velijoje (aukščiausia Palatino kalvos dalis), name, kuris buvo tarsi pakibęs virš Forumo ir į viską žvelgė iš viršaus: lipti jo link iš miesto buvo sunkus ir varginantis darbas, o kai Valerijus leisdavosi žemyn, jo laikysena būdavusi didinga ir gausi palyda prilygdavusi karaliaus svitai. Išgirdęs iš draugų, kad žmonės mano, jog jis elgiasi neteisingai, Valerijus nei ginčijosi, nei piktinosi, bet **greitai sutelkė daug amatininkų ir dar neprašvitus nugriovė visą namą bei sulygino jį su žeme**. **Tokiu poelgiu Valerijus įrodė, kaip yra gerai, kai valdžioje esančių atsakingų pareigūnų ausys įsiklauso į atvirai sakomus tiesos žodžius ir lieka kurčios pataikavimui.** Toliau Plutarchas rašo taip: „Norėdamas, jog ne tik jis pats, bet ir jo valdžia iš grėsmingos taptų sava ir mylima, įsakė iš rykščių ryšulių ištraukti kirvius, o pačias rykštes įeinant į Komicijų (Tautos susirinkimų vieta Forume) nuleisti ir nulenkti prieš žmones, nes labai rūpinosi išsaugoti demokratijos įvaizdį.“

Romėnai V–III a. pr. Kr. vykdė karinės ekspansijos politiką Apeninų pusiasalyje. Agresyvūs karai dėl bendruomenės teritorijos plėtros truko daugiau kaip 200 metų. V a. pr. Kr. romėnai pradėjo pulti etruskus, konfliktavo su kaimyniniais Fidėnų bei Vejų miestais ir tik didžiausiomis pastangomis liko nugalėtojai. Iš pradžių buvo sugriautas Fidėnų miestas, o vėliau atėjo ir klestinčių Vejų eilė. Romos kariuomenei teko žiemą ir vasarą laikyti apgulus šį gerai įtvirtintą, ant aukštos kalvos įkurtą miestą, o tai buvo neįprasta ir sunku: juk kariaujant su volskais ir ekvais, užteko trumpų išpuolių, po to romėnų kariai vėl grįždavo prie lauko darbų. Dabar reikėjo rūpintis ilgalaikiu karių maitinimu ir ginklų tiekimu, tad buvo nuspręsta kariams mokėti algą, ir nuo šiol jau buvo galima planuoti tikrus užkariaujamuosius karus.

Karai su Vejais tęsėsi 9 metus, o galutinai juos palaužti pavyko tik diktatoriumi paskirtam **Markui Furijui Kamilui** (396 m. pr. Kr.). Už tą pergalę Kamilas gavo teisę švęsti tokį triumfą, kokio anksčiau romėnams dar nebuvo tekę matyti! Tačiau praėjus šiek tiek laiko,

liaudies tribūnas jį apkaltino neteisingai paskirsčius karo grobį ir netgi dalį jo paslėpus, be to, jam buvo priminta, kad triumfo metu įvažiuodamas į Romą vežimu, į kurį buvo įkinkyti 4 balti žirgai, jis prilygino save Jupiteriui. Kamilas nelaukė Tautos susirinkimo nuosprendžio ir išvyko į Ardėją, prieš tai prakeikęs piliečius, kad esąs genamas į tremtį žmonių įžūlumo ir pavydo.

Greitai dievai atsiliepė į Kamilo prakeiksmus ir virš jau sustiprėjusios bei klestinčios Romos pakilo netikėta audra: po keleto žygių prieš etruskus, 390 m. pr. Kr. romėnų praminti gãlais (mat ant jų šalmų buvo pritaisytos gaidžių plunksnos (gaidys – lot. *gallus*) keltai patraukė Romos link. Birželio 18 dieną prie Alijos upės galai visiškai sutriuškino romėnų kariuomenę ir nuo tada ši data Romoje tapo viena iš nelaimingiausių. Galai, vadovaujami narsaus karvedžio Breno, klaikiai nusiaubė centrinę Italiją ir sudegino Romą, išskyrus tvirtovę ant Kapitolijaus kalvos. Romėnai vėl kreipėsi į Kamilą, kad šis imtųsi gelbėti valstybę nuo atėjūnų, bet kol jis rinko kariuomenę Ardėjoje ir Vejuose, galai pabandė naktį užkopti ant Kapitolijaus kalvos, kur buvo ir romėnų karių būrys. Deivės Junonos šventykloje laikytos šventosios žąsys pajuto triukšmą, ėmė gagenti ir pažadino romėnus (iš čia posakis „žąsys išgelbėjo Romą“). Marko Manlijaus vadovaujami romėnai nustūmė priešus žemyn ir išgelbėjo tvirtovę. Gavęs išpirką auksu, Brenas pasitraukė, o Kamilo vadovaujama kariuomenė galutinai juos sumušė. Tiesa, vėliau galai ne kartą puldinėjo romėnų žemes, o 334 m. pr. Kr. su jais buvo sudaryta taika.

Taigi po galų antplūdžio Lotynų sąjunga beveik iširo, o po karų su volskais, kuriuos kartais palaikydavo ir lotynai, romėnai atgavo savo įtaką Lacijuje. IV a. pr. Kr. viduryje Lacijaus miestai atnaujino sąjungą su Roma, po kiek laiko buvo prijungta ir pietinė Etrurija. Tačiau prasidėjo ilgai trukę karai su Vidurinėje Italijoje atšiauriame kalnuotame Samnijuje gyvenusiais samnitais, kurių kariaunos rengė grobikiškus žygius prieš turtingosios Kampanijos, vadinamos Italijos sodu, miestus. **Romėnai, suradę įvairių pretekstų, įsivėlė į karą su samnitų miestų federacija ir jau per pirmąjį karą (343–341 m. pr. Kr.) užėmė Kampaniją.** Šitame kare ypač pasižymėjo karo tribūnas Publijus Decijus, kuriam už sumanumą ir narsą konsulas padovanojo auksinį vainiką, 100 jaučių, be to, ir nepaprastai gražų baltą jautį su paauksuotais ragais. Visiems lemiamame mūšyje dalyvavusiems kariams buvo paskirta po vieną jautį ir dvi tunikas. Decijus puikųjį jautį paaukojo dievams, o tą šimtą

jaučių atidavė kariams, kuriems dar buvo nupirkta medaus ir vyno, tad galima įsivaizduoti, kokia linksma puota vyko po gudriai suplanuotos ir įvykdytos karinės operacijos!

Maždaug tuo pačiu metu romėnai kariavo ir su Lotynų sąjungos miestais, kurie nepakentė romėnų pirmavimo, taip pat norėjo Kampanijos žemių turtų, tačiau romėnai su Kampanija sudarė separatinę taiką, pagal kurią Kapujos miesto aristokratai gavo Romos piliečių teises, o Lotynų miestų sąjunga tapo išsklaidyta ir palaužta. Kai lotynai buvo nugalėti, romėnai jiems pritaikė savo politikos principą *dívide et ímpera!*, t. y. skaldyk ir valdyk! Vieniems iš buvusios Lotynų sąjungos miestų, pvz., Prenestai ir Tiburui, buvo paliktas sąjungininkų statusas, jie gavo visišką savivaldą, tik karo metu savo kariuomenę turėjo siųsti romėnams į pagalbą. Tuskulas, Lanuvijus, Kumai privalėjo mokėti mokesčius, tarnauti Romos kariuomenėje, bet negalėjo dalyvauti nei valstybės valdyme, nei rinkimuose, taigi jų piliečiai tapo antrarūšiais. **Visi nugalėtieji miestai turėjo padėti Romai pinigais bei kariuomene ir buvo vadinami municipijais.** Kai kuriuos miestus romėnai smarkiai nubaudė – buvusiose jų žemėse įsikūrė romėnų piliečiai. Savo politikoje romėnai praktikavo ir kitą taktiką, specialiai skatindami vidinę užkariautų miestų nesantaiką, o ypač – turtingų ir garsių aristokratų nesutarimus su liaudimi. Kai minėtosios Kapujos aristokratai nesugebėjo sustabdyti plebėjų pastangų prisijungti prie Lotynų sąjungos, iš Kapujos buvo atimtos valstybinės žemės, o kompensuojant šį nuostolį aristokratams, jiems suteikta galimybė turėti nuosavą teismą, be to, plebėjai turėjo mokėti kiekvienam iš 1 600 aristokratų kasmetinę rentą – 450 drachmų (drachma – 6 obolai). Taigi buvo įrodyta, jog esant ginčui, kiekvienas turi ieškoti Romos paramos.

327–305 m. pr. Kr. vyko antrasis karas su samnitais, kurie sudarė koaliciją prieš Romą su daugeliu italikų genčių. 321 m. pr. Kr. samnitai abiejų konsulų armijas apsupo siaurame miškingame slėnyje prie Kaudijaus miesto, romėnai pasidavė ir buvo siaubingai pažeminti: turėjo praeiti po jungu – tam tikrus vartus, suremtus iš atimtų jų pačių iečių. Bet karo veiksmai vėliau buvo atnaujinti ir taika sudaryta tik 304 m. pr. Kr., tiesa, neilgam. Samnitai vėl sudarė koaliciją su etruskais, galais ir umbrais, o karą su Roma paskelbė šventu. Romėnai tuo tarpu lotynus buvo pavertę savo piliečiais, įsteigę su jais bendras kolonijas, užbaigę tiesti puikų kelią į Kapują, tad norėdami izoliuoti

samnitus, sudarė sąjungą su kaimyninėmis gentimis: marsais, pelignais, vestinais, lukanais ir kt.

Romėnams dabar teko kariauti dviem kryptimis, o labiausiai jie bijojo galų, puolusių iš šiaurės. Propretoriaus Liucijaus Kornelijaus Scipiono Barbato legionas visas ligi paskutinio žmogaus buvo jų sutriuškintas... **Po daugelio sėkmių ir pralaimėjimų 290 m. pr. Kr. konsulo Manijaus Kurijaus Dentato kariuomenė pagaliau privertė samnitus pasiduoti ir sudaryti taikos sutartį.** Pasak legendos, atvykę deryboms samnitų pasiuntiniai rado Manijų valgantį maistą iš ropių. Kai jie pasiūlė Manijui aukso ir sidabro, senoviniu paprastumu garsėjęs karvedys atsakė, kad jam jo nereikia, nes labiau esąs linkęs valdyti tuos, kas turi aukso ir sidabro!

Tačiau samnitai ir ateityje nepraleisdavo progos prisijungti prie Romos priešų, nors jau nebeteko vilčių kada nors sugriauti jos galybę. Na, o **romėnai po šių karų tapo visos Vidurinės Italijos viešpačiais**. Tiesa, liko dar Pietų Italijos miestai... Nusilpę dėl tarpusavio karų ir vietinių genčių spaudimo, šie, daugiausia graikų gyvenami centrai, kol kas buvo nepriklausomi. Bet romėnams reikėjo tik dingsties... Ji atsirado tada, kai graikų miestą Turijus užpuolė vietiniai lukanai. Kadangi Turijai nesutarė su kitais graikiškais miestais, tad paprašė romėnų pagalbos. Šiems tik to ir tereikėjo! Tačiau kai romėnai, sumušę lukanus, ten ir paliko savo įgulą, Tarento miesto gyventojai – demokratai pasipiktino ir užpuolė miesto uoste stovėjusius romėnų laivus. Romėnų eskadros vadas žuvo, dalis belaisvių buvo nužudyti, dalis paleisti. Tarento kariai užpuolė Turijuose romėnų įgulą, kuri, tiesa, tuojau pat buvo paleista. Plutarchas, Apianas ir Dionas Kasijus pasakoja legendinę istoriją, kad romėnai tuojau pat iš Tarento pareikalavo satisfakcijos – atlyginti nuostolius ir išduoti jiems priešiškai nusiteikusius demokratus. Romėnų pasiuntiniai buvo atvesti į teatrą, kad visi galėtų išgirsti jų reikalavimus. Pasiuntinybės vadovui, garbingam senoliui, tris kartus buvusiam konsulu Postumijui pradėjus kalbėti, visi susirinkusieji ėmė tyčiotis iš jo graikiškos tarties, o vienas juokdarys priėjo prie konsulo ir apdrėbė jo togą purvu. Tada rūstusis senolis sušuko: „Šis drabužis bus išplautas jūsų kraujo upėmis!“ Tarentiečiai, nepasitikėdami kaimyniniais miestais, kreipėsi į garsų Epyro karalių, Makedonijos valdovų giminaitį ir **280 m. pr. Kr. pavasarį Pyras persikėlė į Apeninų pusiasalį su 20 000 karių, 3 000 raitelių, 2 000 strėlininkų, 200 laidyklininkų ir 20 kovinių dramblių**. Pirmasis mūšis įvyko prie Heraklėjos, kurį laimėjo Pyras

su neįveikiama savo falanga. Romėnus ypač gąsdino didžiuliai drambliai, ant kurių nugarų buvo bokšteliai, o juose sėdėjo kariai. Tačiau Pyras, pamatęs romėnų narsą, nelabai troško su jais dar kartą susiremti, tad siūlė sudaryti taikos sutartį. Kai kurie senatoriai buvo linkę tai padaryti, bet juos sugėdino senatorius Apijus Aklasis.

279 m. pr. Kr. pavasarį vyko antrasis mūšis Apulijoje prie Auskulo, kur ir vėl laimėjo Pyras, tačiau jis neteko tiek daug karių, kad netgi sušuko: „Dar viena tokia pergalė – ir mes žuvę!“ Norėdamas išvengti naujų susirėmimų su romėnais, Pyras pasuko į Siciliją, kelis kartus sumušė kartaginiečius, kurie irgi taikėsi į šią salą, tačiau jo planai paversti Siciliją savo monarchijos dalimi jos gyventojams nepatiko, tad Pyras vėl išsilaipino Pietų Italijoje. **Paskutinis mūšis tarp romėnų ir Pyro įvyko prie Malevento („blogai kvepiančio“) miesto Samnijuje, kuris čia romėnams laimėjus, buvo pervadintas Beneventu („gerai kvepiančiu“).** Romėnai privertė Pyro dramblius bėgti, apmėtydami juos degančiomis ietimis. Drambliai iš siaubo skuodė ir mindė Pyro karius, tad pralaimėjimas buvo visiškas. Mūšiui vadovavęs Manijus Kurijus Dentatas gavo teisę į puikų triumfą, kurio metu buvo vedami ir keturi kovos drambliai.

Pyro palikta Pietų Italija tapo lengvu romėnų grobiu. Pirmiausia buvo užimti pajūrio graikiškieji miestai, 272 m. pr. Kr. romėnai įėjo į Tarentą, vėliau – į Regijų. Graikiškų miestų spindesys užgeso visiems laikams, nepaisant to, kad jiems buvo palikta savivalda, savo teismai, kalba, papročiai, o privaloma tik karinė pagalba romėnams karo laivais. Tačiau nuo tada patys užkariautojai patyrė graikiškos dvasios, kultūros ir religijos įtaką. Santūrūs, asketiški romėnai į savo gyvenimą įsileido graikiškas madas, papročius, brangius indus, meno dirbinius, net dievus...

Romėnai didžiuliais būriais kėlėsi į naujai užkariautas žemes, steigė ten kolonijas... **Romos valstybės gyventojai pagal politinių teisių kokybę suskilo į dvi dalis.** Pirmajai priklausė piliečiai *(cives)*, nesvarbu, nuolatiniai Romos gyventojai, kolonistai ar municipalai. Tiktai nuolatiniai pilnateisiai Romos piliečiai galėjo rinkti ir būti išrinkti pareigūnais ar senatoriais. Antrajai klasei priklausė vadinamieji sąjungininkai *(socii)*, pvz., lotynai Tibure bei Prenestoje ir graikų miestai Pietų Italijoje, kurie turėjo savivaldą, bet nuolat privalėjo laikytis sutarties ir karo atveju duoti laivus, karius, pinigus, maistą. Romėnai suardė senuosius giminystės ryšius ir visus Italijos

gyventojus pastatė ant skirtingų pavaldumo laiptelių bei sukūrė tarpusavio lenktyniavimo, netgi priešiškumo, atmosferą.

Karšta Respublikos diena (III a. pr. Kr. pabaiga–II a. pr. Kr. pradžia)

Visi romėnų ankstyvieji laimėjimai buvo tartum išankstiniai pratimai rengiantis žiauriai kovai su savo priešininku – galinga ir turtinga dar finikiečių *(phoenices)*, kuriuos romėnai paprastai vadino pūnais, įkurta valstybe Kartagina. Ši ilgalaikė kova išjudino didžiules materialines ir dvasines abiejų pusių jėgas. Kartaginos valstybė buvo maždaug dabartinių Tuniso, Alžyro ir Maroko teritorijoje, o pats miestas įkurtas labai derlingoje, apaugusioje alyvmedžiais ir apelsinmedžiais aukštumoje. Pačioje aukščiausioje vietoje stovėjo Birsos tvirtovė. Turėdama puikų uostą ir šaltinių vandenį, Kartagina tartum pačios gamtos buvo skatinama prekiauti visame Vidžemio jūros regione, tad pamažu pajungė savo valdžiai kaimynines sritis (Utiką, Hadrumetą ir kt.), o paskui steigė kolonijas ir intensyviai prekiavo su Sardinijos, Korsikos, Maltos (Melitos), Sicilijos salomis ir daug sidabro turinčiomis Pirėnų pusiasalio tautomis. Tačiau kartaginiečiams trūko stiprios vienijančios dvasios, nes skirtingai nuo romėnų, turėjusių bendrą kilmę, panašius papročius ir religiją, persikėlėliai iš Finikijos smarkiai skyrėsi nuo jiems pavaldžių libių, kurie jautėsi atstumti ir buvo bet kada pasirengę pereiti į priešų pusę. Dar viena jų būsimo pralaimėjimo Romai priežastis buvo ta, kad Italija tuo metu gyvavo kaip viena ištisa teritorija, o Kartagina susidėjo iš ilgos žemės juostos Šiaurės Afrikoje ir daugelio kolonijų jau minėtose salose bei Pirėnų pusiasalyje.

Po karo su Tarentu (282–272 m. pr. Kr.) romėnai tapo tiesioginiais Kartaginos prekybos konkurentais. **Tikroji pirmojo Pūnų karo (264–241 m. pr. Kr.) priežastis buvo Sicilijos sala, kurios vakarinė dalis tuo metu priklausė Kartaginai, o rytinę (mažąją) dalį valdė Sirakūzų tironas Agatoklis.** Ši sala, kurią nuo

Italijos skyrė tik siauras sąsiauris, nuo seniausių laikų garsėjo kaip žiaurių politinių kataklizmų vieta. Atsiradus pretekstui, romėnai persikėlė į Siciliją, užėmė Mesanos ir Akraganto (Agrigento) miestus, tačiau kartaginiečiai turėjo stiprų laivyną ir nuolat puldinėjo Italijos krantus, blokavo Siciliją ir Pietų Italiją. Kuo toliau, tuo labiau aiškėjo, kad Romai irgi reikia laivyno. Romėnai greitu laiku pastatė 100 penkiadenių laivų – penterų (Polibijas pasakoja, kad tai padaryta per 60 dienų pagal į krantą išmestos kartaginiečių penteros pavyzdį) ir 20 tridenių laivų bei patobulino jų įrengimą. Laivų pirmagalyje buvo įtaisyti abordažiniai tilteliai, kuriuos permesdavo į priešų laivų denį, kur romėnų kariai perbėgdavo ir pradėdavo kautynes tartum sausumoje.

260 m. pr. Kr. netoli Milų miesto konsulas Gajus Duilijus jūros mūšyje sutriuškino kartaginiečius. Jo garbei Forume buvo pastatyta marmurinė kolona, papuošta laivų pirmagaliais – rostrais ir įrašu, liudijančiu apie mūšį. Ciceronas rašė, kad Katonas matydavęs jau pasenusį Duilijų, kurį lydėdavę fleitininkai ir deglo nešėjas, nors tokia pagarba nebuvo rodoma jokiam kitam privačiam žmogui. Po šios pergalės romėnai nusprendė kariauti pačios Kartaginos teritorijoje ir 256 m. pr. Kr. dviejų konsulų vadovaujami 300 laivų pasuko Afrikos link. Netoli Eknomo kyšulio 340 Kartaginos laivų eskadra buvo sumušta. Išsilaipinę į Afrikos pakrantę, romėnai kelis kartus laimėjo sausumos mūšius, tačiau jau 255 m. pr. Kr. konsulo Marko Regulo kariuomenę visai sutriuškino kartaginiečiai, o 500 žmonių kartu su Regulu buvo paimti į nelaisvę.

Paskui vyko permainingos kovos, Romai teko iš naujo statyti laivyną, kuris prie Egatų salų atsiėmė už savo pralaimėjimą: 50 Kartaginos laivų buvo nuskandinti, o 70 kartu su ekipažais (beveik 10 000 žmonių) paimti į nelaisvę. **Tačiau abi šalys, nusilpusios ir praradusios daugybę žmonių ir laivų, 241 m. pr. Kr. sudarė taikos sutartį, pagal kurią Kartagina per 10 metų turėjo Romai sumokėti 3 200 talentų kontribuciją, grąžinti belaisvius, o, svarbiausia, atsisakyti savo valdų Sicilijoje.** Taigi puikioji derlingoji sala, ilgą laiką buvusi nesantaikos obuoliu tarp Kartaginos ir graikų, liko trečiosios jėgos – romėnų grobiu. Tapusi pirmąja Romos provincija, Sicilija nuo tada valdoma iš Romos siunčiamo vietininko, kuris buvo aukščiausiasis kariuomenės vadas ir teisėjas.

Tarp pirmojo ir antrojo karų su pūnais Kartaginos padėtis buvo labai sunki: mokant didelę kontribuciją romėnams, nebuvo iš ko

sumokėti samdytai kariuomenei. Samdiniai sukilo, prie jų prisidėjo ir nepatenkinti Libijos gyventojai. Sukilimui vadovavo libis Matonas, galas Autaritas ir Kampanijos samdinys Spendijus. Vadovaujami Hamilkaro Barkos, kartaginiečiai kelis kartus sukilimą numalšino, bet netrukus kova įgijo tiesiog žvėrišką pobūdį. Sukilėliai žiauriai kankino paimtą į nelaisvę Kartaginos karvedį Hanoną ir 700 kartaginiečių. Savo ruožtu ir Hamilkaras visus sukilėlių belaisvius nužudė, daugumą iš jų atidavė sumindyti drambliams. Istorikas Polibijas šį karą pavadino pačiu žiauriausiu iš visų tuo metu žinomų karų.

Tais Kartaginos sunkumais Roma pasinaudojo tikrai begėdiškai. Kai Sardinijos saloje Kartaginos samdiniai pradėjo sukilimą ir nukryžiavo savo vadus, bet Sardinijos gyventojai sutrukdė jiems toliau siautėti, tada sukilėliai kreipėsi pagalbos į Romą, o romėnai nepasigėdijo sudaryti sąjungą su šia galvažudžių gauja... Kartagina nebeteko Sardinijos ir dar sumokėjo Romai 1 200 talentų! **238 m.pr. Kr. kartu su Sardinija Romos provincija buvo paskelbta ir Korsikos sala. Kartagina neturėjo jėgų priešintis, tad įsiviešpatavo sąlygiška taika. 235 m. pr. Kr. Roma galėjo matyti ypatingą reginį: dievo Jano šventyklos durys po karaliaus Numos laikų buvusios atviros, dabar buvo uždarytos, kaip ženklas, kad romėnai nekariauja su jokiais kaimynais. Tiesa, po kelių mėnesių jas vėl teko atverti ir taip tęsėsi apie 200 metų iki pat Augusto valdymo.**

Tarp pirmojo ir antrojo Pūnų karų romėnams teko kariauti su ilyrais ir galais. 50 000 pėstininkų ir 20 000 galų raitelių pasuko Romos link, tačiau konsulų Emilijaus Paulo ir Atilijaus Regulo buvo sumušti, tiesa, Regulas mūšyje krito, o nupjautą jo galvą galai pasiėmė kaip karo trofėjų. **Antrasis Pūnų karas vyko 218–201 m. pr. Kr.** Numalšinęs samdinių sukilimą, Hamilkaras Barka suprato, kad reikia ruoštis neišvengiamam karui su romėnais, tačiau lėšų buvo nedaug, tad nuspręsta žygiuoti į Iberiją (dabartinė Ispanija), kur buvo turtingi tauriųjų metalų rūdynai bei galimybė į savo kariuomenę pasisamdyti narsių iberų karių. 237 m. pr. Kr. taip ir buvo padaryta. Ten pūnai privertė pasiduoti daug vietinių genčių, užėmė rūdynus, tačiau 229 m. pr. Kr. Hamilkaras žuvo kautynėse su kalnų genties kariais. Tapęs kariuomenės vadu jo žentas Hasdrubalas netoli sidabro telkinių įkūrė Naująją Kartaginą (dabartinė Kartachena), bet gana greitai jį nužudė keltai, tad vyriausiuoju vadu buvo išrinktas Hamilkaro Barkos sūnus Hanibalas. Iberijos miestas Saguntas (maždaug dabartinis Madridas)

buvo sudaręs sutartį su Roma, tačiau to nepaisydamas Hanibalas apsupo, vėliau apiplėšė šį miestą, o gyventojus pardavė į vergiją. Romėnai pareikalavo išduoti įžūlųjį Hanibalą, bet pūnai atsisakė. **Tada ir prasidėjo šis vienas iš didžiausių pasaulio istorijoje pagal savo pasekmes karų, vykęs jau ne dėl kokios teritorijos, bet dėl vienos iš kariaujančių pusių egzistencijos.** Romėnai neskubėdami ruošėsi karui. Konsulas Tiberijus Sempronijus Longas turėjo su savo armija persikelti į Afriką, o kitas konsulas, Publijus Kornelijus Scipionas, ruošėsi į Iberiją, tačiau jie niekaip negalėjo įspėti, kokius planus kuria Hanibalas... 218 m. pr. Kr. pradžioje iš Naujosios Kartaginos su 90 000 pėstininkų, 12 000 raitelių ir 37 drambliais Hanibalas žengė savo šlovės link! Sunkiai įveikęs Pirėnus, priėjo prie Rodano (dabartinė Rona) upės, persikėlė per ją ir pradėjo savo garsųjį žygį per Alpes, trukusį 33 dienas. Galime įsivaizduoti karštosios Afrikos ir saulėtosios Ispanijos sūnus, kopiančius į amžinu ledu padengtas kalnų viršūnes, arba arklius ir dramblius, turėjusius kapanotis per sniego ir ledo skardžius, arba nepraeinamus ir jokiuose žemėlapiuose nepažymėtus takus, kuriuos žinojo tik kalniečiai – laukiniai barbarai, dažnai puldinėję Hanibalo vyrus... Po 9 dienas trukusios kankynės nuo bado, šalčio, ligų ir žaizdų krito daug karių, dramblių ir arklių, o nusileisti žemyn buvo dar sunkiau. Šimtai karių žuvo per kalnų ledo griūtis, gyvuliai prasmegdavo į prarajas. Iškankinta Hanibalo kariuomenė, pagaliau nusileidusi į Cisalpinės Galijos lygumas, teturėjo, kaip rašo Livijus, tik 20 000 pėstininkų, 6 000 raitelių ir kelis dramblius, tiesa, dabar prie Hanibalo prisijungė keltų gentys, todėl karių skaičius vėl padidėjo.

Pirmas svarbus mūšis įvyko prie Šiaurės Italijos miesto Ticino, kur Numidijos raiteliai atnešė Hanibalui pergalę, o 2 000 keltų karių nužudė savo vadus romėnus ir tuojau pat perėjo į Hanibalo pusę. Kitas mūšis įvyko prie Pado intako Trebijos, kai beveik visa Romos konsulų kariuomenė buvo sutriuškinta, o Scipionas ir Sempronijus neteko jokio pasitikėjimo.Visos Cisalpinės Galijos gentys perėjo į Hanibalo pusę. Italiją apėmė siaubas. 217 m. pr. Kr. konsulu, plebsui reikalaujant, buvo išrinktas Gajus Flaminijus ir Romos kariuomenė atvyko prie Arecijaus miesto Etrurijoje, užstodama Hanibalui kelią iš šiaurės į pietus. Hanibalas, pasibaigus liūčių sezonui, pasuko į Etruriją per Apeninus, tačiau lietūs buvo pavertę šalį pelkynais, tad jo kariuomenei 3 dienas ir 3 naktis teko bristi ligi juosmens vandeniu, ilsėtis ant kritusių arklių lavonų, o pats Hanibalas tada neteko akies.

Užėjęs Flaminijaus armijai iš užnugario, Hanibalas iš trijų pusių su savo kariais užpuolė Flaminijų prie Trasimeno ežero ir konsulas žuvo mūšio pradžioje, o daugybė romėnų buvo sumesti į upę, kur jie ir nuskendo. Kitus Numidijos raiteliai iškapojo...

Romą dar kartą sukaustė panika, tačiau senatas susitvardė ir paskyrė prodiktatoriumi (diktatorių galėjo skirti tik konsulas, bet jo to metu Romoje nebuvo) žinomą karvedį senatorių **Fabijų Maksimą**. Fabijus laikėsi labai atsargios taktikos, vengė didelių kautynių, bet nuolat erzino Hanibalą netikėtais išpuoliais: taip delsdamas, matyt, tikėjosi išsekinti pūnų jėgas ir palikti be maisto atsargų (už delsimą net gavo Kunktatoriaus, t. y. Delsėjo, pravardę). Kaimų gyventojai diktatoriaus įsakymu turėjo naikinti maisto atsargas ir keltis į miestus, tad buvo labai nepatenkinti, o Hanibalas savo ruožtu nepasitenkinimą padidino tuo, kad žygiuodamas pro paties Fabijaus dvarą specialiai liepė kariams jo neliesti, todėl kai kurie romėnai įtarė, jog Hanibalo ir Fabijaus gali būti susitarta. Kadangi Fabijus dažnai įrengdavo stovyklas aukštumose ir iš ten stebėjo Hanibalo veiksmus, kai kurie iš jo karvedžių ėmė šaipytis, jog **„diktatorius rūpinasi, kad jo kareiviams iš ten geriau būtų matyti, kaip naikinama ir deginama Italija ir klausinėdavo Fabijaus draugus, ar tik ne dėl to vadas nori su kariuomene pakilti į dangų, kad neteko vilties įsitvirtinti žemėje, o gal jis galvoja nuo priešų pasprukti, prisidengęs debesimis ir ūkanomis“, – taip rašė Plutarchas Fabijaus biografijoje.**

Fabijus atsisakė diktatoriaus pareigų, o per 215 m. pr. Kr. rinkimus buvo išrinkti konsulai Emilijus Paulas ir Terencijus Varonas. Tuo metu Hanibalas jau buvo nuėjęs į Apuliją, tikėdamasis gauti Pietų Italijos gyventojų ir pačios Kartaginos paramą. **Netoli Kanų miestelio prie Aufido upės žiočių 216 m. pr. Kr. įvyko vienas didžiausių senovės istorijoje mūšių, kuriame dalyvavo 80 000 pėstininkų, 6 000 romėnų raitelių, o kartaginiečiai turėjo apie 40 000 pėstininkų ir apie 14 000 raitelių.** Čia pasireiškė Hanibalo ir jo karvedžių meistriška taktika: kariuomenė buvo išrikiuota pusmėnuliu, išgaubtąja puse į priešą, centre pastatyti mažiau patikimi iberai ir galai, o sparnuose – kartaginiečių pėstininkai ir raiteliai. Romėnams pradėjus pulti, jie atsidūrė centre, o jau tada Hanibalo raiteliai ir pėstininkai išblaškė romėnų raitelius, užėjo į jų užnugarį ir apsupo iš visų pusių. Prasidėjo baisios skerdynės, romėnų kariai krito tartum avių banda – apie 70 000 buvo nukauta ir sužeista. Kartu žuvo ir

konsulas Emilijus Paulas, 21 tribūnas ir 80 senatorių, o Hanibalas neteko tik 6 000 karių, tarp jų ir 200 raitelių.

Tačiau romėnai mokėjo ne tik laimėti, bet ir palaimėti! Kai kilo baisi panika, o daug kilmingų jaunuolių pabėgo į Kanuzijų ir rengėsi sėsti į laivus bei palikti Romą, atsistojo prie Ticino pralaimėjusio Scipiono sūnus Publijus Kornelijus Scipionas ir, išsitraukęs kardą, pagrasino nudursiąs kiekvieną, kas išduos tėvynę! Nors moterys, išsileidusios plaukus, aimanuodamos lakstė po Romą, abudu pretoriai tuoj pat sušaukė senatą; patarus Fabijui Maksimui, buvo uždaryti miesto vartai, kad kuo mažiau išbėgtų išsigandusiųjų Hanibalo pasirodymo. Senatoriai turėjo apeiti namus ir raminti šeimų galvas, be to, priimtas sprendimas, draudžiantis nešioti gedulą, žuvus Kanuose artimiesiems, daugiau kaip 30 dienų. Į Romą buvo iškviestas ir konsulas Terencijus Varonas, kuris pirmasis paskatino mūšį prie Kanų. Ne be pagrindo tikėdamasis piliečių įžeidinėjimų ir paniekos, jis vykti bijojo, tačiau išmintingi senatoriai visi kartu išėjo jo pasitikti ir viešai padėkojo, kad jis nepraradęs vilties pagelbėti tėvynei. Taip pat buvo nuspręsta, kad į nelaisvę patekusieji Romos kareiviai neturi būti išpirkti, nes jie privalo laimėti arba mirti.

Po Kanų pralaimėjimo nuo Romos atsimetė lukanai, brutijai ir samnitai, šiaurėje vėl kėlė galvas galai, į Hanibalo pusę perėjo Kapuja ir Sirakūzai, su laimėtoju sąjungą sudarė Makedonijos karalius Filipas, o iš pačios Kartaginos atvyko dar 25 000 karių. Atrodė, kad Romai šį kartą vis dėlto ateina pabaiga... **Tačiau naujai išrinktas konsulas Markas Junijus pradėjo 17 metų sulaukusių jaunuolių mobilizaciją, be to, į armiją ėmė šaukti net vergus, kuriuos senatas išpirko iš šeimininkų ir pažadėjo laisvę tiems, kurie nukaus bent vieną priešą! Prieita net iki to, kad buvo paleisti iš kalėjimų ir apginkluoti nusikaltėliai, tad apie 8 000 vergų ir 6 000 nusikaltėlių tapo kariais kaip ir pilnateisiai piliečiai bei sąjungininkai.**

Iki šiol istorikai svarsto, kodėl gi po Kanų mūšio Hanibalas tuojau pat nepasuko Romos link ir jos neužėmė. Pasak Livijaus, Hanibalo kavalerijos vadas Maharbalas aiškino Hanibalui, jog šis po 5 dienų galįs puotauti Kapitolijuje, o kai jis atsisakė tai daryti, **Maharbalas ištaręs: „Iš tiesų, dievai vienam žmogui neduoda visų talentų! Nugalėti tu moki, Hanibalai, bet pasinaudoti pergale – nemoki!“** Matyt, Hanibalas suprato, kad užimti tokį miestą kaip Roma, jam nepavyks, niekas čia jam neatneš miesto raktų. Juk Romos sienų ginti

būtų išėjęs kiekvienas romėnas, netgi senelis! Be to, Hanibalo karių nebūtų užtekę tam, kad apsuptų visą didžiulį miestą ir nepaliktų atvirų vietų, pro kurias būtų galima atvežti maisto ar pastiprinimų. Ilgas kariavimas tokioje didelėje teritorijoje išsekino Hanibalo jėgas, trūko materialinių išteklių ir žmonių. Livijus pasakoja, kad atvykę į jų pusėn perėjusią turtingąją Kapują, Hanibalo kariai išlepo, sumenko jų drausmė. Dabar karas vyko vangiai, smulkūs mūšiai šen bei ten vargino kareivius. 215 m. pr. Kr. Hanibalas užėmė nedidelį miestelį Kaziliną, kurio įgula pasidavė, nepakeldama bado kančių. Žmonės nuo skydų lupo odą, ją virė ir valgė, taip pat valgė ir peles, o daugelis šių kankinių patys nušokdavo nuo gynybinių sienų arba tyčia tapdavo priešo strėlių taikiniu...

Na, o romėnai pamažu atsigavo. Buvo surinkta 18 legionų ir pastatyta 150 laivų. Kai jie apsupo didžiausią Sicilijos miestą Sirakūzus, jo gynybai vadovavo genialusis mechanikas ir matematikas Archimedas. Jis ne tik išrado ir pritaikė svaidomąsias mašinas – balistas, svaidžiusias didžiulius sviedinius ir strėles, bet ir vadinamąsias „geležines rankas“, kurios savo kabliais pagriebdavo, vertikaliai pakeldavo ir nusviesdavo romėnų laivus į jūrą. 212 m. pr. Kr. romėnai Sirakūzus vis dėlto užėmė.

Ispanijoje iš pradžių romėnams sekėsi. Nuo 217 m. pr. Kr. dviejų brolių, Publijaus ir Gnėjaus Scipionų, vadovaujama kariuomenė kariavo su Hasdrubalo būriais tarp Pirėnų kalnų ir Ibero upės, bet vėliau, palikti be pastiprinimo, Scipionai Hasdrubalo buvo sumušti ir abu krito mūšyje. Po ilgo apgulimo romėnai užėmė juos išdavusią Kapują. 53 miesto senatoriai buvo išplakti ir nužudyti, apie 30 jų nusižudė patys: susirinkę į Bibijaus Birijaus namus, jie atsisveikino ir nusinuodijo. Didelis skaičius gyventojų su žmonomis ir vaikais buvo parduoti į vergiją. **Tad 211 m. pr. Kr. kritus Kapujai, prasidėjo persilaužimas šiame ilgame ir žiauriame kare.**

Į Ispaniją buvo nusiųstas pastiprinimas iš 11 000 žmonių, kuriems vadovavo jaunas karvedys **Publijus Kornelijus Scipionas**, nesėkmingai kariavusio su Hanibalu prie Ticino sūnus. Kilnus, garbanotais ilgais plaukais, įkvėpimu spindinčiomis akimis, jis buvo visų mylimas ir gerbiamas. Iberijos (Ispanijos) užkariavimas buvo pirmasis Scipiono didis darbas. Juk anksčiau romėnų karvedžiai užimdavo miestus, o dabar Scipionas savo tėvynei užkariavo visą valstybę! Jis nustatė pagrindines ilgai trukusio karo taisykles: legionai laikomi prie šiaurinio Ibero upės kranto, čia buvo romėnų karo

stovyklų ir bazių zona, reidai į pietus vykdomi dėl svarbių, bet trumpalaikių operacijų, renkant į kariuomenę sąjungininkus – pirmenybė teikiama Šiaurės sričių gyventojams, kuriuos viliojo būsimos laisvės iliuzija. Susipykus keliems priešų karvedžiams, Scipionas atskirai kalbėdavosi su kiekvienu. Sužinojęs apie silpną labai svarbaus uosto Naujosios Kartaginos apsaugą (o juk ten buvo kartaginiečių sandėliai, arsenalai, dirbtuvės) ir silpnąsias gynybos puses, Scipionas ir jo legatas bei draugas Gajus Lelijus uoste blokavo transportinius laivus ir miestas buvo paimtas iš abiejų pusių.

Publijus Kornelijus Scipionas

Scipionas pasielgė padoriai – daugelį Naujosios Kartaginos gyventojų paleido į namus, su belaisviais ir belaisvėmis elgėsi labai džentelmeniškai: kilmingos moterys gavo apsaugą, o karių jam padovanotą gražuolę grąžino tėvui ir jos jaunikiui su geromis dovanomis. Atsidėkodamas jaunikis iš beltiberų genties Scipionui atvedė 400 raitelių. **Pirmą kartą čia išgarsėjo ir jaunas senatorius Gajus Lelijus, kurį asmeniškai pažinojęs istorikas Polibijas rašė, kad nuo jaunumės iki mirties šis žmogus dalyvavo visuose Scipiono žygiuose ir žinojo visus jo planus.** Laivyno vadas Lelijus po Naujosios Kartaginos užėmimo gavo auksinį vainiką, jam buvo suteikta teisė į Romą nuvežti trofėjus, belaisvius ir žinią apie pergalę. Scipionas negailėjo pasidalinti šlove ir su karo tribūnu Liucijumi Septimu, nors senatoriams-nobiliams jis nelabai tiko todėl, kad buvo iš raitelių luomo. Talentingas ir visų šlovinamas Publijus Scipionas globojo silpnos sveikatos ir niekuo nepasižymėjusį savo brolį Liucijų. Giminiška meilė darė garbę Scipionų šeimai. Ispanijos karuose Scipionas parodė, kaip moka naudotis padėjėjų talentais, o šie aplink jį sudarė draugišką gynybą. Charakteriu ir savo padėtimi jis buvo per daug didus, kad pavydėtų kitiems... Kai iš Ispanijos buvo išvaryti pūnai, čia liko tik vietiniai iberai ir romėnai. Iberams atiteko dalia išlaikyti romėnų kariuomenę, mokėti duoklę. Dabar Scipionas nutarė

priminti pietinių iberų ankstesnį nepaklusnumą: šturmu užimtas Iliturgio miestas buvo sulygintas su žeme, Scipiono akyse romėnų kariai žudė moteris, vaikus, senelius; ugnyje ir kraujyje savo dienas baigė kitas miestas – Astapa. Ibero upės dešiniajame krante romėnų pėstininkai ir raiteliai, vadovaujami Scipiono ir Lelijaus, sutriuškino didžiąją dalį suvienytos lacetanų, ilergetų ir keltiberų genčių armijos, tad romėnai tapo visiškais padėties šeimininkais.

Per penkis vadovavimo kovoms Ispanijoje metus Publijus Scipionas priešų ir romėnų akyse įgijo didžio karvedžio reputaciją. Jis buvo puikus strategas ir subtilus diplomatas, jo nekamavo nei neapykanta, nei pavydas pavaldiniams. Galbūt, kaip sako vokiečių istorikas Momzenas, Scipionas ir nebuvo toks, kaip Aleksandras Makedonietis ar Julijus Cezaris, kurie savo geležine valia tuometinį pasaulį privertė eiti nauju keliu ir suformavo žmonių veiklos kryptį keliems šimtmečiams į priekį, arba toks, kaip Hanibalas ar Napoleonas, daugeliui metų nulėmę žmonijos likimą, kol pagaliau ir patys krito savo likimo smūgių parblokšti. Betgi būdamas Aleksandro Makedoniečio amžiaus, jis puikiai pasirodė visose karo srityse: miestų apgultyje, lauko mūšiuose, kaip pagrindinis karo strategas ir kelių armijų vadas. Scipiono diplomatinės pergalės vertė romėnus apie tai kalbėti aukštuomenės susirinkimuose, jaunimas juo žavėjosi, o garbūs vyrai kartais vadino avantiūristu. Jo inteligencija, atsisakymas romėniško išskirtinumo idėjos ir graikiškos kultūros šlovinimas nereiškė, kad Scipionas nebuvo tikras Romos pilietis – jis buvo giliai religingas, bet žavėjosi viskuo, kas puiku ir tuo pačiu išsiskyrė labai praktiška mąstysena.

Bet grįžkime kol kas į Italiją. Po Kapujos praradimo nuo Hanibalo ėmė atsimesti kiti Italijos miestai, į romėnų rankas pateko Tarentas, tad Hanibalas tapo užblokuotas Italijos pietuose. Jo viltys sulaukti pagalbos iš brolio Hasdrubalo irgi nepasiteisino: 207 m. pr. Kr. prie Metauro upės romėnai jo būrius sumušė, žuvo ir pats Hasdrubalas. 206 m. pr. Kr. pabaigoje Scipionas iš Ispanijos grįžo į Romą ir čia buvo sutiktas su nepaprasta pagarba bei liaupsėmis, jam buvo surengta ypatinga ceremonija Hekatomba, t. y. 100 jaučių aukojimas dievams. **Trisdešimtmetis karvedys lengvai buvo išrinktas konsulu ir ėmė ruoštis žygiui į pačią Afriką.** Tapęs Sicilijos vietininku, Scipionas gavo šiam žygiui puikų placdarmą. Iš pradžių konsulas pašaukė į karinę tarnybą 300 išlepusių turtingų Sicilijos jaunuolių, o paskui netikėtai jiems leido vietoj savęs

apginkluoti tiek pat rinktinių Italijos savanorių: taip neturtingi kariai gavo žirgus, o turtingi siciliečiai galėjo išvengti pavojingos karinės avantiūros. Tačiau jaunas Scipiono kvestorius Katonas paliko Siciliją, o atvykęs į Romą, pranešė apie Scipiono kariuomenės ištvirkimą ir plėšikavimus bei paties konsulo nekarišką ir net neromėnišką gyvenimo būdą, mat šis ištaiginguose Sirakūzuose vaikščiodavo apsirengęs laisvą civilinį apsiaustą ir apsiavęs sandalus, lankė teatrus ir palestras, jo namuose nuolat buvojo literatai... Iš Romos buvo atsiųsta komisija, kurios narius pirmąją dieną Scipionas priėmė kaip brangius svečius, o paskui aprodė pilnus ginklų arsenalus ir puikius jūros bei sausumos pajėgų manevrus, tad viskas susitvarkė. Leidimas ruoštis karui buvo pratęstas, tuo labiau kad romėnai tikėjosi, jog Scipionas, žygiuodamas į Afriką, nusives paskui save ir 15 metų Italijoje užtrukusį Hanibalą...

Scipiono kariai 204 m. pr. Kr. išsikėlė į Kartaginos teritoriją netoli Utikos miesto ir ėmė siaubti derlingą Bagrado upės slėnį, o Kartaginos kaimynas, Numidijos karalaitis Masinisa, jau seniai pažinęs ir gerbęs Scipioną, atidavė jo žinion puikią numidų kavaleriją (200 raitelių). Rudenį prie Utikos priartėjo uošvio ir žento (Hasdrubalo ir Sifako) vadovaujamos kartaginiečių pajėgos. Kartaginiečiai siūlė taikos sutartį, o Scipionas, apsimetęs, kad tam rengiasi ir net padidinęs pasiuntinybių skaičių, netikėtai atsisakė daryti nuolaidas ir karas prasidėjo: per vieną naktį dvi kartaginiečių stovyklos ir dvi armijos buvo beveik visiškai sunaikintos, o Sifakas pateko į nelaisvę.

Šiais metais pasibaigė dviejų Numidijos karalių, Sifako ir Masinisos, politinės ir meilės konkurencijos istorija. Puikioji Sifako žmona, anksčiau buvusi Masinisos sužadėtinė Sofonisbė, bijodama romėnų keršto, skubiai susituokė su romėnų draugu Masinisa, kuris jau buvo įsiveržęs į Vakarų Numidijos sostinę Cirtą. Čia atvykęs Lelijus pateko tiesiai į vestuvių pokylį ir vos neištraukė Sofonisbės iš vestuvinio guolio! Scipionui teko sunki užduotis – spręsti jų likimą. Pagaliau jis pareiškė, kad moteris, kažkada atkalbėjusi Sifaką nuo sąjungos su romėnais, dabar negali šeimininkauti Romos sąjungininko, t. y. Masinisos, namuose. Masinisai teko rinktis iš dviejų dalykų – savo jausmų ir karalystės. Jis nusiuntė Sofonisbei taurę nuodų kaip liūdną vestuvinę dovaną ir ši ją priėmė, tokiu būdu išvengdama romėnų nelaisvės ir pažeminimų. Įvykdęs šį valstybiškai svarbų darbą, Scipionas liūdesio prislėgtą savo sąjungininką ir bičiulį

apipylė dovanomis: be auksinio vainiko ir aukso taurės numidas gavo kurulinę dramblio kaulo kėdę ir romėnišką triumfatoriaus apdarą, o Sifakas buvo išvežtas į Romą kaip garbingiausias belaisvis ir gana greitai mirė viename iš Romos kalėjimų.

Kartaginos tarybos nutarimu, į Kartaginą su kariuomene plaukė laivais Hanibalas, o Scipionas tuo metu šturmu ėmė miestus pakeliui į pačią Kartaginą. Kai jų armijos buvo netoli viena kitos, abu garsieji karvedžiai susitiko, tačiau Scipionas reikalavo visiškos kapituliacijos! **Taigi prasidėjo dar vienas didelis mūšis, kurio metu pūnai kariavo dėl savo išlikimo, o romėnai – siekdami valdyti pasaulį.** Hanibalas turėjo 50 000 karių ir 80 dramblių, o Scipionas – 34 000 karių. 202 m. pr. Kr. abi pusės susikovė prie Zamos miestelio į pietus nuo Kartaginos, ir Hanibalo kariuomenė patyrė katastrofišką pralaimėjimą, matyt, dėl savo karių etninės įvairovės bei blogo jų parengimo, kurio negalėjo kompensuoti netgi dramblių banda, atlikusi artilerijos vaidmenį. Mūšyje prie Zamos Hanibalas patyrė savo pirmąjį ir paskutinįjį pralaimėjimą.

Tad praėjus 40 metų po pirmojo Pūnų karo pabaigos ir einant 17-iems antrojo karo metams, Publijus Kornelijus Scipionas, dalyvaujant iš Romos atvykusiems žyniams fecialams ir dešimčiai senatorių, pasirašė su Kartagina taikos sutartį. Livijus rašė, kad 500 pūnų karo laivų suliepsnojo atviroje jūroje, 4 000 romėnų, buvusių Kartaginos belaisvių, apkabino savo išgelbėtojus, o išdavikai perbėgėliai dėjo galvas po kirviu arba pakibo ant kryžių... **Kartagina neteko savo valdų už Afrikos ribų, be Romos sutikimo negalėjo su niekuo kariauti, turėjo atiduoti laivyną, dramblius, paleisti kariuomenę, išlaikyti Afrikoje likusius romėnų karius, duoti 100 įkaitų iš garbingiausių giminių, per 50 metų sumokėti 10 000 talentų kontribuciją.** Masinisai už pagalbą romėnai atidavė valdyti Sifako Numidų karalystę su jos centru Cirta. Dabar Scipionui teko dalia skinti savo pergalių vaisius. Nors jis nemėgo pataikavimo ir pagyrų, tačiau norėjo, kad jo nuopelnai būtų pripažinti ir nepakentė prieštaravimų. Kai kartą kvestorius atsisakė atrakinti iždo seifą, jis tai padarė pats, ištaręs, kad taip elgiasi nuododamasis teise to, kas tą iždą pripildė. Bandant atlikti reviziją, Scipionas buhalterines knygas suplėšė senatorių akivaizdoje! Tačiau Seneka viename iš laiškų stebėjosi, kokia paprasta jo vila ir mažytė pirtelė... Betgi po truputį Scipiono šlovė pradėjo blėsti. Į Ispanijoje vėl kilusį karą buvo nusiųstas nepaklusnusis Scipiono kvestorius Katonas, į Kartaginą

nuvyko senato komisija iš jam nemalonių ir svetimų žmonių, kurie reikalavo Hanibalą išduoti Romai. **Scipionas pasisakė prieš Hanibalo pjudymą, tačiau buvo neišgirstas. Taigi 195 m. pr. Kr. Hanibalas iš Kartaginos pabėgo į Siriją.**

Tuo metu politinė padėtis Balkanų pusiasalyje ir Vakarų Azijoje buvo labai įtempta, nes rytinėje Vidužemio jūros baseino dalyje nuolat varžėsi stambios monarchijos ir federacijos, tarp atskirų polių irgi vyravo nesantaika. Stipriausios helenistinės valstybės Makedonija bei Sirija siekė pirmenybės ir Egipto užjūrio valdų pasidalijimo. **Roma buvo suinteresuota skverbtis į helenistinių valstybių teritorijas, kur jau nuo seno įsitvirtino jos prekybinis kapitalas ir susikūrė proromėniškai nusiteikusios vietinių didikų grupuotės. Nuo to meto, kai romėnai sau pasiskyrė trečiųjų teismo tautoms vaidmenį ir nuolat veržėsi silpnas valstybes, kaip sąjungininkes, globoti, saugant jas nuo stipresniųjų, – priežasčių pradėti naujus karus niekada netrūko.**

Filipas V – Makedonijos karalius, Romos priešas 238–179 m. pr. Kr.

Antrojo Romos karo (200–197 m. pr. Kr.) su Makedonija pretekstas buvo tas, kad Egiptas, Pergamas, Rodas, nerimaudami dėl Makedonijos ir Sirijos ketinimų pasidalyti Egipto užjūrio valdas, paprašė Romos pagalbos, o ši tuojau pat pasiuntė konsulo Tito Kvinkcijaus vadovaujamus legionus į Graikijos šiaurę. Vienodai nepastovi mylėdama ir neapkęsdama Atėnų liaudis nusprendė Makedoniją laikyti savo mirtinu priešu: nuo šiol nė vienas žynys negalėjo palaiminti Atėnų, maldos nepradėdamas prakeiksmais Makedonijos karaliui Filipui ir visai jo šeimai. Buvo leista tuos, kas nors žodžiu užtartų Makedoniją, nužudyti vietoje be jokio teismo. **Romėnai sudarė antimakedonišką koaliciją, kuriai priklausė Pergamas, Atėnai, Rodas, Aitolijos ir Achajų sąjungos bei dardanai, o Sirijos karalius Antiochas III užėmė neutraliteto poziciją.** Lemiamose kautynėse 197 m. pr. Kr. prie Kinoskefalų Makedonijos kariuomenė pralaimėjo ir neteko anksčiau užimtų sričių

Mažojoje Azijoje, Egėjo jūroje bei Graikijoje, turėjo atiduoti visą laivyną ir t. t. Svetimų valstybių jūrinės galios sunaikinimas jau tapo romėnų politikos taisykle, nes, neturėdami gero laivyno, jie nebūtų galėję įtvirtinti savo jūrinio viešpatavimo. Graikams pažadėję beveik visišką nepriklausomybę, romėnai greitai juos nuvylė: jie pradėjo kištis į šalies vidaus reikalus, savavališkai keitė Graikijos žemėlapį. Kai kurie graikų miestai atiteko valdyti Achajų ir Aitolijos sąjungoms, Korintą perdavė achajams, bet paliko ten savo įgulą ir t. t. Taigi principas *dívide et ímpera!* (skaldyk ir valdyk!) ir toliau liko romėnų užsienio politikos pagrindu.

Dabar įtakingiausia valstybe Vidužemio jūros rytuose liko Sirija. 192–188 m. pr. Kr. romėnai išstūmė Graikijos ir Mažosios Azijos miestuose buvusią Antiocho III kariuomenę. Sirijos karalius nepakluso čia pabėgusio Hanibalo planams sudaryti koaliciją prieš Romą ir perkelti karo veiksmus į Italiją, nes romėnus esą galima nugalėti tik Romoje. Lemiamas mūšis įvyko 190 m. pr. Kr. prie Magnezijos, Mažojoje Azijoje. Nei Hanibalas, nei iš Romos atvykęs konsulo Liucijaus Scipiono brolis garsusis Publijus Scipionas šiame mūšyje nedalyvavo. Antiochas III turėjo atsisakyti savo valdų Europoje ir Azijoje, atiduodamas romėnams kovos dramblius ir laivyną, bei mokėti kontribuciją, tad karinė Sirijos galia buvo galutinai palaužta. **Romai tapus to meto pasaulio tautų likimo valdove, nestiprioms valstybėms neliko nieko kito, kaip savanoriškai paklusti romėnų valdžiai.** Nesuskaičiuojami turtai, brangenybės, meno kūriniai ir ydingi papročiai šio Romos didybės klestėjimo metu jau sodino jos žlugimo daigus... Netrukus žuvo Romos nuosekliausi priešai: Antiochas III žygyje, surengtame siekiant pasigrobti brangenybių, kad galėtų sumokėti romėnams, ir Hanibalas, kuris iš Sirijos pabėgo į Bitiniją. Sužinojęs, kad Bitinijos karalius rengiasi jį išduoti romėnams, didysis karvedys išgėrė nuodų (183 m. pr. Kr.). **Romėnų visuomenės gelmėse vyko buities revoliucija, nes paprastos ir šiurkščios buities formos pamažu užleido vietą ištaigingumui.** Edilų, cenzorių ir triumfatorių pastangomis Romos miestas puošėsi monumentaliais statiniais: bazilikomis, vandentiekiais, dengtomis galerijomis (portikais) ir t. t. Karai Rytuose išplėtė Romos jaunimo vilčių horizontus, rafinuota helenistinė kultūra juos tiesiog užbūrė. Romėnai pirmąkart atrado individo kultą, ligi tol nežinotą mažos piliečių bendruomenės idealų kupinoje aplinkoje, kur nebuvo galimybės pasireikšti atskirai savarankiškai asmenybei.

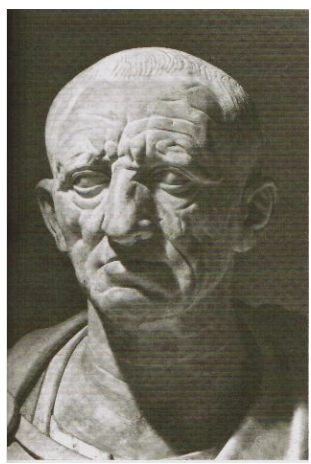
Tačiau iš Rytų į Romą dabar plito ir ydos: išlepimas, paleistuvystė, meilė sau pačiam, padažnėjo skyrybų, o 180 m. pr. Kr. įvyko nusikaltimas, tiesiog neįsivaizduojamas senųjų laikų šeimoje: konsulo Gajaus Kalpurnijaus žmona, susimokiusi su savo sūnumi (vyro posūniu), nunuodijo vyrą, taip atverdama kelią sūnui tapti konsulu!

Jau Respublikos epochoje pakriko šeimos ryšiai: iširo konsulo Marko Emilijaus Lepido santuoka su Apulija, išsiskyrė triumviras Markas Antonijus su antrąja žmona Antonija, o apie garsiojo Pompėjaus žmoną Muciją buvo šnekama, kad ji vyrui neištikima su Cezariu. Skyrybos tapo įprastu dalyku: diktatorius Sula buvo vedęs 4, o Antonijus netgi 5 kartus! Romos papročiai įsiskverbė į municipijų gyvenimą – vis dažniau iš ten ateidavo žinios ne tik apie skyrybas, bet ir šeimos narių nužudymą... Kai šeimyninis gyvenimas kriko, ėmė klestėti prostitucija, apie kurią žinota jau nuo II a. pr. Kr. Rimtos šeimų moterys *matronos* neretai girtaudavo ir paleistuvaudavo, o Romos konsulai, pretoriai, provincijų vietininkai viešai pasirodydavo su jų išlaikomomis graikų artistėmis ar šokėjomis. Turtingose ir garsiose šeimose visokiais būdais buvo vengiama gimdyti vaikus, bet tai didino nesantuokinių vaikų skaičių ir priveisė gausybę bevaikių senų žmonių testamentų gaudytojų bei klastotojų. Nepageidautinus vaikus išmesdavo ne tik Italijoje, bet ir Graikijoje bei Rytuose, ir tik imperatorius Aleksandras Severas naujagimių išmetimą prilygino nužudymui.

Nepaisant romėniškos dvasios gynėjų pastangų, jau karo su Hanibalu metais galutinai helenizavosi romėnų religija. Oficialiai buvo įtvirtintas 12 dievų, turėjusių atitikmenis Graikijoje, panteonas. Romos Forume atsirado paauksuotos svarbiausiųjų dievų statulos, panašios į tas, kurios stovėjo Atėnų agoroje, o karo su Hanibalu pabaigoje įsitvirtino ir kai kurių Rytų dievų, ypač Kibelės, kultas. Katonas ir jo šalininkai degė neapykanta Scipionų šeimai bei jo rato žmonėms, atkakliai rodžiusiems pagarbą Rytų, o labiausiai graikų, kultūrai. Liucijus ir Publijus Scipionai, puolami Katono ir nekilmingųjų senatorių, buvo apkaltinti turto pasisavinimu ir valstybės išdavyste. Liucijus buvo kaltinamas pasisavinęs dalį Antiocho III sumokėtos kontribucijos, o Publijui buvo priminta, neva jis sudaręs nenaudingą Romai taikos sutartį už kyšį ir į nelaisvę paimto jo sūnaus išlaisvinimą. Liucijus turėjo sumokėti didžiulę baudą ir liko visiškai nuskurdintas. Kaltintojų gėdai, aprašius jo nuosavybę, nerasta jokių

milžiniškų turtų pėdsakų. Atsitiko taip, kad Publijaus byla buvo svarstoma tą dieną, kai prieš 15 metų jis kovėsi prie Zamos, tad kaltinamasis atvyko į teismą apsirengęs ne tradiciškai tamsiais gedulo drabužiais, bet šventine apranga ir vietoj gynybinės kalbos išvardijo daugybę savo mūšių bei pergalių, o paskui pakvietė visus kartu su juo eiti į Kapitolijų ir paaukoti dievams pergalės prieš Hanibalą Zamos mūšyje atminimo proga. Kai tai įvyko, Publijus Scipionas, turėjęs garbingas Afrikietiškojo *(Africanus)* ir Azijietiškojo *(Aziaticus)* pravardes, išvyko į savo dvarą Kampanijoje. Livijus rašė, kad Publijus buvo pripratęs prie aukšto savo statuso ir nesugebėjo nusileisti iki teisiamojo asmens susitaikymo. Išvarytas iš viešojo gyvenimo, netekęs plebso paramos, jis liko žmonių sąmonėje kaip poetinis herojus. Pasak legendos, vienąkart prie jo dvaro atėjo plėšikų gauja ir namiškiai griebėsi uždaryti namų langus bei duris, bet neprašyti svečiai prisiekinėjo norį tik žvilgtelti į garsųjį Hanibalo nugalėtoją. Scipionas maloniai priėmė plėšikų delegaciją, o su pagarba jam nusilenkę, plėšikai ramiai pasitraukė...

Paskutiniai Publijaus Scipiono gyvenimo metai buvo sušildyti meilės savo vergei. Žmona Emilija kantriai iškentė jo neištikimybę, o po vyro mirties netgi paleido tą vergę į laisvę. Polibijo liudijimu, Scipionas mirė 183 m. pr. Kr., sulaukęs 52 metų, ir todėl, kad pats uždraudė jį palaidoti Romoje, buvo palaidotas Liternoje, o antkapyje liepęs įrašyti: „Nedėkingoji tėvyne, tegul tavęs atsisako ir mano palaikai!“ Scipionų šeimos pavyzdžiu Fortūna tartum parodė žemiškosios didybės trapumą. II a. pr. Kr. pabaigoje Publijaus Scipiono anūkai ėmė vadovauti tarpusavyje kovojančioms partijoms ir pilietinėje nesantaikoje vieni kitus tiesiog išnaikino.

Markas Porcijus Katonas

Čia negalima pamiršti ir Publijaus Scipiono piktojo genijaus – **Marko Porcijaus Katono** (234–149 m. pr. Kr.). Aristokratas Scipionas ir štai šis *homo novus* – asmeniniai ir politiniai priešai – sudarė dvi priešingybes, tarp kurių slypėjo vidinio bei politinio gyvenimo įtampa.

Markas Porcijus Katonas buvo pramintas Cenzoriumi (tiksliau būtų Cenzorijus, nes cenzoriumi jis buvo trumpai, o cenzorijumi, t. y. buvusiu cenzoriumi, visą likusį gyvenimą), o norint jį atskirti nuo provaikio, dar vadinamas ir Vyresniuoju. Šis municipalo sūnus savo talentu užkariavo Romą ir 40 metų ją valdė kaip įtakingiausias senatorius – cenzorijus. Per savo ilgą gyvenimą Katonas 44 kartus dalyvavo teismuose ir kaltinamas visada likdavo nugalėtoju! **Turėdamas skandalisto reputaciją, Katonas garsėjo ir kaip sąžiningas pareigūnas, puikus oratorius, geras juristas ir netgi rašytojas.** Plutarchas pastebi, kad išmintingasis Katonas turėjo ir silpnybių – nepasižymėjo kuklumu, o Livijus priduria, jog Katonas azartiškai persekiojo asmeninius priešus ir, siekdamas naudos, net teisme galėjo duoti neteisingus parodymus. Kaip ir Publijus Scipionas, Katonas nuo 17 metų pradėjo karo tarnybą ir perėjo visas karo su Hanibalu peripetijas. **Pirmieji jo konsulavimo metai (195 m. pr. Kr.) prasidėjo nuo žaismingo „moterų karo“**, kai liaudies sueigose buvo svarstomas Opijaus įstatymas, draudęs karo metu moterų papuošalus. Moterų kuklumo šalininkai, liaudies tribūnai Junijai ir Katonas patyrė pralaimėjimą, nes įsiaudrinusių moterų būriai tiesiog užtvindė Romos gatves! Vėliau Katonas dalyvavo karuose Ispanijoje, Galijoje, Graikijoje. Būdamas Balkanuose prokonsulo Nobilioro padėjėju, Katonas kritikavo visus savo viršininkus, o ypač Glabrioną ir Termą, kuriuose įžvelgė Scipiono vadovavimo armijai ydas – drausmės nuopolį ir „karališką“ savivalę palaikant santykius su pavaldiniais. Puolimas prieš aristokratus savo viršų pasiekė 187 m. pr. Kr., kai per trejus metus buvo sugniuždytas Scipionų „karaliavimas“.

184 m. pr. Kr. šis „naujasis žmogus“ gavo cenzūrą. **Tapęs cenzoriumi jis atliko griežtą luomų reviziją. Jo notos baudė netikusius žemės savininkus, storus raitelius sėdėjusius ant liesų arklių, pasileidėlius ir švaistūnus.** Tada žirgų neteko ir Publijus Scipionas Azijietiškasis bei Scipionas Nazika, t. y. jie buvo pašalinti iš senatorių luomo. Būdamas, anot jo, turto draugu ir švaistymo priešu Katonas ėmėsi kovos su prabanga, kaip pagrindiniu visuomenės ir privačių ydų šaltiniu: papuošalai, karietos, brangūs audeklai ir jauni vergai buvo taip apmokestinti, kad daugelis vidutiniokų turėjo atsisakyti šių aristokratiškų papročių mėgdžiojimo. **Gindamas iždo interesus, Katonas įsakė nugriauti neteisėtai pastatytus statinius, sustabdė vandens tiekimą iš valstybinių vandentiekių į privačius namus ir kt. Be Katono ir vėliau senatas vengė svarstyti svarbius**

klausimus. Antroje gyvenimo pusėje Katonas parašė didžiąją dalį savo knygų apie žemės ūkį, karines problemas ir teisę. Jo knyga „Origines“ („Kilmės“) – pirmoji Romos istorija lotyniškai, atvėrusi Romos istoriografijos erą. Ciceronas surinko apie 150 išleistų Katono kalbų. Ir senatvėje Katonas kovojo už magistratų veiklos sutvarkymą, tad jo dėka padidėjo senato prestižas. Užsienio politikoje jis buvo prieš bereikalingų provincijų kūrimą ir karus, tačiau aplankęs Kartaginą ir pamatęs, kad ji vėl suklestėjo, nesiliovė bet kokia proga kartoti: „*Céterum cénseo Kartháginam deléndam ésse!“* (Ir vis dėlto manau, kad Kartagina turi būti sunaikinta!). Katonas sulaukė taip trokštamo trečiojo karo su Kartagina turėdamas 85 metus, kaip sakoma, „mūšio lauke“: su kaltinamąją kalba prieš Galbą ir pagyra jaunajam Scipionui Emilianui lūpose.

Betgi jau laikas grįžti prie romėnų nukariavimų Rytuose. Jaunas Makedonijos karalius, Filipo sūnus Persėjas, nusprendė sudaryti antiromėnišką koaliciją su Sirija ir Bitinija, nors tai jam nepavyko. Trečiasis karas su Makedonija prasidėjo 171 m. pr. Kr., o baigėsi 168 m. pr. Kr., kai mūšyje prie Pidnos Romos kariuomenė, vadovaujama karvedžio Liucijaus Emilijaus Paulo, sumušė makedoniečius. Polibijo žiniomis, vienas pirmųjų iš kovos lauko pasileido bėgti pats Persėjas... Taigi Emilijus Paulas, žuvusio prie Kanų konsulo sūnus, dabar tapo visos Makedonijos valdovu. Persėjas buvo pagautas ir atvestas į konsulo stovyklą, o čia jam nelauktai parodytas kilnus atlaidumas ir netgi pagarba. Į romėnų rankas pateko didžiulės gėrybės, bet konsulas į jas net nežvilgtelėjo ir liepė viską tuojau pat nusiųsti į Romą. Ciceronas vėliau gyrė šį poelgį: Emilijus Paulas savo šeimai atnešęs vien tik amžinus prisiminimus apie jo gerą vardą. Na, o Makedonija buvo padalinta į 4 viena nuo kitos atskirtas savarankiškas dalis, kurios visos pavadintos respublikomis, tarp kurių uždrausti prekybiniai ir net vedybiniai ryšiai. Roma žiauriai atkeršijo ir graikų miestams, kurie per trečiąjį Makedonijos karą buvo pastarosios šalininkai, sugriovė ir nusiaubė 70 Epyro miestų, o 150 000 jo gyventojų pardavė į vergiją. Vėliau romėnai kišosi į Sirijos vidaus gyvenimą, kurstė ten dinastines kovas. Egipte kilus įtampai dėl sosto tarp dviejų brolių, romėnai šią valstybę padalijo į 2 dalis, kad būtų lengviau kontroliuoti visą Egiptą. 149 m. pr. Kr. Andrisko vadovaujamas išsivaduojamasis judėjimas, nukreiptas prieš romėnus, buvo numalšintas, o 146 m. pr. Kr. romėnų kariuomenė užėmė ir Achajų sąjungos sukilimo centrą – Korinto miestą. Korintas buvo

sugriautas iki pamatų ir supleškintas. **Taigi atsirado dvi naujos provincijos – Makedonija ir Achaja.**

O dabar prisiminkime ir trečiąjį Pūnų karą (149–146 m. pr. Kr.), kurio taip laukė Katonas Cenzorius. Iki šiol savo neteisėtus karus ir nepasotinamą valdžios troškimą stengęsi pridengti tariamu nesavanaudišku noru įtvirtinti teisybę ar apginti silpnesniųjų tautų interesus, romėnai ėmė nebeslėpti savo įžūlios politikos, kurios pirmąja auka tapo Kartagina. Ši valstybė, praėjus beveik 50 metų nuo taikos sudarymo su Roma, vėl sustiprėjo – išaugo prekyba, išsivystė amatai. Romėnų senatą, aišku, jaudino tolesnio Romos elgesio su Kartagina perspektyvos: vieni manė, jog pačios Romos interesas yra, kad išliktų nesunaikintas pavojingas priešas, kuris verstų ją nepamiršti pragaištingo saugumo jausmo, tačiau dauguma siūlė kuo greičiau surasti tinkamą dingstį ir Kartaginą nušluoti nuo žemės paviršiaus, nes kol jinai gyvuos, tol Romai grės amžinas pavojus. Kaip jau minėta, vienas iš smarkiausiųjų karo šauklių buvo Katonas Vyresnysis. Taigi dingstis greitai atsirado. Numidijos karalius Masinisa su Romos pagalba pradėjo ginkluotus išpuolius Kartaginos teritorijoje, o kai Kartagina atsakė tuo pačiu, Roma ją apkaltino nesilaikant 201 m. pr. Kr. sutarties punkto – nekariauti be Romos leidimo. Kartaginiečiai nedelsdami atsiprašė, be to, nepaisydami raudų ir dejavimų, nusiuntė į Romą reikalaujamus 300 įkaitų iš kilmingų šeimų. Kai į Utiką atplaukė romėnų laivynas, konsulas Censorinas pareikalavo iš atvykusių Kartaginos pasiuntinių atiduoti visus ginklus ir karines atsargas. Į romėnų stovyklą sudardėjo tūkstančiai prikrautų ginklų vežimų ir karinių įrenginių. Konsulas, pagyręs už senato įsakymų vykdymą, įžūliai pareiškė, kad kartaginiečiai turi pasitraukti iš miesto už 15 km nuo jūros, o pati Kartagina turi būti sugriauta. **Kai miestas pagaliau buvo užimtas ir sugriautas, šiam karui vadovavęs Scipionas Emilianas su gailesčiu žiūrėjo nuo kalvos į raudonus gaisro liežuvius virš miesto, kuris 700 metų viešpatavo jūroje, o dabar virto pelenais... Roma pagaliau laisvai atsiduso ir tarsi nustūmė nuo savęs didžiulį akmenį, atsikračiusi amžinos baimės ir nesikankindama daugiau nuo ją graužusio pavydo.** Scipionas Emilianas atšventė puikų triumfą. Jam, kaip ir pirmtakui – nugalėtojui prie Zamos, romėnai suteikė Afrikietiškojo *(Africanus)* pravardę. Buvusios Kartaginos teritorija buvo sulyginta su žeme, žyniams pareikalavus, ji turėjo likti amžina dykuma. **Likusios Kartaginai**

priklausiusios žemės ir miestai buvo paskelbti Romos provincija Afrika (146 m. pr. Kr.), o sostine tapo Utika.

Maždaug tuo pačiu metu romėnai kariavo ilgus karus Ispanijoje. Nors dar per antrąjį Pūnų karą jie buvo užėmę pajūrio teritoriją, tolesni Romos mėginimai išplėsti valdas Ispanijoje sukėlė nepaprastą vietinių genčių luzitanų ir keltiberų pasipriešinimą. 154 m. pr. Kr. prasidėjo sukilimas prieš romėnus, bet po dviejų karo metų Romos kariuomenė jį numalšino. Didžiausią užmojį tas pasipriešinimas įgavo tada, kai jam vadovauti ėmėsi talentingas vadas piemuo Viriatas. Net 9 metus Viriato vadovaujami luzitanų būriai nugalėdavo Romos legionierius, tad 141 m. pr. Kr. romėnai buvo priversti Viriatą pripažinti Luzitanijos (dabartinė Portugalija) karaliumi. Tačiau 139 m. pr. Kr. jį išdavikiškai nužudė artimieji, matyt, įkalbėti Romos politikų. Vėliau pasipriešinimo centru tapo neprieinamoje kalnų vietovėje buvęs Numantijos miestas. Silpnai apsiginklavę, bet narsūs jo gyventojai ne tik atmušė romėnus, bet ir apsupę jų kariuomenę, privertė pasiduoti. Tik 133 m. pr. Kr. čia atvykęs **Publijus Kornelijus Scipionas Emilianas** apsupo miestą ir pagaliau jį paėmė.

Apie garsųjį romėnų karvedį verta sužinoti ir daugiau, tuo labiau kad apie jį daug rašė istorikas Polibijas. 216 m. pr. Kr. mūšyje prie Kanų didvyriškai krito konsulas Liucijus Emilijus Paulas, kilmingas patricijus ir patyręs karvedys. Krito mūšyje, kuris vyko prieš jo valią, reikalaujant senatui, armijai ir antrajam konsului Varonui. Tai buvo Scipiono Emiliano senelis. Jo tėvas, irgi Liucijus Emilijus Paulas, žinojo ir mėgo du dalykus – medžioklę ir karą. Romėnai žavėjosi jo nesavanaudiškumu, mat Paulas nieko nepasiimdavo sau iš karo grobio. Vieną jo sūnų, būsimąjį Scipioną Emilianą, įsisūnijo Kornelijaus Scipiono Afrikietiškojo sūnus, dėl savo liguistumo nedalyvavęs valstybės veikloje. Gimęs 185 m. pr. Kr. 168 m. pr. Kr. jaunuolis jau dalyvavo mūšyje prie Pidnos tėvo vadovaujamoje kariuomenėje. Valstybės veikėjas, istorikas ir karvedys graikas Polibijas supažindino Scipioną su graikų kultūra ir mokslu, lydėjo jį į keliones ir karo žygius. Ciceronas mini, kad Publijus Scipionas savo laisvalaikį skirdavo Katonui Cenzoriui, žavėjosi jo gyvenimu ir pamokymais.

Scipionas subūrė linksmų, padorių jaunų žmonių ratelį, kuris domėjosi gera literatūra. Po motinos Papirijos mirties jis su Polibijumi keliavo po Italiją ir Transalpinę Galiją (dabartinę Prancūziją), kartu su

savo draugais studijavo graikų filosofiją, netgi sutelkė kažką panašaus į Stoikų centrą. Kai 151 m. pr. Kr. konsulai rinko legatus ir karininkus malšinti Ispanijoje vykusių pasipriešinimo kovų, pasirodė, kad norinčiųjų nėra, nes visi labai bijojo narsių šios šalies kovotojų, žinodami apie vykstančius žiaurius susirėmimus ir pralaimėjimus. Blogiausia buvo tai, kad jaunuomenė vengė karo tarnybos, nurodydama tokias priežastis, kurias atskleisti buvo gėda, patikrinti – nepadoru, o atmesti – neįmanoma. Ir čia senatą nustebino bei sužavėjo Publijaus Scipiono elgesys: jis pasisiūlė vykti į Ispaniją kaip karo tribūnas arba legatas, nesvarbu kokias pareigas beužimtų. Polibijas rašo, kad po to ir kitiems jaunuoliams nesinorėjo atsilikti, tad ši problema buvo išspręsta.

Konsulo Lukulo, žiauraus ir godaus vado, štabe Scipionas elgėsi kaip drausmingas karininkas, nors ir nemėgo tokio tipo žmonių, tačiau turėjo gerbti jo, kaip konsulo, statusą. Vėliau Scipionas dalyvavo antrajame Pūnų kare ir vadovavo Kartaginos sunaikinimui. Štai kaip Polibijas apibūdino šį 35-erių metų karo tribūną: jis **pasižymėjo nepaprasta energija ir sveikata, mokėjo kurti apgalvotus planus ir priimti žaibiškus sprendimus, būdamas apdairus vadas, sudėtingose situacijose nebijojo rizikuoti, tiksliai įvertindavo žmones, visada laikėsi savo žodžio, niekada nekalbėjo paveiktas pykčio ar silpnumo akimirkos**. Įdomus dar vienas Publijaus Scipiono bruožas: nepakęsdamas bereikalingo vyrų dėmesio savo išorei, jis vis dėlto pirmasis pradėjo skustis veidą kiekvieną dieną. Kariai ir karininkai mėgo narsų ir santūrų vadą – aristokratą. Romos karininkai dažniausiai nesilaikydavo duoto žodžio ir priešo kaimų gyventojai, susitarę su jais dėl laisvo išėjimo iš vietinių įtvirtinimų, neretai buvo apgaunami, o Scipionas griežtai laikėsi pažado ir netgi palydėdavo gyventojus iki artimiausio miesto. Visi žinojo apie jo padorų elgesį su belaisviais, tad stengėsi pasiduoti tiktai jam. Net kartaginiečiai gerbė garbingą priešininką: paprašius pačiam Scipionui, Hasdrubalas palaidojo Romos karo tribūnus, kritusius prie Neferiso, o nujausdamas artėjančią mirtį Masinisa pavedė Scipionui pasirūpinti Numidija ir jo paties sūnumis.

Trečiojo karo su pūnais metu, kai romėnai užėmė Kartaginos miesto aikštę, iš kurios trys siauros gatvelės tarp šešiaaukščių namų vedė į vidinę miesto tvirtovę Birsą, prasidėjo paskutinis, baisiausias tragedijos veiksmas. Romėnai, kaudamiesi tarp namų ir ant stogų, brovėsi į tvirtovę, o gyventojams krentant žemyn iš didžiulio aukščio,

oras tiesiog aidėjo nuo šauksmų ir aimanų. Kariai padeginėjo ir vertė namus, kurie griuvo kartu su jų gyventojais... Greitosiomis kabliais buvo traukiami griuvėsių luitai ir žmonių kūnai, kartu su lavonais į bendras duobes sumetami ir sužeistieji. Šauksmai, karo trimitų signalai, skubiai keičiantys vieni kitus centurionai ir karo tribūnai atrodė lyg išprotėję ir abejingi viskam, ką matė... Tik Scipionas nuolat buvo įvykių centre, neužmigdamas ir greitosiom ko nors užkąsdamas. Tomis dienomis, anot istoriko Apiano, jo sugebėjimas atsiduoti bendram reikalui pasiekė tokį lygį, jog pralenkė įprastas žmogiškąsias fizines ir dvasines galias.

Polibijas pasakoja ir apie gražų Scipiono poelgį su nelaisvėn paimtu Kartaginos karvedžiu Hasdrubalu: pakvietęs savo priešą, jis bandė pakelti jo dvasią ir leido išvykti į svetimus kraštus. Toji Hasdrubalui parodyta malonė atrodė lyg savo ar visos Romos kaltės išpirkimas... Kaip ir jo tėvas Emilijus Paulas, po šio mūšio Publijus Scipionas surengė pergalės žaidynes, apdovanojo karius ir nubaudė drausmės pažeidėjus – apiplėšusieji Asklepijo šventyklą kariai neteko apdovanojimų, o perbėgėlius atidavė sudraskyti žvėrims.

Iš viso karo grobio jis sau nepasiėmė nieko, o ir anksčiau neleido nieko imti nei savo vergams, nei atleistiniams. Didžiausias jo trofėjus buvo Afrikietiškojo pravardė. Po Kartaginos Scipionas net 12 metų nedalyvavo karinėje veikloje. Bendraudamas su nekilmingais žmonėmis, jis nevaidino pasipūtusio patrono, municipijų dvarininkai laisvai lankėsi jo namuose, o pats pasirodydavo Forume apsuptas turtingų atleistinių. Plutarchas Scipiono Emiliano biografijoje rašo, kad netgi liberalusis jo tėvas Paulas būtų vaitojęs, matydamas tokius sūnaus sąjungininkus...

142 m. pr. Kr. Scipionas buvo išrinktas cenzoriumi kartu su Mumijumi ir pradėdamas luomų reviziją pasakė kalbą apie planus sugrįžti prie gerųjų senovinių papročių. Apsirengęs paprasta senamadiška toga, cenzorius kritikavo jaunuolius, besidominčius kosmetika ir apdarais, ypač Sulpicijų Galą, kuris dėvėdavo moteriškas tunikas su ilgomis rankovėmis. Šis jaunas raitelis, pakvietęs draugus į pyrago, pavadinto Kartagina, „šturmą“, neteko žirgo už narsumo parodijavimą, o senas centurionas, mūšio prie Pidnos metu slėpęsis už karo stovyklos apkasų, gavo cenzoriaus papeikimą už to narsumo trūkumą. Tačiau šis politikas domėjosi ir filosofija, poezija, geografija, astronomija, jo draugų ratelį sudarė vienminčiai, mylėjusieji vienas kitą nuo jaunystės iki senatvės, čia nebuvo

skirstoma į rangus ir pagal amžių. Graiko Polibijo prašomas Scipionas ne kartą senate gynė achajų interesus, o padėdamas savo draugui Panetijui – Rodo salos žmones. Diodoras Sicilietis pasakoja, kaip 135 m. pr. Kr. Scipionas su draugais ir Romos legatais nuvykęs su diplomatine misija į rytinius Vidužemio jūros kraštus aplankė Egiptą, Kiprą, Siriją, Graikiją bei kitas vietas. Susitikę su karaliais ir tų kraštų žmonėmis, jie stengėsi sutaikyti vienus su kitais, o kai kuriuos tramdė ar įkalbinėjo, tuo būdu dar labiau didindamas Romos įtaką. Tas tautas nustebino labai maža Scipiono svita – tik 5 vergai ir paprastas legatų elgesys. Scipionas domėjosi Egipto gamta ir įžymiais miestais, Nilo upe, karine valstybės galia, bet visai mažai kreipė dėmesio į gausiai apkrautų stalų gėrybes.

Grįžęs iš kelionės, Scipionas vėl buvo išrinktas konsulu ir gavo teisę kariauti Ispanijoje. Atvykęs čia, jis rado armiją visiškai pakrikusią, kariai ir karininkai domėjosi tik grobiu, pirtimis ir puotomis, karo stovykloje trynėsi perpardavinėtojai, būrėjai, karių „draugužės“. Scipionas galbūt pirmą kartą gyvenime leido sau efektingą elgesį – apsirengęs juodą apsiaustą, kurį vadino gedulu dėl prarastos romėnų šlovės, ėmėsi darbo. Pirmiausia išvijo iš legionų visą bereikalingą šlamštą – 2 000 moterų, kiekvienoje palapinėje leido turėti tik reikalingiausius daiktus ir kietą patalynę, tad greitai visi suprato, kad šis žmogus moka ne tik duoti griežtus įsakymus, bet ir reikalauti jų vykdymo! Kol kas nepuldamas Numantijos, visą vasarą jis perkeldinėjo armiją iš vienos lygumos į kitą ir vertė vos ne kasdien įsirengti vis naują stovyklavietę. **„Tie, kas nesugeba susitepti priešo krauju, privalo teptis purvuose“, – sakydavęs jis.** Kai armija buvo atgaivinta, pas Scipioną atvyko pagalbiniai sąjungininkų būriai, o Masinisos anūkas, narsus ir protingas Jugurta atvedė raitelius ir strėlininkus iš Afrikos. Savo brandos viršūnėje Scipionas puikiai suprato žmogaus prigimtį ir nereikalavo nei iš karių, nei iš draugų neįmanomų dalykų, tačiau labai vertino pastangas bei narsą. Vienąkart pietų metu, dalyvaujant kilmingiems karininkams, Publijus galimu savo šlovės perėmėju juokais pavadino visai nežinomą talentingą Gajų Marijų, kuris šį paskatinimą įsidėmėjo visam gyvenimui (apie jį bus kalbama kitame skyriuje)

133 m. pr. Kr. Scipionas apgulė Numantiją, šį neprieinamą, pastatytą ant kalno skardžio tarp dviejų upių miestą, ir nutarė jį paimti blokada. Pusė armijos stovėjo ant aplink pastatytų įtvirtinimų, trečdalis buvo pasiruošę bet kurią minutę eiti į pagalbą, o 10 000 karių

liko rezerve. Šis pačios gamtos įtvirtintas miestas-tvirtovė 10 metų didvyriškai priešinosi romėnų valdžiai, bet tąkart buvo sudegintas ir sulygintas su žeme... Kai kas iš istorikų rašė apie taip įvykdytą Romos kerštą, kai kas – apie nepaprastą karvedžio šlovės troškimą, pasiektą per didžiules kitų žmonių kančias. Bet galbūt tai lėmė nuo seniausių laikų sąmoningai palaikoma idėja, vėliau suformuluota Vergilijaus „Eneidoje“: pasigailėti nuolankių ir drausti ginklu išdidžiuosius.

Po to Scipionas sušaukė atstovus iš šiaurinių ir pietinių Ispanijos miestų bei genčių, buvo aptartas taikus šio krašto sutvarkymo planas ir ilgam laikui įsigalėjo taika, o pats karvedys gavo dar vieną pravardę – Numantiškasis. Kai Scipionas grįžo į Romą, čia vyko politinė kova dėl brolių Grakchų reformų. Nuo jo nusisusko paprasta liaudis, palaikiusi Tiberijų ir Gajų Grakchus. **129 m. pr. Kr. puikios sveikatos 56-erių metų politikas ir karvedys buvo rastas negyvas savo lovoje. Pasklidę gandai apie nunuodijimą arba savižudybę taip ir liko gandais. Publijus Scipionas išėjo iš gyvenimo tragiškai, bet laiku – pilietinė nesantaika palietė tik žmogiškojo kelio pabaigą ir neaptemdė jo atminimo.**

III–II a. pr. Kr. stabilizavosi valstybės institutai ir sienos, visuomenė dar laikėsi gyvenimo principus apibrėžiančio idealo *virtus*: drausmės, elgesio orumo, ištikimybės žodžiui ir t. t. Romėnams labai svarbus tebebuvo kuklumas, santūrumas, pozicijos tvirtumas ir pagarba senoviniams papročiams. Bet Respublikos vidudienio metu sunaikinusi savo svarbiausiąjį priešą Kartaginą, Roma ėmė tiesti godžias rankas į žemes bei jūras ir pavergė arba savo žinion paėmė daugelį tuo metu žinomų tautų. **Nuolat vykę karai Ispanijoje, Balkanuose, Afrikoje, Mažojoje Azijoje, Egipte ir kituose Rytų kraštuose atnešė Romai naujas teritorijas, daugybę vergų, nematytus iki šiol turtus.** Tų šalių žemės vis plėtė romėnų *ager publicus* plotus, buvusių genčių ir valstybių ganyklos, miškai, aukso ir sidabro rūdynai, akmens skaldyklos dabar tapo romėnų nuosavybe. Didžiulės kontribucijos, pajamos, gautos už belaisvių pardavimą į vergiją, nugalėtųjų mokamos duoklės ir karo grobis pavertė Romą didžiausia antikinio pasaulio galybe. Ypač praturtėjo respubliką valdęs nobilitetas, neatsiliko nuo jo ir raitelių luomas, savo rankose turėjęs finansinę valdžią bei prekybą, skirtingai nuo nobilių, kurių valdžios pamatas buvo žemės nuosavybė. Būtent į žemę nobiliai investavo milžiniškas lėšas, gautas vadovaujant karo žygiams arba tapus vietininkais užkariautose provincijose.

Tačiau Roma negalėjo suprasti, kad turtais ji žudo save ir kad tai, ką ji atėmė iš kitų, bus lengvai atimta ir iš jos... Smulkių laisvųjų žemdirbių skaičiaus mažėjimas, kai nobilių latifundijose smarkiai daugėjo dirbančių vergų, reiškė, kad liko vis mažiau piliečių, įrašytų į cenzinius sąrašus. Išmintingieji politikai matė, kad piemenys ir artojai Italijoje – daugiausia barbarai, vergai iš svetimų kraštų, tad būtinai reikėjo perskirstyti žemės fondą. Tik tie sumanymai latifundijų valdytojams labai nepatiko. Ir štai Roma, laikinai jau nebeturėdama su kuo kariauti svetur, atsuko savo ginklus pati prieš save!

Audringas Respublikos vakaras ir kruvinai raudonas saulėlydis (II a. pr. Kr. pabaiga–I a. pr. Kr. pradžia)

Karšta Respublikos diena savo gelmėse jau slėpė kruvinai raudoną žarą. **Maždaug 100 metų, nuo 30-ųjų II a. pr. Kr. iki 30-ųjų I a. pr. Kr. metų, vyko Romos valstybės polinės formos irimo kataklizmai.** Saliustijaus bei kitų Romos istorikų nuomone, Kartaginos sunaikinimas ir buvo priežastis tų įvykių, kurie tiesiog susprogdino sėkmingosios romėnų epochos pasaulį. Išnykus baimei prieš galingą užsienio priešą, valstybės viduje prasidėjo pilietinė nesantaika ir visai pagedo papročiai. Tačiau, matyt, naujas ryškus nuopolis pasirodė praėjus 12 metų po Kartaginos sugriovimo, kai pirmą kartą buvo pralietas kraujas piliečių tarpusavio riaušėse...

Atsiradus nepaprastai dideliam turtiniam nelygumui, kai vieni lobo, supirkinėdami nuskurdėlių sklypus ir tuose žemės plotuose vertė dirbti vergus, o tūkstančiai kitų, netekusių ne tik savo būstų, turto, bet ir duonos kąsnio, bastėsi visoje Italijoje, – daugėjo vergų ir proletarijų, o smulkiųjų žemdirbių mažėjo. Visa tai vertė mąstančius politikus baimintis, kad greitai vis sunkiau bus legionus papildyti reikiamu skaičiumi karių, nes smarkiai sumažėjo laisvųjų kaimo gyventojų, galinčių už savo lėšas įsigyti kario ginkluotę.

Tada į pagalbą valstybei ir nuskurdusiai liaudžiai ateiti ryžosi du broliai **Grakchai** – Scipiono Vyresniojo dukters Kornelijos sūnūs

Tiberijus ir Gajus Sempronijai. Vyresnysis, **Tiberijus**, turėjo daug humanistinių idėjų, kūrė socialines vizijas, kurios labai nepatiko didiesiems žemvaldžiams. 133 m. pr. Kr. būdamas liaudies tribūnu, Tiberijus Grakchas atnaujino seną Licinijaus įstatymą, draudusį latifundijų steigimą bendruomenės žemėse *(ager publicus)* – iš bendruomeninės žemės niekas negalėjo gauti daugiau kaip 500 jugerų. Esant dviems sūnums, jiems priklausė dar po 250 jugerų, tad iš viso susidarė 1 000 jugerų (250 ha). Likusi žemė už nedidelį mokestį turėjo būti nuomojama neturtingiesiems piliečiams ir sąjungininkams – italikams smulkių ūkių (po 7,5 ha) steigimui. Kad naujieji savininkai galėtų įsigyti žemės ūkio padargus, Tiberijus Grakchas pasiūlė išdalinti Pergamo karaliaus Atalo III Romai pagal testamentą paliktus turtus. Tačiau šiai reformai smarkiai pasipriešino stambūs žemvaldžiai. Kai, norėdamas užbaigti reformą, Tiberijus iškėlė savo kandidatūrą į liaudies tribūnus antriems metams, nors tai įstatymu buvo uždrausta, jo priešininkai apkaltino Tiberijų siekiant karališkos valdžios ir Tautos susirinkime nužudė. Plutarchas apie tai rašė: „Žmonės, lydintys senatorius, atsinešė iš namų vėzdus ir dideles lazdas, o patys senatoriai pasigriebė bėgančios minios sulaužytų suolų kojas, ir visi veržėsi pas Tiberijų, daužydami tuos, kurie tik jį užstojo. Kai kurie iš jų buvo užmušti, kiti ėmė bėgti. Bėgo ir Tiberijus, bet kažkas jį nutvėrė už togos, Tiberijus nusimetė togą ir ėmė bėgti tik su viena tunika, bet, susipynus kojoms, krito ant kitų žmonių, kurie gulėjo parvirtę priešais. Jam besikeliant, Publijus Saturėjas, vienas tribūnas, kirto per galvą suolo koja, visiems žmonėms matant. Liucijus Rufas davė antrą smūgį ir paskui tuo gyrėsi lyg kokiu žygdarbiu. Buvo užmušta daugiau kaip trys šimtai žmonių lazdomis ir akmenimis, bet kardu nė vieno“. Garsusis T. Momzenas apie Tiberijų Grakchą pasakojo: „Jis kreipėsi į plebsą, naiviai tikėdamasis, kad turi reikalų su tauta ir tiesė ranką karūnos link nė pats to nesuvokdamas, kol nepermaldaujama įvykių logika nenuvedė jo į demagogijos ir tironijos kelią. Galų gale revoliucijos demonai, kuriuos jis iššaukė, užvaldė patį žynį ir jį sudraskė“.

Plutarchas rašo, jog istorikai tvirtina šį maištą Romoje po karalių nuvertimo buvus pirmąjį, pasibaigusį piliečių žūtimi ir kraujo praliejimu. Ypač žiauriai buvo pasityčiota ir iš Tiberijaus lavono. Net broliui prašant jo kūno neleista palaidoti naktį – Tiberijaus kūną įmetė į upę kartu su kitais lavonais. **Nepaisant šitų žudynių, reformų šalininkai iš senato išsikovojo nemažai nuolaidų: leista perrinkti**

liaudies tribūnais dvejus arba daugiau metų iš eilės, taip pat priimtas įstatymas dėl slapto balsavimo Tautos susirinkime renkant magistratus (131 m. pr. Kr.).

Devyneriais metais jaunesnis už savo brolį Tiberijų **Gajus** Sempronijus Grakchas garsėjo savo iškalbos įtaigumu, politine įžvalga ir energija. Plutarchas Gajaus Grakcho biografijoje rašo, jog „jis lavino savo iškalbos dovaną, lyg sparnus tiesdamas, kad galėtų pakilti į tribūną“, be to, pirmasis pradėjo kalbėti nusigręžęs nuo senato ir atsisukęs į Forumą, o ankstesnieji oratoriai kalbėdavo atsisukę veidu į senatą ir vadinamąjį Komicijų, kur sėdėdavo senatoriai. Taigi aristokratinei santvarkai jis tartum suteikęs demokratišką pobūdį.

Skirtingai nuo savo brolio Tiberijaus, Gajus buvęs griežtas ir greit užsidegąs. Kalbėdamas jis dažnai pasiduodavo pykčio protrūkiams, plūsdavosi, painiojo žodžius. Kad to išvengtų, Gajus įsakė savo vergui Licinijui stovėti už jo, kai jis kalbėsiąs, su muzikos instrumentu, o iš balso pajutus, kad Gajus ima karščiuotis, tyliai skambtelti. Gajus tuojau pat nurimdavęs ir kalbėdavęs toliau... 123 m. pr. Kr. išrinktas liaudies tribūnu ir perrinktas 122 m. pr. Kr. jis pasiūlė grūdų įstatymą, pagal kurį vargingiausiems piliečiams labai žemomis kainomis būtų parduodami grūdai iš valstybės atsargų, tokiu būdu įsigydamas daug šalininkų iš vargingųjų tarpo. Raitelių luomo paramą užsitikrino Tautos susirinkime „prastumdamas“ įstatymą dėl senato teisės skirti teismų narius perdavimo raiteliams. Po to Gajus Grakchas pasiūlė agrarinę reformą – Romos piliečių apgyvendinimo užjūryje, ypač Kartaginoje, planą ir Romos pilietybės suteikimo sąjungininkams italikams projektą. Tačiau jo veiklai pakenkė senato aristokratai, kurie pasinaudojo kito liaudies tribūno, Livijaus Druzo, demogoginiais pasiūlymais: grūdus ne pardavinėti, o dalinti; steigti ne 2, o 12 kolonijų, atleidžiant kolonistus nuo mokesčių ir kt. Gajaus Grakcho populiarumas liaudyje sumažėjo, o ypač nepatiko įstatymas dėl pilietybės, nes vargingieji piliečiai bijojo, jog atsiradus daugiau piliečių, jiems irgi reikėsią dalinti nemokamus grūdus! Naujasis konsulas Liucijus Opimijus išprovokavo senato ir Gajaus Grakcho šalininkų susirėmimą. Štai kaip apie tai rašo Plutarchas: „Bėgantį Gajų priešai pasivijo prie medinio tilto... Kartu su Gajum bėgo toks vienas jo vergas, vardu Filokratas. Visi žmonės bėglius tik drąsino lyg kokiose lenktynėse, bet niekas nepadėjo, niekas nedavė arklio, kurio Gajus prašė, nes priešai jau buvo arti. Pagaliau Gajus įbėgo į giraitę, pašvęstą Furijoms, ir ten jį nužudė vergas Filokratas, kuris ir pats

tuojau nusižudė... Pasakojama, kad kažkoks žmogus nukirto Gajaus galvą ir nešė konsului, bet vienas Opimijaus bičiulis Septimulėjus ją atėmė, nes dar prieš kautynes buvo paskelbta, kad atnešusiems Gajaus ir Fulvijaus galvas bus duota tiek aukso, kiek jos pačios sveria. Septimulėjus atnešė Gajaus galvą ant ieties pasmeigęs. Uždėjus ant svarstyklių, pasirodė, kad ji sveria 17 su puse svaro, nes Septimulėjus be piktadarystės panaudojo dar ir klastą: išėmęs iš galvos smegenis, pripylė švino.“ Grumtynių metu Tiberijaus šalininkų krito 300, o Gajaus – 3000! **Gajus Grakchas žuvo, nes jo neberėmė raiteliai, nenorėję, kad ypatinga Romos piliečių padėtis Italijoje ir už jos ribų būtų pakeista, o proletarijai, jau įpratę gyventi parazitiškai, agrarinėmis reformomis nebuvo suinteresuoti, be to, žemdirbius suskaldė demagogiški Gajaus Grakcho priešininkų pažadai.** Bet ir toliau smulkūs žemės sklypų savininkai negalėjo atsilaikyti prieš didelius ūkius, kur buvo naudojamas pigus vergų darbas, tad žemės nuosavybė ir toliau koncentravosi, o ankstesnė Romos valstybės socialinė bazė nebuvo atkurta. Ir vis dėlto Grakchų reformos turėjo tam tikrų pasekmių. **Cenziniame piliečių sąraše karo prievolininkų dabar buvo 80 000 daugiau, be to, liaudyje įsitvirtino nepaklusnumo dvasia, su kuria nuo šiol teko skaitytis visiems esantiems valdžioje.** Netgi italikai-sąjungininkai panoro dalyvauti valstybės valdyme, o kiekvienam trokštančiam valdžios buvo nurodytas kelias, kaip elgtis, kad galėtų kovoti su senatu ir senosiomis valdymo institucijomis. Pirmieji iš tokių buvo Marijus ir Sula.

Gajus Marijus gimė 156 m. pr. Kr., buvo darbštus ir gabus, energingas ir narsus jaunuolis. Jaunystėje kariavo prie Numantijos vadovaujant Scipionui Emilianui. Romėnams kariaujant su Jugurta, Marijus jau buvo išrinktas konsulu ir karo vadu. 102 m. pr. Kr. jo kariuomenė sumušė Bokchą ir Jugurtą prie Cirtos bei kitose vietose. Tačiau pergalės laurus tada iš jo rankų išplėšė nemažesnis garbėtroška **Liucijus Kornelijus Sula**, tąkart buvęs Marijaus kvestoriumi ir visiška jo priešingybe. Kilęs iš senos labai kilmingos Kornelijų giminės, išmanantis graikų ir lotyniškąją literatūrą, protingas, mėgstantis juslingus malonumus, mielas ir dosnus su draugais, gudrus ir apdairus politikoje, patyręs ir talentingas karo reikaluose Sula, Plutarcho žodžiais tariant, tuo pačiu metu įkūnijo lapę ir liūtą.

104 m. pr. Kr. Marijus antrąkart buvo išrinktas konsulu ir tas faktas romėnų valstybės gyvenime pradėjo naują erą, nes plebėjiškos kilmės žmogus aukščiausiąją valdžią gavo net 2

Liucijus Kornelijus Sula

kartus! Marijų palaikė ne tik liaudis, bet ir kariuomenė, tad senatas, kuris anksčiau nuversdavo karalius, dabar pats turėjo drebėti prieš ginkluotą jėgą, juo labiau kad kaip tik šituo metu romėnams grėsė kimbrų ir teutonų antplūdis... Tos dvi germanų gentys prie Apeninų pusiasalio šiaurės rytinės dalies prisiartino dar 113 m. pr. Kr. Kariai traukė vežimais su šeimomis, atrodė augaloti ir stiprūs, apsirengę žvėrių kailiais, apsiginklavę apdegintomis ragotinėmis, ietimis ir strėlėmis su akmeniniais antgaliais. Kimbrai ir teutonai kelis kartus

sumušė Romos konsulų armijas ir sukėlė didžiulį siaubą. 105 m. pr. Kr. prie Arauziono miesto kairiajame Rodano upės krante jie tiesiog sutriuškino romėnus, kurie čia neteko apie 80 000 karių. Tačiau tąkart ateiviai kažkodėl pasuko atgal į vakarines Galijos sritis ir Pirėnų pusiasalio šiaurę.

Romėnų nuomone, dabar tik Marijus galėjo pasiruošti tolimesnei kovai su tomis laukinėmis ordomis, nes jis galėjo sukelti joms baimę ir įkvėpti Romos karius. Jo karinga išorė, griežtas gyvenimo būdas, rūstus elgesys su visais, nesušvelnintas jokio išsilavinimo, netašytiems kariams buvo ypač priimtinas. **102 m. pr. Kr. Marijaus armija prie Romos kolonijos Sekstijaus Akvų susikovė su teutonais ir visai juos sumušė, o 101 m. pr. Kr. buvo galutinai sutriuškinti ir kimbrai.** Tame mūšyje prie Vercelų miesto labiausiai pasižymėjo Liucijus Kornelijus Sula, o Marijų šlovino dabar netgi jo politiniai priešininkai optimatai – pavojus, grėsęs Romos respublikai, buvo likviduotas. Marijus konsulu buvo išrinktas net 6 kartus! Tačiau kai žymusis karvedys paprašė senatą skirti jo veteranams sklypus iš valstybinės žemės fondo, jam buvo atsakyta... Prasidėjo socialinė ir politinė kova tarp optimatų ir populiarų, jos metu Marijus išdavė savo politinius draugus populiarus ir neteko savo, kaip politiko bei žmogaus, autoriteto, tad turėjo laikinai išvykti į Aziją ir palaukti geresnių laikų.

Nesantaika tarp partijų tapo tiesiog grėsminga. Raitelių luomo viešpatavimas teismuose, nagrinėjusiuose provincijų vietininkų piktnaudžiavimų bylas, labai nepatiko publikanams, išieškodavusiems mokesčius provincijose, nes dabar jau imta persekioti ir sąžiningus vietininkus, pvz., Rutilijų Rufą Azijoje. 91 m. pr. Kr. liaudies tribūnas Livijus Druzas pasiūlė bylas dėl vietininkų piktnaudžiavimo svarstyti senato komisijose, bet papildant senatą 300 raitelių. Dar vienas svarbus jo pasiūlymas buvo Romos sąjungininkams-italikams suteikti pilietybės teises. Prieš Druzą tuoj pat sukilo ir liaudis, ir senatas, tad buvo pasiųstas žudikas, kuris nudūrė Druzą jo namų prieangyje. **Šitas įvykis sąjungininkus paskatino sukilimui, kuris žinomas istorijoje Sąjungininkų arba Marsų karo (91–88 m. pr. Kr.) vardu.** Kerštingiausi sukilimo dalyviai buvo samnitai, lukanai, pelignai ir marsai. Po sunkių pralaimėjimų romėnai vis dėlto palaužė sukilėlių pasipriešinimą, o ypač nusipelnė minėtasis Sula. Dauguma sąjungininkų gavo pilietybės teises ir ėmė plūsti į Romą, pavirsdami labai patogiu demagogų įrankiu, kuriuo buvo galima naudotis rinkimų

metu. **Visai pasikeitė ir kariuomenės sudėtis: vietoj karių, besikaunančių už tėvynę ir „šventas teises“, dabar atsirado iš neturtingiausių sluoksnių ir sąjungininkų renkami būriai, kurie tarnavo jau nebe valstybei, o tik savo vadams, ir tai tik tada, jei šie mokėjo juos kuo nors patraukti.** Net 6 karo vadus užmušė jų pačių kariai ir tik Sula sugebėjo tokią pavojingą kariuomenę priversti paklusti.

88 m. pr. Kr. Sula buvo išrinktas konsulu, gavo valdyti Azijos provinciją ir įpareigojimą kariauti su Ponto karaliumi Mitridatu VI Eupatoru. Tačiau Marijus, padedamas liaudies tribūno Sulpicijaus, kuris turėjo 3 000 gladiatorių ir buvo nuolat saugomas 600 raitelių, išvaikė savo priešininkus ir nužudė daug senatorių. Sula buvo priverstas atsisakyti vadovauti karui ir pabėgo prie Nolos, kur stovėjo legionai, su kuriais jis dalyvavo Sąjungininkų kare. Legionieriai troško turtingo karo grobio, tad pareikalavo, kad Sula juos vestų į Aziją. Tačiau iš pradžių reikėjo nustumti Marijų, tad Sula su 6 legionais įžygiavo į Romą (88 m. pr. Kr.). Taip prasidėjo **pirmasis pilietinis karas**. Sula prigrasino, kad miestas bus padegtas iš visų pusių, jeigu nors vienas žmogus jam pasipriešins ginklu, todėl visi užsidarė namuose, o Marijus ir Sulpicijus pabėgo. Marijus kurį laiką slapstėsi Kartaginos griuvėsiuose ir laukė geresnių laikų, o Sula tuo metu išvyko kariauti su Mitridatu VI. Kariauti jam sekėsi ir Mažoji Azija turėjo sumokėti didžiulę kontribuciją... Tačiau kol Sula kariavo Rytuose, į Romą sugrįžo Marijus, kur tuo metu konsulas Cina buvo pareikalavęs panaikinti visus Sulos pertvarkymus. Buvo sugrąžinti Sulos ištremti Romos piliečiai, Cina taip pat pasiūlė grąžinti liaudies tribūnams visą valdžią, kurią buvo apribojęs Sula. Tačiau prieš Ciną Tautos susirinkime stojo optimatų šalininkas konsulas Oktavijus, užvirė mūšis ir Cina turėjo bėgti iš Romos. Italijoje jis surinko nemažus būrius, kurie palaikė populiarų partijos politiką, tad Cinos bei Marijaus kariuomenės susijungė, įžengė į Romą ir iššudė daugelį optimatų, tarp jų ir konsulą Oktavijų. Kadangi į savo būrius Marijus buvo priėmęs ir vergus, dabar jis bijojo pasirodyti vergų globėju, nes tai būtų nepatikę laisviesiems piliečiams, taigi pavedė savo karvedžiui Sertorijui surinkti visus kariavusius vergus į vieną vietą ir naktį miegančius iššudyti. O vergų būta apie 4 000! Ir juk būtent tų vergų apsuptas jis kažkada įėjo į Romą, pažadėjęs jiems laisvę! Vergai tada žudė visus, ką tik parodydavo Marijus... Mažiausias Marijaus ženklas kainavo gyvybę kam nors iš jo priešininkų. Marijus išsiuntinėjo karius

į priešininkų namus ir įsakė nukirstas jų galvas atnešus sudėti prieš jį ant stalo... Atrodė, kad nusenęs karvedys neteko bet kokio žmogiškumo! Praėjo dar daug laiko, kol Romos gatvės buvo išvalytos nuo kraujo ir daugybės žmonių lavonų, kritusių nuo karių – vergų rankų. Sūnui jis paliko tiek turto, kiek Plutarcho nuomone, būtų užtekę daugeliui karalių...

Naujuosius Romos piliečius iš sąjungininkų Marijaus šalininkai paskirstė į 35 tribas, taip sustiprindami jų įtaką valstybės valdyme, o Sula buvo paskelbtas tėvynės priešu. 86 m. pr. Kr. konsulu (jau septintą kartą!) buvo išrinktas Marijus kartu su Cina, tačiau Marijus susirgo ir mirė aštuonioliktą savo konsulavimo dieną. Nugalėjęs Mitridatą, Sula su kariuomene grįžo į Romą. Marijaus būriai jam nesipriešino, kai kurie perėjo į Sulos pusę. Tiesa, prie Romos sienų jam smarkiai pasipriešino samnitai, lukanai ir Kampanijos būriai bei Prenestos miestas, kur vadovavo Marijaus sūnus. Tačiau nepaklusnieji buvo palaužti, Marijaus sūnus nusižudė, o Sulos karvedžiai, persekioję buvusius priešininkus per visą Italiją, pasiekė juos net Ispanijoje ir Afrikoje, kur ypač pasižymėjo 24-erių metų Pompėjus, kuriam sugrįžus, Sula suteikė Didžiojo *(Magnus*) titulą ir leido surengti triumfą, nors Pompėjus nebuvo ne tik konsulas, bet ir pretorius! Po to **Sula paskelbė proskripcinius sąrašus, kuriuose nurodyti asmenys turėjo būti už įstatymo ribų, vadinasi, juos bet kas galėjo nužudyti, pasiimti jų turtą, išniekinti**. Nutrūko visi draugystės, svetingumo, giminystės ryšiai, sūnus žudė tėvą, vergas – šeimininką, brolis brolį. Cicerono vėliau nubaustas už sąmokslą Katilina nužudė savo brolį ir tik po to jau paprašė Sulos, kad tasai būtų įrašytas į proskripcinius sąrašus! Geriausias grobis, žinoma, buvo turtingi pirkliai arba aukšti valdininkai, po kurių mirties atsilaisvindavo gẽros pareigos. Sula įsakė iškasti Marijaus kapą ir išmesti jo palaikus, sunaikinti visus Marijaus pergalėms skirtus paminklus, o kiekvieno iš pasmerktųjų galvą įkainojo 12 000 denarų, tad žudikai su nukirstomis nelaimingųjų galvomis kas valandą įeidavo pas Sulą ir išeidavo iš ten su pinigais. Apytikriai proskripcijų metu buvo nužudyta 15 konsulų ir konsuliarų, 90 senatorių, 2 600 raitelių ir daugiau kaip 100 000 kitų piliečių, daugybė dvarų, namų ir žemių liko tuščių, todėl Sula juos išdalijo draugams ir numylėtiniams. Norėdamas atsidėkoti, 120 000 savo karių Sula nusiuntė į Etruriją, Lacijų ir Kampaniją, kad jėga išvarytų vietinius gyventojus ir išsidalytų jų žemes, namus bei turtą, tokiu būdu tapdami tvirta Sulos atrama už Romos ribų. Privertęs

senatą paskelbti jį diktatoriumi ligi gyvos galvos, Sula savo rankose sutelkė visą teismų ir įstatymų leidybos galią. **Liaudies tribūnų valdžia buvo apribota, teismų valdžia atimta iš raitelių ir atiduota senatoriams, švenčių metu teatruose raiteliai dabar galėjo sėdėti tik plebėjams skirtose vietose ir t. t.** Tiesa, nenorėdamas šito luomo galutinai įsiutinti, senatą papildė 300 žmonių iš raitelių. Buvo išleisti griežti įstatymai, baudę už nuodijimus, pinigų padirbinėjimą, padegimus, nužudymus, valstybės išdavystę ir t. t. Įsigalėjus tam tikrai ramybei, Sula vakarus leido prabangiose puotose, o naktis – orgijose.

Sugrąžinęs senato aristokratijos valdymą, Sula netikėtai savo noru pasitraukė iš politinės arenos. Plutarchas pasakoja, kad niekas negalėjo patikėti nei savo ausimis, nei akimis, kai toks žmogus pasirodė oratorių tribūnoje ir kreipėsi į Tautos susirinkimą, siūlydamas pareikalauti iš jo ataskaitos už nuveiktus darbus ir klaidas. Baimė buvo sukausčiusi visų lūpas, o Sula, nulipęs nuo tribūnos, be jokios ginkluotos apsaugos pasuko namo. Tiktai vienas jaunuolis, visaip koneveikdamas Sulą, ėjo iš paskos. Tada Sula atsisukęs jam tarė: „Tu būsi priežastis ir kaltė, kad ateityje nė vienas diktatorius neatsisakys pareigų savo noru!“ Po kelių dienų Sula išvyko į savo dvarą Puteoluose ir gyvenimą leido medžiodamas, žūklaudamas bei puotaudamas, o mirė 78 m. pr. Kr. nuo kažkokios baisios odos ligos (arba kraujosruvos iš gerklės). Sula, žinoma, buvo neeilinis žmogus: išsilavinęs, subtilaus skonio, aštraus proto, tačiau ir nepaprastai ciniškas, žiaurus, niekino liaudį, gerbė tik jėgą ir sėkmę. Tikėdamas savo laiminga žvaigžde, jis nepyko, jeigu pavyduoliai jo pergales aiškino ne patyrimu ar talentu, o tik sėkme, netgi pats liepė jį vadinti Felix, t. y. Laiminguoju. Ši laimės koncepcija buvo tikras iššūkis senosioms romėnų dorybėms *(virtutes)*, kurias niekino per visą savo gyvenimą.

Karinės diktatūros režimas, kurį įvedė Sula, laikinai nutrūkęs gana greitai atgijo Cezario veikloje. Bet kol kas Cezarį palikime ramybėje, o susipažinkime su būsimu jo žentu **Gnėjumi Pompėjumi Didžiuoju**. Gimęs 106 m. pr. Kr. kilmingoje šeimoje, Gnėjus dar jaunystėje Sulos pavedimu kariavo su Marijaus šalininkais, o po šio mirties ir toliau buvo optimatų pusėje. Po Marijaus pralaimėjimo dalis jo šalininkų, vadovaujami talentingo karo vado Sertorijaus, pasitraukė į Ispaniją ir ten 80–72 m. pr. Kr. kariavo partizaninį karą su senato kariuomene, kuriai vadovauti buvo išsiųstas Pompėjus. Kai Sertorijus jo pavaldinio Perpernos, iš pavydo šiam suruošus spąstus, buvo

nužudytas, Pompėjus lengvai nugalėjo pasimetusią Sertorijaus kariuomenę ir nepagailėjo Perpernos, kuriam nepadėjo netgi tai, kad jis perdavė Pompėjui savo korespondenciją su buvusiais konsulais, galėjusią kompromituoti pastaruosius. Tuos laiškus Pompėjus sudegino, o Perperną įsakė nužudyti. Vėliau Pompėjus išvalė jūrą nuo siautėjusių piratų, kurie tiesiog trukdė atvežti grūdus iš Afrikos į Romą ir galėjo užtraukti badą: 1 300 piratų laivų buvo nuskandinti, 400 laivų ir 20 000 žmonių paimta į nelaisvę. Tad Pompėjus, galima sakyti, į savo pergalių laurų vainiką įpynė naują puikų lapą.

Bet dar anksčiau Pompėjus padėjo Krasui galutinai sutriuškinti Spartako sukilimą ir tą pergalę priskyrė sau, pranešdamas senatui: „Krasas laimėjo mūšį, o aš su šaknimis išroviau karą!“ **Krasas su Pompėjumi 70 m. pr. Kr. buvo išrinkti konsulais ir liaudžiai įsiteikė panaikindami Sulos tvarką: liaudies tribūnams sugrąžino pirmykštę galią, cenzoriai irgi atgavo savo ankstesnę valdžią ir buvo renkami penkeriems metams.** Vėliau Pompėjus nuvyko į Aziją ir nesunkiai užbaigė karą su Mitridatu, be to, Siriją pavertė Romos provincija, o Palestinoje, susigin̄ijus dviems broliams dėl sosto, vadovavo atimant iš Aristobulo Jeruzalę. Tik po 3 mėnesių apgulties Judėjos sostinė ir įtvirtinta jos šventovė buvo paimta. Prasidėjo baisios žudynės: šventikus užmušinėjo ant altorių, kai kurie patys šoko nuo sienų arba prasmego degančiuose namuose. Tąkart žuvo apie 1 200 judėjų. Pompėjus Judėjos valdytoju paskelbė Jeruzalės žynių statytinį Hirkaną, kurį įpareigojo kasmet Romai mokėti duoklę. **Romos provincijomis paskelbęs Siriją, Bitiniją ir Pontą, o Judėjoje, Kapadokijoje ir Galatijoje paskyręs priklausomus nuo Romos karalius, Pompėjus paleido savo armiją ir 62 m. pr. Kr. pabaigoje, nepaprastai praturtėjęs ir įsigijęs šlovę, grįžo į Romą.** Tačiau paleisdamas armiją jis padarė didelę klaidą – senato partija prieš dabar bejėgį Pompėjų sudarė opoziciją, kuriai vadovavo Lukulas, Metelas ir Markas Porcijus Katonas (Katono Cenzoriaus anūkas). Pompėjaus veteranams žemės nebuvo duota, visi jo patvarkymai Rytuose atmesti, konsulu tapti irgi neleista. Tada Pompėjus savo žvilgsnį nukreipė į **Gajų Julijų Cezarį**, kuris tikrai nepakartos šio didžio karvedžio klaidõs ir su kuriuo laikas susipažinti ir mums.

Gamta dosniai apdovanojo šį didžiausią iš visų romėnų: puiki išorė, ereliška nosis, júodos gyvos akys, nežiūrint blyškiõs odos ir periodinių galvos skausmų, jį darė patrauklų ir malonų. Kariniais pratimais, jodinėdamas, fechtuodamasis ir plaukiodamas, jis grūdino

Gajus Julijus Cezaris

savo kūną. Viską, ką jis darė – darė greitai, energingai, apdairiai, girto jo niekas niekada nematė, maitinosi labai kukliai. Didžiausios jo aistros buvo meilė moterims ir valdžios troškimas, bet ir tada jis neprarasdavo sveiko ir aštraus proto, valios tvirtumo. Cezaris buvo nelinkęs į intrigas ir didžiadvasis su priešais. Štai, pvz., po mūšio prie Farsalo radus laiškus, kurie galėjo sukompromituoti jo priešus, jis įsakė juos sudeginti. **Nepaprastas organizatoriaus talentas, sugebėjimas kiekvieną jam reikalingą žmogų paskirti į tinkamą vietą visada vedė į norimą tikslą. Atrodo, kad gamta Cezarį padarė didžiu visose srityse: karo reikaluose, oratorystėje, matematikoje ir architektūroje, įstatymų leidyboje ir, žinoma, valstybės valdyme.**

Gimęs 100 m. pr. Kr. senoje patricijų Julijų giminėje, kaip savo protėvį garbinusioje Julą, Enėjo sūnų, o promotę – deivę Venerą, anksti neteko tėvo. Jo motina mokė sūnų kalbėti vaizdingai, švelniai ir užburiančiai, tad nors ir neskirdamas laiko iškalbos studijoms tiek, kiek Ciceronas, senate ir teismo posėdžiuose jis kalbėdavo taip įtikinamai ir gyvai, kad vien kaip oratorius galėjo būti laikomas vienu iš geriausių Romos veikėjų. Būdamas dar visai jaunas, Cezaris Sulos proskripcijų metu pasielgė daug vyriškiau už jau subrendusį Pompėjų. Kai Sula liepė sunaikinti visus Marijaus ir Cinos šalininkus bei gimines, Cezaris gavo įsakymą išsiskirti su Cinos dukterimi Kornelija, tačiau drąsiai pareiškė, kad jokia valdžia jo neprivers išsiskirti su mylima žmona! O štai Pompėjus, turėjęs jaunutę, irgi mylimą žmoną, gavęs Sulos nurodymą tapti jo žentu, paliko žmoną ir vedė Sulos podukrą... Cezaris turėjo bėgti iš Romos, o visi jo žmonos dvarai buvo tuojau pat konfiskuoti. Tiesa, kai kurie Sulos draugai ir netgi vestalės prašė Cezario pasigailėti, tad Sula nusileido, ištaręs šiuos žodžius: „Kvailiai! Jūs patys nežinote, ko prašote! Šiame jauname žmoguje slypi keletas Marijų!“ Bet tik po Sulos mirties Cezaris drįso grįžti į Romą, prieš tai pabuvojęs Rodo saloje ir pasimokęs ten iškalbos meno. Svetonijus pasakoja įdomią istoriją, kai vykstant į Rodą, netoli Farmakūzos salos jį sučiupę piratai pareikalavo 20 talentų išpirkos.

Cezaris tada atrėžė: „Per mažai jūs mane vertinate! Aš jums duosiu 50 talentų!“ ir išsiuntė savo bendrakeleivius rinkti pinigų. Tik su savo gydytoju ir dviem vergais šešias savaites jis išbuvo pas piratus ir įkvėpė šiems tokią pagarbą sau, jog atrodė esąs ne belaisvis, o nugalėtojas! Eidamas miegoti, jis draudė jiems triukšmauti ir dainuoti, kartais skaitė piratams savo eiles ir kalbas, o kadangi jų visa tai nedomino, Cezaris vadino piratus laukiniais ir žadėjo juos nukryžiuoti, kai tik bus galimybė. Iš tiesų taip ir įvykę: kai piratai, gavę išpirką, Cezarį paleido, šis Mileto vietininko paprašė kelių ginkluotų laivų, prisivijo piratus ir pirma įsakė juos nužudyti, o vėliau jau prikalti prie kryžių, šitaip parodydamas savo humaniškumą... Grįžęs į Romą, Cezaris keletą metų elgėsi kaip jaunas švaistūnas, linksminosi, gražiai rengėsi, mylėjo moteris. Tačiau kartu jis nepraleisdavo nė vieno Tautos susirinkimo, su visais elgėsi taktiškai ir visada padėdavo prašantiems. Liaudžiai ypač patiko jo nuolatinis noras pabrėžti savo giminystę su Marijumi, kuris buvo Cezario tėvo sesers vyras. Mirus šiai jo tetai, Cezaris surengė puikias laidotuves, kurių metu pasakė gražią kalbą, šlovinančią Marijaus nuopelnus. Marijų daugelis vis dar prisiminė, tad tikėjosi Cezarį būsiant išgelbėtoju nuo aristokratų savivalės. Senatą labai neramino populiarų galimas sustiprėjimas, o vienas iš senatorių net pasakęs: „Cezaris jau ne pasikasa po respublikos pamatais, o puola ją su apgulties mašinomis!“

Tapęs kvestoriumi, Cezaris turėjo lankyti provincijos miestelius ir spręsti ten kylančias problemas, taigi kartą jis atvyko į Kadikso miestelį, kur buvo Herkulio šventykla, papuošta Aleksandro Makedoniečio statula. Susijaudinęs Cezaris ją apžiūrėjo ir tarė: „Būdamas mano metų jis nukariavo pasaulį, o aš dar nieko nesu padaręs!“ O kai 65 m. pr. Kr. jį išrinko kuruliniu edilu, Cezaris atstatė Forume Marijaus pergalių garbei skirtus paminklus, kažkada sunaikintus Sulos įsakymu, be to, organizavo liaudžiai puikią šventę, kurios metu kovėsi 320 porų gladiatorių, apginkluotų sidabro ginklais. Taigi, 63 m. pr. Kr. Tautos susirinkime jis buvo paskelbtas Didžiuoju pontifiku *(póntifex máximus)*, ir optimatai nejuokais susirūpino. Gavęs pretoriaus pareigas, Cezaris siekė tapti vietininku Ispanijoje, tačiau jo priešai susimokė ir pareiškė neišleisią iš Romos tol, kol jis nesumokės visų skolų. O skolų jis turėjo daug! Ir čia jam padėjo turtuolis Krasas, norėjęs palaikyti gerus ryšius su minios dievaičiu Cezariu. Toliau Plutarchas pasakoja įdomią, Cezario charakterį išryškinančią, istoriją: „Sako, Cezariui persikėlus per Alpes ir keliaujant per mažą miestelį,

kur gyveno labai nedaug varganų žmonių, jo palydovai juokaudami pakląusę: „Nejaugi ir čia yra žmonių, kurie siekia valdžios, rungiasi dėl pirmųjų vietų, o didžiūnai vienas kitam pavydi?“ Cezaris jiems labai rimtai atsakęs: „Norėčiau būti verčiau pirmuoju čia, negu antruoju Romoje.“

Atvykęs į Pirėnų pusiasalį, Cezaris žiauriai numalšino Luzitanijos genčių sukilimą. Čia jis pasinaudojo visomis galimybėmis kuo daugiau pasigrobti turto. Dešimtis tūkstančių pardavęs į vergiją, Cezaris jau galėjo sugrąžinti skolas ir dar likti turtingu žmogumi. Grįžęs į Romą jis sutaikė besipykstančius Krasą ir Pompėjų, kad galėtų su jais kartu kovoti prieš susitelkusius aplink senatą optimatus. Taip buvo 60 m. pr. Kr. sudarytas **pirmasis triumviratas** – trigalvė pabaisa, kaip jį vadino Romos aristokratai. Tai buvo senatui priešiška sąjunga, faktiškoji vyriausybė. Pompėjus siekė, kad būtų patvirtinti jo sprendimai rytiniame Vidurželio jūros krante ir duota žemės jo veteranams, Krasas troško naudingų finansinių operacijų provincijose ir prokonsulo vietos, o Cezaris – valdyti naudingą provinciją ir gauti teisę verbuoti kariuomenę. Norėdamas labiau sutvirtinti šią „turto, valdžios ir proto“ sąjungą, Cezaris išleido už Pompėjaus savo dukrą Juliją, nors šioji jau buvo Servilijaus Cepiono sužadėtinė, o Servilijui prižadėjo Pompėjaus dukterį, kuri irgi buvo susižadėjusi su Sulos sūnumi Faustu. Pats Cezaris netrukus vedė Pizono dukterį Kalpurniją, nes pirmoji žmona Kornelija jau buvo mirusi, o su antrąja, Pompėja, išsiskyrė, kai Publijus Klodijus per Gerosios deivės šventę, kurioje galėjo dalyvauti tik moterys, slapčia atėjo į Cezario namus pasimatyti su Pompėja ir buvo pagautas.

Padedant Krasui ir Pompėjui, Cezaris išrenkamas konsulu 59 m. pr. Kr., tad pasiekė, kad šiedu būtų paskirti provincijų prokonsulais (Krasas – Sirijos, Pompėjus – Ispanijos), o pats jis gavo Galiją ir teisę surinkti 3 legionus. Kaip vietininkas išvykęs į Cisalpinę ir Narboniškąją Galiją (Šiaurės Italija ir Provansas), jis užėmė ir Transalpinę Galiją – nuo Reino krantų ir Alpių iki vandenyno pakrančių ir Pirėnų. 2 kartus jis buvo persikėlęs per Reiną ir tiek pat nuvykęs į Britaniją. Per antrąją ekspediciją į Britaniją jis buvo pasistūmėjęs iki Temzės upės, bet nugalėti pasitraukusių į miškus britų nepajėgė ir grįžo į Galiją. Kaip ataskaitą apie karo eigą, Cezaris į Romą siuntė savo „Užrašus apie gālų karą“. Ciceronas kalboje „Brutui“ štai kaip rašė apie šią Cezario knygą: „Užrašus“ jis parašė netgi itin pagirtinus: jie paprasti, be jokių iškalbos puošmenų,

tarsi nuogas kūnas be drabužių – tikslūs, kartu žavūs, mat jis tenorėjęs paruošti medžiagą, kad norintys rašyti istoriją galėtų ja pasinaudoti, tačiau turbūt atsitiktinai pasitarnavo kvailiams, kurie panorės išpuošti tuos jo „Užrašus“ savo įmantrybėmis; protingi žmonės jau nedrįso po jo imtis plunksnos“. Tuo metu Krasas, kariaudamas Rytuose, patyrė visišką pralaimėjimą. Mūšyje su partais prie Karų miesto 53 m. pr. Kr. romėnų kariuomenei patekus į pasalą ir traukiantis, žuvo pats Krasas ir apie 20 000 karių. Po to partai daug kartų bandė atimti iš romėnų ne tik Armėniją ir Mesopotamiją, bet ir Siriją. Na, o kol Cezaris kariavo Galijoje, Pompėjus buvo pasilikęs Italijoje ir valdė savąją provinciją Ispaniją per legatus. Romoje socialinė kova įgijo vis spartesnį pobūdį. Liaudies tribūnas Klodijus atkūrė miestų amatininkų kolegijas, vienijusias ne tik laisvuosius, bet ir vergus, be to, ėmė dalyti grūdus vargingiausiems piliečiams ir kt. Surinkęs būrius iš varguomenės, Klodijus tiesiog šeimininkavo Tautos susirinkimų metu, išvydamas ir sumušdamas kiekvieną, stojusį prieš triumvirus ar jį patį. Senatoriai susirado padėjėją – avantiūristą Titą Anijų Miloną, kuris, tapęs liaudies tribūnu, panašiai kaip Klodijus, subūrė pogromininkų gaujas, tad Romos gatvės tapo Klodijaus ir Milono gaujų grumtynių arena. Kai Klodijus buvo nukautas, jo šalininkai suruošė jam laidotuves, kurios virto centrinės Romos dalies gaisru! Tada pagaliau senatas Pompėjų paskyrė „konsulu be kolegos“, galbūt, stengiantis neprisiminti Sulos suteršto diktatoriaus vardo. Taigi Pompėjus nuo šiol perėjo į aristokratijos pusę ir tapo senato partijos vadovu. Tarp Cezario ir Pompėjaus brendo konfliktas, kurį paspartino Cezario dukters, Pompėjaus žmonos, Julijos mirtis. **Konsulas Marcelas, susitaręs su Pompėjumi, ruošėsi pasiūlyti senatui patvirtinti nutarimą, pagal kurį Cezaris turėjo atsisakyti savo provincijos ir paleisti kariuomenę.** Tačiau, žinodamas apie rezgamas intrigas, Cezaris nesnaudė. Jis dar papildė savo legionus ir padidino kariams užmokestį, kad labiau juos pririštų prie savęs, be to, siuntė į Romą gausybę gališko aukso ir papirkinėjo įtakingus asmenis. Tarp jų naudingiausi jam buvo konsulas Emilijus Paulas ir labai protingas, bet ištvirkęs ir silpnavalis tribūnas Gajus Kurionas. Iš pradžių buvęs karštas Pompėjaus šalininkas, Kurionas tapo ne mažiau karštas Cezario šalininkas, kai šis sumokėjo Kuriono skolas, tad puikiai gynė Cezario interesus senate. Cezaris per Kurioną pasiūlė visai protingas susitaikymo sąlygas – sutiko iš 10 legionų sau pasilikti tik 2, atsisakyti Transalpinės Galijos valdymo, tačiau „karo partijos“ atstovai

Lentulas, Metelas ir pats Pompėjus nesutiko ir pareiškė: jeigu Cezaris nepaleis visos kariuomenės ir nepaliks visos Galijos provincijos, jis bus paskelbtas tėvynės išdaviku. Tribūnai Markas Antonijus ir Kvintas Kasijus, prieštaravę prieš šį sprendimą, patyrė mirtiną pavojų iš Pompėjaus karių ir kartu su minėtuoju Kurionu, persirengę vergais, pabėgo naktį pas Cezarį.

49 m. pr. Kr. sausio 10 d. Cezaris su kariuomene priėjo nedidelį Rubikono upelį, kuris buvo administracinė siena tarp Šiapusalpinės Galijos ir Romos pareigūnų valdomos pagrindinės Italijos dalies. Kurį laiką abejojęs, pagaliau jis ryžosi ir ištaręs „*Álea iácta est!*“ (Burtai mesti!) su 5 000 pėstininkų ir 300 raitelių peržengė Rubikoną: taigi sunaikinus provincijos sienas, buvo sunaikinti ir Romos įstatymai. Taip prasidėjo **antrasis pilietinis karas**.

Netikėtai užklupti Pompėjus ir jo šalininkai nesugebėjo priešintis, prieš Cezarį nusiteikę konsulai ir senatoriai iš Romos pabėgo į Brundizijų ir laivais persikėlė į Dirachijų. Apie Romą apėmusią paniką Plutarchas rašė: „Po Italiją buvo galima matyti bėgiojančius siaubo apimtus ne tik vyrus ar moteris, kaip per kitus karus, bet, galima sakyti, patys miestai pakilo bėgti, vaidydamiesi vieni su kitais... Tokioje baisioje maišatyje, tokioje audroje nedaug betrūko, kad pats miestas būtų save sunaikinęs.“ Pompėjus irgi pasimetė ir liepė senatui sekti paskui jį... Kai Cezaris, įėjęs į Romą, panoro pasiimti karui pinigų iš valstybės iždo, liaudies tribūnas Metelas jam to neleido, remdamasis įstatymais. Cezaris, atšovęs, kad ginklai ir įstatymai neturi nieko bendro, liepė iždą išlaužti. Metelas ir vėl bandė priešintis, tad Cezaris pagrasino jį nudursiąs ir tarė: „Argi tu nežinai, jaunuoli, kad man tai sunkiau pasakyti negu padaryti?“ Metelas išsigando ir Cezaris lengvai pasiėmė reikalingus pinigus.

Tokia buvo šio pilietinio karo pradžia. Palikęs Romą valdyti Emilijui Lepidui ir Markui Antonijui, Cezaris išvyko į Ispaniją, kur stovėjo septyni Pompėjaus legionai, o pats Pompėjus buvo, kaip minėta, pasitraukęs į Dirachijų. „Pirmiau aš planuoju užpulti kariuomenę be karvedžio, o po to grįšiu pas karvedį be kariuomenės!“ – pažadėjo Cezaris. Privertęs Pompėjaus legionus kapituliuoti, Cezaris grįžo į Romą. Tautos susirinkimas jį paskelbė diktatoriumi, tačiau po 11 dienų jis buvo išrinktas konsulu ir paskubėjo į Brundizijų, norėdamas susikauti su Pompėjumi, kuris tuo laiku jau buvo iš įvairių vietovių surinkęs 11 legionų pėstininkų ir 7 000 raitelių armiją, be to, jo rankose buvo beveik visas Romos laivynas. Cezaris tada turėjo 12

legionų pėstininkų ir 10 000 gãlų raitelių, bet neturėjo laivyno. Po patirtų pralaimėjimų ir nesėkmių abiejų karvedžių armijos susitiko prie Farsalo Tesalijoje. Cezario kariai, atremdami Pompėjaus raitelių ataką, taikė jauniesiems aristokratams tiesiai į veidus, suprasdami, kad šie labiausiai nenorės likti mūšyje sudarkytais veidais... Persekiodami bėgančius iš mūšio lauko Pompėjaus raitelius, Cezario legionieriai apėjo pagrindinių priešo jėgų sparną, užėjo į užnugarį ir privertė karius bėgti. Visai sutrikęs Pompėjus bandė pasislėpti stovykloje, tačiau vejantis Cezario kariams, irgi turėjo bėgti. Iš pradžių jis pasislėpė Lesbo saloje, o paskui pasitraukė į Rytus. 6 000 Pompėjaus karių krito mūšyje, apie 3 000 buvo paimti į nelaisvę, bet Cezaris jiems dovanojo gyvybę. Tik nedaugelis čia iš Romos atbėgusių senatorių ir raitelių, ypač neapkentusių Cezario, buvo nužudyti. Tarp tų aristokratų, kuriems Cezaris suteikė laisvę, buvęs ir Brutas, vėliau nužudęs patį Cezarį... Pompėjus po kiek laiko atplaukė į Egiptą, tačiau čia karaliaus patarėjai, jau žinodami mūšio prie Farsalo baigtį, liepė nukirsti Pompėjaus galvą. Plutarchas rašo: „Kai Teodotas jam atnešė Pompėjaus galvą, Cezaris nusisuko ir, paėmęs Pompėjaus antspaudą, pravirko. Jis paėmė savo globon ir apipylė dovanomis visus Pompėjaus draugus ir artimuosius, kuriuos, besibastančius po kaimus, buvo paėmęs nelaisvėn Egipto karalius. **Taip baisiai gyvenimą baigė žmogus, kuris ilgą laiką buvo Fortūnos numylėtinis. Jis turėjo viską: turtus, gerą kilmę, pagarbą, pasižymėjo narsa, nesavanaudiškumu ir padorumu kupinoje ydų epochoje. Lemtingas jam buvo minios pataikavimas ir per daug gera nuomonė apie savo protinius sugebėjimus bei neryžtingumas.** Ištikimas Pompėjaus atleistinis Filipas jūros vandeniu nuplovė šeimininko kūną ir suradęs laivo nuolaužas, sukūrė laidotuvių laužą. Pompėjaus pelenus jis vėliau perdavė jo našlei“. Momzenas rašė: „Jeigu be jokio vargo gauti karūną gali būti laikoma laime, tai laimė niekada nė vienam mirtingajam nesuteikė daugiau galimybių kaip

Gnėjus Pompėjus

Pompėjui. Netgi dievai veltui švaisto savo dovanas tiems, kas neturi drąsos“.

Po to Cezaris pavojingai įsivėlė į pilietinį karą Egipte, palaikydamas karalienę Kleopatrą ir, sumušęs jos varžovus, valdyti Egiptą paliko jai. Tąkart jo įsakymu buvo padegti uoste stovėję Egipto laivai, o nuo jų užsidegus daliai Aleksandrijos miesto, supleškėjo ir garsioji Aleksandrijos biblioteka. Gavęs žinią, kad Mitridato VI sūnus Farnakas užpuolė romėnų provincijas Mažojoje Azijoje, Cezaris su 3 legionais pasuko ten ir prie Zelos miesto Farnaką sutriuškino. Plutarchas rašo, kad pranešdamas apie greitai pasiektą pergalę, Cezaris vienam savo draugui Amantijui, buvusiam Romoje, parašęs tik tris žodžius: „*Veni, vidi, vici!*“, t. y. atėjau, pamačiau, nugalėjau! O Svetonijus Cezario biografijoje pasakoja, kad tie žodžiai užrašyti, matyt, ant lentos, buvo nešami triumfo procesijoje, kai buvo švenčiama ši pergalė ir reiškę ne karo įvykius, kaip paprastai, bet greitą jo baigtį. Grįžęs į Romą ir sustiprinęs savo padėtį joje ir visoje Italijoje, Cezaris išvyko į Afrikos provinciją, kur buvo susitelkusios jo priešininkų pajėgos. Dauguma Afrikos provincijos miestų pasidavė Cezariui, o Utikos miesto įgulai vadovavęs Katonas Jaunesnysis, supratęs, kad jo, Respublikos idealų gynėjo, kova pralaimėta, persismeigė kardu. Laiške Atikui apie Katoną Jaunesnįjį Ciceronas su ironija rašė: „Jis pamiršta, kad gyvena ne Platono valstybėje, o tarp Romulo pašlemėkų!“ Dar anksčiau Cezariui pasiūlius du žemės reformos projektus, dauguma senatorių nesutiko, o Katonas Jaunesnysis to posėdžio metu pritaikė savo pamėgtą obstrukciją – pasakė kalbą, trukusią ligi pat posėdžio pabaigos, taip trukdydamas pradėti balsavimą. **46 m. pr. Kr. grįžęs į Romą Cezaris buvo pasitiktas su didžiausia pagarba ir atšventė net 4 puikius triumfus. Tačiau jis kilniaširdiškai leido sugrįžti visiems pabėgėliams ir vengė pažeminti buvusius savo priešininkus. Valstybės iždą jis papildė 60 000 talentų ir 2 822 auksiniais vainikais, apdovanojo karius ir karvedžius, taip pat gyventojus, be to, už kiekvieną pilietį sumokėjo buto nuomos mokestį metams į priekį.** Kad lengviau būtų užmiršti pilietinio karo baisumai, Cezaris nuolat rengė cirko žaidynes: vienąkart didžiuliame cirke kovėsi 1 200 žmonių su 40 kovos dramblių! Pabaigoje buvo suruošta didžiulė puota, už Cezario lėšas padengti 22 000 stalų, o ant kiekvieno stalo pastatyta po statinaitę gero vyno iš jo asmeniškų rūsių.

Tačiau dar kartą jam teko susikauti su Pompėjaus šalininkais jau Ispanijoje, kur du Pompėjaus sūnūs – Gnėjus ir Sekstas – surinko gana didelę kariuomenę, į kurią priėmė visus be išimties norinčius: pabėgusius vergus, nusikaltėlius, valkatas. 45 m. pr. Kr. įvyko lemiamas mūšis šalies pietuose prie Mundos miesto, pats kruviniausias per visą pilietinį karą. Cezario legionai jau buvo sutrikę ir leidosi bėgti, tačiau Cezaris juos šiaip taip sulaikė, sušukęs, kad priešai jau bėga! Gnėjus Pompėjus žuvo, Sekstas paspruko, 17 karvedžių buvo paimti į nelaisvę. Vėliau Cezaris sakydavęs, kad jis dažnai kovėsi dėl pergalės, o prie Mundos – dėl gyvybės! Taip baigėsi antrasis pilietinis karas, atnešęs Romai tiek nelaimių ir piliečių mirčių...

Grįžęs, Cezaris atšventė savo penktąjį triumfą, tačiau daugeliui romėnų buvo liūdna, kad jis nugalėjo ne barbarų karalius, o sunaikino garsiojo romėno Pompėjaus sūnus. Tik niekas nedrįso to liūdesio rodyti. Taigi jis buvo paskelbtas „amžinuoju diktatoriumi“, o dar anksčiau buvo gavęs liaudies tribūno titulą ir cenzoriaus pareigas. Vyriausiuoju žyniu jis buvo jau nuo 63 m. pr. Kr., tad Cezario rankose dabar susitelkė įvairių Romos magistratų gālios. Senatorių skaičių jis padidino iki 900, o padedamas Aleksandrijos mokslininko Sosigeno, sutvarkė romėnų kalendorių: vietoj Mėnulio metų iš 355 dienų įvedė Saulės metus iš 365 dienų; jo gimtadienis švenčiamas kvintilio mėnesį gavo Julijaus vardą.

Neteko reikšmės Tautos susirinkimas, visus kandidatus į renkamų magistratų pareigas siūlė Cezaris, o didėjant jų skaičiui – magistratų įtaka sumenko. Karinė diktatūra, kai šalies valdovas remiasi legionais, galėjo atsirasti ir dėl Cezario politinio genialumo, bet ir todėl, kad II a. pr. Kr. pabaigoje–I a. pr. Kr. pradžioje labai padidėjo socialiniai prieštaravimai dėl nemokamo vergų darbo konkurencijos, amatininkų materialinės padėties pablogėjimo ir kaimo gyventojų nuskurdimo, stambiems ūkiams išstumiant smulkiuosius bei dėl kitų priežasčių. Kilo grėsmė, kad vis dažniau vyks masiniai judėjimai ir senasis valdymo aparatas, kai kasmet keitėsi magistratai ir nebuvo nuolatinės armijos, negalės valdantiesiems sluoksniams garantuoti, kad jie ramiai valdys savo turtą. Kadangi tuo metu jau atsirado daug Romos provincijų, kurios tapo abiejų didžiausių luomų – nobiliteto ir raitelių – turtėjimo šaltiniu, reikėjo gerokai pastovesnio valstybės aparato, centralizuoto valdymo ir nuolatinės armijos. **Buvo padaryta nemažai visiems**

naudingų reformų. Kad Romą išvalytų nuo nuskurdėlių (jų buvo apie 320 000!), jis įsteigė kolonijas, kur išsikėlė apie 80 000 žmonių, visada galėjusių pasitarnauti garbėtroškų demagogų planams. Amatininkai gavo pelningo uždarbio pradėjus statybas už valstybės lėšas, melioruojant pelkes ir t. t. Buvo priimti įstatymai prieš švaistymą ir prabangą, neišieškoti skolų procentai panaikinti, sugriežtinta mokesčių rinkimo provincijose tvarka, smarkiai sumažintas nemokamai gaunančių grūdus skaičius. Tiesa, labai blogą įspūdį Romos visuomenėje padarė Egipto karalienės Kleopatros atvykimas į Romą pas Cezarį ir tai, kad jie atvirai ėmė gyventi kartu. Neapykantą kėlė panieka senatoriams, kuriems pasirodžius, Cezaris neatsikeldavo nuo savo kėdės, nepatiko ir tai, kad viešose vietose jis pasirodydavo su purpurine triumfatoriaus toga, tad **Respublikos idealų šalininkai surengė sąmokslą ir 44 m. pr. Kr. kovo 15 d. (per kovo Idas) Cezariui atėjus į senato posėdį, jis buvo nužudytas**. O prasidėjo viskas nuo to, kad Cezariui susiruošus vykti į karą prieš Partų karalystę, pasklido gandai, jog jis norįs pasiskelbti karaliumi, nes sibilių pranašysčių knygoje esą parašyta, kad Partus nugalėsiąs tik karalius. Plutarchas rašo, jog tą dieną senatas buvo susirinkęs balsuoti „kad Cezaris būtų paskelbtas visų provincijų už Italijos ribų karaliumi ir, būdamas kituose kraštuose ir jūrose, nešiotų karališką karūną.“ Nors buvo daugybė ženklų ir perspėjimų apie ruošiamą sąmokslą, Cezaris vis dėlto išvyko iš namų. Pakeliui jis susitikęs žynį, dar seniau Cezarį perspėjusį saugotis kovo Idų, t. y. kovo 15 dienos, „Kodėl gi tavo pranašystė neišsipildo? Juk kovo Idos jau atėjo?“ – pašaipiai paklausęs Cezaris. „Atėjo! Bet dar nepraėjo!“ – atrėžė tada žynys.

Posėdis turėjo vykti Pompėjaus pastatytuose puikiuose, teatrui skirtuose, rūmuose, kur stovėjo ir Pompėjaus statula. Plutarchas rašo: „Cezariui įėjus, senatoriai jį pagerbdami atsistojo. Bruto sėbrai vieni atsistojo už Cezario krėslo, kiti ėjo prie jo kartu su Tulijum Cimbru prašyti, kad būtų grąžintas ištremtas šio brolis, ir prašydami atlydėjo jį iki krėslo. Cezaris atsisėdęs atmetė jų prašymus ir kai sąmokslininkai ėmė spirtis vis labiau ir labiau, Cezaris kiekvienam iš jų parodė savo nepasitenkinimą. Tada Tulijus abiem rankom sučiupo jo togą ir ėmė traukti ją nuo kaklo – tai buvo ženklas pulti. Kaska pirmutinis smogė Cezariui į pakaušį, bet žaizda nebuvo nei mirtina, nei gili. Kaska sutriko. Cezaris atsigręžęs sugriebė už kardo ir sulaikė jį rankoje. Beveik vienu metu abu sušuko, kardu tvotas Cezaris lotyniškai:

„Piktadary, Kaska, ką darai?“, o kardu tvojęs Kaska – graikiškai: „Brolau, padėk!“ Po tokios pradžios tie senatoriai, kurie nieko nežinojo apie sąmokslą, persigando ir drebėdami nedrįso nei bėgti, nei ginti Cezario, netgi žodžio negalėjo ištarti. Sąmokslininkai, pasirengę žudyti, išsitraukė kardus ir iš visų pusių apsupo Cezarį; kur tik jis bepasisukdavo, visur jį pasitikdavo kardų smūgiai, taikomi jam į veidą ir akis; lyg laukinis žvėris, užkluptas medžiotojų, jis blaškėsi tarp sąmokslininkų, nes kiekvienas turėjo jam kirsti ir paragauti aukos kraujo.“ Staiga pamatęs, kad prie jo su kardu artėja ir Brutas, kurį jis labai vertino ir net buvo kalbama, kad jis – nesantuokinis Cezario sūnus, Cezaris sušukęs: „Ir tu, Brutai!“ ir užsidengęs galvą toga, leidosi kapojamas. Pompėjaus statula buvo aptaškyta krauju ir atrodė lyg Pompėjus „būtų atėjęs keršyti savo priešui, kuris gulėjo prie jo kojų ir buvo traukomas mėšlungio nuo daugybės žaizdų. Pasakojama, kad Cezaris buvo pervertas dvidešimt trijose vietose.“ Sąmoksle dalyvavo apie 60 senatorių. Kiti posėdyje dalyvavę senatoriai išsilakstė, panika apėmė ir visus Romos gyventojus, todėl sąmokslo dalyviams išėjus į gatves, jos buvo tuščios. Taigi, kaip tikėjosi, iškilmingai nepaskelbę apie Respublikos atkūrimą, jie pasitraukė į Kapitolijų ir užsibarikadavo. Po dviejų dienų senatas susirinko į posėdį ir kai kurie senatoriai siūlė Cezarį paskelbti valstybės priešu, o jo kūną kaip nubausto mirtimi nusikaltėlio lavoną įmesti į Tiberio upę. **Tačiau vis dėlto buvo priimtas Cicerono pasiūlytas kompromisinis nutarimas Cezarį laikyti mirusiu, sąmokslininkus amnestuoti, o visus Cezario potvarkius palikti galiojančius.** Cezario draugas Markas Antonijus perskaitė jo testamentą, pagal kurį vargingiausieji Romos piliečiai ir karo veteranai gavo po 3 000 denarų (bendras piniginis vienetas auksinė moneta denaras buvo nukaldintas irgi Cezario iniciatyva). Cezario palaikai iškilmingai buvo sudeginti Forume, o jis pats paskelbtas dievu (dieviškajam jo Genijui aukotos aukos ant toje vietoje pastatyto aukuro).

Ir štai priartėjome prie trečiojo pilietinio karo. Tad laikas susipažinti su dar vienu iš garsiausių romėnų – **Marku Tulijumi Ciceronu**, kuris šiame Romos istorijos laikotarpyje suvaidino svarbų vaidmenį. Taigi kas toks tasai Ciceronas, po Cezario nužudymo tapęs respublikonų vadovu senate ir kritęs nuo Cezario šalininkų vado Marko Antonijaus rankos? Politikas be principų, lengvabūdis „perbėgėlis“ ar vienas iš paskutiniųjų Respublikos gelbėtojų, kurio vardą tironų žudikai šaukė Romos gatvėse lyg laisvės sinonimą?

Markas Tulijus Ciceronas

Valstybės veikėjas ar gudruolis advokatas, puikus stilistas ar pasipūtęs plepys, tikras filosofas ar tik kompiliatorius ir eklektikas? Apie šį romėną, ne mažiau žinomą kaip Cezaris, daugiausia galime sužinoti iš Plutarcho parašytos jo biografijos, o taip pat iš paties Cicerono išlikusių kūrinių. Ciceronas buvo garsiausias Romos oratorius, rašytojas, politikas, filosofas. Nepaprastu darbštumu ir sveikomis ambicijomis jis pakilo į aukščiausius postus, netgi buvo išrinktas konsulu. Visą gyvenimą Ciceronas tikėjo senaisiais romėnų idealais, senato svarba, garsėjo kaip nepataisomas Respublikos sergėtojas ir vienvaldystės priešas. **Jo kūrybinį palikimą sudaro daugybė tautai senate ir teismuose pasakytų kalbų, retorikos ir filosofijos darbai, laiškai. Taigi Ciceronas buvo tapęs romėnų tautos filosofijos mokytoju ir kalbos kūrėju, galima sakyti, vienu iš didžiausių jos auklėtojų ir amžinųjų žmonijos palydovų.**

Politinės karjeros viršūnėje, 63 m. pr. Kr. išrinktas konsulu, Ciceronas atskleidė Katilinos sąmokslą ir už tai buvo paskelbtas *pater patriae*, t. y. tėvynės tėvu. Tuo metu aristokratas Sergijus Katilina stengėsi tapti konsulu ir žadėjo rinkėjams apriboti senato valdžią bei panaikinti skolas (ypač įtempti buvo santykiai tarp didelių namų patalpų nuomotojų ir jose gyvenusių vargingų nuomininkų). Jam prijautė ir dalis įsiskolinusių aristokratų bei karių – veteranų. Taigi buvo sumanyta nuo valdžios pašalinti Ciceroną. Sąmokslininkų, palaikiusių Katiliną, susirinkime suplanuota užimti Romą, pasitelkiant Etrurijoje Manlijaus surinktus būrius. Ciceronas apie tai sužinojo ir senato posėdyje, kur dalyvavo ir senatorius Katilina, pasakė

griausmingą kalbą. Būtent iš tos kalbõs mūsų dienas pasiekęs yra garsusis šūksnis: „*O, témpora! O, móres!*“ (O, laikai! O, papročiai!). Plutarchas pasakoja, kad Katilina, išklaũsęs Cicerono kalbos, kupinos priekaištų ir grasinimų, atrėžęs, kad jeigu norima uždegti laužą, turint tikslą jį, Katiliną, sunaikinti, tai jis imsiąs tą laužą gesinti ne vandeniu, o Romos griuvėsiais! Kada kitąkart Ciceronas senate ėmė Katiliną klausinėti, ar girdėjo apie jį sklindančias kalbas, Katilina akiplėšiškai Ciceronui atsakė: „Ką aš čia baisaus darau, jeigu prieš save turėdamas du kūnus: vieną išsekusį ir geibstantį, bet su galva, kitą be galvos, bet stiprų ir didelį, šitam pastarajam noriu galvą pridėti?“ Katilina, matyt, kalbėjo apie sumenkusį tuo metu senatą ir liaudį, kurios „galva“ galėsiąs būti jis pats.

Ciceronas ir jo šalininkai pareikalavo suimti sąmokslininkus ir nubausti juos mirties bausme. Štai čia ir susikirto Cezario bei Cicerono keliai... **Cezaris, remdamasis Valerijaus įstatymu dėl apeliacijos, pasiūlė sąmokslo dalyvius ištremti, o po to ramiai viską apsvarsčius padaryti sprendimą. Tačiau į tai nebuvo atsižvelgta (Ciceronui teks vėliau už tai brangiai sumokėti!) ir sugautieji sąmokslininkai buvo pasmaugti Mamertino kalėjime, buvusiame po Kapitolijumi.** Pats Ciceronas, stovėdamas prie kalėjimo durų, laukė bausmės įvykdymo... Katilina pabėgo į Etruriją ir kartu su minėtojo Manlijaus būriu žuvo, kai prieš jį buvo atsiųsti konsulo vadovaujami legionai. Kitą lemtingą politinę klaidą Ciceronas padarė tada, kai 44 m. pr. Kr. konsulavęs Markas Antonijus senate pasiūlė prie kiekvienõs romėnų šventės pridėti Cezario pagerbimo ceremoniją, tačiau Romoje tuo metu buvęs Ciceronas į tą posėdį neatvyko, o Antonijus pareiškė, kad jėga atvesdinsiąs Ciceroną ir liepsiąs sugriauti jo namus. Kitą dieną į senatą atėjęs Ciceronas pasakė pirmąją „Filipiką“, nukreiptą prieš Antonijų ir taip pavadintą lyginant ją su graikų oratoriaus Demosteno kalbomis prieš Makedonijos valdovą Filipą. Pasakęs tą kalbą, Ciceronas išvyko iš Romos, o Antonijus kitame posėdyje apkaltino Ciceroną neteisėtai nužudžius Katilinos šalininkus ir buvus idėjiniu Cezario nužudymo vadu. Kitose „Filipikose“ Ciceronas ragino senatorius paskelbti Antonijų tėvynės priešu ir bendromis pastangomis išsaugoti Respubliką. O kai Antonijus pralaimėjo senato kariuomenei ir buvo paskelbtas priešu, Ciceronas pasijuto laimėtoju, tačiau neilgam... Oktavianui susitarus su Antonijumi ir Lepidu (**antrasis triumviratas**), į proskripcijų sąrašus buvo įtrauktas ir Ciceronas, nes to labai troško Antonijus, siekdamas

šiam atkeršyti už „Filipikas“. Pasak Plutarcho, iš pradžių Oktavianas labai priešinosi Cicerono nužudymui, bet trečią dieną pagaliau nusileido. Oktavianas paaukojo Ciceroną, Lepidas – brolį Paulą, o Antonijus savo dėdę Liucijų. „Taip pyktis ir įtūžimas nuslopino žmogiškuosius jų jausmus, ar, geriau pasakius, jie parodė, kad nėra piktesnio žvėries už žmogų, kai jis apimtas aistrų ir turi valdžią“, – rašė Plutarchas. Tai patvirtina ir Apianas savo knygoje „Pilietiniai karai“: „Ir štai iš karto Romoje ir visoje Italijoje, priklausomai nuo to, kur ką užklupo, prasidėjo netikėti areštai ir įvairių rūšių žudynės; be to, nužudytiesiems atkirsdavo galvas, kad jas nunešus, būtų galima gauti apdovanojimą. Ėmė gėdingai sprukti anksčiau buvę garsūs, o dabar tapę niekingais, žmonės... Vieni slėpėsi šuliniuose, kiti kloakose su nešvarumais, treti lindo į dūmtraukius arba susirietę lindėjo po čerpių krūvomis. Juk kai kurie ne mažiau kaip žudikų bijojo dėl kokios nors priežasties jų nemėgusių savo žmonų ir vaikų, kiti – atleistinių ir vergų, kreditoriai – skolininkų, kaimynai – jų sodybų trokštančių savo kaimynų“.

Apibūdindami Ciceroną kaip žmogų, istorikai stebisi, jog Cicerono daug kas nemėgo ir, matyt, už tai, kad **jis nuolat šlovino save, didžiavosi, net ir savo knygose nevengė pagyrų sau pačiam**. Šitas įprotis buvo tapęs lyg kokia jo liga. 4-oje kalboje prieš Katiliną Ciceronas, lygindamas savo ir didžiųjų Romos karvedžių nuopelnus tėvynei, rašė: „Tarp šiems žmonėms sakomų pagyrų, atsiras, žinoma, vietos ir mano šlovei, nes juk nuopelnai užkariaujant naujas provincijas, kur mes galime išvažiuoti, negali būti aukščiau rūpesčio, kad pasiekus pergales būtų kur sugrįžti!“ Kai 58 m. pr. Kr. Ciceronas grįžo į Romą iš tremties, senate sakydamas kalbą jis pabrėžė, kad jo tremties metu Romoje kartu su juo nebeliko nei įstatymų, nei teismų, nei magistratų įgaliojimų, nei senato autoriteto, nei laisvės, pagaliau nei gero derliaus… Tačiau Ciceronas be pavydo girdavo ir kitus nusipelniusius žmones (Platoną, Aristotelį ir kt.). Dar vienas šio garsaus žmogaus bruožas – dygus sąmojis. Kartą Ciceronas teisme gynė Munacijų, šis buvo išteisintas, bet vėliau pats teisman patraukė Cicerono draugą Sabiną. Ciceronas labai įniršęs sušuko: „Munacijau, nejaugi tu manai, kad pats per save buvai išteisintas, o ne aš tamsia migla užleidau teismą, kada viskas buvo aišku?!“ O kai tribūnoje labai išliaupsinęs Marką Krasą, po kelių dienų jau ėmė jį kritikuoti ir Krasas paklausė, argi ne pats jį iš šitos pat vietos neseniai gyręs, Ciceronas atrėžė: „Taip, dėl praktikos! Aš lavinausi kalbėti sunkia tema!“

Cicerono kalbos, laiškai, filosofiniai traktatai neprarado vertės ir mūsų laikais, jie yra svarbus šaltinis tyrinėjantiems tą iš tiesų audringą ir įdomų istorijos laikotarpį. Šis vyras buvo talentingas oratorius, apdovanotas skardžiu balsu ir didinga išvaizda bei tomis savybėmis, kurios kėlė visų sąžiningų žmonių pagarbą. Ciceronas besąlygiškai mylėjo savo tėvynę, tačiau kaip politinis veikėjas nebuvo įžvalgus ir principingas.

Bet grįžkime prie naujojo triumvirato. Vos pasibaigus proskripcijų siaubui, triumvirai ėmė reikalauti iš visų piliečių įnašų į valstybės iždą. Net 1 400 turtingų moterų galėjo netekti savo tėvonijų už tai, kad buvo susiję giminystės ryšiais su Cezario žudikais, tiesa, oratoriaus Hortenzijaus dukrai padavus prašymą, įnašus teko sumokėti tik 400 moterų. Kai iždas taip buvo papildytas, Antonijus ir Oktavianas išsirengė prieš Makedonijoje stovėjusią gerai ginkluotą Bruto ir Kasijaus vadovaujamą kariuomenę. **42 m. pr. Kr. abi armijos, turėjusios po maždaug 10 000 karių, susigrūmė prie Filipų miesto.** Kasijus, pamanęs, jog mūšis pralaimėtas, vienam iš savo atleistinių liepė jį nudurti. Po 20 dienų toje pačioje vietoje vėl įvyko mūšis, kurį laimėjo Antonijus ir dabar jau Brutas metėsi ant savo kardo, o jo žmona Porcija, Katono dukra, nusižudė prarijusi karštas anglis. Tad respublikonų jėgos išseko ir pasiliko tik Sekstas Pompėjus, kuris, kaip ir triumvirai, siekė įvesti vienvaldį viešpatavimą Vidužemio jūros baseino teritorijose ir iš jūros blokavo Italiją, trukdydamas įvežti grūdus Romos gyventojams.

Markas Antonijus

Po pergalės Antonijus su 6 legionais patraukė į Rytus, siekdamas atkeršyti vietiniams valdovams už jų pagalbą respublikonams. Kadangi jie išsigando, tad stengėsi visokiais būdais jam įsiteikti: Efeso mieste Antonijų pasitiko kaip dievą Dionisą, miestiečiai išėjo į gatves apsirengę satyrais ir bakchantėmis, nešdami vynmaišius ir laikydami rankose tirsus. Tačiau tuo pat metu Antonijaus patikėtiniai reikalavo iš gyventojų milžiniškų mokesčių. Antonijui atvykus į svarbiausią Kilikijos miestą Tarsą, čia atplaukė ir

Egipto karalienė Kleopatra, turėjusi pasiaiškinti dėl Kasijui suteiktos pagalbos. Pasipuošusi Afroditei tinkama apranga, ji pasirodė Antonijui puošniame laive, kurio irklai buvo sidabriniai, burės – purpurinės. Irklų sukeltas bangeles lydėjo maloni muzika, o erotais aprengti berniukai ir mergaitės valtyse plaukė paskui Kleopatrą. Tarso ir kaimyninių miestų gyventojų minios rinkosi prie kranto ir šaukė: „Afroditė plaukia pas Dionisą!“

Kleopatra įkalbėjo Antonijų vykti kartu į Aleksandriją, kur jie praleido 42–41 m. pr. Kr. žiemą puotų ir meilės apsuptyje. Bet iš Italijos atėjusios žinios privertė Marką Antonijų baigti savo dykinėjimą. Antonijaus žmona Fulvija ir brolis Liucijus Antonijus sukurstė sukilimą, turėjusį tikslą vienasmenę valdžią perduoti Antonijui. Įsitvirtinę Peruzijos (dabartinė Perudža) mieste 41–40 m. pr. Kr. sukilėliai atmušinėjo Oktaviano armiją, tačiau žiaurios blokados buvo priversti pasiduoti. Masinis vergų bėgimas iš Italijos į Siciliją ir maisto stygius Italijoje taip išgąsdino vergvaldžius, kad jie ėmė reikalauti iš triumvirų susitaikyti tarpusavyje ir su Sekstu Pompėjumi. Susitaikymas buvo sutvirtintas našliu likusio Antonijaus vedybomis su Oktaviano seserimi Oktavija. Atrodė, kad per dorybingąją Oktaviją gerasis Antonijaus Genijus paskutinį kartą ištiesė jam pagalbos ranką...

Tačiau atlikęs žygį Eufrato link, Antonijus vėl grįžo pas Kleopatrą, kurią jis paskelbė karalių karaliene ir, matyt, vylėsi, sudaręs sąjungą su šia paskutiniąja Ptolemajų dinastijos atstove, galėsiąs vienasmeniškai valdyti buvusias Aleksandro Makedoniečio monarchijos žemes bei pačią Romos valstybę. 36 m. pr. Kr. Antonijus išsirengė į karą prieš Partų karalystę. Tai įvyko tuo metu, kai talentingas karvedys Vipsanijus Agripa 36 m. pr. Kr. užpuolė Seksto Pompėjaus laivyną prie šiaurinės Sicilijos ir sudavė jam tokį smūgį, kad iš 300 laivų teliko tik 17. Pats Sekstas Pompėjus pabėgo į Aziją ir po metų ten, matyt, Antonijaus liepimu, buvo nužudytas.

Antonijaus žygis prieš Partus buvo nesėkmingas, jam pavyko įsiveržti tik į Armėniją, paimti jos karalių Artavazdą į nelaisvę ir nubausti jį mirtimi už išdavystę. **Viešai paskelbęs apie savo santuoką su Kleopatra, Antonijus jai padovanojo Siriją, Finikiją, Kilikiją ir Armėniją, o Kleopatros sūnui Cezarionui – Egiptą, Afriką, Kiprą ir Kelerisiriją.** Romėnams to jau buvo per daug! Tomis nuotaikomis kaip mat pasinaudojo Oktavianas: senate apkaltino Antonijų, kad šis įžeidė šlovingą romėnų vardą. Taigi senatas iš

Antonijaus atėmė visus jo įgaliojimus ir paskelbė karą Kleopatrai, o pats Antonijus buvo paskelbtas valstybės priešu. Taigi, galima sakyti, prasidėjo **trečiasis pilietinis karas**. 31 m. pr. Kr. rugsėjo 2 dieną įvyko lemiamas mūšis prie Akcijaus kyšulio Vakarų Graikijoje. Priešais įlanką stovėjo milžiniški Antonijaus laivai, o už jų 60 Kleopatros laivų iš Egipto. Apie puspenkto km nuo jų atviroje jūroje pusračiu buvo išdėstyti Oktaviano laivai. Oktaviano laivyno vadas Vipsanijus Agripa stengėsi Antonijaus laivų liniją perskirti ir pulti kiekvieną iš jų atskirai. Mūšis tęsėsi ilgokai, tačiau netikėtai visiems Kleopatros laivams pasileidus atgal, Antonijus paliko savo laivyną likimo valiai ir greitaeigiu laiveliu puolė paskui Kleopatrą... Agripa padegė daugumą iš Antonijaus laivų, o krante likę jo legionai, veltui pralaukę 7 dienas savo karvedžio, pasidavė Oktavianui. Antonijus ir Kleopatra vėl ėmėsi puotų ir linksmybių...

30 m. pr. Kr. Oktavianas įsiveržė į Egiptą ir susikovė su dar likusiais Antonijaus legionais. Pirmasis pasidavė Nilo slėnio „raktas“ Peluzijus, o kai Oktavianas pasiekė Kanopo vartus, Antonijus su savo raiteliais kovėsi be galo narsiai ir sėkmingai. Ir tai buvo paskutinis jo laimingosios žvaigždės blyksnis... Tačiau jau kitą dieną jam teko su siaubu žiūrėti, kaip jo legionai pereina į Oktaviano pusę. Netikėtai gavęs žinią, kad Kleopatra nusižudė, Antonijus persismeigė kardu. Bet pasirodė, kad karalienė gyva ir sveika... Įtikinėjusi jau mirštantį Antonijų, kad ji irgi nusižudys, Kleopatra pasiuntė Oktavianui žinią apie savo kapituliaciją ir paprašė susitikti, matyt, tikėdamasi palenkti savo pusėn ir šį karvedį. Tačiau Oktavianas šaltai taręs: „Nenusimink, karaliene!“ – paliko jos ištaigingus rūmus. Įtarusi, kad ji bus vedama Oktaviano triumfo procesijoje, nes sužinojo, kad jai užsakytos auksinės grandinės, Kleopatra nusižudė kartu su savo tarnaitėmis. Plutarchas pasakoja, jog rasta negyva karalienė buvo apsirengusi puošniais drabužiais. Ji esą leidusis įkąsti nuodingoms gyvatėms, kurios buvo atneštos krepšyje su vaisiais. Priešmirtiniame laiške Kleopatra paprašė palaidoti ją kartu su Antonijumi ir jos prašymas buvo įvykdytas. **Egiptas buvo paskelbtas Romos provincija.** Grįžęs į Romą Oktavianas 3 dienas šventė savo triumfą, kurio metu buvo vedami Kleopatros vaikai ir nešami jos turtai. Senatas nugalėtojui suteikė imperatoriaus vardą, o pats jis panoro vadintis Cezariu, ir šis vardas tapo garbingu visų po jo valdžiusių Romą titulu. Nuo tada ir prasideda naujas Romos istorijos laikotarpis – Imperija.

Taigi Respublikos griūtį žymėjo: **kruvinas Marijaus ir Sulos pilietinis karas (88–83 m. pr. Kr.), kai pirmą kartą Romos istorijoje buvo pasitelkta kariuomenė valstybės viduje; politinis Cicerono ir Katilinos konfliktas (63 m. pr. Kr.), prasidėjęs debatais senate ir pasibaigęs fiziniu Katilinos sunaikinimu; Julijaus Cezario karas su Pompėjumi (49–48 m. pr. Kr.) ir Cezario žūtis (44 m. pr. Kr.); Cezario šalininkų Marko Antonijaus ir Oktaviano karas su Respublikos idealų gynėjais (42 m. pr. Kr.) ir pagaliau Oktaviano karas su Marku Antonijumi (31 m. pr. Kr.)**.

Romos imperija ir imperatoriai
I–II amžiai. Naujos valdymo formos kūrimosi peripetijos
Julijų-Klaudijų dinastija: Oktavianas Augustas, Tiberijus, Kaligula, Klaudijus, Neronas

Oktavianas Augustas (63 m. pr. Kr.–19 m.)

Augustas

Pilietiniams karams pasibaigus, silpnas ir ligotas Oktavianas, nelabai susigaudęs karo reikaluose, bet nugalėjęs visus savo priešus ir konkurentus, pagaliau tapo vienvaldžiu Romos šeimininku. Tuo metu jam buvo 33 metai.

Gajus Oktavijus Turijus gimė 63 m. pr. Kr. rugsėjo 23 dieną iš plebėjų kilusio raitelio šeimoje. Nuo 45 m. pr. Kr. jis buvo vadinamas Gajumi Julijumi Cezariu

Oktavianu (po to, kai jį įsisūnijo Gajus Julijus Cezaris), nuo 40 m. pr. Kr. jis jau – imperatorius Cezaris, nuo 27 m. pr. Kr. – imperatorius Cezaris Augustas. Pirmąkart imperatoriumi Oktavianas buvo tituluotas 43 m. pr. Kr. po mūšio prie Mutinos (šį titulą suteikdavo karvedžiui-nugalėtojui iki triumfo šventės). Tapęs tartum asmens vardu, titulas *imperator* liudijo, kad vadovavimo armijai, mokesčių rinkimo, karo bei taikos skelbimo, provincijų valdymo ir visiškos valdžios visų piliečių atžvilgiu funkcijos dabar priklauso naujajam valdovui, kaip kad anksčiau – Cezariui. Antrasis jo vardo dėmuo Cezaris, buvusi patricijų Julijų giminės šakos pravardė *(cognomen)*, dabar virto giminės vardu *(nomen)* ir tai reiškė Cezario palikuonių dinastijos sukūrimą. Trečiasis jo vardo dėmuo *Augustus*, kurį 27 m. pr. Kr. pasiūlė Munacijus Plankas, kilęs iš lotyniško žodžio a*ugére* (didinti, gausinti) suteikė Oktavianui šventumo kokybę ir reiškė „išaukštintasis“, „pašlovintasis“.

Oktaviano (tada dar Oktavijaus) jaunystė praėjo karuose ir intrigose, susidorojimuose ir žudynėse, matant, kad išdavystės ir žabangos rezgamos kiekviename žingsnyje. Jis negalėjo nesuprasti, jog senoji romėniškoji ištikimybė *(fides)* ir padorumas gerai atrodo kaip šūkiai, skirti žmonių kvailinimui, bet politinėje kovoje jiems jau seniai nebeliko vietos, nes čia viską lemia savos naudos siekimas, čia viskas leidžiama! Gyvenimo patirtis išmokė Oktavianą Augustą niekuo nepasitikėti, visada ir visur elgtis atsargiai ir apdairiai. Į politinę areną įžengęs vos 19 metų, valstybės krizės metu Oktavianas sugebėjo pergudrauti daug labiau patyrusius, įtakingus ir populiarius priešininkus. **Paėmęs valdžią, jis pasiekė, kad baigtųsi pilietiniai karai, įsigalėtų taika ir ramybė. Pamažu įtvirtindamas savo vienvaldystę, jis surado tokią jos formą, kuri iš tiesų atrodė kaip *Respublica restitūta* (atstatyta Respublika).** Skirtingai nuo Sulos ir Cezario, **Oktavianas niekada neleido savęs vadinti diktatoriumi arba gauti romėnų nekenčiamą karaliaus vardą. Jo valdžia buvo realizuojama per respublikines magistratūras (konsulas, tribūnas etc.) ir rėmėsi asmeniniu įtakingiausio piliečio bei senato pirmininko *(princeps)* autoritetu *(auctóritas)*.** Oktaviano įtvirtinta piliečių taika *(pax Romána)* išliko beveik 200 metų, o valstybinė santvarka pamažu iš figos lapeliu pridengtos Respublikos restauracijos peraugusi į atvirą monarchiją, apie 300 metų. Šis gudrus, blaivaus proto, atsargus, šaltakraujis ir uždaras žmogus suprato, jog jį iškėlusios ir palaikiusios socialinės grupės – stambūs žemvaldžiai ir

vergvaldžiai, prekiautojai, amatininkai, dirbtuvių šeimininkai ir kiti pasiturintys gyventojai troško tvirtos valdžios rankos, galinčios užtikrinti valstybėje tvarką ir ramybę. Tiesa, buvo senato opozicija, reiškusi atskirų giminių ar grupių nepasitenkinimą Julijų-Klaudijų asmenine valdžia, tačiau visi I–II a. perversmai tik vėl atvesdavo naują valdovą, kuris kai kada veikdavo su senato pritarimu, o kai kada be gailesčio naikino tikruosius ar tariamus opozicionierius. Ta senato opozicija neturėjo priimtinos valdymo formos alternatyvos, nes jos tokioje situacijoje ir negalėjo būti...

Šiuolaikiniai antikos istorijos tyrinėtojai Oktavianą Augustą laiko veidmainystės virtuozu, nuolat prisitaikančiu prie besikeičiančių aplinkybių, politiku, kuris tvirtai siekė vienvaldystės, pasirinkdamas šiam tikslui tikrai veiksmingus būdus, bet ir vidutinybe, kuri pasičiupdavo bei išnaudodavo svetimas idėjas ir šūkius. Savo politinės veiklos pradžioje pasižymėjęs dažnai nebūtinu žiaurumu, vėliau jis išugdė savyje mielaširdystę ir atsargumą. Būdamas puikus organizatorius, Oktavianas mokėjo aplink save suburti gabius padėjėjus. Kaip ir kiti Romos aristokratai, į religiją žiūrėjęs skeptiškai, jis ėmėsi gaivinti senąjį romėniškąjį religingumą ir senolių papročius *(mores maiórum)*. Būdamas negabus karvedys, jis buvo įžvalgus politikas, o būdamas gašlūnas, stengėsi suvaldyti šį savo bjaurų potraukį. Kiek teisinga šita charakteristika, visiškai tiksliai niekas niekada nepasakys, tačiau aišku viena: tai buvo žmogus, laiku atsiradęs savo vietoje, jo visuomeninė ir politinė veikla visiškai atitiko epochos reikalavimus, būtent jis surado geriausius Romos valstybės socialinių ir politinių problemų sprendimus ir todėl gali būti vertinamas aukščiau net už Cezarį ar Ciceroną.

Taigi trumpai apžvelkime Oktaviano kelią nuo pilietinių karų pabaigos iki jo mirties. Atšventęs tris dienas trukusį triumfą, Oktavianas gavo ligi tol negirdėtus pagerbimo ženklus: jo vardas imtas minėti sakralinėse dainose greta dievų vardų, visose šventėse galėjo dalyvauti užsidėjęs vainiką, savo valia be apribojimų galėjo papildyti žynių kolegiją ir t. t. Oktaviano sugrįžimą iš Rytų į Romą vainikavo didžiulė šventė, pasibaigusi Jano šventyklos uždarymu. Ir vėliau jis laikė didele garbe, kad jam valdant ši šventykla buvo uždaryta net 3 kartus, kai iki jo per visą Romos valstybės istoriją – tiktai 2 kartus, mat, tas aktas reiškė, kad Roma su niekuo nekariauja.

Oktaviano triumfas pranašavo naujos epochos pradžią. Atrodė, kad Romoje atgimė senoji respublikinė valdymo forma, sugrąžinta

įstatymų galia, senato didybė, šventyklų garbė, teismų autoritetas, sutvirtėjo žmonių saugumo ir nuosavybės garantijos. Tačiau buvo ir kitaip... Nors Oktavianas nesutiko būti paskelbtas antruoju Romulu, t. y. valstybės įkūrėju, nors griežtai atsisakė diktatūros, bet jau 30 m. pr. Kr. gavo tribūno įgaliojimus iki gyvos galvos, 29 m. pr. Kr. jis išrenkamas konsulu ir cenzoriumi, 28 m. pr. Kr. atnaujintame senate jis tampa pirmuoju – *prínceps senatus*. Tiesa, 27 m. pr. Kr. Oktavianas pareiškė atsisakąs savo ypatingųjų įgaliojimų ir visą valdžią grąžinąs senatui, tačiau paskui, lyg nusileisdamas atkakliems senatorių prašymams, vėl sutiko į savo rankas priimti visą valdžios naštą. Tais pat metais jis gavo ir Augusto vardą, kuriuo anksčiau buvo kreipiamasi į dievus. Dar 29 m. pr. Kr. iš senato gavęs imperatoriaus ligi gyvos galvos titulą, Oktavianas tapo aukščiausiu asmeniu ir visos kariuomenės vadu. Po buvusio triumviro Lepido mirties 12 m. pr. Kr. jis buvo ir vyriausiuoju pontifiku *(póntifex máximus)*, o 2 m. pr. Kr. gavo tėvynės tėvo *(pater patriae)* titulą, suteikusį jam teisę valdyti Romą ir visus romėnus.

Senatas, žinoma, kaip ir anksčiau dirbo, tačiau visa jo veikla reiškėsi Augusto sprendimų ir pasiūlymų vykdymu, o Augusto nuomonei susiformuoti padėjo jo taryba, kurią sudarė konsulai, vienas pretorius ir kvestorius, 15 senatorių. Tautos susirinkimai irgi vykdavo, tačiau jie tik tvirtindavo Augusto siūlomus įstatymus arba rinkdavo jo rekomenduojamus magistratus. Provincijas valdė Augusto skirti vietininkai – legatai, o nedidelėse srityse – prokuratoriai, kurie visiškai priklausė nuo imperatoriaus. Karo išlaidoms padengti buvo įsteigtas imperatoriaus iždas – fiskas *(fiscus)*, dabar čia kalamos auksinės ir sidabrinės monetos, o senasis valstybės iždas erarijus *(aerárium)* galėjo kalti tik smulkiąsias monetas.

Augusto autoritetas rėmėsi didžiuliais materialiniais ištekliais, pagrobtais dar per proskripcijas ir gaunamais iš jo valdomų provincijų, o ypač tuo, kad jis nekontroliuojamai valdė didelę nuolatinę armiją. Gerai sukomplektuoti ir techniškai aprūpinti pagal visus to meto karinio parengimo reikalavimus 28 legionai buvo įkurdinti svarbiausiose provincijose (legione tuomet ir vėliau buvo 10 000 karių). Jo asmens apsaugai ir tvarkai Italijoje palaikyti buvo sudarytos 9 pretorių vadovaujamos pretorionų kohortos (1 000 žmonių kiekvienoje). Pretorionai gaudavo trigubai didesnę algą negu paprasti legionieriai. Augusto suformuota nuolatinė Romos kariuomenė savo pobūdį išlaikė apie 400 metų ir buvo pirmoji istorijoje reguliarioji

armija, kuria Romos imperijos valdovai rėmėsi savo vidaus ir užsienio politikoje.

Valstybės vidaus politikoje Augustas gynė vergvaldžių interesus. Jau 36 m. pr. Kr., sutriuškinus Seksto Pompėjaus armiją, Oktavianas įsakė visus Sicilijoje pagautus pabėgusius vergus grąžinti jų šeimininkams, kad šie juos nubaustų mirtimi. Vėliau senate jo inicijuotas nutarimas draudė vergus į laisvę paleisti nepraėjus 20 metų po to, kai buvo nupirkti. Už laisvės suteikimą šeimininkas turėjo mokėti 5 procentų vergo kainos mokestį. Būtent Augusto valdymo metais senate buvo nutarta, kad vergui nužudžius savo šeimininką, mirtimi turi būti baudžiami visi nužudymo metu namuose buvę vergai ir atleistiniai. Jo įsakymu buvo patikrinti visi kaimo vergų kalėjimai *ergastulai*, kad juose neliktų neteisėtai į vergiją paimtų laisvųjų asmenų. Negalėdamas ir nenorėdamas atvirai kištis į vergų ir jų šeimininkų santykius, jis kartais stodavo vergų pusėn. Dionas Kasijus rašo, kad raitelio Vedijaus Poliono vergui sudaužius tais laikais ypač brangią stiklinę taurę ir puolus prie Augusto kojų prašyti pagalbos (mat Polionas gyvus vergus išmesdavo suryti baisioms žuvims murenoms) – Augustas sudaužė ir likusias taures, tikėdamasis, kad Polionas pagailės vergo... 4 m. pr. Kr. buvo priimtas Sentijaus įstatymas, pagal kurį galima paleisti į laisvę nesulaukusius 30 metų vergus. Pats Augustas atleistinius ir labai patikimus vergus skirdavo įvairaus lygio valdininkais, kartais net labai atsakingoms pareigoms.

Augustas visaip stengėsi pabrėžti senato svarbą. Jis nustatė milijono sestercijų turto cenzą senatorių luomo asmenims ir sumažino senatorių skaičių. Ilgai trukę pilietiniai karai, proskripcijos ir kitoks masinis teroras išmokė senatorius paklusnumo ir net padlaižiavimo. Daug respublikoniškai nusiteikusių senatorių buvo išnaikinta represijų ir karų metu. Tačiau vis tiek senate atsirasdavo tokių, kurie gerai atsiminė, kad Augustas – tai tik turtingo raitelio iš menko Velitrų miestelio Gajaus Oktavijaus sūnus; dar buvo likę ir respublikoniškai nusiteikusių senatorių, iš kurių galima tikėtis opozicijos, iš tiesų ne kartą pratrūkdavusios posėdžių metu. 18 m. pr. Kr. svarstant įstatymus prieš svetimoteriavimą, senatoriai įžūliai pasidomėjo, kaip Augustas pats išauklėjo savo vaikus... Kitą kartą panašioje situacijoje jis buvo paklaustas, ką reikėtų daryti su piliečiu, kuris buvo ištekėjusios moters meilužiu, o paskui ją atėmė iš vyro (turėta galvoje Augusto elgesys). Augustas galėjęs tik atsakyti, kad tai vyko pilietinių karų metu, kai iš viso būta daug negerų dalykų...

Prieš Augustą buvo suruošti keli sąmokslai, kurių dalyvius jis žiauriai nubaudė. Turbūt neatsitiktinai Augustas, norėdamas senatorius nuolat laikyti savo akiratyje, uždraudė jiems išvykti iš Italijos, išskyrus tuos, kurie turėjo savo sodybas Sicilijoje ar Narboniškoje Galijoje. Norėdamas senatorius palenkti į savo pusę, jis pinigais padėjo tiems, kas stokodamas lėšų, negalėjo eiti magistratų pareigų, o jų skolas valstybės iždui sumokėdavo pats. Patricijų šeimų skaičių jis padidino, o patricijų vardus dosniai dalijo senovinėms plebėjų šeimoms: Klaudijams Marcelams, Domicijams, Kalpurnijams ir kt. Rūpindamasis, kad senate liktų kuo mažiau opozicionierių, 29 m. pr. Kr. Augustas atliko senato valymą: pasiūlė patiems sau būti teisėjais ir tiems, kieno kilmė ar gyvenimo būdas neatitiko senatoriaus statuso, palikti senatą, neprarandant išorinių senatoriaus vardo insignijų bei viešai nepaskelbiant. Kadangi tokių savanorių atsirado tik 40, Augustas privertė iš senato pasitraukti dar 140 asmenų, kurių vardai tada jau buvo paskelbti. Vėliau senatorių sąrašai buvo peržiūrimi dar kelis kartus, tad jų liko tik 600.

Romėnų raitelių luomas buvo labai įtakingas, tartum antrojo lygio aristokratija: finansininkai, žemvaldžiai, karvedžiai, publikanai, visi pasiturintys žmonės, nesiekusieji magistratų karjeros. Augustas raiteliams nustatė 400 tūkstančių sestercijų turto cenzą. Kasmet buvo rengiamos jų apžiūros. Pamažu raitelija, kurią papildė ir karo veteranai, tapo tartum Romos imperijos tarnybiniu luomu. Globodamas senatorius ir raitelius, Augustas atidžiai stebėjo ir neturtingųjų plebėjų nuotaikas. Tenkindamas jų siekį *panem et circénses!* (duonos ir reginių!) jis dar pagal Cezario testamentą kiekvienam iš jų išdalijo po 300 sestercijų, penktais savo konsulavimo metais – po 400 sestercijų, vienuoliktais konsulavimo metais (22 m. pr. Kr.) 12 kartų pirko grūdus padalyti neturtėliams, 29 m. pr. Kr. veteranams – kolonistams iš karo grobio davė po 1 000 sestercijų ir t. t. Jo valdymo pabaigoje dalijimus tvarkė imperatoriaus valdininkai iš raitelių luomo, turėjusieji didžiulį personalą. Buvo sudaromi gavėjų sąrašai, kuriems duodavo specialius talonus – teseras, pagal kurias kartą per mėnesį jie gaudavo savo davinį. Svetonijus Augusto biografijoje rašo: „Kad valdovui labiau rūpėjo bendra gerovė, o ne jo paties garbė, matyti iš to, jog besiskundžiančius vyno stygiumi bei jo brangumu piliečius jis nutraukė it kirviu nukirsdamas: „Mano žentas Agripa iš anksto visa tai puikiai numatė įvesdamas platų vandentiekio tinklą, kad žmonės iš troškulio nemirtų“. Augustas suprato, kaip

demoralizuoja pašalpų dalijimas ir turėjo minčių jį nutraukti, tačiau buvo aišku, kad tokia priemonė būtų labai pavojinga jo valdymui...

Be duonos, žinoma, ne mažiau svarbūs plebsui buvo ir reginiai. Augustui valdant 8 kartus buvo rengiamos gladiatorių žaidynės, kurių metu kovėsi apie 10 000 žmonių; 3 kartus vyko atletų varžybos, 27 kartus – kiti renginiai. Cirke ir amfiteatre 23 kartus buvo suruoštos kovos su laukiniais žvėrimis, kartą ežere netoli Romos vyko parodomosios jūrų kautynės naumachija, kurioje dalyvavo daugiau kaip 3 000 žmonių. Kaip pavojinga neatsižvelgti į plebso reikmes, parodė 23 m. pr. Kr. įvykiai Romoje, kai Augustas buvo išvykęs į Kampaniją, o mieste ėmė trūkti duonos, prasidėjo badas ir ligos, kilo varguomenės nepasitenkinimas. Susirinkę prie senato posėdžių vietos *kurijos*, nepatenkintieji ėmė reikalauti, kad Augustui būtų suteikta diktatoriaus valdžia, grasindami sudeginti *kuriją* kartu su senatoriais. Skubiai grįžęs, Augustas ant kelių puolęs maldavo liaudį neskirti jo diktatoriumi ir sutiko aprūpinti ją maistu iš savo lėšų. Ši istorija parodė senato bejėgiškumą ir Augusto nediktatorišką elgesį, masių pavojingumą ir pagaliau tai, kad tik Augustas galįs išgelbėti liaudį nuo bado ir maro... Geresnės savo galių demonstracijos jis negalėjo tikėtis!

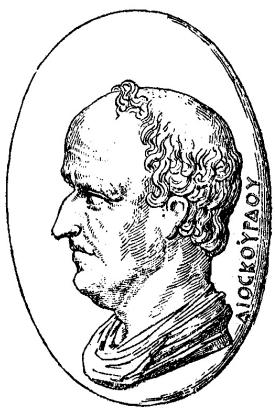
Daug reformų Augustas padarė provincijų valdyme. 27 m. pr. Kr. provincijos buvo padalintos į priklausančias senatui ir imperatoriui. Imperatorius nuo šiol kontroliavo savo provincijas kaip vienvaldys, jam atiteko strategiškai pačios svarbiausios, iš kurių visos pajamos ėjo tiesiai į asmeninį Augusto iždą. Provincijas tiesiogiai valdė vietininkai legatai, turėję propretorių rangą; juos skirdavo ir kontroliuodavo pats Augustas. Diono Kasijaus žiniomis, Egipto prefektas Kornelijus Galas buvo apkaltintas tuo, kad jis Egipte statydavo savo statulas, o ant piramidžių liepdavo daryti įrašus apie savo nuveiktus darbus. Kai apie tai ir kitus dalykus pranešė jo draugas Valerijus Largas, Augustas Kornelijų Galą atšaukė, senatas nusprendė konfiskuoti jo turtą, o patį ištremti, tad Galas net nusižudė. Augustas globojo Italijos miestų gyventojus. **Tuo metu visas Apeninų pusiasalis iki pat Alpių imtas vadinti Italija.** Italijos miestų valdantieji sluoksniai gavo Romos pilietybės teises, o kai kurie asmenys pateko į raitelių ir net senatorių luomą. Nors Romos pilietybės teises suteikti provincijų gyventojams Augustas šykštėjo, tačiau išimtys, matyt, buvo. Norėdamas konsoliduoti Romos piliečių bendruomenę, jis reikalavo, kad romėnai viešose vietose dėvėtų togą.

Pilietinių karų metais buvo suirę šeimų ryšiai ir išblėso tokios dvasinės vertybės kaip *fides* (ištikimybė, pasitikėjimas), *pietas* (pamaldumas, paklusnumas) ir kt. **Iš Augusto visuomenė laukė išgelbėjimo nuo moralinės degradacijos, o tam pasitarnauti turėjo ir šeimos politika.** Apie 28 m. pr. Kr. įstatymas reikalavo, kad senatorių ir raitelių luomo vyrai iki 60 metų sukurtų šeimas, o įstatymo pažeidėjai netekdavo teisės dalyvauti šventiniuose renginiuose ir buvo ribojamos jų galimybės gauti palikimą pagal testamentą. Nesukūrusieji šeimos nuo 9 m. pr. Kr. netekdavo teisės gauti palikimą, o bevaikiai, bet turintys šeimą, galėjo gauti pusę palikimo. 3 vaikus turintys tėvai gaudavo nemažai lengvatų. 18 m. pr. Kr. priimti įstatymai prieš svetimoteriavimą skyrė labai griežtas bausmes. Šiuo nusikaltimu įtarta moteris buvo teisiama, o jos tėvas turėjo teisę užmušti ją ir meilužį, jei tas meilužis buvo vergas, atleistinis, gladiatorius ar artistas ir pan. Jeigu kaltė įrodoma, moteris netekdavo pusės kraičio ir trečdalio turto, o meilužis – pusės turto, ir abu buvo ištremiami į salas. Jei per pusę metų tėvas arba vyras moters nepaduodavo į teismą, vyras galėjo būti teisiamas ir pats kaip sąvadautojas. Augustas siekė, kad šitie įstatymai būtų vykdomi, tad 2 m. pr. Kr. nukentėjo ir jo dukra Julija. Tačiau tie įstatymai buvo labai nepopuliarūs, nes romėnai, o ypač aristokratai, seniai buvo atpratę nuo tokio atviro kišimosi į asmeninį gyvenimą.

Augustas stengėsi pačią Romą, nukentėjusią nuo potvynių bei gaisrų ir nebeatitikusią valstybės didybės, taip išpuošti, jog vėliau teisėtai didžiavosi gavęs ją molinę, o paliekąs marmurinę. Svetonijus pasakoja: „Jis pastatė daugybę viešųjų pastatų. Svarbiausi iš jų: Forumas su Marso Keršytojo šventykla, Apolono šventykla Palatine, Jupiterio Griausmininko šventykla Kapitolijuje“. Prie Apolono šventyklos prijungęs pastatus su lotyniškąja ir graikiškąja bibliotekomis, jis vėliau ten dažnai šaukdavo senatą ir tikrindavo teisėjų sąrašus. Daugelio piliečių lėšomis ir pastangomis buvo pastatyta Dianos šventykla, Saturno šventykla, teatrai, amfiteatrai ir daugybė kitų pastatų. Visą miestą suskirstęs į rajonus ir kvartalus, liepė, kad rajonuose tvarką prižiūrėtų metams burtus išsitraukę valdininkai, o kvartaluose – išrinkti pačių gyventojų seniūnai. Apsisaugojimui nuo gaisrų postuose budėjo naktinės sargybos, o nuo potvynių – praplatinta ir išvalyta Tiberio vaga. Buvo įsteigta daug naujų pareigybių: prižiūrėti kelius, tvarkyti vandentiekius, Tiberio upę, dalinti grūdus ir t. t. Visuomenei nuraminti buvo sunaikinti

skolininkų iždui sąrašai, nutraukti užsitęsusieji teismo bylų procesai, sklypų valdytojams atiduota ginčytina valstybės žemė.

Susiformavus naujajam režimui, Romoje tarp apsišvietusių žmonių, o taip pat ir tarp plebėjų, buvo įsitvirtinęs negatyvus arba bent skeptiškas požiūris į senąją romėnų religiją. Išplito filosofija, įvairūs mistiniai mokymai, Rytų kraštų dievų (Osyrio ir Isidės, Didžiosios Motinos, Ma ir kt.) kultai. **Augusto politika buvo artima tiems, kurie troško grįžti prie prosenelių religijos.** Jis rodė panieką rytietiškiems kultams: 28 m. pr. Kr. buvo uždrausta statyti miesto teritorijoje šventyklas Egipto dievams, dalyvauti gãlų šventikų – druidų apeigose. Tapęs aukščiausiuoju pontifiku, Augustas įsakė surinkti ir sudeginti daugiau kaip 2 000 pranašavimo knygų. Romėnų dievams buvo pastatytos naujos šventyklos, be anksčiau minėtųjų – Aventino kalvoje: Minervos, Junonės Valdovės ir Jupiterio Išlaisvintojo, Kapitolijuje – Kvirino šventykla. Be to, būdamas *pontifex maximus*, Augustas dalyvavo daugybės religinių kolegijų veikloje. Labai svarbią vietą užėmė Julijų (Gajaus Julijaus Cezario ir paties Augusto) giminės ir Augusto Genijaus kultas. Kiekviename miesto kvartale stovėjo šventykla, kur buvo atliekamos dievų – globėjų ir Augusto Genijaus kulto apeigos, turėjusios tapti ideologiniu jo valdžios pamatu. Bet koks šio kulto niekinimas reiškė politinės kovos aktą, nusikaltimą, o taip pat ir bedievišką veiksmą, iššūkį dangiškiesiems dievams ir gyvajam žemiškajam dievui – Augustui. Rytuose (Egipte) sudievintas Augustas buvo garbinamas kaip faraonas ir Saulės dievo Ra sūnus, Aleksandrijoje jam buvo skirta Cezarėjos šventykla. Daug šventyklų jo garbei stovėjo Mažojoje Azijoje ir kitur. Pats Augustas demonstravo šioje srityje nuosaikumą, nenorėjo, kad jam būtų statomos atskiros šventyklos, o savo kultą leido sujungti su senuoju deivės Romos kultu. Žinoma, esmė dėl to keitėsi mažai.

Mecenatas – Augusto draugas

Labai veiksminga buvo Augusto kultūrinė politika. Veikdamas daugiausia per savo artimą draugą, etruskų kilmės aristokratą

Gajų Cilnijų Mecenatą, garsiausius to meto poetus ir istorikus Augustas sugebėjo padaryti tų visuomeninių idėjų ir nuotaikų, kurios buvo reikalingos režimui, ruporais. **Mecenatas** buvo kilęs iš raitelių luomo ir laikytas etruskų karalių palikuoniu. Jis garsėjo turtais, turėjo žemės visoje Italijoje, ir tai jam leido materialiai padėti talentingiems rašytojams. Mecenatas buvo vienas iš artimiausių Augusto draugų, o jų draugystei netrukdė netgi tai, kad jo žmona Terencija iki ištekėjimo ir po santuokos buvo Augusto meilužė. Diono Kasijaus žiniomis, Mecenatas buvo įtakingas žmogus, Augustui daręs didelę įtaką. Pasakojama, kad kai Augustas vienu metu vieną po kito skyrė mirties nuosprendžius, Mecenatas jam nusiuntęs laiškelį: „Liaukis, budeli!“ ir Augustas nutraukė tokių nuosprendžių vykdymą. Visai tikėtina, kad ir patys rašytojai, skulptoriai, architektai buvo įsitikinę Augusto sugebėjimu atgaivinti į nuopolį kritusią valstybę, tad sąmoningai ėmėsi jam tarnauti. Tačiau ir režimas, kaip jau minėta, per Mecenatą įvairiais būdais „pamaitindavo“ plunksnos žmones, pvz., Vergilijus iš Mecenato arba jam padedant, gavo sodybą prie Kampanijos miesto Nolos ir namą Eskviline prie Mecenato sodų, o Horacijui – apie 33 m. pr. Kr. Mecenatas padovanojo dvarą Sabinų kalnuose.

Savo svarbiausią poemą „Eneida“ **Vergilijus** rašė nuo 29 m. pr. Kr. pagal Augusto užsakymą. Joje pasakojama apie Julijaus Cezario ir paties Augusto protėvius, įkūrusius Romą. Enėjas čia yra senųjų romėnų dorybių įkūnytojas, jis kruopščiai atlieka religines apeigas, klauso dievų valios ir, atstūmęs Kartaginos karalienės Didonės (prisiminkime Antonijų ir Kleopatrą!) meilę, skuba į Italiją, kur jam lemta tapti galingos valstybės pradininku. Enėjas drąsus mūšyje, sąžiningas su draugais ir priešais, tiesiog paties Augusto prototipas! Augusto pergalė prie Akcijaus čia pavaizduota kaip dviejų pasaulių mūšis, kur tvarkos ir harmonijos jėgos nugali tamsias chaoso jėgas. Atleistinio sūnus **Horacijus**, dalyvavęs respublikonų pusėje mūšyje prie Filipų, vėliau atvyko į Romą, kur, jo žodžiais tariant, „drąsus skurdas“ atvedė jį į poeziją. Susitikęs su Mecenatu, jis ligi pat mirties buvo jo draugas, o savo plunksną paskyrė Augusto asmens ir režimo šlovinimui. Kaip oficialus Augusto epochos poetas, Horacijus gavo teisę parašyti „Amžių giesmę“, jo odėse Augustas – geriausias Romos sargas, duodantis gausą, taiką, gerus papročius. Istorikas **Livijus** savo knygoje „Nuo Miesto įkūrimo“ kur tik įmanoma iškelia senąsias romėnų dorybes: kuklumą, narsą, ištikimybę, kantrybę ir t. t. Livijaus knygoje pats Augustas – taikos nešėjas po pilietinių karų, valstybės

reikalų tvarkytojas, šventyklų statytojas, sukūręs galingą valstybę iš chaoso…

Šių ir daugelio kitų rašytojų balsas nulėmė dvasinę atmosferą, kurioje tuo metu gyveno Romos piliečiai. Augusto politikos šlovinimas, asmens sudievinimas, vergiškas pataikavimas – viso to negalėjo atremti gana reti opozicionierių balsai, sąmokslų užuomazgos, plebėjiškųjų masių neramumai. O jei kas nors, kaip Ovidijus, šlovino ne Augustą, bet laisvą meilę, nesantuokinius ryšius ir panašiai, tuos buvo galima išsiųsti į tolimuosius Tomus Juodosios jūros pakrantėje, arba, kaip retorių Titą Labieną, nubausti sudeginant jo knygas. Tokioje paruoštoje dirvoje buvo galima vykdyti ir sėkmingą užsienio politiką, nors, tiesa, sėkminga ji buvo ne visada.

Augusto pastangos perkurti tikrovę priklausė ne vien nuo subjektyvių jo ir jam pritariančių filosofų bei poetų pastangų. Kelias, kuriuo dabar Roma ėjo nuo pilietinių karų prie *pax Augusta*, buvo nelengvas ne tik piliečiui, bet ir valstybei. Ieškodama stabilizacijos galimybių, valstybė vis uoliau įtikinėjo pilietį, kad grįžta seni geri laikai. Augustas čia panaudojo ne tik visą savo ideologinę įtaką, bet neretai ir valstybinę prievartą. **Pasiremdamas tariamu senovės papročių griežtumu, jis kūrė tokias dabarties reguliavimo normas, kurios pralenkė net griežčiausius tos senovės pavyzdžius.** Štai kad ir Ovidijus – nepanoręs būti Augusto restauracinės politikos dalyviu, jis neteko socialinės bei politinės atramos ir, besiveržd

Arminijus – germanų karvedys, Romos priešas, I a.

amas iš visuomeninės veiklos varžtų, tų varžtų buvo ir sunaikintas.

Svarbiausias užsienio politikos uždavinys dabar buvo palaikyti stabilumą. Nors Augustas ir gyrėsi, kad jam tris kartus pavyko uždaryti Jano šventyklos vartus (karo pabaigos ženklas), jo valdymo metais vyko nemažai karų su pasienio tautomis. 26 m. pr. Kr. didelė Romos armija šiaurvakarinėje Pirėnų pusiasalio dalyje malšino iberų genčių kantabrų ir asturų sukilimą. Tūkstančiai pateko į vergiją ir turėjo dirbti romėnų

įrengtose metalų kasyklose. Tačiau ir po to kantabrai bei asturai nenurimo. Ir tik 19 m. pr. Kr. ramybę Pirėnuose galutinai pasiekė žymusis Romos karvedys Agripa. Tačiau sukilimai vyko ir pietvakarinėje Galijos dalyje bei kitose Romai pavaldžiose žemėse (Ilyrijoje, Panonijoje ir kitur). Tiktai sustabdę tą judėjimą, romėnai 9 m. pr. Kr. nuslopino sukilimą. Tačiau ta proga Romoje vykstant šventėms, buvo gauta žinia, kad sukilo germanai, vadovaujami Arminijaus. **5 m. pr. Kr. Tiberijaus vedami romėnų kariai iššygiavo Elbės link ir, nugalėjus langobardus bei semnonus, buvo sukurta provincija Germanija, kurios vietininku paskirtas Publijus Kvintilijus Varas.** Nevykęs karvedys, bet žiaurus ir godus provincijos valdytojas, kuris dar būdamas Sirijos vietininku, ten susikrovė sau turtus, dabar ir Germanijoje ėmėsi neapgalvotos germanų romanizacijos bei įvedė šiai tautai nepriimtinus teismus: už mažiausius nusižengimus liepdavo išplakti rimbais ir netgi bausti mirtimi. Į šią žemę sugužėjo romėnų valdininkai, raštininkai, mokesčių surinkėjai, savo tikslams panaudodami neišsilavinusios naivios tautos nepatyrimą. Kai Arminijaus vadovaujami germanai sukilo, Varas su 3 legionais ryžosi grąžinti ramybę. Bet Arminijus su savo kariais trumpiausiu, tik vietiniams žinomu keliu, užėjo Varui iš už nugaros ir įviliojo romėnus į tankų, pelkėtą Teutoburgo mišką. Keršytojai lyg naktiniai šešėliai vis pasirodydavo ir išnykdavo… Kai romėnai pagaliau išėjo į atvirą vietovę, staiga čia atgijo kiekvienas krūmas ir į romėnus pasipylė strėlių kruša, tad jiems liko viena išeitis – mirtis. Varas puolė ant savo kardo... Belaisviai romėnai buvo paaukoti dievams arba nuvesti į kaimus kaip vergai. Kai apie tai buvo pranešta Augustui, jis visai pasimetė. Svetonijus rašo: „Taip pat pasakoja, kad jis buvęs taip išmuštas iš vėžių, jog ištisus mėnesius nesiskutęs barzdos ir nesikirpęs plaukų bei ne kartą daužęs galvą į duris šaukdamas: „Kvintilijau Varai, grąžink mano legionus!“ Germanų pulkai, išviję likusius romėnus, išsiskirstė po savo gyvenvietes. Roma pamažu atsigavo po šito pralaimėjimo, tačiau apie kokią nors plataus masto agresyvią politiką galvoti nebebuvo galima.

Augusto sukurtoje valstybėje jo paties šeima turėjo būti tam tikras etalonas, į kurį lygiuotis galėtų visų kitų romėnų šeimos. Padorumas, mielaširdystė, paprastumas ir kitos panašios dorybės, buvusios to meto šeimos politikos ašimi, turėjo klestėti ir jo paties giminėje. Tačiau likimas tartum pasiuntė jo namams prakeikimą, kuris tvyrojo ilgus dešimtmečius...

Pirmoji jo žmona buvo Antonijaus podukra Klaudija, kurią, ką tik sulaukusią vedybinio amžiaus, jis tuojau pat ir paliko susivaidijęs su uošve. Po to vedė Skriboniją ir susilaukė su ja dukters Julijos, bet irgi nutraukė santuoką, kaip sako Svetonijus, gėdydamasis jos pagedusių papročių, ir vedė Liviją Druzilą, kurią jau nėščią pasiėmė iš Tiberijaus Nerono. Juliją pirmą kartą išleido už savo sesers Oktavijos sūnaus Marcelo, o jam mirus, už Marko Agripos, nors šis jau buvo vedęs ir turėjo vaikų. Mirus ir šiam, Julijai vyru išrinko savo posūnį Tiberijų, privertęs jį išsiskirti su antrojo kūdikio besilaukiančia žmona. Valdinga ir klastinga Livija nunuodijo Agripos ir Julijos vaikus Gajų ir Liucijų, o trečiąjį, Agripą Postumą, jau po Augusto mirties nužudė jos pasiųsti žmonės (bent jau buvę tokių įtarimų). Visa tai ji padariusi norėdama išlaisvinti kelią savo pačios sūnums iš pirmosios santuokos – Tiberijui ir jau jai tapus Augusto žmona gimusiam Druzui. Tada esą Romoje juokaudavę, kad laimingiesiems žmonos pagimdo jau trečiajame santuokos mėnesyje.

Livija Druzila – Augusto žmona

Atmosfera šeimoje buvo įtempta ir sunki, nes Augusto artimieji visą laiką rungtyniavo dėl valdžios. Niekaip nesibaigęs konfliktas tarp Marcelo ir Marko Agripos, tarp Julijos ir Livijos, Julijos nepadorus elgesys (3 kartus ištekinta per prievartą, ji keršijo tėvui), viešos jos orgijos, daugybė meilužių, apie kuriuos visi žinojo, – bet ką galėjo išvesti iš kantrybės. Pagaliau Augustas dukrą išsiuntė į Pandaterijos salą, o jos meilužį, triumviro Antonijaus sūnų Julą, liepė nužudyti, kitus ištrėmė. Istorikas Svetonijus rašė: „Artimųjų mirtį jis ištvėrė kur kas lengviau nei nešlovę. Taigi Gajaus ir Liucijaus (vaikaičių) nelaimė jo taip labai nesukrėtė; apie dukterį pranešė senatui ne pats asmeniškai, o laišku, perskaitytu kvestoriaus, po to ilgą laiką iš gėdos vengė pažvelgti žmonėms į akis ir net pasvarstydavo, ar nepasmerkus jos myriop“. Pasak istoriko, pasikorus vienai iš jos draugių Febei, Augustas sakęs, kad jau geriau jis pats būtų buvęs Febės tėvu! Kai žmonės jo prašydavo Julijos pasigailėti, jis tik palinkėdavęs jiems patiems turėti

tokias dukras ar žmonas. Galų gale jai buvo leista grįžti į Italiją ir apsigyventi Regijuje. Vyresnioji Agripos ir Julijos dukra, taip pat Julija, irgi nukentėjo nuo įstatymo prieš paleistuvystę – 8 m. pr. Kr. ji buvo nubausta už ryšius su Decimu Juniju Silanu ir ištremta į Trimero salą prie Apulijos krantų. Savo dukrą, anūkę ir anūką Agripą jis vadindavęs pūlingomis savo votimis arba trimis piktybiniais augliais...

Na, o apie Augusto gyvenimo būdą irgi galime sužinoti iš Svetonijaus. Draugystę jis užmegzdavęs nelengvai, bet ją be atvangos puoselėdavęs, niekada neleisdavęs sau ką nors priimti testamentu iš nepažįstamų; kai kurių jam patikėjusių globoti vaikus tėvų testamentu užrašytą dalį jis tuojau pat perleisdavo tiems našlaičiams arba įteikdavo pilnametystės ar vestuvių dieną su procentais. Tačiau Augustas kartais būdavo ir negailestingas: privertė nusižudyti mylimą savo atleistinį Polą už tai, kad jis suvedžiodavęs kilmingas ištekėjusias moteris, o savo raštininkui Talui sulaužė blauzdas, sužinojęs, jog šis už 500 denarų išplepėjo jo laiškų turinį.

Dar būdamas visai jaunas, Augustas garsėjo nedorais poelgiais. Pavyzdžiui, Sekstas Pompėjus tyčiojosi, kad jis sumoteriškėjęs, o Markas Antonijus ir jo brolis pasakojo, kad iš Cezario gautą įsūnijimą jis pirkęs gėdinga kaina, o savo nekaltybę Ispanijoje siūlęs Hircijui už 300 000 sestercijų. Ir vėliau Augustas svetimoteriavo, o meilužių sau ieškojo per draugus. Kai Augustas smerkė Antonijų už jo ryšį su Kleopatra, šis jam rašęs: „Ko tu taip subjurai? Ar dėl to, kad aš gyvenu su karalaite? Ji – mano žmona, ir ne dabar ją vedžiau, o prieš daugybę metų! O tu ar vien tik su Druzila (*t. y. Livija, aut. pastaba*) tebemiegi? Taigi, skaitydamas šį laišką jauskis taip, tarsi nebūtum gulėjęs su Terentila, nei su Tertula ar Rufina, Salvija, Titizenija ar su visomis kartu – bene svarbu, kur ir su kuo tu tąsaisi“. Būdamas gašlus, Augustas vis labiau mėgęs jaunas mergaites, kurioms nuplėšdavęs garbę, o tokių mergaičių jam surasdavusi pati žmona.

Kitose gyvenimo srityse jis buvo santūrus: gyveno kukliuose namuose, ilgiau kaip 40 metų miegojo tame pačiame miegamajame, savo vilas puošė ne statulomis ir paveikslais, o terasomis, giraitėmis, senoviškais daiktais. Miegodavo ant žemo, kieto gulto, vilkėjo namie austus drabužius, avėjo aukštakulniais batais, kad atrodytų kiek aukštesnis. Valgydavo viską, bet labai mažai, mėgo rupią duoną ir smulkias žuvytes, namie slėgtą sūrį, vyno gerdavo visai mažai, o užuot gėręs, valgė šaltame vandenyje išmirkytą duoną, agurko griežinėlį, obuolį, salotos lapelį. Svetonijus rašo, jog Augustas buvęs

labai gražus, nors grožiu visai ir nesirūpino. Kai jam skusdavo barzdą, jis tuo pat metu ką nors skaitydavęs arba net rašydavęs, o norėdamas, kad būtų greičiau, leisdavęs jį kirpti iš karto net keliems kirpėjams. Dantys jo buvę reti ir smulkūs, antakiai suaugę, nosis kumpa. Augusto sveikata buvo silpnoka: pavasarį kentėjo nuo prieširdžių išsiplėtimo, slogos, sunkiai pakentė karštį ir šaltį, žiemą vilkėdavo vilnonį antkrūtinį, ant jo marškinius, keturias tunikas, o ant jų storą togą, blauzdas ir strėnas apvyniodavo vyturais. Menką savo sveikatą palaikydavęs netgi tuo, kad retai prausdavosi, trynėsi aliejais arba prakaituodavo priešais liepsną ir t. t.

Augustas buvo gabus oratorius, be to, sukūrė daug prozos kūrinių. Kalbėdamas vengė tuščių ir skambių bei sunkiai suprantamų frazių, pasak jo, „žodžių dvoko“. Jis išjuokė net savo draugą Mecenatą už „iškvėpintas mandrybes“, mat šis visada vaikėsi įmantrių dirbtinių sakinio pagražinimų. Griaustinio ir žaibo jis bijojo tiesiog liguistai, tad, norėdamas nuo jų apsisaugoti, apsisiausdavo jūros ruonio kailiu, o nujausdamas artėjant audrą, slėpdavosi požeminėje slėptuvėje. Buvo Augustas ir gana prietaringas, pvz., jei rytą įsispirdavo batą ne ant tos kojos, laikė tai blogu ženklu; saugodavosi ir kai kurių dienų – po turgaus dienų niekur neišvykdavo ir t. t. Mirties dieną Augustas liepė sušukuoti jo plaukus ir pataisyti nukarusius žandus. Kai pas jį buvo įleisti draugai, paklǻusė, ar gerai jis suvaidinęs savo gyvenimo komediją ir pridūrė:

Jei suvaidinome gerai, paplokite,
ir laimingos kelionės mums linkėkite.

Augustas mirė tame pačiame miegamajame, kaip ir jo tėvas Oktavijus, Nolos miestelyje, kur buvo išvykęs, gelbėdamasis nuo vasaros karščių, eidamas 76-uosius metus. Kūną iš Nolos nešė miestelių dekurionai naktimis, nes buvo karščių metas. Romoje ant senatorių pečių jis buvo nuneštas į Marso lauką ir sudegintas. Iškiliausi raiteliai palaidomis tunikomis, basi, surinko jo kaulus ir nunešė į dar jo paties pastatytą mauzoliejų. Senatas Augustą paskelbė dievu, jo garbei buvo pastatytos šventyklos ir paskirti jo kulto žyniai. Savo testamente pirmos eilės paveldėtoju jis paskyrė Livijos sūnų Tiberijų, užrašydamas jam du trečdalius turto, ir pačią Liviją, kuriai atiteko trečdalis turto; antros eilės paveldėtojais tapo Tiberijaus sūnus Druzas ir Germanikas.

Tiberijus Klaudijus Neronas (14–37 m.)

Vos spėjo akis užmerkti Augustas, senatoriai, konsulai, raiteliai puolė sveikinti Tiberijaus. Pasak Tacito, kuo aukštesnes ėjo pareigas, tuo veidmainingiau ir nekantriau jie liejo ašaras, apgailestavimus ir džiugesį, kad tik neatskleistų savo pasitenkinimo dėl Augusto mirties ir nei mažiausio liūdesio dėl naujojo valdovo atėjimo.

Julija – Tiberijaus žmona

Tiberijaus tėvas Neronas Aleksandrijos kare buvo Gajaus Julijaus Cezario kvestoriumi, laivyno viršininku, ir labai daug prisidėjo prie pergalės. Jo motina Livija buvo trečioji Augusto žmona, pats jis 16 m. pr. Kr. kartu su jaunesniuoju broliu Druzu buvo išsiųstas į Galiją, be to, kariavo su germanais. Vedęs Marko Agripos dukterį Agripiną, su ja gerai sutarė ir susilaukė sūnaus Druzo, tačiau buvo priverstas išsiskirti, nors šioji laukėsi antrojo vaiko, ir vesti Augusto dukterį Juliją. Netekęs mylimos žmonos, jis labai kentėjo. Svetonijus pasakoja, kad kartą po skyrybų susitikęs Agripiną, jis ją palydėjo tokiu ilgesingu žvilgsniu, jog nuo tol ji buvo akylai saugoma, kad tik nesusitiktų buvusio vyro. Germanijoje jis neteko ir brolio Druzo, kurio kūną gabenant į Italiją, Tiberijus visą kelią ėjo priešakyje basas. 6 m. susipykęs su žmona Julija, o gal dėl kitų priežasčių, išvyko į Rodo salą, nekreipdamas dėmesio nei į motinos, nei į patėvio prašymus. Susitaikęs, vėl grįžo į Romą ir užkariavęs šiaurinę Germanijos dalį, pavertė ją Romos provincija. 14 m. tapęs princepsu, Tiberijus iš pradžių atrodė taupus, nuolaidus ir kuklus, sutvarkė kai kuriuos teisės dalykus provincijoje, uždraudė rugsėjo mėnesį vadinti jo vardu, nesutiko būti vadinamas nei imperatoriumi, nei tėvynės tėvu.

Tiberijaus padėtis buvo labai sudėtinga, mat kai kurie kilmingi patricijai rengė perversmus, kilo legionierių maištai Ilyrijoje ir Germanijoje. Legionieriai reikalavo išmokėti sulaikytą algą, sušvelninti drausmines nuobaudas, atlyginti už karinę ginkluotę ir kt. Dalis sukilusiųjų bandė princepsu paskelbti Reino legionų vadą, Tiberijaus giminaitį Germaniką. Maištai vargais negalais buvo

nuslopinti. Tačiau romėnų kariuomenė niekaip negalėjo užkariauti vakarinių Germanijos sričių, tad Germanikas buvo atšauktas ir nusiųstas į Rytus, ten jis susikivirčijo su Sirijos legatu Pizonu ir mirė neaiškiomis aplinkybėmis. Savo įsūnio Germaniko Tiberijus nemylėjo ir net didžius jo nuveiktus darbus menkino, o šlovingas pergales smerkė lyg pragaištingas valstybei. Būta įtarimų, jog ne be Tiberijaus valios Gnėjus Pizonas prikišęs pirštus prie Germaniko mirties ir net buvęs patrauktas teisman, tačiau, Tacito nuomone, tai įrodantis dokumentas iš Pizono buvo atimtas, o jis pats nužudytas. Šį įtarimą patvirtino ir paties Tiberijaus elgesys. Germaniko žmoną Agripiną apžmeižęs, jog ji norinti nuo jo slėptis prie Augusto statulos ar kariuomenėje, ištrėmė į Pandaterijos salą, o pakeliui centurionas jai net išmušė akį. Agripinai nusprendus nusimarinti badu, ji per prievartą buvo maitinama. Germaniko vaikus Neroną ir Druzą paskelbė priešais ir liepė numarinti: Neroną Poncijos saloje, o Druzą – Palacijaus rūmų požemiuose. Druzas buvęs taip bado iškankintas, jog valgęs net šiaudus iš čiužinio...

Kadangi Tiberijus stengėsi įtvirtinti vienvaldystę, prieš jį sukilo senato opozicija. Nors kai kurie šiuolaikiniai istorikai palankiai atsiliepia apie Tiberijaus valdymą (jis griežtai laikęsis drausmės ir tvarkos, jam valdant ramiai gyvenę paprasti žmonės ir klestėjusios provincijos), bet Svetonijus ir Tacitas apie Tiberijų buvo labai blogos nuomonės. Niūrus ir nepatiklus tironas, savo žiaurumą ir šaltakraujiškumą rodė jau vaikystėje. Tapęs princepsu, iš pradžių jis dar bandęs laimėti žmonių palankumą, apsimestinai tvardydamasis. Bet jau greitu laiku galvos netekti buvo galima net už vergo mušimą priešais Augusto statulą arba ėjimą į viešnamį ar išvietę su moneta ar žiedu, kur įspaustas Augusto atvaizdas.

Nuteisus Agripiną ir vaikaičius, jis perkeldavo juos į kitą vietą grandinėmis surakintus ir užsiūtuose neštuvuose, kad tik pakeliui kas nors jų nepamatytų ir nepakalbintų. Jo valdymo metais klestėjo *deliatoriai*, kurie įskųsdavo Tiberijui nepalankius aristokratus, ir šie būdavo nužudomi arba patys nusižudydavo. Svetonijus rašo: „Artimiesiems buvo uždrausta apraudoti pasmerktuosius, o kaltintojai, kartais ir liudytojai, būdavo ypač gausiai apdovanojami... Jaunutes merginas senovinis paprotys draudė pasmaugti, tad pirma jos budelio būdavo išniekinamos, po to pasmaugiamos. Norintys mirti prievarta buvo verčiami gyventi, mat Tiberijus mirtį laikė pernelyg lengva bausme. Kartą išgirdęs, jog vienas jo apkaltintasis, vardu Karnulas,

numirė anksčiau nei buvo nugalabytas, Tiberijus sušuko: „Karnulas išsprūdo iš mano nagų!“ Kitą kartą, jam betikrinant sargybą, išgirdęs kažkieno maldavimą pagreitinti bausmę, jis atšovė: „Aš dar tau neatleidau!“

Tačiau, nors ir kaip keista, šis tironas turėjęs ir gerų savybių. **Jis tiesiog šlykštėdavęsis pataikūnais. Nuo buvusio konsulo, meldusio jo pasigailėti ir puolusio ant kelių, jis taip atšokęs, jog tas net nugriuvo aukštielninkas. Vieno žmogaus pavadintas valdovu, jis liepęs jo daugiau taip neįžeidinėti, o pasak Diono Kasijaus, taręs: „Aš esu vergų valdovas, karių imperatorius ir visų kitų princepsas!“ Piktas apkalbas bei jį plūstančius eilėraščius jis ištverdavo oriai ir net sakydavo, jog laisvoje valstybėje mintys bei kalba irgi turinčios būti laisvos.** Senatui ir aukštesniems pareigūnams jis stengėsi išsaugoti jų senovinę didybę, pranešdavo jiems apie mokesčius, statybas, karių rinkimą; kai kurių žymių žmonių laidotuvių procesijas lydėdavo iki pat laužo. Patariantiems provincijas apkrauti mokesčiais, jis atsakydavo: „Geras piemuo avis kerpa, bet nediria joms kailio!“ Tiberijus pasižymėjo ir taupumu: sumažino aktorių atlyginimus ir gladiatorių skaičių, senatą įpareigojo kasmet sureguliuoti maisto produktų kainas. Be to, jis ediktu uždraudė bučiuotis, mat, kaip rašo Plinijus, per bučinius paplito iš Rytų atėjusi dėmėtoji šiltinė! Jeigu neatsirasdavo viešojo kaltintojo, vyrai arba artimieji galėjo bausti pasileidusias matronas pagal senolių papročius. Tiberijus uždraudė svetimšalių, ypač egiptiečių ir judėjų, religines apeigas, išvarė ir astrologus...

Paskutiniaisiais valdymo metais Tiberijus pasitraukė iš Romos į Kaprėjos (dabartinė Kapri) salą, o Romoje savo vietininku paliko pretorionų gvardijos prefektą Sejaną. Šis surengė prieš Tiberijų sąmokslą, norėdamas pats užimti valdžią, tačiau sąmokslas buvo susektas, o galingasis Sejanas nužudytas. Čia, saloje, atsiskleidė ir visos blogosios jo savybės, kaip rašo Svetonijus: „nevaržomai naudodamasis nuošalia vieta ir nevarstomas visuomenės žvilgsnių, jis galų gale davė valią išsyk visoms ilgą laiką blogai užslėptoms savo ydoms“. Tiesa, dar jaunas būdamas, dėl piktnaudžiavimo vynu buvo pravardžiuojamas Biberijumi, Kaldijumi ir Meronu (jo vardas Tiberijus Klaudijus Neronas), mat lotynų kalba *bíbere* – gerti, *cálidus* – šiltas (vynas), *mérum* – neatskiestas vynas. Ir vėliau jis labai vertino tuos, kas puotoje išgerdavo vyno amforą į jo sveikatą. Kaprio saloje Tiberijus įsteigė specialius kambarius, kur jo akivaizdoje pulkai

mergšių ir vaikinų paleistuvavo susikibę po tris. Miegamieji čia buvo apstatyti statulėlėmis ir apkabinėti nepadoriais paveikslais. Dar viena jo savybė – nepaprastas šykštumas. Kelionių ir žygių palydovus Tiberijus tik pamaitindavo, o pinigų jiems nesumokėdavo. Nepastatė nė vieno didingo pastato, nerengė žaidynių, o kitų surengtose žaidynėse nedalyvaudavo, matyt, kad iš jo ko nors nepaprašytų. Tiesa, buvo keletas ir dosnumo atvejų: 100 milijonų sestercijų paskolą davė trejiems metams be procentų, atlygino nuo gaisro nukentėjusiems asmenims nuostolius, kariams padvigubino tą sumą, kuri buvo užrašyta Augusto testamente, pretorionams skyrė po 1 000 denarų už tai, kad šie nepalaikė Sejano ir t. t.

Jau anksčiau buvo kalbėta apie Tiberijaus žiaurumą, kuris ypač matėsi iš jo elgesio su giminėmis. Iš savo buvusios žmonos Julijos jis neteisėtai pasisavino tėvo jai dovanotą turtą ir lėšas kasmetiniam jos išlaikymui. Nekentė ir savo motinos Livijos, vengė viešai jai reikšti pagarbą. Kai Livija reikalavo į teismo dekurijas įtraukti žmogų, ką tik įgijusį pilietybę, jis atrėžė galįs įtraukti tik su sąlyga, jei sąraše bus įrašyta, jog tai padaryti jį, t. y. Tiberijų, privertė motina. Nelankė motinos ir tada, kai ji sirgo, o jos testamentą paskelbė negaliojančiu ir susidorojo su tais, kurie jos valia turėjo pasirūpinti jos laidotuvėmis. Taigi garsioji Augusto žmona, Tiberijaus motina Livija buvo palaidota po kelių dienų, kai kūnas jau buvo pradėjęs irti! Įvairius pasmerktuosius, jau gyvendamas saloje, po ilgų išrankiausių kankinimų liepdavo įmesti stačia galva į jūrą, o jūreiviai basliais ar irklais juos daužė, kad neliktų nė gyvybės ženklų. Vieną iš tų kankinimo būdų verta paminėti: vyrai būdavo nugirdomi neatskiestu vynu ir iš karto jiems užveržiami lyties organai, o įsirėžus raiščiams ir susilaikius šlapimui, nuo kančių jie kaip mat išsiblaivydavo...

Tačiau, ko daug kas bijo, tas ir pats daug ko turi bijoti... Kai kartą Kaprio saloje jį vienut vieną užtiko žvejys ir padovanojo jam didžiulę raudonbarzdę žuvį, išsigandęs, kad žvejys uolomis ir šuntakiais sugebėjo jį surasti, Tiberijus liepė ta žuvimi talžyti jo veidą. Bijojo labai ir griaustinio, tad dangui niaukiantis, visada užsidėdavo ant galvos laurų vainiką, mat manyta, jog į lauro lapus žaibas netrenkia. Bailią jo sielą kankino ir įvairūs plūdimai, priekaištai ar teatro orchestroje, kur sėdėdavo senatoriai, išbarstyti jį smerkiantys laiškai.

Mirė Tiberijus eidamas 78-uosius gyvenimo metus savo viloje Mizenuose. Sklido gandai, jog nuodų jam pakišo būsimasis imperatorius Kaligula arba jis buvęs uždusintas pagalve. Tacitas

rašė: „Apsuptas sveikinančiųjų minios, Gajus Cezaris *(t. y. Kaligula, aut. pastaba)* išeina perimti valdžios. Staiga pranešama, jog Tiberijus atgavo balsą ir regėjimą, ir liepia, kad atneštų jam valgio pasistiprinti. Siaubas apima visus, žmonės bėga kur kas, Gajus tylėdamas laukia paskutinės akimirkos, tačiau prefektas Makronas įsako užmesti ant senio krūvą drabužių ir uždusinti, o visiems išsiskirstyti“. Turtą testamentu lygiomis dalimis paliko savo vaikaičiams – Germaniko sūnui Gajui ir Druzo sūnui Tiberijui, pareikalavęs, kad jie valdytų pakaitomis. Dovanų užrašė daugeliui: vestalėms, kariams, visiems plebėjams.

Gajus Cezaris Germanikas **Kaligula** (37–41 m.)

Kaligula

Garsiojo romėnų karvedžio Germaniko trečiasis sūnus Gajus išaugo karo stovykloje Germanijoje ir kareivių buvo pramintas Batuku, mat avėjo karišką avalynę (lot. *calígula* – batukas). Gajus lydėjo savo tėvą Germaniką į Siciliją, o po jo mirties apsigyveno pas motiną Agripiną. Kai šioji Tiberijaus buvo ištremta, pasiliko pas prosenelę Liviją Augustą, o jai mirus, persikraustė pas prosenelę Antoniją. Eidamas 19 metus, atvyko į Kaprio salą pas Tiberijų ir čia gavo pilnametystės įžadus. Svetonijus Kaligulos biografijoje rašo, jog visaip gundomas skųstis dėl savo tėvo, brolių bei motinos likimo, jis atsilaikė ir elgėsi taip, tarsi niekam nieko neatsitiko, o tai, ką pačiam teko patirti, jis ištvėrė taip neįtikėtinai apsimesdamas ir buvo toks nuolankus

seneliui, t. y. Tiberijui, bei tiems, kurie buvo šalia jo, kad labai taikliai apie jį pasakyta: „Nebuvo geresnio vergo ir prastesnio valdovo“.

Jeigu galima patikėti Svetonijaus žiniomis, Kaligula pagreitino Tiberijaus mirtį, liepęs jam ant galvos užmesti pagalvę ir savo rankomis užspaudęs jo gerklę. Kaligula, apsirengęs gedulo drabužiais, lydėjo Tiberijaus kūną iš Mizenų į Romą, kur, džiūgaujant miniai ir senatui pritarus, jam buvo perduota aukščiausioji valdžia. Pirmieji jo, kaip valdovo, žingsniai buvę labai garbingi: iškilmingai palaidojo Tiberijų, audrai siaučiant nuvykęs į salas, pargabeno motinos bei brolių pelenus ir šių Tiberijaus nukankintųjų artimųjų garbei surengė visuotines kasmetines atminimo apeigas. Anksčiau pasmerktiems ir ištremtiems Kaligula dovanojo kaltes, nepriėmė net skundo dėl pasikėsinimo į savo gyvybę, pareikšdamas, jog niekam jis negalėjęs sukelti neapykantos. Kažkada senato nutarimu uždraustus Tito Labieno, Kordo Kremucijaus ir Kasijaus Severo raštus liepė suieškoti ir skaityti, nes jam esą svarbu ten aprašytus įvykius perduoti būsimoms kartoms. Dovanas tautai išdalijo sąžiningai, nukentėjusiems nuo gaisrų atlygino nuostolius, vieną atleistinę apdovanojo 80 000 sestercijų už tai, kad žiauriai kankinama ji neišdavė savo patrono, o paleistuvius iškrypėlius vyrus išvijo iš Romos. Kaligula tada padarė ir visuomenei svarbių darbų: **įsakė skelbti ataskaitas apie imperijos padėtį, valdžios pareigūnams leido teisti jo neatsiklausus, griežtai peržiūrėjo raitelių luomo sąrašus, o atnaujinęs Tautos susirinkimus, pabandė grąžinti jų teisę rinkti aukščiausius pareigūnus. Be to, jis baigė statyti Tiberijaus įpusėtus pastatus – Augusto šventyklą ir Pompėjaus teatrą, pradėjo tiesti vandentiekį, įsakė pastatyti tiltą per sąsmauką nuo Bajų iki Puteolų molo, jungusį beveik 30 km ilgio atkarpą ir tuo dydžiu turėjusį įbauginti Germaniją bei Britaniją, kurioms grasino karu**. Tačiau su karo reikalais jis buvo mažai susijęs, bet švęsdavo dažnus triumfus, nors nebūdavo laimėjęs jokio mūšio. Svarbesnieji kiti Kaligulos darbai visuomeninėje veikloje: masiškai dalijo Romos pilietybę kariams ir vargingiesiems sluoksniams, suteikė vergams teisę skųsti savo šeimininkus, nors tai ardė vergovės pamatus.

Iki šiol apie Kaligulą buvo kalbama kaip apie žmogų, o toliau, anot Svetonijaus, turėsime reikalo jau su kažkokiu išgama, mat dar jaunystėje Kaligula naktimis, užsimaukšlinęs peruką, apeidavo visas smukles ir kekšių landynes, be to, smalsiai spoksodavo į pasmerktųjų mirčiai žiaurius kankinimus. Ir jau tada Tiberijus sakydavęs, jog Gajus

gyvenąs savo ir visų pražūčiai, o jis pats maitinąs tą vandens gyvatę romėnų tautai ir Faetontą visam Žemės rutuliui (Saulės dievo Helijo sūnus Faetontas nepajėgė suvaldyti savo tėvo žirgų ir liepsna apdegino visą Žemę). Tapęs princepsu, Kaligula nelauktai nugalabijo savo brolį Tiberijų už tai, kad šis įkvėpė priešnuodžių, tarsi norėdamas apsisaugoti nuo galimų brolio nuodų, o uošvis Silanas persipjovė gerklę, kai buvo apkaltintas tuo, kad nesekė paskui Kaligulą, šiam išplaukus audros metu, mat turėjęs viltį, Kaligulai žuvus, užgrobti valdžią, nors Silanas tik paprasčiausiai negalėjo ištverti jūros ligos.

Nusikalstamų meilės ryšių Kaligula turėjo su visomis savo seserimis, juos pateisindamas tuo, kad taip elgėsi ir Jupiteris, su kuriuo jis save tapatino, nors tikriausiai ėmė pavyzdį iš Rytų kraštų karališkųjų šeimų praktikos. Ypatingai jis mylėjo Druzilą, kurią viešai laikė savo teisėta žmona, o jai mirus, gedulo metu mirtis grėsė kiekvienam nusijuokusiam, išsimaudžiusiam ar pietavusiam kartu su žmona ir vaikais. Kitas seseris vėliau apkaltino dalyvavus sąmoksle prieš jį ir paskyrė Marso Keršytojo šventyklai, iš anksto parengęs tris kardus, be to, ištrėmė į salas. Iš provincijos Achajos netikėtai išsikvietė vietininko Gajaus Mumijaus žmoną Loliją Pauliną, sužinojęs, jog jos senelė buvusi nepaprasto grožio, ją vedė pats, bet netrukus išsiskyrė, uždraudęs jai ateityje su kuo nors suartėti. Labiausiai mylėjo Kaligula nepasižymėjusią nei grožiu, nei jaunyste kito vyro žmoną ir trijų dukterų motiną Cezoniją, mat šioji buvusi labai aistringa, ir vis minėdavo, kad geruoju ar piktuoju iškamantinės Cezoniją, kodėl jis ją taip myljs. Bučiuodamas žmonos ar meilužės kaklą, vis sakydavęs: „Toks gražus kaklas, o tik įsakysiu – ir nusiris jisai nuo pečių!“ Pasikvietęs moteris kartu su jų vyrais pietauti, Kaligula jas apžiūrinėdavo lyg koks pirklys, po to, išėjęs iš valgomojo, pasikviesdavo labiausiai patikusią. Sugrįžęs, visų akivaizdoje girdavo arba peikdavo tos moters kūną ir jos elgesį lovoje...

Labai anksti Kaligula pradėjo pretenduoti į savo asmens dieviškumą. Dažnai tarp dievų Polukso ir Kastoro statulų jis įsisprausdavo ir pats, norėdamas, kad šventyklos lankytojai jį pagarbintų. Kaligulos dievybei paskirtoje šventykloje stovėjo auksinė jo statula, kurią kasdien perrengdavo tokiais drabužiais, kokiais dėvėjo ir jis. Šiaip jau niekindamas dievus, jis bijojo jų siunčiamų ženklų: vos prasidėjus griaustiniui ir žaibams, užsimerkdavo ir apsimuturiavęs galvą šokdavo iš guolio slėptis po lova. Kelionėje po Siciliją Kaligula

išsityčiojo iš tenykščių stebuklų, bet būdamas Mesanoje, pamatęs besiveržiančius iš Etnos kraterio dūmus ir išgirdęs dundesį, nakčia išdūmė kaip akis išdegęs. Dažnai pasirodydavo su paauksuota barzda, laikydamas rankoje žaibą, trišakį arba šauklio lazdą (Jupiterio, Neptūno ir Merkurijaus atributai).

Senatorius ir aukštuosius pareigūnus Kaligula atvirai niekino. Kai kuriuos buvo privertęs, vilkinčius togomis, bėgti paskui dvirãtį vežimą keletą tūkstančių žingsnių, kitus, kuriuos jau anksčiau buvo pašalinęs iš kelio, kviesdavo pas save, lyg jie būtų gyvi ir tik po kiek laiko paskelbdavo, kad jie savo noru nusižudė. Iš kilmingų vyrų jo įsakymu buvo atimti senieji jų šeimų garbės ženklai: iš Torkvato – kaklo grandinėlė, iš Cincinato – garbanos, iš Pompėjų pravardė „Didysis“. O kai per vieną labai ištaigingą puotą jis netikėtai ėmė kvatotis ir šalimais jo gulėję konsulai pataikūniškai paklausė, kodėl jis taip juokiasi, Kaligula atsakė: „Todėl, kad užtenka man tik linktelėti galva ir jums abiems kaip mat perrėš gerkles!“

Pažymėtini ir jo „pokštai“. Per gladiatorių kautynes, svilinant saulei, jis, atitraukęs uždangas, kartais niekam neleisdavo išeiti. O kai kada, uždaręs svirnus su grūdais, versdavo žmones badauti. Nubaudęs vienu metu keletą gãlų ir graikų, gyrėsi pavergęs Galograikiją. Kartą, stovėdamas šalia Jupiterio statulos, jis paklausė aktorių Apelį, kuris esąs didingesnis – jis ar Jupiteris. Kai šis ne iš karto atsakė, Kaligula jį iščaižė rimbu ir vis gyrė aimanuojančiojo aktoriaus balsą. Kitąkart, tarsi norėdamas baigti karą su germanais, ant jūros kranto išrikiavo kariuomenę ir sustatęs pabūklus, staiga liepė visiems prisirinkti pilnus šalmus kriauklių ir net prisidėti jų užantin, pavadinęs jas dievo Okeano dovanomis, kurias norįs nusiųsti į Kapitolijų.

Imperatoriaus Tiberijaus pastebėtas Kaligulos žiaurumas reiškėsi ir per likusį jo gyvenimą. Pabrangus gyvuliams, kuriais šerdavo žvėris gladiatorių kovoms, jis net raštiškai leido žvėrims atiduoti nusikaltėlius. Apėjęs daug areštinių, pasak Svetonijaus, jis liepė surinkti visus iki vieno plikius. Žmogų, kuris buvo dėl jo, Kaligulos, sveikatos pasiryžęs netgi skirtis su gyvenimu, bet vis delsė, atidavė savo vergams ir tie varinėjo jį po gatves, apkaišę žaliomis šakelėmis ir aukojimo raiščiu aprišę galvą, liepdami įžadą įvykdyti. Ir pagaliau stačia galva nustūmė nuo skardžio... Net garbingus žmones, kurie buvo blogos nuomonės apie jo renginius arba neprisiekdavo jo Genijumi, pasmerkdavo sudraskyti žvėrims, uždarydavo lyg žvėris į

narvą arba perpjaudavo perpus pjūklu. Vieną gladiatorių kovų prižiūrėtoją Kaligulos akivaizdoje grandinėmis plakamą pribaigė tik tada, kai šis pajuto pūvančių smegenų dvoką... Visuomet reikalavo bausti dažnais ir ne itin skaudžiais smūgiais, taikydamas žinomą taisyklę: mušk taip, kad nelaimėlis pajaustų mirštąs! Ir nuolat kartodavo vienos tragedijos žodžius: „Tegul neapkenčia, kad tik bijotų!“ Kartą įtūžęs ant minios, plojusios prieš jo norą, sušuko: „O, kad romėnų tauta turėtų tik vieną kaklą!“ Net jam puotaujant, būdavo tardomi ir kankinami žmonės. Svetonijus pasakoja ir tokią istoriją: Puteoluose šventinant minėtą didžiulį tiltą, sukvietęs daugybę žmonių, įsakė juos nustumti į jūrą, o bandžiusius įsitverti už laivų šonų basliais bei irklais sumurkdyti gelmėn. O kai per bendrą liaudžiai skirtą puotą kažkoks vergas nuo gulto nulupo sidabrinę plokštę, budeliui įsakė nukapoti vergo rankas ir pakabinus jas ant krūtinės bei įdėjus užrašą apie bausmės priežastį, vedžioti aplink visus puotos dalyvius...

Graužė Kaligulą ir pyktis, ir pavydas. Dar Augusto perkeltas nuo Kapitolijaus į Marso lauką garsių romėnų statulas jis įsakė nuversti ir taip sumaitoti, kad nebūtų galima jų atstatyti nei perskaityti ten buvusių įrašų ir uždraudė ateityje be jo pritarimo statyti statulas žmonėms ar daryti jų kitokius atvaizdus. Gražiems ir garbanotiems vyrams iš pavydo nuskusdavo pakaušius, norėdamas juos subjauroti. Kartą, kai gladiatorius Porijus po sėkmingos kovos paleido į laisvę savo vergą, o žiūrovai pritardami ėmė karštai ploti, Kaligula išdūmė iš amfiteatro ir prispaudęs savo togos kraštą, stačiagalviais nuriedėjo laiptais, iš apmaudo šaukdamas, jog tauta dėl menko nieko rodo daugiau pagarbos gladiatoriui, negu valdovams.

Be minėtųjų bruožų pažymėtina jo **aistra prabangai ir sugebėjimas švaistyti**. Maudėsi Kaligula šaltuose ir karštuose kvapniuosiuose aliejuose ir gėrė acte ištirpintų brangiausių perlų gėrimą. Pastatydino liburniškųjų galerų, kurių laivagalius nusagstė perlais ir išpuošė margaspalvėmis burėmis, o viduje įrengė daugybę terasų, valgomųjų ir netgi sodų, kurių pavėsyje gulėdamas plaukiojo išilgai Kampanijos krantų, linksminamas šokių ir muzikos garsų. Svetonijus baisisi, jog milžiniškus turtus, o tarp jų ir visą Tiberijaus palikimą, du milijardus ir 700 000 sestercijų paleido vėjais per nepilnus metus, o Dionas Kasijus kalba apie dar didesnę sumą – per 9 mėnesius iššvaistytus 3 milijardus ir 300 000 sestercijų!

Visiškai nusigyvenęs Kaligula griebėsi įvairiausių suktybių ir fantastiškų mokesčių rinkimo būdų. Jis nepripažino Romos pilietybės

tiems, kurių protėviai ją buvo įgiję sau ir savo palikuonims, mat aiškino, kad žodis „palikuonis“ galįs būti taikomas tik pirmajai kartai, bet ne daugiau. Suruošęs aukcioną išpardavė viską, kas buvo likę nuo įvairių renginių, kainas nustatydamas pats ir vis didindamas. Už pasakiškas sumas išpardavė nuteistųjų savo seserų drabužius, namų apyvokos daiktus, vergus, atleistinius. Joks daiktas ir joks žmogus neliko neapmokestintas. Jeigu kas bylą nutraukdavo ir susitaikydavo be teismo, buvo baudžiamas. Iš prostitučių buvo išieškoma tiek, kiek jos pelnydavo už vieną kartą savo paslaugų. Duoklę privalėjo duoti ir paleistuviai bei sąvadautojai, o norėdamas oficialiai išspausti pelną, Kaligula įsteigė Palacijuje viešnamį, gana prabangiai jį apstatęs ir įrengęs. Į turgavietes ir bazilikas išsiuntinėti vergai kvietė čia pasismaginti jaunus ir senus... Vergai užrašinėjo visų žiniai vardus tų, kurie tokiu būdu didino valdovo pajamas! Gimus dukrai, Kaligulą prislėgė ir tėviškų rūpesčių našta, tad ėmęs rinkti pinigus mergaitės auklėjimui ir kraičiui, ediktu paskelbė, kad per Naujuosius metus priiminėsiąs dovanas. Sausio pirmąją, atsistojęs ant rūmų slenksčio gaudė monetas, kurias jam žarstė žmonių minia. Svetonijus pasakoja, kad basomis jis braidė po milžiniškas auksinių monetų krūvas arba ilgokai jose voliodavosi, matyt, trokšdamas kūnu prisiliesti prie pinigų...

Turėjo Kaligula tam tikrų pomėgių ir net talentų: bet kokia proga mokėjo sklandžiai ir garsiai kalbėti, kūrė kaltinamąsias ir ginamąsias kalbas, buvo jis ir gladiatorius, ir dainininkas, šokėjas ir lenktynininkas. Kartą naktį pasikvietęs į Palacijų tris buvusius konsulus, išsigandusius dėl galimos blogos pabaigos susodino ant scenos, bet viskas baigėsi laimingai: netikėtai pasirodė priešais juos kaukšėdamas mediniais padais ir lydint fleitos garsams, ant ilgos tunikos užsimetęs moterišką palą, sušoko ir išėjo... Nors tais laikais nemokantis plaukti žmogus atrodė nevisavertis, Kaligula plaukti vis dėlto neišmokęs.

Beprotiškai mylėjo jis tuos, kieno menas jį žavėjo. Pantomimą Mnesterą išbučiuodavo net spektaklių metu, keliems gladiatoriams trakams patikėjo prižiūrėti savo asmens sargybinius germanus. Labai mylėjo arklius, tad jų prižiūrėtojui Eutichui po išgertuvių padovanojo 2 milijonus sestercijų. Savo žirgui, vardu Incitatas, jis suteikė žynio statusą ir buvo sugalvojęs jį paskirti konsulu! Šiam žirgui buvo pastatyta marmurinė arklidė, ėdžios iš dramblio kaulo, kaklo

papuošalai nusagstyti perlais, paskirti rūmai su patarnautojais, kur jo vardu buvo maloniai priiminėjami svečiai.

Pats valdovas buvo aukšto ūgio, stambaus neproporcingo kūno, oda blyški, kaklas ir blauzdos – laibos, akys įdubusios, plati raukšlėta kakta, ant pakaušio praplikę plaukai, visas kūnas apžėlęs plaukais, todėl mirtinai pavojinga buvo bet kokia proga ištarti žodį „ožys“. Vaikystėje Kaligula patyrė nuomario priepuolius, o ir vėliau jam dažnai užeidavo silpnumas, kamavo nemiga ir haliucinacijos. Rengėsi perlais siuvinėtais apsiaustais, rankas apsimaustydavo apyrankėmis, kartais apsiaudavo net moteriškus batelius, o kartais vaikščiodavo ir Veneros drabužiais... Štai šis žmogus – pabaisa, išgyvenęs 29 metus ir valdęs Romą trejus metus 10 mėnesių ir 8 dienas, baigė savo gyvenimą, kaip ir kiti cezariai, kurių vardas buvo Gajus – žuvo nuo kardo. Prieš jį ne kartą buvo ruošiami sąmokslai, tačiau tik tas, kurį surengė tribūnai Cherėja ir Sabinas vienoje iš teatro perėjų, pagaliau pavyko. Jo kūnas buvo slapčia nugabentas į Lamijos sodus, laužavietėje pusiau apdegintas ir užmestas plona velėna; tiesa, iš tremties sugrįžusios jo seserys atkasė palaikus ir juos sudeginusios brolį tinkamai palaidojo. Svetonijaus žiniomis, Kaligulos žmona Cezonija centuriono užkapota kardu sudegė tame pastate, kur jis buvo nužudytas, ten pat sudegė ir užtrankyta į sieną jo duktė.

Tačiau žmonės ne iš karto patikėjo, kad Kaligula nužudytas: manyta, jog jis pats paskleidęs tą gandą, norėdamas patikrinti, ką apie jį galvoja jo pavaldiniai. Romėnai tokiais atvejais sakydavo: *qualis vita finis ita* (koks gyvenimas, tokia ir pabaiga). Ką gi, jie daug ką matė, daug ką patyrė, daug ką suprato...

Tiberijus **Klaudijus** Druzas Neronas Germanikas (41–54 m.)

Augusto posūnio Druzo sūnus, Germaniko brolis, iš pradžių buvo pavadintas Tiberijumi Klaudijumi Druzu Neronu, o vyresniojo brolio įsūnytas į Julijų giminę, gavo ir Germaniko pravardę. Jau kūdikystėje likusį be tėvo jį visą laiką kamavo ligos, nors tai nesutrukdė dar vaikystėje domėtis įvairiais mokslais. Jo motina Antonija, pasakoja Svetonijus, sakydavusi, kad jis esąs pabaisa, o ne žmogus ir kad gamta jį tik pradėjusi, bet neužbaigusi. Dėdė iš motinos pusės Augustas, rašydamas laiškus Livijai, rūpinosi, kad jos vaikaitis Klaudijus (tada vadinamas Tiberijumi) nebūtų nuolat žeminamas bei išjuokiamas ir

kartą net pagyrė jį už raiškų deklamavimą. Bet ir Augustas testamente jį užrašė tik trečios eilės įpėdiniu tarp visai pašalinių žmonių. Klaudijaus dėdė imperatorius Tiberijus, mirdamas, jį irgi paliko trečios eilės įpėdiniu, paskyręs jam 2 milijonus sestercijų. Atėjęs į valdžią jo sūnėnas Kaligula Klaudijų pagerbė, tad 2 mėnesius konsulavo abu kartu. Tolesniame jo gyvenime buvo daug nesėkmių ir pažeminimų.

Klaudijus

Pasakojama, jog kai jis su kitais legatais buvo pasiųstas į Germaniją pasveikinti Kaligulos šiam išvengus sąmokslo, Kaligula įsiuto, kam pas jį buvo atsiųstas dėdė, lyg pas priežiūros reikalingą vaikį, ir vargšelis, vilkintis tais pačiais kelionės drabužiais, stačia galva buvęs įstumtas į upę. Jeigu Klaudijus pavėluodavo prie pietų stalo, jam niekas neužleisdavo vietos, tad tekdavo apeiti ratu visą valgomąjį, o jeigu po valgio užsnūsdavo, jį apmėtydavo datulių bei alyvuogių kauliukais. Juokdariai, sako, mėgdavę jam knarkiant užmauti ant rankų sandalus, kad pabudęs jais apsitrintų veidą. Kai jis stovėjo, sėdėjo, o ypač gulintis, atrodė gana oriai ir įspūdingai, mat buvo aukštas, lieknas, gražiai pražilęs. Tačiau kai vaikščiodavo ar dirbdavo, nemalonų įspūdį sukeldavo iš burnos dažnai pasirodančios putos, iš nosies varvantys snargliai, kretanti galva, atgrasus juokas. Nuo valgių stalo nepasitraukdavo, kol neprisikimšdavo pilvo tiek, kad dažnai netgi tekdavo į burną kišti plunksną. Iš prigimties buvo išsiblaškęs bei atlaidus, tačiau turėjo ir kraugeriškumo polinkių: mėgo žiūrėti, kaip kankinami žmonės, gladiatorių rungtynėse liepdavo net ir atsitiktinai pargriuvusius gladiatorius pribaigti. Tarp kitko, gladiatorių ir cirko žaidynes labai mėgo ir, tapęs imperatoriumi, dažnai jas rengė.

Bet pažiūrėkime, kaip gi jis tuo imperatoriumi tapo jau eidamas 50-uosius savo gyvenimo metus... 41 m. nužudžius Kaligulą, pretorionai, radę pasislėpusį nuo baisaus šurmulio tarp užtrauktų užuolaidų Klaudijų atpažino ir nusinešė ant neštuvų į stovyklą. Konsulai ir senatas jau buvo nutarę paskelbti Respublikos atgaivinimą, tačiau pretorionai ir susirinkusi minia reikalavo vieno

valdovo ir minėjo tik jo vardą. Tada Klaudijus ginkluotų karių susirinkime prisaikdino karius, pažadėjo kiekvienam iš jų po 15 000 sestercijų ir tapo pirmuoju iš imperatorių, karių malonę nusipirkusių už pinigus. Įsitvirtinęs valdžioje, Klaudijus panaikino visus Kaligulos nutarimus, tačiau jo nužudymo, kaip ir savo atėjimo valdžion, dieną švęsti uždraudė. Elgėsi labai kukliai ir paprastai, žaidynėse sėdėdavo kartu su visais. Sprendžiant teismų bylas, jo nuotaika labai kaitaliojosi, kai kada jis elgėsi apdairiai ir įžvalgiai, kai kada būdavo išsiblaškęs arba ūmus, kai kada visai kvailas. Kartą vienai moteriai, kuri teisme nepripažino savo sūnaus, o ir abi pusės nepateikė įtikinamų įrodymų, jis įsakė tekėti už to jaunuolio ir laimėjo: dabar moteris sutiko, kad tai jos sūnus. Niekas nesistebėjo, kai kokiam nors besibylinėjančiam graikui išsprūsdavo: „Maža to, kad esi senas, bet dar ir kvailas!“

Vis dėlto Klaudijus šį tą nuveikė vidaus ir užsienio politikoje: iš naujo įrengė Ostijos uostą, nutiesė vandentiekį *(Aqua Claudia)*, iškasė Fucino ežero emisarijų (įrenginį nuleisti vandeniui iš pelkių ir patvinstančių ežerų) ir kt. Nuolat jam teko rūpintis, kad Romoje netrūktų duonos, nes kai kartą taip atsitiko, aikštėje jį apsupusi minia išplūdo ir net apmėtė duonos plutomis. Nuo tol Klaudijus pirkliams garantavo pelną net jei dėl audrų jūroje jiems tekdavo patirti nuostolius, kuriuos jis nuo šiol prisiėmė sau. Norėdamas įgyti provincialų palankumą, Romos piliečių teises dalino ne tik tarnavusiems armijoje, bet ir visiems kai kurių miestų laisviesiems gyventojams, o 48 m. jam spaudžiant senate buvo priimtas nutarimas suteikti Galijos edujų genties aristokratams teisę būti renkamiems į senatą. Kad būtų galima geriau valdyti didžiulę imperiją, buvo įsteigtos kanceliarijos, kurioms vadovauti Klaudijus skyrė savo atleistinius.

Užsienio politikos srityje irgi buvo pasiekimų: užkariautos Mauretanija ir Britanija, sustiprinta imperijos siena pagal Danubijaus (dabartinis Dunojus) upę, Romos provincija tapo Trakijos karalystė ir visiškon priklausomybėn pateko Bosporo karalystė. Tačiau antikos autorių nuomone, valdė jis daugiausia ne savo protu, bet žmonų ir atleistinių nuožiūra. Pirmoji Klaudijaus žmona buvo Plaucija, antroji – Elija Petina, tik su jomis greitai išsiskyrė. Trečioji žmona Valerija Mesalina, jo brolėno dukra, buvo labai ydinga ir, jam išvykus, netgi oficialiai susituokė su savo meilužiu Gajumi Siliju. Tacitas „Analuose“ apie šį įvykį rašo: „Mesalinai pabodo nevaržomai

ištvirkauti, ir ji pradėjo ieškoti dar nepatirtų malonumų, kai Silijus, gal apimtas lemties skirtos beprotystės ar galvodamas, kad nuo pavojų vienintelis prieglobstis – kiti pavojai, ėmė raginti ją baigti apsimetinėjimus... Santuokos mintis suviliojo ją neregėta įžūlybe, kurioje beranda vienintelį malonumą iššvaisčiusieji visa kita“. Kadangi Silijus buvo kilmingas ir puikios išvaizdos jaunuolis, aštraus proto bei išrinktas kitiems metams konsulu, Klaudijaus aplinka pajuto didelį pavojų savo gerovei ir ėmė reikalauti, kad princepsas iš Ostijos vyktų į Romą ir pakeltų pretorionų kohortų dvasią. Klaudijus baisiausiai persigandęs vis klausinėjo, ar jisai dar imperatorius, ar Silijus dar tebėra privatus asmuo. Tą kartą buvę net koktu žiūrėti, kaip jis nejautė gėdos dėl tokio pažeminimo, o tik baiminosi, kad valdžia nepereitų Silijui.

Mesalina – trečioji Klaudijaus žmona

Kai buvo sužinota, kad iš Ostijos, ryžtingai nusiteikęs ją nubausti atvyksta Klaudijus, Mesalina išsigando, ją apleido visi draugai, tad vežimu, kuriuo išgabenamos sodų šiukšlės, išvažiavo pasitikti į Ostijos kelią Klaudijaus. Jam buvo atvesti ir bendri jų vaikai, tačiau įtakingasis imperatoriaus atleistinis Narcizas įsakė juos pašalinti. Karių kohortos pareikalavo nubausti kaltuosius. Į teismą atvestas Silijus net nemėgino teisintis, o kartu su juo mirtimi buvo nubausti ir kiti Mesalinos draugužiai. Klaudijus jau buvo linkęs Mesalinos pasigailėti, tačiau Narcizas be jo žinios nusiuntė pas ją tribūną ir vieną atleistinį, kurie ją ir nužudė. Kadangi Klaudijus buvo neįtikėtinai užmaršus, tad po Mesalinos nužudymo (apie tai jam buvo pranešta) kartą įsitaisęs valgomajame, paklausė: „Kodėl gi neateina imperatorienė?“ O ir kitus, kuriems būdavo įvykdyta mirties bausmė, rytojaus dieną liepdavo pakviesti į svečius arba palošti kauliukais. Nusprendęs vesti Germaniko dukterį Juliją Agripiną, dažnai ją vadindavo čia dukra, čia augintine. Atrodė, kad jis nesusigaudo nei ką, nei su kuo, nei kada šneka...

Kai Klaudijus vedė savo dukterėčią Agripiną, nors iki tol tokios santuokos buvo draudžiamos dėl kraujomaišos, jis pateko į gražios ir dvasingos, bet labai klastingos moters rankas. Turėdama valdžios siekių, ji susidėjo su mylimiausiais savo vyro atleistiniais – Palantu ir Narcizu. Visus, kas tik jiems nepatikdavo ar rodė mažai pagarbos, be jokio gailesčio sunaikindavo: žuvo nemažai dorų senatorių ir raitelių. Kartą net buvo surengtas sąmokslas, tačiau jį atskleidus, daug kas nukentėjo. Tarp pasmerktųjų buvęs Cecina Petas ilgokai nesiryžo nusižudyti, tada jo žmona Arija, norėdama jį padrąsinti, smeigė į save durklą, kurį ištraukusi, padavė vyrui, sakydama: „Petai, visai neskauda!“ Svarbiausias Agripinos siekis buvo, kad Klaudijus įsūnytų jos vaiką iš ankstesnės santuokos – būsimąjį imperatorių Neroną. Kai taip ir atsitiko, buvo galima galvoti, kaip atsikratyti paties Klaudijaus, mat šis į gyvenimo pabaigą pradėjęs graužtis ir dėl santuokos su Agripina, ir dėl Nerono įsūnijimo, norėjo, kad įpėdiniu taptų jo paties sūnus Britanikas. Antikos istorikai sutaria, jog Klaudijus buvo Agripinos nurodymu nunuodytas, tačiau nėra vieningos nuomonės, kokiu būdu. Tacitas rašo, jog nuodus paruošusi garsioji Lokusta. Davus nuodų (jie buvę įdėti į Klaudijaus mėgstamą grybų patiekalą), jo nunuodyti nepavyko, tad gydytojas Ksenofontas, tarsi tik norėdamas sukelti vėmimą, įkišo jam į burną plunksną, suteptą greitai veikiančiais nuodais.

Žinią apie Klaudijaus mirtį slėpė, kol nesutvarkė visų įpėdinio formalumų, netgi buvo daromi įžadai dėl ligonio sveikatos pagerėjimo ir atvesti juokdariai, neva jam panorus prasiblaškyti. Taigi jis mirė eidamas 64-uosius gyvenimo metus keturioliktais valdymo metais.

Neronas Klaudijus Druzas Germanikas Cezaris (54–68 m.)

Gajaus Domicijaus Ahenobarbo ir Augusto proanūkės Agripinos jaunesniosios sūnus Liucijus Domicijus (toks jo vardas buvo iki tampant imperatoriumi) po Klaudijaus mirties motinos iniciatyva pretorionų buvo paskelbtas imperatoriumi. Svetonijus rašo, jog jo tėvas buvęs tikras pabaisa: kartą jis užmušė savo atleistinį vien už tai, jog šis atsisakė gerti tiek, kiek jis liepė, kitą kartą romėnų raiteliui išlupo akį Forumo centre supykęs, kad šis plūdosi, o būdamas pretoriumi, vežėjams nusukdavo atlyginimus, apgaudinėjo pinigų

keitėjus ir t. t. Neronui (tada tik Liucijui) einant vienuoliktus metus, jis buvo įsūnytas Klaudijaus ir atiduotas auklėti senatoriui Anėjui Senekai. Vedęs Klaudijaus dukrą Oktaviją, surengė cirko žaidynes ir gladiatorių kovas. Klaudijui mirus, jam tebuvo 17 metų. Tą dieną ant laiptų priešais Palacijų, palaikant pretorionų prefektui Burui, jis buvo pasveikintas kaip imperatorius ir neštuvuose nuneštas į karių stovyklą, o po trumpo kreipimosi į karius vėl atneštas į kuriją (senato posėdžių vietą). Senatoriai jam suteikė daug garbės ženklų, atsisakė jis tik tėvynės tėvo vardo, mat laikė save per jaunu. Pačius svarbiausius valstybinius reikalus jis patikėjo motinai ir senatui.

Neronas

Valdymo pradžioje buvo padaryta nemažai gerų darbų: panaikintos sunkiai pakeliamos duoklės, deliatorių (įskundėjų) apdovanojimai sumažinti 4 kartus, nusigyvenusiems senatoriams skirtos pašalpos. Senatas sprendė, ką skirti provincijų vietininkais ir mokesčių iš provincijų surinkėjais. Neronas pasižadėjo, kad jis nebus visų bylų teisėju, kad jo namai bus atskirti nuo valstybės, kad rūpinsis jam patikėta kariuomene. Kai jam buvo pasiūlyta pasirašyti nuosprendį kažkokiam nusikaltėliui, Neronas sušukęs: „O, kaip gi aš norėčiau būti neraštingas!“ Neronas rengė daug įvairių renginių: cirko žirgų lenktynes, gladiatorių kovas, vienąkart jis išvedė lenktyniauti net kupranugarių kvadrigas! Liaudžiai dalino visokiausias dovanas: teseras maistui, grūdams, drabužiams, sidabrą ir auksą, vergus, paukščius, netgi salas, sklypus. Visa tai darė, matyt, norėdamas įgyti populiarumą. Graikų pavyzdžiu Romoje įsteigė trijų dalių varžybas (muzikos, gimnastikos, jojimo) ir pavadino jas Neroniškosiomis, parodė jūros mūšį su vandenyje nardančiais jūros gyvūnais ir kt.

Netrukus jaunąjį imperatorių jo artimieji įtraukė į kovą dėl valdžios. Motinos Agripinos įtaka pamažu pradėjo silpnėti, kai Neronas įsimylėjo atleistinę vardu Aktė, o savo patikėtiniais paskelbė du jaunus vyrus – Marką Otoną ir Klaudijų Senecioną, Klaudijaus atleistinio sūnų. Agripina, pasakoja Tacitas, „ėmė niurzgėti, kad sūnų iš jos paveržusi atleistinė, kad jos marti – vergė bei panašius dalykus,

ir kuo negražiau plūdo, tuo labiau didino jo susižavėjimą, kol pagaliau, pasidavęs meilės jėgai, Neronas pradėjo visiškai nebeklausyti motinos, patikėdamas savo reikalus Senekai“. Neronas atleido iš pareigų dar Klaudijaus paskirtą tarnybon atleistinį Palantą, rėmusį Agripiną. Įniršusi Agripina nesąmoningai pagreitino savo ir Klaudijaus sūnaus Britaniko mirtį, mat, pačiam Neronui girdint, ji ėmė šnekėti, kad jau paaugo Klaudijaus sūnus Britanikas, kuris gali teisėtai valdyti po tėvo mirties; ji rinko paskalas, minėjo beprasmiškas piktadarystes, o Neronas, baimindamasis, kad greitai Britanikui sukaks 14 metų ir tada jis galės pasiskelbti pilnamečiu ir galinčiu valdyti valstybę, kaip kad padarė ir jis pats, nesulaukęs reikalaujamo 16 metų amžiaus, ryžosi pirmajai didelei savo piktadarystei – pasinaudojo garsios nuodų gamintojos Lokustos paslaugomis. Apie tai štai ką rašo Tacitas: „Dar neužnuodytas vergo paragautas karštas gėralas paduodamas Britanikui, šis pareiškia, jog per karštas, tada atskiedžiamas šaltu vandeniu su nuodais, kurie taip įsismelkia į visą kūną, kad iš karto užgniaužia ir balsą, ir kvapą. Suvirpa iš baimės sėdintys aplink, išbėgioja nejžvalgieji, o tie, kurių galvos nuovokesnės, nustėrsta įsistebeiliję į Neroną“. Neronas tik tarstelėjo, jog tai buvęs nuo pat kūdikystės Britaniką kamuojančio nuomario priepuolis, tačiau Agripina su siaubu suprato, kas tai buvo ir koks likimas laukia jos pačios. Aukščiausioji valdžia negali būti daloma... Šitai žinoma jau nuo Romulo laikų. Tacitas mini kitų antikos autorių nuomonę, jog Neronas ne kartą buvo Britaniką išniekinęs, tad sutepto paleistuvystės anksčiau, negu nuodų, Klaudijaus sūnaus mirtis neatrodė jau tokia žiauri...

Agripina Jaunesnioji

Agripina pradėjo labai rūpintis Nerono žmona Oktavija, pasakoti apie šiai daromas skriaudas, kaupti pinigus, priiminėti tribūnus ir centurionus, aukštinti diduomenės nuopelnus ir vardus, matyt, ieškodama šalininkų. Neronas, supykęs, atšaukė ją saugojusius karius ir asmens sargybinius ir davė atskirą namą, kur kadaise gyveno Klaudijaus motina Antonija. Agripinos nekentusi Junija Silana paskatino du įskundėjus per aktorių Parį pranešti Neronui, jog Agripina rengiasi įtraukti

į sąmokslą Rubelijų Plautą, kuris pagal motinos liniją buvo toks pats giminaitis Augustui, kaip ir Neronas. Tačiau Nerono kerštas kuriam laikui dar buvo atidėtas.

Maždaug tuo metu jis vis labiau degė meile buvusiai Otono žmonai Popėjai, kuri matė, kad Neronas neišsiskirs su Oktavija tol, kol gyva Agripina, ir visaip jį kiršino prieš motiną. Trokšdama išlaikyti savo įtaką, Agripina ateidavusi pas sūnų, geidulingai jį bučiuodavusi ir visaip rodydavusi savo pasirengimą nuodėmingiems santykiams, nors gali būti, jog tokią iniciatyvą rodydavęs pats Neronas, kuris dabar pradėjo vengti motinos ir pamažu rezgė planą, kaip gi jos atsikratyti. Bijodama galimo nunuodijimo, ji gėrė tam tikrus vaistus ir tapo atspari nuodams, tad teko pasikliauti Mizėnų karinio laivyno, stovėjusio Kampanijoje, vado – atleistinio Aniceto pasiūlymu pastatyti laivą, kuris vidury jūros subyrėtų ir Agripina paskęstų, be to, niekas net neįtartų nusikaltimo, nes ko tik neatsitinka jūroje... Neronas tuo metu prisiviliojo motiną į Bajus ir visaip jai gerinosi, pakvietė pavakarieniauti, ilgai su ja šnekėjosi, rodė, kad nori taikytis. O kai laivas, į kurį įlipo Agripina, nuplaukė toliau nuo kranto, lūžo sunkių švino apkaustų slegiamas stogas. Tiesa, laivas į dalis nesuskilo, tad Agripina, yrėjams verčiant laivą į šoną, iškrito į vandenį ir pasileido plaukti, o sutikusi žvejų valtelę buvo nuvežta į savo vilą.

Ji, žinoma, suprato, kas atsitiko, tačiau suvokė ir tai, kad vienintelis išsigelbėjimas dabar – apsimesti, kad nieko nesupranta, tad skubiai išsiuntė atleistinį Agermą pranešti Neronui, jog išvengusi pražūties, prašo sūnaus nesijaudinti ir neskubėti jos lankyti, nes norinti po pavojų pailsėti. Tačiau Neronui buvo aišku, jog ji negali abejoti, kas to pavojaus sumanytojas. Apimtas baimės, jis kreipėsi į pretorionų vadą Burą bei Seneką ir šie patarė, kad iki galo savo misiją turėtų įvykdyti atleistinis Anicetas. Tacitas rašo: „Tas, nieko nelaukęs, siūlosi atlikti visą nedorą darbą. Į jo žodžius Neronas pareiškia, kad šiandien jis, Neronas, gaunąs imperatoriaus valdžią, ir šią dovaną jam suteiksiąs atleistinis“. Įėjus Agripinos siųstam Agermui, jam po kojomis skubiai numetamas kardas ir tuoj pat uždedami antrankiai, tarsi jis būtų sučiuptas nusikaltimo vietoje, pasiųstas Agripinos. Čia pat paleidžiamas gandas, kad dėl atskleistų jos užmačių Agripina pasidarė sau galą, o Anicetas, lydimas trierarcho (kapitono) ir jūrininkų centuriono, priėjo prie jos guolio... Kai centurionas iš makštų jau traukė kardą, Agripina, parodžiusi į pilvą, sušuko: „Durk į įsčias!“, matyt, pabrėždama, kad ji pagimdė sūnų – žudiką, ir mirė nuo

žaizdų. Tą pačią naktį ji buvo sudeginta atlikus skurdžias apeigas. Tokį savo likimą Agripina žinojusi nuo tų laikų, kai chaldėjai į jos klausimą apie Nerono ateitį atsakė, kad Neronas valdys ir nužudys savo motiną. Tada jinai tarusi: „Tegu nužudo, kad tik viešpatautų!“

Neronas suprato visą savo poelgio baisumą, tačiau išvykęs į Neapolį, matyt, padedamas Senekos, surašė senatui laišką, kad Agripina pati save nubaudusi, be to, išvardijo jos planus gauti imperatoriaus valdžią ir norą, kad jai, moteriai, duotų priesaiką pretorionų kohortos. Laiške Neronas tikino, jog Agripinos mirtis bus naudinga visai tautai. Senatas ir kiti didikai, nors kažin ar patikėję, tuojau pat paskiria visose šventyklose išsigelbėjimo pamaldas, Agripinos gimimo diena priskiriama prie nelaimingųjų. Kai iš to senato posėdžio, negalėdamas pakęsti niekšingo senatorių pataikavimo, išėjo senatorius Trazeja Petas, jis užsitraukė sau pražūtį, kitų nepaskatinęs, kaip sako Tacitas, siekti laisvės (66-aisiais metais jis turėjo persipjauti venas). Grįžtantį į Romą Neroną šventiškais rūbais apsirengę pasitiko senatoriai, pagal lytį ir amžių surikiuoti matronų ir vaikų būriai: visi jį sveikino ir džiūgavo išvengus mirtino pavojaus! Sutiktas su vergišku pataikavimu, jis, užlipęs į Kapitolijų, padėkojo dievams ir daugiau nebestabdomas motinos, atsidavė visokioms nežabotoms savo aistroms.

Dar vaikystės metais Neronas mokėsi muzikos, o atėjęs į valdžią pasikvietė žinomą to meto dainininką Terpną, kuris sau pritardavo kitara, ir labai dažnai klausėsi jo dainų. Būdamas Neapolyje, jis ir pats neretai dainuodavo. Atsirinkęs jaunuolių iš raitelių luomo ir apie 5 000 vyrukų iš prastuomenės, suskirstė juos grupėmis ir liepė mokytis įvairių plojimo būdų: „zvimbimo“, „čerpės su grioveliu“ ir „plytos“, kad galėtų jam dainuojant pritarti (zvimbimas buvo išgaunamas balsu, o kiti būdai – delnų forma, išlenkus juos tarsi griovelius arba ištiesus plytos pavidalu). Vėliau, jam dainuojant, buvo negalima išeiti iš teatro net būtiniausiam reikalui spiriant. Svetonijus rašo, kad kai kurios moterys net ir pagimdydavo teatre, o kai kurie, bodėdamiesi jo dainavimu, apsimesdavo mirusiais, kad juos išneštų iš teatro neštuvais. Per aktorių varžybas pats Neronas nedrįsdavo net atsikosėti, o kadangi buvo draudžiama prakaitą braukti skepeta, tą jis darė ranka. Kad prieš jį garsėję konkursų nugalėtojai būtų užmiršti, Neronas įsakė nugriautas jų statulas kabliais suversti į išvietes. Laimėjęs aktorių ar dainininkų varžybas, į miestą jis įvažiuodavo dėvėdamas purpuro spalvos drabužius, su olimpiškuoju vainiku ant

galvos, o priekyje ėjusi procesija nešdavo kitus vainikus, ant kurių buvę užrašyta, kur ir kokią dainą dainuodamas ar vaidindamas tragediją jis nugalėjo. Tausodamas savo balsą į karius kreipdavosi tik per šauklį, o muzikos mokytojas jam nuolat primindavo, jog reikia kvėpuoti tik per skepetą. Tacitas pasakoja, kad iš municipijų ar nuošalesnių provincijų atvykusieji ir patekusieji į teatrą žmonės nebuvo įgudę jam ploti į taktą, todėl kariai, stovintys tarp žiūrovų eilių, juos čaižydavo, žiūrėdami, kad nė akimirka „nepraeitų nedarniai šaukiant arba tingiai tylint“. Nenueiti į spektaklį būdavo pavojinga, nes gausybė seklių vaikščiodavo po miestą, žiūrėdavo veidų išraiškų ir tuojau pat bausdavo. Kai būsimasis imperatorius Vespasianas kartą spektaklio metu snaudė, jį kaip mat užsipuolė atleistinis Febas ir vos ne vos apgynė kilmingi žmonės.

Tokiose varžybose turėdavo, žinoma, dalyvauti ir kiti kilmingieji. Tacitas baisisi, kad princepsas ir senatas ne tik nedraudžia ydų, bet „netgi jėga verčia romėnų diduomenę teršti savo vardą scenoje iškalbos ar poezijos varžybomis“. Galbūt, norėdamas, kad gėda būtų mažesnė, jeigu tokiu pat elgesiu susiteps ir kiti, pasistengė, kad scenoje pasirodytų dėl skurdo to daryti nevengusieji kilmingų šeimų palikuonys, net ir aukštos kilmės moterys.

Nuo mažens Neronas troško dalyvauti cirko žirgų lenktynėse. Ne be pagrindo jis tvirtindavo, kad žirgų lenktynės išgarsintos poetų, kad tai esąs karalių ir karvedžių malonumas. Tapęs imperatoriumi, jis atvykdavo žiūrėti net ir menkiausių žirgų lenktynių, o pagaliau ir pats, pasipraktikavęs tarp vergų ir prastuomenės, drįso pasirodyti viešai Didžiajame Cirke važiuotas. Graikų mieste Olimpijoje jis dalyvavo varžybose dešimčia žirgų pakinkytu lenktynių vežimu. Nors ir iškritęs iš vežimo, buvo apvainikuotas, o išvykdamas iš Graikijos, visą provinciją apdovanojo laisve, t. y. vietine savivalda ir laisve nuo mokesčių, varžybų teisėjams davęs Romos pilietybę bei daug pinigų. Tačiau minėtųjų Nerono polinkių negalėtume labai smerkti, nors Tacitui valstybės vyrų aistra teatrams ir cirkui atrodė nepadori ir net nusikalstama, bet jau ir mūsų laikų žmogui keistos ir neleistinos atrodo kitos jo ydos. Štai, apsivilkęs, kad niekas nepažintų, vergo drabužiais, jis bastėsi mieste, lankė kekšynus ir landynes, sužalodavo praeivius, o tuos, kurie mėgino gintis, su sėbrais mirtinai uždaužę, įmesdavo į požeminius kanalus. Tiesa, kartais ir jis pats gaudavo į kailį, tad vėliau tose naktinėse „išvykose“ jį lydėdavo kareiviai ir gladiatoriai. Svetonijus pasakoja ir apie Nerono pomėgį puotauti bei

švaistyti. Puotos prasidėdavusios vidurnaktį, o pasibaigdavusios kitą vidurnaktį. Kai jis puotaudavo Marso lauke arba Didžiajame cirke *(Circus maximus)*, patarnaudavo Romos kekšės bei šokėjos; plaukiant Tiberiu į Ostiją arba pro Bajų įlanką, pakrantėse buvo statomos užeigos, kuriose vaizduojančios vyno pilstytojas matronos jį užkabinėdavo, norėdamos, kad jas pasikviestų. Apie vieną Nerono pokylį, vykusį pretorionų prefektu jau būnant Tigelinui, Tacitas rašo: „Agripos tvenkinyje buvo suręstas laivu traukiamas plaustas, ant kurio vyko puota. Laivus išgražino auksu ir dramblio kaulu, irkluotojai buvo jaunuoliai, susėdę pagal amžių ir mokėjimą ištvirkauti... Ant tvenkinio krantų stovėjo pilni garbingų moterų viešnamiai, o priešais matėsi nuogos ištvirkėlės“. Po kelių dienų Neronas „ištekėjo“ už Pitagoro, vieno jaunuolio iš ten paleistuvavusių būrio. Per vestuvių ceremoniją buvo ir piršliai, kraitis, sutuoktuvių lova, gelsvai raudonos spalvos nuotakos šydas... Apie Nerono ištvirkavimą liudijantis Svetonijus rašo, jog negana to, kad jis turėjęs meilės ryšių su jaunuoliais bei ištekėjusiomis moterimis, buvo išprievartavęs net jaunutę vestalę, o berniuką Sporą padaręs eunuchu, atšventė su juo prašmatnias vestuves ir gyveno kaip su žmona. Išpuošęs Sporą lyg imperatorienę, visur jį tampydavo su savimi neštuvuose ir be paliovos bučiuodavo.

Nė vieno drabužio Neronas nevilkėdavo 2 kartus, žvejodavo nunertu iš purpurinių virvučių paauksuotu tinklu, kelionėn leisdavosi su tūkstančio vežimų vilkstine, o mulų pasagos būdavo sidabrinės. Nežinojo Neronas saiko nei dalindamas pinigus kitiems, nei pats juos švaistydamas, pvz., dainininkui Menekratui ir gladiatoriui Spikului dovanojo didžiulius turtus bei rūmus. Bet daugiausia pinigų jis iššvaistė prabangioms statyboms. Rūmus, kurie tęsėsi nuo Palatino iki pat Eskvilino kalvos pavadinęs Koridoriumi, po gaisro atstatė ir pavadino auksiniais *(Domus áurea)*. Įėjime į tuos rūmus stovėjo jo paties 100 pėdų aukščio statula, iš šonų buvo šimto mylių ilgumo 3 eilės galerijų, iš visų pusių apsuptas statiniais tvenkinys rūmų viduje. Už viso to driekėsi žydintys laukai, vynuogynai, ganyklos, ganėsi bandos gyvulių. Tuose rūmuose mėginta sukurti viso pasaulio kopiją, bandant architektų menu pasiekti tai, ko nesuteikia gamta vienoje vietoje. Rūmų kambariai buvo išpuošti auksu ir brangakmeniais, lubose dramblio kaulo kasetonai sukiojosi barstydami gėles, o nuo viršaus iš skylučių tryško kvepalai, tad apvalus didysis valgomasis atrodė kaip Žemės rutulys. Įdomu, kad tuos rūmus užbaigus, Neronas ištarė, jog pagaliau ir jis pagyvensiąs kaip žmogus!

Iššvaistęs iždą, Neronas ėmėsi visokių suktų sprendimų: sulaikė kariams algų mokėjimą, turtas, imperatoriui užrašiusiųjų pagal testamentą per mažą dalį, turėjo atitekti iždui, o tokius testamentus padėję surašyti teisės žinovai privalėjo būti nubausti. Neronas pareikalavo jam sugrąžinti net tuos apdovanojimus, kuriais pats kitados buvo apdalijęs už jam suteiktus vainikus įvairiuose konkursuose. Uždraudęs ametisto ir purpuro spalvą, jis be gėdos į turgų nusiuntė pardavėją su tų spalvų dažais, o kitiems prekiauti neleido! Net scenoje dainuodamas, Neronas, pamatęs matroną, apsivilkusią uždraustos purpuro spalvos drabužiu, liepdavo ją ne tik nurengti, bet ir atimti viską, ką ji turėdavo. Netgi iš šventyklų, jo nurodymu, buvo grobiamos aukos, o dievų statulėlės sulydomos.

Po baisaus 64 m. gaisro Romoje, kurį jau minėjome, pažadėjęs lavonus bei namų nuodėgulius sudeginti nemokamai, jis neleido žmonėms susirinkti turto likučių ir neatsisakė rinkliavos Romos atstatymui. Beje, apie šį gaisrą verta papasakoti daugiau, nes puikiai galima remtis Tacito „Analais“. Viskas prasidėję šalia Celijaus ir Palatino kalvų buvusioje cirko dalyje. Niekas negalėjo ugniai pastoti kelio, nes Romoje gatvės tada buvo netvarkingos, namų eilės nelygios. Netikėtai kilus gaisrui, žmonės prieglobsčio ieškojo paminklų nišose bei kapų rūsiuose, vieni žuvo, norėdami pagelbėti artimiesiems, kiti blaškėsi netekę proto dėl karščio ir nežinios. Kažkas atvirai mėtė deglus, šaukdami, kad tai daro ne savo valia, neaišku, ar iš tiesų jiems buvo liepta padeginėti, ar norėdami laisviau plėšikauti. Grįžęs iš Ancijaus, Neronas pamatė, kad ugnis artėja prie jo rūmų, tačiau ką nors išgelbėti jau nebeliko vilties... Sudegė daugybė šventovių, senųjų karvedžių rūmai, graikų meno dirbiniai ir kt. Netekusiems namų ir turto Neronas užleido Marso lauką, Agripos statinius ir net savo sodus, daugybė vargšų prisiglaudė surentus laikinus trobesius, iš kaimyninių miestų buvo atvežta maisto produktų. Tačiau nepaisant šios pagalbos, mieste sklido gandai, kad gaisro metu Neronas, užlipęs ant rūmų scenos, dainavo apie Trojos žūtį, prilygindamas dabarties nelaimę anų laikų negandoms. Atrodė, kad imperatorius, sudegus Romai, nori įkurti naują miestą ir pavadinti jį savo vardu.

Po 6 dienas ir 7 naktis trukusio ugnies šėlsmo, sunaikinusio dešimt miesto kvartalų (sveiki liko tik keturi), buvo tiesiamos plačios ir išplanuotos gatvės, apribotas pastatų aukštis, įrengiami erdvūs kiemai su portikais, besistatantiems suteikiamos pašalpos. Įdomu, kad nuo gaisrų ir statybų likusioms šiukšlėms išvežti buvo

paskirtos Ostijos pelkės, o laivai, Tiberiu atveždavę grūdų, atgal plaukdami tas šiukšles ir paimdavo. Kiekvienas privalėjo turėti ugnies gesinimo priemones, buvo uždrausta ręsti namus su bendromis sienomis. Visa tai, žinoma, pagerino sanitarinę ir priešgaisrinę situaciją, tačiau turėjo ir neigiamų pasekmių, nes pro ankštas gatves ir aukštus namus anksčiau neprasiskverbdavę saulės spinduliai dabar atviruose be šešėlio plotuose degino daug didesne kaitra. Betgi niekas negalėjo užgniaužti atkaklaus gando, kad gaisras buvęs sukeltas liepus Neronui. Tad vieną gandą reikėjo išstumti kitu, kuris skelbė, jog nelaimės priežastis – krikščionys, kurie buvo apkaltinti neapykanta žmonėms, mat ankstyvosios krikščionių bendruomenės buvo labai uždaros. Apmautus žvėrių kailiais juos užsiundydavo šunimis, prikaldavo prie kryžiaus, užsiūtus į vilnonius maišus apliedavo derva ir sutemus padegdavo tartum gyvus deglus. Pasakojama, kad tuo metu žuvo apaštalai Petras ir Povilas; Petras buvęs nukryžiuotas, o Povilui – nukirsta galva.

Bet dar nekalbėjome apie Nerono įvykdytas žiaurias piktadarystes jau po motinos nužudymo. Kasdien vis labiau plintant blogiui, pamažu neliko kam su juo kovoti. Mirė vienas iš padorių Nerono auklėtojų – Afranijus Buras (galbūt kvėpavimą jam trukdė gerklėje augęs auglys, o gal auglys buvo tepamas ne vaistais, bet nuodais). Vietoje jo vienu iš pretorionų gvardijos vadovų buvo paskirtas Tigelinas, tapęs imperatoriaus ištvirkavimų draugu. Buro mirtis padarė galą ir Senekos įtakai, kurio gausūs turtai, sodų grožybė bei dvarų puošnumas galėjo pralenkti paties princepso turtus. Jam imama priekaištauti dėl to, kad peikiąs valdovo pramogas, sugebėjimą valdyti žirgus, jo balsą. Seneka, suvokęs, koks jam gresia pavojus, pabandė pasitraukti nuo valstybinių reikalų, retai rodėsi mieste, tartum būtų sirgęs ar užsiėmęs filosofijos mokslu. Tuoj po to Tigelinas įkalba Neroną, jog pavojų jam kelia du kilmingi ir įtakingi vyrai – jau išsiųstas į Aziją Plautas, o į Narboniškąją Galiją – Sula, kuris esąs beturtis, tad labai įžūlus ir tik laukia progos... Tad nedelsiant Sula buvo nužudytas, o iš atneštos jo galvos Neronas pasišaipęs, kad ją per anksti sudarkiusi žilė. Panašiai mirė ir Plautas. Dabar Neronas panoro atsikratyti žmonos Oktavijos, kuri jam priminė jos tėvą Klaudijų, iš kurio jis nedoru keliu paveldėjo valdžią. Tad išvaręs Oktaviją dėl jai primenamo nevaisingumo, tuojau pat vedė Popėją, kuri paskatino vieną Oktavijos tarną įskųsti ponią už tariamus meilės ryšius su vergu. Kai kurios jos tarnaitės neiškentė kankinimų ir kaltinimą patvirtino, o viena atkakliai neigė ir, Tigelinui

spaudžiant ją meluoti, atsakė, jog Oktavijos moteriški organai esą tyresni už jo burną! Buvo nuspręsta surasti žmogų, kuris pats prisipažintų sanguliavęs su Oktavija, tad čia vėl pasitarnavo Agripinos žudikas Anicetas... Oktavija buvo ištremta į Pandaterijos salą. Žmonės labai gailėjo jaunos moters, kurios tėvas ir brolis buvo nunuodyti, paskui vergė Aktė įgijo galios daugiau, negu pati Oktavija, po to pasipylė siaubingesni už pačią pražūtį kaltinimai. Tacitas pasakoja, kad ją, einančią tik dvidešimtuosius metus, stipriai surišo centurionai ir ties visais sąnariais perpjovė venas, o kadangi vargšei išsigandus kraujas tekėjo lėtai, nukankino karštos pirties garuose. Baisu, kad senatas ta proga paskyrė šventykloms aukas... Apeigos, kurios kažkada apvainikuodavo sėkmingus įvykius, dabar tapo baisių nelaimių ženklais.

Seneka – Nerono auklėtojas, filosofas

Tuo pat metu buvo nunuodyti du garsūs atleistiniai: Doriforas, nepritaręs santuokai su Popėja, ir nusenęs, bet valdęs didžiulius turtus, Palantas. Įskųstas turint sąmokslo tikslų, garbingas Junijų giminės atstovas Torkvatas Silanas turėjo persipjauti venas, o visi jo artimiausi atleistiniai, sukaustyti grandinėmis, buvo įmesti į kalėjimą. **Susidarius tokiai įtampai, 65 m. kilo kitas sąmokslas, kuriam vadovavo Kalpurnijų giminės atstovas Pizonas. Jame dalyvavo senatoriai, raiteliai, kariai ir netgi moterys.** Sunku įvertinti ne tik mums, bet ir Tacitui neatrodė aišku, kas buvo tikrasis sąmokslo iniciatorius, tačiau vienas iš jų tikrai buvęs dėl aukštos savo kilmės turėjęs ryšių su daugeliu garbingų žmonių Pizonas, pasižymėjęs nebloga iškalba, dosnus, malonus, aukštas ir puikios išvaizdos vyras. Kitą dalyvį, Anėjų Lukaną, prisidėti skatino tai, jog Neronas menkino jo eilių šlovę ir net draudė

jas viešai skaityti. Dar vienas, senatorius Flavijus Scevinas, Nerono apjuodintas nešvankiame eilėraštyje, turėjo tikslą atkeršyti. Į sąmokslą prieš Neroną buvo įtraukti ir kai kurie kiti asmenys bei pretorionų kohortų tribūnai, bet tvirčiausiu sąmokslo ramsčiu laikytas prefektas Fenijus Rufas, prieš kurį Tigelinas vis kiršino Neroną, primindamas, jog Rufas, buvęs Agripinos meilužis, gali keršyti už jos mirtį. Smulkiai apie sąmokslininkų planus pasakoja Gajus Plinijus, bet čia tik trumpai paminėsime pabaigą. Pasiruošimas vyko lėtai, tad apie viską sužinojęs Scevino atleistinis Milichas pranešė Neronui apie iškilusį pavojų. Taigi Pizonas skubiai persipjovė sau venas, o Plautijui Lateranui nebuvo leista net atsisveikinti su vaikais, jam nebeliko net minutėlės ir pačiam nusižudyti. Tribūnas Stacijus jį nužudė vergų bausmių vietoje, bet nelaimingasis net nepriminė pačiam budeliui buvus sąmokslo bendrininku... Įtartas dalyvavimu sąmoksle buvo ir Anėjus Seneka. Kai centurionas atvyko jam to pranešti, Seneka nepuolė į paniką, o pasakęs, kad nužudžiusiam savo motiną ir brolį Neronui nieko kito nebeliko, kaip atimti gyvybę savo mokytojui ir auklėtojui, kartu su žmona Paulina persipjovė venas. Tacitas pasakoja: „Kadangi iš nusenusio, menko maisto išsekinto kūno kraujas tekėjo lėtai, Seneka persikirto kėlių ir pakinklių gyslas. Nualintas baisios kankynės ir nuogąstaudamas, kad savo sopuliu nepalaužtų žmonos dvasios, arba, kad jis pats, matydamas josios kančias neprarastų ištvermės, pataria jai išeiti į kitą kambarį. Ir paskutinę valandą, nestokodamas iškalbos, pasikvietė raštininkus ir daug ką jiems padiktavo...“ Tačiau Neronas neleido, kad Paulina mirtų, tad jos rankos buvo perrištos ir sulaikytas kraujas. Matyt, sužibus vilties kibirkštėlei, Paulina ir pati jau nebenorėjo mirti. O Seneka, vis neateinant mirčiai, buvo įneštas į pirtį ir užduso nuo karštų garų. Sudegintas jis buvo be laidotuvių iškilmių.

Netrukus krito ir karo tribūnas Subrijus Flavas. Kai jam buvo iškasta duobė, Flavas ją išpeikė kaip ankštą ir negilią, o aplink susirinkusiems kariams tarė: „Net ir tai nepadaryta kaip reikiant!“ Panašiai susidorota ir su kitais sąmokslo dalyviais: poetu Lukanu, konsulu Vestinu, centurionu Sulpicijumi Asperu ir kt. Nubaustųjų dvarai ir turtas atiteko valstybės iždui. Vergiškas silpnadvasis senatas imperatoriaus išsigelbėjimą nutarė pagerbti atnašavimu dievams. Tačiau teismo procesai pagal jo didenybės, tuo pačiu ir valstybės, įžeidimo įstatymą *(lex laesae maiestátis)* ir toliau vyko. Mirtį nešančią ranką Neronas uždėdavo ant visų, kas jam atrodė pavojingas dėl savo

visuomeninės padėties, dėl dorybių ar dėl jo paties ankstesnių nusikaltimų priminimo.

Negailėjo jis ir savo giminaičių. Be jau minėtų motinos bei brolio nužudymo, Neronas išgarsėjo ir kitais savo baisiais poelgiais. Apkaltinęs sąmokslo rėmimu, nugalabijo Klaudijaus dukrą Antoniją, kuri po Popėjos mirties atsisakė už jo tekėti, o ir pati numylėtoji Popėja mirė nuo jo smūgio į pilvą, kai nėščia ir negaluojanti papriekaištavo vyrui, vėlai grįžusiam iš cirko žirgų lenktynių. Savo posūnį, Popėjos sūnų Rufrijų Krispiną, dar visai mažą, vergams įsakė paskandinti jūroje, mat žaisdamas šis dėdavosi čia karvedžiu, čia imperatoriumi. Turtingi ir seni atleistiniai, kadaise buvę jo šalininkai ir padėjėjai, buvo išnuodyti. Svetonijus prisimena pasakojimą, jog Neronas kažkokiam egiptiečių kilmės kanibalui netgi atiduodavęs sudraskyti ir suryti pasmerktuosius gyvus žmones... Toks buvo šis imperatorius, atstumiantis ne tik savo darbais, bet ir išore. Vidutinio ūgio, dvokiančio kūno, rusvaplaukis, apyžlibis, storakaklis, atsikišusiu pilvu ir laibakojis, jis turėjo puikią sveikatą: per 14 metų tik 3 kartus buvo susirgęs. Savo išvaizda beveik nesirūpindavo, nes žmonėse dažniausiai pasirodydavo kasdieniškai apsivilkęs, pasirišęs skarelę po kaklu, nesusijuosęs ir neapsiavęs, o moteriškai susuktus plaukus pakeldavęs iki pat pakaušio aukštyn.

Pasipiktinimas Nerono valdymu vis augo. Nepaisant to, kad provincijose buvo nemažai nuveikta, paklusnios Romai išlaikytos Armėnija, Germanija ir Britanija, nepasitenkinimas juo ir Romos valdžia stiprėjo. 66 m. pavasarį įsiliepsnojo sukilimas Judėjoje, sukilėliai sutriuškino Romos įgulą Jeruzalėje. 67 metais Romos gyventojai labai nukentėjo nuo epidemijos – išplitus marui, mirė apie 30 000 žmonių, Galijos gyventojų nepasitenkinimas grėsė peraugti į sukilimą, iždas buvo tuščias. Tais pat metais Neronas lankėsi Graikijoje ir dalyvavo visose poetų ir dainininkų varžybose, Olimpinėse žaidynėse pasirodė kaip važnyčiotojas. Graikų pripažintas nugalėtoju ir gavęs pergalių vainikus, jis turėjo grįžti į Romą. Romėnams sunku buvo nuslėpti savo pasipiktinimą ir neliko tokių keiksmažodžių, kuriais jis nebūtų plakamas. Ant vienos jo statulos viršugalvio buvo pririštas spurgas su graikišku užrašu: „Dabar tai jau tikros varžybos!“, o ant kitos statulos kaklo matėsi pritaisyta skiautė su štai kokiu tekstu: „Aš padariau, ką galėjau, o tu užsidirbai odinį maišą!“ (į maišą įkišdavo tėvų žudikus).

Kai Galijoje maištą pakėlė vietininkas Julijus Vindeksas ir prie jo prisijungė Pirėnų pusiasalio provincijos Ispanijos vietininkas Sulpicijus Galba, šiam buvo pasiūlyta tapti imperatoriumi, ir legionai pasiūlymui pritarė. Galba su kariuomene pasuko į Romą, o prieš Galbą Nerono pasiųsti legionai perėjo į šio karvedžio pusę. Gavęs apie tai žinią, senatas atsitokėjo, Neroną paskelbė tėvynės priešu, o Galbą patvirtino imperatoriumi. Visų paliktas Neronas blaškėsi ieškodamas bent jau gladiatoriaus Epikulo, nuo kurio rankos jis galėtų žūti, bet nieko nesuradęs ištarė: „Nejaugi, aš nebeturiu nei draugo, nei priešo?“ ir dūmė, kur kojos neša. Pagaliau jis pasislėpė užmiesčio viloje, pas savo atleistinį. Išgirdęs atjojant besivejančius raitelius, pats nesugebėdamas nusidurti, įdavė ginklą atleistiniui ir taręs: „Koks aktorius žūsta!“ buvo nudurtas. Kas žino, jeigu likimas jam nebūtų lėmęs tapti imperatoriumi, galbūt, jis būtų buvęs neblogu aktoriumi...

Neronas mirė eidamas 32-uosius metus. **Su jo mirtimi užgeso ir Julijų-Klaudijų dinastija, kurios pradininkas buvo Augustas.** Kartu pasibaigė ir monopolinė senosios Romos aristokratijos galia.

Tarp Julijų-Klaudijų ir Flavijų: Galba, Otonas, Vitelijus

Servijus Sulpicijus **Galba** (68–69 m. pradžia)

Po Nerono žūties tarp Viduržemio jūros baseino šalių aristokratijos grupių prasidėjo žiauri kova dėl vyraujančios padėties, o kadangi tos grupės palaikė glaudžius ryšius su dislokuotų įvairiose Romos imperijos dalyse legionų karine vadovybe, ši kova ėmė reikštis tuo, kad prasidėjo karai tarp provincijų armijų, kurios savo vadus paskelbdavo imperatoriais.

Taigi Ispanijos aristokratai ir šiaurinės Ispanijos legionai imperatoriumi paskelbė savo legatą Servijų Sulpicijų Galbą, patricijų giminės palikuonį. Jo tėvas, nors buvęs žemo ūgio ir kuprotas, įgijo konsulatą, nes sėkmingai vedė bylas, o sūnus Servijus, būsimasis

imperatorius, gavęs paskyrimą į Tarakoniškosios Ispanijos provinciją, valdė ją 8 metus. Iš pradžių jis buvo ūmus ir greitas, netgi žiaurus. Svetonijus pasakoja apie vieną tokį įvykį, kai globėją, nunuodijusį našlaitį, mat tikėjosi pasiglemžti vargšelio palikimą, Galbos įsakymu prikalė prie kryžiaus. O kai šis maldavo pasigailėti, nes įstatymai draudė taip bausti Romos pilietį, Galba, tartum norėdamas jį paguosti ir pagerbti, liepė perkelti ant aukštesnio už kitus ir dar pabaltinto kryžiaus... Bet po kiek laiko jis darėsi vis vangesnis ir net ištižęs.

Galba

Kai atėjo laiškas iš Galijos nuo Vindekso, kuriame prašyta pasiaukoti tėvynei ir tapti jos gelbėtoju, **Galba suprato, kad imperatoriumi galima tapti ne tik Romoje, pasiūlymą priėmė ir pasiskelbė senato bei romėnų tautos legatu**. Senatoriai, mirus Neronui, džiūgavo pasijautę drąsesni prieš naują ir dar toli nuo Romos esantį imperatorių. Galbai tebevykstant į Romą, čia jau atėjo gandas apie jo šykštumą bei žiaurumą, mat ilgokai delsusius prie jo prisidėti abiejų Galijų bei Ispanijos miestus jis apkrovęs didžiuliais mokesčiais ir net sugriovęs tų miestų sienas, o pareigūnus bei jų žmonas su vaikais netgi pasmerkęs myriop. Įžengęs į Romą, jis irgi parodė savo panieką jūrininkams bei germanų kohortai, be to, turėjo tris netikusius patarėjus: tai buvo labai godus Titas Vinijus, buvęs jo legatu Ispanijoje, bukas ir pasipūtęs pretorionų prefektas Kornelijus Lakonas bei atleistinis Iketas. Galba žiauriai naikino visus delsusius pripažinti naująjį imperatorių, o norėdamas papildyti iždą, atsisakė išdalinti pretorionams dovanas ir net atėmė Nerono kažkada duotąsias, mat Neronas joms buvo iššvaistęs 2 milijardus 200 milijonų sestercijų (tokius skaičius mini Tacitas „Istorijoje“). Galba paliko apdovanotiesiems tik dešimtąją dalį, tačiau tie tada buvo beveik viską iššvaistę. 30 raitelių luomo žmonių turėjo surinkti pinigus, tad atsirado daug parduodamų varžytinėse žemių, daug teismo procesų. Kariai buvo pasipiktinę, kad negauna žadėtų dovanų, o Galba išdidžiai kalba, jog esąs įpratęs karius rinkti, bet ne pirkti. Labai nepatenkinti pirmiausia buvo Viršutinės Germanijos

legionai, nesulaukę dovanų už nuopelnus kare prieš galus ir Vindeksą, tad nutaręs, kad jo nekenčia ne tiek dėl senatvės, kiek dėl to, kad neturi vaikų, pavadinęs savo sūnumi jau seniai jam į akis kritusį kilmingą jaunuolį Pizoną Licinianą, nusivedė pas karius ir čia jis buvo įsūnytas. Kadangi šitaip Galba nepateisino sukilimo pradžioje jį palaikiusio Salvijaus Otono vilčių, šis surengė prieš Galbą pretorionų maištą.

Vos Otonas atidarė ginklų arsenalą, pretorionai akimirksniu juos čiupo, nusitvėrė šalmus bei skydus ir, kaip sako Tacitas, kiekvienas buvo sau vadas ir įkvėpėjas. Galba tuo metu išėjęs iš rūmų, artėjo prie Forumo, kur jį pasivijo išsigandęs maišto Pizonas. Stojo tyla, nesigirdėjo nė minios balsų, visi klausėsi, kas čia dabar bus.... Pamatęs ginkluotų pretorionų gretas, Galbą lydėjusios kohortos vėliavininkas sviedė žemyn nuplėštą imperatoriaus atvaizdą, duodamas ženklą, kad visa kariuomenė pereina į Otono pusę. Galba atsiklaupęs ant kelių meldė paaiškinti, kuo užsitraukė bausmę. Tiesa, pasakojama, kad pats ramiai leido žudikui griebti už gerklės, teištaręs: „Nagi žudykite, jei tai būtina valstybei!“ Kažkas iš karių pervėrė jam gerklę kardu, kiti nukapojo rankas bei kojas ir daug žaizdų padarė jo kūne...

Po to nuo pirmojo smūgio į kelį sukniubo Titas Vinijus, kurį pribaigė legionierius Karas. Pasislėpusį Vestos šventykloje ir priglaustą vieno vergo Pizoną surado Otono pasiųsti žmonės, kurie jį nužudė ant šventyklos slenksčio. Svetonijus smulkiai pasakoja, kaip kažkoks karys pamatė be priežiūros likusį Galbos kūną, nupjovė galvą ir pasikišęs po pažastimi (nešti už plaukų negalėjęs, nes Galba buvo plikas), padavė ją Otonui. Šis padovanojo galvą tarnams ir virėjams, o jie ją užmovė ant baslio ir tyčiodamiesi nešiojo po visą stovyklą. Vėliau, nusipirkęs tą galvą už 100 auksinių, vienas atleistinis numetęs ją ten, kur Galbos įsakymu anksčiau buvo nužudytas jo patronas. Ir tik dar vėliau Galbos ekonomas, visą kūną sudeginęs, palaidojo jį savo sode. Taip savo gyvenimą baigė Servijus Galba, kitiems valdant buvęs laimingesnis, negu valdydamas pats. Labai gražiai apie tai rašo Tacitas: „Jis buvo nei geras, nei blogas: veikiau be ydų, negu apdovanotas dorybėmis. Nebuvo jis abejingas garbei, bet ir nesivaikė jos. Svetimų pinigų netroško, savus taupė, o valstybinių šykštėjo... Kol buvo paprastu žmogumi, atrodė, kad jis stovi aukščiau už paprastą žmogų ir, visų nuomone, buvo vertas imperatoriaus vardo, bet tik tol, kol tapo imperatoriumi“.

Išbuvo imperatoriumi Galba vos pusmetį, o žuvo eidamas 73-uosius metus. Ūgio jis buvęs vidutinio, mėlynų akių, plikas, kumpanosis, jo rankos ir kojos taip buvo iškraipytos sąnarių ligos, kad negalėdavo nei ilgiau išbūti apsiavęs, nei rankomis išvynioti skaitomo papiruso.

Markas Salvijus **Otonas** (69 m.)

Kilęs iš giminės, tapusios garsia tik baigiantis Respublikos epochai, nuo vaikystės Markas buvo švaistūnas ir akiplėša, įpratęs bastytis naktimis. Vėliau jis tapo slaptų Nerono sumanymų dalyvis. Pasak Tacito, nuo Rufo Krispino jis nuviliojo jo žmoną Popėją Sabiną ir suvedė su Neronu, norėdamas įsiteikti šiam imperatoriui. Išsiųstas vietininku į **Luzitaniją, tą provinciją jis sumaniai valdė net 10 metų. Tikėdamasis tapti imperatoriumi, dažnai sargybinių kohortą apdalydavo auksiniais, kitus karius palenkdavo savo pusėn kitokiais būdais**. Prieš Galbą jį nuteikė ne tik tai, kad šis trumpalaikis imperatorius įsisūnijo ne jį, o Pizoną, bet ir milžiniškų skolų našta. Svetonijus rašo, kad Otonas viešai sakydavęs, jog tuo atveju, jeigu negalėsiąs tapti imperatoriumi, jam būsią nesvarbu, kaip žūti – nuo priešų mūšio lauke, ar nuo kreditorių Forume.

Otonas

69 m. sausio 15 d. jo paskatinti pretorionai nužudė Galbą bei Pizoną, o patį paskelbė imperatoriumi. Vakarop Otonas nuėjo į senatą ir paaiškino, kad gatvėje jis buvęs pagrobtas ir jėga priverstas priimti aukščiausiąją valdžią. Senatas jį imperatoriumi pripažino su dideliu nepasitenkinimu, tačiau dauguma provincijų bei legionai, stovėję Ilyrijoje ir imperijos Rytuose, tai padarė su džiaugsmu. **Pirmaisiais savo potvarkiais jis leido atstatyti Nerono statulas, prokuratorius bei atleistinius grąžino į buvusias jų pareigas, 500 milijonų sestercijų paskyrė Nerono Aukso rūmams suremontuoti.**

Tačiau vos po 3 Otono valdymo mėnesių Reino armija ir kai kurios Galijos sritys imperatoriumi paskelbė Žemutinės Germanijos provincijos legatą Aulą Vitelijų. Suformavęs dvi stiprias armijas, trumpiausiu keliu šis pasiuntė jas per Alpes į Italiją. Otonas dabar turėjo žygiuoti pastoti Vitelijui kelio. Jam į pagalbą jau ėjo Ilyrijos legionai, tačiau daug karo vadų dar nebuvo tvirtai apsisprendę, be to, gal nebegalėjo jis pats ištverti užsitęsusios įtampos, kai paprasti legionieriai reikalavo susikauti, tad nusprendė pradėti mūšį, nors daug kas manė, jog geriau būtų buvę Vitelijaus legionus įvilioti į siaurus tarpeklius ir išvarginti badavimu. Lemiamame mūšyje netoli Kremonos miesto ties Bedriaku 69 m. balandį Otono pretorionai buvo sumušti. Svetonijus pasakoja, jog priešai čia panaudojo klastą: davus viltį susitaikyti, kariai išvesti neva dėl paliaubų sudarymo, bet pačiame jų svarstymo įkarštyje buvo priversti stoti į mūšį. Pats Otonas tame mūšyje nedalyvavo ir atsargai dar turėjo kariuomenę, be to, jam į pagalbą skubėjo Dalmatijos, Panonijos ir Mezijos būriai, tačiau vis dėlto ryžosi mirti, manoma, jog ne vien iš nusivylimo, bet greičiau nepanoręs, siekdamas valdžios ir tęsdamas karą, užtraukti didelio pavojaus valstybei. Juk ir anksčiau, tik sužinojęs, kad germaniškieji legionai prisiekė Vitelijui, per tarpininkus ir laiškus jis siūlėsi Vitelijui valdyti bendrai ir net tapti jo žentu... Giminaičiams pataręs, kaip kas gali pasisaugoti, jo palaikais pasirūpinti pavedė seseriai ir Nerono našlei Mesalinai, su kuria buvo pasiryžęs susituokti. Visus, galinčius ką nors sukompromituoti, laiškus sudegino, o pinigus išdalijo savo tarnams. Ryte jį rado nusidūrusį kardu, jau iš vakaro pasidėtu po pagalve. Tai atsitiko Otonui einant 31-uosius metus po 95 valdymo dienų. Daug žmonių, kurie jo neapkentė gyvo, sujaudinti tokio didžiadvasiško poelgio, sielvartavo ir kalbėjo, jog Otonas Galbą nužudęs ne dėl valdžios, o tikėdamasis grąžinti laisvę tautai.

Otonas buvęs neaukštas, šleivokų silpnų kojų, gražinosi tartum moteris: pešiojo nuo kūno plaukus, ant galvos dėdavo peruką, veidą skusdavo kasdien ir kad neaugtų barzda įtrindavo mirkyta duona. Jaunystėje jis buvo palaidūnas, puošeiva ir net patvirkęs, tad jo pasiryžimas mirčiai atrodė nepanašus į lengvabūdišką gyvenimą ir todėl labai stebino. Laidotuvės įvyko skubiai, mat jis ir pats buvo prašęs, kad priešai nespėtų nukirsti jo galvos ir iš jos nesityčiotų. Otonui buvo pastatytas kuklus paminklas, nes tik toks galėjo ilgai stovėti nepaliestas.

Aulas **Vitelijus** (69 m.)

Vitelijus

Aulo Vitelijaus tėvas Liucijus Vitelijus buvo raitelių kilmės, kelis kartus išrinktas konsulu ir vienąkart cenzoriumi. Labai išgarsėjo gabumu prisitaikyti prie visų imperatorių, tad po jo mirties senatas pastatė jam statulą su mįslingu užrašu: „Amžinai ištikimas imperatoriui“. Pirmasis ėmė garbinti Gajų Kaligulą tarsi dievą: grįžęs iš Sirijos, kur jis buvo vietininku, prie Kaligulos prisiartindavo tik apsimuturiavęs galvą, sukdamasis ratu, o prisiartinęs puldavo prieš jį ant žemės. Norėdamas įsiteikti Klaudijui, kuris, anot Svetonijaus, buvo aplipęs žmonomis ir atleistiniais, imperatoriaus žmonos Mesalinos batelį dieną naktį nešiojo tarp togos ir tunikos, retkarčiais vis pabučiuodamas...

Pats Aulas Vitelijus vaikystę ir paauglystę praleido Kaprio saloje pas imperatorių Tiberijų tarp jo kekšių ir gavo gėdingą Spintrijaus (Ištvirkėlio) pravardę. Vėliau artimas buvo Kaligulai, nes mėgo lenktyniauti cirke, Klaudijui – kad abu turėjo potraukį žaisti kauliukais, o Neronui – dėl to paties, be to, už „ypatingas paslaugas“. Sąžiningai valdė Afrikos provinciją. Į žemutinę Germaniją legatu jį nusiuntė Galba, pasakęs, kad provincijos turtai galbūt užkimš jo nepasotinamą gerklę. Svetonijus pasakoja, jog kelionėje jam pritrūko pinigų, tad paliktus Romoje žmoną ir vaikus laikė išnuomotoje palėpėje, nes savo namus metams irgi buvo išnuomojęs.

Kai Reino legionai Aulą Vitelijų paskelbė imperatoriumi, vakare staiga jį išsitempę naktiniais drabužiais iš miegamojo, jis sutiko ir priėmė Germaniko vardą, kol kas atidėjęs Augusto ir visai atsisakęs Cezario vardo. Suformavęs dvi armijas, pasuko Italijos link. Tacitas pasakoja: „Vitelijus diena iš dienos nepakenčiamesnis ir nerūpestingesnis, su dideliu būriu vangiai slinko į Romą, sustodamas visuose municipijuose ir sodybose, kur būta malonumų. Jį sekė 60 000 savivale sugadintų karių, o dar daugiau tarnų, savo įžūlumu

pranokusių net ir gurguolės vergus... Prie jų prisijungė žmonės iš minios, Vitelijui pažįstami iš begėdiško įteiklumo, juokdariai, artistai, vežikai, kurių negarbinga draugija Vitelijus labai džiaugėsi. Šitokia kariuomenės masė niokojo ne tik kolonijas ir municipijus, bet ir žemdirbių sodybas, ir laukus su nunokusiais javais, tarsi priešų žemę“. Nenorėdami būti sugriauti, kai kurie miestai mokėjo dideles kontribucijas, nuo legionierių rankos žuvo tūkstančiai, daugybė buvo parduota į vergiją.

Į Romą Vitelijus įėjo pėsčias, apsirengęs togą, nes draugai buvo patarę, kad negražu būtų į ją eiti kaip į užkariautą miestą. Tacitas išvardija visas su juo žengusios kariuomenės detales: keturių legionų ereliai priekyje, tiek pat legionų vėliavų iš šonų, įkandin 12 kavalerijos būrių vėliavų, po pėstininkų būrių – raiteliai, pagaliau ir 34 kohortos, suskirstytos pagal tautelių pavadinimus ir ginklų rūšis. Tačiau nepaisant kariuomenės spindesio, Vitelijaus draugai ir padėjėjai kėlė pasibjaurėjimą. Jie rungtyniavo tarpusavyje, trokšdami įsigyti kuo daugiau palydos, klientų, siekė valstybės turto, tad neperprasdamas dieviškų nei žmogiškų įstatymų, Vitelijus, pasak Tacito, veikė lyg tarp girtų. **Kareivių minios užtvindė portikus ir šventyklas, jie nėjo sargybos ir nepripažino rikiuotės, germanų ir gãlų neatsparius ligoms kūnus žlugdė didžiulis karštis ir dažnos maudynės Tiberio upėje.** Vitelijaus įsakymu buvo privežta daugybė gladiatorių bei žvėrių jo gimimo dienos šventei, rūmuose vyko prabangios puotos ir orgijos...

Puotaudavo Vitelijus per dieną triskart ar daugiau, net tą pačią dieną, suderinęs laiką, įsisiūlydavo į svečius skirtingiems savo draugams ir kiekvienam iš jų vaišės atsieidavo milžiniškas sumas. Būdamas amžinai alkanas, jis valgė bet kada ir bet kur, netgi aukojimų metu. Svetonijus rašo, kad jis tiesiai nuo aukuro vos ne iš ugnies čiupdavo aukojamo gyvulio mėsą, o patekęs į kokią pakelės smuklę, sušlamšdavo net vakarykščius užkandžius ar išėdas. Neretai jis ir elgdavosi žiauriai. Kartą, kai romėnų raitelis buvo tempiamas už kažką į bausmės vietą ir tikėdamasis pasigailėjimo Vitelijui sušuko: „Tu esi mano įpėdinis!“, šis paprašė parodyti pasmerktojo testamentą, o kai pamatė, jog ten įrašytas dar vienas įpėdinis – atleistinis, įsakė perpjauti gerkles ir įpėdiniui, ir testatoriui. Ritosi astrologų ir tų, kas iš jo šaipėsi, galvos, buvo netgi gandų, kad jis mielai davė nuodų savo motinai, kai tik ji paprašė, bijodama dėl ateities ir bjaurėdamasi dabartimi...

Provincijose ir Italijoje vergvaldžiai sunerimo, nes Vitelijaus vietininkai ir kariai visur plėšė bei prievartavo, o Galiją ir Pontą ėmė drebinti žemųjų sluoksnių sukilimai. Aštuntą valdymo mėnesį nuo jo atsiskyrė Mezijos ir Panonijos legionai, netrukus judėjų bei sirų daliniai ne tik atsimetė, bet ir prisiekė kitam karvedžiui – Vespasianui. Išgąsdintas iš visų pusių ateinančių blogų žinių, Vitelijus įsakė savo karvedžiams Cecinai ir Valentui žygiuoti į karą, tačiau iš Romos išžengusi germaniškoji jo kariuomenė buvo jau nebe ta: nei užsidegimo, nei žvalumo, su apgadintais ginklais, tingiais arkliais. Karius labai vargino kaitra, dulkės, įvairūs sunkumai, tad jie ėmė rietis ir reiškė nepasitenkinimą. Tuo tarpu Vespasiano karvedys Antonijus Primas visaip kurstė kuo greitesnį karą su Vitelijumi, kol nuo Romos cirko, teatrų ir kitų malonumų ištižę priešo kariai dar neatsigavo.

Kai 40 000 Antonijaus Primo karių įsiveržė į Kremonos miestą (šiaurinėje Italijoje), kuris ir kare su Otonu palaikė Vitelijaus pusę, prasidėjo tikros skerdynės: vieni tempė brangenybes ir auksą iš šventyklų, kiti čiupo jaunesnes moteris ar dailius vyrus, treti ieškojo paslėptų lobių pas šeimininkus... Kremona, išsilaikiusi 4 dienas, pagaliau visa supleškėjo ugnyje 286-aisiais savo gyvavimo metais. Antonijus Primas, galbūt, gėdydamasis tokio brolžudiško elgesio, uždraudė likusius gyvus kremoniečius laikyti nelaisvėje, be to, jie buvo tik našta kariams, nes Italija vieningai ir su panieka atsisakė pirkti tokius vergus. Kai kareiviai ėmė juos žudyti, giminaičiai iš kitų vietovių įsigudrino slapta juos išpirkti.

Tuo tarpu Vitelijus, išsiuntęs į karą Ceciną ir Valentą, pats visai nesirūpino niekuo – negrūdino karių, nebandė įsigyti ginklų. Tacito žodžiais tariant, pasislėpęs sodų pavėsyje, jis, lyg tingūs gyvuliai, kurie gavę ėsti, tįso ir snaudžia, – užmiršo praeitį, dabartį ir ateitį. Kariuomenėje ir jo paties aplinkoje prasidėjo išdavystės, bet didžiausia blogybė dabar buvo pats Vitelijus – nenusimanantis karo reikaluose, neturintis jokios veiklos plano, kitų klausinėjantis, kokia tvarka žygiuoti, delsti ar pagreitinti karą, nuolat puotaujantis ir girtuokliaujantis. Pamažu jis, nebegalėdamas nei įsakyti, nei uždrausti, anot Tacito, jau buvo nebe imperatorius, o tik karo priežastis. Visur jis buvo nugalėtas arba išduotas, tad iš Vespasiano brolio Flavijaus Sabino išsiderėjęs sau gyvybę bei 100 milijonų sestercijų, nuo Palacijaus laiptų paskelbė kariams atsisakąs valdžios, kurią ir gavęs buvo ne savo noru. Kadangi visi jam nepritarė ir drąsino, tad dar kartą jo kariuomenė puolė Sabiną bei kitus Vespasiano karvedžius, suvarė

visus į Kapitolijų ir, padegus Jupiterio šventyklą, sunaikino. Kapitolijaus gaisras buvo pats liūdniausias ir gėdingiausias įvykis Romos istorijoje. Prieš Jupiterio Maloningojo ir Galingojo šventyklą nedrįso pakelti ginklo nei etruskų karalius Porsena, kai Roma jam jau buvo pasidavusi, nei kažkada prie Kapitolijaus prisiartinę gãlai...

Mieste viskas keitėsi vos ne kas valanda. Vitelijus dar bandė tartis su Antonijumi Primu, tačiau jo kariuomenė, pasidalinusi į tris žygio kolonas, jau traukė Kolinos vartų link. Vitelijaus kariai, užsiropštę ant sodų tvorų, iki pat sutemų gynėsi akmenimis ir ietimis. Tacitas rašo: „Netrūko ir žiūrovų: stebėdami besikaujančius, jie elgėsi lyg cirke: šaukė, plojo, prijausdami tai vieniems, tai kitiems... Įdūkęs ir bjaurus atrodė visas miestas: vienur mūšiai ir žudynės, kitur pirtys ir smuklės, o visur kraujas ir lavonų krūvos, šalia kekšės... Ir anksčiau Romoje yra buvę ginkluotų kariuomenės susidūrimų..., tačiau dabar apniko nežmoniškas abejingumas ir nė minutėlę nesiliaujančios linksmybės. Minia džiūgavo, nesirūpindama lavonais, linksma dėl savo valstybės nelaimių“.

Kai mūšis buvo pralaimėtas, Vitelijus grįžo į visų apleistą Palacijų ir klaiku jam pasidarė tarp tylinčių sienų... Susijuosęs aukso prikimštu diržu, nubėgo į durininko kambarėlį ir pririšęs šunį prie durų bei užstatęs jas lova ir čiužiniu, pasislėpė. Tačiau greitai jį surado priešo kariai ir surištomis už nugaros rankomis, užmetę kilpą ant kaklo, tampė po miestą. Štai Tacito žodžiai: „Kardų ašmenimis spiriamas tai pakelti galvą ir atkišti veidą apspjaudymui, tai verčiamas žiūrėti į nūnai griūvančias savo statulas... pagaliau nutempiamas iki Gemonijų, kur taip neseniai gulėjo Flavijaus Sabino kūnas“ (Gemonijos – Kapitolijaus uolos nuokalnėje iškalti laiptai, kuriais kabliu buvo nutempiami pasmerktųjų kūnai). Gemonijose jis buvo nukankintas ir kabliu nuvilktas į Tiberio upę.

Taip šis storapilvis, aukštaūgis, raudonveidis ir viena koja luošas žmogus, vietą tarp garsiausių Romos vyrų gavęs išgarsėjusio tėvo dėka, žuvo kartu su broliu ir sūnumi, sulaukęs 75-erių metų, nepabaigęs valdyti netgi tų metų, kuriais jis buvo paskelbtas imperatoriumi... Keista, sako istorikas, bet retai kam net už dorybes tekdavo toks kariuomenės palankumas, kokį jis turėjo, būdamas ištižęs ir negabus karvedys. Vitelijus manė, kad draugystę galima įsigyti brangiomis dovanomis, todėl jį supo ne tikri draugai, bet pataikūnai ir savanaudžiai. Turėjo jis nuoširdumo ir dosnumo, netgi kilnumo, tačiau

visa tai ištirpo žiauraus ir morališkai nevalyvo pilietinių karų meto aistrose.

Flavijų dinastija: Vespasianas, Titas, Domitianas

Titas Flavijus **Vespasianas** (69–79 m.)

Vespasianas

Etruskų kilmės muitų atpirkėjo Flavijaus Sabino sūnus Titas augo savo senelės iš tėvo pusės dvare netoli Kosos, maždaug 120 km nuo Romos. Gerbdamas senelės atminimą, per įvairias šventes jis gerdavo tik iš jos sidabrinės taurės. Vedęs Flaviją Domicilę, susilaukė 3 vaikų: Tito, Domitiano ir Domicilės. Kaip legiono legatas jis buvo nusiųstas į Germaniją, iš ten į Britaniją, o vėliau burtų keliu jam atiteko Afrikos provincija, kurią valdė sąžiningai, nors, Tacito nuomone, vietiniai jo nekentė ir todėl pilietinio karo metu palaikė Vitelijų. Svetonijus mini, kad kartą per sukilimą Hadrumete jį net apmėtė ropėmis! Afrikoje jis ne tik nepraturtėjo, bet ir negalėjo sumokėti skolų, tad turtą įkeitė broliui, o vėliau net užsiėmė prekyba mulais ir žmonių buvo pramintas mulų varovu (senatoriams prekiauti buvo draudžiama, o prekyba mulais laikyta labai negarbinga).

67 m. Vespasianas Nerono paskiriamas vadovauti karui su Judėja, kuris prasidėjo tada, kai po susidūrimo pajūrio mieste Cezarėjoje Jeruzalės gyventojai sutriuškino romėnų legioną. Nors sukilimas išplito visoje Judėjoje, tačiau tarp sukilėlių vienybės

nebuvo, nes Jeruzalės dvasininkų ir pasaulietinė aristokratija tik norėjo išplėsti savo privilegijas, o nuskurdusioji liaudis, engiama savųjų žemvaldžių iš aukščiausiųjų bei vidutinių dvasininkų sadukėjų ir fariziejų tarpo, troško išsivaduoti ne tik iš romėnų priespaudos, bet ir vietinių žemvaldžių ir palūkininkų. Zelotai norėjo atsikratyti romėnų, o sikarijai (*sika* – durtuvas) reikalavo turtinių santykių lygybės ir stambiųjų žemvaldžių žemių konfiskacijos.

Kai Judėjos sukilėliai išstūmė Romos vietininko Sirijoje Cestijaus Galo kariuomenę, 67 m. romėnai, vadovaujami Vespasiano, įsiveržė į Judėją. Tarp sukilėlių labai paaštrėjus aukštųjų dvasininkų ir kovos su Roma šalininkų zelotų nesutarimams, 69 m. romėnai pristabdė karo veiksmus. Šį poelgį paskatino ir tuo metu Romoje vykęs pilietinis karas. Vasarą į Berito (dabartinis Beirutas) miestą suvažiavę rytinių Romos provincijų vietininkai, sutelktų Judėjos sukilimui malšinti romėnų legionų vadai ir vietinių vergvaldžių aukštuomenės atstovai, Romos imperatoriumi išrinko patyrusį administratorių ir karvedį Vespasianą, kurį 69 m. liepos 1 dienos rytą išeinantį iš savo palapinės džiaugsmingai sutiko ir kariai. Jo valdžią pripažino visos rytinės provincijos, jį palaikė Afrikos, Dunojaus, Ispanijos, Luzitanijos ir pietvakarių Galijos romėnų legionai.

Tačiau Vespasianas iš Rytų turėjo vykti į sukrėstą pilietinio karo ir išmuštą iš vėžių Romą, tad Judėjoje baigti karą palikęs savo sūnų Titą, pats užėmė Egiptą ir nutraukė grūdų tiekimą Romai, o jo šalininkai su karių būriais pasuko Italijos link, bet juos aplenkęs Ilyrijos legionų vadas Antonijus Primas įsiveržė į šiaurinę Italiją ir prie Kremonos miesto sumušė Vitelijaus armiją, tad 70 m. sausio mėnesį pilietinis karas pagaliau pasibaigė. Be sukilimo Judėjoje dabar teko malšinti Galijos šiaurėje bei Reino žemupyje gyvenusių romėnams pavaldžių genčių sukilimus. Vienos germanų genties, batavų, vadas Julijus Civilis pasisakė už visišką romėnų išvarymą, o kai kurie Galijos aristokratai, perėję į Civilio pusę, net iškėlė idėją sukurti galingą Galijos imperiją, tačiau visgi neturint bendrų tikslų, šis sukilimas buvo pralaimėtas ir 70 m. batavai pasidavė romėnams. 70 m., vadovaujant Vespasiano sūnui Titui, buvo sugriauta ir Jeruzalė.

Atgaivinęs gerus santykius su senatu, iš jo Vespasianas gavo teisę leisti potvarkius, galinčius pakeisti iki tol galiojusius įstatymus. Senato nutarimu jo nurodymai ir potvarkiai tapo privalomi visiems Romos imperijos žmonėms ir kareiviams. Legalų jo valdžios pobūdį patvirtino ir tai, kad Vespasianas kasmet buvo renkamas vienu

iš konsulų. 73 m. tapęs ir cenzoriumi, jis, kaip rašo Svetonijus, „aukštuosius luomus, išretėjusius per visokias žudynes ir praradusius gerą vardą dėl senovinio apsileidimo, apvalė ir papildė, peržiūrėjęs senatą ir raitelių luomą, pašalindamas nieko nevertus ir atsirinkdamas pačius garbingiausius net iš italikų bei provincijų gyventojų“. Romos aukštuomenę papildė apie 1 000 Ispanijos ir Galijos žymiausių didikų, kurie įsitvirtino civilinėje ir karinėje imperijos administracijoje, tad nuo šiol Romos imperija tapo visų Viduržemio jūros baseino šalių imperija. **Norėdamas pagausinti valstybės finansus, Vespasianas padidino mokesčius provincijų gyventojams, panaikino Nerono suteiktas privilegijas Graikijai, į provincijų sąrašą įtraukė Rodą, Likiją, Bizantiją, Samą, provincijomis pavertė anksčiau karalių valdytas Trakiją, Kilikiją ir Komagenę.**

Gaisrų nuniokota Roma buvo pilna griuvėsių, tad reikėjo skubiai griebtis jos atstatymo. Išvalant sudegusį Kapitolijų, Vespasianas pats tampė nuodėgulius ir nešiojo juos ant savo pečių. Tuomet buvo surastos per gaisrą sudegusių 3 000 varinių lentelių kopijos, kur buvo surašyti vos ne nuo Romos įkūrimo laikų senato bei plebėjų sprendimai dėl įvairių sąjungų ar sutarčių sudarymo ir kt. Nepamiršo Vespasianas ir statybų – pradėtas statyti milžiniškas Koliziejaus amfiteatras *(Colosséum)*, tada dar vadintas Flavijaus amfiteatru (48,5 metrų aukščio, talpinęs apie 50 000 žiūrovų). Koliziejumi jis imtas vadinti viduramžiais, matyt, todėl, kad greta stovėjo 36 metrų aukščio Nerono statula. Restauruotas buvo ir per kovas su Vitelijumi sudegęs Kapitolijus, pastatyta Taikos šventykla ir kiti statiniai.

Norėdamas pagreitinti užsigulėjusių bylų sprendimą, jis burtų keliu išrinko asmenis, kurie turėjo padėti sugrąžinti turtą nukentėjusiems kare, apribojo palūkininkų apetitus. Svetonijus pasakoja, kad pats Vespasianas buvo godus ir šykštus, esą, jis viešai darė tokius dalykus, kurių gėdytųsi net paprastas žmogus: supirkinėdavo daiktus, kuriuos pardavęs galėjo nuplėšti daugiau, pardavinėjo garbingas pareigas ir kaltės atleidimus tiek kaltiems, tiek ir nekaltiems. Štai kaip rašo šis istorikas: „Manoma, jog pačius godžiausius valdininkus jis paprastai tyčia prastumdavo į vis aukštesnes vietas, kad jie prasigyventų ir kad po to galėtų juos pasmerkti. Buvo kalbama, jog jis elgdavosi su jais tarsi su kempinėmis: sausoms leisdavo prisigerti vandens, o išpampusias išspausdavo“.

Vespasiano charakteris buvo neblogas, jis nekeršydavo ir ilgai nelaikydavo širdyje pagiežos net savo priešams, pavyzdžiui, Vitelijaus dukrai iškėlė labai prašmatnias vestuves, davė kraitį ir net pastatė namą! Išvaizdą Vespasianas turėjo gražią – kresnas, tvirto kūno sudėjimo; jo gyvenimo būdas buvo labai asketiškas: keldavosi jau po pusiaunakčio, pats rengdavosi ir audavosi, eidavo pasivaikščioti, o vieną mėnesio dieną visai nevalgydavo; turėjo daug meilužių. Garsėjo Vespasianas ir savo šmaikštumu. Kai pasiųsti žmonės kartą pranešė, jog nutarta už didelę sumą jam pastatyti milžinišką statulą iš valstybės lėšų, jis, ištiesęs delną, pasakęs: „Statykite nedelsiant – štai pamatas!“ Vos pajutęs, kad artinasi mirtis ir žinodamas romėnų paprotį sudievinti mirusius imperatorius, Vespasianas pajuokavo: „Vaje, man atrodo, kad aš jau tampu dievu!“

Būdamas Kampanijoje jis pajuto drugio priepuolius, tad skubiai išvyko į Romą, o po to į dvarus, kur paprastai vasarodavo. Tačiau liga nesitraukė, ir kai jau visai nusilpęs bandė keltis, tardamas, jog imperatoriui privalu mirti stovint, čia pat ant jį palaikančiųjų rankų ir mirė, išgyvenęs 69 metus bei 1 mėnesį.

Titas Flavijus Vespasianas (79–81 m.)

Titas

Imperatoriaus Vespasiano sūnus Titas savo tėvo bendravaldis buvo jau nuo 70 m. Per trumpą principatą Titas tęsė tėvo politiką, su senatu veikė sutartinai, pabaigė Koliziejaus statybą, daug padėjo žmonėms, nukentėjusiems per 79 m. įvykusį Vezuvijaus išsiveržimą. Nesuradus žuvusiųjų prie Vezuvijaus ugnikalnio įpėdinių, jų turtą paskyrė nukentėjusiųjų Stabijų, Herkulanėjo ir Pompėjų miestų atstatymui, o Romos pastatų bei šventyklų remontui paaukojo savo dvaro rūmų brangenybes. Provincijų atžvilgiu Titas irgi tęsė tėvo politiką, jam valdant pirmąkart konsulu tapo afrikietis Paktumėjas. Titas nepritarė deliatorių – įskundėjų veiklai ir kai

kuriuos iš jų Forume rykštėmis bei vėzdais primuštus, įsakė parduoti vergijon, kitus ištremti į tolimas salas.

Iš prigimties būdamas geranoriškas, Titas išklausydavo žmonių prašymus ir visiems suteikdavo vilties. **Kai būdavo kaltinamas, kad daugiau žadąs, negu galįs įvykdyti, jis atsakydavo: „Niekas, pasikalbėjęs su imperatoriumi, neturi išeiti liūdnas!“** Kartą per puotą prisiminęs, kad niekam tą dieną nepadarė gero, Titas sušuko: „Bičiuliai, aš praradau dieną!“, o kai du patricijų luomo asmenys buvo įtarti norintys jį nuversti, Titas kitą dieną gladiatorių kautynių metu juos pasisodino šalia savęs ir rizikuodamas davė jiems apžiūrėti besikaunančiųjų ginklus... Nenužudė ir neištrėmė jis netgi savo brolio Domitiano, kuris beveik viešai prieš jį kiršino kariuomenę, o, atvirkščiai, skelbė jį esant savo bendravaldžiu ir įpėdiniu.

Tačiau iš tėvo perėmęs karo reikalus prie Jeruzalės, Titas pasirodė ne tik kaip stiprus, bet ir kaip žiaurus karvedys. Kai sukilėliai, nors ir kentėdami badą, atsisakė pasiduoti romėnams, Titas įsakė nukryžiuoti visus, kas tik papuls po ranka. Taigi šimtai iš apgulto miesto išeinančių ieškoti maistui žolių ar šaknų miestiečių, turėjo mirti šia baisia mirtimi. Užėmus miestą ir jo šventenybes, prasidėjo romėnų karių plėšikavimas, gaisrai, žuvo apie milijoną judėjų, apie 100 000 paimta į nelaisvę. Stipriausius ir kilmingiausius iš jų Titas atsirinko savo triumfui, kurį ligi šiol primena Romoje stovinti Tito arka. Žiaurumu jis pasižymėjo ir būdamas pretorionų viršininku. Pasikvietęs pietauti įtartą sąmokslu buvusį konsulą Aulą Ceciną, vos tik šiam išėjus iš valgomojo, liepė čia pat nudurti. Svetonijus pastebi: „Ėmęsis tokių priemonių jis, tiesą sakant, užsitikrino pakankamą saugumą ateičiai, bet, antra vertus, užsitraukė kuo didžiausią neapykantą dabarčiai“. Tas pats Svetonijus mini ir keletą kitų jaunystėje Tito turėtų ydų: dažną puotavimą, aistrą jaunuoliams, gobšumą, nepaprastą meilę karalienei Berenikei.

Grožio jis buvęs ypatingo, nors ir neaukštas bei šiek tiek atsikišusiu pilvu, turėjo gerą atmintį, puikiai valdė žirgą bei ginklus, mokėjo sakyti kalbas lotyniškai ir graikiškai, buvo geras dainininkas ir kitaristas. Mėgo pamėgdžioti bet kieno parašą – net pats juokavo, kad galėtų būti puikus testamentų klastotojas! Mirė Titas eidamas 42-uosius metus, matyt, nuo drugio. Jo mirtis, anot Svetonijaus, atnešė didesnį praradimą žmonėms, nei jam pačiam.

Titas Flavijus **Domitianas** (81–96 m.)

Domitianas

Tai buvo imperatoriaus Vespasiano antrasis sūnus, kurį jo brolis Titas 79 m. paskyrė savo įpėdiniu, nors šis nuolat spendė broliui spąstus. Kai Titas sunkiai susirgo, bet dar buvo vilties pasveikti, Domitianas liepė jį palikti tartum mirusį, o jau mirusiam nerodė jokios pagarbos. Imperatoriumi po brolio mirties jį paskelbė pretorionai, kuriems pataikaudamas jis dalino dovanas, pakėlė karių algas. Norėdamas įgyti neturtingųjų gyventojų palankumą, Domitianas jiems rengė cirko vaidinimus, o dėl to pablogėjus iždo padėčiai, pradėjo konfiskuoti turtingų senatorių nuosavybę, remdamasis įstatymu dėl imperatoriaus „didenybės įžeidimo“ *(lex laesae maiestátis)*. Svetonijus rašo: „Gyvųjų bei mirusiųjų turtą jis susišlavė iš visur, radęs kokių tik jam reikėjo kaltintojų bei nusikaltimų – pakako tarstelėti kokį žodį arba veiksmu įžeisti jo didenybę imperatorių“. Šis istorikas mini daugelį jam liepus nužudytų arba nusižudžiusių garsių senatorių: Salvijų Kokcejaną, šventusį savo dėdės Otono gimtadienį, Metijų Pompuzianą – neva nešiojusį su savimi karvedžių ir karalių kalbas iš Tito Livijaus knygos (tai galėjo rodyti Metijaus opoziciją Domitianui), Junijų Rustiką, išdrįsusį pagirti imperatorių opozicionierius Petą Trazeją ir Helvidijų Priską, savo pusbrolį Flavijų Sabiną, kurį konsulų rinkimo dieną šauklys per apsirikimą pavadino imperatoriumi ir kt. Žinoma, šie ir kiti žymūs vyrai žuvo ne vien todėl, kad būtų galima nusavinti jų turtą, bet ir todėl, jog Domitianas nuolat jautė sąmokslų pavojų ir buvo labai įtarus.

Jam valdant užkariauta pietvakarinė Germanijos dalis, žemės tarp Reino ir Danuvijaus (dabartinio Dunojaus) aukštupių. Šie laukai buvo apgyvendinti romėnų kolonistų ir apsaugoti įtvirtinta pasienio linija (limitais) – gynybinių įrengimų sistema, sudaryta iš gilaus griovio ir už jo supilto aukšto pylimo su aštriatvore. Išilgai to pylimo kyšojo

karių saugomi akmeniniai bokštai kastelos *(castéllae)* su svaidomosiomis mašinomis. Už pylimo ėjo grįstas kelias, kuriuo romėnų kariai vykdavo ten, kur grėsė pavojus.

Domitianui teko kariauti su stipraus karvedžio Decebalo vadovaujamais dakų, sarmatų ir markomanų jungtiniais būriais. Po žiaurių mūšių 89 m. romėnai sudarė su dakais taikos sutartį, pagal kurią dakai pasižadėjo neliesti romėnų sienų, bet už tai Domitianas kasmet jiems turėjo atsidėkoti milžiniška pinigine „dovana“. Nors ir sunkiai, tačiau gana sėkmingai kariavo romėnai Britanijoje – karvedys Publijus Agrikola Romos viešpatavimą sugrąžino dabartinėje Anglijos teritorijoje. Menkai sekėsi romėnams Rytų pasienyje – jie turėjo tenkintis tik rytinių Mažosios Azijos sričių gynyba. Prieš Domitianą sukilo žemutinės Germanijos provincijos legionai ir imperatoriumi paskelbė jos legatą Antonijų Saturniną. Nors sukilimas buvo numalšintas, Domitianas jautė, kad daugelis senatorių Saturniną palaiko, tad prasidėjo masinės represijos, iš Britanijos buvo atšauktas, o vėliau ir nužudytas karvedys Publijus Valerijus Agrikola. Tačiau tos represijos tik suerzino Domitiano priešininkus, tad laukti mirties jam teko jau nebeilgai...

Svetonijus pasakoja, jog savo valdymo pradžioje Domitianas, užsidaręs, kelias valandas gaudydavo muses ir maigydavo jas aštriuoju stiliaus (rašiklio) galu. Kartą kažkam paklausus, ar kas nors yra viduje su Cezariu, t. y. Domitianu, Vibijus Krispas atšovęs: „Nėra net ir musės!“ Praėjus kiek laiko po Saturnino maišto, Domitianas tapo dar žiauresnis, liepdavo daugeliui savo priešininkų prideginti lytinius organus, kai kam ir rankas nukapoti. Maža, kad buvo žiaurus, jis ir elgdavosi labai klastingai: prieš paskelbdamas kam nors mirties nuosprendį, tam asmeniui rodydavo ypatingą savo palankumą, tad maloni pradžia pranašaudavo blogą pabaigą, pvz., prieš įsakydamas prikalti prie kryžiaus iždininką, Domitianas jį pasikvietė į miegamąjį, pasodino ant patalo šalia, pavaišino pietumis ir linksmą bei ramų paleido namo...

Tapęs imperatoriumi reikalavo, kad jį vadintų valdovu ir dievu *(dominus et deus)*, savo statulas leido statyti tik iš aukso ar sidabro ir tik 100 svarų svorio. Konsulu jis buvo net 17 kartų, atšventęs 2 triumfus gavo Germaniko pravardę, rugsėjo ir spalio mėnesius pradėjo vadinti Germaniku ir Domitianu. Tačiau istorikai mini ir kai kuriuos gerus šio imperatorius bruožus bei darbus, nes iš tiesų tas žmogus buvo ydų ir dorybių mišinys, nors vėliau ir dorybės virto ydomis. **Po**

Vitelijaus sukelto gaisro jis atstatė Kapitolijų, įrengė stadioną, tvenkinį jūros mūšiams ir kt. Visuomenės gyvenime įvedė kai kurias naujoves: panaikino viešą maisto dalijimą klientams (apie tai rašo ir Marcialis); uždraudęs aktoriams vaidinti scenoje, leido tai daryti privačiuose namuose; išleido ediktą, draudžiantį Italijoje plėsti vynuogynus, o provincijose liepė juos dvigubai sumažinti, kad liktų žemės auginti javams, nes ėmė trūkti duonos. Pats teisdavo Forume iš teisėjo tribūnos sąžiningai, o paperkamus teisėjus griežtai įspėdavo. Miesto pareigūnus bei provincijų vietininkus prižiūrėjo labai griežtai ir neleido jiems lupikauti, o vieną raitelį iš teisėjų sąrašo išbraukė vien už tai, kad jis antrąkart susituokė su ta pačia žmona, su kuria jau buvo išsiskyręs. Skaistybės įžadus sulaužiusias vestales Domitianas baudė arba mirties bausme, arba pagal senovinį paprotį, t. y. gyvą vestalę užkasdavo požemyje su nedideliu maisto daviniu, kas tada nebuvo laikoma mirties bausme.

Valdymo pradžioje jis apdovanojo visus saviškius ir nesutikdavo tapti paveldėtoju tų testatorių, kurie turėjo vaikų. Griežtai baudė šmeižikus, kurie šmeižtais sakėsi norėję padėti iždui, netgi buvo žinomas jo posakis, kad skundikų nebaudžiantis valdovas juos skatina įskundinėti. Tačiau vėliau, kaip jau minėjome, ydos paėmė viršų. Jis tapo žiaurus, visų neapkenčiamas ir keliantis pasibaisėjimą valdovas, kurį pagaliau ir nužudė susimokę jo atleistiniai, draugai bei artimieji. Tiesa, chaldėjai dar jam jaunam esant buvo išpranašavę mirties metus, dieną ir net valandą, todėl jis visą laiką nerimavo, o ypač artinantis tai datai. Portikų sienos, kur jis eidavo pasivaikščioti, buvo išpuoštos blizgiu „mėnulio akmeniu“ (baltu, beveik permatomu marmuru), kad iš atspindžių galėtų pamatyti, kas už jo nugaros. Lemtingąją naktį jis beveik nemiegojo, nors miegamajame ir buvo nužudytas... Tada jis ėjo 45-uosius savo gyvenimo metus. Jo lavoną duobkasiai išnešė neštuvais, o auklė Filidė, sudeginusi užmiesčio sodyboje, pelenus slapta nunešė į Flavijų giminės šventyklą ir sumaišė su Tito dukters Julijos pelenais.

Jeigu kas domėtųsi jo išvaizda, pasiremsime Svetonijaus pasakojimu: Domitianas buvęs aukšto ūgio, raudonskruostis, didelėmis akimis gražuolis. Tačiau gana anksti atsirado plikė, dėl ligos suplonėjo blauzdos, užaugo pilvas. Dėl plikės jis labai krimtosi ir jeigu kas nors užsimindavo apie kieno kito plikę, niršdavo, lyg būtų įžeistas pats, netgi buvo parašęs draugui dedikuotą knygelę apie plaukų priežiūrą. Skaityti nemėgo, mėgstamiausias jo skaitalas buvo

imperatoriaus Tiberijaus užrašai bei nutarimai. Maloniausias jo laisvalaikio užsiėmimas – lošti kauliukais, o kasdienį seksą jis vertino tarsi tam tikrą mankštą ir vadino „lovos kautynėmis“. Savo žmoną Domiciją labai mylėjo, su ja susilaukė sūnaus, tačiau vėliau išsiskyrė, kai šioji įsipainiojo į meilės istoriją su aktoriumi Pariu, bet nepakėlė to išsiskyrimo ir po kurio laiko vėl ją parsivedė. Svetonijaus žiniomis, Domicija aktyviai dalyvavo sąmoksle prieš vyrą... Štai toks buvo šio žiauraus, klastingo, o kartais padoraus ir išmintingo imperatoriaus gyvenimas. **Jo mirtis reiškė ir Flavijų dinastijos valdymo pabaigą.**

Antoninų dinastija: Nerva, Trajanas, Hadrianas, Antoninas Pijus, Markas Aurelijus, Komodas

Markas Kokcėjus **Nerva** (96–98 m.). Markas Ulpijus **Trajanas** (98–117 m.)

Po Domitiano mirties 96 m. imperatoriumi buvo paskelbtas seniausias senatorius Markas Kokcėjus Nerva, kilęs iš senos plebėjų šeimos. Labai paprastas, malonus ir teisingas žmogus Nerva stengėsi gydyti valstybei Domitiano padarytas žaizdas. **Jis sukūrė stambų fondą, iš kurio buvo skiriami pinigai neturtingų Italijos piliečių vaikams.** Tačiau Nerva tuo metu buvo jau senas, jam trūko charakterio tvirtumo, be to, jo išrinkimu pasipiktino pretorionai ir pasienio provincijų legionieriai. Tai išgąsdino ne tik patį Nervą, bet ir jį remiančius senatorius.

Plinijus savo pagiriamojoje kalboje Trajanui apie Nervą kalba labai pagarbiai ir draugiškai, pabrėždamas, kad jis ir Trajanas, nebūdami anksčiau valdžiusios Flavijų šeimos nariais, atėjo į valdžią taikiu būdu. Tačiau kariuomenė imperatoriumi troško matyti ne senąjį Nervą, o labai populiarų po sėkmingo žygio į Germaniją Trajaną, tad 97 m. rudenį atsirado kruvinų susirėmimų Romoje pavojus. Nervą sučiupo nepatenkintieji kariai ir laikė uždarę, kol prie Romos priartėjo Trajano kariuomenė. Karinio susirėmimo buvo išvengta, nes Nerva

įsūnijo Trajaną ir paskelbė jį savo bendravaldžiu, dėl to ir Trajano įžengimas į Romą gavo ypatingą pobūdį.

Po Nervos mirties 98 m. Romos imperatoriumi buvo išrinktas Markas Ulpijus Trajanas, pirmasis iš provincijos kilęs žmogus – jo giminė buvo iš Italikos kolonijos Ispanijoje. Valdant Domitianui, Trajanas buvo vietininkas Aukštutinėje Germanijoje, o tapęs vienvaldžiu imperatoriumi, palaikė draugiškus ryšius su senatu, tuo metu jau susidėjusiu ne tiek iš senųjų romėnų ir italikų nobiliteto, kiek iš žymių provincialų. **Senatas gavo teisę skirti provincijų vietininkus ir juos kontroliuoti, viešai kalbėti tai, ką norėjo. Trajanas rūpinosi našlėmis ir našlaičiais, steigė viešąsias auklėjimo ir mokymo įstaigas, tiesė kelius, kasė kanalus, statė tiltus ir uostus, tačiau labiausiai jis žinomas dėl agresyvios savo užsienio politikos, kuri išplėtė Romos imperijos ribas.**

Nerva

Pagrindinis jo tikslas – Dunojaus žemupio šiauriniame krante buvusi dakų valstybė. Trajanas atsisakė mokėti dakams dar Domitiano prisiimtą duoklę už taikos palaikymą su šiais pavojingais priešais, o 101 m. su Dakija pradėjo karą: su didele armija perėjo per užšalusį Dunojų, užėmė Apulos tvirtovę ir privertė dakų vadą Decebalą kapituliuoti. Decebalas įsipareigojo sugriauti tvirtoves, atiduoti romėnams karines svaidomąsias mašinas, grąžinti dezertyravusius karius bei pabėgusius vergus ir kt. Tačiau po kiek laiko dakai vėl atsigavo ir 105 m. nelauktai užpuolė romėnų įtvirtinimus priešais jų pastatytą didžiulį akmeninį tiltą per Dunojų. **Vis dėlto Trajano armija buvo stipresnė ir priėjusi iki Dakijos sostinės Sarmizegetūsos galutinai užkariavo**

visą teritoriją, kuri 107 m. tapo Romos provincija. Tūkstančiai Dakijos gyventojų nusižudė, tą patį padarė ir kai kurių dakų išduotas Decebalas. Dakijoje buvo įsteigta daug romėnų kolonijų, o pergalei atminti Romoje įkurtas naujas didžiulis Forumas (aikštė), apjuostas puikiu portiku, jo centre pastatyta 40 metrų aukščio kolona, su vaizduojančiais šį karą reljefais.

Trajanas

Trajanui reikėjo stiprinti ir saugoti valstybės sienas ir Rytuose. Kadangi Mažajai Azijai bei Sirijai grasino Partai, Trajanas 114 m. įsiveržė į Armėniją ir ją paskelbė Romos provincija, o kariuomenę nuvedė pailsėti į Siriją. Būnant Antiochijoje, įvyko smarkus žemės drebėjimas, kurio metu žuvo tūkstančiai gyventojų ir karių. **115 m. romėnai vėl patraukė Partų karalystės link, užėmė jos sostinę Ktesifoną**, o Partų karalius pabėgo, palikdamas romėnams net savo sostą. Romėnai pasiekė Persų įlanką, **pavertė savo provincijomis Asiriją, Mesopotamiją ir Babiloniją**. Panaikinę vietinę valdžią, užkariautojai pajungė gyventojus savo provincijų administracijai, rinko duokles ir įvairius mokesčius, tad kilo pasipiktinimas, prasidėjo sukilimai ne tik romėnų užkariautame Tarpupyje, bet ir Egipte, Kirenaikoje, Mesopotamijoje, Kipre. Sukilėliai ir Partų kariai sutriuškino dalį Trajano armijos, tiesa, romėnams pavyko užimti Seleukiją, su kurios gyventojais jie žiauriai susidorojo. 117 m. romėnai buvo priversti palikti pietinį Tarpupį bei kitas Mesopotamijos sritis, morališkai sukrėsta ir nusilpusi Trajano armija turėjo pasitraukti už Eufrato upės. Pats Trajanas išvyko į Romą ir pakeliui, Kilikijoje, susirgęs mirė.

Istorikas Tacitas, iš pradžių tarsi žadėjęs parašyti apie Trajano valdymo metus, vėliau to sumanymo neįvykdė. Jis matė, aišku, kad Trajanui valdant formaliai susitvarkė imperatoriaus ir senato bendradarbiavimas, tačiau faktiškai senato įtaka susilpnėjo. Toji tvarka negalėjo nekelti respublikoniškai mąstančio Tacito nepasitenkinimo, tad pabaigęs savo „Istoriją“ pasakojimu apie Domitianą (nėra išlikęs), istorikas pradėjo „Analus“ apie dar senesnius

įvykius. Daugiau apie Trajaną sužinome iš Plinijaus Jaunesniojo laiškų bei jo „Panegiriko Trajanui“. Plinijus pasakoja įdomių detalių apie tai, kad valstybės lėšomis buvo išlaikomi 5 000 piliečių kaip rezervas karo atvejui, buvo panaikinti teismų procesai pagal minėtą *crimen laesae maestátis*, o garsūs Domitiano laikų *delatóres* (įskundėjai) susodinti į laivą ir be vairininko paleisti į atvirą šėlstančią jūrą ir t. t. Trajanas buvo laikomas valdovo idealu ir vadinamas „geriausiuoju iš princepsų“. Senatoriai nuo šiol, sveikindami naują imperatorių, linkėdavo „būti laimingesniam už Augustą ir geresniam už Trajaną!“

Publijus Elijus **Hadrianas** (117–138 m.)

Gimė Italikos mieste Ispanijoje ir po tėvo mirties išaugintas giminaičio Trajano, vėliau tapusio imperatoriumi, vedė jo podukraitę Sabiną bei užėmė įvairias pareigas. Nepaisant Trajano ir Hadriano nesutarimų dėl jų charakterių skirtumo, sunkiau susirgęs Trajanas, spaudžiamas žmonos Plotinos, Hadrianą įsūnijo ir paskyrė savo įpėdiniu. Po Trajano mirties Rytų armijos legionai Hadrianą paskelbė Romos imperatoriumi. Tuo metu jis buvo Sirijos prokonsulas.

Sukilimai Rytuose dar nebuvo numalšinti, tad Hadrianas taikiai susitarė su Partų karaliumi, pažadėjęs atkurti sienas palei Eufratą ir sugrąžinti kilminguosius Partų belaisvius. Atsisakius visų užkariavimų Rytuose, išskyrus Arabiją, pasipiktino artimiausi Trajano karų bendražygiai ir net suruošė prieš Hadrianą sąmokslą, kurio dalyvius šis žiauriai nubaudė. Nepatenkinti senatoriai ilgai delsė Hadrianą pripažinti imperatoriumi ir tai padarė tik 118 m.

Hadrianas

Hadrianas atsisakė agresyvios Trajano politikos, visus konfliktus sprendė derybomis, o jo užsienio politikos pagrindiniu bruožu tapo strateginė gynyba. Jis statė įtvirtintas pasienio linijas ir stiprias tvirtoves, pats važinėjo po pasienio įgulas ir į tolimiausias imperijos provincijas. Į tas keliones imperatorius vykdavo lydimas

nedidelės svitos, vaikščiodavo dažniausiai pėsčias. Ilgokai jis užtruko Atėnuose ir Aleksandrijoje, nes šie miestai vėl buvo tapę mokslų centrais. Atėnuose jo nurodymu buvo pastatyta didžiulė Dzeuso šventykla. Aplankė Hadrianas ir Vakarus (Britaniją, Galiją, Ispaniją ir Germaniją), taip pat Afriką, Arabiją ir Egiptą.

Jis visada domėjosi poezija, muzika ir mokslu, į savo namus kvietėsi graikų filosofus ir retorius. Didžiulė jo vila prie Tibūro (dabartinis Tivolis) buvo gausiai išpuošta kelionių įspūdžių vaizdais. Gyvenimo pabaigoje jis pastatydino sau panašų į tvirtovę mauzoliejų, kuris viduramžiais buvo paverstas popiežių tvirtove bei kalėjimu ir nuo tada vadinamas „Šventojo angelo tvirtove“. Daug Hadrianas padarė ir valstybės valdymo srityje. **Kaip tikra valstybinė įstaiga buvo apiforminta valstybės taryba *consilium*, kuri, kaip princepso taryba, gyvavo jau nuo Augusto laikų, tačiau tik privataus pasitarimo teisėmis.** Nuo dabar ši taryba, sudaryta iš senatorių, juristų ir asmeninių princepso draugų *(amícus)*, rengė imperatoriui įstatymų projektus, gaudama už tai atlyginimą. II a. pabaigoje žodis *amicus* ėmė reikšti beveik oficialų titulą, o tie princepsų draugai – patarėjai ateidavo pas princepsą anksti ryte ir praleisdavo su juo beveik visą dieną, lydėdavo karuose bei kelionėse. Tarp kitko, jis labai mylėjo gražų jaunuolį Antinoją, kuris, kai kurių istorikų žiniomis, paskendo Nilo upėje, gelbėdamas Hadrianą.

Norint patobulinti teismų darbą, buvo išleistas garsusis „Amžinasis ediktas“ *(Edictum perpétuum)*, kurį parengė žinomas to meto teisės žinovas Salvijus Julianas, sudėjęs į šį dokumentą gausybę ankstesnių laikų pretorių ediktų. Jis galiojo visoje Romos imperijos teritorijoje. Imperatoriaus kanceliarijoms vadovauti vietoj atleistinių dabar skiriami raiteliai, panaikinta mokesčių atpirkimo sistema, vergus mirties bausme leista bausti tik teismų sprendimu, Romos administratoriams kontroliuoti paskirti provincijų kuratoriai ir t. t. **Į kariuomenę buvo priimta daug laisvųjų gyventojų iš provincijų, tad nuo šiol Romos legionai virto įvairiataute kariuomene, apginkluota romėniškais ginklais ir tarnybine kalba išlaikiusia lotynų kalbą.**

Tačiau ir taikingajam Hadrianui teko kariauti, o ypač su judėjais. Kadangi Hadriano buvo liepta ant Šventojo kalno pastatyti Jupiterio Kapitoliškojo šventyklą, kad judėjai netektų galimybės ateityje likti išskirtiniai, šie pasipiktino tokiu šventos vietos išniekinimu ir dar kartą sukilo prieš romėnus. Sukilėliai Negyvosios jūros pakraščio kalnų

rajonuose įrengė olose slėptuves, kur laikė ginklus ir slėpėsi patys, o vadovavo jiems Bar Kochba (Žvaigždės sūnumi) pramintas kažkoks Simonas, kurį judėjai laikė Dievo pasiuntiniu Mesiju. Hadrianas į Palestiną nusiuntė geriausią savo karvedį Julijų Severą, tačiau ir jam susidoroti su sukilėliais pavyko tik po gerų dvejų metų. **Apie pusę milijono judėjų krito kovos lauke, daug buvo parduota į vergiją, kiti išsibarstė po visą pasaulį. Miestus ir kaimus romėnai nusiaubė ir sugriovė, tad judėjų valstybė nuo tada liovėsi gyvavusi. Jeruzalės vietoje romėnai įkūrė karinę koloniją, pavadinę ją Elijos Kapitolinos vardu,** tiesa, IV a. vėl atgijo Jeruzalės vardas.

Sunkiai susirgęs Hadrianas savo įpėdiniu paskyrė išeivį iš Galijos, žymų senatorių Titą Aurelijų Antoniną su sąlyga, kad šis savo ruožtu įsūnys Hadriano žmonos giminaitį Marką Anijų Severą ir mažametį Liucijų Elijų Verą. Po mirties Hadrianą palaidojo didžiulėje kapavietėje – mauzoliejuje, kuris buvo pastatytas dar jam gyvam esant. Šis pastatas ir dabar yra viena iš Romos įžymybių. Apie Hadrianą rašė istorikai Elijus Spartianas ir Eutropijus.

Titas Aurelijus **Antoninas Pijus** (138–161 m.)

Antoninas Pijus

Hadriano įsūnytas, iš Pietų Galijos kilęs Titas Aurelijus Antoninas, 138 m. buvo paskelbtas imperatoriumi ir dėl savo švelnaus būdo vėliau gavo prievardį Pijus, t. y. Maloningasis. Apie jo valdymo metą rašė istorikai Julijus Kapitolinas ir Eutropijus. Nors Antonino Pijaus principatas ir romėnų, ir Europos istorikų buvo vadinamas aukso amžiumi, tačiau to meto Romos ekonominė, socialinė ir politinė padėtis nebuvo tokia puiki, net liaupsinančioje jį Eutropijaus parašytoje biografijoje sakoma, jog „veikdamas per savo legatus jis kariavo labai daug karų“. Tie karai, tiesa, nebuvo puolamieji, kariauti teko tik imperijos pasieniuose. **Britanijoje buvo pasistūmėta į šiaurę Hadriano laikų pylimo link ir įrengtas naujas Antonino pylimas prieš škotus, suruoštos karinės ekspedicijos į**

Mauretaniją, numalšinti dakų sukilimai ir t. t. Antoninas vėl užėmė Hadriano paliktą pietinę Kaledonijos dalį, prie Juodosios jūros parėmė Olbijos miesto gyventojus, kai juos puldinėjo alanai, rūpinosi Kolchidės, Bosporo karalystės ir Iberijos reikalais.

Nemalonumų rytinėse provincijose tuomet atnešė ir žemės drebėjimai Egėjo bei Mažosios Azijos salynuose, buvo sugriautas Rodas, Mažosios Azijos miestai, o pati Roma, Kartagina ir Antiochija nukentėjo nuo gaisrų. 152 m. kilo sukilimai Egipte ir Palestinoje, Romoje bruzdėjo vargingieji gyventojai, nes trūko duonos, tad Antoninui teko išplėsti maisto dalijimo fondą. **Buvo apribotos šeimininkų teisės į savo vergus: vergo nužudymas dabar prilyginamas laisvojo žmogaus nužudymui, o šventyklose nuo šeimininko pykčio ieškantys prieglobsčio vergai galėjo negrįžti pas savo poną.**

Valdęs 23 metus, tartum koks antrasis Romos karalius Numa, Antoninas Pijus globojo Romos valstybę, jos pinigus naudojo tik bendriems reikalams, buvo labai paprastas ir padorus valdovas.

Markas Aurelijus (161–180 m.)

Markas Aurelijus

161 m. mirus Antoninui Pijui, jo įpėdiniai – Markas Aurelijus ir Liucijus Veras tapo bendra-valdžiais, nors iš tiesų valdė tik Markas Aurelijus, o Liucijus Veras visai nusišalino nuo valstybinių reikalų ir kaip tikras Epikūro filosofijos pasekėjas atsidavė įvai-riems malonumams, kuriuos mėgo ir anksčiau. Mirė jis karo su markomanais metu.

Markas Aurelijus buvo kilęs iš senos plebėjų giminės, gerai išsilavinęs, mėgo filosofiją ir pats buvo stoikų filosofijos išpažinėjas, tad su dideliu noru stengėsi įvykdyti jam tekusias valstybės vadovo funkcijas. Jo mokytojas buvo retorius, graikiškosios kultūros skleidėjas Markas Kornelijus Frontonas. Nuo pat Marko Aurelijaus valdymo pradžios valstybė susidūrė su didelėmis ekonominėmis ir politinėmis problemomis, mat įsiliepsnojo sunkus karas su Partais dėl

įtakos Armėnijai, kurioje kirtosi karavanų keliai iš Vidurinės ir Rytų Azijos į Romos imperijos rytines provincijas. Partų valstybės karalius Vologazas III užėmė Armėniją, o kai romėnų legionai irgi įsiveržė į Armėniją, Eufrato aukštupyje buvo apsupti ir sunaikinti, be to, partai užėmė ir Siriją.

Romėnams pabandžius partus iš ten išvaryti, teko legionus permesti iš kitų imperijos dalių į Rytus, tad sienų palei Reiną ir Dunojų gynyba susilpnėjo. Tiesa, dabar **romėnai, vadovaujami gabių karvedžių Avidijaus Kasijaus ir Stacijaus Prisko, užėmę šiaurinę Mesopotamiją, pasistūmėjo net iki Ktesifono ir Seleukijos, tačiau Tarpupyje kilus maro epidemijai, pabūgo ligos ir skubiai sudarė taiką su Partų valstybe**. Išlaikyti užimtų žemių jiems nepavyko, o prie Romos imperijos buvo prijungta tik šiaurinė Mesopotamijos dalis ir visai priklausoma nuo Romos tapo Armėnija. Ligos epidemija vis dėlto išplito ir Romos kariuomenėje, kuri nunešė ją į rytines provincijas bei kitą imperijos teritoriją, netgi Italiją ir vakarines provincijas. Nepadėjo nei įvairūs aukojimai, nei garsiojo mediko Galeno vaistai, o patį Romos miestą tiesiog apėmė panika.

Dar viena nelaimė užgriuvo romėnus, kai 167 m. per romėnų pasienio įtvirtinimus įsiveržė už Dunojaus gyvenę markomanai, o taip pat ir sarmatai, kvadai bei jazygai. Markui Aurelijui teko rinkti karius net iš gladiatorių tarpo, be to, netikėtai mirė Liucijus Veras. Vis dėlto pavyko tas gentis išstumti už imperijos sienų ir 175 m. markomanai pripažino Romos valdžią. Kai kurie šių genčių vyrai ėmė tarnauti Romos kariuomenėje ir tapo pasienio ruožo naujakuriais. Tiesa, dar 172 m. sukilimas prasidėjo Egipte, kurį numalšinti pavyko tik karvedžiui Avidijui Kasijui, kuris netrukus ir pats panoro užgrobti aukščiausiąją valdžią ir net pasiskelbė imperatoriumi. Markui Aurelijui teko ruoštis su juo susigrumti, tad gerai, kad dar prieš mūšio pradžią Avidijus Kasijus buvo nukautas.

Kai 180 m. romėnų kariuomenėje vėl atsinaujino maro epidemija, susirgo ir pats Markas Aurelijus. Mirė jis Romos pasienio teritorijoje Vindobonoje (dabartinė Viena). Į valdžią atėjo jo sūnus Komodas. Po Marko Aurelijaus mirties buvo rasta kupina filosofinės savistabos jo knyga „Sau pačiam“, susidedanti iš 12 dalių. Joje aforizmų forma surašytos mintys, kurių jis sėmėsi iš stoicizmo filosofijos. Šio „išminčiaus soste“ begalinis pesimizmas rodė ne tik stoicizmo, bet ir to meto vertybių sistemos krizę. Ligų, epidemijų ir prasidėjusio nuopolio amžius gana greitai galingąją Romą parklupdys ant kelių...

Liucijus Aurelijus **Komodas** (180–192 m.)

Marko Aurelijaus sūnus Komodas, šis imperatorius-gladiatorius, skirtingai, negu jo tėvas, buvo žiaurus, žavėjosi įvairiomis cirko kovomis, svajojo būti nenugalimas arenoje. Komodas net 753 kartus arenoje kovėsi su gladiatoriais, trokšdamas, kad jį garbintų lyg romėniškąjį Herkulį (Heraklį). Už kiekvieną jo pasirodymą iš valstybės iždo jam sumokėdavo milijoną sestercijų, kuriuos jis naudojo tam, kad nusipirktų iš markomanų taiką ir sumokėtų germanams, sutinkantiems tapti Romos legionieriais, nesuvokdamas, kad ateityje tai gali turėti liūdnų pasekmių.

Trokšdamas gyventi Romoje ir maudytis malonumuose bei dalyvauti cirko renginiuose, Komodas skubiai susitarė dėl taikos su markomanais ir kvadais, o grįžęs į sostinę, visai pasitraukė nuo valstybės reikalų, patikėjęs juos savo favoritui – pretorionų prefektui Pereniui, kuris labai piktnaudžiavo savo valdžia. Kai šie piktnaudžiavimai ir visiškas Komodo neveiklumas sukėlė pasipiktinimą, prieš jį buvo suruoštas sąmokslas – suplanuota Komodą pakeisti jo sesers vyru, tačiau sąmokslas buvo atskleistas ir mirtimi nubausti daugelis senatorių. Ėmus maištauti ir pretorionams, Komodas jų pykčiui nuraminti paaukojo Perenį, o jo vieton paskyrė nė kiek ne geresnį Kleandrą. **Norėdamas įvesti tvarką, imperatorius pakėlė pretorionams algas, o liaudžiai rengė prašmatnias žaidynes ir dalijo maistą.** Tam reikalui jam teko konfiskuoti didikų turtą, tačiau lėšų vis tiek neužteko ir 189 m. Romoje kilo maištas. Komodas šį kartą kaip atpirkimo ožį įniršusiai miniai atidavė Kleandrą. Tik neramumai nesibaigė... Buvęs karys Maternas Galijoje suorganizavo būrį iš pabėgusių vergų ir dezertyrų, kurie iš kalėjimų išleisdavo kalinius ir netgi užėmė kai kuriuos miestus. Tik stiprioms armijos pajėgoms pavyko šį siautėjimą sustabdyti!

Prieš Komodą vėl buvo surengtas sąmokslas, kuriame dalyvavo ir jo žmona Marcija, davusi vyrui nuodų. Kadangi nuodai veikė lėtai, imtynininkas Narcizas jį pasmaugė. Tai įvyko Komodo miegamajame. **Su jo mirtimi baigėsi Antoninų dinastijos valdymas ir palyginti ramus Romos imperijos istorijos laikotarpis.**

III amžiaus Imperijos krizės pradžia

Severų dinastija: Septimijus Severas, Karakala, Heliogabalas, Aleksandras Severas

Septimijus Severas

Po Komodo mirties pretorionai imperatorius skelbdavo ir patys, dažnai juos nuversdavo arba net nužudydavo. Valstybė, kurią tuo metu kamavo ekonominė ir socialinė krizė, septynmyliais žingsniais ėmė ristis į politinę suirutę. Iš karto po Komodo mirties 193 m. sausio mėnesį paskelbtas imperatoriumi miesto prefektas Pertinaksas buvo nužudytas jo šykštumu ir įvesta drausme nepatenkintų pretorionų jau tų pačių metų kovo mėnesį, o kruvina jo galva nunešta į karo stovyklą. **Po to atsitiko neįtikėtinas dalykas – pretorionai imperatoriaus sostą pardavė varžytinėse!** Kadangi senatorius **Didijus Julianas** davė didžiausią sumą, jam ir atiteko sostas...

Pasipiktinę šiuo gėdingu įvykiu, Britanijos, Sirijos ir Ilyrijos legionai sukilo ir Ilyrijos kariai, vedami Septimijaus Severo, pasuko Romos link, o išsigandusieji pretorionai nužudė Julianą po 66 jo valdymo dienų. Septimijus Severas į Romą įžengė be jokio pasipriešinimo. Tačiau Sirijos legionai imperatoriumi paskelbė prokonsulą **Pescenijų Nigerą**, o Britanijos kariuomenė – šios provincijos vietininką **Klodijų Albiną**, su kuriuo Septimijus Severas greitai susitarė, pažadėjęs padaryti jį savo bendravaldžiu. Su Pescenijaus Nigero legionais jam teko susikauti mūšyje prie Antiochijos, Nigeras pralaimėjo, buvo sučiuptas ir nužudytas. Tačiau Klodijus Albinas vis dėlto ryžosi įsiveržti į Italiją, tad Septimijui

Severui reikėjo žygiuoti Galijos link. Ten, prie Lugduno, susirėmė Reino, Britanijos ir Dunojaus legionai. Pats Klodijus Albinas ir dešimtys tūkstančių žuvusių karių nuklojo kautynių lauką... Tai įvyko 197 m.

Šis 193–197 m. vykęs pilietinis karas nuo ankstesnių tokio pobūdžio karų skyrėsi tuo, kad dabar susikirto įvairių provincijų valdančiųjų sluoksnių, o taip pat ir provincijų armijų interesai. Dunojaus legionų pergalė lėmė, kad Romos valstybę valdyti ėmė ne vakarinių provincijų, o Afrikos ir rytinių provincijų išeiviai. Italija nuo šiol nebetenka jokių privilegijų! Būdamas išeivis iš Afrikos, Septimijus Severas visaip pabrėždavo savo kilmę, garbino Hanibalą ir statė šio didžiojo Romos priešo statulas. Priėmęs Italijos prokonsulo titulą, jis ją sulygino su kitomis imperijos provincijomis.

Liucijus Septimijus Severas, pripažintas senato, valdė 193–211 m., buvo narsus ir ryžtingas karvedys. Pirmasis jo, kaip imperatoriaus, žingsnis buvo pretorionų sutramdymas. Jie turėjo sudėti ginklus ir buvo atleisti iš tarnybos, o stovyklą užėmė Ilyrijos kariuomenė, kuria remdamasis, Septimijus Severas Romoje įvedė karišką tvarką. **Mirties bausme buvo nubaustas 41 nepaklusnus senatorius, garsiems to meto juristams Ulpianui, Paului ir Papinianui buvo liepta paruošti naują teisės normų sąvadą, į kariuomenę pradėti rinkti asmenys iš mažai romanizuotų Pareinės, Padunojės ir Trakijos sričių, kurių atstovams leista užimti vadovaujančius postus Romos armijoje.** Sėkmingai jis kariavo su Partais ir užėmė jų sostinę Ktesifoną, tačiau kamuojamas podagros ir savo žmonos Julijos Domnos neištikimybės bei sūnų netikusio elgesio, 211 m. jis mirė.

Markas Aurelijus Antoninas **Karakala** (211–217 m.)

Septimijaus Severo ir Julijos Domnos sūnus Markas Aurelijus savo pravardę gavo nuo lot. žodžio *caracálla*, reiškusio apsiaustą su gobtuvu, kurį jis dėvėjo nuo 213 m. Šis žmogus buvo labai išlaidus ir žiaurus. Žiaurumas pasireiškė ir tuo, jog Karakalos įsakymu buvo nužudytas jo brolis Publijus Septimijus Geta, kurio jis labai nekentė. Kadangi dar esant gyvam tėvui, abu broliai buvo sutelkę savo rėmėjus imperatoriaus dvare ir pretorionų gvardijoje, tai dabar Karakala iššudė ir visus brolio šalininkus (apie 20 000 žmonių) bei artimiausią tėvo padėjėją – garsų juristą Papinianą, buvusį tuo metu pretorijaus

Karakala

prefektu, už tai, kad šis atsisakė paskelbti kalbą, pateisinančią brolio nužudymą. Dionas Kasijus rašė, jog Geta buvo nužudytas centurionų jam svečiuojantis pas motiną: „Ji neturėjo teisės nei parodyti savo liūdesio, nei apraudoti sūnaus, kuris be laiko žuvo taip nelaimingai, teturėdamas 22 metus ir 9 mėnesius. Ją privertė džiūgauti ir juoktis, tartum ji būtų laiminga! Griežtai buvo sekami jos gestai ir žodžiai bei drabužių spalva...“ Po brolio žūties Karakala paskelbė jį dievu, ironiškai pasakęs, kad dievu būti jis gali tik tuo atveju, jeigu daugiau negyvens. 215 m., sužinojęs, jog Egipto Aleksandrijoje apie jį sklando pajuokiantys gandai, Karakala atvyko į miestą su gvardija, pakvietė jaunus vyrus į cirką ir apsupęs pastatą, liepė kariams iššudyti visus ten buvusius, o kai kuriuos miesto rajonus leido nusiaubti. Palikęs imperiją valdyti savo pamotei Julijai Domnai, Karakala išvyko kariauti prie Dunojaus pasienio. 216 m. atstūmęs germanų būrius ir pasiūlęs Partų karaliui taiką bei draugystę, klastingai užpuolė šiuos amžinus romėnų priešus, Asirijoje sugriovė Arbelų miestą, nepagailėdamas čia palaidotų net kai kurių Aršakidų dinastijos karalių kapaviečių...

Tačiau armijai išlaikyti reikėjo labai daug pinigų. Legionierių algą, Augusto laikais siekusią 225 denarus, dar Septimijus Severas pakėlė dvigubai, o Karakala vėl padidino ligi 750 denarų ir pretorionams – iki 2 500 denarų. **Pamažu kilo finansinė krizė, nes brangieji metalai monetos pavidalu vis labiau plaukė už rytinių imperijos provincijų, nauji mokesčiai nepajėgė stabilizuoti padėties, tad jau Septimijus Severas pradėjo kaldinti monetas, turinčias mažiau sidabro ir aukso, bet tą patį nominalą. Taigi prasidėjo pinigų devalvacija**, Karakalos valdymo metais įgavusi didesnį mastą.

Dar 212 m. Karakalos vardu Julija Domna bei jos patikėtiniai paskelbė ediktą, vadinamąją Antoninų konstituciją, kuri suteikė Romos piliečių teises visiems laisviesiems imperijos žmonėms, išskyrus pačius žemiausius, jokių teisių neturinčius dediticijų

vaikus. Tad dabar visi provincijų laisvieji gyventojai tapo lygiateisiai su romėnais, tačiau neteko teisės nemokėti mokesčių. Taigi, tapę piliečiais, jie finansiškai tapo nebelaisvi! Romoje Karakala pastatydino puikias termas (pirtis) su marmuro baseinais, biblioteka, sporto salėmis, papuošęs statulomis, paveikslais ir mozaikomis. Tačiau kai ėmė ruoštis karui su Partais, 217 m. prieš jį buvo surengtas pretorijaus prefekto Marko Makrino vadovaujamas sąmokslas. Karakala buvo nužudytas, o imperatoriumi tapo pats Makrinas. Deja, neilgam...

Opilijus Severas Makrinas valdė nuo 217 m. balandžio iki 218 m. birželio mėnesio. Jis išvyko kariauti su įsiveržusia į šiaurinę Mesopotamiją didele partų kariuomene, bet buvo sumuštas ir sudarė labai nenaudingą romėnams taiką: partams teko atiduoti ginčytinas teritorijas ir mokėti kontribuciją. Kareiviams nebuvo iš ko mokėti algų, nesėkmė kare – visa tai sumenkino Makrino populiarumą, tad Karakalos giminaitė Julija Mesa nutarė tuo pasinaudoti. Dvi savo dukras jis ištekino už Karakalos sūnų, iš kurių vienas, Varijus Avitas Basas, iš tiesų tebuvo tik Sirijos Saulės dievo šventyklos žynys. Štai jis ir buvo paskelbtas pretendentu į imperatorius, o Julija Mesa jo vardu Sirijoje stovėjusiems legionams išdalino gausias dovanas ir taip pelnė simpatijas vadinamajam savo anūkui. Makriną palaikiusioji kariuomenė buvo sumušta, o jis pats žuvo.

Markas Aurelijus Antoninas **Heliogabalas** (Elagabalas) (218–222 m.)

Heliogabalas (Elagabalas)

Kilęs iš Sirijos Karakalos giminaitis apsimetė esąs jo sūnus ir po Karakalos mirties dar visai paauglys kareivių buvo paskelbtas imperatoriumi. Būdamas fanatiškas Saulės dievo (Helijo) garbintojas, jis niekuo nesidomėjo, išskyrus šio dievo garbinimo ceremonijas ir neregėtai bjaurias apeigas. Iškilmingo įvažiavimo į Romą metu Heliogabalas ėjo prieš vežimą, kuriame buvo dievo atvaizdas, ir

visą laiką sukosi ratu... Romoje jis kasdien šiam dievui aukodavo jaučius ir šimtus avių. Apeigose, panašiose į orgijas, turėjo dalyvauti senatoriai bei pretorionai. Išpuoštą brangakmeniais meteoritą, kuriame, jo nuomone, buvo įsikūnijęs dievas, paskelbė absoliučiu „dangaus viešpačiu“, po kurio skliautu esą driekiasi Romos imperija, taigi visi romėnai jį turį garbinti.

Per 4 tokio valdymo metus Heliogabalas įgijo visų panieką ir neapykantą, tad Julija Mesa, norėdama valdžią išlaikyti savo šeimos rankose, pati surengė sąmokslą ir 222 m. Heliogabalas buvo nužudytas, o imperatoriumi paskelbtas jos anūkas – Aleksandras Severas. Buvo netgi rašyta, kad romėnai, „prisisotinę“ savo Heliogabalo nesąmonių, išmetė jo kūną į kanalizaciją.

Markas Aurelijus **Severas Aleksandras** (222–235 m.)

Aleksandras Severas

Po pusbrolio Heliogabalo nužudymo, teturintis 13 metų Markas Aurelijus Severas gavo Romos imperatoriaus sostą ir vadovaujamas senelės Julijos Mesos, o po jos mirties – savo motinos Mamėjos, neblogai valdė imperiją. Didelę įtaką jam darė ir gvardijos prefektas Ulpianas. Aleksandras Severas (taip įprasta jį vadinti) labai klausė senato aristokratijos patarimų. **Į pretorijaus prefektų, konsulų, provincijų vietininkų postus skyrė kilmingus senatorius arba garsius juristus, buvo reorganizuota amatininkų kolegijų veikla, sumažintos išlaidos įvairiems renginiams bei kareivių apdovanojimams, remiama prekyba ir žemės ūkis, padedama vargšams. Valdant šiam imperatoriui, atsisakyta priešiškos politikos stambiųjų žemvaldžių atžvilgiu, netgi atiduota jiems didelė dalis imperatoriaus žemių, o kareiviams skiriami plotai pasienio srityse, kas, žinoma, legionieriams negalėjo patikti.** Ėjusieji aukštas pareigas juristai tuomet suformulavo ir garsųjį politinį principą „tai, ko nori imperatorius, turi įstatymo galią“.

Tačiau Aleksandro Severo ir jo patarėjų padėtis smarkiai pablogėjo, kai senoji persų Aršakidų monarchija patyrė visišką pralaimėjimą: Sasanidų dinastijos įkūrėjas, Sasano sūnus Ardaširas, daugelyje mūšių sutriuškino Artabano IV kariuomenę ir įkūrė Naująją Persijos karalystę, kuri tapo pavojingu Romos priešu. **Ardaširas pareikalavo, kad Roma sugrąžintų jam rytines Vidurželio jūros baseino teritorijas, kažkada priklausiusias persams. Romėnams atsisakius, 231–232 m. vyko karas, kurio pasekmės jiems buvo gana liūdnos: teko pasitraukti iš Armėnijos ir su dideliais nuostoliais sukti į Siriją, o sunkiai pereinami kalnai, dykumos ir persų strėlės labai sumažino Romos legionierių skaičių.**

Grįžęs iš Azijos, Aleksandras Severas turėjo ruoštis prie Dunojaus ir Reino pakrančių, kur germanų gentys puldinėjo Romos legionus. Buvo surinkta gausi armija, tačiau imperatoriaus motina Mamėja ir kiti artimieji stengėsi karo išvengti ir pasiuntė pas germanus pasiuntinius, žadėdami sumokėti didelę sumą, jeigu jie palaikys su Roma taiką, tad jau ir anksčiau buvę nepatenkinti šiuo imperatoriumi legionieriai pakėlė maištą ir Aleksandras Severas, jo motina bei patarėjai buvo žiauriai nužudyti. Tai įvyko 235 m., tada baigėsi ir Severų dinastija.

III a. romėnų visuomenė ir valstybė patyrė ekonominę, socialinę ir politinę krizę, atvedusią į gilius visos antikinio pasaulio vergovinės sistemos pokyčius. Imperatorių priklausomybė nuo savo kandidatus iškeliančios kariuomenės stulbino jau net amžininkus, o įtarumo ir netikrumo atmosfera atsiliepdavo ir imperatoriaus asmenybei. Laviravimas tarp prieštaringų socialinių jėgų dažnai privesdavo iki to, kad pačių paskelbtus imperatorius legionieriai ir nužudydavo. Taip prasidėjo vadinamųjų kareivių imperatorių epocha – visuotinių neramumų ir nuopolio metai. Imperija tapo žaislu netašytų kareivių rankose, o tai vedė tiesiai į valstybės žūtį. Žuvus Aleksandrui Severui, kariai imperatoriumi paskelbė trakų kilmės karvedį Maksiminą Traką.

Kareivių imperatorių epocha (235–284 m.)

Gajus Julijus **Maksiminas Trakas** (235–238 m.)

Šiuo laikotarpiu senatas, provincijos ir legionai vieni iš kitų plėšdavo valdžią ir keisdavo vieną po kito savo statytinius. Per 235–284 m. pasikeitė net 19 teisėtų ir daugiau kaip 30 valdžią užgrobusių imperatorių. Socialinė krizė privedė iki to, kad imperatoriai ėmė pardavinėti karines pareigas negabiems vadams, o rūmų galingieji prekiavo imperatoriaus potvarkiais ir neretai atskleisdavo priešams romėnų karinius planus. Todėl, kad romėnų įgulos buvo demoralizuotos, vyko tiesiog tragiški dalykai: dviguba gynybine siena apsuptą labai svarbią Ponto laivyno bazę Trapezuntą lengvai užėmė skitai, neturėjusieji jokių apgulos pabūklų, III a. viduryje prarasta Armėnija, persai užima Rytų perlą Antiochiją, nuolat plėšia Mesopotamiją, Siriją, Mažąją Aziją... Didžiuliame reljefe vaizduojama, kaip po Antiochijos užėmimo Romos imperatorius Valerianas atsiklaupęs maldauja išdidžiai ant žirgo sėdintį Naujosios Persijos karalių Šapurą pasigailėjimo... Tas reljefas buvo iškaltas dabartinėje Irano teritorijoje ant Ugnies dievo šventyklos sienos.

Štai tokiomis aplinkybėmis imperatorius Maksiminas iš karto nevyko į Romą, tik pranešė senatui apie savo išrinkimą, o pats susiruošė į žygį prieš Romos sienoms grėsusius germanus. Tačiau šio Trakijos barbaro paskirtų vietininkų plėšimais stambūs provincijų žemvaldžiai, lygiai kaip ir Romos senato aristokratai, buvo labai nepatenkinti, tad 238 m. senatas paskelbė imperatoriais du senatorius. Bet tuo pat metu Afrikoje imperatoriumi buvo paskelbtas stambus žemvaldys, prokonsulas **Gordianas**, tuojau pat padaręs savo bendravaldžiu sūnų – **Gordianą II**, tiesa, jie abu žuvo susirėmime su Maksimino legato kariuomene (arba Gordianas I pasikorė).

Sužinojęs apie maištus Romoje ir Afrikoje, Maksiminas Trakas su armija pasuko į Italiją, tačiau jos gyventojai smarkiai pasipriešino, uždarinėjo miestų vartus ir atsisakė aprūpinti karius maistu. Kariuomenėje prasidėjus badui, kilo didžiulis nepasitenkinimas ir

Maksiminas bei jo sūnus buvo nužudyti. Pretorionai ir dalis gyventojų pareikalavo, kad senatas imperatoriumi paskelbtų mažametį Gordiano I anūką **Gordianą III**, o du senato paskirtus imperatorius nužudė.

Mažametis imperatorius atsidūrė visiškoje pretorijaus prefektų priklausomybėje. Prefektas **Timestėjas** apvesdino Gordianą III su savo dukterimi, o valdė vienas pats. Po Timestėjo mirties Gordianas buvo karių priverstas prefektu paskirti iš Arabijos kilusį semitą karvedį **Filipą Arabą,** kuris tapo Gordiano bendravaldžiu ir netrukus, karo su persais metu, išprovokavo karių maištą. Gordianas žuvo, o vienvaldžiu imperijos vadovu jis tapo pats. Tai įvyko 244 m.

Skubiai sudaręs su persais taiką, Filipas Arabas užleido jiems ginčytinas teritorijas Mesopotamijoje, sumokėjo didžiulę kontribuciją ir grįžo į Romą. Norėdamas įgyti senato ir liaudies palankumą, jis surengė Romos miesto tūkstantmečiui skirtą prabangią šventę, tačiau tai buvo panašu į puotą maro metu, nes valstybė tuo metu jau buvo išklibinta iš pamatų. Kai 249 m. įsižiebė Dunojaus pasienio legionų maištai, Filipas Arabas jų malšinti išsiuntė senatorių Decijų. Sukilėliai kariai, net grasindami susidorojimu, pareikalavo, kad jis sutiktų būti imperatoriumi ir vesti juos prieš nepopuliarųjį Filipą Arabą. Gajus Mesijus Kvintas Trajanas **Decijus** Augustas valdė 249–251 m. Imperatoriumi tapo 249 m., kai sumušė netoli Veronos Filipo Arabo kariuomenę ir Filipas žuvo. Senato padedamas ėmėsi stiprinti administracinį imperijos aparatą. Decijus įvedė imperatoriaus „Genijaus“ kultą visoje imperijoje, o kitas religijas uždraudė. Ypač žiauriai nukentėjo tada krikščionių bendruomenės, kurios nesutiko dalyvauti valstybės nustatytose religinėse šventėse. Decijui teko kariauti su germanais, o ypač su ostgotais, atsikėlusiais nuo Svebų (dabartinės Baltijos) jūros ir puldinėjusiais Meziją bei Trakiją. Po nesėkmių Decijus reorganizavo kariuomenę ir nustūmė priešą Dunojaus link, tačiau mūšių metu žuvo Decijaus sūnus, o paskui (251 m.) ir jis pats.

251–253 m. valdė bailumu pasižymėjęs **Galas** ir dar du imperatoriai ir tik 253 m. Reino legionai imperatoriumi paskelbė Decijaus bendražygį, pripažintą senato ir provincijų žemvaldžių, kilmingą senatorių Valerianą. Publijus Licinijus **Valerianas** (253–260 m.) buvo kilęs iš senos romėnų giminės, ėjo vietininko pareigas Germanijoje, o vėliau tapo imperatoriumi. Valerianas savo bendravaldžiu paskyrė sūnų **Galieną**, kuris valdė iki 268 m. **Tai buvo didžiausio krizės gilėjimo ir politinės anarchijos laikotarpis.** Šiems

imperatoriams valdant, imperijos pasienius puldinėjo ir niokojo alemanai (Aukštutinę Pareinę), frankai – Galiją iki pat Ispanijos, saksai – Žemutinę Pareinę, gotai – Padunoję. Šiaurės Afrikos provincijos kentėjo nuo Mauretanijos klajoklių, Egiptas nuo blemijų, o Rytuose vis didėjo persų spaudimas – jų karalius Šapuras įsiveržė į Mesopotamiją ir užėmė kelis miestus. Valerianui pavyko išstumti persus iš Sirijos, tačiau šiaurinėje Mesopotamijoje jo armija buvo persų sunaikinta, o pats imperatorius pateko į nelaisvę daugeliui metų. Vėliau jo oda buvo nuplėšta ir prikalta prie šventyklos. Po to Egipte, Galijoje ir kitose provincijose vietos karvedžiai ėmė skelbtis imperatoriais, o Galienas buvo pripažįstamas tik Romoje ir Italijoje. Negaudami pagalbos iš centro, Graikijos, Mažosios Azijos, Sirijos ir kitų provincijų gyventojai patys ėmėsi kurti gynybą ir 262 m. Palmiros miesto vadovas Odainatas sumušė į Siriją bei Kapadokiją įsiveržusius persus, paskui faktiškai valdė visas rytines Romos provincijas.

Padėtį sunkino vergų ir kolonų sukilimai, jūrų piratai, žemės drebėjimai ir epidemijos. Galienas nesiėmė ryžtingų veiksmų, laiką leido medžioklėse ir puotose, savo iždą papildydamas nevertingos monetos išleidimu į apyvartą. **Pinigai tapo tokie beverčiai, kad vėl įsigalėjo natūrinė prekyba, natūra imta mokėti algas kariams ir valdininkams, natūra buvo renkami ir mokesčiai.** Netekusį jokio autoriteto Galieną 268 m. nužudė sąmokslininkai, o imperatoriumi paskelbė kilusį iš Ilyrijos **Klaudijų II**. Jo trumpalaikis valdymas (268–270 m.) buvo politinės vienybės ir imperijos galybės atkūrimo pradžia, tačiau ramybės nedavė gotai, kurių laivynas, turėjęs net 2 000 didelių laivų, įsiveržė į Egėjo jūrą. Jie siaubė pakrančių kaimus ir miestus, tad Klaudijus II nuskubėjo į pagalbą ir po žiauraus mūšio gotai krito: kovos lauke liko gulėti apie 50 000 priešų lavonų, dešimtys tūkstančių karių, moterų ir vaikų buvo parduoti į vergiją. Klaudijus senatui rašė, kad priešų kaulais nusėti laukai, lavonais užversti keliai, jų didžiuliai vežimai riogso be važnyčiotojų.

Daugybė likusių gyvų gotų ėmė tarnauti Romos kariuomenėje arba apsigyveno kaip kolonai ištuštėjusiose žemėse. Tačiau nepalaidojus lavonų kilo maro epidemija, kuri grėsė išnaikinti Mezijos ir Panonijos gyventojus. Nuo maro mirė ir pats Klaudijus II, prieš mirtį savo įpėdiniu paskelbęs karvedį Aurelianą.

Liucijus Domicijus **Aurelianas** (270–275 m.)

Paprasto žemdirbio iš Panonijos sūnus, narsus ir talentingas karvedys, nuėjo visus laiptelius karo tarnyboje ligi pat imperatoriaus, kuriuo jį pripažino ir senatas. **Savo valdymo metais Aurelianas ne tik atrėmė kelis įsiveržimus į Romos imperiją, bet ir sugrąžino jos politinę vienybę, iš senato už tai gaudamas *Restitútor orbis* (pasaulio atkūrėjo) titulą.** Nors ir labai sunkiai, bet jam pavyko palaužti provincijų separatizmą ir nuslopinti liaudies bruzdėjimus.

Aurelianas

Išvijęs gotus iš Padunojės, Aurelianas nuskubėjo į Šiaurės Italiją, kur buvo įsiveržę germanų genties alemanų būriai, nusiaubusieji žemes tarp Alpių ir Pado (dabartinė Po) upės. Tik didžiausiomis pastangomis jam pavyko alemanus sustabdyti ties Pavija. Kad apsaugotų nuo barbarų pačią sostinę, Aurelianas ją apjuosė masyvia siena su bokštais, kurios bendras ilgis buvo 18 km. Dalis šios Aureliano sienos išlikusi ligi mūsų dienų. Po to imta tvarkytis su Galija ir Ispanija, kuriose tuo metu šeimininkavo turtingas žemvaldys Tetrikas. Aurelianas sugrąžino tose provincijose Romos valdžią ir savo žvilgsnį nukreipė į Rytus, kur tuo metu didžiąją provincijų dalį valdė Odainatas, o jam mirus – jo žmona Zenobija, toji „antroji Nefertitė“. 273 m. Aurelianas sugriovė Rytų perlą – Palmyrą, nes ši protinga ir energinga karalienė atsisakė jam paklusti. Miestas buvo suniokotas, gyventojai išnaikinti, o pati Zenobija pateko į romėnų nelaisvę. Greitai romėnai susigrąžino ir Egiptą, tad 274 m. Romos imperija vėl buvo atgaivinta. Vidaus politikoje Aurelianas atliko keletą reformų: kad Roma būtų aprūpinta maistu, gamintojai buvo įpareigoti kasdien tiekti miestui tam tikrą kiekį duonos, aliejaus ir kiaulienos, laivų savininkai privalėjo aprūpinti grūdais, nedirbamose žemėse buvo įveisti vynuogynai.

Aurelianas valdė Rytų papročiu: nešiojo diademą, jo drabužiai buvo puošiami brangakmeniais. Visai valstybei jis įvedė

„Nenugalimosios Saulės“ kultą, atsisakiusius garbinti šią dievybę žiauriai baudė. Jo noras vadintis *„dominus et deus“* (valdovu ir dievu) galutinai naikino senąją respublikoniškąją tradiciją ir paskatino kelis senatorių sąmokslus. 275 m. žygio prieš persus metu Trakijoje sąmokslininkų jis buvo nužudytas.

Aurelianas – pirmasis iš ilyrų kilmės valdovų, į visus svarbiausius valstybės postus skyręs ilyrus. Ilyrai po to apie 100 metų valdė Romoje (Diokletianas, Konstantinas ir kt.). Šiems ryžtingiems Balkanų sūnums valdant, Romos imperija buvo naujai tvarkoma, ginamos jos sienos (vėliau jie pradėti vadintis albanais). **Su Aurelianu pasibaigia humaniškoji graikų-romėnų epocha ir prasideda vėlesnioji – autokratinė valdymo forma, dominatas.** Tačiau iki to dar buvo imperatorius Probas...

Markas Aurelijus **Probas** (276–282 m.)

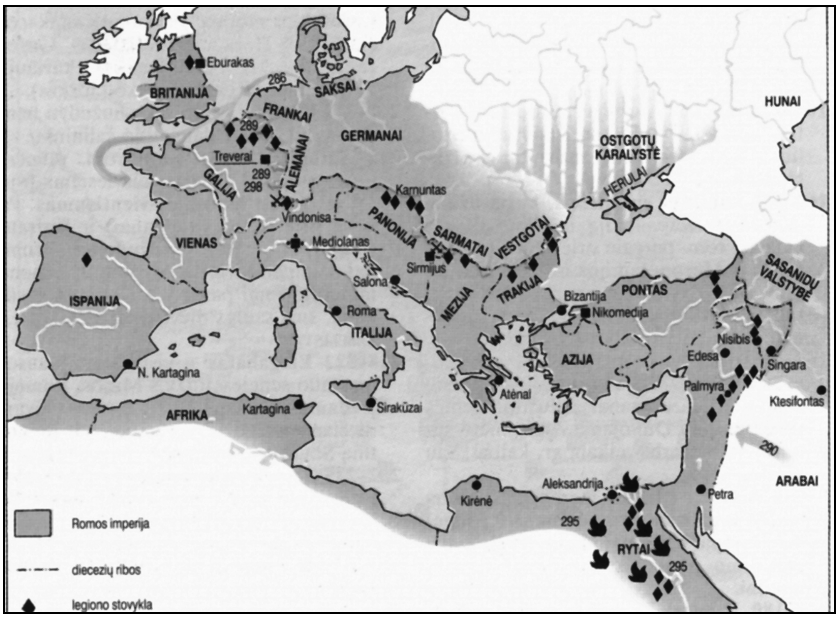

Probas

276 m. kariuomenė imperatoriumi paskelbė ilyrų kilmės karvedį, Aureliano bendražygį Probą. Geležine ranka jis išvijo besiveržiančias į Galiją germanų gentis frankus ir alemanus, persikėlė už Reino ir atkūrė Romos valdžią. Iš ten Probas senatui rašė, kad Galijos sritys išlaisvintos, jas aria barbarų jaučiai, o laukuose ganosi romėnų pasisavintos bandos, iš atimtų žirgų kaimenių aprūpinama Romos kavalerija ir romėnų aruodus pripildo vietinių žemių grūdai. Norėdamas apginti imperijos sienas, Probas užbaigė statyti pasienio įtvirtinimų liniją, kurią žmonės dar ilgai vadino velnio siena. Tačiau Probo nekentė kariai, kuriuos jis vertė dirbti įvairius darbus netgi taikos metu, norėdamas sustiprinti drausmę: Galijoje ir Panonijoje Probas jiems įsakė veisti vynuogynus, sausinti pelkes, tiesti kelius ir kt. Tad 282 m. kariai sukilo ir Probą nužudė.

III a. krizė Romos imperijoje turėjo sunkių pasekmių. Barbarų genčių įsiveržimas, epidemijos, žemės drebėjimai labai

sumažino imperijos gyventojų skaičių, išnyko nuo žemės paviršiaus daugybė miestų ir kaimų, o likusieji miestai dėl saugumo buvo apjuosti gynybinėmis sienomis; nedidelėmis tvirtovėmis tapo ir turtingi dvarai – vilos. Prekyba dėl nuolat krentančios pinigų vertės turėjo natūrinį pobūdį ir labai smuko, sumenko ir žemės darbų, amatų bei menų technika. Žemę dabar įdirbdavo daugiausia nuomininkai kolonai, vergų darbo jėga buvo naudojama kasyklose ir namų ūkyje. Labai išaugo socialinė nelygybė.

Romos imperija valdant Diokletianui

IV–V amžiai. Vėlyvoji imperija. Dominato epocha

Gajus Valerijus Aurelijus **Diokletianas** (284–305 m.)

Diokletinas

Po Probo nužudymo kariai imperatoriumi paskelbė atleistinio iš Dalmatijos sūnų Diokletianą, pasižymėjusį neeiliniu protu ir valdovo gabumais. Galvodamas, kad didžiulei Romos imperijai nepajėgus vadovauti vienas žmogus, jis pertvarkė valstybės valdymą: nuo šiol valstybei vadovavo 2 augustai – vienas vakarinės, kitas rytinės imperijos dalies lygiateisiai imperatoriai. Sosto paveldimumui užtikrinti abu augustai turėjo pasirinkti po vadinamąjį cezarį – savo įpėdinį, kurį reikėjo pamažu pratinti prie valdymo reikalų. Pats Diokletianas pasiėmė Rytų teritoriją, jo įpėdinis buvo **Galerijus**, o vakarinę imperijos dalį valdė **Maksimianas** ir **Konstancijus Chloras.** Visa tai turėjo padėti išsaugoti imperijos vienybę ir išvengti tokio dažno valdžios užgrobimo provincijose.

Buvo įvestas ypatingas imperatoriaus rūmų ceremonialas, į valdovą įsakyta kreiptis žodžiu-titulu *dominus:* iš čia ir *dominatas*, kurio pagrindą sudarė monarcho valdžia ir didelis biurokratinis valdymo aparatas. **Imperija buvo padalinta į 4 prefektūras (Galiją, Ilyriją, Italiją ir Rytų), 12 diacezių ir 101 provinciją, civilinė valdžia buvo atskirta nuo karinės.** Roma dabar nebeteko savo, kaip sostinės, statuso, nes naujosiomis sostinėmis tapo Nikomedija (dabartinis Izmitas), kur rezidavo pats Diokletianas, Mediolanas (dabartinis Milanas), kur rezidavo Maksimianas, ir cezarių – Sirmijus (dabartinė Mitrovica) bei Tryras. Diokletianas valdė Rytus, o Maksimianas Italiją bei Afriką, Galerijus gavo Ilyriją ir Padunoję, o Konstancijus – Galiją, Ispaniją ir Britaniją. **Tokia valdymo sistema**

gavo tetrarchijos, t. y. keturių valdžios vardą, tačiau aukštesnis už visus buvo vyresnysis augustas. Žinomas pasakojimas apie tai, kaip, patyręs pralaimėjimą prieš persus, Galerijus Diokletiano buvo priverstas vilkėdamas brangakmeniais išpuoštais imperatoriaus drabužiais visų akivaizdoje bėgti paskui neštuvus apie pusantro kilometro ir tik po to buvo jo priimtas.

Ankstesniųjų provincijų smulkinimas atvedė į tai, kad istoriškai susiklosčiusios ribos išnyko ir tai turėjo padėti sumažinti separatistines nuotaikas. Karinių apygardų ribos irgi nesutapo su naujųjų provincijų ribomis, tad sumenko galimybė atsirasti vis naujiems valdžios uzurpatoriams. Dar vienas karinės reformos elementas – **vietoj ankstesnės pasienio armijos dabar atsirado judrūs manevriniai kariuomenės būriai**. **Provincijų didikai privalėjo siųsti į kariuomenę gyvenusius jų žemėje kolonus ir žemės ūkyje dirbusius vergus, tad imperijos armijos barbarizacija dar labiau sustiprėjo.** Diokletianas padarė ir nemažai ūkinių reformų: rėmė municipalinę žemės nuosavybę, ribojo prievartavimus, smulkių valdų grobstymus, kreditoriams uždraudė savavališkai pasisavinti skolininko sklypą, ribojo maisto produktų kainas ir kt.

Gerai organizuota krikščionių religijos administracija, vadovaujama vyskupų, Diokletianui kėlė didelį susirūpinimą. Keturiais ediktais buvo uždraustos krikščioniškosios apeigos, įsakyta sugriauti krikščionių bažnyčias ir deginti jų knygas. Kiekvienas krikščionis turėjo viešai išsižadėti savo tikėjimo ir aukoti aukas abiems sudievintiems imperatoriams (Diokletianui bei Maksimianui) ir seniesiems romėnų dievams. Tarp kitų šitą aktą turėjo atlikti ir paties Diokletiano žmona bei dukra.

Tačiau jokie persekiojimai negalėjo susilpninti šitos religijos pamatų: senųjų dievų kultai buvo jau išsikvėpę ir išsisklaidę, organizacine prasme jie nieko negalėjo pasiūlyti vietoj krikščioniškosios. Krikščionių dvasinė tvirtybė vykstant žiauriems susidorojimams kėlė greta jų gyvenusių žemųjų sluoksnių pagarbą ir dar didino šios religijos pasekėjų skaičių.

Ir štai netikėtai 305 m. Nikomedijoje Diokletianas atsisakė savo valdžios. Jo įsakymu Mediolane prieš savo valią valdžios atsisakė ir Maksimianas. Naujaisiais augustais dabar tapo Galerijus ir Konstancijus Chloras. Diokletianas išvyko į Ilyriją ir apsigyveno savo gimtajame mieste Salonuose puikiuose rūmuose, o Maksimianas savo viloje – Lukanijoje.

Taigi tik Diokletiano valdymas iš tiesų pradėjo tą imperijos epochą, kuri vadinama dominatu, nors žodis *dominus* (valdovas, viešpats) jau ir anksčiau buvo taikomas Romos imperatoriams. Tačiau tik dėl Diokletiano reformų šis žodis-titulas ima reikšti tikrąją imperatoriškosios valdžios esmę. ***Dominus*** **dabar – vienvaldis imperatorius, vadovaujantis sudėtingam kariniam ir biurokratiniam aparatui, skelbiantis įstatymus, kurie turi būti vykdomi be prieštaravimo, visų pavaldinių gyvenimo ir mirties lėmėjas.** Dominatas reiškė ir didikų (magnatų), valdžiusių kolonų ir žemės gavusių vergų-kvazikolonų mases, interesų gynybą. Manevringos armijos gynė nuo antivalstybinių maištų, o didžiuliai, daugiausia natūriniai mokesčiai, leido išlaikyti milžinišką karinį-administracinį aparatą, gavusį algas ir buvusį šito režimo ramsčiu.

Flavijus Valerijus **Konstantinas Didysis** (306–337 m.)

Konstantinas Didysis

Pasitraukus iš valdžios Diokletianui, imperatoriais tapo Galerijus ir Konstancijus, tuomet rezidavusieji imperijos pakraščiuose, o Romoje prietorionai vadinamuoju augustu paskelbė Maksimiano sūnų **Maksencijų**, kuris tėvą padarė bendravaldžiu. 306 m. mirus Konstancijui Chlorui, jo vietą užėmė sūnus **Konstantinas.** Šiais metais Italijoje prasidėjo neramumai, nes Galerijus atėmė iš Romos ir gretimų jai sričių nuo senų laikų turėtą teisę nemokėti mokesčių. Pretendentai į sostą (309 m. buvo iš karto net keli vadovavę savo armijoms augustai) pradėjo žiaurią tarpusavio kovą, kuri tęsėsi apie 18 metų. 312 m. ties Raudonosiomis uolomis *(saxa Rubra)* įvyko lemiamas mūšis tarp iš Galijos atvykusio su armija Konstantino ir Maksencijaus. Istorikas Eusebijus pasakoja, kad tuo metu Konstantinui dangaus skliaute pasirodęs kryžius ir šalia jo užrašas *In hoc signo vínces* (su šiuo ženklu nugalėsi!). Maksencijaus kariuomenė buvo sumušta, o jis pats nuo tilto puolė į Tiberio upę ir nuskendo.

Taigi Konstantinas įžengė į Romą ir tapo vakarinės imperijos dalies valdovu.

Imperijos Rytus tada valdė **Licinijus**, su kuriuo Konstantinas susitiko Mediolane (dabartinis Milanas) ir sudarė su juo sąjungą, o kad ji būtų tvirtesnė, už Licinijaus išleido savo seserį Konstanciją. **Svarbiausias šio susitikimo dokumentas buvo 313 m. paskelbtas vadinamasis Milano ediktas, kuris leido krikščionims laisvai išpažinti savo religiją.** Visas anksčiau konfiskuotas krikščionių bažnyčios turtas turėjo būti grąžintas arba kompensuotas. Dar iki šio edikto Konstantinas visų krikščionių šventikus buvo atleidęs nuo mokesčių ir prievolių.

Licinijus ir Konstantinas suprato naujosios religijos ir jos organizacijos svarbą, aukštųjų šios bažnyčios hierarchų pasirengimą padėti imperijai, tad patys būdami pagonys (*pagánus* – kaimietis, stabmeldys), prie daugybės jų garbinamų dievų dabar pridėjo ir krikščioniškąjį dievą. Tačiau Konstantino ir Licinijaus draugystė tęsėsi neilgai. Išaiškėjus Licinijaus rengiamam sąmokslui, Konstantinas sumušė jo armiją Trakijoje ir Panonijoje, o 324 m. po keleto pralaimėjimų Licinijus pasidavė ir atsisakė imperatoriaus titulo, gavęs pažadą išsaugoti jo gyvybę. Po kelių mėnesių Konstantinas įsakė pasmaugti Licinijų bei jo sūnų ir 325 m. tapo visos Romos imperijos monarchu. **Nuo šiol imperijos galva – „Jo Amžinybė ir Dievybė“ imperatorius ir slaptoji jo taryba *Consistorium*. Karinė valdžia atskiriama nuo civilinės, lauko daliniai nuo pasienio dalinių, civiliniai valdininkai suskirstomi pagal rangus.** Visoje imperijoje buvo sudarytos 4 prefektūros, dalijamos į diecezijas ir provincijas. Miestų gyventojams (kurialams) 325–326 m. uždrausta išvykti iš gyvenamosios vietos, o 332 m. liepta ir kolonams likti savo vietose visam laikui. Kurialai privalėjo remontuoti visuomeninius pastatus ir sumokėti įsiskolinusių mokesčių mokėtojų skolas. Karinė reforma, kaip rašė istorikas Zosima, dar labiau atvėrė barbarams kelią užvaldyti romėnų tautą, mat pasienio kariuomenė su sąlyga, kad ji saugos sieną, buvo verbuojama iš apgyvendintų imperijos teritorijoje barbarų.

Ekonominę būklę pagerino apleistų valstybinio fondo žemių nuomojimas lengvatinėmis sąlygomis, vadinamasis *emphyteusis*, kai nuomininkai pirmaisiais metais buvo atleidžiami nuo nuomos mokesčio ir neeilinių prievolių. Tačiau finansinė krizė nesiliovė, didžiuliai dirvonuojančių žemių plotai netgi Kampanijoje ir Sicilijoje

trikdė grūdų tiekimą daugeliui imperijos sričių, imperatoriai siekė surinkti mokesčius visokiausiais būdais, sukeldami daugiau neapykantos, negu gaudami pinigų...

Romos miestas jau seniai buvo nebetekęs savo, kaip imperijos centro, reikšmės, tad Konstantinas sugalvojo pastatyti naują miestą, kuris pralenktų senosios Romos buvusią didybę. Tam jis pasirinko graikų koloniją Bizantijų Bospore, sąsiauryje, jungusiame dvi jūras su puikiausia tinkama uostui įlanka. Čia buvo nuostabus klimatas, aplink derlingos žemės, miestą supusios kalvos galėjo jį padaryti neprieinama tvirtove, be to, iš čia labai patogu kariauti su germanų gentimis nuo Dunojaus pusės ir su „naujaisiais persais“ nuo Eufrato pusės. **Miestas buvo statomas apie 10 metų ir iš pradžių galvota jį pavadinti Naująja Roma, tačiau gana greitai prigijo Konstantinopolio vardas.** Puikių pastatų, rūmų, stadiono, hipodromo, termų ir bibliotekų statyba prasidėjo 328 m., o 330 m. miestas pašventintas ir paskelbtas naująja imperijos sostine. Šventės metu buvo atliekamos krikščioniškos ir pagoniškos apeigos, pats sudievintas imperatorius gavo Saulės dievo Helijo vardą.

Oficialioji krikščionių bažnyčia buvo linkusi susitaikyti su imperatorius valdžia, tačiau jos politiką griežtai kritikavo ankstyvosios krikščionybės principų gerbėjai, tad oficialiajai bažnyčiai priešiškos srovės buvo paskelbtos erezijoms. Konstantinas bandė švelninti Kartaginos bažnyčios skilimą (Kartaginos vyskupo Donato pasekėjai religijai padedant protestavo prieš socialinę nelygybę ir krikščioniškosios bažnyčios sąjungą su imperija, tuo būdu tartum reikšdami separatistines Afrikos provincijų nuotaikas).

Nepavyko užkirsti kelio presbiterio Arijaus mokymui, atsiradusiam Aleksandrijoje ginčijantis dėl Kristaus prigimties. Silpnai nusimanydamas apie krikščionybę, Konstantinas gynė tradicinę tezę apie Kristaus ir Dievo vienybę. **Kad pasibaigtų ginčai, Konstantinas 325 m. Mažosios Azijos miestelyje Nikėjoje sušaukė vyskupų susirinkimą, kur Arijaus erezija buvo pasmerkta, pats Arijus prakeiktas ir ištremtas.** Romos, Aleksandrijos ir Antiochijos vyskupai buvo paskelbti patriarchais, o iš jų du pirmieji gavo popiežiaus *(póntifex)* titulus. Vėliau tuos titulus gavo Konstantinopolio ir Jeruzalės vyskupai. Susirgęs Konstantinas išvyko į Bitiniją, kur buvo gydomųjų vandenų šaltiniai, bet jie jam nebepadėjo. Jausdamas artėjančią mirtį, jis liepė nuvežti jį į

Nikomediją, pakvietė vyskupą Eusebijų ir priėmė krikščionybę. Konstantinui tada buvo 65-eri metai.

Šio imperatoriaus politika atvedė į tai, kad **viešpataujančią padėtį imperijoje užėmė stambiųjų žemvaldžių diduomenė – aukštosios civilinės ir karinės biurokratijos bei miestų aukštųjų sluoksnių atstovai, kurie savo valdas plėtė valstybinių žemių sąskaita, lengvatinėmis sąlygomis ją supirkdami arba nuomodami emphyteusio teise**. Valstybė pasisavino miestų visuomenines žemes, stambiu žemvaldžiu tapo krikščionių bažnyčia, kuri buvo atleista nuo bet kokių mokesčių. Romos senatorių diduomenė, nenorėdama prarasti savo įtakos, atsiradus naujajai sostinei Konstantinopoliui, pasitelkė ankstesnįjį pagonių tikėjimą, dar buvusį gyvą paprastų žmonių sluoksniuose, tad prie senųjų pagoniškųjų šventyklų buvo nemokamai maitinami vargšai: įvairūs patarnautojai, muzikantai, amatininkai ir kt. Antikrikščionišką politiką vėliau vykdė netgi kai kurie imperatoriai.

Julianas Apostata (Atskalūnas) (361–363 m.)

Prieš savo mirtį Konstantinas valstybę padalijo trims sūnums – Konstantinui, Konstancijui ir Konstansui bei dviems giminaičiams, tačiau vos tik jis numirė, visi įpėdiniai pradėjo rungtynes dėl valdžios ir greitu laiku daugelis buvo nužudyti. 353 m. gyvas beliko vienas **Konstancijus**, kuris ir tapo imperijos šeimininku, tačiau jam teko iš visų pusių atmušinėti kaimyninių genčių puldinėjimus. Kai alemanai ir frankai įsiveržė į Galiją, Konstancijus prieš juos pasiuntė vienintelį likusį savo pusbrolį **Julianą**, kuris iš pradžių, prižiūrimas krikščionių vyskupo, gyveno tremtyje Kapadokijoje, o vėliau jam buvo leista persikelti į Nikomediją, kur jis studijavo Platono raštus bei kitus graikų filosofus. Jam netgi pasisekė nuvykti į Atėnus ir studijuoti Akademijoje. Konstancijus, matyt, tikėjosi, kad Julianas kare su barbarais žus, o jis pats liks be konkurento, tačiau Julianas kelis kartus laimėjo kovose su rytinės Galijos sukilėliais ir tapo labai populiarus ne tik tarp savo karių, bet ir pačioje Galijoje, mat su kariais elgėsi kaip su lygiais, o Galijos gyventojams sumažino mokesčius, griežtai baudė mokesčių rinkėjus už piktnaudžiavimus. Gandai apie Juliano populiarumą Konstancijui nepatiko ir jis, tartum į pagalbą kare su persais, iškvietė didžiąją dalį karių iš Galijos į Rytus. Juliano armija sukilo ir paskelbė jį augustu, tad Konstancijui teko vykti į Rytus ir

susikauti dėl valdžios su savo konkurentu – pusbroliu. Tiesa, mūšis neįvyko, nes Konstancijus netikėtai mirė ir Julianas 361 m. tapo vienvaldžiu imperijos šeimininku.

Julianas buvo išsimokslinęs žmogus, graikų kultūros gerbėjas ir uolus pagonis, turėjo visas senųjų laikų romėno dorybes: atrodė paprastas, nepriekaištingos moralės, taupus, veiklus. **Savo imperatoriškajame dvare įvedė tvarką ir drausmę kariuomenėje, išvarė pulkus valdininkų, prižiūrėjo teisėtvarką.** Į savo pusę Julianas palenkė tuos Romos aristokratijos ir municipalinės diduomenės asmenis, kuriuos buvo nustūmusi Rytų provincijų ir barbarų aukštųjų valdininkų bei miestų diduomenė: **pradėjo grąžinti konfiskuotas miestų žemes, atleisti nuo nepriemokų ir kt. Jis stengėsi atkurti ir ideologinį visuomenės pagrindą, pagonių religiją šiek tiek pakeisdamas pagal krikščionių bažnytinės organizacijos tipą**. Krikščionių tiesiog neapkentė, todėl ir buvo jų pavadintas Apostata, t. y. Atskalūnu. Tą neapykantą istorikas Amianas Marcelinas aiškino tuo, kad dar jaunystėje, gyvendamas tarp krikščionybės skelbėjų, jis matė jų veidmainystę, tarpusavio rietenas ir suktumą. Tapęs monarchu, **Julianas tuojau pat liepė atstatyti dievų šventyklas ir ant aukurų aukoti dievams pagal senuosius papročius**. Krikščionių ugnimi ir kardu jis nenaikino, bet rodė jiems didžiausią panieką, atimdavo iš jų aukštesnes pareigas ir neleido mokyti krikščionybės tiesų bei religinės literatūros. Tačiau tai truko labai neilgai. Vienas iš krikščionybės skelbėjų Atanasijus sakė, kad Julianas buvo tik „užklydęs debesėlis, kuris greitai sutirpo nuo krikščioniškosios saulės spindulių“.

Julianas, norėdamas sustabdyti persų karaliaus Šapuro II įtaką Rytuose ir atimti iš jo užkariautas Mesopotamijos sritis, 363 m. įsiveržė į Siriją. Iš pradžių jam sekėsi ir netgi buvo pasiekta persų sostinė Ktesifonas, bet šis miestas liko neprieinamas dėl savo gynybinių sienų tvirtumo, daugybės kovinių dramblių, šaulių ir raitelių. Julianas pasuko į šiaurę, tačiau išdavikai vedliai jo kariuomenę nuvedė ten, kur nebuvo nei vandens, nei maisto išteklių. Teko trauktis atgal per miškais apaugusius kalnus, o iš visų pusių į romėnus lėkė priešo strėlės. Kadangi svilino karštis, pats Julianas buvo be šarvų ir priešo ietis pataikė jam į šoną. Pasak legendos, Julianas pats išsitraukė ietį iš žaizdos ir, šliukštelėjęs saują ištryškusio kraujo į dangaus pusę, su kartėliu sušuko: „Tu nugalėjai, galilėjieti!“

(Kristus savo mokymą skleidė Galilėjos mieste). Taip jis pripažino pralaimėjęs kovą su krikščionybe.

Kariai išrinko naują imperatorių **Jovianą**, bet tik priėjus Tigro upę, teko su Šapuru II sudaryti žeminančią taiką. Jovianas (363–364 m.) panaikino visus pirmtako pertvarkymus ir vėl krikščionims suteikė visas jų privilegijas.

Valentinianas I (364–375 m.) ir **Gracianas** (375–383 m.)

Po Joviano imperatoriumi tapęs Valentinianas savo bendravaldžiu paskelbė jaunesnįjį brolį **Valentą** ir atidavė jam rytinę imperijos dalį, kuris ją valdė iki 378 m. Sau Valentinianas pasiliko Ilyriją, Italiją ir Galiją. Abu jie kariavo prie Reino ir Dunojaus, Britanijoje ir Afrikoje. Valentiniano karvedys Teodosijus Britanijoje ir Afrikoje vėl įtvirtino romėnų valdžią. Kai Dunojaus žemupyje kvadai įsiveržė į Romos imperijos teritoriją, Valentinianas paskubomis sudarė taiką su alemanais ir nuskubėjo prie Dunojaus. Pas jį į stovyklą išsigandę atvyko kvadai tartis dėl pasigailėjimo, tačiau derybų metu Valentinianas įsiuto ir jį ištiko širdies smūgis. Vakarinę imperijos dalį valdyti pradėjo kuklus ir padorus Valentiniano sūnus **Gracianas**.

70-aisiais IV a. metais klajoklių hunų gentis perėjo Volgos upę ir sutriuškino rytinius gotus-ostgotus, paskui užpuolė Bosporo karalystę ir priartėjo prie vestgotų gyvenamų žemių. Vestgotai suplūdo prie Dunojaus upės ir sustoję ties Romos imperijos siena, pasiuntė pas Valentą pasiuntinius, žadėdami tarnauti Romos kariuomenėje, jeigu tik imperatorius priimtų juos į savo žemes. **Valentas apie 20 000 gotų įsileido, tačiau su jais elgėsi nesąžiningai ir visaip skriaudė.** Amianas Marcelinas rašo, esą, gotai turėjo į vergiją pardavinėti net savo vaikus, kad galėtų gauti maisto. Visai išvesti iš kantrybės gotai sukilo, prie jų prisidėjo vergai iš kasyklų, kolonai bei kiti nepatenkintieji ir apsupo Adrianopolio miestą. 378 m. romėnų armija, vadovaujama paties Valento, išsekinta ilgo žygio ir karštos saulės, negavusi pailsėti, turėjo pulti priešą jau sutemus, nors daug kas ragino Valentą palaukti ryto. Sutemus gotų raiteliai smogė į romėnų kariuomenės užnugarį, kariai išsigando ir leidosi bėgti. Persekiodami romėnus, gotai žudė juos be gailesčio. Žuvo geriausieji karvedžiai, apie 40 000 karių ir pats imperatorius Valentas (jis buvo pasislėpęs valstiečio trobelėje, bet priešai surado, trobelę padegė ir Valentas mirė

liepsnų apsuptas). **Istorikas Amianas Marcelinas mūšį prie Adrianopolio netgi lygino su Kanų mūšiu, tačiau po Kanų pralaimėjimo Romos respublika greitai atsigavo ir dar sustiprino savo jėgas, o mūšis prie Adrianopolio Romos valstybei turėjo katastrofiškų pasekmių.**

Nesulaikomas gotų pradėtas sukilimas išplito beveik visose Balkanų pusiasalio provincijose. Valentiniano giminaitis imperatorius Gracianas iš Vakarų jau vyko į pagalbą dėdei, bet išgirdęs apie pražūtingą mūšį prie Adrianopolio, pasuko į Italiją ir savo bendravaldžiu paskyrė karvedį Teodosijų, nusiuntęs jį į Rytus. Pats Gracianas mažai kreipė dėmesio į savo pareigų vykdymą, dažniausiai laiką leisdavo medžioklėse. Nepatenkinti juo kariai imperatoriumi išsirinko **Maksimą** (383–388 m.), o Gracianas pakeliui į Milaną buvo nužudytas. Tačiau ir Maksimas nuo karių rankos žuvo Akvilėjoje.

Flavijus **Teodosijus** (379–395 m.)

Flavijus Teodosijus

Teodosijus, kaip ir Trajanas bei Hadrianas, buvo kilęs iš Ispanijos ir, panašiai kaip jie, turėjo tvirtą charakterį. Gavęs valdyti rytinę imperijos dalį, jis apdairiai, tačiau atkakliai kovojo su gotais. Išnaudodamas gotų tarpusavio nesutarimus, Teodosijus užmegzdavo draugiškus ryšius čia su vienu, čia su kitu jų vadu, įtikindamas kai kuriuos pereiti tarnauti romėnams. Mirus pačiam pavojingiausiam iš gotų vadų Fridigernui, Teodosijus su gotais sudarė sutartį, pagal kurią vestgotai už tam tikrą sumą ir leidimą apsigyventi Trakijoje bei Mezijoje sutiko jam padėti kariuomene. Su jų pagalba Teodosijus 392 m. sumušė imperatoriaus sosto siekusių retoriaus Eugenijaus ir narsaus franko Arbogasto būrius.

Gotai dabar gavo visą Balkanų pusiasalio šiaurės vakarų dalį (386 m.) ir gyveno valdomi savo giminių vadų ir seniūnų, nepriklausomi nuo romėnų teismo ar vietininkų galios, tad susikūrė pusiau savarankiška valstybė Romos teritorijoje. Nuo IV a. pabaigos Romos armija, kurios pagrindinė dalis žuvo mūšyje prie

Adrianopolio, buvo sudaroma iš apsigyvenusių imperijos pasienyje ir samdomų už algą barbarų – federatų būrių. Barbarai netgi mėgino iškelti savo kandidatus į imperatoriaus sostą, jų karvedžiams buvo suteikiami garbingi konsulų ir patricijų titulai. Iškilmėse jie apsirengdavo konsulų drabužiais (auksu ir brangenybėmis ataustomis trabejomis), bet turėjo ilgus plaukus, paprastai vilkėdavo kailinius drabužius ir nuolat būdavo su ginklu. Tokia laukinė jų išvaizda padėjo atsirasti barbariškai madai ir tarp Romos jaunuolių.

Įnirtingai kovodamas su pagonimis, Teodosijus uždraudė visus pagoniškuosius aukojimus, o 393 m. paskutinį kartą įvyko ir Olimpinės žaidynės. Antrojo visuotinio Bažnyčios susirinkimo metu Konstantinopolyje jis palaikė Atanazą, skelbusį, kad Kristus ir Dievas Tėvas yra tos pačios prigimties ir atmetė Arijaus mokymą, esą, Kristus yra pavaldus Dievui Tėvui. Krikščionybė buvo paskelbta valstybine religija. Tuoj po to prasidėjo pagoniškųjų apeigų ir šventyklų naikinimas, tad anksčiau persekiojamieji krikščionys patys virto persekiotojais. Kartą supykęs už kai kurių pareigūnų nužudymą Tesalonikėje (dabartiniai Salonikai Makedonijoje), Teodosijus, apsimetęs, kad kviečia į žaidynes, liepė sukviesti į cirką 7 000 Tesalonikės gyventojų, apsupti juos ir visus iššudyti... Po kiek laiko imperatoriui panorus apsilankyti vienoje iš Milano bažnyčių, priešais išėjo vyskupas Ambrozijus ir uždraudė jam į bažnyčią įžengti, nes jo rankos esą suteptos krauju. Teodosijus pakluso ir sutiko su vyskupo paskirta 8 mėnesių atgaila. Tokia tuomet jau buvo bažnyčios galia...

389 m. Aleksandrijos vyskupas Kirilas sušaukė krikščionių fanatikų minią ir liepė sunaikinti puikioje Ozyrio šventykloje buvusias statulas bei kitas pagonių šventyklas. Buvo sunaikinta ir didžioji dalis šventyklos požemiuose saugotos bibliotekos, kitos pagonių šventyklos sugriautos arba paverstos krikščionių bažnyčiomis, pvz., Romos Panteonas tapo Visų Šventųjų bažnyčia, o Atėnų Partenonas – Dievo Motinos bažnyčia. 393 m. sugriautos Olimpijos šventyklos, o garsioji Dzeuso statula pervežta į Konstantinopolį.

394 m. tapęs keliems mėnesiams vienvaldžiu imperijos šeimininku, Teodosijus susirgo ir 395 m. pradžioje mirė, turtingesnius ir kultūringesnius Rytus palikęs valdyti savo sūnui Arkadijui, o suniokotus Vakarus – kitam sūnui Honorijui. **Taip įvyko paskutinis ir galutinis Romos imperijos padalijimas. Nuo tos akimirkos nebeliko vieningos valstybės ir vieno imperatoriaus.**

Romos imperijos vakarinės dalies žlugimas

18-mečio **Arkadijaus** globėju tapo garbėtroška galas Rufinas, o 11-mečio **Honorijaus** – patyręs ir sumanus vandalas Stilichonas. Gana greitai, matyt, Stilichono sumanymu, Rufinas buvo nužudytas, tačiau rytinės imperijos dalies Stilichonui užvaldyti neteko, nes prie Arkadijaus atsiradęs Eutropijus nekentė Stilichono, jie nuolat tarpusavyje konfliktavo ir netgi siundė barbarus įsiveržti į vienas kito teritoriją.

Arkadijui liovusis vestgotams mokėti kasmetinį mokestį, šie, vadovaujami Alaricho, iš Trakijos ir Mezijos pasuko į pietus, į graikų gyvenamas sritis, ir visai nestabdomi priėjo prie Atėnų. Atėniečiai didele pinigų suma atsipirko nuo ateivių siautėjimo, tačiau Korintas, Argas ir Sparta buvo visai sugriauti, labiausiai kariai išnaikino visus graikų civilizacijos pėdsakus. Graikijai į pagalbą atskubėjęs Stilichonas prisivijo Alarichą prie Olimpijos, bet Alarichas netikėtu išpuoliu perkirto priešo linijas ir pasitraukė į Epyrą. Alarichą nustebino žinia, kad Arkadijaus globėjai paskelbė jį visos Ilyrijos vyriausiu valdytoju. Supratęs užuominą jis tuojau pat pasuko Italijos link, tačiau Stilichono kariuomenės buvo sumuštas prie Polencijos, o paskui prie Veronos. Tai įvyko 403 m. ir Alarichas pasitraukė į Ilyriją.

Paskutinį kartą Romos gyventojai džiaugėsi pergalės triumfu, **paskutinį kartą Koliziejuje įvyko gladiatorių kautynės**, tačiau ir jos buvo pertrauktos netikėtai į areną išbėgusio vienuolio, kuris puolė išskirti susikibusių gladiatorių. Įsiutę žiūrovai tąsyk vienuolį užmušė, bet **imperatorius Honorijus 403 m. išleido ediktą, uždraudusį šias kruvinas žaidynes amfiteatruose**. Nestipraus kūno ir dvasios Honorijus savo rezidenciją iš Milano perkėlė į pelkių apsuptą gerai įtvirtintą Raveną ir leido savo dienas liūdnai bei neveikliai.

405 m. į Italiją ir vėl įsiveržė germanų gentys – konungo Radagaiso vadovaujami vandalai, burgundai, svebai ir kiti barbarai. Stilichonas į savo kariuomenę priėmė net paleistus į laisvę vergus bei kolonus. Florencijos miesto gyventojai didvyriškai pasipriešino ir sustabdė barbarus pakeliui į Romą, tad Stilichonui lengviau buvo sukaupti jėgas ir priešo pajėgas išblaškyti. Radagaisas pateko į romėnų

nelaisvę ir buvo nužudytas, o rinktiniai jo 12 000 karių perėjo pas Stilichoną. Likusioji Radagaiso kariuomenė, viską siaubdama, patraukė į Galiją. Taip romėnai prarado ir Galiją, tas pats atsitiko ir su Ispanija. Laukinės germanų gentys, nešdamos mirtį ir nelaimes, įsiveržė į derlingas Ispanijos lygumas ir apsigyveno tuščiose jos srityse: alanai Portugalijoje, vandalai Andalūzijoje, burgundai – Reino aukštupyje ir rytinėje Galijoje.

Stilichonas jau nebegalėjo apginti Romos provincijų – jam teko saugoti Italiją ir savo paties valdžią, todėl sudarė sutartį su Alarichu, pagal kurią šis gotų karalius gavo 4 000 svarų aukso duoklę ir imperijos prefekto titulą, o pats turėjo bent jau netrukdyti Stilichonui pašalinti iš sosto septynmetį **Teodosijų II**, 408 m. pakeitusį savo tėvą Arkadijų. Honorijaus dvariškiai įtarė, kad Stilichonas tokiu būdu imperatoriaus sostą ruošia savo sūnui. Jų įtikintas Honorijus įsakė nužudyti gabiausią savo karvedį ir visus jo artimuosius bei draugus, o pats atsisakė Alarichui mokėti duoklę.

Alarichas

408 m. Alarichas apsupo Romą. Greitai baigėsi maisto produktai, tad apsuptieji turėjo pradėti derybas su priešu. Romėnų pasiuntiniai gąsdino Alaricho derybininkus tuo, kad mieste romėnų yra labai daug ir jie labai patyrę karo reikaluose, bet Alarichas pajuokiančiai atrėžė: „Kuo tankesnė žolė, tuo lengviau ją šienauti!“ ir sutiko pasitraukti tuo atveju, jei gaus 5 000 svarų aukso, 30 000 svarų sidabro, jeigu jam bus sugrąžinti visi germanų kilmės vergai. Kai Romos pasiuntiniai paklausė: „Tai ką gi tu palieki mums?“, Alarichas pašaipiai atsakė: „Gyvybę!“ Gavęs viską, ko reikalavo, jis pasitraukė nuo Romos ir ėmė derėtis su Honorijumi, o kai Honorijus atmetė Alaricho sąlygas, šis vėl grįžo prie Romos, 410 m. šturmu ją užėmė ir visą savaitę siaubė šį miestą (pagal vieną legendą Romos vartus atvėrė Alaricho palikti tarnauti senatoriams kariai, atlikę „Trojos arklio“ funkciją).

Romos išniekinimas padarė didžiulį įspūdį to meto žmonėms. Kai kam atrodė, kad atėjo pasaulio pabaiga. Krikščionių autorius Jeronimas rašė: „Mano balsas nutrūko, kai aš išgirdau, kad nugalėtas miestas, kuriam pakluso visas pasaulis, kai užgeso pats ryškiausias

spindulys ir imperijos galva atkirsta nuo kūno, kai su Roma žuvo ir visas pasaulis“. Tiesa, kitų krikščionių autorių nuomone, Roma buvo nubausta už jos gyventojų nuodėmes. Pasak Augustino, visos pagoniškosios valstybės – blogio ir prievartos šaltinis ir, būdamos nepatvarios, tiesiog pasmerktos pražūčiai. **Galima sakyti, kad nuo šiol ne tik baigėsi Romos imperijos agonija, kurios paskutiniu kvėptelėjimu tiktų laikyti kariuomenės žūtį 378 m. prie Adrianopolio, bet ir prasidėjo valstybės kūno dalių tąsymas bei niokojimas. Barbarų genčių pulkai, tarsi juodvarniai, grobstė menkai ginamas arba ir visai neginamas provincijų žemes, kūrė ten savo gyvenvietes, naikino buvusius Romos didybės pėdsakus.** Po vestgotų įsiveržimo į Italiją ir Romos išniekinimo Vakarų imperija iš tiesų liovėsi gyvavusi. Iki V a. vidurio buvo prarastos Afrika, Britanija ir Panonija, pačioje Italijoje šeimininkavo federatų barbarų būrių vadai. Tačiau ir šiuo laikotarpiu dar šmėksteli įvairių istorijos mums išsaugotų Romos valstybės gelbėtojų vardai...

Iš Romos Alarichas su kariauna pasuko į Kampaniją, o paskui į pietus. Brutijuje jis staiga mirė ir su daugybe brangenybių buvo palaidotas Buzentinos upės vagoje. Kad niekas nesužinotų, kur jis palaidotas, belaisviai, keitusieji upės kryptį ir kasusieji kapą, buvo iššudyti. Alarichui tada buvo 34 metai. Jo įpėdinio Ataulfo vadovaujami gotai pasuko į pietinę Galiją ir Ispaniją, kur ir susikūrė barbarų valstybė – Vestgotų karalystė. Roma tam pasipriešinti jau nebeturėjo jėgų...

Kai 423 m. nuo vandėnės ligos mirė Honorijus, jo sesuo Placidija, ištekėjusi už karvedžio Konstancijaus, pagimdė du vaikus – Honoriją ir Valentinianą pareikšdama teises į sostą sūnaus Valentiniano naudai, tad buvo pašalintas kurį laiką valdęs Joanas ir imperatoriumi paskelbtas mažametis **Valentinianas III** (425–455 m.), o faktiškai tuo metu valdė Placidija kartu su savo favoritu Aecijumi Flavijumi. Šis talentingas, bet suktas žmogus apšmeižė Afrikos vietininką Bonifacijų imperatoriaus dvarui, o kartu ir patį Bonifacijų, prisidengdamas draugyste, perspėjo dėl galimų jam gresiančių nemalonumų iš dvaro pusės. Bonifacijus patikėjo ir, norėdamas atremti pavojų, iš Ispanijos pasikvietė vandalus, kuriems vadovavo Geizerichas. Vandalai griovė miestus, žudė taikius gyventojus, tad Bonifacijus bandė su jais kariauti, tačiau dukart pralaimėjęs atvirame mūšyje, pasislėpė įtvirtintame Hipono mieste ir 14 mėnesių jį gynė, po to su likusiais miesto gyventojais išplaukė į Italiją ir atsidavė Placidijos žinion.

Placidija, sužinojusi apie Aecijaus klastą, maloniai sutiko Bonifacijų, kuris susikovė su Aecijaus kariuomene ir nugalėjo, bet pats mirė 431 m. nuo žaizdų. Aecijų, sunkiai gelbėjusį vakarinę imperijos dalį nuo įvairių barbarų, ištiko Stilichono likimas. Imperatoriaus Valentiniano III favoritas Iraklijus apšmeižė Aecijų, esą, šis nori užimti sostą ir imperatorius Valentinianas jį nudūrė, bet ir pats Valentinianas krito nuo dviejų Aecijaus tarnų kardo. 455 m. imperatoriumi tapo Petronijus **Maksimas.**

Tačiau grįžkime prie šiek tiek ankstesnių įvykių. **Azijos klajokliai hunai dar 375 m. ėmė veržtis į Vakarus ir, spausdami ostgotus, Europoje sukėlė tautų kraustymąsi. Atilos suvienyta hunų ir kitų genčių kariauna kaip koks škvalas ar baisi audra užgriuvo Europą, jos gyventojams keldama siaubą savo papročių ir elgesio žiaurumu.** Rytinės imperijos dalies valdovas nuo hunų atsipirko auksu, tad jie įsiveržė į Galiją. Prieš Atilą stojęs sumanus politikas ir geras karvedys Aecijus į sąjungą prieš hunus įtraukė senus imperijos priešus vestgotus, burgundus, saksus, alanus bei kitas gentis ir 451 m. Katalaunų laukuose (centrinės Prancūzijos sritis) įvyko lemiamas mūšis. Kautasi buvo nuožmiai, žvėriškai ir atkakliai. Hunai galų gale paliko kovos lauką ir pasislėpė savo stovykloje, tačiau ir Aecijaus sudarytoji sąjunga netrukus iširo, o Atilos ordos po metų vėl puolė Šiaurės Italiją. Atila reikalavo, kad jam būtų išduota Valentiniano sesuo Honorija, kuri, uždaryta vienuolyne, slapta siūlė jam savo ranką kartu su jai priklausančiomis provincijomis. Atila užpuolė Akvilėją, Veroną, Kremoną ir Milaną Šiaurės Italijoje, o išsigandęs Valentinianas paliko Raveną ir pabėgo į Romą. Atila jau ruošėsi pulti ir Romą, tačiau netikėtai pasitraukė, galbūt todėl, kad romėnų pasiuntiniai su vyskupu Leonu I priešakyje davė jam milžinišką išpirką, galbūt pelkėtos vietovės labai išretino jo kariauną. Atila privertė tapti jo žmona vieno iš sumuštos burgundų kariuomenės vado dukterį puikiąją Ildeką ir pirmąją naktį po vestuvių mirė: manyta, kad jis buvo nužudytas pačios Ildekos, atkeršijusios už jos tautos gėdą. Po Atilos mirties pakriko ir visa hunų valstybė: vieni apsigyveno Dakijoje, kiti Panonijoje, treti Moravijoje ir kitur. Hunų likučiai pasitraukė Volgos link ir ten susimaišė su kitomis klajoklių gentimis.

455 m. imperatoriumi tapęs Maksimas ėmė siekti, kad Valentiniano našlė Eudoksija taptų jo žmona. **Eudoksija į pagalbą pasikvietė vandalus.** Geizerichas su laivynu pasirodė Ostijos uoste ir

neatsižvelgdamas į vyskupo Leono prašymus 14 dienų siautėjo mieste. Vandalai iššudė arba pavertė vergais šimtus tūkstančių Romos gyventojų, o visa tai, ko negalėjo arba nenorėjo pasiimti su savimi, daužė ir degino. Šitoks beprasmiškas naikinimas ir pagimdė žodį *vandalizmas*. **Po tokio pogromo milžiniškas miestas – amžinoji Roma virto griuvėsių krūva, kurioje glaudėsi keletas tūkstančių likusių gyvų miestiečių.** Vakarinės imperijos centras buvo perkeltas į pelkėtoje vietovėje stovėjusį Ravenos miestą Šiaurės Italijoje. Štai šioje Ravenoje ir aplinkiniuose miestuose leido laiką paskutiniai Vakarų imperijos valdovai, kurių valdžią faktiškai pripažino tik kaimyninės sritys. Imperatorių Maksimą nužudė riaušininkai, o vandalai, prisikrovę grobio, vesdamiesi kelis tūkstančius garbingų romėnų, grįžo į Afriką. Roma buvo palikta likimo valiai...

475 m. vienas iš germanų karvedžių Orestas paskelbė Vakarų imperijos imperatoriumi savo 15-metį sūnų **Romulą**, o faktiškai valdė pats. Italijos gyventojai berniukui davė pašiepiamą vardą **Augústulus**, t. y. Augusčiukas. **Tačiau jau 476 m. prieš Orestą sukilo germanų karvedys Odoakras, Oresto būriai buvo sumušti, o pats Orestas žuvo. Odoakras jau nebebandė išlaikyti vakarinės Romos imperijos egzistavimo regimybės, privertė Romulą Augustulą atsisakyti imperatoriaus titulo ir nusiuntė diademą bei kitus imperatoriškosios valdžios simbolius į Konstantinopolį.** Lydinčiame tą siuntinį laiške buvę parašyta, kad panašiai kaip saulė danguje, taip imperatorius Žemėje turi būti vienas.

Odoakras atėmė iš Italijos stambiųjų žemvaldžių du trečdalius jų žemės ir išdalijo sklypus savo kariams – germanams ir prie jų prisidėjusiems vergams, kolonams bei laisviesiems beturčiams. Senoji vergvaldinė visuomenės sistema liovėsi egzistavusi ne tik Italijoje, bet ir kitose vakarinėse Vidužemio jūros baseino šalyse. Prasidėjo naujas pasaulinės istorijos etapas – feodalizmo epocha, vadinamieji viduramžiai.

Susitaręs su buvusios imperijos rytinės dalies imperatoriumi Zenonu, kuris išsireikalavo teisę vienintelis būti vadinamas augustu, Odoakras gavo patricijaus titulą ir valdė (476–493 m.) visai savarankiškai. Rytinė (Bizantiškoji arba Graikiškoji) buvusios Romos imperijos dalis gyvavo iki 1453 m., kol pateko į turkų priklausomybę.

***Sic tránsit gloria mundi* – taip praeina žemiškoji šlovė… Taip baigėsi ir amžinosios Romos *(Roma aeterna)* iškilimo, klestėjimo ir nuopolio istorija.**

ROMOS ISTORIJOS ŠALTINIAI

Epigrafika

Labai įdomu prisiminti, kokiu keliu iki mūsų laikų atėjo žinios apie senovės romėnų gyvenimą. Tų kelių buvo tikrai ne vienas, o pirmiausia – epigrafika ir paleografija. Graikiškos kilmės žodis *epigrafika* reiškia įrašą, užrašytą (įbrėžtą) kokiu nors aštriu daiktu ant kietos medžiagos paviršiaus. Ta kietoji medžiaga galėjo būti akmuo, metalas, kaulas, mediena, tinkas, keramika ir kt. Užrašyti ant minkštos medžiagos (papirusų, pergamento, drobės) tekstai ir jų skaitymas yra paleografijos mokslo sritis, tačiau ta minkštoji medžiaga iš antikos laikų mūsų arba visai nepasiekė, arba pasiekė labai fragmentiškai. O štai minėtoji epigrafika pasiekė ir mūsų laikus.

Labiausiai vertėtų paminėti vadinamąjį CIL *(Corpus Inscriptiónum Latinárum)* – lotyniškųjų įrašų rinkinį ir Hermano Dessau (Dess.) epigrafikos rinkinį. XIX a. Berlyno mokslų akademijoje Teodoras Momzenas pateikė 15 tomų lotyniškų įrašų išleidimo projektą. Pirmasis tomas išėjo 1863 m., ligi šiol šis reikšmingas darbas dar nebaigtas. Momzenas ir jo kolegos apvažinėjo visą Italiją bei didelę Europos dalį ir labai kruopščiai nukopijavo įrašus nuo originalų. Trumpuose komentaruose nurodoma įrašo radimo vieta ir kas jį perrašė. Hermano Dessau epigrafikos rinkinys susideda iš 3 tomų, kuriuose surinkti 9522 svarbiausi įrašai, sugrupuoti ne teritoriniu principu, kaip CIL, bet pagal turinį ir chronologiją. Įrašų tekstai smulkiai komentuojami, nurodoma ne tik radinio vieta ir laikas, bet ir iššifruojamos ypač sudėtingos santrumpos.

Į lotyniškosios epigrafikos lauką patenka visas antikinis pasaulis, sudėtingas ir tikras to meto gyvenimas. Bet kuris rašytojas savo kūriniuose duoda atrinktus faktus, kažkiek apibendrintą gyvenimo paveikslą, **o įrašas nieko neapibendrina, jis yra pats gyvenimas**, jis – tartum atsitiktinai ligi mūsų laikų išlikę romėnų istorijos purslai iš pačios Romos ir tolimiausių jos provincijų kampelių, iš giliausios amžių tamsos iki viduramžių. Istorikui įrašas yra antikinio pasaulio politinės bei ekonominės istorijos šaltinis, iš kurio galima spręsti apie romėnų dvasinę ir materialiąją kultūrą, religinius kultus ir t. t. Iš epigrafikos sužinome apie „mažųjų“ žmonių psichinę sandarą, jų pažiūras, temperamentą, moralę, gyvenimiškąją energiją, padorumo ir savigarbos jausmą. Apie tokius tų žmonių bruožus mus pasiekusiuose antikos rašytojų kūriniuose beveik nieko nerasime, ten jie tik pasigailėtini neturtėliai – klientai, didesni ar mažesni sukčiai. Iš epigrafikos matome, kad, pvz., romėnas Liucijus Licinijus Nepotas, būdamas garbingas žmogus, jautė neapykantą įžūliems ir gobšiems žmonėms (Dess. 7519), kad barbaras Arimnestas, paverstas vergu, sąžiningu darbu pelnė šeimininko malonę ir pagaliau buvo paleistas į laisvę (CIL XII 5026), kad Apforo žmona Primila, su vyru taikoje išgyvenusi 30 metų, buvo puiki, dorybingo elgesio moteris (Dess. 7804), kad atleistinis, pedagogas Gajus Gargilijus Hemonas gyveno nesipykdamas, be skolų, savo turtu – skurdžius, bet dvasia – didžiausias turčius (Dess. 8436) ir t. t. Žinoma, **antkapiniai įrašai – epitafijos gal ir ne visada atspindėjo tikruosius tų žmonių bruožus, tačiau neabejotina, kad tie bruožai jų aplinkoje buvo vertinami**. O štai imperatorių bei jų giminaičių epitafijos dažniausiai be jausmo, jose nepažymėtas nė vienas žmogiškosios individualybės bruožas, nes, matyt, padorumas ir gerumas nebuvo tos savybės, kurios būtų vertinamos didžiūnų rūmuose (apie dvasines vertybes jų epitafijose mirtina tyla!).

Iš daugelio įrašų sužinome ir apie svarbius Romos istorijos įvykius. Tie įrašai dažnai vadinami elogijais ir buvo įamžinti ant įvairių statinių, statulų, šventyklų sienų. Palyginus Romos istorikų ir minėtųjų įrašų tekstus, kartais matyti jų neatitikimas. Netoli Romos rastame elogijuje, skirtame augurui, diktatoriui Manijui Valerijui Maksimui, rašoma, kad jis sugrąžino plebėjus iš Šventosios kalvos ir atkūrė taiką tarp patricijų bei plebėjų (Dess. 50). Tačiau istorikas Titas Livijus (2, 30) rašo, jog diktatoriumi buvęs 494 m. pr. Kr. Manijus Valerijus, sėkmingai baigęs karus su ekvais, volskais ir sabinais, iš

valstybinės veiklos pasitraukė, o plebėjus su patricijais tąkart sutaikė Menenijus Agripa. Manoma, kad elogijaus autorius naudojosi senesniais dokumentais, negu Livijus (Tacito liudijimu, senieji dokumentai Augusto laikais dar buvo išlikę, dauguma jų žuvo per didžiulį gaisrą Romoje 64 m., valdant Neronui). Iš epigrafikos galima sužinoti, kiek kartų kas buvo konsulu, diktatoriumi, pretoriumi ir t. t. Štai, tarkim, elogijuje, skirtame garsiajam romėnų karvedžiui Gajui Marijui, rašoma: „Gajus Marijus, Gajaus sūnus, septynis kartus konsulas, pretorius, liaudies tribūnas, kvestorius, auguras, kariuomenės tribūnas. Būdamas konsulu be aukojimų procedūros kariavo su Numidijos karaliumi Jugurta, paėmė jį į nelaisvę ir, švęsdamas antraisiais konsulavimo metais savo triumfą, įsakė jį vesti prieš savo (triumfo) vežimą... 71-aisiais gyvenimo metais jis, iš tėvynės išvarytas pilietinio karo, naudodamasis ginklu atgavo savo teises ir konsulu tapo septintąjį kartą... Į senatą įėjo apsirengęs triumfatoriaus drabužiais ir apsiavęs patricijams skirtais batais.“ (Dess. 59). Tačiau Plutarchas Marijaus biografijoje pasakoja, kad 104 m. pr. Kr. atšventęs triumfą po pergalės prieš Jugurtą, Marijus iš tiesų į senatą atėjo apsivilkęs triumfatoriaus drabužiais, tačiau todėl, kad senatoriai parodė nepasitenkinimą, išėjo ir grįžo jau vilkėdamas togą su purpurine juosta, t. y. įprastą senatorių drabužį.

Vėlgi, kai kuriuose elogijuose trumpai paminėtą kokio nors karvedžio poelgį Plutarchas aprašo daug plačiau. Elogijuje, rastame netoli Romos ir skirtame Liucijui Licinijui Lukului, išvardijamos jo pareigos: konsulas, pretorius, kurulinis edilas, kvestorius ir t. t., paskui teigiama, kad jis nugalėjo Ponto karalių Mitridatą bei Armėnijos karalių Tigraną ir tik trumpai užsimenama, kad „... išlaisvino savo kolegą iš apgulties, kai šis buvo sumuštas karaliaus Mitridato“. Iš Plutarcho parašytos Lukulo biografijos sužinome, jog 74 m. pr. Kr. senatas įpareigojo konsulus Liucijų Licinijų Lukulą ir Marką Aurelijų Kotą kariauti su Ponto karaliaus Mitridato VI kariuomene. Kare romėnams iš pradžių nesisekė, mat Kota nelaiku užpuolė Mitridato kariuomenę ir pralaimėjęs mūšius jūroje bei sausumoje, pateko į spąstus Kalchedone. Per vieną dieną Kota neteko 6 laivų su ekipažais ir 4 000 pėstininkų. Lukulo kariai nenorėjo gelbėti Kotos, trokšdami pulti Mitridato valdas, kol šis buvo apgulęs Kalchedoną, tačiau Lukulas karius įtikino, pasakęs, kad geriau iš priešo rankų ištrauktų vieną romėną, negu užimtų visas jo valdas. Tad šis Lukulo poelgis elogijuje ir vertinamas kaip jo garbingas žingsnis.

Kai kurie įrašai byloja, kad romėnai pagerbdavo, jų manymu, savo geradarius, aukodami nors ir nedideles sumas. Ant altoriaus, kuris rastas šventyklos griuvėsiuose Eskvilino kalvoje, buvo išlikę tokie žodžiai: „Imperatorius Cezaris Augustas, dieviškojo Julijaus Cezario sūnus, didysis pontifikas, vienuoliktąjį kartą konsulas… Iš pinigų, kuriuos jam suaukojo romėnų tauta jam nesant per sausio Kalendas, konsulaujant Jului Antonijui ir Afrikanui Fabijui…“ (Dess. 92). Svetonijus detaliau pasakoja apie naujametinius aukojimus, 2 dienas iš eilės švenčiant Augusto Oktaviano gimimo dieną. Visų sluoksnių gyventojai kasmet mesdavo į Kurcijaus ežerą monetas už jo sveikatą, o per Naujuosius metus į Kapitolijų atnešdavo savo dovanas ir palikdavo, net jei imperatoriaus tuo metu ten nebūdavo. Svetonijus Augusto biografijoje mini, jog už tas lėšas šis imperatorius vėliau pastatė įvairių dievų statulas.

Yra įrašų, kurie patvirtina arba paneigia istorikų veikaluose minimus dalykus. Ant didelės marmurinės urnos iš Augusto mauzoliejaus, kuri viduramžiais buvo naudojama kaip grūdų kiekio matavimo priemonė, išlikęs įrašas: „Marko Agripos dukters, dieviškojo Augusto anūkės, Germaniko motinos Agripinos palaikai“. Štai ši Agripina Vyresnioji buvo imperatoriaus Tiberijaus giminaičio karvedžio Germaniko žmona. Praėjus 10 metų po jos vyro mirties, Tiberijaus buvo ištremta į Pandaterijos salą ir ten nusižudė. Mirus Tiberijui, imperatoriumi tapo jaunesnysis šios Agripinos sūnus Gajus, istorijoje žinomas Kaligulos vardu. Svetonijus jo biografijoje pasakoja, kad Kaligula įsakė parvežti savo motinos ir brolio palaikus į Romą ir palaidoti Augusto mauzoliejuje. Taigi įrašas ant rastosios urnos patvirtina Svetonijaus pasakojimo tikrumą.

Epigrafikoje galima aptikti ir šiaip įdomių žinių. Štai Sicilijoje rastame įraše (Dess. 119) minima, jog Augusto žmona Livija graikų papročiu, dar būdama gyva, jau vadinama deive. Įraše, skirtame vergei Kosmijai (Dess. 1841), sakoma, kad jos šeimininkas – gydytojas Gajus Stertinijus Ksenofontas. Tikriausiai tai tas pats imperatoriaus Klaudijaus gydytojas Ksenofontas, kurio paslaugomis naudojosi Klaudijaus žmona Agripina Jaunesnioji, norėdama vyrą nunuodyti ir atverti kelią į valdžią savo sūnui Neronui. Apie tai pasakoja Tacitas „Analuose“. Dar viename įraše (Dess. 245), skirtame imperatoriui Vespasianui, kalbama, kad jis už savo lėšas sutaisė Romos kelius. Apie tai liudijo šio imperatoriaus biografijoje ir Svetonijus. Štai ką jis rašė: „Gaisrų nusiaubta sostinė buvo virtusi griuvėsiais ir dėl to –

neišvaizdi. Jis leido kiekvienam norinčiam pasiimti tuščius sklypus ir statytis namus, jeigu savininkai to nepadarė. Ėmęsis Kapitolijaus atstatymo jis pats pirmas savo rankomis šoko rinkti nuolaužų ir nešė jas ant savo pečių“. Ir dar apie vieną imperatorių: Romoje rastame įraše (Dess. 2188) rašoma apie istorijoje žinomą Heliogabalo vardu imperatorių, kuris šį vardą turėjo Romoje įsteigto Saulės dievo Helijo kulto garbei. Tačiau įraše šis vardas neminimas, nes, matyt, norėdamas atrodyti teisėtas iki jo buvusių imperatorių paveldėtojas, jis oficialiai buvo paėmęs Marko Aurelijaus Antonino vardą, kurį turėjo Karakala, Komodas ir Markas Aurelijus. Kai Heliogabalas 222 m. buvo nužudytas, senatas nusprendė šį oficialųjį jo vardą panaikinti ir po to Antonino vardo neturėjo nė vienas imperatorius.

Nepaprastai įdomu paskaityti užrašytus prakeikimų ir užkalbėjimų žodžius. ***Tábulae defixiónum*** **– švininės lentelės su prakeikimais, nukreiptais prieš privačius žmones arba net pareigūnus, buvo tam tikra juodoji magija.** Netoli Romos rastas įrašas, kur dėkojama Jupiteriui (Dess. 3001) už tai, kad jis panaikino vieno užkeikimo galią. Pasirodo, kažkoks valstybinis vergas pasinaudojo dar vienu būdu, kai prakeikiamųjų vardai buvo užrašomi ant vaško, o tuos vardus sudarančias raides pradurdavo kokiu nors aštriu daiktu. Municipijui (provincijos miestui) šis vergas tepė vašku mirusių aukštųjų pareigūnų dekurionų antkapių plokštes ir atliko minėtą veiksmą. Užkalbėjimas *(incantatio)* buvo žodinė formulė, kuria nekenčiamas asmuo paskiriamas požeminiams dievams ir visiškai patenka jų valion, palikdamas žemę ir netekdamas gyvybės. Tuos žodžius parašydavo ant švininių lentelių ir, susukę į ritinėlį, dėdavo į kieno nors laidojimo vietą, pvz., mauzoliejų. Viename tokiame ritinėlyje, kuris rastas Romoje, Markas Licinijus Faustas rašo: „Kaip kad čia palaidotas mirusysis negali nei kalbėti, nei šnekėti, taip ir Rodinė tegul būna mirusi ir negali nei kalbėti, nei šnekėti. Kaip kad mirusio nepriima nei dievai, nei žmonės, taip tegul įvyksta ir su Rodine ir tegul ji tiek tegãli, kiek čia palaidotas numirėlis...“

Lentelių būta įvairių, ne tik švininių. Įprastai jos vadinamos *tessérae*. Teseromis vadintos, žinoma, ne tik lentelės, bet ir kubeliai, pagaliukai, ratukai, o visa tai buvo gaminama iš molio, kaulo, medžio, bronzos, švino ir naudojama įvairioms reikmėms. Seniausiais laikais Romoje, norėdami sudaryti tam tikras sutartis su svetimšaliais, apsikeisdavo su jais „svetingumo teseromis“, sudarytomis iš dviejų puselių: sudedant jos turėjo sutapti pagal išlenkimo liniją ir tai buvo

tartum tos sutarties patvirtinimo daiktinis įrodymas. Tačiau vėliau sutarties tekstas jau rašomas ant dviejų lentelių, o tos lentelės eksponuojamos matomoje vietoje ir, tarkim, įamžindavo patrono vardą.

Šio skyrelio pabaigoje reikėtų pasakyti, kad įrašų randama ir ant daugelio kitų daiktų: vandentiekių, amforų su vynu, svarsčių, kariškų ženklų, šviestuvų, stulpų ir t. t. Bet visko juk neaprėpsi... Užbaigsime įrašu, pritvirtintu vinimis ant vieno stulpo, skyrusio dviejų sodų teritorijas (Dess. 8188): **„Kas ištrauks iš čia vinis, tegul jas įkala į savo akis!“** Taip palinkėti galėtume kai kam ir mūsų laikais...

Istorikų kūriniai

VIII–IV a. pr. Kr. istorijos šaltiniai

Analininkai-metraštininkai vardą gavo nuo žodžio *annáles*, reiškiančio pametinius užrašus, kuriuos į kalendorines lenteles rašė vyriausiasis pontifikas *(póntifex máximus)*. Čia buvo rašomi pareigūnų vardai ir ypatingi įvykiai, atsitikę tiems pareigūnams valdant: Saulės ar Mėnulio užtemimai, valstybės vidaus ar užsienio svarbūs įvykiai. Apie 130 m. pr. Kr. analai buvo surinkti į 80 knygų rinkinį *Annáles Máximi* ir laikomi reikšmingais seniausiojo Romos istorijos laikotarpio tyrimui. Vyresnieji analininkai įvykius dėstė chronologiškai, jų darbuose gausu netikslumų. Nuo antrojo Pūnų karo laikų jie rašė graikiškai, nes lotynų kalbos prozos stilius dar buvo nesusiformavęs. Žinomiausias iš vyresniųjų analininkų – III a. pr. Kr. gyvenęs Kvintas Fabijus **Piktoras**. Istorijos veikalą „Kilmės“ parašė jau lotyniškai Markas Porcijus **Katonas** (234–139 m. pr. Kr.), bet iš 7 šio veikalo knygų liko tik fragmentai. Katonas pasakoja apie Italijos genčių ir miestų istoriją, bet čia nėra karvedžių ar valstybės veikėjų vardų. Vėliau gyvenusieji analininkai (II a. pr. Kr. antroji pusė–I a. pr. Kr. pirmoji pusė) rašė lotyniškai, tačiau jie tik trumpai nušviesdavo seniausiąjį Romos istorijos laikotarpį, skirdami dėmesį vėlesniems

įvykiams. Iš jų darbų mus pasiekė maži fragmentai, tiesa, nemaža dalis žinių buvo panaudotos vėliau kūrusių istorikų, ypač Tito Livijaus, knygose.

Markas Terencijus **Varonas** (116–27 m. pr. Kr.) laikomas didžiausiu senovės Romos mokslininku. Jo veikalai sudarė 600 knygų, o istorijai labai svarbi istorinių portretų knyga „Atvaizdai“, kur buvo 700 žymių graikų ir romėnų veikėjų biografinių apybraižų, pateiktų poromis, tačiau iš daugybės kūrinių išliko tik traktatai apie lotynų kalbą ir žemės ūkį. Gaila, kad neišliko ir esminis istorinis veikalas, sutrumpintai vadinamas „Senybės“, bet gerai nors tai, kad Varono kūriniais naudojosi Dionisijas iš Halikarnaso, Plinijus Vyresnysis, Plutarchas, Aulas Gelijus ir kt. Dar vienas garsus antikvarinės krypties autorius buvo Verijus **Flakas**, Augusto anūkų auklėtojas, parašęs kelis istorinius veikalus, iš kurių irgi liko tik fragmentai. Daug žinių apie seniausiąjį Romos istorijos laikotarpį yra Marko Tulijaus **Cicerono** (106–43 m. pr. Kr.) kūriniuose, ypač jo dialoguose „Apie valstybę“ ir „Apie įstatymus“. Pirmajame dialoge rašoma apie karalių valdymą, ypač teigiamai charakterizuojamos Servijaus Tulijaus reformos. Antrajame minėtame dialoge daug dėmesio skiriama decemvirų kolegijos veiklai, aptariamos aukštųjų magistratų funkcijos. Ciceronas rėmėsi Katono veikalu „Kilmės“, vyresniųjų analininkų kūriniais bei Dvylikos lentelių įstatymais. Išsamiausiai šio meto istorinė tradicija atspindima didžiausiame Tito **Livijaus** veikale „Nuo Miesto įkūrimo“. Iš 142 knygų karališkajam ir ankstyvosios Respublikos laikotarpiui (VIII–IV a. pr. Kr.) skirta 10 knygų, o pirmoji dekados knyga visa skirta karalių epochai. Rašydamas pirmąją dekadą, Livijus rėmėsi analininkų Fabijaus Piktoro, Kalpurnijaus Pizono ir kitų darbais.

Imperijos metais pasirodė nemažai sutrumpintų Romos istorijos apžvalgų, kuriose apie ankstyvąjį laikotarpį rašė Velėjus **Paterkulas**, Anėjus **Floras** – karalių epochą vadinantis romėnų tautos vaikyste, o ankstyvąją Respubliką – jaunyste, Valerijus Maksimas ir kt. II a. pasirodė **Aulo Gelijaus** knyga „Atikos naktys“, iš kurios ankstyvojo Romos istorijos meto temai svarbiausia yra 17-oji knyga. Paminėtini ir vėliau gyvenusių **Makrobijaus** bei Seksto **Viktoro** vardai, o taip pat svarbūs ir poetų Vergilijaus, Ovidijaus, Propercijaus kūriniuose minimi istorijos momentai.

Įsivaizduoti senąjį Romos istorijos laikotarpį be senovės Graikijos rašytojų teikiamos medžiagos irgi būtų sunku. Remdamiesi dar senesniais graikų autoriais, Polibijas, Diodoras Sicilietis, Dionisijas iš

Halikarnaso, Plutarchas, geografas Strabonas paliko daug vertingų žinių ir apie Romos valstybės istorijos pradžią. **Diodoras**, kilęs ir Sicilijos miesto Agirijaus (90–21 m. pr. Kr.), persikėlęs gyventi į Romą, parašė „Istorinę biblioteką“, kurią sudarė 40 knygų, tiesa, kai kurių liko tik fragmentai, o gerai išliko 21–22 knygos. Žinios apie ankstyvąją Romos istoriją čia nėra rišlus pasakojimas, jos pateikiamos nedideliais fragmentais, kaitaliojant Graikijos ir Sicilijos istorijos faktus. Jaunesnysis Diodoro amžininkas retorius **Dionisijas iš Halikarnaso**, 30 m. pr. Kr. atsikėlęs į Romą, 7 m. pr. Kr. parašė veikalą, skirtą seniausiajam Romos istorijos laikotarpiui ir susidėjusį iš 20 knygų – „Romos archeologija“. Išliko įvykių iki 443 m. pr. Kr. aprašymas. Dionisijas stengėsi įtvirtinti graikų ir romėnų giminystės idėją, visaip liaupsino kilmingąsias Romos gimines, garsių vyrų laidotuvėse sakomas kalbas *laudatiónes*.

Dionas Kasijus (155–235 m.) parašė detalią „Romos istoriją“, sudarytą iš 80 knygų. Seniausioji Romos istorija pasakojama 1–2 knygose, o ankstyvosios Respublikos įvykiai – 3–7 knygose. Tačiau iš tų knygų likę tik fragmentai. Didelę vertę turi **Plutarcho** (46–130 m.) parašytos „Paralelinės biografijos“. Šioje knygoje pateikiami žymių graikų ir romėnų poriniai istoriniai portretai. Iki mūsų laikų išliko 46 paralelinės ir dar atskiros 4 biografijos. Seniausiojo Romos istorijos meto supratimui svarbios Romulo, Numos Pompilijaus, Valerijaus Poplikolos, Gajaus Marcijaus (Koriolano) ir Kamilo biografijos. Kurdamas šį veikalą, Plutarchas rėmėsi ne tik graikų, bet ir romėnų autorių kūriniais, kurių jau nėra išlikę. Ši šaltinių apžvalga nukentėtų, jei nepaminėtume dar dviejų graikų autorių – **Apiano** ir **Strabono**. Apianas (II a. po Kr.) parašė „Romos istoriją“, kuri išdėstyta pagal geografinį-etninį planą. Visas veikalas suskirstytas į 24 knygas, kiekvienoje pasakojama apie romėnų karus su įvairiomis tautomis ir tų tautų įjungimą į Romos valstybės teritoriją. Pirmojoje knygoje kalbama apie karališkąjį laikotarpį, antrojoje apie romėnų karus su kaimynais ir Lacijaus užkariavimą, trečiojoje apie Apeninų pusiasalio užkariavimą ir kt. Šiek tiek žinių apie ankstyvąją Romos istoriją galima rasti ir Strabono „Geografijos“ penktoje bei šeštoje knygose. Pradžioje minėto Polibijo „Visuotinėje istorijoje“ žinių apie šį laikotarpį mažai, tad jį aptarsime vėliau.

III–I a. pr. Kr. istorijos šaltiniai

Iš vyresniųjų analininkų šio laikotarpio istorijai pats svarbiausias, matyt, Kvintas Fabijus Piktoras, kurio „Analais“ naudojosi Titas Livijus ir daugelis kitų istorikų. Markas Porcijus Katonas ketvirtoje „Kilmių“ knygoje pasakoja apie pirmąjį Pūnų karą, penktoje – apie antrąjį Pūnų karą, o dviejose paskutinėse apie kitus romėnų karus. Apibūdindamas Katono veiklą, Ciceronas rašė, kad Romos valstybėje tais laikais nebuvo nieko, ko nebūtų žinojęs ar ištyręs, o vėliau ir aprašęs Katonas. Daugelyje jo, tiesa, neišlikusių kūrinių buvo kaltinimai, nukreipti prieš kilminguosius, priklausiusius priešiškoms Katonui aristokratų grupuotėms.

Iš viduriniųjų analininkų (Kalpurnijaus Pizono, Venonijaus, Fanijaus ir kt.) bei jaunesniųjų (Klaudijaus Kvadrigarijaus, Valerijaus Anciato ir kt.) liko tik kūrinių fragmentai. Mokslininkų nuomone, buvo iškraipomi faktai, keičiami žuvusių karių ar belaisvių skaičiai, sąmoningai žeminami arba aukštinami politiniai veikėjai. Tačiau ir jų veikalais naudojosi Livijus, Dionisijas iš Halikarnaso, Plutarchas bei kiti istorikai, tad galima daryti išvadą, kad ir pastarųjų kūryboje neišvengta šališkumo bei netikslumų. Nepasiekė mūsų dienų labai svarbūs II–I a. pr. Kr. politinės kovos liudytojai – garsių Romos oratorių kalbos, prisiminimų literatūra, panegirikos, pamfletai ir kitų žanrų istoriniai šaltiniai. Gerai tik viena, kad jais naudojosi Titas Livijus ir Plutarchas, kad jų mintis „sugėrė“ ir Ciceronas. Antroje II a. pr. Kr. pusėje „Visuotinę istoriją“ parašė **Polibijas**. Savo darbe jis stengėsi parodyti, kodėl Roma pajungė tiek daug genčių ir tautų. Romos galybę Polibijas aiškino jos valstybinės santvarkos ypatybėmis – aristokratinės, demokratinės ir monarchinės valdymo formų derinimu. Jis nustatinėjo šaltinių patikimumą, ieškojo priežastinio istorijos įvykių ryšio ir manė, kad istorija gali mokyti ir būti praktiškai naudinga.

I a. pr. Kr. istorijos tyrimui labai vertingi Marko Tulijaus Cicerono veikalai, kalbos ir laiškai. Politines jo pažiūras nulėmė priklausymas konservatyviajai Romos aristokratų respublikonų daliai. Ciceronas laikėsi mišrios (monarchijos, oligarchijos (svarbiausių

valstybei žmonių autoriteto) ir demokratijos formų vienybės principo, taip pat „luomų santaikos“, t. y. senatorių ir raitelių sąjungos prieš plebsą bei pretendentus į monarcho valdžią idėjos. Jo kalbose, nukreiptose prieš Marką Antonijų bei kitus Cezario šalininkus ir vadinamose „Filipikomis“, lyginant jas su graiko Demosteno kalbomis prieš Makedonijos karalių Filipą, gausu faktinės medžiagos apie pilietinį karą. Kalbose prieš Sicilijos vietininką Verį arba ginant poetą Archiją – galybė žinių iš ekonominės, kultūrinės ir buities istorijos. Tačiau Cicerono pažiūros nebuvo pastovios, 3 kartus savo nuomonę keitė jis, pvz., apie Cezarį. Labai svarbus yra Cicerono epistoliarinis palikimas, kurį surinko ir išleido jo atleistinis Tironas. Ciceronas susirašinėjo su daugeliu politinių veikėjų: Gajumi Kasijum, Marku Brutu, Decimu Brutu, o taip pat ir su Cezario armijoje tarnavusiu savo broliu Kvintu, laiškuose komentavo visas peripetijas ir intrigas dėl aukštųjų pareigybių, visus gandus ir to meto įvykius. Netgi jo filosofiniuose traktatuose galima rasti istorinių žinių.

Gajaus Julijaus **Cezario** (100–44 m. pr. Kr.) istoriniuose kūriniuose „Užrašai apie galų karą“ ir „Užrašai apie pilietinį karą“ yra daug vertingos medžiagos apie I a. pr. Kr. politinius įvykius, kuriuose dalyvavo ir pats šių veikalų autorius. Cezaris kariavo ne tik Galijoje, bet ir Germanijoje bei Britanijoje maždaug 58–51m. pr. Kr. Visa tai aprašydamas, Cezaris toli gražu ne visur objektyvus, mat stengėsi nuslėpti savo ne visada pateisinamus ir net nusikalstamus veiksmus. Jis norėjo parodyti, kad tie karai buvo neišvengiami, tad kai kuriuos faktus nutylėdavo, visokeriopai pabrėždamas savo karių narsumą ir sugebėjimą nugalėti didžiulius sunkumus. Knyga apie pilietinį karą dar labiau tendencinga. Čia jis bando įtikinti, kad pats nėra kaltas dėl to karo, neslepia savo paniekos priešininkų atžvilgiu, Pompėjų vaizduoja kaip visišką bevalį ir neryžtingą karo vadą, netikslūs skaičiai žuvusių mūšyje prie Farsalo. Vis dėlto abi knygos duoda daugybę žinių apie tuos reikšmingus įvykius ir jų negalima laikyti visai nepatikimomis. O kadangi kūriniai nebuvo užbaigti, tai atliko vienas iš Cezario karvedžių Aulas Hircijus, parašęs aštuntąją „Užrašų apie galų karą“ knygą, kuri pasakoja apie senato ir Cezario konfliktą prieš pat pilietinio karo pradžią. „Užrašai apie pilietinį karą“ pratęsti skyriumi „Aleksandrijos karas“, kur atspindėti ne tik Cezario karai Egipte, bet ir jo karvedžių veiksmai Ilyrijoje bei Ispanijoje, taip pat Cezario pergalė prieš Ponto karalių Farnaką.

Jaunesnysis Cicerono ir Cezario amžininkas Gajus **Saliustijus** Krispas (86–35 m. pr. Kr.) ne tik matė tuo metu vykusią aštrią politinę ir socialinę kovą, bet ir aktyviai pats joje dalyvavo Cezario pusėje. Svarbiausi jo veikalai – nedidelės monografijos „Jugurtos karas“ ir „Katilinos sąmokslas“. Saliustijus neslepia savo priešiškumo senato oligarchijai, kuri lengvai paperkama ir nesilaiko jokių teisės bei moralės normų, kad tik išlaikytų savo dominuojančią padėtį, tačiau autorius neidealizuoja ir plebso. „Jugurtos kare“ jis daug rašo apie Gajaus Marijaus, Cezario giminaičio, karinius nuopelnus. Nemažai fragmentų liko iš dar vieno Saliustijaus istorinio kūrinio „Istorija“, kur aptariami įvykiai nuo Sulos mirties iki Pompėjaus įsigalėjimo (78–67 m. pr. Kr.). Šis istorikas pateikė ne vien tik faktus ir datas, bet ir stengėsi parodyti veikėjų istorinę atsakomybę, kelią į ateitį. Jis sukuria istorinių asmenų pasakytas „kalbas“ ir netgi cituoja jų „laiškus“. Ypatingai įdomus Ponto karaliaus Mitridato VI neva parašytas laiškas Partų karaliui, kur siūloma sudaryti sąjungą prieš romėnus ir apibūdinama Romos užsienio politika.

Verta paminėti ir dar vieną autorių – Kornelijų **Nepotą** (109–32 m. pr. Kr.). Iš jo veikalo „Apie įžymius vyrus“ mūsų laikus pasiekė skyrius „Apie įžymius svetimų šalių karvedžius“, taip pat liko trumpos Katono Vyresniojo ir Pomponijaus Atiko biografijos. Vėlyvosios Respublikos epochai geriau pažinti gali tikti Hamilkaro ir Hanibalo biografijos.

Tačiau pagrindinis šaltinis Respublikos istorijai tirti yra jau minėtojo Tito Livijaus veikalas „Nuo Miesto įkūrimo“. Miestu, žinoma, čia vadinama Roma. 142-ose knygose aprašyti įvykiai iki Augusto posūnio Druzo mirties. Jau po autoriaus mirties veikalas buvo padalintas į dekadas – dalis po 10 knygų. Pirmoje dekadoje – karališkasis ir ankstyvosios Respublikos laikotarpiai, 3-ioje, 4-oje, 5-osios dekados dalyje vaizduojami įvykiai nuo antrojo Pūnų karo ir iki trečiojo Makedonijos karo. Liko fragmentų ir iš kitų knygų – pasakojimas apie karą su Sertorijumi, Cicerono charakteristika ir kt. Tito Livijaus knygos likimas iš tiesų nėra paprastas. Augustas jį labai vertino ir šis veikalas privalėjo būti visose viešosiose bibliotekose, mat Livijus, kaip ir Augustas, stengėsi pabrėžti senų gerų laikų patriotizmą, moralinį tyrumą ir tikėjimą savais, romėniškais, dievais. Svetonijus rašo, kad Gajus Kaligula įsakė Livijaus knygą iš bibliotekų pašalinti, nes šis autorius neva daugiažodžiauja ir nėra patikimas, o VI a. popiežius Gregorijus I įsakė ją netgi sudeginti, nes ten esą daug

pasakojama apie pagonių stabus. Savo milžiniškame kūrinyje Livijus panaudojo analininkų (Fabijaus Piktoro, Cincijaus Alimento, Kalpurnijaus Pizono ir kt.) darbus, graikų autorių žinias, Polibijo veikalą. Livijus savo šaltinius vertino kritiškai, lygino įvairias versijas, tačiau vis dėlto ir jo kūrinyje nemažai prieštaravimų, netikslumų karo veiksmų aprašymuose, dokumentinės medžiagos trūkumas, piktnaudžiaujama sukurtomis istorinių veikėjų kalbomis bei antgamtinių reiškinių *prodigia* gausa.

Šio meto Romos istorija domino ir Imperijos laikų rašytojus – Kremucijų Kordą, Seneką Vyresnįjį, Trazeją Petą, tačiau jų kūrinių neišliko. Livijaus medžiagą iš dalies papildo Velėjaus **Paterkulo** „Romos istorija“, **Eutropijaus** „Romos istorijos trumpas dėstymas“ – čia vyrauja karinė istorija, bet yra žinių ir apie sąmokslus bei maištus. Atskirų Respublikos istorijos faktų randama ir daugelio kitų autorių knygose (Aulas Gelijus, Makrobijus, Plinijus Vyresnysis ir t. t.). Iš gausių Marko Anėjaus **Lukano** (39–65 m.) kūrinių išliko tik „Apie pilietinį karą“, dažnai dar vadinamas „Farsalija“, mat čia vaizduojamas mūšis prie Farsalo, kur susikovė Cezario ir Pompėjaus kariuomenės. Poetas palaikė Pompėjaus pusę ir atstovavo stoiškajai opozicijai prieš monarchiją. Pabaigęs pasakoti apie Pompėjaus tragišką žūtį Egipte, jis pereina prie Katono Jaunesniojo ir laiko jį tikruoju žūstančios Respublikos gynėju. Neronas šią knygą uždraudė, bet po jo mirties ji turėjo didžiulį pasisekimą.

Svarbios medžiagos apie Respublikos meto įvykius suteikia graikų autoriai, o daugiausia minėtasis „Visuotinės istorijos“ autorius Polibijas (201–120 m. pr. Kr.). 16 metų gyvenęs Romoje kaip karo įkaitas, jis susipažino su daugeliu garsių Romos žmonių, o ypač su Scipionu Emilianu. Tai leido Polibijui tapti trečiojo Pūnų karo ir romėnų žygio pieš Numantiją liudininku, susipažinti su Afrikos žemėmis, Hanibalo keliu per Alpes, rytinėmis Iberijos (Ispanijos) pakrantėmis. Jam buvo prieinami ir valstybinio archyvo dokumentai. Svarbiausioje Polibijo knygoje pavaizduoti įvykiai nuo pirmojo Pūnų karo (264 m. pr. Kr.) iki Kartaginos sugriovimo (146 m. pr. Kr.). Iš 40 „Visuotinės istorijos“ knygų išliko pirmosios penkios, iš 6–18 knygų liko nemaži fragmentai. Romos istorijos tyrinėjimui ypač svarbi šeštoji knyga, pasakojanti apie romėnų valstybinę santvarką ir Romos armijos organizaciją. Romos valstybinę santvarką Polibijas laiko mišria, nes magistratai, labiausiai konsulai, jai suteikia teigiamą monarchijos pobūdį, senatas yra aristokratinės tradicijos nešėjas, o

tributiniai komicijai (Tautos susirinkimas) – demokratiškojo prado rodiklis.

Diodoro Siciliečio „Istorinėje bibliotekoje“ daug žinių apie vergų sukilimus Sicilijoje, Romos užsienio politiką ir socialinę kovą. Diodoras naudojosi daugelio graikų bei romėnų istorikų darbais, tad jo paties knyga duoda vertingų žinių apie mūsų laikų nepasiekusius kitus autorius. Anksčiau minėto Strabono knygoje „Geografija“ gausu naudingų žinių apie viso Vidužemio jūros baseino šalis, o 5-oje iš 17-os knygų pasakojama apie Italiją ir pačią Romą.

Strabono amžininkas buvo **Nikolajus iš Damasko**, parašęs „Istoriją“ iš 144 knygų bei daug kitų veikalų, bet likę yra tik fragmentai, tarp kurių – pasakojimas apie sąmokslą prieš Cezarį ir jo mirtį bei politines kovas po Cezario mirties. Iš rytinių Vidužemio jūros baseino žemių kilęs **Juozapas Flavijus** (37–95 m. po Kr.) paliko darbų apie tarptautinius to regiono santykius ir Romos politiką II–I a. pr. Kr. Gyvenimo pabaigoje jis išleido iš 20 knygų susidedančias „Judėjų senybes“, iš kurių Romos politikai rytinėje Vidužemio jūros dalyje skirtos 13–15 knygos. Čia yra įdomių žinių apie pilietinius karus I a. pr. Kr.

Apiano iš Aleksandrijos (II a.) „Romos istorijos“ 13–17 knygose yra pilietinių karų, vykusių 130–35 m. pr. Kr., istorija, jis pabrėžė ekonomines ir socialines politinės kovos priežastis. Šeštoje šio veikalo knygoje Apianas rašo apie romėnų kovas Ispanijoje, septintoje – apie karą su Hanibalu, aštuntoje apie trečiąjį karą su Kartagina ir Numidija. Ypatingą vertę istorikams turi vienuoliktoji knyga apie Romos karus su Sirija ir dvyliktoji apie jos karą su Ponto karaliumi Mitridatu VI. Reikšmingas Diono Kasijaus veikalas „Romos istorija“ buvo parašytas pirmoje III a. pusėje. Iš 80-ties šio kūrinio knygų liko tik dalis. Pradedant 35-ąja knyga, yra rašoma apie įvykius nuo 68 m. pr. Kr., o ypač daug dėmesio skiriama Julijaus Cezario politinei veiklai ir antrojo triumvirato sukeltų pilietinių karų pabaigai. Dionas įdėmiai nagrinėjo naudojamus istorinius šaltinius, ieškojo įvykių priežasčių ir reiškė savo nuomonę. Charakteringas yra labai neigiamas Diono požiūris į Ciceroną, o ypač, žūstančios senato oligarchijos vadus Brutą bei Kasijų.

Svarbią vietą tarp kitų autorių užima ir gerai žinomas Plutarchas su savo „Paralelinėmis biografijomis“. Iš 50-ties likusių biografijų 18 pasakoja apie Romos III–I a. pr. Kr. politinius veikėjus. Plutarchas panaudojo Posidonijo, Strabono, Tito Livijaus kūrinius, taip pat

rėmėsi karvedžių ir politinių veikėjų prisiminimais, tad jį galima laikyti vienu iš įdomiausių Respublikos meto rašytojų, kuris nėra vadinamas rimtu istoriku-mokslininku, tačiau atskleidžia daug reikšmingų įvykių detalių.

Imperijos meto istorijos šaltiniai

Jau minėtasis I a. autorius Velėjus Paterkulas istorinėje savo apybraižoje pasakoja apie paskutinius Augusto valdymo metus ir Tiberijaus principatą, kuriuos jis laiko Atgimimo epocha. Labai smulkiai aprašyti Romos imperijos santykiai su kaimynais germanais, Kvintilijaus Varo armijos žūtis Teutoburgo miške. 127 skyriuje labai išgirtas Tiberijaus apsaugos vadas Sejanas. I a. pirmoje pusėje gyveno ir kūrė Pompėjus Trogas, Kremucijus Kordas, Aufidijus Basas ir kiti tuo metu garsūs rašytojai, tačiau jų kūrinių teliko tik maži fragmentai. Jau minėjome ir Juozapą Flavijų, kuris kilęs iš kilmingos žydų giminės, kovojo su Vespasianu, bet šis vėliau jį paleido iš vergijos, davė jam savo vardą (Flavijus) ir Romos pilietybę. Juozapo Flavijaus knygoje „Judėjos karas“ daug labai vertingų kitur nesutinkamų žinių apie I a. Romos įvykius: judėjų sukilimą prieš romėnus, Sirijos vietininko Floro armijos pralaimėjimą, Romos armijos organizaciją, apie Tito Flavijaus karą su Jeruzale. Kitoje jo knygoje „Judėjos senybės“ detaliai pasakojama apie imperatoriaus Kaligulos nužudymą ir Klaudijaus paskelbimą imperatoriumi.

Betgi garsiausias to meto istorikas – **Kornelijus Tacitas** (apie 54–120 m.). Po Domitiano nužudymo Tacitas grįžo iš tremties į Romą, tapo senatoriumi, ėjo aukščiausias magistratūrines pareigas. Tuo metu jis ir parašė savo svarbiausius istorinius veikalus – „Istoriją“, apžvelgiančią 68–96 m. įvykius, ir „Analus“, kur aprašyti įvykiai nuo Augusto mirties (14 m.) iki Nerono žūties (68 m.) bei nedidelį darbelį „Germanija“. Idealizuodamas Romos respublikos laikotarpį, Tacitas niūriai apibūdina savo meto politinę situaciją, Julijų-Klaudijų dinastijos imperatorių despotizmą. Jis remiasi tikrais dokumentais, įvairiais įrašais, archeologiniais duomenimis; bet kūrinių

išliko tik „Istorijos“ trečdalis ir „Analų“ pirmosios 4 knygos, fragmentas iš 5-osios ir beveik visa 6-oji. Iš viso buvo 16 knygų, bet be minėtųjų kitos neišliko arba išliko dalimis. Tacitas pirmasis iš istorikų mūšį prie Akcijaus įvertino kaip ribą tarp dviejų istorinių epochų – Respublikos ir Principato. Jis kartoja oficialiąją versiją, kad visa valdžia buvo sutelkta vieno žmogaus rankose siekiant ramybės ir saugumo valstybėje, tačiau ta ramybė ir saugumas pasirodė tik tariami, valstybei nuolat gresia pilietinio karo pavojus, net taikos metu kiekvienas gali tapti imperatorių represijų auka. Tacito pateikiamos medžiagos centre – despotoški imperatoriai su jų artimaisiais ir vergiškai jiems nuolaidžiaujantis senatas. Nors Romos plebsas, Tacito nuomone, yra niekingos, linkusios maištauti padugnės, tačiau kai kada duodami gražūs tos socialinės grupės elgesio pavyzdžiai. Faktus Tacitas dėsto griežtai, chronologiškai, vengia minėti visokias legendas ir prasimanymus, panaudoja senato posėdžių protokolus, įstatymus ir kitus dokumentus. Jo kūryba teisėtai laikoma puikiu antikinės istoriografijos pavyzdžiu.

Kitų istorikų kūrinius gerai papildo ir **Svetonijaus** Trankvilo (apie 70–160 m.) knyga „Dvylikos cezarių gyvenimai“. Jis sistemingai nedėstė istorinių įvykių eigos, o daugiausia apibūdino aprašomų imperatorių įpročius, jų ydas, netgi pasakojo anekdotus. Bet kadangi Svetonijus naudojosi imperatorių archyvais, tai be nereikšmingų smulkmenų galima rasti įdomios faktinės medžiagos. Čia pasakojama apie 12 pirmųjų Romos imperatorių gyvenimą ir valdymą (nuo Julijaus Cezario iki Domitiano imtinai). Svetonijaus knyga vertinga ir tuo, kad atspindėti tie Romos istorijos momentai, kurių neišliko Tacito kūriniuose: Kaligulos principatas, Klaudijaus paskelbimas imperatoriumi, paskutinės Nerono dienos.

II–III a. daug autorių rašė graikiškai: tai ir Plutarchas, Dionas Kasijus ir Herodianas. Plutarchas į savo „Paralelinių biografijų“ skaičių įtraukia kelias imperatorių biografijas, gaila, kad liko tik Galbos ir Otono biografijos. Diono Kasijaus jau anksčiau minėtoje knygoje (jos fragmentuose) aprašomas Augusto principatas, Trajano ir Hadriano principatas, yra fragmentas ir apie Heliogabalo valdymą. Labai svarbios žinios apie sukilimus Panonijoje ir Ilyrijoje, o taip pat 132–135 m. sukilimą Judėjoje. Turėdamas didžiulį administracinį ir karinį patyrimą, bendravęs su senatu bei su imperatoriais nuo Komodo iki Aleksandro Severo, Dionas Kasijus žinojo labai daug. Svarbus,

deja, fragmentiškai išlikusio šio veikalo nuopelnas – Augusto sukurtos provincijų valdymo sistemos apibūdinimas.

Jaunesnysis Diono amžininkas **Herodianas** (apie 165–245 m.) savo kūrinyje „Istorija po Marko valdymo“ aptaria laiką nuo Marko Aurelijaus mirties (180 m.) iki Gordiano III paskelbimo imperatoriumi (238 m.) Čia papasakota apie Komodo, Pertinakso, Didijaus Juliano, Septimijaus Severo, Karakalos, Makrino, Heliogabalo, Aleksandro Severo, Maksimino Trako, Maksimo ir Balbino valdymą. Nors pasitaiko ir faktų iškraipymo, gausu retorikos, netiksli chronologija, tačiau vis dėlto vertingos tos žinios, kurių negalime rasti kitų istorikų knygose.

Antroje V a. pusėje gyvenęs istorikas Zosima parašė knygą „Naujoji istorija“ iš 6 dalių, kur apžvelgiama Romos imperijos istorija nuo Augusto iki 410 m. Labai svarbus **Zosimos** požiūris į vergų masių ir žemųjų sluoksnių bei barbarų būrių, besiveržiančių į imperiją, santykius, į vakarinių provincijų valstiečių pastangas gyventi savarankiškai. Zosima kritikuoja administracines ir karines Konstantino reformas, piešia ryškų romėnų visuomenės ir valstybės nuosmukio paveikslą.

Paminėtini Aurelijaus Viktoro, Eutropijaus ir kitų Imperijos meto autorių kūriniai arba jų fragmentai. Bet vienas svarbiausių IV a. autorių yra **Amianas Marcelinas** (330–400 m.). Jo istorinis veikalas „Istorija“ apėmė 96–378 m. įvykius, nors išliko tik 353–378 m. aprašymas. Amiano Marcelino kūrinys pasižymėjo objektyvumu ir buvo vienas spalvingiausių antikos istorijos tyrinėjimų. Mylimiausias Amiano Marcelino herojus – imperatorius Julianas. Profesionaliai aprašoma epochos karinė istorija, vaizdingai apibūdinamas Romos miesto gyvenimas, dėmesys skiriamas imperinės biurokratijos piknaudžiavimams, teismams, provincijų tvarkai. Nepaprastai vertingos žinios apie Romos kariuomenės katastrofą prie Adrianopolio 378 m., jis nenutyli Romos valstybės sienų apsaugos klaidų tuo metu, kai gotai kėlėsi į Romos teritoriją. Nė vienas iš antikinių autorių taip ryškiai neparodo visiškos imperijos agonijos, kaip tai padarė Amianas Marcelinas.

Senovės Romos istorijos pagrindinės datos, įvykiai, veikėjai

754/3 m. pr. Kr. – tradicinė legendinė Romos miesto įkūrimo data.

I. VIII–VI a. pr. Kr. – karališkasis Romos istorijos laikotarpis.

Romulas 754–715 m.

Numa Pompilijus 715–672 m.

Tulas Hostilijus 672–640 m.

Ankas Marcijus 640–616 m.

Tarkvinijus Senasis 616–578 m.

Servijus Tulijus 578–534 m.

Tarkvinijus Žiaurusis 534–510 m.

510 m. pr. Kr. – karalių *(reges)* valdymo epochos pabaiga.

II. 510–30 m. pr. Kr. – Romos respublika *(Res publica).*

494 m. – įvesta liaudies tribūnų pareigybė.

494–491 m. – pirmasis plebėjų pasitraukimas ant Šventojo kalno. Koriolanas.

451–450 m. – decemvirų komisija. „Dvylikos lentelių įstatymai“.

448–444 m. – Horacijaus ir Valerijaus įstatymas dėl Romos piliečių teisių. Tribūno Kanulėjaus įstatymas dėl santuokų. Karo tribūnai su konsulų valdžia.

V a. vidurys – keltų genčių įsiveržimas į šiaurinę Italiją. Etruskų miestų nukariavimas.

390 (387?) m. – keltai Romoje. Kamilas.

385–366 m. – kova dėl valstybinių pareigų. Manlijus Kapitolinas. Liaudies tribūnų Licinijaus ir Sekstijaus įstatymai.

343–338 m. – pirmasis karas su samnitais. Karas su lotynais.

325–290 m. – antrasis ir trečiasis romėnų karai su samnitais. Pralaimėjimas Kaudijaus tarpeklyje 321 m. – didžiulė romėnų ginklo gėda.

326 m. – tribūno Petelijaus įstatymas dėl Romos piliečių vergovės uždraudimo.

287 m. – diktatoriaus Hortenzijaus įstatymas (užbaigiama kova tarp patricijų ir plebėjų).

280–272 m. – romėnų karas su Epyro karaliumi Pyru. 279 m. mūšis prie Auskulo („Pyro pergalė“). Mūšis prie Benevento.

265 m. – romėnai baigia įsiviešpatauti centrinėje ir pietų Italijoje.

264–241 m. – pirmasis Pūnų karas. Mūšis prie Milų. Regulas Afrikoje. Mūšis prie Egatų salų. Taikos tarp Kartaginos ir Romos sudarymas. Sicilija – pirmoji Romos provincija.

241–218 m. – įvykiai tarp pirmojo ir antrojo Pūnų karų: Hamilkaro Barkos įsiveržimas į Iberijos (Pirėnų) pusiasalį. Pirmasis romėnų karas su ilyrais. Romėnai pajungia keltų gentis Pado (Po) upės slėnyje.

218–201 m. – antrasis Pūnų karas. Hanibalas. Mūšiai prie Ticino, Trebijos ir Trazimeno. 216 m. mūšis prie Kanų – baisus romėnų pralaimėjimas. 215–205 m. pirmasis karas su Makedonija. 210–206 m. romėnai užkariauja Kartaginos valdas Iberijoje. Kornelijus Scipionas. 202 m. mūšis prie Zamos. 201 m. Kartaginos kapituliacija.

201–149 m. – įvykiai tarp antrojo ir trečiojo Pūnų karų: antrasis karas su Makedonija; 197 m. mūšis prie Kinoskefalų; romėnai Graikijoje; karas su Antiochu III (192–188); pakartotinas šiaurinės Italijos užkariavimas ir mūšis prie Magnezijos (191–190); vergų sukilimas Apulijoje (185); Scipiono Afrikietiškojo Vyresniojo ir Hanibalo mirtis (183); trečiasis karas su Makedonija.

149–146 m. – trečiasis Pūnų karas. 146 m. romėnai sugriauna Kartaginą ir Korintą. Afrikos ir Achajos provincijų sukūrimas.

138–133 m. – Numantijos karas.

138–132 m. – pirmasis vergų sukilimas Sicilijoje.

133 m. – Tiberijaus Sempronijaus Grakcho tribūnatas.

132–130 m. – Aristoniko vadovaujamas Pergamo karalystės gyventojų sukilimas.

123–121 m. – Gajaus Sempronijaus Grakcho tribūnatas.

113–101 m. – romėnų kovos su kimbrais ir teutonais.

111–105 m. – karas su Numidijos karaliumi Jugurta.

106–43 m. – Marko Tulijaus Cicerono gyvenimas ir veikla.

104–101 m. – antrasis vergų sukilimas Sicilijoje.

102–101 m. – mūšiai prie Seksto Akvų ir Vercelų.

100 m. – tribūno Apulijaus Saturnino veikla.

100–44 m. – romėnų karvedžio, valstybės veikėjo ir rašytojo Gajaus Cezario gyvenimas ir veikla.

91 m. – Marko Livijaus Druzo tribūnatas.

91–88 m. – Sąjungininkų karas Italijoje.

89–94 m. – pirmasis karas su Ponto karaliumi Mitridatu VI.

88 m. – pirmasis pilietinis karas. Liucijaus Kornelijaus Sulos armija užima Romą.

87–82 m. – Romoje Marijaus šalininkai.

83–82 m. – pilietinis karas Romoje ir Italijoje.

82–79 m. – Sulos diktatūra.

80–72 m. – Sertorijaus kovos prieš Sulos šalininkus Ispanijoje.

78–77 m. – Marko Emilijaus Lepido sukilimas.

74–71 m. – Spartako vadovaujamas vergų sukilimas.

74–67 m. – antrasis karas su Ponto karaliumi Mitridatu VI. Lukulas. Pompėjus.

70 m. – Sulos konstitucijos panaikinimas.

67 m. – Gabinijaus įstatymas. Pompėjaus kova su piratais.

66–62 m. – Gnėjaus Pompėjaus karai Rytuose.

63–62 m. – Sergijaus Katilinos sąmokslas.

63 m. pr. Kr.–14 m. po Kr. – valstybės veikėjo, karvedžio, pirmojo imperatoriaus Gajaus Oktavijaus (Gajaus Cezario Oktaviano Augusto) gyvenimas ir veikla.

60 m. pr. Kr. – pirmasis triumviratas (Cezaris, Krasas, Pompėjus).

58–50 m. – Cezario karai Galijoje.

53 m. – mūšis prie Karų. Triumvirato žlugimas.

49–45 m. – antrasis pilietinis karas.

48 m. – mūšis prie Farsalo. Pompėjaus žūtis.

48–47 m. – Aleksandrijos karas.

45–44 m. – Cezario įstatymai ir mirtis.

43 m. – Mutinos karas. Antrasis triumviratas (Antonijus, Lepidas, Oktavianas). Cicerono mirtis.

42 m. – mūšis prie Filipų.

41–40 m. – Peruzijos karas.

36–30 m. – Antonijaus karas su Partais. Trečiasis pilietinis karas. 31 m. mūšis prie Akcijaus. Marko Antonijaus ir Kleopatros mirtis.

III. **30 m. pr. Kr.–476 m. po Kr. Romos Imperija.**

30 m. pr. Kr.–192 m. po Kr. – principatas.

1. Julijų-Klaudijų dinastijos valdymas (30 m. pr. Kr.– 68 m.).

a) 30 m. pr. Kr.–14 m. po Kr. Augusto Oktaviano principatas: baigiami karai Ispanijoje, užkariaujamas Norikas, Recija ir Panonija,

romėnai įsiveržia į Germaniją. 9 m. mūšis Teutoburgo miške. 14 m. – Augusto Oktaviano mirtis.

b) Tiberijaus principatas (14–37 m.).

Kariniai maištai Panonijoje ir Germanijoje, sukilimai Numidijoje, Trakijoje ir Galijoje, vergų maištas pietinėje Italijoje.

c) Gajaus Cezario (Kaligulos) principatas (37–41 m.).

d) Klaudijaus principatas (41–54 m.).

Mauretanijos ir pietinės Britanijos užkariavimas.

e) Nerono principatas (54–68 m.).

Sukilimas Britanijoje, 64 m. gaisras Romoje. Sukilimai Judėjoje ir Galijoje. Nerono mirtis.

2. 68–69 m. pilietinis karas (Galba, Otonas, Vitelijus).

3. Flavijų dinastijos valdymas (69–96 m.).

a) Vespasiano Flavijaus principatas (69–79 m.).

Civilio vadovaujamas batavų sukilimas. Romėnai sugriauna Jeruzalę 70 m.; Romos senato sudėties pakeitimas.

b) Tito Flavijaus principatas (79–81 m.).

Vezuvijaus išsiveržimas 79 m. Pompėjų, Stabijų ir Herkulano miestų žūtis.

c) Domitiano Flavijaus principatas (81–96 m.).

4. Antoninų dinastijos valdymas (96–192 m.) – Romos imperijos aukso amžius.

a) Kokcėjus Nerva – dinastijos įkūrėjas (96–98 m.).

b) Trajano principatas (98–117 m.).

Dakijos užkariavimas. Karas su Armėnija ir Partais. Judėjų sukilimai.

c) Imperatoriaus Hadriano valdymas (117–138 m.).

Simono bar Kochbos vadovaujamas sukilimas Judėjoje.

d) Imperatoriaus Antonino Pijaus valdymas (138–161 m.).

e) Imperatoriaus Marko Aurelijaus valdymas (161–180 m.).

161–169 m. valdė kartu su Liucijumi Veru. Karas su Partais. Masinė epidemija. Karas su markomanais.

f) Imperatoriaus Komodo valdymas (180–192 m.).

5. Pilietiniai karai: Pertinaksas, Didijus Julianas, Pescenijus Nigeras, Klodijus Albinas (193–197 m.).

6. Severų dinastijos valdymas (193–235 m.).

a) Septimijus Severas – dinastijos įkūrėjas (193–211 m.).

b) Karakalos valdymas (211–217 m.). Nuo 211 iki 212 m. valdė kartu su broliu Geta. 212 m. paskelbė ediktą apie pilietybės teisių suteikimą visiems laisviesiems imperijos gyventojams.

c) Makrino valdymas (217–218 m.). Jis nepriklausė Severų dinastijai.

d) Heliogabalo valdymas (218–222 m.).

e) Aleksandro Severo valdymas (222–235 m.).

7. Kareivių imperatorių epocha (235–284 m.).

Maksiminas Trakas, Gordianas I, Gordianas II, Pupienas, Balbinas, Gordianas III, Filipas Arabas, Decijus, Hostilianas, Trebonianas Galas, Volusianas, Valerianas, Galienas, Klaudijus II Gotas, Aurelianas, Tacitas, Probas, Karas, Karinas, Numerianas.

Masiniai barbarų įsiveržimai į imperiją. Vergų sukilimas Sicilijoje. Kaimo gyventojų bagaudų sukilimas Galijoje.

Vėlyvosios Romos Imperijos imperatoriai (284–476 m.).

Dominato epocha (284–455 m.).

1. Diokletianas – dominato sistemos įkūrėjas (284–305 m.).

Administracinė ir pinigų reforma. Ediktai prieš krikščionis.

2. Maksimianas (286–305 m.), Konstancijus Chloras (295–306 m.), Galerijus (293–311 m.).

3. Konstantino dinastija (306–363 m.).

a) Konstantinas I (306–337 m.). Milano ediktas dėl religijų toleravimo. Ediktas dėl kurialų pritvirtinimo. Krikščionių vyskupų susirinkimas Nikėjoje. Konstantinopolis – antroji Romos imperijos sostinė. Ediktas, draudęs kolonams pasitraukti iš savo sklypų.

b) Konstantinas II (337–340 m.).

c) Konstantas (337–350 m.).

d) Konstancijus II (337–361 m.).

e) Julianas (360–363 m.).

f) Jovianas (360–364 m.).

4. Valentiniano dinastija (364–392 m.).

a) Valentinianas I (364–375 m.)

b) Valentas (364–378 m.).

c) Gracianas (367–383 m.).

d) Valentinianas II (375–392 m.).

Mūšis prie Adrianopolio 378 m.

5. Teodosijaus dinastija (379–455 m.).

a) Teodosijus I – dinastijos įkūrėjas (379–395 m.).

Krikščionybė paskelbiama valstybine imperijos religija. Uždraudžiamos Olimpinės žaidynės. 395 m. Romos imperija padalijama į Rytinę ir Vakarinę.

b) Honorijus (395–423 m.) – Vakarinės imperijos dalies imperatorius.

c) Joanas (423–425 m.) – Teodosijaus dinastijai nepriklausė.

d) Valentinianas III (425–455 m.).

Gotų, vandalų, hunų ir kitų barbarų įsiveržimas į imperiją.

Paskutinieji Vakarinės Romos imperijos imperatoriai (455–476 m.)

Petronijus Maksimas, Avitas, Majoranas, Libijus Severas, Antemijus, Olibrijus, Glicerijus, Nepotas, Romulas Augustulas.

Romos miestą nusiaubia vandalai. 476 m. nuo sosto nuverčiamas Romulas Augustulas. Ši data laikoma Romos imperijos žlugimo data.

VARDŲ, TERMINŲ IR PAVADINIMŲ ŽODYNĖLIS

A

Achajų sąjunga – sudaryta 280 m. pr. Kr. ir kovojo su Makedonija, Sparta bei aitolais; stengėsi išvaduoti Graikiją iš Makedonijos ir prisijungti Peloponesą. Iširo po romėnų pergalės prie Pidnos 168 m. pr. Kr.

Achaimenidai, Achemenidai – Persijos karalių dinastija, valdžiusi 559–330 m. pr. Kr.

Achilas ***(Achilles)*** – mirtingojo Pelėjo iš Šiaurės Graikijos ir jūrų deivės Tetidės sūnus, narsiausias Trojos karo herojus.

Adrianopolis – miestas europinėje Turkijos dalyje (dab. Edirnė).

Afrika ***(Africa)*** – 146 m. pr. Kr. vietoje Kartaginos valstybės sukurta Romos provincija (dab. Tuniso šiaurės vakarinė dalis). 25 m. pr. Kr. Afrikos provincijai priskirta ir Numidija (dab. Alžyro teritorijos dalis).

Agripa Menenijus ***(Agrippa*** *Menenius)* – 1. 503 m. pr. Kr. konsulas. Manyta, kad jis įkalbėjo plebėjus, per pirmąją secesiją pasitraukusius iš Romos, grįžti atgal. 2. Agripa Markas Vipsanijus (63–12 m. pr. Kr.) – Augusto žentas, nugalėtojas mūšiuose prie Milų ir Akcijaus.

Agrigentas, Akragantas ***(Agrigentum)*** – miestas Sicilijos pietų pakrantėje, garsėjęs savo turtais.

Aitolijos sąjunga – veikė nuo 280 m. pr. Kr. vidurinėje Graikijoje ir Peloponese, bet 189 m. pr. Kr. romėnams turėjo atiduoti jai priklausančias teritorijas, tad pamažu nusilpo.

Akcijus, Aktijas ***(Actium)*** – kyšulys ir prieškalnė prie įėjimo į Ambrakijos (dab. Artos) įlanką vakarinėje Graikijoje.

Akvedukas – senovinis vandentiekis. Imperijos metais Roma turėjo 11 didelių akvedukų, bendras jų ilgis apie 430 km.

Alanai ***(alani)*** – Kaukazo klajokliai, išstumti hunų, kartu su vandalais ir svebais įsiveržė į Pirėnų pusiasalį ir kitas sritis.

Alba Longa ***(Alba Longa)*** – svarbiausias Lotynų sąjungos miestas, romėnų sugriautas valdant karaliui Tului Hostilijui. Daug gyventojų iš ten persikėlė į Romą.

Aleksandrija ***(Alexandria)*** – Egipto miestas, įkurtas apie 331 m. pr. Kr. Tokiu vardu buvo vadinama ir daugiau Aleksandro Didžiojo iniciatyva įkurtų miestų.

Alija ***(Allia)*** – nedidelis Tiberio upės intakas apie 15 km į šiaurę nuo Romos.

Amfiteatras ***(amphitheatron)*** – teatras, kur žiūrovų sėdimosios vietos buvo įrengtos pusračiu, aplinkui areną. Dažniausiai čia vykdavo gladiatorių kovos arba žvėrių pjudymai.

Antiochas ***(Antiochus)*** – Sirijos Seleukidų dinastijos valdovų vardas.

Antiochija ***(Antiochia)*** – taip buvo vadinami keli miestai, bet garsiausias iš jų tas, kurį Seleukas padarė savo rezidencija. Dabar šis Sirijos miestas vadinamas Antakija.

Antonijus Markas ***(Marcus Antonius)*** – antrojo triumvirato narys kartu su Lepidu ir Oktavianu; 42 m. pr. Kr. prie Filipų nugalėjo Cezario žudikų kariuomenę. Gavęs valdyti Rytus pateko į Egipto valdovės Kleopatros įtaką. 31 m. pr. Kr. jo kariuomenė prie Akcijaus buvo sumušta Oktaviano. Antonijus nusidūrė kalaviju.

Ancijus, Antijus ***(Antium)*** – Lacijaus pakrantės miestas, 338 m. pr. Kr. užimtas romėnų, vėliau išgarsėjęs kaip poilsio ir maudynių vieta.

Apijus Klaudijus ***(Appius Claudius)*** – kilmingos romėnų giminės narys. Buvo garsūs keli tos giminės atstovai.

Apulėjus ***(Apuleius)*** – II a. romėnų rašytojas. Žinomas stebuklinis jo romanas „Metamorfozės“, arba „Aukso asilas“.

Apulija ***(Apulia)*** – pietinės Italijos sritis. Jos gyventojai – apulai.

Arabija Laimingoji ***(Arabia Felix)*** – pietvakarinė ir pietinė Arabijos pusiasalio dalis (dab. Jemenas ir Hadramantas), Dykumų Arabija – centrinėje ir šiaurinėje dalyje ir Uolėtoji Arabija – šiaurės vakarų pusiasalio dalyje, tapusi Romos protektoratu.

Archontai ***(archontes)*** – svarbiausi kasmet renkami 9 atėniečių pareigūnai. Archontų pareigas sureguliavo Solonas.

Ardėja ***(Ardea)*** – rutulų sostinė į pietus nuo Romos.

Aršakidai ***(Arsakidai)*** – Didžiosios Armėnijos karalių dinastija. Žinomiausias jos valdovas Tigranas II (95–55 m. pr. Kr.).

Asas, asis (*as)* – vieno svaro vario moneta, lengvas varinis pinigas, kurio vertė vis labiau smuko.

Asklepijas, Eskulapijus *(Aesculapius)* – graikų ir romėnų gydymo dievas, Apolono sūnus, gydytojų globėjas.

Asirija, kitaip – **Sirija *(Syria)*** – sritis į šiaurės rytus nuo Mesopotamijos, apytikriai dabartinis Kurdistanas.

Aulas Gelijus *(Aulus Gellius)* – gyveno II a. ir parašė veikalą „Atikos naktys“, kuriam medžiagą rinko žiemos vakarais, dar tebestudijuodamas.

Auskulas *(Ausculum)* – miestas pietinėje Italijoje Apulijos srityje.

Auspicijai *(auspicia)* – paukščių elgesio stebėjimai, kuriuos atlikdavo žynių augurų kolegijos nariai. Jie ir nuspręsdavo, ar tinkamas laikas yra atlikti kokį nors darbą ar žygį.

Atila *(Attila)* – klajoklių hunų tautos vadas, dėl žiaurumo vadintas „Dievo rykšte“. 447 m. jo vadovaujami hunai nusiaubė dalį Romos imperijos.

Atina *(Atina)* – volskų miestas Lacijaus pietryčiuose. Prefektūra Atinata vadinta pagal šio miesto vardą.

Aventinas *(Aventinus)* – viena iš 7 kalvų, ant kurių buvo įkurtas Romos miestas, čia gyveno daugiausia plebėjai. Netoli buvo Circus Maximus (Didysis cirkas).

B

Babilonas *(Babylon)* – miestas prie Eufrato upės, įkurtas dar šumerų laikais ir žinomas kaip senosios ir naujosios Babilonijos sostinė bei karalių rezidencija. Babilonija – valstybė Tigro ir Eufrato upių žemupyje.

Bajai, Bajos (*Bajae)* – ištaigingiausias ir brangiausias pajūrio kurortas į vakarus nuo Neapolio.

Bakchantės, mainadės – dievo Dioniso (Bakcho) garbintojos.

Barbarai *(barbari)* – visi negraikiškai kalbantys svetimšaliai. Iš pradžių graikai barbarais laikė ir romėnus. Vėliau barbarais imti vadinti visi, kurie nebuvo susipažinę su senąja graikų ir romėnų civilizacija.

Bazilika *(basilica)* – antikos laikais stačiakampio formos pastatas, kuriame romėnai įkurdavo bankus, teismus ir netgi prekyvietes. Krikščionybei išplitus bazilikomis imti vadinti Dievo namai.

Berenikė ***(Berenice)*** – judėjų karaliaus Agripos I dukra, Romos imperatoriaus Tito mylimoji.

Bitinija ***(Bithynia)*** – šalis Mažojoje Azijoje tarp Paflagonijos ir Mezijos.

Blemijai – šiaurės rytinės Afrikos gyventojai. VI a. juos nukariavo Nubijos karalius Silko.

Bokchas ***(Bocchus)*** – Mauretanijos karalius, Jugurtos uošvis, žr. Jugurta.

Britanija ***(Britannia)*** – kitaip vadinama Insula Albionum, plačiąja prasme Anglija, Šotlandija ir Hibernija (Irlandija). Pirmąkart romėnų kariuomenė (55 ir 54 m. pr. Kr.) įžengė į Britaniją vadovaujama Cezario. 43 m. pr. Kr. romėnai dalį Britanijos užkariavo, o 407 m. jiems teko ją palikti.

Brundizijus ***(Brundisium)*** – nuo 245 m. pr. Kr. romėnų kolonija ir svarbus pietinės Italijos uostas (dabartinis Brindizis).

Brutijai ***(brutii)*** – Italijos pietvakarių krašto Brutijaus gyventojai.

Burgundai ***(burgundii)*** – gotų gentis, kurios dalis apsigyveno Galijos rytuose.

C

Centurija ***(centuria)*** – karių būrys, kurį iš pradžių sudarė 100 (centum), o vėliau 60 žmonių. Taip buvo vadinama ir cenzinė centurija. Centurionas – šimtinės vadas.

Cenzorius – žr. skyrių „Romos pareigūnai – magistratai“.

Chijas ***(Chius)*** – sala Jonijos (Graikija) pakrantėje, garsėjusi savo vynu ir marmuru.

Cincinatas ***(Cincinnatus)*** – 460 m. pr. Kr. konsulas ir 458 m. pr. Kr. diktatorius.

Circus Maximus – Didysis cirkas Romoje tarp Palatino ir Aventino kalvų. Augusto laikais jame tilpo 60 000 žiūrovų.

Cirta – miestas Numidijoje (Afrika), vėliau – Konstantina.

Cursus honorum – žr. skyrių „Romos pareigūnai – magistratai“.

D

Dalmatija ***(Dalmatia)*** – graikų ir romėnų gyvenama sritis Balkanų pusiasalyje. Ten yra išlikęs Diokletiano mauzoliejus, dabar vadinamas Splito katedra. Vėlesniais metais įėjo į Romos provincijos Ilyriko sudėtį.

Decemvirai – žr. skyrių „Romos pareigūnai – magistratai“.

Dekurionai ***(decuriones)*** – municipijų senato nariai. Taip buvo vadinami ir imperatoriaus dvaro reikalų tvarkytojai.

Demarchai ***(demarchi)*** – renkami graikų bendruomenių pareigūnai, panašūs kaip romėnų liaudies tribūnai.

Denaras ***(denarius)*** – sidabrinė moneta (10, vėliau – 16 asų arba 4 sestercijai).

Diana ***(Diana)*** – romėnų mėnulio, medžioklės deivė, tapatinama su graikų deive Artemide.

Diktatorius – žr. skyrių „Romos pareigūnai – magistratai“.

Dionas Chrisostomas – garsus I a. graikų oratorius (40–112 m.). Yra išlikę apie 80 jo pasakytų ir užrašytų kalbų. Ilgą laiką gyveno Romoje.

Dionisas, Bakchas ***(Dionysus, Bacchus)*** – sen. graikų ir romėnų vyno, vynuogininkystės ir gamtos gãlių dievas.

Dirachijus ***(Dyrrachium)*** – Adrijos pajūrio miestas Ilyrijoje (dab. albanų uostas Durres).

Drepanas ***(Drepana)*** – miestas ir uostas šiaurės vakarų Sicilijos pakrantėje (dab. Capo Trapani).

E

Edilai, ediliai – žr. skyrių „Romos pareigūnai – magistratai“.

Efesas ***(Ephesus)*** – Karijos srities (Mažojoje Azijoje) miestas, kuriame apie 1100 m. pr. Kr. apsigyveno graikai.

Ekstraordinariniai pareigūnai – žr. skyrių „Romos pareigūnai – magistratai“.

Ekvai ***(aequi)*** – gentis, gyvenusi į rytus nuo Romos.

Ena, Hena ***(Enna, Henna)*** – miestas Sicilijos salos centre.

Enijus Kvintas ***(Ennius Quintus)*** – romėnų poetas (239–169 m. pr. Kr.). Svarbiausias jo kūrinys „Analai“ (Metraštis).

Epyras ***(Epirus)*** – į šiaurę nuo Graikijos buvęs kraštas, kuris dabar yra dalis Graikijos ir nedidelė dalis Albanijos (seniau Ilyrijos).

Etrurija ***(Etruria)*** – šiaurinės Italijos sritis, kurioje gyveno aukštos kultūros žmonės etruskai, romėnų vadinami tuskais (iš čia kilo ir dabartinis vietovardis Toskana).

F

Farnakas ***(Pharnaces)*** – Ponto karaliaus Mitridato sūnus 63–47 m. pr. Kr. valdęs Bosporo karalystę. Ponto karalyste vadinta šalis Mažojoje Azijoje tarp Armėnijos ir Bitinijos, vėliau tapusi Romos

provincija, o Bosporo valdos driekėsi maždaug dabartinės Kerčės sąsiaurio apylinkėse (šiaurinis Juodosios jūros pakrantės ruožas, sostinė Pantikapajai).

Farsalas ***(Pharsalus)*** – miestas Graikijos šiaurėje, Tesalijos srityje, kur Cezaris 48 m. pr. Kr. nugalėjo Pompėjaus kariuomenę.

Fascijai, fasciai ***(fasces)*** – virbų ryšuliai, surišti raudonais odos dirželiais. Liktorių jie būdavo nešami prieš vykstančius aukštus pareigūnus. Karų metu į fascijus buvo įkišamas dviašmenis kirvukas, rodantis, jog tas pareigūnas gali mirtimi bausti savo pavaldinius. Plačiau žr. skyrių „Romos pareigūnai – magistratai“.

Fedras ***(Phaedrus)*** – Augusto vergas – atleistinis, parašęs daug pasakėčių, iš kurių išlikę apie 150.

Fidėnos ***(Fidenae)*** – sabinų miestas Lacijuje į šiaurę nuo Romos.

Filipai ***(Philippi)*** – graikų miestas rytinėje Makedonijos dalyje.

Finikiečiai – Sirijos semitų tauta, graikų pavadinta phoinikes pagal žodį *phoinos* (raudonas), mat iš ten buvo įsivežamas raudonas purpuras. Lotynų kalba jų vardas *phoenices, poeni*, o iš to žodžio padarytas būdvardis – *punicus*: iš čia ir pūnų karai.

Floras ***(Florus Annaeus Lucius)*** – Trajano ir Hadriano laikų romėnų istorikas, parašęs kūrinį apie Romos įvykius *„Epitome de gestis Romanorum“*.

Florencija ***(Florentia)*** – miestas Etrurijoje prie Arno upės (dab. Firence).

Forumas ***(Forum)*** – aikštė, prekyvietė, susirinkimų vieta. Pirmasis Forumas buvo įkurtas slėnyje tarp Kapitolijaus, Eskvilino ir Palatino kalvų *(Forum Romanum)*. Imperijos metais ten buvo pastatyta daug puikių statinių: šventyklų, bazilikų, arkų, kolonų, bet vėliau visa tai buvo sunaikinta, išplėšta, virto akmenų skaldyklomis. Šalia *Forum Romanum* buvo imperatorių forumai. Visos šios aikštės dabar arba kasinėjamos, arba jau atkastos.

Frankai – vakarinių germanų gentys, gyvenę Reino upės deltos srityje. Apie III a. jie įsiveržė į Galiją (žr. Galija).

Frigija ***(Phrygia)*** – Mažosios Azijos šiaurinės dalies sritis, nuo 116 m. pr. Kr. tapusi Romos provincijos Azijos dalimi.

Fucinas ***(Fucinus)*** – ežeras vidurio Italijoje (dab. Lago di Celano).

Fulvijus Flakas ***(Fulvius Flaccus)*** – 125 m. pr. Kr. konsulas, Grakchų reformos šalininkas, nužudytas kartu su Gajumi Grakchu 121 m. pr. Kr. Buvo garsių ir daugiau šios giminės žmonių.

G

Gabijai ***(Gabii)*** – miestas Lacijaus srityje tarp Romos ir Prenestos.

Gajus ***(Gaius)*** – Antonino Pijaus ir Marko Aurelijaus laikų garsus teisininkas, autorius „Institutionum iuris civilis commentarii“.

Galba Servijus Sulpicijus ***(Galba Servius Sulpicius)*** – 151 m. pr. Kr. pretorius, žiaurus provincijos Ispanijos valdytojas. Galba – žinomas ir kitų Sulpicijų giminės asmenų vardas.

Galija ***(Gallia)*** – teritorija į šiaurę nuo Italijos (dab. Prancūzijos ir šiaurės Italijos sritys). Sritis į šiaurę nuo Alpių buvo vadinama Galija Transalpinė (Anapusalpinė), sritis šiapus Alpių – Galija Šiapusalpinė (Cizalpinė), sritis į šiaurę nuo Pado (Po) upės – Galija Transpadana, sritis į pietus nuo Pado – Cizpadana. 125–120 m. pr. Kr. romėnų užimtas ruožas nuo Alpių iki Pirėnų pagal jo centrą Narboną vadintas Narboniškoji Galija arba Provincija (dab. Provansas).

Gladiatorius ***(gladiator)*** – kovotojas, apsiginklavęs kardu *(gladius)*; gladiatoriai kaudavosi vienas su kitu arba su laukiniais žvėrimis. 325 m. Rytuose tas kovas uždraudė imperatorius Konstantinas. Gladiatoriai būdavo apsiginklavę trumpu kalaviju, skydu, tinklu ir trišakiu, aklinu šalmu ir kt.

Glaucija Servilijus ***(Glaucia Servilius)*** – 100 m. pr. Kr. pretorius, Marijaus šalininkas, užmuštas kartu su Saturninu 100 m. pr. Kr.

Gotai ***(gothi)*** – germanų gentis, iš pradžių gyvenusi Gotlande (Švedija), vėliau Vyslos upės žemupio dešiniajame krante, nuo 150 m. pradėjo kraustytis į pietus. Vakariniai gotai-vestgotai imperatoriaus Konstantino 332 m. buvo apgyvendinti į šiaurę nuo Dunojaus. 395 m., vadovaujami Alaricho, vestgotai pradėjo žygį į Italiją, 410 m. jie įsibrovė į Romą. Rytiniai gotai-ostgotai.

Grakchai – žr. skyrių „Romos istorijos periodai. Garsūs politikai, karvedžiai, imperatoriai“.

H

Haruspikai ***(haruspices)*** – būrusieji iš aukojamųjų gyvulių vidurių arba aiškinusieji stebuklingus reiškinius ar įvykius žyniai.

Heraklėja ***(Heraclea)*** – miestas prie Tarento įlankos Italijos pietuose, tapęs garsiu po to, kai prie jo vykusiame mūšyje 280 m. pr. Kr. romėnus nugalėjo Pyras. Heraklėjos vardu buvo vadinama ir daugiau miestų (Sicilijoje, Bitinijoje, Makedonijoje).

Hiponas ***(Hippo)*** – pajūrio miestas Numidijoje, karaliaus Masinisos rezidencija. Tokį vardą turėjo ir keli kiti miestai netoli Kartaginos ir Ispanijoje.

Horacijus ***(Horatius Quintus Flaccus)*** – vienas garsiausių Romos poetų (65–8 m. pr. Kr.).

I

Iberija, Hiberija ***(Iberia, Hiberia)*** – senųjų dab. Ispanijos gyventojų iberų šalis. Poetiškas Ispanijos pavadinimas.

Iberus, Hiberus – upė Ispanijoje (dab. Ebras).

Idos ***(Idus)*** – 13-oji mėnesio diena; kovo, gegužės, liepos ir spalio mėn. 15-oji diena.

Ilyrija, Ilyrikas ***(Illyria, Illyricum)*** – kalnuota rytinio Adrijos pajūrio šalis, maždaug vėlesniųjų Dalmatijos, Bosnijos ir Albanijos teritorija.

Imperija ***(imperium)*** – vadinama: 1. Romos istorijos laikotarpis nuo 31 m. pr. Kr. iki 476 m., kai galutinai žlugo ir vakarinė imperijos dalis, dar 395 m. atskirta nuo rytinės, nors teoriškai ji gyvavo ligi 1806 m. rugpjūčio 6 dienos, kada 800 m. ją atkūrė Karolis Didysis. Rytų imperijoje (Bizantijoje) valdė graikai iki 1453 m. gegužės 29 d., kai žlugo Konstantinopolis. 2. Romos valstybės teritorija. Iš miesto-valstybės pamažu susikūrė vientisa italikų valstybė Apeninų pusiasalyje (270 m. pr. Kr.), vėliau ji užėmė Siciliją, Kartaginą, Ispaniją, Balkanų pusiasalio valstybes. Imperijos teritorija didžiausia tapo valdant Trajanui: tada jai priklausė žemės nuo Portugalijos ir Maroko iki Partų karalystės, nuo Škotijos iki Egipto, kurios užėmė apie 3,5 mln. km² ploto, o gyventojų buvo maždaug 50–80 mln.

Interregnum – tarpuvaldis – laiko tarpas tarp vieno karaliaus mirties ir kito karaliaus valdymo pradžios, kai būdavo pakaitomis penkioms dienoms paskiriamas senatorius *(interrex)*. Respublikos metais taip buvo vadinamas laiko tarpas tarp senojo konsulo išėjimo ir naujojo atėjimo į valdžią. *Interrex* tada vadintas laikinai einantis konsulo pareigas senatorius.

Isidė ***(Isis)*** – egiptiečių deivė, kurios kultas Romoje atsirado II a. pr. Kr. Valdant Kaligulai, romėnai jai pastatė šventyklą ir Isidė tapo jūreivystės globėja, o egiptiečiai ją laikė Mėnulio deive.

Ispanija, Hispanija ***(Hispania)*** – visas Pirėnų pusiasalis. Romėnams valdant čia buvo trys provincijos: Tarakoniškoji

(Tarakonas – pajūrio miestas šiaurės rytinėje dalyje, dabartinė Tarragona) ir Tolimesnioji (Ulterior), t. y. Luzitanija ir Betika. Senovinis šio krašto pavadinimas – Iberija (Hiberija). 415 m. Ispanijoje vestgotai įkūrė savo karalystę, kuri 712 m. pateko arabų valdžion.

Italija ***(Italia)*** – taip iš pradžių vadinta Apeninų pusiasalio pietvakarinė dalis, vėliau – pietinė Italija, o nuo Augusto laikų visas Apeninų pusiasalis iki Alpių.

Italikai ***(italici)*** – indoeuropiečių genčių grupė. Italikai apie 1000 m. pr. Kr. buvo apsigyvenę į pietus nuo Po (Pado) upės kalnuose ir nedideliuose slėniuose, išskyrus Etruriją. Kalbos požiūriu jie sudarė du pogrupius: lotynus ir umbrus-sabelus, o šiam, antrajam, pogrupiui priklausė ir sabinai, samnitai, oskai, volskai. 88 m. pr. Kr. beveik visi italikai, kurie ilgą laiką kariavo su romėnais, gavo lotynų sąjungininkų teises ir pamažu susiliejo su romėnų tauta.

J

Janas ***(Janus)*** – saugantis miestų vartus, pradžios ir pabaigos romėnų dievas.

Jazygai ***(iazyges)*** – sarmatų (žr. sarmatai) gentis, iš pradžių gyvenusi Juodosios ir Azovo jūrų pakrantėse, o vėliau palei Dunojaus žemupį.

Jeruzalė ***(Jerušalaim)*** – miestas Palestinoje, šaltiniuose minimas nuo antrojo tūkstantmečio pr. Kr. vidurio.

Judėja ***(Judaea)*** – pietinės Palestinos dalis, bendrai – Palestina.

Jugurta ***(Jugurtha)*** – Mastanabalo sūnus, įsūnytas savo dėdės Micipsos, Numidijos karalius. Kariavo su romėnais, bet 105 m. pr. Kr. Mauretanijos karalius Bokchas Jugurtą išdavė romėnams, kurie jį numarino badu.

Junona ***(Juno)*** – romėnų deivė, Saturno ir Rėjos dukra, tapatinta su graikų Hera. Globojo monogaminę šeimą ir gimdyves. Jupiterio žmona, Marso, Vulkano ir Juventos motina.

Jupiteris ***(Juppiter)*** – dangaus, žmonių ir dievų aukščiausiasis dievas, globojantis gyvybę, siunčiantis lietų; Junonos vyras, Neptūno ir Plutono brolis. Tapatintas su graikų Dzeusu.

Juvenalis ***(Juvenalis Decimus Junius)*** – Domitiano ir Trajano laikų poetas-satyrikas, parašęs 16 satyrų.

K

Kampanija ***(Campania)*** – vidurinės Italijos sritis tarp Lacijaus ir Lukanijos, ausonų ir oskų kraštas.

Kanai ***(Cannae)*** – kaimas Apulijoje (dab. Canne), kur 216 m. pr. Kr. Hanibalas sutriuškino romėnus.

Kandidatas – žr. skyrių „Romos pareigūnai – magistratai“.

Kanopas ***(Canopus)*** – miestas vakarinėje Nilo deltos srityje.

Kanuzijus ***(Canusium)*** – miestas Apulijoje dešiniajame Aufido upės krante (dab. Canosa di Puglia).

Kapadokija ***(Cappadocia)*** – rytinė Mažosios Azijos sritis, 18 m. tapusi Romos provincija.

Kapitolijus ***(Capitolium)*** – pagrindinė kalva iš septynių kalvų, ant kurių įsikūrė romėnai. Dvi apvalias Kapitolijaus viršukalnes jungė balnakalnis.

Kapitolinas Julijus ***(Capitolinus)*** – III– IV a. Romos istorikas.

Kapuja ***(Capua)*** – svarbiausias Kampanijos srities miestas.

Karai ***(Carrae)*** – miestas Mesopotamijoje.

Kartagina ***(Carthago)*** – miestas šiaurinės Afrikos pakraštyje (dab. Tunisas), Finikijos miesto Tyro kolonija. Įkurtas apie 800 m. pr. Kr., romėnų sugriautas 146 m. pr. Kr.

Kasetonas – kvadratinė arba daugiakampė arkos, lubų arba skliauto įduba.

Katilina ***(Catilina Lucius Sergius)*** – gimęs apie 108 m. pr. Kr., patricijus, anksti ėmęs nedorai elgtis. 63 m. pr. Kr. siekė tapti konsulu, bet jam nepavyko. Buvo suplanavęs užgrobti politinę valdžią, tačiau Ciceronas sąmokslą atskleidė.

Katonai ***(Catones)*** – garsūs buvo du Katonai: 1. Markas Porcijus Vyresnysis. 2. Markas Porcijus Utikietis, Katono Vyresniojo provaikaitis, nusižudęs Utikoje (Afrika) 46 m. pr. Kr., kai žlugo Respublika.

Keltai ***(celtae)*** – indoeuropiečių šeimos tauta, kurią graikai dar vadino galatais, o romėnai galais. Vėlesniųjų laikų Prancūzijos keltai vadinami galais, o Mažosios Azijos keltai – galatais. 58–51 m. pr. Kr. keltų gyvenamą teritoriją Italijos šiaurėje užkariavo romėnai ir pavertė ją savo provincija Galija.

Kibelė ***(Cybele)*** – frigų deivė, garbinta kaip Didžioji Motina arba Dievų motina; vaisingumo simbolis.

Kilikija ***(Cilicia)*** – sritis pietrytinėje Mažosios Azijos dalyje.

Kimbrai ***(cimbri)*** – germanų gentis, kartu su teutonais siaubusi Italiją, kol Marijus jų nesutriuškino 101 m. pr. Kr. prie Vercelų.

Kinikai ***(cynici)*** – filosofai, kurie stengėsi neturėti jokių poreikių, buvo laisvi nuo šeimos, įstatymų, papročių, vaikščiojo skarmaluoti, sakydavo nešvankias kalbas. Garsiausias iš kinikų – Diogenas. Vardas kilęs iš graikiško žodžio „šuniškas“.

Kirenė ***(Cyrene)*** – miestas ir sritis šiaurinėje Afrikoje. Kirenaika – Kirenės sritis.

Kizikas ***(Cyzicus)*** – pusiasalis ir miestas Frigijoje, pietinėje Propontidės pakrantėje.

Klaudijus Pulchras ***(Claudius Pulcher)*** – vienas iš Klaudijų giminės politikų, 58 m. pr. Kr. tapęs liaudies tribūnu ir su savo broliais bei pasekėjais kėlęs baimę visai Romai, kol 52 m. pr. Kr. nebuvo užmuštas Milono vadovaujamos šutvės.

Klientai – žr. skyrių „Klientai ir patronai“.

Kohorta – žr. skyrių „Romėnų kariuomenė ir jos priešai“.

Kolinos (Kalvos) vartai ***(Collina porta)*** – prie Kvirinalio kalvos buvusieji Romos miesto vartai.

Koliziejus ***(Colloseum)*** – didžiausias Romos miesto amfiteatras, kuriame buvo apie 50 000 žiūrovų vietų. Jį pastatė Flavijų dinastijos imperatoriai Vespasianas ir jo sūnus Titas, tad ilgą laiką buvo vadinamas Flavijų amfiteatru.

Kolonai ***(coloni)*** – laisvieji smulkūs žemės nuomininkai, vėlyvajame Romos Imperijos laikotarpyje iš žemvaldžių nuomoję sklypus.

Kolumela ***(Columella)*** – Senekos laikų autorius, parašęs veikalą „Apie žemdirbystę“.

Komagenė ***(Commagene)*** – Sirijos šiaurinė sritis.

Komicijai – žr. skyrių „Tautos susirinkimai – *comítia* (komicijai)“.

Konsulai – žr. skyrių „Romos pareigūnai – magistratai“.

Kremona ***(Cremona)*** – miestas Galijoje prie Po (Pado) upės.

Kremucijus Kordas ***(Cremutius Cordus)*** – Augusto ir Tiberijaus laikų istorikas.

Ktesifonas ***(Ktesiphon)*** – Sasanidų karalystės sostinė prie Tigro upės.

Kumai ***(Cumae)*** – seniausias graikų miestelis, įkurtas VIII a. pr. Kr. pietinėje Italijoje.

Kurija ***(curia)*** – 1. Iš 10 giminių susidėjusi patricijų bendruomenė. 2. Kurialinių susirinkimų vieta, pastatas. 3. Senato posėdžių vieta, pastatas. 4. Senato posėdis. 5. Visuomenės susirinkimų vieta.

Kurijus Manijus ***(Curius Manius)*** – kelis kartus buvo konsulu (III a. pr. Kr.) ir cenzoriumi, kariavo su samnitais, sabinais ir Pyru.

Kurulinis – žr. skyrių „Romos pareigūnai – magistratai“.

Kvadai ***(quadi)*** – svebų kilmės germanų gentis, gyvenusi į šiaurę nuo Dunojaus.

Kvestoriai – žr. skyrių „Romos pareigūnai – magistratai“.

Kvintilianas ***(Quintilianus)*** – retorius, knygos „Apie oratoriaus ugdymą“ autorius.

Kvirinalis ***(Quirinalis)*** – viena iš septynių kalvų, ant kurių buvo įkurta Roma.

Kvirinas ***(Quirinus)*** – 1. Romulo epitetas po jo sudievinimo. 2. Dievo Jano, Antonijaus ir Augusto epitetas.

Kviritai ***(quirites)*** – iš pradžių sabinų miesto *Cures* gyventojai, vėliau – garbingas romėnų tautos pavadinimas.

L

Lacijus ***(Latium)*** – sritis tarp Tirėnų jūros, Etrurijos ir Kampanijos.

Laktancijus ***(Lactantius Caelius)*** – III–IV a. rašytojas.

Lanuvijus ***(Lanuvium)*** – miestas į pietryčius nuo Romos (dab. Civita Lavigna).

Latifundijus, Latifundija – stambi romėnų žemės valda, egzistavusi per visą Romos valstybės gyvavimo metą. Kai kurie latifundijai savo dydžiu prilygdavo ištisoms karalystėms, pvz., valdant Neronui, šeši latifundijų šeimininkai valdė pusę Afrikos provincijos.

Legatas ***(legatus)*** – 1. Vyriausiojo kariuomenės vado padėjėjas. 2. Imperijos meto legionų vadas. 3. Imperatoriaus paskirtas vietininkas provincijoje.

Legionas ***(legio)*** – romėnų kariuomenės kovinis vienetas. Plačiau žr. skyrių „Romėnų kariuomenė ir jos priešai“.

Legionierius ***(legionarius)*** – legiono karys.

Libertinai – žr. skyrių „Vergai ir atleistiniai“.

Libija ***(Libia)*** – šalis šiaurinėje Afrikos pakrantėje.

Liburnija ***(Liburnia)*** – Ilyrijos pakrantė (žr. Ilyrija).

Likija ***(Lycia)*** – sritis Mažojoje Azijoje.

Liktoriai – žr. skyrių „Romos pareigūnai – magistratai“.

Liternas ***(Liternum)*** – pakrantės miestas Kampanijos srityje.

Lidija ***(Lydia)*** – šalis Mažojoje Azijoje su sostine Sardais.

Lokusta ***(Locusta)*** – garsi Nerono laikų nuodų gamintoja.

Lugdunas ***(Lugdunum)*** – kelių Galijos miestų pavadinimas. Svarbiausias iš jų buvo dab. Prancūzijos miestas Lionas.

Lukanija ***(Lucania)*** – šalis pietinėje Italijoje.

Lukrecijus ***(Lucretius Titus Carus)*** – poetas, filosofas, gyvenęs 98–55 m. pr. Kr. Svarbiausias jo kūrinys poema „Apie daiktų prigimtį“.

Lukulas ***(Lucius Licinius Lucullus)*** – romėnų karvedys (I a. pr. Kr.), garsėjęs savo turtais ir meile meno kūriniams.

Luzitanija ***(Lusitania)*** – Pirėnų pusiasalio pietvakarinė dalis, atitinkanti maždaug dab. Portugalijos teritoriją.

M

Magistratai – žr. skyrių „Romos pareigūnai – magistratai“.

Makedonija ***(Macedonia)*** – šalis į šiaurę nuo Graikijos, ribojosi su Trakija bei Epyru.

Manijus Kurijus – žr. Kurijus Manijus.

Manilijus Markas ***(Manilius Marcus)*** – 66 m. pr. Kr. liaudies tribūnas.

Marcialis ***(Martialis Marcus Valerius)*** – I a. romėnų poetas, kurio svarbiausias kūrinys „Epigramos“.

Marijus ***(Gaius Marius)*** – garsus Romos karvedys, 7 kartus išrinktas konsulu (156–86 m. pr. Kr.).

Markomanai ***(marcomani)*** – germanų gentis, priskiriama svebams, Marko Aurelijaus valdymo metu puldinėjusi romėnus.

Marsai ***(marsi)*** – sabelų gentis, gyvenusi vidurio Italijoje. Taip buvo vadinama ir germanų gentis.

Masinisa ***(Masinissa)*** – masilijų karalius Numidijoje (III–II a. pr. Kr.) tapęs Romos sąjungininku ir visos Numidijos valdovu.

Mauretanija ***(Mauretania)*** – šiaurvakarinės Afrikos dalies šalis į vakarus nuo Numidijos.

Mauzoliejus ***(Mausoleum)*** – didžiulis prabangus kapas, kurį Persijos srities Karijos valdytojas (satrapas) Mauzolas pradėjo sau statydinti Halikarnaso mieste. 351 m. pr. Kr. jį užbaigė statyti jo

žmona Artemisija. Laikytas vienu iš septynių pasaulio stebuklų. Dabar belikę tik griuvėsiai.

Mažoji Azija ***(Asia Minor)*** – čia buvo romėnų provincijos Mizija, Lidija, Karija ir Frigija. VI–IV a. pr. Kr. ją valdė persai, o nuo 189 m. pr. Kr. iki 395 m. po Kr. – romėnai.

Mecenatas ***(Maecenas Gaius Cilnius)*** – I a. pr. Kr. gyvenęs turtingas etruskų kilmės raitelių luomo aristokratas, Augusto draugas, garsių poetų (Vergilijaus, Horacijaus ir kt.) rėmėjas.

Megaleziškosios šventės – vykdavo balandį deivės Megalės (Kibelės epitetas) garbei.

Merkurijus ***(Mercurius)*** – Jupiterio ir Majos sūnus, dievų pasiuntinys, prekybos, iškalbos, gimnastikos globėjas, lydėdavęs mirusiųjų sielas į Hado karalystę.

Mesana ***(Messana)*** – miestas Sicilijoje (dab. Mesina).

Mesopotamija – vietovė tarp Tigro ir Eufrato upių.

Metelas Makedoniškasis ***(Metellus Macedonicus)*** – karvedys, užkariavęs romėnams Makedoniją.

Mezija ***(Moesia)*** – šiaurinės Trakijos sritis.

Miletas ***(Miletus)*** – Mažosios Azijos pietinės pakrantės miestas, nuo 78 m. pr. Kr. priklausęs romėnams, bet dar nuo XI a. pr. Kr. čia buvo apsigyvenę graikai.

Minturnos ***(Minturnae)*** – aurunkų miestas Lacijaus pietuose.

Mitridatas VI Eupatoras – Ponto karalius, gyvenęs apie 132–63 m. pr. Kr., kariavo su romėnais tris karus ir galutinai buvo nugalėtas Pompėjaus.

Mizija ***(Mysia)*** – Mažosios Azijos šiaurvakarinė dalis tarp Troados, Lidijos ir Frigijos.

Momzenas Teodoras ***(Mommsen Theodor)*** – garsus vokiečių istorikas, parašęs trijų tomų „Romos istoriją“. Gyveno 1817–1903 m. Nuo 1863 m. vadovavo CIL (Corpus inscriptionum Latinarum), t. y. lotyniškų įrašų sąvado leidimui.

Mucijus Scevola ***(Mucius Scaevola)*** – 1. žr. skyrių „Romos istorijos periodai. Garsūs politikai, karvedžiai, imperatoriai“. 2. Garsus teisininkas ir filosofas, Cicerono mokytojas.

Mumijus ***(Mummius Lucius)*** – konsulas, 146 m. pr. Kr. sugriovęs graikų miestą Korintą.

Munda (Munda) – romėnų kolonija ir miestas Ispanijos Betikos provincijoje.

Municipijus ***(municipium)*** – laisvas miestas su savivaldos teise, kurio gyventojai turėjo Romos piliečių teises. Nuo 90 m. pr. Kr. taip buvo vadinami Romos provincijų miestai.

Mutina ***(Mutina)*** – miestas Galijoje (dab. Modena).

N

Narboniškoji Galija ***(Gallia Narbonensis)*** – žr. Galija.

Neptūnas ***(Neptunus)*** – Saturno ir Rėjos sūnus, romėnų jūros ir visų vandenviečių dievas.

Nikėja ***(Nicaea)*** – 1. Miestas Bitinijoje. 2. Miestas Ligūrijoje (dab. Nica). Tokį vardą turėjo ir kiti miestai.

Nikomedija ***(Nicomedia)*** – Bitinijos, romėnų provincijos, miestas-sostinė.

Nobiliai – žr. skyrių „Luomai ir partijos“.

Nola ***(Nola)*** – miestas Kampanijoje į šiaurės rytus nuo Vezuvijaus.

Nomenklatorius ***(nomenclator)*** – vergas, turėjęs prisiminti Romos piliečių, o taip pat namų vergų vardus ir paskelbti paduodamų patiekalų pavadinimus.

Numantija ***(Numantia)*** – Ispanijos Tarakoniškosios miestas, 133 m. pr. Kr. sugriautas romėnų karvedžio Scipiono Jaunesniojo.

Numidija ***(Numidia)*** – šiaurinės Afrikos šalis tarp Mauretanijos ir Kartaginos, maždaug dab. Alžyro teritorija.

O

Obolas ***(obolus)*** – šeštadalis smulkios graikiškos monetos drachmos (0,728 gr).

Odoakras – V a. herulų genties karalius, Vakarų Romos imperijos kariuomenės germanų būrių vadas, 476 m. nuvertęs paskutinįjį Vakarų Romos imperatorių Romulą Augustulą ir pasiskelbęs Italijos karaliumi. Ostgotų karaliaus Teodoriko nugalėtas valdė kartu su pastaruoju, bet 489 m. nužudytas Ravenoje.

Olbija ***(Olbia)*** – miestų Bitinijoje, Pamfilijoje, Sardinijoje ir šiaurinėje Juodosios jūros pakrantėje pavadinimas.

Olimpija ***(Olympia)*** – Dzeusui paskirta vieta Graikijos Elidės srityje, šiauriniame Alfėjo upės krante.

Oinonė ***(Oenone)*** – Frigijos nimfa, Trojos karaliaus sūnaus Pario mylimoji.

Optimatai – žr. skyrių „Luomai ir partijos“.

Osyris ***(Osiris)*** – Egipto dievas, Isidės vyras, graikų tapatintas su dievu Dionisu.

Ostija ***(Ostia)*** – uostamiestis Tiberio upės žiotyse.

P

Palacijus ***(Palatium)*** – 1. Palatino kalva Romoje tarp Aventino ir Kapitolijaus kalvų. 2. Imperatorių rūmai ant Palatino kalvos.

Palatinas ***(Palatinus, Palatium)*** – kalva tarp Aventino ir Kapitolijaus.

Palestina ***(Palaestina)*** – šalis Jordano upės baseine, hebrajų kalba vadinama Kenaan, o graikiškai – Palaistine. Iš Egipto atsikėlę, 1250–1000 m. pr. Kr. ją užėmė izraelitai. Nuo 539 m. pr. Kr. šią šalį valdė persai, vėliau graikai, o nuo 63 m. pr. Kr. – romėnai. 395 m. po Kr. Palestina tapo Rytų Romos imperijos (Bizantijos) dalimi; 1948 m. dalyje teritorijos susikūrė nepriklausoma Izraelio valstybė; 1994 m. kitoje dalyje paskelbta Palestinos autonomija.

Panonija ***(Pannonia)*** – sritis tarp Dakijos, Noriko ir Ilyrijos, maždaug dab. Vengrijos teritorija.

Panteonas ***(Pantheon)*** – 1. Visų dievų šventykla. 2. Jupiterio šventykla, pastatyta Marko Agripos 27 m. pr. Kr., tačiau per gaisrą sudegusi 110 m., 118–125 m. atstatyta Hadriano valdymo metais; dab. Tempio di S. Maria Rotonda (Apskritoji Šv. Marijos bažnyčia).

Papinianas ***(Papinianus Aemilius)*** – vienas iš žymiausių Romos juristų, imperatoriaus Septimijaus Severo draugas, nužudytas Karakalos įsakymu.

Paris ***(Paris)*** – 1. Trojos karaliaus Priamo sūnus. 2. Garsus Romos aktorius.

Partai ***(parthi)*** – stepių gentis, gyvenusi į pietus nuo Kaspijos jūros; garsėjo kaip puikūs lankininkai ir raiteliai. Jų gyvenama šalis – Partai *(Parthia)*. 250 m. pr. Kr. atsiskyrę nuo Seleukidų, vadovaujami Aršakidų dinastijos, apie 500 metų buvo savarankiški. Nuo I a. pr. Kr. nuolat kariavo su romėnais (Pompėjumi, Krasu, Trajanu, Marku Aurelijumi, Septimijumi Severu). Partų karalių Artabaną V (valdė 213–224 m.) pakeitė Naujoji persų imperija (žr. Persija).

Patricijai – žr. skyrių „Luomai ir partijos“.

Patronai – žr. skyrių „Klientai ir patronai“.

Paulas Julijus ***(Paulus Julius)*** – garsus Aleksandro Severo laikų romėnų juristas.

Pelignai ***(paeligni)*** – kalnų sabinų gentis Apeninų pusiasalyje.

Peluzijus ***(Pelusium)*** – miestas-tvirtovė Egipte netoli rytinių Nilo deltos žiočių (dab. Tineh).

Pergamas ***(Pergamus)*** – miestas Mizijoje, Pergamo karalystės sostinė. Karalius Atalas III 133 m. pr. Kr. savo testamentu karalystę paliko romėnams ir Pergamo miestas tapo Romos provincijos Azijos sostine.

Persėjas ***(Perseus)*** – Makedonijos karaliaus Filipo V sūnus, siekęs hegemonijos Graikijoje. 171–168 m. pr. Kr. kariavo su romėnais. 168 m. pr. Kr. mūšyje prie Pidnos jo kariuomenė romėnų buvo sumušta, Persėjas mirė romėnų nelaisvėje.

Persija ***(Persia)*** – sritis prie Persų įlankos su pagrindiniu miestu Persepoliu (dab. Farsistanas). Persai buvo karinga indoeuropiečių tauta, įsikūrusi kalnuose į rytus nuo Tigro upės. Šią šalį valdė Achaimenidų dinastijos valdovai. Naujosios Persijos valstybės pradininkas buvo Artakserksas, pasivadinęs Sasano vardu (Sasanidų dinastija nuo 227 m. po Kr.). Romėnai daug metų kariavo su Sasanidais. 642 m. šią valstybę sunaikino arabai.

Petronijus ***(Gaius Petronius Arbiter)*** – romėnų rašytojas, parašęs veikalą „Satyrikonas“. Buvo įtartas dalyvavęs sąmoksle prieš Neroną ir 66 m. pr. Kr. priverstas nusižudyti.

Pidna ***(Pydna)*** – miestas pietinėje Makedonijoje.

Pisidija ***(Pisidia)*** – kalnuotas kraštas Mažosios Azijos pietvakarinėje dalyje.

Pizonai ***(Pisones)*** – Kalpurnijų giminės pravardė. 1. Liucijus Pizonas, Cezario žmonos Kalpurnijos tėvas, 58 m. pr. Kr. konsulas. 2. Gnėjus Pizonas 17 m. po Kr. Sirijos vietininkas.

Pyras – žr. skyrių „Romos istorijos periodai. Garsūs politikai, karvedžiai, imperatoriai“.

Plautas ***(Plautus Maccius)*** – romėnų komediografas (254–184 m. pr. Kr.).

Pompėjus ***(Pompeius)*** – daugelio garsių romėnų giminės vardas. Gnėjus Pompėjus Magnus nugalėjo Mitridatą ir piratus; 60 m. pr. Kr. triumvirato dalyvis. 48 m. pr. Kr. prie Farsalo jo kariuomenė buvo sumušta Cezario, patį Pompėjų nužudė egiptiečiai. Jo sūnūs Gnėjus ir Sekstas kovojo prieš Cezario šalininkus, bet abu žuvo.

Pontifikas ***(pontifex)*** – žynys; pontifikų kolegiją sudarė iš pradžių 4, po to 8, dar vėliau – 15 narių. *Pontifex maximu*s buvo vyriausiasis pontifikas ir tvarkė visus kulto reikalus.

Pontija ***(Pontia)*** – uolėta sala prie Lacijaus pakrantės priešais Formijų miestą.

Pontas ***(Pontus)*** – 1. Juodosios jūros *(Pontus Euxinus)* pavadinimas. 2. Mažosios Azijos šalis tarp Armėnijos ir Bitinijos, 65 m. pr. Kr. tapusi Romos provincija.

Populiarai – žr. skyrių „Luomai ir partijos“.

Porsena ***(Porsenna)*** – etruskų miesto Kluzijaus karalius, 509 m. pr. Kr. laimėjęs karą su Roma.

Prefektas ***(praefectus)*** – 1. Pretorijaus prefektas, t. y. imperatoriaus apsaugos kohortų viršininkas. 2. *Praefectus annonae* – aprūpinimo maistu vadovas. 3. *Praefectus urbi* – Romos miesto viršininkas, galėjęs pakeisti tuo metu Romoje nesantį konsulą. 4. Azijos kraštuose – karvedys.

Prenesta ***(Praeneste)*** – labai senas miestas Lacijuje į rytus nuo Romos (dab. Palestrina).

Presbiteris – pirmųjų krikščionių bendruomenės vadovas; kunigas.

Pretorius – žr. skyrių „Romos pareigūnai – magistratai“.

Priamas ***(Priamus)*** – Trojos karalius, turėjęs 19 (arba 50) sūnų, nukautas Achilo sūnaus Piro.

Princepsas ***(princeps)*** – pirmasis, geriausiasis; senato princepsas pirmasis kalbėdavo ir balsuodavo; nuo Augusto iki Diokletiano *princeps* buvo imperatoriaus titulas.

Prusa ***(Prusa)*** – miestas Bitinijoje (dab. Brusa).

Prokonsulas ***(proconsul)*** – karvedys arba vietininkas provincijoje, turėjęs konsulo valdžios įgaliojimus.

Prokuratorius ***(procurator)*** – mokesčių, valstybinių žemių, statybų, vandens tiekimo ir kitus reikalus tvarkęs valdininkas.

Proletarijai ***(proletarii)*** – teisiškai laisvi, bet neturėję politinės įtakos ir negaudavę valstybinės tarnybos piliečiai. Pagal karaliaus Servijaus Tulijaus sistemą jie nemokėjo mokesčių, nes nieko neturėjo, išskyrus *proles,* t. y. palikuonis.

Propretorius ***(propraetor)*** – buvęs pretorius, paskirtas vietininku į Romos provinciją, bet neturėjęs karinės valdžios.

Provincija ***(provincia)*** – Romos valstybės dalis už Italijos ribų. Plačiau žr. skyrių „Užkariautų teritorijų valdymas. Provincijos. Municipijai“.

Publikanai ***(publicani)*** – raitelių luomo žmonės, vykdydavę valstybinius įpareigojimus: statybas, mokesčių surinkimą provincijose

ir kt. Lėšas statyboms jie skirdavo iš pajamų, kurias gaudavo rinkdami mokesčius.

Publikola *(Publicola, Poplicola)* – 509 m. pr. Kr. konsulas, aktyviai dalyvavęs išvejant karalių Tarkvinijų giminę.

Pūnai *(poeni)* – kartaginiečiai, giminingi finikiečiams. Tautovardį *phoinikes* romėnai tardavo *poeni*, *punici* (*bellum Punicum* – Pūnų karas).

Puteolai *(Puteoli)* – pajūrio miestas Kampanijoje (dab. Pozzuoli).

R

Raiteliai *(equites)* – romėnų visuomenės luomas: turtingi aristokratai, finansininkai, teisėjai ir kt. Plačiau žr. skyrių „Luomai ir partijos“.

Ravena *(Ravenna)* – miestas prie Adrijos jūros, Imperijos metais karo uostas, imperatoriaus Honorijaus ir Teodoriko rezidencija.

Regijus *(Regium)* – miestas Šiapusinėje Galijoje (dab. Reggio d'Emilia).

Respublika *(Respublica)* – valstybės reikalai, valstybinė veikla. Kaip santvarkos forma Respublika gyvavo maždaug nuo 510 m. iki 31 m. pr. Kr. Ankstyvąja Respublika laikomi V–III a. pr. Kr.

Rytai – geografinis, istorinis ir filosofinis terminas, kurio turinys labai platus ir formavosi ilgą laiką. Rytams save priešpriešino graikai ir romėnai. Graikams Rytai buvo viskas, kas į rytus už helenų pasaulio ribų, o pirmiausia – senovės Persija. Romėnams Rytai – viskas į rytus nuo Italijos, kartu ir Graikija. Skilus Romos imperijai IV a., ta jos dalis, kuri buvo Mažojoje Azijoje, Balkanų pusiasalyje, Sirijoje ir Egipte, gavo Rytų imperijos pavadinimą. Vakarų imperijai dabar priklausė Italija ir romanizuotosios Galija, Akvitanija, Ispanija.

Rodanas *(Rhodanus)* – didžiausia pietryčių Galijos upė (dab. Rhône).

Rodas *(Rhodos)* – sala prie Mažosios Azijos pietvakarinių krantų su tokį patį pavadinimą turinčiu miestu.

Rufas Muzonijus *(Rufus Musonius)* – filosofas-stoikas, gyvenęs ir mokęs Romoje valdant Tiberijui ir Neronui.

S

Saksai – germanų genčių grupė, kartu su jutais ir anglais atsikėlusi į Britaniją.

Salvijus Julianas ***(Salvius Iulianus)*** – iš Afrikos kilęs II a. garsus Romos teisininkas.

Samnijus ***(Samnium)*** – kalnuota Italijos sritis į šiaurę nuo Kampanijos, kurioje gyveno sabinų–oskų gentis samnitai. Šie italikai priklausė oskų-umbrų kalbų šakai. Samnitai buvo narsiausi Romos priešai, romėnų nugalėti po daugelio karų 290 m. pr. Kr.

Samo sala ***(Samos)*** – Sporadų salynui priklausanti sala su tokį patį pavadinimą turinčiu miestu priešais Mažosios Azijos vakarinę pakrantę.

Sardai, Sardės ***(Sardes)*** – Lidijos sostinė prie Paktolo upės.

Sarmatai ***(Sarmatae)*** – rytinės Europos dalies tarp Vyslos ir Volgos upių Sarmatijos gyventojai.

Sasanidai – Naujosios Persijos valdovų dinastija, gyvavusi 224–651 m., kol, valdant Omarui, ją sunaikino arabai.

Satyrai ***(satyri)*** – miškų ir laukų dievybės su ožio kojomis, uodega ir rageliais, dievo Bakcho palydovai.

Scipionai – žr. skyrių „Romos istorijos periodai. Garsūs politikai, karvedžiai, imperatoriai“.

Sejanas ***(Sejanus)*** – galingas Tiberijaus laikų imperatoriaus apsaugos viršininkas, ilgai valdęs Romą, Tiberijui išvykus į Kaprio salą; 31 m. nužudytas Tiberijaus įsakymu.

Seleukija ***(Seleucia)*** – kelių Seleuko įkurtų miestų pavadinimai. Žinomiausi iš jų: 1. Miestas prie Tigro upės. 2. Miestas Sirijoje. 3. Miestas Kilikijoje.

Seleukidų dinastija – prasidėjo nuo Aleksandro Didžiojo karvedžio Seleuko (323 m. pr. Kr. gavusio Babilonijos satrapiją) ir baigėsi 64 m. pr. Kr. Jie valdė didžiulę teritoriją Azijoje nuo Helesponto iki Indo upės. 64 m. pr. Kr. Seleukidų valdomos žemės buvo užkariautos romėnų.

Senatas – žr. skyrių „Senatas“.

Seneka ***(Seneca Lucius Annaeus)*** – romėnų politikas ir filosofas, gyvenęs I a., imperatoriaus Nerono auklėtojas.

Sestercijus ***(sestertius)*** – sidabrinė moneta, turėjusi 2,5 aso vertės, vėliau asas krito net iki 0,25 sestercijaus vertės. Nuo vario prie sidabro valiutos romėnai perėjo 250 m. pr. Kr. (asas buvo varinė moneta).

Severas Kasijus ***(Severus Cassius)*** – romėnų oratorius ir satyrikas (50 m. pr. Kr.–33 m. po Kr.).

Sirakūzai ***(Syracusae)*** – rytinės Sicilijos pakrantės miestas, įkurtas išeivių iš Korinto 735 m. pr. Kr. (dab. Siragossa).

Sirija ***(Syria)*** – šalis tarp Eufrato upės, Viduržemio jūros ir Arabijos, kai kada vadinta Asirija. 64–63 m. pr. Kr. ją užkariavo romėnai. Sirai – Sirijos gyventojai.

Smirna ***(Smyrna)*** – garsus graikų-ajolų apgyvendintas miestas Mažosios Azijos pakrantėje (dab. Izmiras).

Sofoklis ***(Sophocles)*** – V a. pr. Kr. graikų tragedijų autorius.

Sportula ***(sportula)*** – krepšelis su maistu arba pinigais, paprastai 10 sestercijų, patrono duodamas klientui.

Stoikai – graikų filosofai, kurių pagrindines idėjas (tvirta ramybė, herojiškas atsidavimas likimui ir kt.) buvo perėmę ir romėnai.

Sufetai – du svarbiausi Kartaginos pareigūnai.

Sula ***(Lucius Cornelius Sulla)*** – gyveno 138–78 m. pr. Kr. Plačiau žr. skyrių „Romos istorijos periodai. Garsūs politikai, karvedžiai, imperatoriai“.

T

Talentas ***(talentum)*** – graikų piniginis vienetas, 26,2 kg sidabro.

Tarentas ***(Tarentum)*** – miestas pietinėje Italijoje (dab. Taranto).

Tauromenijus ***(Tauromenium)*** – miestas rytinėje Sicilijos dalyje (dab. Taormina).

Teodorikas, Teoderichas ***(Theodoricus)*** – ostgotų karalius, 493–526 m. buvęs Italijos patricijumi ir konsulu. Jis tausojo ir gerbė romėnų kultūrą, kurią perimti skatino ir gotus.

Termos ***(thermae)*** – romėnų pirtys, kuriose vienu metu galėjo praustis ir įdomiai leisti laiką keli tūkstančiai žmonių.

Tertulianas ***(Tertullianus)*** – seniausias krikščioniškasis rašytojas, kilęs iš Kartaginos (160–220 m.)

Tesalija ***(Thessalia)*** – šiaurinės Graikijos sritis Penėjo upės baseine.

Teutonai ***(teutoni)*** – šiaurinės Germanijos gentis, kartu su kimbrais 113 m. pr. Kr. įsiveržusi į Italiją, bet 102 m. pr. Kr. Marijaus kariuomenės sutriuškinta.

Tiberis ***(Tiberis)*** – upė vidurio Italijoje.

Tigelinas ***(Tigellinus)*** – imperatoriaus apsaugos (pretorijaus) vadas, Nerono artimas žmogus.

Tironas, tiranas ***(tyrannus)*** – šeimininkas, valdovas; nekonstituciniu keliu valdžią paėmęs vienvaldys. 30-ies tironų grupė

Atėnus valdė po 404 m. pr. Kr. perversmo ir buvo remiama 3 000 turtingiausių atėniečių.

Tirsas ***(thyrsus)*** – storos nendrės lazda su pinijos medžio kankorėžiu, apvyniota gebenės ir vynuogių lapais, dievo Bakcho (Dioniso) ir jo gerbėjų bakchančių atributas.

Toga ***(toga)*** – viršutinis romėnų piliečio drabužis, paprastai baltas ligi pilnametystės, tamsiai pilkas gedulo atveju, ryškiai baltas *(candida toga)* siekiant magistratūros.

Tomai ***(Tomi)*** – miestas prie Juodosios jūros, Ovidijaus tremties vieta (dab. Konstanca Rumunijoje).

Torkvatas ***(Manlius Torquatus)*** – 340 m. pr. Kr. mirtimi nubaudęs savo sūnų už karinės drausmės nesilaikymą.

Trakija ***(Thracia)*** – šiaurės rytinėje Balkanų dalyje tarp Makedonijos, Juodosios ir Egėjo jūrų buvusi šalis.

Trazeja Petas ***(Thrasea Petus)*** – Romos senatorius, filosofas, stoikas, Nerono įsakymu nusižudęs 66 m.

Triba ***(tribus)*** – kiekvienas iš 35 administracinių padalinių, į kuriuos karalius Servijus Tulijus padalino Romos teritoriją.

Tribūnai – žr. skyrių „Romos pareigūnai – magistratai“.

Triumfas – žr. skyrių „Romėnų kariuomenė ir jos priešai“.

Triumvirai ***(triumviri)*** – trijų vyrų kolegija, skirta spręsti kolonijų reikalams, kalėjimų tvarkymo vyresnieji, viešųjų renginių vadovai. Apie politinius triumviratus žr. skyrių „Romos istorijos periodai. Garsūs politikai, karvedžiai, imperatoriai“.

Tunika ***(tunica)*** – romėnų apatinis drabužis be rankovių, virš kurio vyrai apsirengdavo togą, o moterys stolą.

Turijai ***(Thurii)*** – miestas pietų Italijoje, 443 m. pr. Kr. įkurtas graikų.

Tuskulas ***(Tusculum)*** – Lacijaus miestas (dab. Frascati).

U

Ulpianas ***(Ulpianus)*** – garsus teisininkas, nužudytas 230 m.

Utika ***(Utica)*** – miestas į šiaurės vakarus nuo Kartaginos.

V

Valerijus Azijietiškasis ***(Valerius Asiaticus)*** – 46 m. konsulas, nusižudęs 47 m. imperatoriaus Klaudijaus ir jo žmonos įsakymu.

Vandalai ***(vandali)*** – germanų gentis, iš pradžių gyvenusi tarp Vyslos ir Sudetų, vėliau įsiveržusi į Ispaniją ir Afriką. 455 m. vandalai suniokojo Romą.

Vejai (Vei) – etruskų miestas ant plokščiakalnio ir labai gerai įtvirtintas (dab. Izola Farnezė).

Velitros ***(Velitrae)*** – volskų miestas pietiniame Lacijuje.

Vercelos ***(Vercellae)*** – miestas Galijoje.

Vergilijus ***(Publius Vergilius Maro)*** – I a. pr. Kr. romėnų poetas, kurio svarbiausias kūrinys – poema „Eneida“.

Veris ***(Gaius Cornelius Verres)*** – 73–71 m. pr. Kr. Sicilijos propretorius, žiauriai apiplėšęs šią provinciją.

Vestalės ***(Vestales)*** – romėnų šeimos ir valstybės židinio deivės Vestos žynės, kurių Vestos šventykloje buvo 6; vestalėms vadovavo vyriausiasis žynys *(pontifex maximus)*, taip pat vyriausioji vestalė *(Virgo vestalis maxima)*.

Vezuvijus ***(Vesuvius)*** – ugnikalnis Kampanijoje į pietryčius nuo Neapolio.

Vipsanijus Agripa ***(Agrippa Vipsanius)*** – I a. pr. Kr. politikas, karvedys, Augusto žentas.

Volskai ***(volsci)*** – labai sena italikų gentis, gyvenusi Lacijaus teritorijoje.

Vulkanas ***(Vulcanus)*** – romėnų ugnies ir kalvystės dievas, atitinkantis graikų Hefaistą.

Z

Zama ***(Zama)*** – įtvirtintas Numidijos miestas į pietvakarius nuo Kartaginos (dab. Zowarin).

Zelotai ***(zelotes)*** – politinė ir religinė grupuotė Judėjoje I a. pr. Kr. pabaigoje–I a. po Kr. pradžioje.

* * *

Skliausteliuose rašomas lotyniškas vardo, termino, pavadinimo variantas. Respublikos politikų ir svarbiausių imperatorių lotyniški vardai nurodomi atitinkamuose skyriuose.

LITERATŪRA

Romos istorijos šaltiniai lotynų kalba

1. Cezaris. *C. Iulii Caesaris Commentarii*. Lipsiae, 1927.
2. Ciceronas. *M. Tulli Ciceronis Scripta quae manserunt omnia*. Lipsiae, 1923.
3. Juvenalis. *Juvenalis Satirae*. Lipsiae, 1471.
4. Kvintilianas. *Marcus Fabius Quintilianus. Institutiones oratoriae*. Libri XII. Lipsiae, 1907.
5. Livijus. *Titi Livi Ab urbe condita libri*. Lipsiae, 1926.
6. Marcialis. *M.Valerii Martialis Epigrammaton libri*. Lipsiae, 1925.
7. Plinijus. *Plinius Caius Secundus. Epistolarum libri novem*. Lipsiae, 1907.
8. Saliustijus. *Sallustius Crispus. Catilina. Iugurtha. Fragmenta ampliora*. Leipzig, 1976.
9. Svetonijus. *C. Suetoni Tranquilli praeter Caesarum libros reliquae*. Leipzig, 1972.
10. Tacitas. *C. Cornelii Taciti opera quae supersunt*. Lipsiae, 1854.

Istorijos šaltiniai kitomis kalbomis

11. Aurelijus Markas. *Sau pačiam*. Vertė E. Ulčinaitė. Vilnius, 1984; 1997.
12. Cezaris Gajus Julijus. *Galų karo užrašai*. Vertė V. Radvilienė. Vilnius, 1997.
13. Ciceronas Markas Tulijus. *Kalbos*. Vertė J. Gelumbeckaitė, A. Kučinskienė. Vilnius, 1997.
14. Ciceronas Markas Tulijus. *Pokalbiai apie senatvę ir bičiulystę*. Vertė E. Ulčinaitė, S. Narbutas. Vilnius, 1998.
15. Juvenalis. *Satyros*. Vertė A. Bendoriūtė. Vilnius, 1983.
16. Livijus Titas. *Hanibalo karas*. Vertė J. Mažiulienė. Vilnius, 1976.
17. Martialis Marcus Valerius. *Epigramos*. Vertė A. T. Veličkienė. Vilnius, 1998.
18. Petronijus. *Satyrikonas.* Vertė J. Dumčius. Vilnius, 1984.

19. Plutarchas. *Biografijos*. Vertė N. Juchnevičienė. Vilnius, 1998.
20. Plutarchas. *Rinktinės biografijos*. Vertė A. Kačinskaitė. Vilnius, 1962; 1996.
21. Saliustijus Gajus Krispas. *Katilinos sąmokslas*. *Jugurtos karas*. Vertė A. Kačinskaitė. Vilnius, 1973.
22. Seneka Liucijus Anėjus. *Apie sielos ramybę*. Vertė D. Dilytė. Vilnius, 1997.
23. Seneka Liucijus Anėjus. *Diatribės*. Vertė D. Dilytė. Vilnius, 1997.
24. Seneka. *Laiškai Liucilijui*. Vertė D. Dilytė. Vilnius, 1986.
25. Svetonijus Gajus Trankvilas. *Dvylikos cezarių gyvenimas*. Vertė J. Mažiulienė. Vilnius, 1998.
26. Tacitas Publijus Kornelijus. *Rinktiniai raštai*. Vertė D. Dilytė, J. Mažiulienė. Vilnius, 1972.
27. Аммиан Марцелин. *История.* Киев, 1906–1908.
28. Диодор Сицилийский. *Историческая библиотека*. Москва, 1774–5.
29. Плутарх Херонейский. *Сравнительные жизнеописания*. Т. 1–3. Москва, 1961–64.
30. Полибий. *Всеобщая история.* Т. 1–3. Москва, 1890–1895.
31. *Поздняя греческая проза* (Иосиф Флавий, Аппиан, Кассий Дион Коккеан и др.) Москва, 1960.

Papildoma literatūra

32. *Antikos žodynas*. Vilnius, 1998.
33. *Lotynų–lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius, 2008.
34. Kravčukas A. *Neronas*. Vilnius, 1994.
35. Suzdalskis J., Seleckis B., Germanas M. *Ant septynių kalvų*. Kaunas, 1969.
36. *Senovės istorija*. Vilnius, 1976.
37. Utčenka S. *Julijus Cezaris*. Vilnius, 1990.
38. Vėlyvis S., Jonaitis M. *Dvylikos lentelių įstatymai ir jų komentaras*. Vilnius, 2007.
39. Zabulis H. *Respublikos idealai Romos aukso poezijoje*. Vilnius, 1982.
40. Zabulis H. *Apie pakylėtumą*. Vilnius, 1997.
41. *Lexicon der Antike*. Leipzig, 1997.
42. *Römische Geschichte bis 476*. Berlin, 1981.

43. Schindler W. *Römische Kaiser*. Leipzig, 1985.
44. Буасье Гастон. *Картины древне – римской жизни*. С. Петербург, 1898.
45. *Историки Рима*. Москва, 1969.
46. Сергеенко М. Е. *Ремесленники древнего Рима*. Ленинград, 1968.
47. *Советская историческая энциклопедия*. Т. 1–16. Москва, 1961–1972.
48. Трухина Н. Н. *Политика и политики „золотого века римской республики“*. Москва, 1986.
49. Фёдорова Е. *Латинские надписи*. Москва, 1976.
50. *Хрестоматия по истории древнего Рима*. Москва, 1987.

Veličkienė, Aleksandra Teresė; Kaikarienė, Sigita

Ve93 Didinga, žiauri ir paniekinta Romos istorija. Politikos, teisės ir dvasios evoliucija: mokomasis leidinys. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010. – 360 psl., iliustr.

Bibliogr.: 357–359 psl.

ISBN 978-9955-19-164-3

Knygoje aptariamos senovės Romos politikos, moralės, teisės ir socialinio gyvenimo temos, karinės organizacijos raida, demokratijos, laisvės, įstatymo kategorijos, valstybės valdymo principai. Autorės remiasi ne tik garsių istorikų, bet ir literatūros kūrėjų (Juvenalio, Marcialio, Petronijaus ir kt.) tekstais. Medžiaga dėstoma teminiu principu, tad skaitytojas galės atsirinkti tai, kas jam įdomu ir tuo metu svarbu.

Knyga yra mokomoji, todėl joje praplečiamos ir pagilinamos Romos istorijos vadovėliuose pateikiamos žinios. Romos istorikų citatos ir glausti jų kūrinių fragmentų perpasakojimai atskleidžia autentišką to meto istorinės literatūros stilių, gausu romėniškos ironijos ir šmaikštumo pavyzdžių. Skaitytojo įspūdžių tėkmės čia netrikdys nuolatinės šaltinių nuorodos, tačiau svarbiausi panaudoti kūriniai aptariami skyriuje „Romos istorijos šaltiniai“. Gausybės pareigūnų institucijų pavadinimai pateikti ir lotynų kalba.

Knygoje ypač daug dėmesio skiriama istorinėms asmenybėms: garsiems karvedžiams, imperatoriams, jų asmeniniams bruožams ir kartais net šeimoms.

UDK 32(37)(091)(075.8)

Aleksandra Teresė Veličkienė, Sigita Kaikarienė
DIDINGA, ŽIAURI IR PANIEKINTA ROMOS ISTORIJA.
Politikos, teisės ir dvasios evoliucija
Mokomasis leidinys

Redaktorė *Dovilė Jegelevičiūtė*
Viršelio dailininkė *Stanislava Narkevičiūtė*
Maketavo *Janė Andriuškevičienė*

SL 585. 2010 01 19. 18,86 leidyb. apsk. l.
Tiražas 200 egz. Užsakymas
Išleido Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
El. paštas leidyba@mruni.eu
Puslapis internete www.mruni.eu
Spausdino UAB „Baltijos kopija“, Kareivių g. 13b, LT-09109 Vilnius
Puslapis internete www.kopija.lt
El. paštas info@kopija.lt